

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MEDIEVISZTIKA PROGRAM

HERGOTT-RÁCZ RITA

Beszélő tárgyak, beszélő öltözetek
Adatok a Közép-Duna-vidék
langobard kori kronológiájához és fibulaviseletéhez a
Kr. u. 6. századi, pannoniai női sírok alapján

Doktori (PhD) értekezés

I/1.

Szövegkötet

Témavezető:

Dr. B. Tóth Ágnes

Szeged

2025

Tartalomjegyzék

1.	BEVEZETÉS, TÉMAVÁLASZTÁS	6
2.	KUTATÁSTÖRTÉNET, MÓDSZER	11
2.1.	A LANGOBARDOK VÁNDORLÁSÁNAK KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE	11
2.1.1.	<i>Langobardok a Kr. u. 1–5. században (rövid áttekintés)</i>	11
2.1.2.	<i>Langobardok a Kr. u. 5–6. században</i>	14
2.2.	A PANNONIAI LANGOBARD KOR RÉGÉSZETE	19
2.2.1.	<i>Pannonia langobard kori lelőhelyei – kutatástörténeti vázlat</i>	22
2.2.2.	<i>A pannoniai langobard kori régészet fő problémái a 21. században</i>	30
2.2.2.1.	A kronológiával és a migrációval kapcsolatos kérdések	31
2.2.2.2.	Kapcsolatrendszerek	37
2.2.2.3.	Romanizált közösségek Pannonia langobard korában?	41
2.2.2.4.	Társadalom a temetkezési rítus kontextusában	45
2.3.	A GYŰJTÉS MÓDSZERTANA	49
2.3.1.	<i>A földrajzi - és időbeli keretek</i>	50
2.3.2.	<i>A női sírok kataszterének kialakítása</i>	54
3.	LELETTÍPUSOK A PANNONIAI NŐI VISELETBEN	62
3.1.	FIBULÁK	64
3.1.1.	<i>Kisfibulák</i>	67
3.1.1.1.	S-fibulák	69
3.1.1.1.1.	Az I. csoport fibulái	70
3.1.1.1.1.1.	Stössen–Záluží	70
3.1.1.1.1.2.	Poysdorf	74
3.1.1.1.2.	A II. csoport fibulái	79
3.1.1.1.2.1.	Nikitsch–Kranj	80
3.1.1.1.2.2.	Várpalota 34.–Vinkovci	80
3.1.1.1.2.3.	Güttingen/Merdingen	82
3.1.1.1.3.	A III. csoport fibulái	82
3.1.1.1.3.1.	Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj	83
3.1.1.1.3.2.	Mohács (Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166.)	85
3.1.1.1.3.3.	Schwechat–Pallersdorf/Bezenye	87
3.1.1.1.3.4.	Várpalota 19.	89
3.1.1.1.3.4.1.	Exkúrszus: a nagyszénás–cifra-dűlői fibula motívumkincsének és a lelőhely kontextusának elemzése	92
3.1.1.1.3.5.	Bezenye 73.–Hegykö 65.	95
3.1.1.1.4.	A IV. csoport fibulái	96
3.1.1.1.4.1.	Sarching	96
3.1.1.1.5.	Az V. csoport fibulái	98
3.1.1.1.5.1.	Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.	98
3.1.1.1.5.2.	Rácalmás 16.–Cividale-Cella	101
3.1.1.1.5.3.	Paragrafusfibulák	102
3.1.1.1.5.4.	Tamási 52.–Kranj 170.	104
3.1.1.1.5.5.	Keszthely 17.–Vörs 21.	105
3.1.1.2.	Korongfibulák	107
3.1.1.2.1.	A madaras díszű korongfibulák csoportja (I.)	108
3.1.1.2.1.1.	A madaras díszű korongfibulák eredete és fejlődési iránya	109
3.1.1.2.1.2.	A madárfejes korongfibulák kronológiája és elterjedése (1. típus)	110
3.1.1.2.1.3.	A madárkoszorús korongfibulák kronológiája és elterjedése (2. típus)	112
3.1.1.2.1.3.	A forgó madárfejes fibulák kronológiája és elterjedése (3. típus)	114
3.1.1.2.2.	A rekeszes korongfibulák csoportja (II.)	115
3.1.1.2.2.1.	Vielitz A típus	116
3.1.1.2.2.2.	Vielitz B típus	117
3.1.1.2.2.3.	Vielitz C típus	118
3.1.1.2.2.4.	Vielitz D típus	120
3.1.1.2.2.5.	Egyedi típusok	122

3.1.1.2.3.	A pontkörös díszű korongfibulák csoportja (III.).....	122
3.1.1.2.4.	Az ékvésszel díszített korongfibulák csoportja (IV.).....	125
3.1.1.3.	Madárfibulák.....	127
3.1.1.3.1.	A pontkörös díszű madárfibulák csoportja (I.).....	128
3.1.1.3.2.	Az ékvésszel díszített testű madárfibulák csoportja (II.).....	129
3.1.1.3.3.	A cloisonné díszes madárfibulák csoportja (III.).....	133
3.1.1.4.	Rombusزالakú fibulák.....	135
3.1.2.	Kengyelfibulák.....	136
3.1.2.1.	Az ún. „tűring” típusú fibulák.....	138
3.1.2.1.1.	Fogófejes fibulák (Zangenfibeln).....	139
3.1.2.1.2.	Strass.....	141
3.1.2.1.3.	Mohács 4.	143
3.1.2.2.	Félkörös fejlemezű, gombos fibulák.....	144
3.1.2.2.1.	Félkörös fejlemezű, gombos, rombikus láblemezű fibulák.....	144
3.1.2.2.1.1.	Spiráldíszes típusok.....	145
3.1.2.2.1.2.	Spirál- és geometrikus díszű típusok.....	147
3.1.2.2.1.2.	Összegzés – a rombikus láblemezű fibulák időrendje és kapcsolatai.....	149
3.1.2.2.2.	Félkörös fejlemezű, gombos, a kengyellel egyenlő széles láblemezű fibulák.....	150
3.1.2.2.2.1.	Hosszított állatfejes típusok.....	150
3.1.2.2.2.1.1.	Várpalota 5.–Udine–Čelákovice.....	150
3.1.2.2.2.2.	Téglalap- vagy trapéz alakú láblemezű típusok.....	153
3.1.2.2.3.	Félkörös fejlemezű, gombos, ovális láblemezű fibulák.....	157
3.1.2.2.3.1.	Radovesice.....	157
3.1.2.2.3.2.	Podbaba–Schwechat.....	158
3.1.2.2.3.3.	Várpalota 1.–Castel Trosino G.....	160
3.1.2.2.3.4.	Várpalota 17.–Bezenye 20.....	161
3.1.2.2.3.5.	Hegykő 21.–Collegno 48.....	162
3.1.2.2.3.6.	Rácalmás 16.....	163
3.1.2.2.3.7.	Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort.....	166
3.1.2.2.3.8.	Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.....	168
3.1.2.2.3.9.	Cividale–Cella–Gyöngy 1.....	171
3.1.2.2.3.10.	Szentendre 54.–Cividale–San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.....	172
3.1.2.2.3.11.	Várpalota 19.–Testona.....	174
3.1.2.2.3.12.	Szentendre 56.....	176
3.1.2.2.3.13.	Castel Trosino J.....	177
3.1.2.2.4.	Félkörös fejlemezű, gombos, maszkos láblemezű fibula.....	179
3.1.2.2.4.1.	Jutas 196.....	179
3.1.2.3.	Négyszögletes fejlemezű fibulák.....	184
3.1.2.3.1.	Négyszögletes fejlemezű, gombos, ovális láblemezű fibulák.....	184
3.1.2.3.1.1.	Rácalmás 2.–Keszthely.....	184
3.1.2.3.1.2.	Peigen–Kápolnásnyék 2.....	186
3.1.2.3.1.3.	Harmignies–Mohács 2.....	188
3.1.2.3.1.4.	Montale–Weimar.....	189
3.1.2.3.1.5.	Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale.....	191
3.1.2.3.1.6.	Mülhofen.....	193
3.1.2.3.2.	Négyszögletes fejlemezű, gombos, a kengyellel egyenlő széles láblemezű fibulák.....	195
3.1.2.3.2.1.	Szólád 21.....	195
3.1.2.3.3.	Négyszögletes fejű, gomb nélküli, rombikus láblemezű, ún. „északi fibulák”.....	197
3.1.2.3.3.1.	Cividale.....	197
3.1.2.3.3.2.	Langweid B.....	199
3.2.	ÉKSZEREK.....	201
3.2.1.	Fülbevalók.....	201
3.2.2.	A nyak ékszerei.....	204
3.2.2.1.	Aranylemezből hajlított gyöngyök.....	204
3.2.2.2.	Nyakláncba fűzött díszfüggők.....	207
3.2.2.2.1.	Rekeszbetétes függők (1.).....	207
3.2.2.2.1.1.	Teljesen testükön rekeszes típusok (1.a.).....	207
3.2.2.2.1.2.	Egyéb rekeszes típusok (1.b.).....	212
3.2.2.2.2.	Fülezett érmék (2.).....	212

3.2.2.2.2.1. Germán aranybrakteáták (2.a. típus)	212
3.2.2.2.2.2. Egyéb ábrázolással ellátott fülezzett érmék (2.b. típus)	215
3.2.2.2.3. Bullaimitációk (3.)	217
3.2.2.2.4. Háromszög- vagy szőlőfürt alakú függők (4.)	218
3.2.3. <i>Karperecek</i>	220
3.2.4. <i>Gyűrűk</i>	224
3.2.4.1. Leletek a langobard korból	224
3.2.4.2. A gyűrűk viselete és keltezéértéke	228
3.3. FÉSŰK	230
3.3.1. <i>Egysoros fésűk</i>	231
3.3.1.1. Az egysoros fésűk tipológiai fejlődése, kronológiája a Közép-Duna-vidéken	235
3.3.1.2. Állatfejpárral díszített fésűk Pannoniából és a Meroving korból (férfi és női sírok)	239
3.3.2. <i>Kétsoros fésűk</i>	250
3.3.2.1. A kétsoros fésűk tipológiai fejlődése, kronológiája	251
3.3.3. <i>A fésűk viselete, sírba helyezésének módja és jelentéstartalma a langobard korban</i>	252
3.4. TŰK	255
3.5. ÖVCSATOK	260
3.5.1. <i>Övesat, 1.a. típus</i>	261
3.5.2. <i>Övesat, 1.b. típus</i>	263
3.5.3. <i>Övesat, 2.a. típus</i>	264
3.5.4. <i>Övesat, 2.b. típus</i>	266
3.5.5. <i>Övesat, 3.a. típus</i>	268
3.5.6. <i>Övesat, 3.b. típus</i>	270
3.5.7. <i>Övesat, 4. típus</i>	271
3.5.8. <i>Övesat, 5.a. típus</i>	271
3.5.9. <i>Övesat, 6.b. típus</i>	272
3.5.10. <i>Övesat, 7. típus</i>	273
3.5.11. <i>Övesat, 8.a. típus</i>	274
3.5.12. <i>Az övesattípusok megoszlása, funkciója és viseleti módja</i>	274
3.6. AZ ÖV- VAGY AMULETTCSÜNGŐ LELETEI	277
3.6.1. <i>Az övszalag veretei</i>	277
3.6.1.1. Téglalap alakú, ezüstlemezből készült övszalagveretek	277
3.6.1.2. Szijszorítóval ellátott többtagú övveretek	280
3.6.2. <i>Díszfüggők vagy -gyöngyök</i>	283
3.6.2.1. Hegyikristály	283
3.6.2.2. Borostyán	285
3.6.2.3. Magnezit, kvarc, szepiolit	287
3.6.2.4. Opál, füstopál	288
3.6.2.5. Kalcedon	288
3.6.2.6. Mészke	290
3.6.2.7. Üveg	291
3.6.3. <i>Orsógombok</i>	296
3.6.4. <i>Kések</i>	299
3.6.4.1. Bordázott torkszájveretek	302
3.6.4.2. Szeletelőkések	305
3.6.5. <i>Csipeszek</i>	307
3.6.6. <i>Vasollók</i>	308
3.6.7. <i>Szűrőkanalak</i>	311
3.6.8. <i>Kulcsok</i>	316
3.6.8.1. Öntött- és lemezes díszkulcsok (1–2. típus)	316
3.6.8.2. Ládikakulcsok	319
3.6.9. <i>Fém függesztőtagok</i>	320
3.6.9.1. Fémkarikák	321
3.6.9.1.1. A leletek sírbéli helyzete és kontextusa	322
3.6.9.1.2. A karikás övviselés lehetséges rekonstrukciója, keltezése	325
3.6.9.2. 8-alakú láncszemek és láncok	327

3.6.9.3. Kampós-, karikás végű vasrudak	329
3.6.9.4. Kerek láncszemek és láncpáncél töredékek	332
3.6.10. Állati eredetű tárgyak	334
3.6.10.1. Állatfog- és állatcsontcsüngők	334
3.6.10.2. Szarvasagancs- és csontkorongok	337
3.6.10.3. Csont- és elefántcsontkarikák	339
3.6.10.4. Csont-, agancshüvely	343
3.6.10.5. Csigá-, kagyló- és korall-leletek	347
3.6.11. „Régi” leletek (Altstücke)	349
3.6.12. Domború bronzlemez (Mödling 2. sír)	351
3.7. LÁBBELIVISELET	354
3.7.1. Leletek típusa és elhelyezkedése	354
3.7.2. Viselettipusok	357
3.7.3. Kronológia	360
4. A LELETANYAG ÉRTÉKELESE	362
4.1. KRONOLÓGIA	362
4.1.1. Kutatástörténet: kísérletek a pannoniai leletanyag kronológiai besorolására	363
4.1.2. A keltezési módszerek típusai és korlátai a nyugati Meroving és a langobard kori régészetben ..	367
4.1.3. A pannoniai langobard kori kronológia kidolgozására irányuló kísérletek	370
4.1.3.1. Az 1. kísérlet: korrespondencia-analízis	370
4.1.3.2. A 2. kísérlet: analógiák, külső periodizációk	374
4.1.3.3. 1. fázis, 480/90–520/30	378
4.1.3.4. 2. fázis, (510)520/30–540/50	381
4.1.3.5. 3. fázis, 540/50–560/80	388
4.1.3.5.1. A 3. fázis lelettipusai I.	388
4.1.3.5.2. A 3. fázis lelettipusai II.	391
Exkurzus: Az I. állatstílus a langobard korban	392
Leletegyüttesek	398
4.1.3.6. 4. fázis, 560/80–600	406
4.1.4. Értékelés	411
Az egyes fázisokba tartozó leletek és leletegyüttesek jellemzői és elterjedése	411
Regionális és lelőhelyszintű megközelítések	420
Összegzés	424
4.2. FIBULAVISELET	427
4.2.1. Fibulaviselet a Meroving korban	430
4.2.1.1. Történeti előzmények	430
4.2.1.2. Rekonstrukciós lehetőségek	432
4.2.1.2.1. Régészet szerepe a ruházati rekonstrukciókban	434
4.2.1.3. A kengyelfibulák értelmezési horizontjai a Meroving kori régészetben	440
4.2.2. Fibulaviselet Pannonia langobard korában	443
4.2.2.1. A felsőtesten (egy vagy két) kisfibulával ellátott ruházat (1. mód, 4. mód)	445
4.2.2.2. Két vállon kengyelfibulával, középen kisfibulával ellátott ruházat (3. mód)	447
4.2.2.3. A test alsó részén (egy vagy két) kengyelfibulával ellátott ruházatok (8. mód, 9. mód)	452
4.2.2.4. Kisfibulával és kengyelfibulával ellátott ruházatok (2. mód, 3. mód, 5. mód)	453
4.2.2.5. A négyfibulás viselet (6. mód)	456
4.2.3. Fibulaviselet a Cseh–Morva-medencében	458
4.2.4. A langobard kori fibulaviselet értékelése. Kronológiai és regionális eltérések.	460
Kronológiai értékelés	460
Regionális értékelés	463
4.2.5. A fibulaviselet életkorfüggése	464
4.2.5.1. A fibulaviselet életkorfüggése és a fibulák megszerzési módzatai a Meroving korban	464
4.2.5.2. Az életkor és a fibulaviselet összefüggései Pannonia langobard korában	469
Adatok	469
Értékelés	470
4.2.6. Összegzés	473

4.3. KÍSÉRLETEK A NŐI TEMETKEZÉSEK CSOPORTOSÍTÁSÁRA A VISELETI ELEMÉK ÖSSZETÉTELE ÉS A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ALAPJÁN.....	476
4.3.1. <i>Kutatástörténet (rövid áttekintés).....</i>	<i>477</i>
4.3.2. <i>Kísérletek a langobard kori pannoniai női sírok csoportosítására</i>	<i>482</i>
4.3.2.1. Statisztikai elemzés	483
A komponensek eloszlása	483
Értékelés	489
4.2.7. <i>Összegzés: a kirajzolódó csoportok értelmezésének lehetőségei.....</i>	<i>491</i>
5. ÖSSZEGZÉS	495
5.1. AZ IDŐRENDDDEL KAPCSOLATOS MEGFIGYELÉSEK ÉS EREDMÉNYEK.....	498
5.1.1. <i>A langobard kori betelepülés kapcsán tett megfigyelések</i>	<i>504</i>
5.2. FIBULAVISELET	507
5.3. A KORABELI TÁRSADALOMRA VONATKOZÓ MEGFIGYELÉSEK	509
6. BIBLIOGRÁFIA	512
FORRÁSOK.....	512
FELDOLGOZÁSOK	512
A, Á.....	512
B	515
C, Cs	522
D	524
E, É	526
F.....	527
G	529
H.....	532
I.....	536
J.....	536
K	537
L.....	542
M.....	543
N	547
O, Ó.....	549
P.....	549
Q	552
R	553
S, Sz.....	555
T.....	560
V	564
W	567
Z.....	568

1. BEVEZETÉS, TÉMAVÁLASZTÁS

A leletanyag tipológiai és kronológiai feldolgozásán túl a régészet egyik fő feladata ezek kontextusba helyezése és értelmezése, legyen az a tárgyat készítő emberek motivációja, a tárgy útja, a mögötte meghúzódó interakciók, a tárgyakat viselő vagy használó emberek szándéka, vagy a temetkező közösség oldaláról a tárgy eltemetésének szándéka. Az utóbbi pár évtizedben a népvándorlás kori, kora középkori régészet a tipokronológiai témakon túllépve, folyamatosan bővülő eszköztárral és módszerekkel olyan társadalmi kérdésekre és folyamatokra próbált megoldásokat kínálni, mint az identitás megnyilvánulásának módozatai, a társadalmi tagolódás vagy a mobilitás. Azonban minden hasonló jellegű másodlagos feldolgozás vagy értelmezés előfeltétele a leletek időrendjének ismerete, mely nélkül e kísérletek nem épülhetnek biztos alapokra. Míg a nyugat-európai, kora középkori, Meroving kori periódus ebből a szempontból jól kutatott területnek bizonyul, addig a Kr. u. 6. századi, pannoniai langobard kori népek hagyatéka esetében a korszerű tipokronológiai feldolgozás hiányzik.

Jelen dolgozat elsődleges célja e hiányosság pótlása, ez indokolja a témaválasztást, a 6. századi pannoniai langobard kori népek női sírjainak kronológiai besorolását. A leletanyag regionális és időrendi témájú vizsgálata, a régió felzárkóztatása a nemzetközi eredményekhez már régóta esedékesnek bizonyul a magyar régészet részéről, amely a modern kronológiai rendszerek kialakítása, a 20–21. század fordulója óta várta magára.

A dolgozat a Kárpát-medence nyugati felét jelentő Dunántúl térségére, a Duna és a Keleti-Alpok között elterülő egykori Pannonia provinciára¹ fókuszál. A kutatás földrajzi határait az egykori római tartomány határai, É-on és K-en a Duna, D-en a Száva, Ny-on a Keleti-Alpok jelentik a Bécsi-medence DNy-i határával bezárólag. Időben a hun kori germán királyságokat követő, Kr. u. 6. századi időszak áll középpontban, az újonnan nyitott langobard kori soros temetők korszaka, melyet az Avar Kaganátus megjelenése zárt le a század utolsó harmadában, illetve végén.

A területválasztást az indokolta, hogy míg a Közép-Duna-vidék egyéb régiói –, mint a Cseh-, a Morva-medence és Észak–Alsó-Ausztria – esetében már születtek az újonnan

¹ A dolgozatban a pontos modern, földrajzi megnevezés hiányában választottam a Pannonia jelölést, míg a Dunától É-ra fekvő terület esetében földrajzi neveket alkalmaztam. Noha előbbi ókori lokalizáció, ez foglalja össze legjobban azt a területet, melyhez a mai Magyarország dunántúli és Észak-Alsó Ausztria ÉK-i oldala is tartozik, mely egykor Pannonia tartományhoz és nem Noricumhoz kapcsolódott.

kialakított abszolút kronológiai rendszerekre (ld. Közép-Németország, Dél-Németország, Alsó-Rajna-vidék)² reflektáló, területi jellemzőket tárgyaló és időrendre vonatkozó közlések,³ addig Pannonia esetében ezek hiányoznak. A témaválasztás abból az aspektusból is fontos, hogy a 20. század elejétől előkerülő langobard kori lelőhelyek publikációs helyzete nem feltétlenül kielégítő, egyedül a *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn* c.⁴ corpuskötetbe foglalt kilenc temető anyaga teszi lehetővé a kutatás számára az esetleges feldolgozást és néhány további temetőközlés.

Az időrend kialakításának fő forrását a női temetkezések jelentik a Meroving kori kutatások tanúsága alapján, mivel a kis- és kengyelfibulák a legfőbb kronológiai fogódzópontok ebben a periódusban. E leletcsoportot mind önálló tipológiai munkákban, mind a korszakra vonatkozó regionális gyűjtésekben részletesen elemezték, de a Kárpát-medence esetében feldolgozásuk nem történt meg. Emiatt az elsődleges lépés a pannoniai női temetkezések szisztematikus gyűjtése, katalógusba vétele volt.

A női sírok kataszterét tovább gyarapítják a Cseh–Morva-medencében és az Észak–Alsó-Ausztriában feltárt temetkezések is, melyek kontrollanyagként elősegíthetik az egyes lelettypusok fejlődési vonalának felvázolását és a viselet transzformációjának nyomon követését. Az eddigi tudásunk alapján a Dunától É-ra fekvő régió temetői sem időrendi, sem földrajzi szempontból nem különülnek el élesen a Dunától D-re fekvő temetőktől, attól eltekintve, hogy az előbbi térség már korábban langobard megszállás alá került. A folyó északi oldaláról adatolható női temetkezések kizárólag abból az okból nem kerültek bele a feldolgozás törzsanyagába, mert ezeket több esetben is érintették regionális, tipokronológiai jellegű munkák, melyek többszöri ismétlését nem tartottam célszerűnek. Azonban ezen sírok leleteit a kapcsolódó pannoniai lelettypusok analógiáiként minden lehetséges esetben teljességre törekedve ismertettem. Ezzel jelen dolgozat kiegészítő szereppel szolgálhat a Közép-Duna-vidék langobard korát, népvándorlás korát magába foglaló tipokronológiai munkák sorában.

A teljeskörű gyűjtést és a további feldolgozást számos tényező hátráltatta. Ezek közé tartozik a lelőhelyek publikátlansága, vagy egyes, korábban feltárt lelőhelyek hiányos – a mai módszerek tekintetében – nem korszerű dokumentációja. További probléma a Közép-Duna-

² Közép-Németország: HANSEN 2004; BEMMANN 2008, 145–227. Dél-Németország: KOCH 2001a; FRIEDRICH 2016; MEIER 2020, 237–289. Alsó-Rajna-vidék: SIEGMUND 1998; NIEVELER – SIEGMUND 1999, 3–22.

³ Cseh-medence: DROBERJAR 2008, 1–20. Morva-medence és Alsó-Ausztria: TEJRAL 2002, 313–358; TEJRAL 2005 103–200; TEJRAL 2011a, 11–73.

⁴ BÓNA – B. HORVÁTH 2009.

vidéken a másodlagos sírfelnyitások⁵ igen magas aránya, amely temetőnként elérheti a 90-100%-ot. Noha Pannoniában még elvétve találunk bolygatatlan temetkezéseket, a Cseh–Morva-medencében és Alsó-Ausztriában ez nem jellemző. Jelentős hátráltatásnak bizonyul az embertani anyag vizsgálatának hiánya, ez legtöbb esetben sem a nemekre, sem az életkorokra nem terjedt ki.

A dolgozat az alapvető kutatástörténeti és módszertani ismertetéssel indul. A 2.1. *A langobardok vándorlásának kutatástörténeti áttekintése* c. fejezetben felvázolom a langobardok rövid történetét és az ezzel kapcsolatban felmerülő történeti kérdéseket a Közép-Duna-vidékig. A fókuszban álló pannoniai régió esetében részletesebben kitérek mind a főbb történeti eseményekre, ezt követően a térségre vonatkozó főbb régészeti kérdésekre és problémákra, a 2.2. *A pannoniai langobard kor régészete* c. fejezetben.

Az ezt követő egységben sor kerül a gyűjtés módszerének pontos ismertetésére (2.3. *A gyűjtés módszertana* c.).

A dolgozat legnagyobb terjedelmű részét a *feldolgozás*, vagyis a lelettipusok önálló ismertetése teszi ki. Ennek során az elsődleges szempontot jelentette a tárgyak tipológiai besorolása, az egyes időrendi fogódzópontokat jelentő stílusjegyek elhatárolása, majd ezek kronológiai rendezése, rendszerezése. Ezekre a 3. fejezetben (3. *Lelettipusok a pannoniai női viseletben* c.) kerül sor az adott fejezetben meghatározott szempontrendszer alapján.

A leletanyag *értékelésének* első szegmense a kronológia (4.1. *Kronológia*), azon elv alapján, hogy egyes tárgyak, leletegyüttesek relatív kronológiai fázisokat alkotnak, amelyek esetleges abszolút kronológiai időintervallumokkal kapcsolhatók össze. A feldolgozás másik fő eleme a viseleti elemzés (4.2. *Viselet*), melyben a fibulák által meghatározott viselet-típusok adták a fő vizsgálati szempontot. A fibulák összetétele, viseleti módja jelentős lehet mind regionális, mind kronológiai aspektusból, esetlegesen az identitás megnyilvánulásának egyes módozatait is tükrözhetik. Utóbbi miatt fontosnak vélem a viseleti elemek és a viseleti módok, továbbá a temetkezési szokások összevetését, az ezzel esetlegesen kirajzolódó csoportok vizsgálatát, amely visszaellenőrizhető, statisztikai módszerek segítségével történt (4.3.

⁵ A temetkezési rítus részletes vizsgálatát nem állt módomban elvégezni, ezért úgy vélem, hogy temetést követő egyéb beavatkozásokat tágabb értelmezéssel kell, hogy jelöljünk. A magyar régészeti terminológiában általában használt „bolygatások” vagy „rablások” helyett, a beavatkozás jellegének pontos ismerete nélkül inkább „újrányításról” (re-opening) beszélhetünk. Ennek megfelelően a másodlagos felnyitás vagy újrányítás fogalmakat alkalmazom a továbbiakban. A Meroving kori másodlagos sírfelnyitásokról bővebben ld. STORK 1997, 418–432; EFFROS 2002; EFFROS 2003; KÜMMEL 2009; ASPÖCK – KLEVNÄS 2011, 67–69; KLEVNÄS 2015, 157–188; KLEVNÄS et al. 2021, 1005–1026.

Kísérletek a női temetkezések csoportosítására a viseleti elemek összetétele és a temetkezési szokások alapján c.).

A többi feldolgozott lelettípus kizárólag a kronológiai értékelésben fog szerepet játszani, egy a fibulákhoz hasonló viselettörténeti értékelésre az ékszerek, az övesüngő és a további leletek esetében már nem került sor.

Az általános kutatástörténeti összefoglaló mellett kizárólag a kapcsolódó lelettípusok és a dolgozat gerincét adó kronológiai, viseleti értékelések esetében készült átfogó kutatástörténeti ismertetés. A terjedelmi és a választott fő témák által szabott korlátok, továbbá az egységességre való igény miatt egyes kérdések részletes bemutatására nem mindig került sor, hiszen nem feltétlenül lehetett minden felmerülő problémát egyforma alaposítással tárgyalni.

A 4.3. fejezet esetében az esetlegesen elkülönülő csoportokra vonatkozó értelmezések teljességre törekvő ismertetése nem volt fő szempont, melyek többek között az identitás különböző vetületeire, a társadalmi tagolódás formáira irányuló tanulmányok bemutatását jelentik. Ezen szerteágazó, hazai és nemzetközi kutatások összefoglalása, egy mederbe terelése szinte lehetetlen vállalkozásnak bizonyul, egyes kérdések önálló dolgozatot tennének ki a korábbi tanúságok alapján.

Végül köszönetet mondanék mindazoknak, akik segítettek a közel öt évig tartó munka elkészültét, mindenekelőtt az első egyetemi éveimtől kezdődően, a több, mint tíz évig tartó mentorálásért és témavezetői iránymutatásért Dr. B. Tóth Ágnesnek (SZTE), aki bevezetett és irányított a korszak régészetében és segített megtalálni a számomra megfelelő kutatási irányt.

Hasonlóan köszönetem fejezném ki opponenseimnek, Dr. Rác Zsófiának (ELTE) és Dr. Felföldi Szabolcsnak (SZTE), akik többször áttekintették e terjedelmes dolgozatot. Építő jellegű véleményük és konstruktív, támogató megjegyzéseik jelentős mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy tartalmi és formai módosításokat végezzek.

Hasonlóan nagy szerepe volt a dolgozat elkészültében az SZTE Régészeti Tanszék minden egyes oktatójának, amiért szeretnék köszönetet mondani. A támogatásuk és motiválásuk mellett a szemináriumokon elhangzott, előremutató szakmai viták, útmutatások rávilágítottak a kritikai szemlélet és a korszakokon, régiókon átívelő régészeti módszerek megismerésének fontosságára.

A munka nem készülhetett volna el a leletek személyes megtekintése és újradokumentálása nélkül, ezért a lehetőségért köszönet illeti a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum, veszprémi Laczkó Dezső, a Soproni Múzeum, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum, pécsi Janus Pannonius Múzeum, a keszthelyi Balatoni Múzeum, a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársait.

Köszönettel tartozom Évinger Sándornak és Dr. Bernert Zsoltnak a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársainak, akik a Vörs–Tótok dombja temető antropológiai anyagának elemzését, az elhalálozási életkorok meghatározásait átadták. Köszönet illeti a Nagy Gyula Területi Múzeum egykori régészét, Hergott Kristófot a Nagyszénás–Cifra-dűlőn végzett közös munkáért. Külön köszönettel tartozom Dr. Bajnóczi Bernadettnek és Mozgai Viktóriának, a CSFK Földtani és Geokémiai Intézet munkatársainak a Nagyszénás–Cifra-dűlőről származó S-fibula természettudományos vizsgálatáért, Dr. Pópity Dánielnek, a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészének, hogy az általa feltárt Hódmezővásárhely–Kutasi-dűlő V. lelőhely 11. sírjának anyagát felhasználhattam, emellett Dr. Horváth Eszternek, aki disszertációjának egyes részleteit a rendelkezésemre bocsátotta

A disszertációhoz kapcsolódó múzeumi kutatások és a kutatómunka anyagi háttérét az államilag finanszírozott doktori képzés, emellett két állami ösztöndíj is biztosította (Új Nemzeti Kiválósági Program: UNKP-19-3-SZTE-244; UNKP-21-3-SZTE-176).

Szívből szóló köszönettel és hálával tartozom az egész családomnak, legfőképp férjemnek és szüleimnek, akik bizalommal és büszkeséggel támogatták munkámat, lányomnak, hogy a tőle megvont időt türelmesen viselte. Férjemnek, Hergott Kristófnak köszönettel tartozom, nem csak a közös munkáink miatt, melyek a dolgozat értékét növelték, hanem az önzetlen segítségéért, türelméért és támogatásáért, mely nélkül ez a dolgozat nem készülhetett volna el.

2. KUTATÁSTÖRTÉNET, MÓDSZER

2.1. A langobardok vándorlásának kutatástörténeti áttekintése

2.1.1. Langobardok a Kr. u. 1–5. században (rövid áttekintés)

„... a végzet szülőföldjének elhagyására és ismeretlen tájak keresésére kijelölt, két vezért választott magának, úgymint Ibort és Aiót, a virágzó ifjúkorukban járó ikertestvéreket, akik mindannyiuknál kiválóbbak voltak, majd övéiknek és hazájuknak búcsút intve útnak indult, hogy új földet keressen, amelyet művelés alá vehet, s ahol letelepedhet.”

(Paulus Diaconus)⁶

Ezekkel a sorokkal indítja Paulus Diaconus (720/30–799) *A langobardok történetében* (*Historia Langobardorum*) a kora középkori Európa politikai, gazdasági és etnikai képét jelentősen befolyásoló germán nép több évszázados vándorlásának első mozzanatát. Paulus műve alapján mind a történeti, mind a régészeti kutatás igyekszik feltérképezni az északról induló winilek történetét, akik a 6. század utolsó harmadától Észak-Itáliában már a Langobard Királyságként ismert államalakulatot tudhatták magukénak. A Grimoald (662–671) itáliai langobard király idején keletkezett, Rothari (636–652) törvényeinek (643) három kéziratában fennmaradt *Origó gentis Langobardorum*-ból átvett,⁷ Paulus által továbbörökített mitikus eredetmonda alapján a winilnek nevezett nép *Scandinavia* szigetéről származott.⁸ Paulus műve által kalandos történetüket a Wodantól kapott nevük eredetétől egészen a 8. század közepéig, Luitprand itáliai langobard király (712–744) haláláig ismerhetjük meg. Vándorlásuk

⁶ PD HL I. 3.

⁷ GALAMB 2012, 55, 4. lj. A legkorábbi fennmaradt változatát a 7. század második felében írták Perctarit király (671–688) alatt, akinek nevével a királyok mellékelt listája végződik (POHL 2008b, 2). Az *Origó gentis langobardorum* és az Agilulf király (590–615/616) környezetébe tartozó Secundus trentói püspök elveszett munkája egészen 612-ig tárgyalta az észak-itáliai eseményeket, Paulus sokban támaszkodott ezekre a művekre. A *Origót* Paulus több helyen *edictumnak* nevezi, mert a legrégebbi kéziratokban a Rothari langobard király által kiadott törvények előtt állt (GALAMB 2012, 45). Az *Origó* erősen átdolgozott, keresztényesített változata a *Historia Langobardorum Codicis Gothani* a 9. század elejéről származik (POHL 2001, 61; POHL 2008b, 1).

⁸ Az eredetmonda egyes részeit Paulus az *Origóból* vette át, de Fredegarnál is megtalálható a monda leírása (*Fredegar III*, 65, 110; ld. GALAMB 2012, 60, 24. lj.). A 7. század második felében a Fredegar-krónikában szereplő változat tömörebb, mint az *Origóban* jegyzett (POHL 2008b, 1).

történetének összefoglalását és a forrás értékelését számos, a korszakkal kapcsolatos tanulmányban olvashatjuk részletekbe menően.⁹

A langobard eredetmonda és korai történetük állomásai nem kapcsolódnak azonosítható helynevekhez, melyeket a további írott források sem tesznek egyértelműbbé.¹⁰ Ettől függetlenül vándorlásukat ezekkel a históriákkal mesélik el, mely legátfogóbb összefoglalása és értékelése Jörg Jarnut tollából az 1982-es *Geschichte der Langobarden* c. munka.¹¹ Walter Pohl szerint az *Origo* legendaszerű elbeszélésében a régi névanyag maradt fenn, így a modern történészek minden erőfeszítése ellenére sem lehet hiteles történelmi elbeszéléssé sűríteni. Úgy véli, hogy a korai langobard kor történeti elbeszélése, amely alapvonásaiban sokáig érvényes volt, az *Origo* értelmezéseinek, a korabeli források szűkös információinak és a régészeti leletek értelmezésének köszönheti még ma is a meglétét, ám ebből a három pillérből az *Origo* aligha bírja el a hipotézisek súlyát.¹²

A további történeti források alapján a langobardok szerepe az Augustus kor (Kr. e. 27–Kr. u. 14) háborúiban meglehetősen csekély volt, és az azt követő évtizedekben is csak akkor említették őket, amikor mások összecsapásaiban vettek részt, ennek ellenére a római etnográfusok és geográfusok ismerték őket.¹³ A Kr. u. 1. század elején az Elbán túli területen említették a langobardokat, majd a Kr. u. 2. században az Elba bal partján.¹⁴ A Kr. u. 2. századi

⁹ Többek között: WERNER 1962, 9–15; BÓNA 1971b, 45–74; JARNUT 1982; JARNUT 1983, 173–194; BÓNA 1993, 102–115; POHL 1994a, 375–405; JARNUT 1996, 299–305; POHL 1996, 27–36; POHL 2001, 60–69; POHL 2003, 183–188; JOHNE 2008, 43–50; POHL 2008a, 23–33; POHL 2008b, 1–12; BÓNA 2009, 169–178; GALAMB 2012.

¹⁰ POHL 2008b, 2. Scandinaviából Gambara és ikerfiái, Ibor és Aio vezetésével indulnak útnak. Scoringia területén, a vandál Ambri és Assi vezérekkel vívott csata során kapták meg a langobard népvét Frea közbenjárására magától Wodantól, jelentése „hosszúszakállú”. A langobardok ezt követően Mauringiába érkeztek, majd Glanda felé indultak, néhány éven át Anthabot és Banthaibot és Vurgundaibot birtokolták. Ekkor a választották meg első királyukat, Aio fiát, Agelmundot (kb. 380–410) a Gungingek nemzetségéből, aki az elbeszélés szerint 33 évig uralkodott. Agelmundot Lamissio (kb. 420) váltotta és vezette tovább népét. Az elbeszélés szerint ötödik királyuk, Godehoc (kb. 480) idejében Odoaker ((472) 476–493) uralta már a Nyugatrómai Birodalom területének egy részét, aki Feletheusszal, a rugiai királyával került összetűzésbe. A rugiai által benépesített Rugilanda földje a leírások alapján a „Danubius túlsó partján” helyezkedik el és „Noricum határvidékétől épp a Danubius választja el” (PD HL I. 3–19; GALAMB 2012, 55–66).

¹¹ JARNUT 1982. Az eredetmonda Scandinavia szigetéről, „minden germán képzelt mitikus őshazájából” indul (BÓNA 1993, 102), melyet Paulus az *Origó*ból vett át (GALAMB 2012, 55, 4. l. Bővebben ld. POHL 2008b, 1–3). A J. Jarnut által rekonstruált útvonal Skåne/Schonenből, Gotlandon át, a Balti-tenger partvidékétől, a Dánia és a Visztula torkolata közti Rügen-szigettől, a nyugat-mecklenburgi lápvidéken át vezetett az Elba folyó alsó folyásának környékére, Lüneburg környékére. Egyes vélekedések szerint a langobardok itt élhettek a Kr. e. 1. és a Kr. u. 4. század között (JARNUT 1983, 5–8. Bővebben, további szakirodalommal kiegészítve, ld. GALAMB 2012, 59, 62, 21. l., 31. l.).

¹² POHL 2008b, 1–3.

¹³ POHL 2008b, 4.

¹⁴ Sztrabón (Kr. e. 63–Kr. u. 22) a langobardokat a szvébek közé sorolta, kiknek lakhelye a Rajnától az Elbától terjed, s egy részük az Elbán túl lakik, mint a hermundurok és a langobardok (*Geographika* VII. 1. 3; BÓNA 1993, 103). Ezek a leírások a Kr. u. 1. század elejéről, Tiberius (14–37) 4 és 6 közötti hadjáratainak idejéből származhatnak (POHL 2008b, 3). Tiberius tábori történetírója, C. Velleius Paterculus (Kr. e. 19–Kr. u. 31)

híradások szerint a markomann-kvád háborúk idején a langobardok 166/167-ben az obiusokkal együtt egy 6000 embert számláló sereggel Pannonia ellen indultak. W. Pohl szerint lehetséges, hogy időközben feljebb költöztek az Elba mentén, és így közelebb kerültek a Dunához.¹⁵ Ezt követően a langobardok az 5. századig nem szerepeltek az írott forrásokban.¹⁶

Az 5. századtól újonnan felbukkanó langobardok vándorlásának következő állomása – Paulus elbeszélése alapján – a langobard emlékezet által megőrzött *Rugilanda*, vagy *Rugorum patria* volt.¹⁷ Ebben az időszakban a nép egy politikai és etnikai szempontból átalakuló Közép-Európa látóterébe kerültek. A hunok 400 körül megalapították birodalmukat a Kárpát-medencében, ami valószínűleg Radagaisus gót király (4. sz.–406) csoportjának Itáliába, valamint a vandálok, alánok és szvébek vándorlásához vezetett a Rajnán túlra. Amikor a Hun Birodalom 453 után összeomlott, annak politikai keretein belül elő népcsoportok rövid életű királyságai határozták meg a térség történetét. A hatalmi vákuumot kitöltő germán királyságok hamarosan konfliktusba kerültek egymással, az osztrogótok legyőzték szomszédaik többségét, és 470 után nem sokkal távoztak. Odoaker 486/87-ben szétverte a rugiakat, a herulok uralma 500 utánig tartott. A burgundok, frankok és alamannok az 5. század folyamán egyre inkább délre és nyugatra orientálódtak, a Rajnától keletre egy régiófeletti befolyással rendelkező Tübing Királyság alakult ki.¹⁸

A langobardok történetében döntő fontossággal bírt a 487-ben történő, a Dunától északra fekvő Rugi Királyság leigázása, mely Odoaker (476–493) nevéhez kapcsolódik. Odoaker a provinciális római lakosságot Itáliába való kivándorlásra kényszerítette, hogy megfossza a többi hódítót a gazdasági alaptól és megakadályozza, hogy azok megszállják az elnéptelenedett országot, azonban a langobardok Godehoc királyuk (kb. 480) vezetésével – valószínűleg Belső-Csehországon és Dél-Morvaországon keresztül – birtokba vették 488/489-

jellemezte először a népet „*Langobardi, gens etiam germana feritate ferocior*”, „*a langobardok: nép, amely vadabb, mint a germán vadság*” (*Historia Romana* II. 106,2; BÓNA 1993, 103). Ezt követően a langobardok kétszer szerepeltek Tacitus (55/56–117/120) évkönyveiben: 17-ben Maroboduus markomann király szövetségét elhagyva Arminius seregében harcoltak egykori vezetőjük ellen, 47/48-ban segítettek a rómaiak által 47-ben beiktatott, majd később elűzött Italicus cherusc királynak visszaszerezni a trónját (*Tacitus, Annales* II. 17; *Tacitus, Annales* II. 45; BÓNA 1993, 103; POHL 2008b, 4). Ptolemaiosz (85/90–168) a Kr. u 2. század közepe környékén az Elba bal parti hazájukról ír, „*Sueboi Langobardoi*” néven említi őket (*Geographia* II. 11. 9; BÓNA 1993, POHL 2008b, 4).

¹⁵ Cassius Dio (164/165–229 után) a markomann háborúk idején említi őket: 166/167 telén Pannonia ellen indult 6000 főt számláló seregük az *Obi*-val együtt, hadjáratuk azonban sikertelenül végződik. A langobardok itt sem egyedül, hanem egy nagyobb népekből álló koalíció előőrseként tevékenykedtek, köztük az obiusokat nem ismerjük (*Cassius Dio* 71, 3, 1a. *Petrus Patricius fragm.* 6. nyomán; BÓNA 1993, 103; POHL 2008b, 4).

¹⁶ POHL 2008b, 4.

¹⁷ *PD HL* I. 19.

¹⁸ POHL 2008b, 5. Bővebben ld. BÓNA 1993, 13–16; HALSALL 2007, 165–319, 392–405; VIDA 2011a, 615–648.

ben. Nyilvánvalóan ők is a nagyrészt elnéptelenedett, de római befolyás alatt álló déli területet részesítették előnyben korábbi északi szállásterületükkel szemben.¹⁹

Paulus alapján a 6. század elején (506, 507) a langobardok Tato királyuk (kb. 510), a Lething-dinasztiából származó Godehoc unokája vezetésével, Alsó-Ausztria északi részéről átkelhettek a Dunán és a *Feld*²⁰ néven ismert régióba érkeztek, amely a mai Tullnerfeld környéki síkságnak felelhet meg.²¹ Három évvel később legyőzték a kelet-germán herulokat, és ezt követően meghódították az északkeleti Weinviertelt, Dél-Morvaországot és a Morva két oldalán a Dunáig terjedő területeket, ahol még mindig éltek a szváb népesség maradványai.²² A herulok királya Rodulf (kb. 500–508) meghalt és a nép, mint politikailag jelentős tényező eltűntek a történelemből, továbbá a langobardok a herulok földjeivel, kincseivel és megnövekedett hadseregükkel a Közép-Duna-vidék legfontosabb hatalmává váltak.²³

A langobardok ezzel az egykori Római Birodalom területére léptek, ettől kezdve mind a latinul író kortársak, mint Jordanes, Tours-i Gergely, Trier-i Nikétosz, mind a bizánci történetírók is részletesen foglalkoztak velük, köztük Agathiasz, Prokopiosz és Menandrosz Protektor.²⁴ Prokopiosznál a 6. század elején lezajlott herul csatáig visszavezethető volt a sorsuk. Ez lényegében megegyezik Paulus Diaconus beszámolójával.²⁵

2.1.2. Langobardok a Kr. u. 5–6. században

Az írott források tanúsága alapján a langobardok utolsó közép-európai állomása az egykori Római Birodalom által alapított Pannonia provincia volt. A herul királyság megdöntésével fontos helyet foglaltak el Európa politikai térképén, Bizánc, az osztrogótok és a frankok közötti hadszíntéren. A herulok feletti győzelmük után hamarosan Pannoniába terjeszkedtek, melynek történetét Paulus is leírta.²⁶ Pannonia elfoglalását a korábbi vándorláshoz hasonlóan csak az itáliai krónikák alapján rekonstruálhatjuk,²⁷ külső keletkezésű források csak a 6. század közepén zajló gepida háborúk kapcsán említik őket.²⁸

¹⁹ JARNUT 1982, 19. Bővebben: HALSALL 2007, 280–287.

²⁰ *PD HL* I. 20.

²¹ JARNUT 1982, 19–20. J. Werner korábban ezt a Morva-mezőre lokalizálta: WERNER 1962, 10.

²² LAUERMANN – ADLER 2008, 299.

²³ JARNUT 1982, 20.

²⁴ VIDA 2008b, 73.

²⁵ POHL 2008b, 4.

²⁶ POHL 2008b, 5.

²⁷ VIDA 2008b, 75.

²⁸ Ezek összefoglalóját többek között ld. BÓNA 1993, 106.

Paulus elbeszélése alapján a *Feld* területét elfoglaló Tato királyt testvérének, Zuchilónak a fia, Wacho ölhette meg és vehette át a helyét a langobard királyi trónon (kb. 510–540).²⁹

A krónikás szerint Wacho uralkodása alatt megtámadta és uralma alá hajtotta a *suavokat*,³⁰ akiket ma a dunai szvébekkel azonosítunk.³¹ A több, mint három évtizedig tartó uralkodása alatt a langobardok területét a Cseh-medencétől a Dráva és a Duna felé terjesztette ki. A leigázott szvébek, valamint a provinciális római maradványnépesség (*pannonii*) földműveléssel és kézművességgel foglalkozott. A főként állattenyésztéssel foglalkozó langobardok számára a még virágzó késő antik mezőgazdasággal foglalkozó egykori provincia vonzó célpont lehetett, mely hozzájárult a királyság gazdasági alapjainak biztosításához.³²

A király a dinasztikus házassági politika révén biztosította a hatalmát és a békét, így a langobardok politikai kapcsolati rendszere mind keleti, mind nyugati irányba kiterjedt a 6. század első felében, mely által megszilárdították hatalmukat a Közép-Duna-vidéken:

Az 500-as évek környékén uralkodó, az *Origo* által Fisudnak nevezett türing király lányát, Ranicundát 510-ben vette feleségül, második felesége Austrigusa, Elemund gepida király lánya, harmadik felesége Rodulf herul király lánya, Silinga volt.³³ Austrigusától született Wisegarda nevű lányát az 530-as években I. Theudebert (533–548) frank királyhoz adta feleségül.³⁴ Másik lányát, Waldaradát eljegyezte I. Theudebert kiskorú fiával, aki később I. Theudebald (548–555) frank király lett.³⁵

Wacho uralkodásának kezdetén, a 6. század elején a langobardok a türing hegemonia részét képezhették.³⁶ A türing királyság 531-es felbomlásakor (I. Theudebert) számos türing menekült a langobardokhoz, később uralkodók is kerültek ki soraikból, mint Audoin (547–560) és Agilulf (590–615/616).³⁷

²⁹ *PD HL* I. 21.

³⁰ *PD HL* I. 21.

³¹ A szvébek akkoriban a Duna középső folyásánál és Pannonia Prima területén éltek és az itáliai osztrogót király, Nagy Theoderik (474–526) szövetségesei voltak (*GALAMB* 2012, 68, 51. lj.).

³² *VIDA* 2008b, 73. Bővebben ld. *BÓNA* 1993, 108.

³³ *PD HL* I. 21; *GALAMB* 2012, 68, 53. lj. *Bóna* I. szerint elsőként vette el a herul király lányát, mellyel legitimálta hatalmát (*BÓNA* 1993, 106). Ezzel Waltari, Wacho egyetlen fia és későbbi trónörököse nem tőle, hanem az általa harmadiknak tartott Austrigusától született volna, hasonlóan lányá, Walderada sem a második asszonytól, Raicundától születhetett. Ennek értelmében – szemben Paulus elbeszélésével – Wisegarda és Walderada is csak féltestvérek voltak (*BÓNA* 1993, 106, 108, 177–178). Ld. *GALAMB* 2012, 69, 56. lj.

³⁴ *PD HL* I. 21; *VIDA* 2008b, 73.

³⁵ *BÓNA* 1993, 107–108; *VIDA* 2008b, 73.

³⁶ *HALSALL* 2007, 398.

³⁷ *GALAMB* 2012, 68, 53. lj. Ennek háttéréről ld. *HALSALL* 2007, 398–399.

Az 535-ben kitört bizánci-keleti gót háborúk idején dél felé fordulva szövetséget kötött a Mediterráneum teljes keleti oldalát uraló Bizánccal, I. Justinianus (527–565) császárral, és kihasználva a gótok meggyengülését, talán Pannonia Prima és Valeria déli részébe, egészen a Drávaig nyomult előre.³⁸



1. térkép: A négyfelé osztott Pannonia a diocletianusi reformokat követően (online forrás: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/panonija>, hozzáférés: 2025.07.21. 15:34).

Wacho halála után fia, Waltari (kb. 540–547) az utolsó Lething uralkodóként lépett a trónra.³⁹

Waltari halála után dinasztia váltás történt: a (turing) Gausus-nemzetségből származó Audoin (547–560)⁴⁰ bitorlóként követte Wacho kiskorú fiát a trónon 546 után.⁴¹ Az új király,

³⁸ BÓNA 1993, 107; VIDA 2008b, 73.

³⁹ PD HL I. 21–22.

⁴⁰ PD HL I. 22. Továbbá ld. GALAMB 2012, 69, 58. lj.

⁴¹ BÓNA 1993, 108; VIDA 2008b, 73.

noha szakított a békés terjeszkedéssel, a dinasztikus házasságok kapcsolatteremtő intézménye az ő politikájának is szerves részét képezte. Elődjének a frank–gepida kapcsolatait feladva erősítette meg Bizánccal való szövetséget, melynek egyik jelentős momentuma volt, hogy I. Justinianus ösztönzésére feleségül vette a bizánci fogságban lévő Rodelindát, Amalaberga és a türing király, Hermanafid (507–531) lányát és az itáliai gót király, Theodahad (534–536) unokahúgát.⁴² A korabeli európai uralkodók szemében a Rodelindával kötött házasság Audoin királyságát legitimálta.⁴³ Paulus leírása alapján Audoin vezette be a langobardokat Pannoniába,⁴⁴ amely talán Pannonia Savia elfoglalását jelenthette.

Régóta vita tárgyat képezi a langobardok pannoniái tartózkodásának időtartamáról szóló két különböző beszámoló, a foglalás pontos időbeli és térbeli menete. Paulus ezt 42 évnek adja meg, míg a *Codex Gothanus*ban 22 év szerepel:

A 42 évet a kutatás Nagy Theoderik (474–526) 526-ben bekövetkezett halálával, a 22 évet pedig I. Justinianus langobardokkal való foedusával hozták összefüggésbe, melyet kb. 546-ra datáltak.⁴⁵

J. Jarnut és Neil Christie úgy vélik, hogy a Theoderik halála utáni belső zavargásokat kihasználva költözhettek be Pannoniába Wacho vezetésével.⁴⁶ Joachim Werner a pannoniái langobard korszakot hasonlóan 526-tal keltezte.⁴⁷

Bóna István az *Origo* modenai kéziratából származó 22 év elírásának tartja Paulus 42 éves periódusát. A modenai kéziratban az Audoin időszakától elfoglalt Dél-Pannonia (Savia tartomány) emlékét őrzik meg, melyről megjegyzik, hogy az Itáliába való vándorlás előtt 22 évvel került a langobardok birtokába. Az *Origo* többi kézirata és Paulus – Bóna I. szerint – eltévesztették az évszámot és 42 évet írtak, így hozták kapcsolatba Pannonia meghódítását az osztrogót király halálával. Azonban Bóna I. vélekedése alapján nem volt feljegyzésre méltó esemény, hiszen Wacho politikáját ez nem feltétlenül érintette. A 22 éves periódus viszont csak Dél-Pannoniára, Audoin foglalására vonatkozhatott, nem Pannonia egészére, így annak elfoglalása a történelemtudomány oldaláról még mindig bizonytalan.⁴⁸

⁴² GALAMB 2012, 69, 85, lj.

⁴³ VIDA 2008b, 73–74.

⁴⁴ *PD HL* I. 22.

⁴⁵ POHL 2008b, 6.

⁴⁶ JARNUT 1982, 20–21; CHRISTIE 1998, 32–33.

⁴⁷ WERNER 1962,

⁴⁸ BÓNA 1993, 108–109. Továbbá ld. BÓNA 1979, 393–404.

W. Pohl szerint a langobardok legalább az 535-ös gót háború kitöréséig tiszteletben tartották az osztrogót birtokokat Pannonia Saviában és ezzel egyetemben semmi sem utal arra, hogy már ezt megelőzően megszerezték volna az ellenőrzést Pannonia Prima és Valeria felett. Pannonia Savia elfoglalása azonban biztos pontnak számít, ez a gót háborúig osztrogót terület volt. Erre valószínűleg az 540-es gót vereség után, vagy legfeljebb nem sokkal előtte kerülhetett sor, miközben a gepidák Sirmiumban (Szávaszentdemeter/Sremska Mitrociva, Szerbia) voltak: 539-ben Wacho király elutasította az osztrogótok szövetségi ajánlatát bizánci foedusra hivatkozva,⁴⁹ így I. Justinianus beleegyezésével a langobardok 547-ben benyomultak a délnyugati Savia provincia területére⁵⁰ a Turisind király (kb. 546–560) vezette gepidák ellen.⁵¹ Ezzel a langobardok bevonultak Dél-Pannoniába, ahol uralmuk alá vonták az egykori osztrogót területeket, Poetoviót (Ptuj, Szlovénia), Sisciát (Sziszek, Horvátország), továbbá a Júliai-Alpokban lévő erődöket (Carnium – Kranj, Szlovénia; Neviodunum – Drnovo, Szlovénia).⁵²

Noha néhány évig a nyílt összecsapásokat el tudták kerülni, a gepidák és a langobardok első ütközete 551 környékén történhetett meg, melyre a langobard emlékezet szerint *Asfelden* került sor.⁵³ A csatának Thorismod gepida trónörökös halála vetett véget.⁵⁴ A gepidák kiűrtették Dacia Ripensis és Moesia Prima tartományokat, és átadták Bassianae városát (Petrovcze/Donji Petrovci, Szerbia) a bizánciaknak, majd császári rendelkezésre békét kötöttek a langobardokkal.⁵⁵

A következő időszakból számos jelentés maradt fenn arról, hogy a langobardok részt vettek a bizánciak itáliai és a keleti, perzsa fronton folytatott hadi vállalkozásaiban.⁵⁶ Az egyedül Bizánccal szövetkező Audoin, látva a bizánci diplomácia önös érdekeit, a korábbi irányba, a frankok felé próbált nyitni,⁵⁷ így nyerte el fia, Alboin számára Clodoswintha/Clothsuinda, a későbbi I. Sigebert frank király (561–565) húgának kezét.⁵⁸ Audoin ezt követően még néhány évig uralkodott, helyét fia, Alboin vette át (kb. 560–572).⁵⁹

⁴⁹ POHL 2008b, 6.

⁵⁰ GALAMB 2012, 69, 58. l.j.

⁵¹ BÓNA 1993, 108.

⁵² JARNUT 1982, 22–24; BÓNA 1993, 109; VIDA 2008b, 74.

⁵³ PD HL I. 23. Bővebben ld. BÓNA 1993, 109.

⁵⁴ PD HL I. 23. Bővebben ld. BÓNA 1993, 109.

⁵⁵ BÓNA 1993, 109–110.

⁵⁶ VIDA 2008b, 74.

⁵⁷ BÓNA 1993, 110; VIDA 2008b, 74.

⁵⁸ PD HL I. 27. Bővebben ld. BÓNA 1993, 110; VIDA 2008b, 74.

⁵⁹ BÓNA 1993, 110.

A békés állapot I. Justinianus haláláig állt fenn. II. Justinusszal (565–578) 565 őszén a korábbi császár barbárpolitikájának kritikussai kerültek hatalomra. A császár a dunai limest katonai erővel próbálta megvédeni, így alig egy héttel trónra lépése után visszautasította a konstantinápolyi avar követségnek a foedus megújítását, így politikája aláásta a Duna-mentén megőrzött egyensúlyt.⁶⁰ A langobardok következő háborúja ebben az időszakban a gepidák ellen a Gepida Királyság pusztulásáig tartott, azzal, hogy Alboin 566 tavaszán az újonnan megkoronázott császár uralmának kezdetén váratlanul megtámadta a gepidákat és Sirmiumig szorította vissza őket.⁶¹ A gepida király, Kunimund (555–567) és II. Justinus szövetségre léptek és vereséget mértek a langobard csapatokra, ezzel a császár felmondta a langobardokkal való foedust.⁶² A kieső bizánci pártfogó és az újonnan kialakuló frank, bizánci konfliktusok következtében lépett szövetségre Alboin Baján kagánnal és 567-ben vereséget mértek a Gepida Királyságra.⁶³

Alboin az újonnan szerzett erős szomszédjától és annak politikai lépéseitől (567, Sirmium elfoglalási kísérlete) megriadva 568 húsvétján, április 2-án, elhagyta Pannoniát és Észak-Itáliában vonult kíséretével.⁶⁴ A langobardok az avaroktól tartva továbbra is katonai ellenőrzés alatt tartották a Júliai-Alpokban és a Felső-Száva-vidéken korábban megszállt katonai erődöket.⁶⁵ Mivel csak jelentősen megerősített hadsereggel lehetett megtámadni Észak-Itáliát, a késő antik, Mediterrán térség egyik magterületét, Alboin kikényszerítette a gepidák, a szvébek, a szarmaták, a bolgárok és a pannoniai provinciálisok maradványainak jelentős részének anektálását, továbbá Paulus Diaconus szerint szászokat⁶⁶ is meghívott magához. Csak így remélhette, hogy érvényesülni tud Itáliában.⁶⁷

2.2. A pannoniai langobard kor régészete

Régészeti szempontból a langobard vándorlás útvonala sokáig meghatározó volt a népvándorlások rekonstruálására. Az írott források alapján a langobardok az elbai germánok csoportjába tartoztak, hasonlóan a markomannokhoz, a kvádokhoz, a szászokhoz, a türingekhez

⁶⁰ POHL 2008b, 8.

⁶¹ PD HL I. 27.

⁶² BÓNA 1993, 110.

⁶³ PD HL I. 27. Bővebben ld. BÓNA 1993, 110; VIDA 2008b, 74.

⁶⁴ PD HL I. 27. Bővebben ld. BÓNA 1993, 111; VIDA 2008b, 74.

⁶⁵ WERNER 1962, 14–15; BÓNA 1993, 111.

⁶⁶ PD HL II. 6. (GALAMB 2012, 88.)

⁶⁷ POHL 2008b, 8.

és az alamannokhoz.⁶⁸ Azonban a langobardok kora császárkori, Elba-vidéki hazájának azonosítási kísérlete egy alapvető módszertani akadályba ütközik, melynek fő kérdésköre, hogy a források által tárgyalt időszakban az önmegjelölés, az önelnevezés, az öntudat milyen szinteken mozgott, mennyire hasonlíthatjuk össze a korai langobardokat azokkal, akik az 5. században, több évszázados hiátus után újonnan feltűntek az írott forrásokban. Az anyagi és a szellemi kultúra tárgyi emlékei gyakran csak fenntartásokkal kezelhetőek, különösen a régészeti források etnikai értelmezései szempontjából. Kérdéses, hogy egy saját, belső írásbeliséggel nem rendelkező közösség hagyatékát meggyőzően össze lehet-e kapcsolni a kívülállók által szolgáltatott információkkal.⁶⁹

Hacsak a vándorlásuk folyamatát vizsgáljuk, nem nehéz elképzelni, hogy a nép szerkezete időről időre módosult és a langobardok már a kezdeti időkben sem alkottak etnikai szempontból zárt csoportot.⁷⁰ A korabeli királyságok vagy államalkulatok a Római Birodalomhoz hasonlóan inkább politikai, mint etnikai jellegű csoportosulások voltak, melyek különböző kulturális, nyelvi és földrajzi eredetű csoportokat egyesítettek az arisztokrata (harcos) családok vezetése alatt, így nehéz feladatnak tűnik az egyes, etnikai szempontból esetlegesen elkülönülő csoportok nyomait keresni az általuk hátrahagyott tárgyi kultúra segítségével.⁷¹ Emiatt a mai történetkutatás alapvetően vitatja a langobardok, mint azonos etnikai identitással rendelkező népcsoport meglétét az Elba-vidék és Itália közt, mivel nem bizonyítható a folytonosság az 1-2. századi, a mai Németország területén élő és az 5. században a Dunától északra megjelenő csoportok között.⁷² W. Pohl szerint az 5. századi politikai változásokkal összefüggésben alakult ki ismét egy aktív és nagyobb langobard csoport, így minden bizonnyal egy új langobard etnogenezisérről beszélhetünk.⁷³

A történeti forrásanyag segítségével azonosított, korai langobardnak nevezett csoportok első régészeti nyomait talán az Elba bal partján lévő hamvasztásos temetőkben találhatjuk meg a késő római kor előtti vaskor (*Vorrömische Eisenzeit*) időszakából, a Kr. e. 2. századból. Az Alsó-Elba menti szállásterületbe beletartozik az ún. Körchow-csoport és az Elbától északra és az attól délre fekvő temetők, melyek jó részét a markomann háborúk vége felé felhagytak,

⁶⁸ LAUERMANN – ADLER 2008, 299.

⁶⁹ VOSS 2008a, 35. Az etnikai identitás, a régészeti leletek etnikai meghatározásának módszertani problémáiról az utóbbi 20 évben heves viták folytak, mely kapcsán számos tanulmány és monográfia született. Kapcsolódó témákat, irodalmat ld. 4.3.1. fejezet.

⁷⁰ JARNUT 1982, 13.

⁷¹ BARBIERA 2005, 149. A jelenségről bővebben ld. GEARY 2002.

⁷² POHL 2008b, 1–12.

⁷³ POHL 2008b, 5.

továbbá a markomann háborúk után újonnan létesült hamvasztásos temetők Mecklenburg délnyugati részén, az Elbától délre, melyeket egészen 5. század végéig használtak. Utóbbi régióban a Kr. u. 2. századtól már felerősödő Közép-Duna-vidéki hatásokat lehet megfigyelni.⁷⁴

Az írott források nem adnak egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy a langobardként emlegetett népesség mikor és honnan érkezett a Közép-Duna-vidékre, a Dunától északra eső területekre. Ugyanilyen bizonytalan az is, hogy mikor és milyen körülmények között következett be a szállásterület fokozatos áthelyeződése a Dunától délre, az egykori dunai tartományok területére.⁷⁵ A kora népvándorlás korban a langobardok valószínűleg Közép-Németország északi részén, azaz Altmarkban és Észak-Tübingiában telepedtek le, és a türingekkel együtt a hunok alá tartozhattak,⁷⁶ majd az 5. század végén (489 körül)⁷⁷ talán északnyugat felől, a mai Csehországon keresztül birtokba vették Weinviertel nyugati felét, Mautern (*Favianis*) és Traismauer (*Augustianis*) körzetét. A 6. század elején átkelhettek a Dunán, és elfoglalták a mai Tullnerfeldet, Weinviertel egészét, ettől Ny-ra a Duna É-i oldalán Dél-Morvaországot és a Morva két oldalán a Dunáig terjedő területeket, így közvetlen kapcsolatba kerültek a még meglévő romanizált népelemekkel.⁷⁸

Míg a korai langobard sírhorizont a Cseh-medencében nem egyértelműen elhatárolható, a Közép-Duna-vidék észak-alsó-ausztriai és Morva-vidéki régiójában már jóval nyilvánvalóbban különül el a langobardoknak tulajdonított leletanyag. Utóbbi térségben az egységes 5. századi, hun kori, „keleti germán” horizontot az 5. század utolsó harmadában váltotta fel a vegyes elbai és a türing jellegű lelettypusokkal jellemezhető soros temető horizont, melynek szétválasztásáról, kronológiai besorolásáról és az egyes fázisok jellemzőiről számos tanulmány született.⁷⁹ Az itt eltemetetteket az írott források megléte nélkül talán nem is tudnánk a langobard népességhez kapcsolni, különösképp nem az Elba-vidéki, kora császárkori népcsoportokhoz.

A Dunától északra lévő régióhoz hasonlóan Pannoniában a langobard kori soros temetők a mai tudásunk szerint jól elhatárolódnak a korábbi 5. századi előzményektől – a hun korban is használt későantik temetőktől, a kissírszámú vagy magányos temetkezési helyektől –, a

⁷⁴ A térségben megtalálható addig felárt császárkori lelőhelyekkel: VOSS 2008a, 35–51; VOSS 2008b, 51–78.

⁷⁵ TEJRAL 2008a, 57.

⁷⁶ Altmark környékén lévő leletanyag összefoglalását ld. GALL 2008, 79–88. A türingek szerepe a hun korban ld. HALSALL 2007, 392. A Közép-Németország 5–6. századi kronológiájára vonatkozóan ld. BEMMANN 2000, 76–103; BEMMANN 2001, 59–101; BEMMANN – VOSS 2007, 153–183; HANSEN 2004; BEMMANN 2008, 145–228.

⁷⁷ Ld. STEIN 1999, 35–101.

⁷⁸ LAUERMANN – ADLER 2008, 299.

⁷⁹ Ezek részletes elválasztásáról irodalomjegyzékkel ld. 2.3. fejezet.

jellegzetes Közép-Duna-vidéki hun kori és azt követő temetőhorizonttól. A térség 6. századának kutatási módszertana és a helybéli népességhez kapcsolódó leletanyag vizsgálata szempontjából számos irányvonal különíthető el mind a hazai, mind a nemzetközi régészet oldaláról. Ennek alapvető irányait igyekszem felvázolni jelen fejezetben a magyarországi langobard kutatás szemszögéből.

2.2.1. Pannonia langobard kori lelőhelyei – kutatástörténeti vázlat

„Ezen ásatás eredményeként konstatálva van, hogy
az itt temetkezett néptörzs germán volt...”
(Sőtér Ágost)⁸⁰

A langobardokkal kapcsolatos 19. századi történeti kutatással⁸¹ egyidőben meginduló feltárások a tárgyi hagyatékukat⁸² is a felszínre hozták, noha hazánkban az első feltárt lelőhelyek esetében nem tudták népességhez kötni a földből előkerült leleteket.

A mai Magyarország területéről az első népvándorlás kori germán temető publikációja Sőtér Ágost tollából származik 1893-ból, majd 1898-ból.⁸³ Sőtér Á. a *Moson(y) megyei Történeti és Régészeti Egylet* akkori elnökeként 1885-ben és 1886-ban végzett „vasárnapi feltárásokat” a bezenye–papréti birtokon.⁸⁴ A kutató már akkor felismerte a 8. sír fibuláin található rúnákból, hogy germán népesség sírjait rejtje a föld.⁸⁵ A magyar régészetben Sőtér Á. után közvetlenül Hampel József (1905)⁸⁶ használta fel a sírleírásokat, de idővel hazánkban feledésbe merültek a leletek és a II. világháború előtti „birodalmi” német régészet fedezte fel magának őket újra, 1940-ben⁸⁷; a lelőhelyet, mint egyetlen pannoniai langobard temetőt tartották számon Paltersdorf néven.⁸⁸ A bezenyei leletanyag Bóna I. munkásságával vált nemzetközileg is ismertté, aki 1956-ban immár langobard emlékként tette közzé a hazai lelőhelyet.⁸⁹

⁸⁰ SÖTÉR 1893, 201.

⁸¹ Történeti kutatások ismertetése részletes kutatástörténeti áttekintéssel ld. JARNUT 1993, 173–174; JARNUT 2005, 11–19; KISS 2014, 40–43.

⁸² A történeti-régészeti kutatások összefoglalását a 18–20. sz. között ld. BÓNA 1993, 121–125.

⁸³ SÖTÉR 1893, 210–222; SÖTÉR 1898, 98–116

⁸⁴ BÓNA 2001, 139. Sőtér Á. első elnökségével (1884-től haláláig, 1905-ig), emellett Ivánfi E. piarista tanár ösztönzésére és Deininger I. archeobotanikus támogatásával 1882-ben alapították meg a *Moson(y) megyei Történeti és Régészeti Egylet*et (ENZSÖL 2003, 283–292).

⁸⁵ SÖTÉR 1893, 212.

⁸⁶ HAMPEL 1905.

⁸⁷ BENINGER 1940.

⁸⁸ BÓNA 2001, 190.

⁸⁹ BÓNA 1956, 183–244.

A bezenyei lelőhelyet követően 1904-ben kerültek elő a veszkény–nagyhalmi „hercegi” langobard temetkezések, melynek anyaga különböző gyűjteményekbe került.⁹⁰

A 20. század elején kisebb lélegzetű közlések születtek az akkor ismert leletekről és néhány lelőhelyről. 1931-ben Marosi Arnold a *Székesfehérvári Szemlében* a rácalmási, germánként meghatározott temető feltárásáról,⁹¹ majd 1932-ben a kápolnásnyéki sír előkerüléséről⁹² adott hírt, utóbbiról, mint egy 6. századi germán temetkezésről. A lelőhelyeket a kiszombori temető közzétételénél Török Gyula is megemlíttette 1936-ban a *Dolgozatok* hasábjain. Tanulmányában összegyűjtötte a Kárpát-medence germán lelőhelyeit, majd népességhez kötötte ezeket: gót, gepida és langobard. A langobardként meghatározottak között a rácalmási temető mellett idézi a kápolnásnyéki sírt, amely 1931-ben került napvilágra, majd a MNM-ba. Továbbá felsorolta a bezenyei és a várpalotai temetőt, majd további szórványokat Albertfalva, Cserkút, Felsőlövő, Regöly és Magyarország lelőhelyekről.⁹³ Az albertfalvai kengyelfibuláról megjegyezte, hogy egy kereskedőnél van, a cserkúti kengyelfibulapár szórványként van meghatározva. A felsőlövői lelőhely ma nincs számon tartva a langobard kori lelőhelyek között. A „Regölyből” származó fibulát 1887-ben leltározta be Hampel J. (MNM), melyről később kiderült, hogy a gyönk–vásártér u.-i temetőhöz köthető. Ma a díszes kengyelfibula Gyönk–Vásártér u. 1. sír lelőhelyként szerepel a hazai kutatásban.⁹⁴

A mai Magyarország területén lévő langobard kori temetők célirányos és szisztematikus kutatása Bóna I. nevéhez fűződik. A kutató először 1954-ben kezdett el foglalkozni a témával László Gyula professzor tanácsára, aki Rhé Gyula várpalota–unió homokbányai ásatásának dokumentációját adta át neki.⁹⁵ Bóna I. felismerte a pannoniai és az itáliai langobard leletek közötti összefüggéseket. Miközben őstörténeti témájú disszertációján dolgozott, bejárta az országot és nemcsak a bronzkori leletanyag összeállításával foglalkozott, hanem dokumentálta, rajzolta, fotózta a langobardok pannoniai és a gepidák alföldi hagyatékát.⁹⁶ A témával kapcsolatos első publikációja 1956-ban jelenet meg *Die Langobarden in Ungarn* címmel, amelyben a várpalota–unió homokbányai és a bezenye–papréti temetők leletanyagának közlése mellett ismerttetett pár kisebb lelőhelyet és leletet (Dör, Pilisvörösvár, Jutas 196. sír,

⁹⁰ BÓNA 1993, 161.

⁹¹ MAROSI 1931, 2–3.

⁹² MAROSI 1932, 15.

⁹³ TÖRÖK 1936, 137, 141, 152–153. Kápolnásnyéki sírról ld. BÓNA 1971a, 16–20.

⁹⁴ BÓNA 1974a, 103, 57. kép; BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 28.

⁹⁵ VIDA 2008a, 344.

⁹⁶ VIDA 2008a, 344.

Szekszárd, Albertfalva, Tököl, Kápolnásnyék, Keszthely, Buda–Szépvölgyi út, Óbuda/Aquincum, Kaposvár, Cserkút, Somlyó, Ószőny/Brigetio, Regöly, Szőreg és két ismeretlen lelőhely), ezeket a pannoniai langobardokhoz kötötte.⁹⁷ A megjelölt lelőhelyek jelentős részét ma is a langobard korba soroljuk, kivételt képez ez alól az aquincumi katonai amphiteatrumi kincsleletet, melyet Bóna I. később már a szváb-herul időszak hagyatékához kapcsolt,⁹⁸ majd Nagy Margit az 5. század végére keltezhető spiráldíszes leletek körébe.⁹⁹ Szőreg–Téglagyár tiszántúli gepida temetőből kizárólag egyetlen szórvány S-fibula ismert.¹⁰⁰ A Brigetióból előkerült langobard korra keltezhető leletek a legiotábor és polgár város területéről a 19. századból származnak, a területen földbirtokokkal rendelkező Tussla T. gyűjtése nyomán kerültek katalógusba. A leletek másik része szintén a 19. századból, 1881–1884 közötti időszakból került napvilágra a Komárom-Budapest vasútvonal építésekor. Ezek teljes közlése Kiss Attila érdeme.¹⁰¹

Bóna I.-t követően, J. Werner 1962-ben megjelent munkájának (*Die Langobarden in Pannonien* c.) egyik nagy eredménye az akkor ismert pannoniai lelőhelyek összefoglalása volt, melybe nem csak a magyarországi, hanem az addig feltárt észak-alsó-ausztriai temetők is beletartoztak, továbbá szórványleletek és kisebb sírszámú lelőhelyek egyaránt: Bécs/Wien VI. körzet (1897, 1898), Perchtoldsdorf (1899), Mödling (1907), Nikitsch/Füles (1925, 1930, 1935), Schwechat (1928–1930), Carnuntum/Bad Deutsch-Altenburg/Németóvár (1930), Sommerein am Leithagebirge/Lajtasomorja, Mannersdorf am Leithagebirge (1936), Steinbrunn/Stinkenbrunn/Büdöskút (1950), Bécs/Wien I.–Salvatorgasse (1951), Sigless/Siklósd, Mattersburg/Nagymarton.¹⁰² A siklósi és a nagymartoni lelőhelyek anyaga töredékes, már J. Werner gyűjtésében is bizonytalannak tűnt a langobardokhoz való kapcsolódása. Bécs I.–Salvatorgasse esetében négy sírból kettőben torzított koponyájú nő feküdt. A leletek közül ismert egy aranyozott ezüst, fejlemezén kétfelé forduló spirálmintás, rombikus láblemezén négy osztott rombusz alakú mintával ellátott kengyelfibula (ún. *Mistřín/Tasov/Černín/Schletz*

⁹⁷ BÓNA 1956, 183–244. A Török Gy. esetében már ismertetett, ma is langobardként meghatározott lelőhelyek mellett még elmondható, hogy 1907-ben a MNM vásárolt egy edényt, egy kétélű kardot, zablát, pajzsudort és egy lándzsahegyet Manherz Gy. pilisvörösvári lakostól. MRT 7, 172, 21/19. lh.

⁹⁸ VIDA 2008a, 356.

⁹⁹ NAGY 1993a, 357; NAGY 2007, 36.

¹⁰⁰ NAGY 2005b, 123, Taf. 46. 11: 2.

¹⁰¹ KISS 1981.

¹⁰² WERNER 1962, 150–151.

10.), egy hordó alakú kalcedongyöngy és két üveggyöngy, mely alapján az 5. század utolsó harmadára keltezhető a lelőhely.¹⁰³

Bóna I. 1960-tól kezdte el a langobard-gepida korszak lelőhelyeinek módszeres kutatását, egészen 1978-ig rendszeresen vezetett feltárásokat.¹⁰⁴ Ebben az időszakban került napvilágra a mai is ismert langobard kori temetők legnagyobb része. Ezek között szerepelt Kápolnásnyék–Kastélykert (1957), Rácalmás–Újtelep (1957–1958), Hegykő–Mező u. (1959–1961), Szentendre–Pannoniatelep (1961–1963), Kajdacs–Homokbánya (1965–1968, 1973), Gyöngk–Vásártér u. (1968) és Tamási–Csikólegelő (1969–1971).¹⁰⁵

Bóna I. feltárásai mellett az 50-es évek végétől további lelőhelyek kerültek napvilágra. Sági Károly Vörs–Tótok dombja lelőhelyen 1959-től 1961-ig folytatta feltárásait a Balaton D-i oldalán. A 37 csontvázas és néhány hamvasztásos sír közzététele 1960,¹⁰⁶ 1963¹⁰⁷ és 1964¹⁰⁸ folyamán történt meg. Kiemelkedő eredménye Sági K. kutatásának, hogy a leleteken megőrződött szerves maradványokról önálló vizsgálat született,¹⁰⁹ továbbá a másodlagos sírfelnyitások típusait és okát is próbálta rekonstruálni.¹¹⁰ Kiss A. az 1958-ban szétdúlt sírok alapján 1960-ban tárt fel Mohács–Farostlemezyár víztározója lelőhelyen egy hat sírból álló langobard kori temetőt, melynek antropológiai anyagát Nemeskéri János vizsgálta. Az általa meghatározott elhalálozási életkorok nagy szerepet játszottak a régész keltezésében.¹¹¹ 1961-ben Kádárta [Veszprém]–Ürgemező lelőhelyen került elő néhány langobard temetkezés, melyet Éri István tárt fel, a későbbiekben Torma Sándor, Németh Péter, majd Bóna I. is további temetkezéseket hozott felszínre, összesen hét langobard kori sírt tartunk számon.¹¹² További lelőhelyek között említendő a mosonszentjánosi magas rangú személyek temetkezése, mely Mosonszentjános [Jánossomorja]–Kavicsbánya lelőhelyen került elő egy késő avar kori temető mellől. A lelőhelyet 1965 és 1967-ben tárt fel Pusztai Rezső.¹¹³ Az 1971-ben Gömöri János által feltárt hétsíros Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya lelőhelyet 1980-ban Tomka

¹⁰³ Temetkezésről továbbá ld. DAIM 1981, 180–186, Abb. 4. 1. Fibulapár keltezése D2/D3 fázis ld. TEJRAL 2005, 180, Abb. 5.

¹⁰⁴ VIDA 2008a, 344.

¹⁰⁵ Előzetes közlésekre vonatkozó irodalomjegyzékkel együtt ld. BÓNA 1993, 156–160.

¹⁰⁶ SÁGI 1960, 52–60.

¹⁰⁷ SÁGI 1963, 39–80.

¹⁰⁸ SÁGI 1964, 359–408.

¹⁰⁹ FÜZES 1963, 311–340; FÜZES 1964, 409–422.

¹¹⁰ SÁGI 1964, 67–68.

¹¹¹ KISS – NEMESKÉRI 1964, 95–127.

¹¹² BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 78.

¹¹³ PUSZTAI – TOMKA 1968, 134; PUSZTAI 1988, 288–291, 296–297.

Péter tette közzé.¹¹⁴ 1979 folyamán Gömöri J. *Scarbantia*/Sopron belvárosából, az egykori római *Forum* területéről egy S-alakú fibulát dokumentált, amely az egykori római város első langobard kori emlékeként tartható számon.¹¹⁵

1979-ben az addig napvilágra került antropológiai anyag teljeskörű elemzését (nemek, elhalálózási életkorok, rasszok, egyéb jellegzetességek) a Cseh–Morva-medence és alsó-ausztriai langobard kori temetőkkel együtt Kiszely István végezte el, azonban eredményei a mai napig nem elfogadottak a kutatásban.¹¹⁶

Nagyberuházásokkal összefüggő munkálatok során további három nagyobb sírszámú temető került napvilágra a 90-es években. Ezekhez tartozik az 1992-ben Tomka P. által feltárt Lébény–Reinhard tag,¹¹⁷ az 1995 és 1997 során Vaday Andrea által feltárt és 2015-ben közölt Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont¹¹⁸ és az 1994-ben, Tomka P. által feltárt Gyirmót–Homokdomb.¹¹⁹

Számos hazai és nemzetközi kutatás kapcsolódik a Szőlád–Kertek mögött lelőhelyhez, melyet 2003-ban fedeztek fel a Balaton D-i partján, az autópályához vezető bekötőút nyomvonalán végzett munkálatok során. Az MTA és a frankfurti RGK (Römisch-Germanische Kommission) együttműködésével, Vida Tivadar és Uta von Freeden vezetésével 2005–2007 folyamán tárták fel a temető 45 sírját.¹²⁰

Nagysírszámú soros temető került elő 2013 nyarán az M86-os út nyomvonalán Szeleste határában Pap Ildikó Katalin vezetésével, melyről csak előzetes közlések ismertek.¹²¹

A J. Werner által összefoglalt, ma Ausztriához tartozó pannoniai lelőhelyek listája a 60-as évektől is fokozatosan bővült. 1977-ben Mödlingben, a korábban (1907) felfedezett harcossír közelében Peter Stadler további négy rabolatlan temetkezést, egy elszigetelt sírcsoportot tárt fel.¹²² 1979-ben útépités során a korábban 1936-ban közzétett¹²³ schwechati temető D-i, DK-i irányú folytatását tárta fel P. Stadler, melynek értékelését Horst Adler tette közzé 1979-ben.¹²⁴

¹¹⁴ TOMKA 1980, 5–30.

¹¹⁵ GÖMÖRI 1986, 352–353, 364, Abb. 20.

¹¹⁶ KISZELY 1979.

¹¹⁷ Még nem közzétett.

¹¹⁸ VADAY 2015, 163–242.

¹¹⁹ Egyes temetkezések ismertetése: TOMKA 2005, 247–264; TOMKA 2008, 32–43.

¹²⁰ VON FREEDEN – VIDA 2007, 359–384; PETERS – VON FREEDEN 2012, 137–139; PETERS et al. 2014, 337–360; VIDA et al. 2017 (http://www.magyarregeszett.hu/?page_id=279#post-10905, 2019.06.20.); SZÓLÁD 2022.

¹²¹ PAP 2016, 108–113.

¹²² STADLER 1979, 31–47.

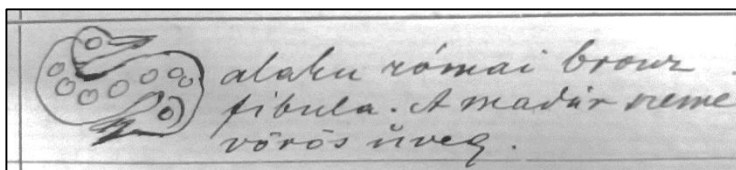
¹²³ SERACSIN 1936, 521–533.

¹²⁴ ADLER 1979, 133–140.

Alsó-Ausztria déli részén 1997–1998-ban fedezték és tárták fel Brunn am Gebirge bolygatott temetőjét, melyet P. Stadler és Edeltraud Aspöck 2003-ban tettek közzé. A temetőpublikációt kísérő egyéb tanulmányok alapvető fontosságúak a haza langobard kori kutatásban, köztük E. Aspöck sírfelnyitások módozatairól szóló összefoglalása,¹²⁵ továbbá P. Stadler és szerzőtársai ¹⁴C izotópos elemzése, melybe további pannoniai és morvaországi lelőhelyek mintáit bevonva megkíséreltek felállítani egy abszolút kronológiát a Közép-Duna-vidék langobard korára vonatkozóan.¹²⁶ A Pozsonyhoz tartozó Oroszvár (Bratislava–Rusovce) a Duna déli oldalán helyezkedik el, az egykori limes mentén a *Gerulata* katonai erőddel és a *villae rusticae* épületkomplexumával. A 2002–2003 folyamán végzett nagyberuházás során 163 langobard kori temetkezés került napvilágra, ezzel a régió legnagyobb sírszámú temetőjeként tartható számon.¹²⁷ A temetőről eddig számos előzetes közlés született többek között Jaroslava Schmidtová és Matej Ruttkay tollából.¹²⁸

A 2023-as lelőhelynyilvántartás (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázisa)¹²⁹ több nem közzétett lelőhelyet tartalmaz, melyet langobardként határoztak meg:

Ábrahámhegy–Bök-tető (Szőke Erazmus szőlője) lelőhelyről a 20. század elejétől kerültek be leletek a keszthelyi Balatoni Múzeumba, de egyetlen S-fibuláról mindössze egy vázlat ismert az ún. Régi leltárkönyvből, így a lelőhely aligha rendelhető a langobard korhoz ennyi információval [1. kép].¹³⁰



1. kép: Ábrahámhegy, Bök-tető
(Szőke Erazmus szőlője) (KBM Régi leltárkönyv 4652)
Fotó: Kiss Viktor (KBM)

Szentkirályszabadja–Romkút lelőhelyen az 1943-tól kezdődő feltárásokon egy római villa maradványait tárták fel, az épületek között a népvándorlás kor későbbi szakaszától a kora

¹²⁵ ASPÖCK – STADLER 2003, 169–223. Később egy további tanulmányában is elemezte a kérdést: ASPÖCK 2011, 299–324.

¹²⁶ STADLER et al. 2003, 265–278.

¹²⁷ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 377–378.

¹²⁸ SCHMIDTOVÁ – JEZNÁ – WEBEROVÁ 2003, 129–130; SCHMIDTOVÁ – WEBEROVÁ 2004, 169–170; SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2007, 339–359; SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 377–398; SCHMIDTOVÁ et al. 2009, <http://www.antiquity.ac.uk/projgall/sefcakova319/>, 2019.04.06.

¹²⁹ <https://archeodatabase.hnm.hu/hu>, 2023.09.10.

¹³⁰ MRT 1, 43, 8/6. lh. MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/66135>, 2023.09.20.

Árpád-korig számos lelet került napvilágra. A langobard vagy a kora avar korhoz kapcsoltak egy félgömbös szegeccsel ellátott pajzsdudortöredéket.¹³¹

1968-ban helyszíni szemle során Vértesszőlős–Hosszúdülő, Pincesor lelőhelyen egy langobard férfi sírja került napvilágra az előzetes közlés alapján.¹³²

1965-ben Bíró Endre Tatabánya–Kertváros, November 7. utca 22. lelőhelyen egy langobard kori soros temetőt tárt fel, melynek közlése azóta sem született meg.¹³³ A temető néhány leletét egyes kapcsolódó publikációkból ismerjük.¹³⁴

A 70-es évek folyamán helyszíni szemle során Máza–Téglagyár lelőhelyen, vélhetően langobard kori temetőt azonosított Bóna I. és Rosner Gyula, majd Nagy Erzsébet. A temetőről egyéb információ nem áll rendelkezésünkre.¹³⁵

Hasonlóan langobard kori temetőt rejthet a föld az Ódor János Gábor által 2000-ben végzett helyszíni szemle alapján Nagykónyi–Homokbánya lelőhelyen. A lelőhelyről nincs egyéb információnk.¹³⁶

A 2000-es évek új régészeti eredményei közé tartozott az első langobard kori települések, településrészletek feltárása. Az első település az M7-es autópálya építéséhez kapcsolódó régészeti munkák során, Zamárdi–Kútvolgyi-dülő lelőhelyen került napvilágra, 2002-ben Kiss Viktória és 2004 őszén Hajdú Ádám Dávid irányításával.¹³⁷ 2002-ben, hasonlóan az M7-es autópálya nyomvonalán zajló megelőző feltárás keretein belül, majd 2003-ban szennyvízcsatorna fektetés közben Balatonlelle délnyugati határában egy-egy újabb langobard kori településrészlet került napvilágra. Ennek alapján Skriba Péter és Sófalvi András az ún. Forróárok nyugati partján egy nagyobb kiterjedésű települést azonosítottak.¹³⁸ Az M7-es autópálya 2004-ben feltárt szakaszán, Balatonkeresztúr–Réti-dülő lelőhelyen egy újabb langobard kori települést tártak fel Fábián Szilvia vezetésével.¹³⁹ A lelőhely közzététele Skriba P. munkája.¹⁴⁰ 1995–1999 között a szekszárdi Duna-hídhöz vezető M9-es út Tolna vármegyei

¹³¹ MRT 2, 189, 44/5. lh. MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/73071>, 2023.09.20.

¹³² T. DOBOSI – TÖRÖK 1969, 49. MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/8123>, 2023.09.20.

¹³³ MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/50989>, 2023.09.20.

¹³⁴ HORVÁTH 2012a, 212, 218, Fig. 3:k, Tab. 1.

¹³⁵ MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/35082>, 2023.09.20.

¹³⁶ MNM RA, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46068>, 2023.09.20.

¹³⁷ HONTI et al. 2004, 49–51; HONTI et al. 2006, 31; BOCSI 2008, 415–430; BOCSI 2012, 187.

¹³⁸ SKRIBA – SÓFALVI 2004, 121–163.

¹³⁹ FÁBIÁN 2004, 172–173.

¹⁴⁰ SKRIBA 2006, 55–93.

szakaszának leletmentő feltárása során került elő egy 5. századi temető és telep Mözs–Icsei-dűlő lelőhelyen. A telephez kapcsolódott két langobard kori objektum.¹⁴¹

Az 1956-ban Bóna I. által felsorolt, lelőhelyhez nem köthető, vagy szórványleletek mellett (Brigetio, MNM) további szórványleletek és/vagy fémkeresős tevékenység során előkerült leletek ismertek a Kárpát-medencéből:

Az egykori Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Ausztria) területéről került napvilágra egy S- és egy madárfibula, előbbi J. Werner, utóbbit Heinz Winter ismertették.¹⁴² 1991-ben a Kaposvári Múzeum régészei által végzett fémkeresős kutatások során Vörs–Kérérdő területéről került elő egy S-fibula.¹⁴³ A Dunántúl langobard kori szórványleletekhez kapcsolódik a Pincehely–Papszigetről származó madárfibula és egy Tolna vármegyei gyűjteményéből, ismeretlen lelőhelyről származó korongfibula, melyeket Ódor J. G. és Koncz István emeltek be a kutatásba 2016-ban.¹⁴⁴ A Békés vármegyei Nagyszénás határából (Nagyszénás–Cifra-dűlő) fémkeresős tevékenység által 2019 októberében egy S-alakú fibula került be az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeumba. Különlegessége, hogy a szőreg-téglagyári fibulával erős tipológiai kapcsolatban álló darab a második, biztosan langobard jellegű fibula a gepida térségben.¹⁴⁵

A lelőhelyek bemutatása az idézett tanulmányokban történt meg, de a 2000-es évekig a helybéli langobard kori soros temetőkről szóló ismereteink terjedelmes részét Bóna I. áttekintő jellegű tanulmányainak, műveinek és kiállításkatalogusokhoz kapcsolódó ismertetőinek köszönhetjük.¹⁴⁶ Ezt követően a 2008-ban megjelent, *Die Langobarden: Das Ende der Völkerwanderung. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen LandesMuseum Bonn vom 22.08.2008 bis zum 11.01.2009* c. kiállításkatalogus számos pannoniái sírt, leletegyüttest teljességre törekvően mutatott be.¹⁴⁷ Ennek okán a nemzetközi kutatás évtizedekig jogosan nehezményezte a langobard kori temetőpublikációk a hiányát, hiszen addig a másodlagos feldolgozások, a helybéli leletanyag kontextusba helyezése sem állhatott megfelelő alapokon. A Bóna I. munkássága által napvilágra került lelőhelyek egy részének teljes közzététele 2009-

¹⁴¹ ÓDOR 2009, 23–35.

¹⁴² WERNER 1962, 37: 8; WINTER 1991, 261–263.

¹⁴³ VON DER LOHE 1994, 23–35, Abb 3., Abb. 4.

¹⁴⁴ KONCZ – ÓDOR 2016, 146–148, 151–152, Abb. 2., Abb. 4.

¹⁴⁵ HERGOTT-RÁCZ 2021, 62–66; RÁCZ – HERGOTT 2022, 82–87. A leletet Benkő József szolgáltatta be. NGyTM Gy.sz.: 2019/249.

¹⁴⁶ BÓNA 1956, 183–244; BÓNA 1964a, 104–109; BÓNA 1964b, 71–93; BÓNA 1966, 153–158; BÓNA 1971b, 45–74; BÓNA 1974a; BÓNA 1974b, 241–255; BÓNA 1976; BÓNA 1978, 109–116; BÓNA 1979, 393–404; BÓNA 1988, 63–73; BÓNA 1990, 14–19; BÓNA 1993, 102–162.

¹⁴⁷ DIE LANGOBARDEN 2008.

ig váratott magára, mely csak a régész halála után jelenhetett meg a *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* c. sorozat köteteként, benne kilenc, általa felárt soros temetővel (Bezenye–Paprét, Gyöng–Vásártér u., Hegykő–Mező u., Kajdacs–Homokbánya, Kádárta–Ürgemező, Kápolnásnyék–Kastélykert, Rácalmás–Újtelep, Szentendre–Pannoniatelep, Tamási–Csikólegelő).¹⁴⁸ Azonban számos temető korszerű közzététele, újradokumentálása is esedékesnek bizonyul, ez különösen vonatkozik a bezenyei temető Sötér-féle sírjaira, a várpalotai és a vörsi temetőkre, nem beleértve azokat a temetőket, melyek teljes közzététele még jövőbeli feladatnak bizonyul.

2.2.2. A pannoniai langobard kori régészet fő problémái a 21. században

A magyarországi langobard kutatás eredményeit, irányvonalát számos megközelítéssel tudjuk vizsgálni, de mindezek kétségtelenül Bóna I. nevével forrnak össze, aki a helybéli leletanyagot szinte minden aspektusából ismerte és ismertette, felépítette a magyarországi, pannoniai langobard kutatás alapjait, eredményei mindmáig meghatározzák a hazai tudományt.

A langobard kori anyag teljességre törekvő ismertetése többek között nagyobb lélegzetű munkái révén történt meg,¹⁴⁹ ezek között említendő az 1974-ben kiadott *Középkor hajnala – A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*, melynek német kiadására 1976-ban került sor (*Der Anbruch des Mittelalters – Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken* c.).¹⁵⁰ 1993-ban a szegedi József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Könyvtár gondozásában került kiadásra a *Hunok – gepidák – langobardok* c. lexikon jellegű kötet, melyben Bóna I., Cseh János, Nagy M., Tomka P. és B. Tóth Ágnes jegyzik a címszavakat.¹⁵¹ A kutató által feltárt lelőhelyek teljes publikálása csak halála után történt meg 2009-ben (MGAH), melyhez az utómunkálatokat B. Horváth Jolán végezte el. Az általa feltárt soros temetők teljes közzétételén felül a kötet tartalmazza Bóna I. örökségét, a pannoniai langobard kor kapcsán elért eredményeit.¹⁵² Munkásságát, annak hazai és nemzetközi jelentőségét, és annak 21. századi kritikáját legutóbb Vida T. foglalta össze 2008-ban, *Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna* c. tanulmányában, mely felment ezek újbóli ismétlésétől.¹⁵³

¹⁴⁸ BÓNA – B. HORVÁTH 2009.

¹⁴⁹ További tanulmányait ld. 146. lj.

¹⁵⁰ BÓNA 1974a; BÓNA 1976.

¹⁵¹ HGL 1993.

¹⁵² Ld. 148. lj.

¹⁵³ VIDA 2008a, 343–362.

Jelen dolgozat tipokronológiai szemlélete okán úgy vélem, hogy alapvető fontosságú ismertetni a Bóna I. pannoniai periodizációval és kapcsolatrendszerrel összefüggő megállapításait, továbbá a dolgozat második felét alkotó értékelés miatt a társadalom összetételére vonatkozó elméleteit. A 21. századi kutatás oldaláról erre számos hazai és nemzetközi felvetés, értékelés érkezett, melyek olykor nagyban módosították Bóna I. következtetéseit.

Halálát követően a hazai langobard kori régészet fő törekvéseit a kutató munkásságának összegzése, revizionálása és az új irányvonalak megteremtése határozta meg. Jelen fejezetben a Bóna I. elméleteiből továbbfejlődő irányvonalak kutatástörténeti vázlatát, főbb pontjait mutatom be, vagyis a hazai langobard kori kutatás néhány legvitatottabb kérdéskörét.

2.2.2.1. A kronológiával és a migrációval kapcsolatos kérdések

Bóna I. közel 300 langobard kori temetkezést tárt fel Magyarországon, ennek alapján már a legkorábbi tanulmányában is feltételezte, hogy Észak-Pannonia langobardok általi megszállása 510 után kezdődhetett. Meghatározó volt számára az az érv, hogy a nagyobb temetők, mint Bezenye vagy Szentendre, a közel 100 temetkezésével hosszabb idő alatt tudtak csak ekkora méretűvé válni.¹⁵⁴ Már az 1956-os tanulmányában felismerte, hogy a langobardok tervszerűen vehették birtokba a területet, melyre utalhat, hogy a kereskedelem és stratégia szempontjából fontos római központokat használták fel elsődlegesen. A római utakat a közlekedéshez, a római városok maradványait pedig a letelepedéshez használták.¹⁵⁵ A langobardok pannoniai tartózkodását három korszakra osztotta, mely tisztán történeti érveken és nem a leletanyag periodizációjára alapult:

1. észak-pannoniai korszak (510–535);
2. dél-pannoniai korszak (535–550);
3. pannoniai korszak (550–568).¹⁵⁶

Bóna I. a Pannonia foglalás első időszakát, az *észak-pannoniai korszakot* a katonai megszállás szakaszának (510–535) tekintette. Az ekkor létesített temetőkben a sírok száma kb. 80-90 volt, ami arra utal, hogy két-három generáció használta őket, ezeket nevezte Szentendre-

¹⁵⁴ VIDA 2008b, 75. Bóna I. migrációval kapcsolatos történeti értékelését ld. 2.1.2. fejezet. Kapcsolódó irodalmat ld. BÓNA 1956, 234–235; BÓNA 1964a, 108; BÓNA 1993, 120.

¹⁵⁵ BÓNA 1956, 198.

¹⁵⁶ BÓNA 1993, 120.

típusú temetőknél. Azzal érvelt, hogy a nagysírszámú temetők, mint Hegykő, Bezenye, Schwechat és Szentendre csak hosszabb idő alatt jöhettek létre, hasonlóan az észak-alsó-ausztriai és morvaországi nagysírszámú temetőkhez (ld. Holubice, Lužice, Maria Pensee). A langobardok a Dunától délre tervezetten foglalhatták el a *limes* vonalán elhelyezkedő katonai létesítményeket, ezt jól reprezentálja minden egyes korabeli temető elhelyezkedése.¹⁵⁷

A 2., *dél-pannoniai korszakban* (535–550) folytatódott az észak-pannoniai temetők használata, ám úgy vélte, hogy a Dél-Pannoniába a Morva-medencéből és Alsó-Ausztriából újonnan érkező foglalók a 30-50 síros, kisebb méretű, így rövidebb időszakot megélt temetőiket is ebben az időszakban nyithatták, ezt nevezte Vörs–Kajdacs-típusnak. Véleménye szerint a Vörs–Kajdacs-típusú temetők a kb. 30-50 temetkezéssel egy generációt jelenthettek. Jellemző, hogy a sírok kis száma miatt a sírsorok nem annyira sűrűek, mint a Szentendre-típus esetében. Az új foglalókat a pannoniai betelepülés második hullámában az archaikus temetkezési szokások (urnasírok) és az Elba-vidéki kerámia jelzi. A nemzetközi kutatás az 546/547-es évek környékén számol ezzel a bevándorlással, ekkor már nehezebben bizonyítható a lelőhelyek kapcsolata a római településhálózattal.¹⁵⁸

A megszállás utolsó szakaszát az ún. *pannoniai fázisnak* (550–568) nevezte, mely periódus leletei szoros kapcsolatot mutatnak Itáliával. A langobard jelenlét a Dunától északra csak néhány lelőhelyen folytatódott, délen Pannonia Savia, a Dráva és a Száva közötti régió is langobard befolyás alá került.¹⁵⁹ Ezek a kissírszámú temetők szerinte 568-cal záródnak, a pannoniai langobard kivándorlással.

A 2005-ben megjelent *Die Langobarden – Herrschaft und Identität* c. tanulmánykötetben Tomka P. összefoglalta a magyarországi langobard kutatás aktuális helyzetét, melyben az északnyugati, kisalföldi régióra összpontosított, továbbá az újonnan feltárt lelőhelyeket ismertette (Lébény, Ménfőcsanak, Gyirmót).¹⁶⁰ A két, viszonylag kis sírszámú gyirmóti és ménfőcsanaki temetők azt mutatták, hogy északon is előfordulhatnak az ún. Szentendre-típustól eltérő, kisebb sírszámú temetők (a Hegykő-csoport és a Vörs–Kajdacs-típus közötti átmenet),¹⁶¹ amely nyilvánvalóvá tette, hogy a korábban kialakított csoportok és temetőtípusok felülvizsgálatára van szükség.

¹⁵⁷ További elemzéssel: VIDA 2008a, 346.

¹⁵⁸ További elemzéssel és a dátumok történeti kontextusával: VIDA 2008a, 346. A római kori településhálózat használatáról a langobard korban: VIRÁGOS 2008, 199–221

¹⁵⁹ További elemzéssel: VIDA 2008a, 347.

¹⁶⁰ *Langobardenforschung in Nordwestungarn* c.: TOMKA 2005, 247–264.

¹⁶¹ TOMKA 2005, 255.

A periodizációban fontos szerepet kapott az 568-as évszám, a langobard *exodus* éve. Bóna I. úgy tartotta, hogy ez év lezárja Pannonia langobard korát, ám az avar kori langobard jelenlét kérdésköre már a 20. század közepétől heves vitákat váltott ki a hazai és a nemzetközi kora középkori régészet színterén. A téma kapcsán kiemelkedő szerep jutott a várpalotai lelőhelynek, ahol egymás mellől került elő a langobard kori és az avar kori temető. A bezenyei mellett az akkoriban egyetlen feltárt langobard kori és a mellette lévő avar kori temető időrendje számos kérdést vetett fel, az erre irányuló vita két meghatározó ellenvéleményét Bóna I. és J. Werner fogalmazták meg.

A várpalotai lelőhelyet övező vitát tárgyalva nem lehet elmenni a kor tudományosságát átható eszmei háttér és J. Werner munkássága mellett sem. Személye, eredményei Bóna I.-hoz hasonlóan kiemelkedőek a korszak kutatása kapcsán:

J. Werner régészeti tevékenysége a két világháború között indult 1928-ban, majd a Meroving kori soros temető horizont kutatásának egyik vezéralakjává vált a 20. század közepén.¹⁶² A langobard kutatás szempontjából kiemelendő az 1950-ben megjelent, *Die Langobardischen Fibeln aus Italien* c. kötet, mely a Siegfried Fuchs által a két világháború között gyűjtött anyagokból és fényképekből áll, ezeket később J. Werner kommentálta a kiadáshoz.¹⁶³

J. Werner munkássága ebben az érában tagadhatatlanul összeforrt a politikai érdekeket kiszolgáló német tudományossággal, melynek központi témája 1945-től az etnikai meghatározás volt. Ennek szellemében a tudományág eredményeit a „történeti jog” megalapozására használták a területi igények megfogalmazása során (*Restgermanentum*),¹⁶⁴ így mind a történeti, mind a régészeti kutatások eredményei ennek árnyékában fogalmazódtak

¹⁶² Az 1935-ben megjelent *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, a korábbi doktori disszertációja (*Die münzdatierten merowingischen Grabfunde in Süd- und Westdeutschland* c.) alapján kiadott munkája megalapozta a modern kora középkori régészetet, a modern kronológia alapjait, noha később ezt több bírálat is érte. Ld. WERNER 1935. A munka modern értékeléséről ld. MEIER 2020, 239. Bírálatáról ld. Bővebben ld. BÓNA 1993, 117–118. Hasonlóan az 50-es évektől induló, soros temetők kutatásának módszertanát tárgyaló munkáinak alaptételei ma is kiindulópontot képeznek. Elsők között az 1950-ben közölt *Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie* c. tanulmánya. Ld. WERNER 1950, 23–32. Később, 1958-ban publikált tanulmányában téziseit folytatva az 5. századi férfisírokat vizsgálta, melyeket a fegyvmellékletei miatt germánnak tekintett: *Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Scheide und Weser*. Ld. WERNER 1958, 372–413. A soros temetők fegyvmellékleteiről 1968-ban is értekezett (*Bewaffnung und Waffenbeigabe in der Merowingerzeit* c.), abból a szempontból, hogy a Meroving népesség társadalmi szerkezete hogyan rekonstruálható a fegyvmellékletek alapján. Ld. WERNER 1968, 326–338. Tanulmányok módszertani értékeléséről ld. FEHR 2001, 393–411. Jelentős adalék a hun kor kutatásához az 1956-ban megjelent, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches* c. munkája. Ld. WERNER 1956.

¹⁶³ FUCHS – WERNER 1950.

¹⁶⁴ VIDA 2006, 204.

meg. Ez a szellemiség többek között Eduard Beninger osztrák régész munkáit is áthatotta, amely lecsapódik a langobard kor kutatásában: egyik elmélete volt, hogy az avar korban továbbélő langobardokkal lehetett számolni.¹⁶⁵

J. Werner 1962-ben megjelent, *Die Langobarden in Pannonien* c. munkájában a pannoniai leletanyag periodizációjának alapjait teremtette meg az írott források segítségével. Kronológiája alapjául az alábbi fogódzópontok szolgáltak: 489-ben az egykori *Rugiland* (Alsó-Ausztria északi része) elfoglalása, 547/48-ban Belső-Noricum egyes részeinek (Poetovio/Ptuj, Celje, Szlovénia) és a Pannoniai Savia elfoglalása, 568-ban Alboin alatt a langobardok Itáliába vándorlása. J. Werner az *Origo* és a Paulus által jegyzett 42 éves pannoniai tartózkodás alapján 526/527-re helyezi a langobard foglalást, ennek megfelelően a langobardok „észak-dunai” fázisát 489 és 526/27 közötti időszakra, a „pannoniai” fázisát az 526/27 és 568 közötti időszakra határozta meg.¹⁶⁶ Továbbá próbálta megoldani az 5. és 6. századi történeti és régészeti fejlődés kérdéseit: ő volt az első, aki az 5. század első felétől a langobard letelepülés folyamatosságát kereste az északi Közép-Duna-vidéken. Különösen a Morva-vidékről tartotta azt, hogy a langobard csoportok itt koncentrálódhattak, mielőtt még *Rugiland*ba tartottak volna.¹⁶⁷ Nyilvánvalóan e felvetés is kapcsolódhat a korábbi politikai elvekhez, de J. Werner mellett ez az elmélet más kutatókban is felmerült.¹⁶⁸

A foglalás kapcsán több fontos felvetése volt, köztük, hogy az egykori római provincia területének elfoglalásával a Dunától északra fekvő *Rugiland* és *Feld* néven ismert szállásterület megszűnt-e, vagy a szállásterület ezzel egyidőben déli irányban is bővült,¹⁶⁹ továbbá – E. Beninger „örökségéért” –, hogy számolhatunk-e langobard kori továbbéléssel a kora avar korban.¹⁷⁰

J. Werner a várpalotai langobard és az avar kori temető alapján langobard folytonosságot feltételezett a kora avar korban. A kutató e három megállapítás alapján jutott erre a következtetésre: 1. 568 után nincsenek germán fegyveres sírok; 2. a temető 568 előtt kialakított részét nem fosztották ki; 3. a 12. sírban fekvő avar harcos körül a két avar nő mellett két langobard feküdt (13. és 34. sírok) és nyolc szegényes mellékletű germán nő, akiket rabszolgának vélt. E szempontok alapján úgy találta, hogy egyrészt nem minden langobard

¹⁶⁵ BÓNA 1956, 240; BÓNA 1993, 116–117.

¹⁶⁶ WERNER 1962, 13.

¹⁶⁷ TEJRAL 2011a, 12–13.

¹⁶⁸ Később ld. MILDENBERGER 1966, 127–136; STEIN 1999, 35–101, BIERBRAUER 2001, 12–13.

¹⁶⁹ WERNER 1962, 10.

¹⁷⁰ WERNER 1962, 47.

vándorolt el Itáliába, akik itt maradtak az avarok alávetettjeiként éltek, a maradványnépesség a hozzájuk tartozó településekkel együtt az avar hódítók tulajdonába került. A leletek tanúsága alapján feltételezte, hogy ez eltérő ranggal eltérő alávetettség is járt: míg a 12. harcshoz tartozó két langobard nő beházasodhatott az avar családba, addig a szegényes mellékletű, ill. melléklet nélküli nők temetkezései arról tesznek tanúbizonyságot, hogy az avarok rabszolgái lehettek. Az avaroktól függővé vált klánok gondoskodtak arról, hogy a temető továbbra is déli irányban legyen elfoglalva, és megvédték őseik és rokonaik kívülről kétségtelenül felismerhető sírjait a korszakban többször is megfigyelhető sírrablástól.¹⁷¹ J. Werner ezt a jelenséget nevezte el „*Várpalota-Kultur*”-nak.

A langobard továbbélésre vonatkozó megállapításait a hazai és a nemzetközi régészet oldaláról számos bíráló érte.¹⁷² Bóna I. szerint a korábbi „birodalmi” politikai-tudományos felfogást vitte tovább, amely áthatalmította a langobard jelenlétre vonatkozó megállapításait is.¹⁷³ Bóna I. az 1956-os tanulmányától utolsó munkájáig az írott forrásokra hivatkozva a langobardok kivonulását 568 húsvétjára tette.¹⁷⁴

Noha J. Werner korábbi felvetéseit a magyar régészet Bóna I. nyomán a 2000-es évek első évtizedében még nem teljesen fogadta el, a nyugati Meroving abszolút kronológia kidolgozásával a langobard kori leletek pontosabb keltezésére nyílt lehetőség, így egyre több lelettípus, vagy leletegyüttes esetében bizonyítható a 6. század utolsó harmadára való keltezés. Emellett nem lehet elmenni azon migrációs modellek mellett, amelyek feltételezik az elmélet helyességét.

Vida T. az *Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna* c. tanulmányában¹⁷⁵ Bóna I. munkásságának összefoglalásával egyetemben a hazai langobard kutatás főbb kérdéseire mutatott rá, melyhez az avar kori langobard továbbélés is hozzátartozott, ebben számos „kései” tárgytypust idézett,¹⁷⁶ majd Koncz I. 2015-ben

¹⁷¹ WERNER 1962, 47.

¹⁷² KOVRIG 1964, 146; MARTIN 1976a, 195–199; BÓNA 1993, 117–118.

¹⁷³ Ezzel ellentétben a német kutatás más fényben értékeli J. Werner munkásságát: az 1950-es évektől kezdve módszeres kritikát fogalmazott meg a háború előtti régészeti, történeti kutatás, főként G. Kossina elméletei kapcsán (FEHR 2001, 394).

¹⁷⁴ BÓNA 1956, 240; BÓNA 1993, 118; BÓNA 2009, 179.

¹⁷⁵ VIDA 2008a, 343–362. Hasonló álláspontot képvisel akadémiai értekezésében: VIDA 2018, 30.

¹⁷⁶ Köztük a szentendrei 30. és 34. férfisírból származó vereteket és a többtagú, tausirozott övgarnitúrákat (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 278–279, Taf. 43–44). A 34. sírból származó, II. stílust hordozó, ún. *Weihmörting* típusú veretet U. von Freeden a 6. század utolsó harmadára datálta. Hasonlóak kerültek elő a pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) és a pottenbrunni temetőkből, továbbá a 6. század utolsó harmadára keltezhető avar kori germán, Meroving jellegű sírokból is (VON FREEDEN 2000, 111–112; VIDA 2008a, 348).

(568 — *A historical date and its archaeological consequences* c.) összefoglalta a kutatás aktuális eredményeit és felsorolta a kapcsolódó leleteket, leletegyütteseket.¹⁷⁷

A továbbélő langobardok kérdésköréhez kapcsolódnak olyan migrációs modellek, melyek az egyes néptörzsek helyben maradásának lehetőségét további érvekkel támaszthatják alá. A modern, jól dokumentált népességmozgások tanulmányozásával a migrációt különböző típusokra lehet felosztani és elkülöníteni néhány olyan jellemzőt, amelyek meghatározzák a csoportok, az emberek mozgásának jellegét. Szokás például, hogy kis csoportok, „felderítők” először az új területről információkat hoznak vagy küldenek vissza az ottani viszonyokról. Az információáramlás az új települések és a korábbi szállásterület között kulcsfontosságú, és ez azt jelenti, hogy az emberek mozgása szinte soha nem egyirányú. Egyes vándorlásokat láncmigrációnak is nevezhetjük, amikor egyes csoportok elköltöznek, de megmaradnak a szülőföldjükön élő rokonaikhoz fűződő kapcsolataik, majd a hálózaton belül más csoportok követik őket az új földre, akik maguk is hasonló kapcsolatokat tartanak fenn, és így tovább.¹⁷⁸ A langobardok esetében két dolog mindenképpen kihangsúlyozandó: a migráció talán hosszabb ideig tartott, mint egy év, és lehetséges, hogy nem egyetlen nagy hullámban történt, hanem több hullámban, mint korábban feltételezték, emellett fennállhatott a két térségben élő közösségek közti kapcsolattartás és a visszavándorlás lehetősége is.¹⁷⁹ Ebben az esetben a pannoniai és itáliai temetőkre javasolt kronológiák, melyek szerint az 568-as év az előbbi esetében a temetők használat végét, az utóbbi esetében pedig a használat kezdetét jelenti, későbbi időpontra is tolódhat.

A langobard kori periodizáció kapcsán alapvető fontosságú a leletanyag alapján való keltezés, beilleszkedve a nyugati Meroving kronológiába. Erre a Morva-vidék esetében Jaroslav Tejral tett többször kísérletet.¹⁸⁰ J. Tejral periódusai részben ráhúzhatóak pannoniai

¹⁷⁷ Hasonlóan idézte a szentendrei 30. és 34. sír övszereléseket, továbbá a szentendrei 30. sír ezüst, kagyló alakú szíjvégét és a hasonló keltezőértékű, 81. sírből származó, ezüst, négyszirmú rozetta alakú veretet. A párhuzamok alapján a 6. század utolsó harmadára keltezhető leletek sorába sorolta még a tamási 34. sír többtagú vas övgarnitúráját, a gyirmóti 17. sír bronz, ovális alakú csatját, a jutasi 196. sírt, a boly-szeibert pusztai 30. sír *Várpalota 19.–Testona* típusú fibuláját, a gyöngyi temető egy részét. Koncz I. továbbá kitért Keszthely-kultúrával kapcsolatos problematikára, annak 568 utáni fejlődésére (KONCZ 2015, 319–335). Boly–Szeibert puszta 30. sír: PAPP 1962, 186–188, 19–20. kép. Gyirmót 17. sír: TOMKA 2005, 250; TOMKA 2008, 32–33. Jutas 196. sír: Kat. 10.1. Szentendre 30. és 34. sír: ld. 176. l. Szentendre 81. sír: BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 289, Taf. 54. Tamási 34. sír: BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 305, Taf. 70.

¹⁷⁸ HALSALL 2007, 417–418. Ezek értékeléséről történeti kontextusban, bővebben ld. HALSALL 2007, 418–422.

¹⁷⁹ Bővebben teljes kutatástörténeti vonatkozással ld. BARBIERA 2005, 144, 146–147; BORGOLTE 2013, 292–310. A migrációs modellekről ld. HALSALL 2007, 417–422; POHL 2017, 221–226. Az itáliai foglalással kapcsolatban ld. CHRISTIE 1991, 79–108.

¹⁸⁰ Legutóbb: TEJRAL 2011a, 11–73.

leletanyagra, de módszertani szempontból ellenőrizni kell a fázisok abszolút határait. A nyugati Meroving periodizációk és egyes tárgycsoportok összefoglalása révén mind a német, mind a magyar régészetben születtek részeredmények a helybéli keltezésre vonatkozóan, de mindenekelőtt ezek együttes kezelésére, összefoglalására lenne szükség, mielőtt továbblépnénk egy kronológiai rendszer kialakításában. Mivel a dolgozat célja a tárgyak tipológiája és egy összevont kronológia kialakítása, ezért az egyes pontokra vonatkozó kutatástörténet részletesebb kidolgozása előbbi esetében az adott tárgytípusoknál (3. fejezet),¹⁸¹ utóbbi esetében *A leletanyag értékelése* (4.), *Kronológia* (4.1.) c.¹⁸² fejezetben került kidolgozásra.

2.2.2.2. Kapcsolatrendszerek

Bóna I. már 1956-os tanulmányában górcső alá vette a langobard kori leletanyag külkapcsolatait (ld. brakteáták, I. állatstílus), továbbá felfigyelt arra, hogy a Csallány Dezső által összegyűjtött gepida horizonttal nincs számottevő megegyezés.¹⁸³ Az írott források által rögzített dinasztikus-házassági és politikai-katonai interakciók mellett Bóna I. a két népcsoport leletanyagában kevés kapcsolódási pontot talált, ezek között említhető néhány fibula- és fegyvertípus, továbbá a gepidáknál a langobard jellegű egysoros hosszúfésűk. A fésűk esetében azt feltételezte, hogy kereskedelmi áruk lehettek a gepidák felé, melyeket később utánozni kezdtek. További kapcsolat a bepecsételt kerámia esetében állhat fenn, de kiemelte, hogy kizárólag a pecsétlők típusa és módja azonos, a kerámiák jellege (anyag, soványítás, kidolgozottság) különbözik. Bóna I. az edénytípus megjelenését mindkét térségben az al-dunai, Száva-vidéki provinciális fazekasság hatásához kötötte, amely az 530-as évek végén és 540-ben meghódított Pannonia Savia, Secunda és Dacia Ripensis területéről érkezett.¹⁸⁴

A felső-dunai Meroving kapcsolatokat a Hegykő-csoport kapcsán hangsúlyozta, melyet a Duna közelségével magyarázott. Véleménye szerint a fegyverek, az ékszerek, a csonttárgyak egyes típusai a pannoniai langobard hódítás előtt kerülhetett az alapnépességhez az alamann-frank területekről (csak 510 körül felételezi É-pannoniai betelepülést). Ezeket később utánozták is. Import tárgyként határozta meg a bezenyei 73. sír szarvasagancsokrongját, mely a 6. század közepén is tanúskodik a nyugati Meroving kapcsolatokról.¹⁸⁵

¹⁸¹ Ld. 61. old.-tól.

¹⁸² Ld. 354. old.-tól.

¹⁸³ BÓNA 1956, 184.

¹⁸⁴ BÓNA 1993, 145–147.

¹⁸⁵ BÓNA 2001, 198.

Szerinte a késő antik ékszerek (fülbevalók, karperecek, stylus-tűk, karikás kulcsok) az 5–6. századi alpesi-dalmáciai római provinciális körből származtak.¹⁸⁶

Ezek alapján Bóna I. a kapcsolatrendszerek három irányát vázolta fel, melyek a gepidák, a Felső-Duna-vidék és az alpesi-dalmáciai régió felé mutatnak.

Azonban a langobard külkapcsolatok esetében mély merítésből kell válogatni, ha össze akarjuk gyűjteni a vonatkozó kutatásokat:

A langobard-gepida kapcsolatokra irányult Koncz I. 2019-ben megjelent tanulmánya (*Action and interaction between the Gepids and the Langobards in the sixth century c.*), aki a Bóna I. által meghatározott leletek mentén gyűjtötte össze a Tisza-vidék és a Dunántúl leletkapcsolatait (fibulák, fegyverek, fésűk, kerámia), továbbá kiegészítést tett néhány új lelettípussal (niellódíszes, téglalap alakú csattestű, pajzsos tövisű csatok; Sucidava típusú csatok). A nem kizárólag kereskedelemmel, hanem egyedi eseményekkel vagy különböző interakciókkal magyarázható kapcsolatok Koncz I. szerint Pannonia dél-dunántúli foglалásával esnek egybe, amely a közös határ kialakulásához, így az szorosabb viszonyhoz vezethetett. Egyes tárgyak a két terület közvetlen kapcsolatáról árulkodhatnak, de a legtöbb esetben a két régió csupán közvetítő szerepet játszhatott, mint a nyugati Meroving jellegű vagy a bizánci tárgyak esetében. Egyes leletcsoportok (pl. pecsételt kerámia) vagy -típusok (pl. Baldenheim-típusú sisakok) mindkét térségben való megjelenését azzal magyarázta, hogy ugyanazokhoz a forrásokhoz férhettek hozzá és külső hatások által érkeztek a térségbe. Továbbá kiemelte, hogy a Dunántúlon a nyugat-európai Meroving világgal való kapcsolattartás dinamikusabb volt, míg a Tisza-vidék kulturális orientációja inkább a Mediterráneum felé irányult, előbbi egy nyugat-keleti hálózat keleti végpontjának, míg utóbbi egy észak-déli hálózat köztes régiójának tekinthető.¹⁸⁷

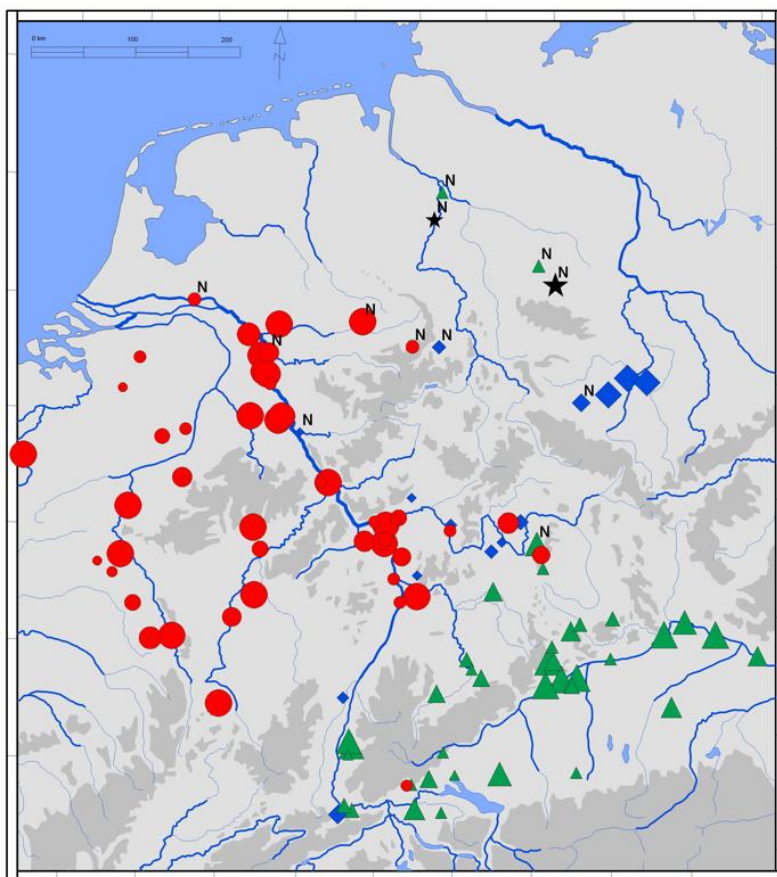
A közelmúltban több olyan lelettípus is napvilágra került, mely a két térség kapcsolatát vagy közvetítő szerepét bizonyítja. Egy közülük a nagyszénás–cifra-dűlői *Várpalota 19.* típusú S-fibula, mely a szőreg–téglagyári példány mellett a második eddig ismert S-fibula a Tisza-vidékről.¹⁸⁸ Tiszaug–Országúti bevágás lelőhelyen feltárt nagysírszámú gepida temetőből, két kislány temetkezéséből két összeillő gránátbetétes medál került napvilágra.¹⁸⁹ A két függő a madárstílusú ékszerek sorába tartozó, összefutó ragadozómadárfejeket ábrázoló példányok

¹⁸⁶ BÓNA 1993, 148.

¹⁸⁷ KONCZ 2019, 409–429. Erről bővebben: QUAIST 2019, 333–367.

¹⁸⁸ HERGOTT-RÁCZ 2021, 62–66; RÁCZ – HERGOTT 2022, 82–87.

¹⁸⁹ B. TÓTH – WILHELM 2022, 72.



2. térkép: Meroving csoportok 530–585 között Frank Siegmund statisztikai elemzése alapján. Piros körök: nyugati csoport [Kulturmodell] (frankok); zöld háromszögek: déli csoport (alemannok); kék rombusz: keleti csoport (tűringek); fekete csillagok: Liebenau-csoport (szász). Az északi csoport (szászok) temetőmezőit további „N” betű jelöli.

(forrás: SIEGMUND 2000, 269 Abb. 148; online forrás: <https://www.frank-siegmund.de/veroeffentlichungen/i-monographien/siegmund-2000-alemannen-und-franken>, hozzáférés: 2025.07.22. 14:35).

sort gyarapítja,¹⁹⁰ melyeket eddig a nyugati Meroving világból és a langobard kori Dunántúlról ismertünk. Hasonlóan ebben a nyugati környezetben jellemzőek az övcsüngőn viselt csontcsövek vagy -tubusok, melyek közül kettő szintén Tiszaugon ismert, egyedüli leletekként a gepida szállásterületről.¹⁹¹

A nyugati Meroving tárgyak jelenlétét nem csak Bóna I., de J. Werner is hangsúlyozta. 1962-ben megalkotta a „keleti soros temető kör” fogalmát, mely magában foglalta a közép-németországi, a Cseh-medencei, a Morva-vidéki és a dunántúli területeket, és egyértelműen elkülönült a Tisza-menti gepidák temetőitől

és a nyugati soros temető kör, a frank-alamann régió [*ld. 2. térkép*] egyfajta ellenpárját jelentette.¹⁹²

¹⁹⁰ ÁTKELŐK 2022, 205, Kat. 263.

¹⁹¹ A két leletre Dr. B. Tóth Ágnes hívta fel a figyelmem. Köszönettel tartozom, hogy a két temetkezés anyagát a rendelkezésemre bocsátotta. A 232. sír csonthengerét közzétették a temető leleteit tartalmazó katalógusban, *ld. ÁTKELŐK* 2022, 171, Kat. 159.

¹⁹² WERNER 1962, 131. A nyugati Meroving kört illetően a Rajna-vidéki és a Felső-Duna-vidéki frank-alamann régiók határainak kérdése mind történeti, mind régészeti szempontból problematikus, melyet jelen fejezetben nincs módomban tárgyalni (Összefoglalással: FRIEDRICH 2016, 22–44). F. Siegmund a szászok, a frankok, az alamannok és a tűringek 5–7. századi leletanyagát a sírleletek, a temetkezési szokások, egyes technológiai jellemzők statisztikai vizsgálatával próbálta elkülöníteni, *ld. 2. térkép* (SIEGMUND 1998; SIEGMUND 2000). A források szerint a 6. század közepétől az Alpok előterében az alamannoktól keletre jelentek meg a bajuvárok, akik a Duna mindkét oldalát benépesítették (HALSALL 2007, 403). A Bajor Törzsi Hercegség (Stammesherzogtum) uralkodója, Garipald (vagy

Reinhard Friedrich 2002-ben gyűjtötte össze és illesztette be a Hermann Ament-féle relatív kronológiába a dunántúli langobardok „nyugati import” tárgyait, melyek jó részét a madár- és a korongfibulák tették ki.¹⁹³ Egyes tárgyak, főként fibulák az utóbbi két évtizedben a kiterjedt tipológiai jellegű munkákban is helyet kaptak, de kizárólag ezek időrendbe és tipológiai sorba való beillesztését próbálták megkísérelni, a kapcsolatok jellege nem került központi helyre.¹⁹⁴

Noha az itáliai langobard és Felső-Duna-vidék közötti kapcsolati rendszer az utóbbi pár évtizedben jól vizsgált témakörnek számít,¹⁹⁵ a közelmúltban néhány tanulmány született a délnémet-dunai kapcsolatokra vonatkozóan is. A kutatástörténet átfogó gyűjtését Dieter Quast tette közzé vonatkozó tanulmányában (*Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien* c.),¹⁹⁶ aki a leletkapcsolatok mellett a kapcsolati rendszerek jellegére próbált választ találni. Kiemelte, hogy míg nyugaton gyakoribbak azok a temetkezések, amelyben a teljes leletegyüttes a türing vagy langobard területhez köthető, addig Pannoniában az adott leletegyüttesben mindig csak egy-egy „idegen” elem jelenik meg. A türing-langobard leletegyüttesek nyugaton talán részben a migráció lenyomataként tarthatók számon. Másrészt a nyugati Meroving kultúrkör 6. század eleji terjeszkedésével indokolta ezeket a kapcsolatokat, hiszen a J. Werner által leírt soros temető körök tulajdonképpen régészeti kultúraként kezelhető egységek. A keleti soros temető kör nyugati határa a számos langobard vagy türingként azonosított sírral Bajorország keleti pereme lehet. A délnémet régiót magába foglaló nyugati körben előforduló, „kelettel” közös tárgyak talán az egymást átfedő perifériák cseréjéből kerülhettek ki, vagyis mind a nyugati, mind a keleti soros temető kör egymást átfedő földrajzi kiterjedéséből.¹⁹⁷

Garibald) herceg az Agilulfing dinasztiából I. Theudebald frank király halála után elveszi annak feleségét, Walderadat, a korábbi pannoniai langobard király, Wacho lányát (*PD HL* I. 21., GALAMB 2012, 68, 55 lj.). A langobard és a bajuvár tárgyi hagyaték szoros kapcsolatokat mutat, térségük a keleti Meroving kör peremén helyezkedik el, egyfajta köztes zónaként (ennek elemzéséről bővebben ld. RETTNER 2004, 260–262; QUAST 2008, 372). A keleti Meroving körhöz tartozik a mai Közép-Németország területén elkülönülő türing horizont. Az 5. században különböző elbai-germán jellegű és türing csoportok új hullámokban vándoroltak be a régióba, jelenlétük az 5. század középső harmadában válik kézzelfoghatóvá. A leletanyag és a temetkezési rítus változása, amely megfigyelhető az Elba-vidéken, a Dunától északra is lezajlik, vagyis megjelentek a türing formák a langobardoknál (ld. 3.1.2.1. fejezet). Noha a fibulatípusaik (pl. fogófejes fibulák, Strass típusú kengyelfibulák, Stössen–Záluží), ékszereik, a besimított kerámia és a bikónikus edények a Dunától északra ugyanebben az időszakban tűnnek fel, J. Tejral különbséget tett a langobardok és más keleti-germánok csoportok között (ld. 2.3.1. fejezet).

¹⁹³ FRIEDRICH 2002, 175–190.

¹⁹⁴ Ld. VIELITZ 2003; BRATHER-WALTER 2009, 47–110.

¹⁹⁵ KEIM 2007. Női viselet elemei, jellege: GRAENERT 2000, 417–447.

¹⁹⁶ QUAST 2008, 363–376.

¹⁹⁷ QUAST 2008, 371–372.

A langobardok szállásterületét illetően egyes leletek, tárgyak import mivoltára kizárólag a stílusjegyeiből és elterjedési térképek alapján nem következtethetünk, ezek átfogó, célirányos elemzésére van szükség, melyet az anyag- és készítéstechnológiai vizsgálatok mozdíthatnak előre, mint korábban láthattuk az elefántcsonttárgyak és a gránátok esetében is.¹⁹⁸ A női viselet elemeit érintve kiemelkedő kutatásokat végzett Horváth Eszter, aki egyes fibulák és ékszerek készítéstechnológiai vizsgálata és elterjedése alapján különítette el a vélhetően helybéli és import termékeket.¹⁹⁹

Összességében néhány tárgytípus valószínűleg külkapcsolatok révén juthatott a térségbe és minden esetben az adott típusnak szánt fejezetben térek ki ezek jellegére, lehetőségeire (3. *Lelettípusok a pannoniai női viseletben* c. fejezet). A kapcsolatrendszerek több szempontból megközelíthető, szerteágazó tematikáját illetően összefoglaló feldolgozásra nem került sor, tekintettel a dolgozat elsődleges céljára, amely a tipokronológiai összegzés.

2.2.2.3. Romanizált közösségek Pannónia langobard korában?

A Kárpát-medence és Pannónia népvándorlás kori, langobard kori kronológiája szempontjából fontos kérdés a *Hegykő-csoport* problematikája. A történeti forrásokból tudjuk, hogy a langobardok között, a langobard hatalmi struktúrában belül romanizált őslakosok (*pannonii*) és közép-dunai germán népek (*suebi, rugi, herul*) is élhettek.²⁰⁰ Bóna I. a Fertő-tótól nyugatra és délre, a Lajta-mentén csoportosuló, „jellegzetestől” elkülönülő temetkezéseket egy zárt csoportnak vélte, ide sorolható lelőhelyek a hegykői, a nikitschi, a steinbrunni, a grosshöfleini, a Mannersdorf am Leithagebirge-i, a bruckneudorfi, a siklósi, a fertőszentmiklósi és a Sommerein am Leithagebirge-i temetők. A langobard temetkezési szokásoktól eltérő tradíciók (nincs koporsó vagy deszkakoporsó, keresztbe tett kéz, melléklet nélkülség), a különböző viseleti módok (medencén viselt fibulák) és az alpesi ékszerek (fülbevaló, karperec, gyűrű) jelenlétét Bóna I. a langobard kor alatt Pannoniában élő eltérő etnikumok jelenlétével magyarázta. Véleménye szerint egyes szokások a kereszténység terjedésével álltak összefüggésben (pl. az összekulcsolt kéz), a szegényes mellékletű, vagy melléklet nélküli sírok jelenlétét pedig társadalmi különbségekkel magyarázta: szerinte utóbbiakban szolgák

¹⁹⁸ KONCZ – TÓTH 2016, 161–178; KONCZ – BOLLÓK 2020, 259–280; KONCZ – BOLLÓK 2021, 15–42; MOZGAI – BAJNÓCZI 2022, 101–104; BAJNÓCZI – KONCZ – BOLLÓK 2023, 399–414. Gepida vonatkozásban az elefántcsonttárgyak vizsgálata, kitérve a langobard kori leletekre, legutóbb ld. B. TÓTH – WILHELM – TÓTH 2023, 379–397.

¹⁹⁹ HORVÁTH 2012a, 207–242; HORVÁTH 2012b. Továbbá: HORVÁTH 2008, 55–71; HORVÁTH 2011, 125–139.

²⁰⁰ VIDA 2008a, 348.

nyugodhattak.²⁰¹ A csoport egykori központját a római Scarbantiára (Sopron) lokalizálta, ahol még számottevő keresztény, római lakosság élhetett akkoriban, a népességet elsősorban herulként határozta meg. Bóna I. a szentendrei temetőben az antropológiai és régészeti leletek hasonló vonásai alapján szintén a romanizált népesség jelenlétére következtetett.²⁰²

Vida T. *Die Langobarden in Pannonien* c. tanulmányában nagy hangsúlyt kapott a szőládi lelőhely, ahol a helybéli, romanizált lakossággal való együttélésre is utalhat néhány jelenség. Az érintett temetkezéseket a Bóna I. által felsorolt temetkezési szokások és a redukált viselet jellemzi (pl. 19. sír).²⁰³ Az *Aufgaben und Perspektiven...* c. tanulmányban hasonlóan kitért a romanizáltak azonosításának lehetséges módjaira, mely szintén összefügg a Hegykő-csoport kérdéskörével. Véleménye szerint nem kizárt, hogy valóban ebben a körben sejthetjük a helybéli, továbbélő romanizált népességet a langobard korban.²⁰⁴ Ugyanezen kötetben (KULTURWANDEL 2008) D. Quast *Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien* c. tanulmányában rávilágított a Hegykő-csoport egyes jelenségeinek kronológiai okaira, továbbá kiemelte, hogy a fennálló publikációs állapot alapján etnikai elkülönülést nem lehet vizsgálni.²⁰⁵

Tomka P. 2011-ben elhangzott konferencia előadásának összefoglalására 2016-ban került sor a *Problémák a Hegykő-csoport körül* c. tanulmányában. A Bóna I. által felsorolt, jellemzőket (viselet, temetkezési szokások) hasonlította össze Pannonia egyéb temetőivel, kiegészítve a kónyi²⁰⁶ és a szelestei²⁰⁷ lelőhelyeken megfigyelt jelenségekkel. Tomka P. rámutatott arra, hogy a hegykői temető időben talán megelőzhette a Bóna I. által meghatározott, 510-ben kezdődő langobard hódítást, vagyis a Szentendre-típusú temetők nyitását és a Duna-vidéki „prelangobard”, 5. század végi lelőhelyekkel lehet egyidejű, talán részben ezzel magyarázható a csoport néhány eltérő vonása.²⁰⁸

A Hegykő-csoport újraértékelése céljából született 2014-ben Koncz I. *A hegykői 6. századi temető időrendje és kapcsolatrendszer* c. tanulmánya. Koncz I. a temetkezési rítus és a leletek kronológiai vizsgálata kapcsán D. Quasttal és Tomka P.-rel megegyező véleményre

²⁰¹ BÓNA 1993, 148–149.

²⁰² BÓNA 1976, 81–82.

²⁰³ VIDA 2008b, 72–89.

²⁰⁴ VIDA 2008a, 349–350. Hasonló álláspontot képvisel akadémiai értekezésében: VIDA 2018, 30.

²⁰⁵ QUAST 2008, 370–371.

²⁰⁶ Nem közzétett lelőhely.

²⁰⁷ Nem közzétett lelőhely.

²⁰⁸ TOMKA 2016, 185–190. Tomka P. felsorolta azokat a jellegzetességeket, melyek a hegykői temető vonásait az alsó-ausztriai és a Morva-medencei leletanyaghoz kötik: TOMKA 2016, 188.

jutott. Rávilágított a temető korai keltezésére, mely időrendi szempontból inkább az észak–alsó-ausztriai lelőhelykörhöz kapcsolódhat. A temetkezési szokásokban, a viseleti elemekben és a viseleti módokban mutatkozó eltérések földrajzi-kulturális jellegű okokkal magyarázhatók, melyek az alsó-ausztriai és a dunántúli temetők közötti eltéréseknek felelnek meg.²⁰⁹ Ezen felül Vida T.-hoz hasonlóan nem zárta ki a langobardok politikai egységében az eltérő identitású népelemek jelenlétét sem.²¹⁰

Az utóbbi néhány évtizedben számos módszertani kifogás merült fel az etnikai azonosítások kapcsán, mely szerint kizárólag a hátrahagyott leletanyag alapján nem lehet különböző etnikumokat feltételezni, meghatározni.²¹¹ Azonban megfelelő adottságokkal és adatbázissal, statisztikai módszerek alkalmazásával²¹² talán el tudunk különíteni egyes, eltérő identitással rendelkező (pl. nem, életkor, társadalmi rang alapján) csoportokat egyes közösségeken belül. Irene Barbiera (*Changing Lands in Changing Memories – Migration and Identity during the Lombard Invasion*, 2005) számos itáliai lelőhely mellett három pannoniai temető (Hegykő, Szentendre, Tamási) elemzését végezte el statisztikai módszerrel, hogy feltérképezze milyen társadalmi csoportok rajzolódhatnak ki a mellékletek és a temetkezési szokások alapján. Eredményei alapján az etnikai identitás nem feltétlenül fejeződik ki a temetkezés kontextusában. A sírokba nem helyeztek el olyan mellékleteket, melyek különböző csoportok, egyének vagy családok etnikai származását jelezték volna, vagyis az etnikai csoportok temetkezési szokások alapján történő meghatározása alapvetően nem tűnik ígéretes módszernek. Szerinte a tárgyak kiválasztása inkább a különböző identitástípusok, mint a nem, a kor vagy a társadalmi rang közvetítését szolgálták. Ha valóban közvetlen kapcsolat állt volna fenn a különböző etnikumú csoportok és a temetkezési szokások között, akkor a sírokban homogén együttesek lettek volna jellemzőek, továbbá a sírmellékletek megkülönböztetése nem elsősorban a halott nemén, a korán vagy a családi hovatartozásán alapult volna, mint ahogy a pannoniai temetőkben ez megfigyelhető.²¹³

²⁰⁹ KONCZ 2014, 89.

²¹⁰ KONCZ 2014, 92.

²¹¹ BRATHER 2000, 139–177; BRATHER 2004a, 517–567; VIDA 2017 et al. Bővebben ld. 4.2.1.3. és 4.3.1. fejezet.

²¹² SIEGMUND 2000, 301–313.

²¹³ BARBIERA 2005, 156. Bővebben: BARBIERA 2005, 151–152. Hasonló vizsgálat kizárólag az itáliai temetők esetében ld. PAZIENZA 2017.

A langobard társadalomban összetételére a közelmúltban genetikai és izotópos vizsgálatok is irányultak.²¹⁴ Erre jó példa a szóládi temető, melyben régészeti módszerekkel elhatárolható volt egy gazdagabb mellékletű, mélyebb sírban, eltérő típusú sírépítményekben (pl. körárok) eltemetett réteg és egy szegényesebb viseleti elemekben, sekélyebb sírokban eltemetett, melléklet nélküli horizont. A genetikai vizsgálatok alapján sikerült kimutatniuk, hogy a temetkezések egy háromgenerációs, tíz tagot számláló rokonság köré szerveződtek, melynek valamennyi tagja túlnyomórészt közép/észak-európai felmenőkkel rendelkezett. E rokonság tagjai a temetkezési szokások szempontjából (legmélyebb sírgödrök), a mellékletek és a viseleti elemek minősége és mennyisége alapján is kiemelkedtek a többiek közül, továbbá a temető rendjében kiemelt helyet foglaltak el és a legidősebb egyének is ide tartoztak. A legmélyebb sírgödrök egyike volt az egyetlen olyan temetkezés, melynek halottját lóval, ún. „tűring” típusú kerámiával, súlyokkal és érmékkel ellátott mérleggel bocsátottak a túlvilágra. A közösség fennmaradó része főként olyan egyénekből állt, akik dél-európai genetikai felmenőkkel rendelkeztek. A hozzájuk kapcsolódó temetkezésekből feltűnően hiányoznak a sírmellékletek, a temető délkeleti részében koncentráltak a változatosan, nem feltétlenül Ny-K irányban tájolt sírjaik, melyek sekély, egyszerű aknasíroknak bizonyulnak, egyéb sírépítmények nélkül. Ezek a jellemzők nem feltétlenül utalhatnak alacsony társadalmi státuszra, hanem arra, hogy egy másik társadalmi csoporthoz tartozhattak.²¹⁵ Vagyis a két csoport nem csak régészeti szempontból, de genetikai szempontból is elkülönül egymástól.

Pannonia-szerte számos temetőn belül megfigyelhető az egyes csoportok elkülönülése a temetkezési szokások, a viseleti elemek és a mellékletek kombinációja alapján. A dolgozat egyik kapcsolódó fejezete a különböző identitással rendelkező csoportok régészeti módszerekkel való kimutatása. A témakört a vonatkozó kutatástörténettel és módszerrel a *Kísérletek a női temetkezések csoportosítására a viseleti elemek összetétele és a temetkezési szokások alapján* (4.3.)²¹⁶ c. fejezetben tárgyalom.

²¹⁴ A szóládi temetővel a középpontban: ALT et al. 2014; PETERS et al. 2014, 337–360; VON FREEDEN – VIDA – PETERS 2017, 5–18; AMORIM et al. 2018; VON FREEDEN – WINGER 2018, 211–220. Összefoglalás, módszer: GEARY 2014; POHL et al. 2022, 341–353; VIDA 2023, 377–388.

²¹⁵ VAI et al. 2019.

²¹⁶ Ld.463. old.-tól.

2.2.2.4. Társadalom a temetkezési rítus kontextusában

A társadalom összetételére vonatkozó kérdések nem csupán a Hegykő-csoport kapcsán merültek fel a pannoniai langobard kori kutatásban, hanem az írott forrásokban lejegyzett, rögzített társadalmi osztályok régészeti szempontú azonosításának esetében is. Utóbbi módszerrel Bóna I. kísérletezett: a temetkezési módok és a hátrahagyott tárgyi emléanyag alapján elválasztott csoportokat a 7. századi Itáliában lejegyzett társadalmi kategóriákhoz próbálta kötni, melyek a langobard szokásjog írásba foglalásának igényével íródott, *Edictus Rotharib*an őrződtek meg.²¹⁷ Bóna I. rekonstrukciója alapján a korabeli pannoniai társadalom az alábbi módon épülhetett fel:

Az *in fara* (nemzetségi alapú, vezető család rokonsága) elfoglalt területeken a társadalom rendjébe a teljes jogú szabadok, a félszabadok és a szolgák is beletartoztak. A pannoniai és a korai itáliai történetük alapján kb. 30 vezető farával lehetett számolni, melyek közül néhány név szerint is ismert. A vezető *faraból* (Lething-, majd Gausus-dinasztia) került ki a király (*kunig, rex*) és a herceg (*dux*), a kevésbé hatalmas, kisebb *farak* vezetői a nemesek (*adalingi*) voltak. Bóna I. megjegyzi, hogy Pannoniában két langobard királyt is eltemethettek, név szerint Waltarit (kb. 540–547) és Audoint (547–560). A veszkényi felszerszámozott lósírokat egy hercegnőhöz vagy *dux*hoz kötötte, hasonlóan az aranyveretes gyirmóti kardot. A nemeseket (*adalingi*) Bóna I. szerint családi sírkertekben vagy a temetők szélén, esetleg körárokkaal keretelt sírokba, frank-alamann szokás szerint temették el. Előbbire a mosonszentjánosi és a keszthely–fenéki utcai lelőhelyeket hozta példaként.²¹⁸ Pannoniában a szentendrei 7. és 26. sír eltemetettjeiben látta a magasabb rangú egyéneket, ezeket kőpakolásos sírkamrában vagy halotti házban, a hátasukkal együtt, vagy amellet, önálló sírban temették el.²¹⁹

Bóna I. felfigyelt arra, hogy a kora középkori viszonyokhoz képest a teljesen felfegyverzett langobard férfiak 20-25%-os aránya meglehetősen magas. Ezen belül egyharmadukat teljes fegyverzetel (*spatha, lándzsa, sax, pajzs*) temették el, akikben a szabad harcosokat (*arimann/barones*) sejtette. A lándzsahordozók egy további harmadot tettek ki, míg a vegyes fegyverzetű harcosok, valamint az íjászok, vagyis a félig szabadok (*aldiones*) az utolsó

²¹⁷ Ezek a későbbi uralkodók, Grimoald (662–671), Liutprand (712–744), Ratchis (744–749, 756–757), Aistulf (749–756) általi bővítéseket is tartalmazzák (GALAMB 2012, 12).

²¹⁸ Ezekre számos további analógia hozható a Morva-vidéki nagy soros temetőkből, ld. TEJRAL 2009, 123–162.

²¹⁹ BÓNA 1993, 129–130.

harmadhoz tartoztak. A fegyvermelléklet nélküli sírokat a szegényes szolgálkhoz (*scalp*) kötötte, akikben dunai germánokat és a provinciális lakosság maradványait látta.²²⁰

A nők esetében az aranyozott ezüst kengyelfibulával és ezüstkulccsal ellátott viseletet, melyet mellékletként takács- vagy szeletelőzés kísért, a nemesasszonyokhoz (*arimanna*) kötötte, akik a harcosok (*arimanni*) feleségei voltak. A következő társadalmi osztály, a szabad asszonyok (*frea*) temetkezései hasonlóan voltak felszerelve, csak „*olcsóbb ékszerekkel, bár esetenként hivalkodóan*”, viseletük nehezen különíthető el a félszabadoktól (*haldia*) és a szolgálaktól.²²¹

Noha, mind az írott források, mind a régészeti leletanyag a társadalom belső tagolódására utalnak, régészeti módszerek segítségével szinte lehetetlen megállapításokat tenni arra vonatkozóan, hogy mely melléklet, viseleti elem és temetkezési szokás együttese, kombinációja mely társadalmi réteghez rendelhető. Annyi bizonyos, hogy az írott forrásokban rögzített kategóriák összekapcsolása a régészeti eredményekkel inkább közelít a vegyes érveléshez.²²²

A korabeli társadalom összetételére vonatkozó kutatások a régészeti módszerek széles spektrumát fedik le, ezt sok esetben különböző természettudományos módszerek bevonásával egészítik ki, mint a statisztika, az antropológia és a archeogenetika. Ezek általánosan a társadalmi differenciálódás, az identitás különböző módozataira próbálnak választ találni:

Langobard vonatkozásban Cornelia Rupp az észak-itáliai, Nocera Umbra-i temető sírmellékleteinek vizsgálatával, a lelettípusok és a leletkombinációk mennyiségi és minőségi előfordulása révén próbált a társadalom szerkezetére megállapításokat tenni. Módszerében figyelembe vette a temetkezések időbeli helyzetét, elválasztva a női és a férfi sírokat, így a lelőhely minden periódusához három-három minőségi csoportot (Reiner Christlein-féle *Qualitätsgruppen*)²²³ rendelt, mellőzve az írásba foglalt kategóriák alkalmazását. Következtetéseit annak elvén fogalmazta meg, hogy a sírokban fellelhető leletek a gazdasági potenciál bizonyítékai, továbbá, hogy az eltemetett személyek vagy túlélőik mekkora értékeket tudtak kivonni a „forgalomból”, vagyis a családi vagyontól. Ezen képesség valószínűleg a hatalomgyakorlásra enged következtetni, így feltételezhető, hogy a gazdasági és társadalmi

²²⁰ BÓNA 1993, 130–131.

²²¹ BÓNA 1993, 131.

²²² Hasonló módszerek bírálatáról ld. STEUER 1979, 612.

²²³ 1968-íródott doktori disszertációja alapján, *Qualitätsgruppen unter den Grabausstattungen des 6. und 7. Jahrhunderts aus Süd- und Westdeutschland* címmel. Bővebben ld. 4.3. fejezet.

differentiálódás szorosan összefüggött egymással. E felvetés alapján a C. Rupp által meghatározott felső rétegek (*Qualitätsgruppe I*) sírjaiban kell keresnünk az adott közösség vezetőit.²²⁴

I. Barbiera (2005) a hegyközi, a szentendrei és a tamási temetők sírmellékleteinek statisztikai elemzésével megállapította, hogy a mellékletek és a viseleti elemek nemek és korcsoportok szerint differenciálódtak. A nemspecifikus leletfajták száma a felnőtt korosztály esetében a legmagasabb, a koruk előrehaladtával drasztikusan csökkent, ez a férfiak esetében a társadalmi ranglétrán betöltött szerephez, míg a nők esetében a termékenységhez kapcsolódott.²²⁵ Így azok a lelettipusok, melyek a vezetőréteg tipikus jelzői lehetnek, mind például a nők esetében a fibulák vagy a férfiak esetében fegyverek, nem csupán a rangot, hanem az életkorhoz kapcsolódó, az adott közösségben betöltött szerepeket és feladatokat tükrözhetnék. Ennek tükrében nem feltétlenül helytálló Bóna I. azon felvetése, miszerint a melléklet és viseleti elem nélküli sír rabszolgatemetkezés lenne, hiszen a három temető esetében az „üres sírokat” csak bizonyos korcsoportokhoz lehetett hozzárendelni. Szentendrén a leggazdagabban felszerelt sírcsoportban ezen temetkezések száma igen csekély volt: I. Barbiera szerint, ha ezek a rabszolgák sírjai lennének, akkor a leggazdagabb családok (temetőiben: csoportok) nagyobb számú szolgálával rendelkeztek volna, továbbá egy olyan temetőben, ahol a családi kapcsolatok és a rang ilyen fontos szerepet kapott a temetkezés rendjében, a rabszolgáknak saját temetkezési területet kellett volna kapniuk.²²⁶

Lucia Kováčová öt Morva-medencei és pannoniai lelőhely, köztük a szentendrei és a kajdaci temető társadalmi struktúráit vizsgálta az egyes sírok temetőn belüli elhelyezkedése és attribútumai alapján. Adatbázisában a sírgödör, az eltemetett személy és a sírhely jellemzőit rögzítette, azon elv szerint, hogy a sírgödör tulajdonságai tükrözhetik az eltemetett egyén társadalmi helyzetét. Nem zárta ki, hogy a fegyvermellékleteket tartalmazó padkás vagy épített sírok, továbbá ló- és lovassírok térbeli kapcsolatai utalhatnak a temető közösség társadalmi szerkezetének bizonyos formáira. Lehetséges, hogy ezek az attribútumok jelezheték a közösség vezetőinek temetkezéseit. A kutató rávilágított a vizsgálat határaitra, melyet a különböző természettudományos módszerek alkalmazásával talán ki lehet kiküszöbölni.²²⁷

²²⁴ RUPP 2008, 190.

²²⁵ BARBIERA 2005, 123–124.

²²⁶ BARBIERA 2005, 153.

²²⁷ KOVÁČOVÁ 2016, 181–195.

A közelmúltból számos példa hozható arra vonatkozóan, hogy a régészet és a különböző társtudományok, mint az antropológia és az archeogenetika módszereivel is közelebb juthatunk temető, a temetkezési tér felépítésének megértéséhez, amely hozzájárulhat a temetőt használó közösség társadalmi szerkezetének megismeréséhez:

Szóládon például az eltemetettek, a gazdagon ellátott mellékletek alapján egy magas státuszú, rokoni alapú, túlnyomórészt férfiakból álló csoport köré szerveződtek, amely más, közös közép- és észak-európai származású férfiakat is magába foglalt. A férfiak körüli nők változatos genetikai és izotópos térképe, továbbá a sírleletek is arra utalnak, hogy a migrációs folyamat során csatlakozhattak az egységhez. Utóbbi egy patrilocális társadalmi struktúrára utalhat.²²⁸

Az észak-itáliai Collegnóban a 6. század vége és a 7. század vége közötti temetőrészben két fő csoportot ismertek fel allochton ősökkel, amely jelentős számú generáción keresztül fennállt (legalább négy vagy öt) és nem voltak felismerhető vegyes házasságok helyi biológiai felmenőkkel rendelkező, vagyis autochton ősökkel bíró egyénekkel. Úgy tűnik, hogy a két eltérő felmenővel rendelkező család, vagy klán közötti egyesülés is csak később történt meg, kb. a harmadik generációban. A két klán esetében a férfitagok mindegyikét fegyverrel és több generáción keresztül fennmaradó, hasonló tipológiai jegyekkel rendelkező lelettípusokkal temették el. Ezt jól szemlélteti, hogy egy családon belül hasonló típusú, vashoz készült, taisyozott díszű, többtagú övgarnitúrákat hordhattak a férfiak.²²⁹ A családban és a tágabb közösségben betöltött rangot szemléltetik az egyedi példák is: három fiútestvér, három fegyveres férfi minden bizonnyal egyidőben és ugyanabban a családban élt és a mellékletadás alapján úgy tűnik, hogy a szülői klánon belüli egyenlő szerepeket kaphattak ugyanazon rangjelző elemekkel, presztízsszimbólumokkal.²³⁰

Önálló kutatási területnek számít a nők társadalmi helyzetének vizsgálata, mely széles szakirodalommal rendelkezik kora középkor, a Meroving kor tekintetében. A különböző kutatási irányok felvázolása és a kapcsolódó tanulmányok ismertetése túlmutatna az értekezés tartalmi és terjedelmi keretein, így ezektől eltekintek.²³¹

²²⁸ AMORIM et al. 2018.

²²⁹ GIOSTRA 2022, 225.

²³⁰ GIOSTRA 2022, 228.

²³¹ Vonatkozó monográfiák, tanulmánykötetek kutatástörténeti összefoglalókkal többek között: *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen. Beiträge zu einer internationalen Tagung am Fachbereich Geschichtswissenschaften der Freien Universität Berlin 18. bis 21. Februar 1987.* Hrsg.: Affeldt, W. Sigmaringen 1990; *Königin, Klosterfrau, Bäuerin. Frauen im Frühmittelalter.* Hrsg.: Brandt, H. – Koch, J. J. Münster 1997. A langobard és általánosan a Meroving kori nőkről elmondható,

A fentebb felsorolt példákkal a langobard kori társadalom megismerésére irányuló, elsősorban régészeti szempontú vizsgálatokat igyekeztem szemléltetni. Ezek alapján elmondható, hogy a viseleti elemek és mellékletek mennyisége és minősége társadalmi differenciálódásra utalnak, melyet többek között a nem, az életkor, a rang és ehhez kapcsolódóan a közösségben betöltött szerep is befolyásolhat. Ha a langobard kori társadalmat szeretnénk megismerni régészeti módszerekkel az eddig rendelkezésünkre álló információk alapján, akkor adott a lehetőség, hogy egy-egy jól dokumentált temetőn belül elhatároljunk különböző csoportokat a temetkezési szokások és a leletgyűttesek összetétele szerint. Ezeket több szinten lehet értelmezni: Elsősorban a kronológia (1.) kidolgozásával felismerhetjük az esetleges időrendi tényezőt a leletkombinációk összetétele és a temetkezési rítusok jellege esetében. Másodsorban felhasználhatjuk az életkoradatokat (2.) és a temető földrajzi elhelyezkedését (3.) az esetlegesen kirajzolódó csoportok értelmezése érdekében. Végül a temető rendjének (4.) meghatározása is fontos szempont az interpretációban, ám a temetkezési tér felépítését a gyermek- és férfisírok bevonásával tudjuk értelmezni, ezek feldolgozása azonban még nem történt meg.

A dolgozatban az adott lehetőségek alapján az 1–3. pont kidolgozását helyeztem a fókuszba *a Kísérletek a női temetkezések csoportosítására a viseleti elemek összetétele és a temetkezési szokások alapján* (4.3.) c. fejezetben,²³² melyhez további vonatkozó kutatástörténet és módszertani ismertetés társul. Azonban a temető rendjének (4. pont), a gyermek- és férfi sírok kronológiájának ismerete nélkül aligha bocsátkozhatunk feltételezésekbe a csoportok háttérét illetően, vagyis, hogy milyen szempontból különülnek el a meghatározott társadalmi csoportok egy-egy régió, időszakon vagy közösségen belül.

2.3. A gyűjtés módszertana

A Közép-Duna-vidéken az 5. század végén, 6. század elején nyitott, langobardoknak tulajdonított soros temetők tágabb kontextusban a nyugat-európai, Meroving kori kultúrkör keleti részén helyezkedtek el.²³³ A Meroving kori kultúra kiterjedésével az egykori római provinciák területén, Észak-Franciaországtól, Nyugat- és Dél-Németországon át egészen a

hogy fontos szerepet játszottak az politikai, hatalmi stratégiák aktiválásában, amelyet az itáliai síregyűttesek átfogó vizsgálata is megerősített. Legutóbb ld. DE VINGO 2020. Vonatkozó kutatást ld. LA ROCCA 2000, 45–46.

²³² Ld. 463. old.

²³³ A kultúrkör első megnevezése: BRENNER 1912, 253–346.

Közép-Duna-vidékig számolhatunk az 5–7. század között.²³⁴ Az itt élő, különböző (germán) királyságokba tagolódott népek számos vonásában hasonló szellemi és anyagi kultúrával rendelkeztek. A régiókon átívelő kultúrkör hasonlósága a ruházat- és fegyverzet elemeiben, ezek viselési módjában, a használati tárgyak jellegében is megmutatkozik, továbbá a hit- vagy hiedelemvilágban, melybe nem csak a vonatkozó leletek, hanem a temetkezési rítus is beletartozik. Noha a kultúrkör elnevezése egységes, régióként egyedi vonásokkal rendelkezik.²³⁵ A langobardok ezen egység peremét jelentették, melytől keletre már csak a bizánci hatásoknak erősen kitett, de még ezeket a jellegeket hordozó gepidák húzódtak Erdélyig tartó királyságukkal.²³⁶

2.3.1. A földrajzi - és időbeli keretek

A női sírok és a női sírokhoz kapcsolható lelettipusok gyűjtésének elsődleges területe az egykori Pannonia provincia, melyet az alábbi határvonalak alapján lehet körülírni: É-on és K-en a Duna, D-en a Száva, Ny-on a Keleti-Alpok, az egykori Noricum által határolt régió. A ma fennálló politikai határok alapján ez Magyarország dunántúli részét és Észak–Alsó-Ausztria ÉK-i, a Dunától D-re eső régióját jelenti. A kutatás Ny-i határa a Bécsi-medence D-i, az Alpok vonaláig terjedő része, amely szintén a Duna jobb partján húzódik.

A kutatott periódus az 5. századi hun kori lelethorizontot és a hun kor utáni germán királyságokat követő 6. századi soros temetők korszaka, mely a langobard népesség egy részének elvonulásához (568) és a kora avar kori temetők nyitásáig tartott. Utóbbi időhatár természetesen nem azt jelenti, hogy a kora avar korban ne lehetne számolni maradványnépességgel.

Pannoniát illetően a mai tudásunk alapján a langobard kori soros temetők elválnak a korábbi, 5. századi temetkezési helyektől.²³⁷ Ez nem azt jelenti, hogy üres területre érkezett volna az írott forrásokban langobardnak nevezett népcsoport, esetleg azt, hogy egy-egy lelőhely esetében ne számolhatnánk kontinuitással, csak az eddigiekben még nem volt rá példa. A

²³⁴ FEHR 2008, 67.

²³⁵ VIDA 2018, 19–20. A Meroving kori soros temetőkről jellegéről szóló összegzést legutóbb ld. FEHR 2008, 67–102; HALSALL 2009. Kutatástörténettel kapcsolatban ld. HALSALL 2009, 93–106.

²³⁶ J. Werner a Közép–Duna-vidék langobard kori szállásterületre keleti Meroving soros temető körként utalt a közép-németországi türingekkel együtt (WERNER 1962, 91).

²³⁷ Pannonia 4–6. századának régészeti szempontú ismertetéséről, lelőhelyeiről, azok korszakolásáról és jellemzéséről részletesen ld. VIDA 2011a, 615–650. A helybéli hun kori és hun kor utáni horizont összefoglalásáról a teljesség igénye nélkül ld. TEJRAL 1997, 321–392; BIERBRAUER 1980, 131–142; BIERBRAUER 2007, 96–105; BIERBRAUER 2011, 361–380; STRAUB 2011, 325–346; HEINRICH-TAMÁSKA – STRAUB 2015, 617–651.

korábban itt élő közösségek a terület meghódítását követően a langobard hatalmi struktúrán belül élhettek, nyomaikat talán a korabeli temetőikben találhatjuk meg.²³⁸ A hatalmi struktúra kiépülése az egységes anyagi kultúrában mutatkozik meg, ahol a tárgyak nem etnikumot, hanem kizárólag uralmi területet jeleznek.²³⁹

A pannoniai uralmi terület szervesen kapcsolódik az 5. század végi, 6. századi Cseh-medencei, Morva-vidéki és alsó-ausztriai régióhoz. Utóbbi két területet illetően a helybéli langobard kori leletek korszakolása jól kidolgozottnak bizonyul, leginkább J. Tejral munkásságának köszönhetően, aki a 70-es évektől a térség császárkori és 5–6. századi lelethorizontjainak elkülönítésével és kronológiájával foglalkozott.²⁴⁰ A kutatásai alapján a Morva-medencében az 5. század második harmadától terjed el a Kárpát-medencében is megfogható, viszonylag egységes anyagi kultúra, melyre sokszor Duna-vidéki, „keleti germán” körként utal. Megjelenését a 4. század végén és az 5. század elején végbemenő, az anyagi kultúrát érintő jelentős változások jelzik. Noha ezen egység etnikai értelmezése bizonytalan, elmondható, hogy számos különböző csoportot foglalhatott magába, emellett egyértelműen összefüggésben állt a teljes Duna-menti és Kárpát-medencei térség 5. századi fejlődésével. Ebben nem csak a helybéli késő antik tradíció, hanem a germán és szarmata műveltség hatása is tetten érhető, egyfajta római-barbár keverékkultúrának (*Mischkultur*) bizonyul.²⁴¹ A régészeti kutatások azt mutatják, hogy az ezt felváltó elbai germán és közép-németországi (türing) elemekkel bíró, az 5. század legvégétől, 6. század elejétől keltezhető temetők nem az előző korszak temetkezési helyein nyíltak meg. Ezzel a Morva-medence fejlődésében az 5. és a 6. században két eltérő régészeti horizont különíthető el.²⁴² J. Tejral néhány, ennek ellentmondó álláspont alapján sem feltételezte kontinuitást a két népcsoport között,²⁴³ mivel az 500-as évek környékén megfigyelhető az 5. századi településstruktúrák felbomlása, továbbá a kézművesipar hagyományainak, főként a kerámiakészítésnek az ezzel egyidejű megszakadása. Ezek a jelenségek kívülről érkező hatásokra utalnak, nem belső fejlődésre. Az írott forrásokban is megjelentek a hatalmi erőviszonyok átalakulására való utalások: amikor a langobardok a

²³⁸ A kérdés felmerült a 2.2.2.3. fejezetben, a Hegykő-csoport kapcsán.

²³⁹ VIDA et al. 2017.

²⁴⁰ TEJRAL 1976; TEJRAL 1988, 39–54; TEJRAL 1990, 231–250; TEJRAL 2002, 313–358; TEJRAL 2005, 103–200; TEJRAL 2008a, 53–71; TEJRAL 2011a, 11–73.

²⁴¹ TEJRAL 2011a, 17. Az 5. századra vonatkozóan: TEJRAL 1982; TEJRAL 1999, 206–261; TEJRAL 2005, 103–200; TEJRAL 2008b, 249–283. Továbbá: BIERBRAUER 1994, 33–56.

²⁴² TEJRAL 2011a, 12. Azonban a közép-németországi türing temetők az 5. század végén nem mutatják a népesség csökkenését, így talán kisebb csoportok, katonai vezetők és kíséretük elvándorlása feltételezhető (VIDA et al. 2017). Erre vonatkozóan ld. TEJRAL 2005, 103.

²⁴³ Ld. 168. lj.

herulok felett győzelmet arattak, a helyi lakosság nagy része visszavonulhatott a területről. Paulus Diaconus²⁴⁴ is utalt arra, hogy a langobardok katonai megerősödésével csapataikhoz a szomszédos népek is csatlakoztak, amely igazolhatja például a korábbi maradványnépesség esetleges asszimilációját. Ezzel J. Tejral nem zárta ki a korábbi helybéli népesség maradványainak jelenlétét. Az írott források arra is utalnak, hogy a herulok egyes csoportjai, a társadalmi hierarchia legmagasabb körének tagjai betagozódtak a langobard elitbe.²⁴⁵

A Dunától északra húzódó temetőket a korábbi, 5. századi temetkezési helyekhez képest olykor a nagy sírszám (pl. Holubice és Lužice 100 feletti sírral) jellemzi, de ezek mellett előfordulnak a kisebb temetők is (pl. Borotice, Šakvice). A síroknál megfigyelhető a soros elrendezés, az olykor igen mély (3-4 m) sírgödrök és/vagy sírépítmények, a rönkkoporsók, ritkán deszkakoporsók, néhol a sírokat szegélyező körárkok, az egységes Ny-K tájolás, az „elbai” vagy „tűring” jellegű edény-, a tojás- és az állatmellékletek (szárnyas, olykor ló- vagy lovastemetkezés), a férfiaknál a fegyvermellékletek (spatha, lándzsa, pajzs, sax, harcibalták). A nőknél a gazdagon felszerelt övcsüngő, a különböző kengyel-, S-, korong- és állatalakos fibulák jellemzik az új temetkezéseket.²⁴⁶

A Dunától északra elterülő Cseh–Morva-medencei és észak-alsó-ausztriai temetők szintén a katalógusba kerültek kontrollanyagként. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az innen származó sírok nem kerültek a törzsanyagba, mivel ezeket érintően több regionális, tipokronológiai jellegű összesítő munka született, melyek többszöri ismétlését nem tartottam célszerűnek.

Pannoniában a hasonló vonásokkal leírható soros temetők elszórva jelentkeztek az egykori provincia területén, csoportosulásuk a Duna és a Balaton közti sávban, ÉNy-Pannoniában a Fertő-tó környékén, a Dunakanyarban, a Balaton déli partján, továbbá a Balatontól délre, a Duna és a Dráva közti régióban figyelhető meg.²⁴⁷ A korai kutatásban temetők elhelyezkedése alapján Bóna I. feltételezte a korábbi római településstruktúrák felhasználását,²⁴⁸ mára jórészt bizonyítható, hogy a langobardok tervszerűen foglalták el az egykori római településszerkezet még meglévő és még romként is stratégiaileg fontos helyeit. Ezt jelzi, hogy az egykori római limes mentén, valamint a *castrumok*, *castellumok* és *burgusok*

²⁴⁴ PD HL I. 20.

²⁴⁵ TEJRAL 2011a, 30. Elképzelhető egyes elbai germán szórványcsoportok megléte a területen, D. Quast ezeket az 5. század végén a tűring csoportokkal kapcsolta össze (QUAST 2010, 109).

²⁴⁶ TEJRAL 2002, 328–329; TEJRAL 2005, 137–141, 170–175.

²⁴⁷ A felárt langobard kori temetők összefoglalását ld. 2.2.1. fejezet.

²⁴⁸ BÓNA 1956, 198.

környékén találhatóak a korai langobard temetkezési helyek: Vindobona/Bécs VI. kerület, Ala Nova/Schwechat, Arrabona/Győr, Brigetio/Ószőny, Castra Constantia/Szentendre és Annamatia/Baracs. Temetők római őrtornyok közeléből is előkerültek, ilyen Bezenye és Rácalmás. A belső erődökben és erődített városokban eddig csak szórványok, elszigetelt leletek utalnak a népcsoportra: Keszthely–Fenékpuszta, Gorsium/Tác, Scarbantia/Sopron. Villák közelében is megfigyelhető néhány kissírszámú temetkezési hely, ilyen Kádárta vagy Budapest–Szépvölgyi út.²⁴⁹ Kiemelendő, hogy a Savaria/Szombathely–Keszthely–Sopianae/Pécs vonaltól D-re és DNy-ra nem foglaltak el területeket. Vida T. ezeken a helyeken nagyobb létszámú provinciális római maradványnépséget feltételez, amely ekkor még komoly akadályt jelenthetett a további langobard terjeszkedésnek.²⁵⁰

A kutatás regionális, időbeli és etnikai kérdéseire, így a lelőhelyek gyűjtésének módszeréhez kapcsolódik a Keszthely-kultúrával kapcsolatos problémakör. A Keszthely-környékén élő 5–8. századi lakosság, a helybéli népesség több évszázados kontinuitásának kérdése számos tanulmányban felmerült, melynek kapcsán a hazai és a nemzetközi kutatásban nem született egyezményes álláspont.²⁵¹ Számos temető használatát Pannonia langobard korában is feltételezik, és néhány lelet talán utalhat a helybéli langobardok és a Keszthely-környékén élő közösségek kapcsolatára, de ezek jó része akár a 6. század utolsó harmadára is keltezhető.

A Keszthely-környéki állatstílusos leleteket például egyaránt keltezhetjük az 568 előtti és utáni időszakra is stílusjegyeik alapján.²⁵² Összességében Keszthely–Fenékpusztán csak néhány bepecsételt kerámiatöredék és korabeli házikerámia kapcsolódik a langobard periódushoz. A jellegzetes helybéli pontkördíszes leletcsoport a 6. (vagy akár a 7.) századi romanizáltakra utalhat, Vida T. szerint az észak-itáliai és hispániai analógiák alapján a helyi lakosság termékeiként értelmezhetők.²⁵³ A feltáró, Sági K. által a langobardokhoz kötött Keszthely–Fenéki u. temető²⁵⁴ 2. sírjából előkerült leletegyüttes keltezését – különösen az

²⁴⁹ VIDA 2008b, 75; VIDA 2011a, 641.

²⁵⁰ VIDA 2008b, 75.

²⁵¹ A Keszthely-kultúra kapcsán felmerülő etnikai interpretáció és kontinuitás problémájáról ld. BARKÓCZI 1971, 179–191; BÁLINT 1993, 195–273; STRAUB 1999, 195–224; MÜLLER 2002, 93–102; BIERBRAUER 2004a, 67–82; HEINRICH-TAMÁSKA 2008a, 431–447; MÜLLER 2020, 69–99. Langobard kor vonatkozásában: KONCZ 2015, 331–333.

²⁵² HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 172–173. Továbbá egyes Keszthely-környéki fibulák és langobard soros temetőkből származó fibulák műhelykapcsolatairól ld. HORVÁTH 2012a, 224–225, 232–233.

²⁵³ VIDA 2011a, 643.

²⁵⁴ SÁGI 1991, 113–141.

állatstílus jegyében készült rekeszbetétes aranyfüggő analógiái miatt – Heinrich-Tamáska Orsolya és Horváth E. a kora avar korra, kb. 600-as évekre módosították.²⁵⁵

A számos bizonytalanság miatt a korábbi gyakorlatokhoz hasonlóan a pannoniai langobard kori soros temetők közé a Keszthely-környéki lelőhelyeket nem soroltam be. Véleményem szerint ez egy önálló régészeti jelenség, melyet belső, rétegtani- és lelőhely szintű elemzésekkel, illetve a leletanyag pontos tipokronológiai besorolásával együtt kell tárgyalni és nem tágabb kontextusban a langobard kori temetők között. Az etnikai interpretáció problémakörére jelen disszertáció egyértelműen tipokronológiai jellegű, elsősorban a soros temetőket fókuszba helyező módszere miatt nem kívánok részletesen kitérni.

2.3.2. A női sírok kataszterének kialakítása

A közzétett langobard kori soros temetők női sírjainak kiválasztása az antropológiai meghatározások alapján történt, ennek hiányában a nemspecifikus leletek alapján. Utóbbi esetben néhány ellentmondásos példát (pl. férfiként meghatározott váz női lelettípusokkal) a katalógusban megjelöltem. A katalógusba minden olyan bizonyosan női temetkezést rögzítettem, melyből legalább egy, biztosan viseleti elemként meghatározható lelet származik. A nemmeghatározás hiányában legalább egy nemspecifikus leletet tartalmazó temetkezéseket katalogizáltam (pl. gyöngy, fibula/fibulatöredék, ékszer stb.).²⁵⁶

Alapvető különbséget kellett tenni a bolygatatlan és a másodlagosan felnyitott, bolygatott temetkezések között: a bolygatatlan temetkezések esetében a bizonyosan a viselethez tartozó elemek mindegyikét katalogizáltam, az elkülöníthető mellékleteket nem soroltam az elemezni kívánt leletek körébe; a bármilyen mértékű bolygatást mutató temetkezések esetében minden olyan leletet besoroltam az elemezni kívánt leletek körébe, melyek kapcsán felmerülhet, hogy a viselethez tartozhattak. Erre jó példa, hogy az orsógombok vagy az agancsfésűk a láb végében, vagy a sír oldalában lévő, mellékletként meghatározható leletek között is előfordultak, de olykor viseleti elemként is megjelentek. Ezeket a tárgytipusokat a bolygatott temetkezések esetében a viseleti elemek körébe soroltam, mivel eredeti, sírbéli szerepük nem tisztázható. Míg pl. a takácskések, a faedények fém peremveretei, a sírkerámia

²⁵⁵ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 313–350.

²⁵⁶ Néhány pannoniai temető esetében felmerült, hogy a nemspecifikusként meghatározott gyöngyök valójában nem jelzik az antropológiai nemet. Ennek kapcsán ld. BARBIERA 2005, 33–73. Ennek ellenére a fenti módszert szisztematikusan alkalmaztam a katalógus elkészítése során, melynek egyik oka, hogy a bizonyítottan férfi temetkezésekben nem találunk gyöngynyakláncot.

vagy az állatcsont a bolygatottság ellenére sem sorolható a viseleti elemek körébe. Hasonlóan kivételt képeznek azok a lelettípusok, amelyek erősen töredékesek, funkciójuk, eredeti formájuk nem beazonosítható, vagy kikövetkeztethető.

Ezen kritériumok alapján 26 pannoniai, langobard kori temető került a katalógusba: Bezenye–Papréti [Kat. 1.1–15.], Bécs/Wien–Mariahilfer Gürtel [Kat. 2.1–2.], Bratislava–Rusovce/Pozsony–Oroszvár (Szlovákia) [Kat. 3.1–2.], Brunn am Gebirge (Ausztria) [Kat. 4.1–6.], Budapest–Óbuda/Aquincum [Kat. 5.1–2.], Fertőszentmiklós–Szeretdülői homokbánya [Kat. 6.1–3.], Gyirmót–Homokdomb [Kat. 7.1–3.], Gyöngyös–Vásártér utca [Kat. 8.1–4.], Hegykő–Mező utca [Kat. 9.1–19.], Jutas [Kat. 10.1.], Kajdacs–Homokbánya [Kat. 11.1–8.], Kádárta–Ürgemező [Kat. 12.1.], Kápolnásnyék–Kastélykert [Kat. 13.1–2.], Mannsdorf am Leithagebirge [Kat. 14.1–3.], Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont [Kat. 15.1–5.], Mohács–Farostlemezgyár víztárolója [Kat. 16.1–4.], Mödling (Ausztria) [Kat. 17.1–2.], Nikitsch (Ausztria) [Kat. 18.1–5.], Rácalmás–Újtelep [Kat. 19.1–6.], Schwechat (Ausztria) [Kat. 20.1–10.], Steinbrunn (Ausztria) [Kat. 21.1–2.], Szentendre–Pannoniatelep [Kat. 22.1–26.], Szőlád–Kertek mögött [Kat. 23.1–3.], Tamási–Csikólegelő [Kat. 24.1–21.], Várpalota–Unió homokbánya [Kat. 25.1–14.], Vörs–Tótok dombja [Kat. 26.1–14.]. Ez összesen 183 női temetkezést jelent [leletek a sírok összegzését ld. 13. táblázat].

A katalógusba kerültek olyan szórványleletek, vagy lelőhelyhez nem köthető, hazai gyűjteményekben őrzött leletek, melyek bizonyosan a langobard korhoz és a női temetkezésekhez kapcsolhatók, ezek jórészt fibulák: Albertfalva [Kat. 27.1.], Brigetio/Ószőny [Kat. 28.1–6.], Carnuntum/Deutsch-Altenburg (Ausztria) [Kat. 29.1–2.], Cserkút [Kat. 30.1.], Kaposvár [Kat. 31.1–3.], Perchtoldsdorf (Ausztria) [Kat. 32.1.], Pincehely–Papsziget [Kat. 33.1.], Sopron/Forum Scabrantiae [Kat. 34.1.], Tatabánya–Kertváros [Kat. 35.1.], Tolna vármegye, ismeretlen lelőhely [Kat. 36.1.], Vinkovci (Horvátország) [Kat. 37.1.], Vörs–Kerékerdő [Kat. 38.1.], Csákvár [Kat. 39.1–2.], Magyar Nemzeti Múzeum [Kat. 40.1–10.]. Ez további 13 lelőhely/gyűjteményt jelent 32 db lelettel.

Kontrollanyagként a katalógust gyarapítják a Közép-Duna-vidéken fellelhető női temetkezések, melyeket a fentebbi szempontok alapján rögzítettem. Ezek segítik a pannoniai leletanyag keltezését, a leletek esetleges tipológiai fejlődésének megállapítását, a női sírok kronológiáját és az esetleges viseleti változások nyomon követését.

A Cseh-medencében rövidebb langobard kori jelenléttel számolhatunk, kisebb sírszámú temetőkkel és módszertani szempontból nehezen elkülöníthető leletanyaggal. A sokáig

átvonulási területként kezelt Cseh-medence Meroving kori temetőhorizontja erős elbai germán jelleget mutat, melyben a türingeknek tulajdonított közép-németországi leletanyag és a langobard jellegű leletek és temetkezési rítus keveredése mutatkozik.²⁵⁷ A D1 (360–410)–D2 (410–450) periódusban az ún. Vinařice-kultúra²⁵⁸ lelőhelyeivel lehet számolni, melynek jelenléte még a Meroving korban is megfogható.²⁵⁹ A régióban a késő népvándorlás kori horizontt kevéssé volt kutatott, egészen Bedřich Svoboda 1965-ben kiadott gyűjtéséig, melyben szétválasztotta az 5. századi és a Meroving kori anyagot.²⁶⁰ Később Eduard Droberjar tett kísérletet a D1–D2 utáni, Meroving kori anyag kronológiai besorolására, ez alapján alakította ki az E1, ún. „türing” (480–530) és az E2, ún. „langobard” (530–560/70) periódusokat.²⁶¹ Kerülve az etnikai meghatározás problematikáját, E. Droberjar az E1 fázist a türing, az E2 fázist a langobard komponensek dominanciája alapján nevezte el, de nem rendelte egy-egy történeti népességhez sem a meglévő leletanyagot.²⁶² A kapcsolódó lelőhelyeket három csoportba sorolta: az elsőbe azok a lelőhelyek tartoznak, melyek vagy az E1 és az E2 fázis között mutatnak kontinuitást, vagy már a Vinařice-csoport (D1, D2) és a Meroving időszak (E1, E2) között voltak folyamatosan használatban, másodikba csak az E1 fázisba sorolható lelőhelyek, a harmadikba csak az E2 fázisba is sorolható lelőhelyek tartoznak.²⁶³

B. Svoboda gyűjtése óta nem született összefoglalás, amely a helybéli Meroving kori lelőhelyek összegzésére és keltezésére irányulna. A kutató 62 Cseh-medencei temetőt kapcsolt a Vinařice-csoporthoz és 86 lelőhelyet a Meroving kultúrához.²⁶⁴ Kutatásom során az utóbbi csoport lelőhelyeit vizsgáltam, ebbe az E. Droberjar által az E1 és az E2 fázisba sorolt temetők is beletartoznak. A 86 lelőhelyből összesen 14 temető anyaga volt feldolgozásra alkalmas és

²⁵⁷ A leletanyag értelmezése, elhatárolása és az etnikai kérdések a 20. század elejétől fogva még ma is a vita tárgyát képezik: ld. BRENNER 1915, 253–350; NIEDERLE 1918, 1–16; PREIDEL 1954; SCHMIDT 1961; SVOBODA 1965; PREIDEL 1969; KORENÝ 2005, 459–522. A vonatkozó kutatástörténetét J. Tejral foglalta össze, ld. TEJRAL 2011a, 11–13.

²⁵⁸ B. Svoboda véleménye szerint a Vinařice-kultúra egy elbai germán gyökerű csoport, amely jelentős alamann és dunai hatások által alakulhatott ki (SVOBODA 1965, 78–126). További: GODŁOWSKI 1994a; TEJRAL 2006, 414–423; DROBERJAR 2008, 3. A dél- és középnémet területről érkező hatások az ottani fibulatípusok helybéli elterjedésében tükröződnek, a Vinařice-csoporttal egyidőben kialakult Niemberger-csoport jellegzetes fibulaformái, a *Gross-Umstadt* vagy *Niederflorstadt-Wiesloch* típusok megjelentek a Cseh-medencei sírokban (BEMANN 2008, 147).

²⁵⁹ TEJRAL 2006, 414.

²⁶⁰ SVOBODA 1965.

²⁶¹ DROBERJAR 2008, 3. B. Schmidt és Ch. Hansen közép-németországi és J. Tejral Közép-Duna-vidéki periodizációja támasztja alá a meghatározásait (SCHMIDT 1961; HANSEN 2004; TEJRAL 2002, 313–358; TEJRAL 2005, 103–200).

²⁶² DROBERJAR 2008, 15.

²⁶³ DROBERJAR 2008, 15.

²⁶⁴ SVOBODA 1965, 298–301.

leletanyaga alapján bizonyosan az E2, „langobard” fázishoz kapcsolható, ezek mindegyike a katalógusba került.²⁶⁵ A kutatásba bevont lelőhelyek közül a nagyobb sírszámú temetők zömét már az E1 fázisban megnyithatták és az E2 fázisban is folytatódtak. Ezekben az esetekben az érintett temetők összes női sírját katalogizáltam, mivel tisztázatlan a lelőhely kontinuitása és pontos időrendje. A gyűjtést tovább nehezítette, hogy B. Svoboda noha négy nagysírszámú temető anyagát teljességre törekvően tette közzé (Čelákovice–Záluží [Kat. 42.], Jiřice [Kat. 43.], Klučov [Kat. 44.], Prága/Praha–Podbaba [Kat. 49.]), a kisebb sírszámú lelőhelyek esetében csak felsorolásszerűen ismertette a leleteket, ezek eredeti közleményei sem szolgáltattak több információval.²⁶⁶ A katalógusba további egy temető (Lochenice IX. [Kat. 45.]), egy magányos női sír (Prága/Praha–Hostivař [Kat. 48.]) és egy szórványlelet (Velešice [Kat. 57.]) került, melyek az utóbbi néhány évben közöltek.²⁶⁷

A 17 lelőhelyről származó [Kat. 41.–57.] női sírok száma ezzel hozzávetőlegesen 51-re tehető, azonban sok esetben nem beszélhetünk zárt leletegyüttesről egy-egy temetőn belül sem. A nem publikált lelőhelyeket tekintve ezek száma viszont jóval nagyobb lehet.

A Cseh-medencétől a Cseh–Morva-dombság által elválasztott Morva-medencében, a Duna mindkét oldalán, továbbá Észak-Alsó-Ausztriában egy jól elhatárolható lelőhelykör rajzolódik ki az 5. század végétől, mely a langobard kori közösségekhez köthető. Ehhez a régióhoz tartozik Ny- és ÉK-Weinviertel, a Morva-medence DK-i és DNy-i része, továbbá a Duna D-i oldalán, Pannoniától Ny-ra Tullnerfeld. Ebbe a körbe illeszkednek a Duna D-i mellékfolyója, a Traisen-menti temetők [Kat. 69.] is, melyek időrendi és regionális kapcsolata még nem tisztázott a Morva-vidékkel és Észak-Alsó-Ausztriával.²⁶⁸ A felsorolt régiók lelőhelyeit egységesen gyűjtöttem össze és tárgyaltam, mivel kizárólag a leletek, egyes sírok leletkombinációi és a viseletben történő változások követése volt a célom. A disszertációban nem volt szándékom a Közép-Duna-vidék egyes régióinak kronológiai felülvizsgálata. Az

²⁶⁵ Nem publikált, vagy a leletanyag alapján *nem langobard* korinak meghatározható Cseh-medencei lelőhelyek az alábbiak: Bělušice, Bílina, Březno, Bylany, Cerhenice, Černouček, Č. Zlatníky, Dáblice, Debrno, Deštná, Dlažkovice, Dobroměřice, Duchcov, Houštka, Chotěšice, Kamýk, Koloděje, Konobříž, Kostomlaty, Kozly, Kvílice, Libotenice, Ledvice, Lišnice, Lotouš, Lužec, Lysolaje, Modřany, Most, Mšené, Mutějovice, Nedělišťe, Orasice, Ořech, Pětipsy, Pchery, Pnětluky, Postoloprty, Praha–Bubny/Dejvice/Libeň/Michle/Petrín, Přerov, Příšovice, Radonice, Radostice, Rakovník, Roztoky, Rubín, Slavětín, Střimice, Toušen, Trněný, Tuchoměřice, Tvršice, Veliká Ves, Vraný, Vyšíněk, Záblatíčko, Žatec, Mískovice, Lišany, Zářičany (SVOBODA 1965, 237–295).

²⁶⁶ Legtöbb esetben 1900-as évek első két évtizedében íródott publikációk csak a tárgyak felsorolására törekedtek, ezeket sírokhoz sem kötötték. Ide sorolható Bučovice [Kat. 41.], Písty [Kat. 46.], Plzeň–Doudlevec [Kat. 47.], Radovesice [Kat. 50.], Roudnice [Kat. 51.], Solany [Kat. 52.], Světec [Kat. 53.], Zbuzany [Kat. 54.], Zvoleněves [Kat. 55.]. A lelőhelyekre vonatkozó eredeti közléseket ld. a *Katalógus* vonatkozó helyein.

²⁶⁷ A lelőhelyekre vonatkozó eredeti közléseket ld. a *Katalógus* vonatkozó helyein.

²⁶⁸ Ld. LAUERMANN – ADLER 2008, 300–307.

esetleges kronológiai megfigyeléseket a vonatkozó tárgytípusoknál és a viseleti modellek megoszlásánál minden esetben ismertetem.

A régió női sírjainak gyűjtése folyamán nem ütközünk a Cseh-medence esetében felmerülő módszertani korlátokba. A kutatásba bevont Morva-medencei lelőhelyek együttes ismertetését elsőként E. Beninger és Hans Freising végezték el 1933-ban (*Die germanischen Bodenfunde in Mähren* c.), majd 1936-ban Inocenc Ladislav Červinka (*Germáni na Moravě* c.).²⁶⁹ Ezek mentén állította össze további lelőhelyekkel kiegészítve J. Werner a Dél-Morva-medence 6. századi lelőhelykataszterét, amely 25 temetőt tartalmazott.²⁷⁰ J. Tejral 1976-ban megjelent (*Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren* c.), a térség 5–6. századi lelőhelyeinek szétválasztásával és ismertetésével foglalkozó munkáját számos tanulmány követte, ezzel a langobard kori lelőhelyekre vonatkozó összesítései irányadóvá váltak a Morva-medence népvándorlás kori kutatásában.²⁷¹

A gyűjtés kritériumainak megfelelő, katalógusba vont lelőhelyek közül csak kevés került teljességre törekvően publikálásra.²⁷² Ennek kapcsán kiemelendő a 2011-ben megjelent Morva-medencei temetők corpus-sorozatának I. kötete (*Langobardische Gräberfelder in Mähren I.* c.), mely három temető (Borotice, Holubice, Lužice) –, köztük két nagysírszámú (Holubice, Lužice) – közlését és ebből kettő (Borotice, Holubice) elemzését is magába foglalja.²⁷³ Egyes lelőhelyek anyaga csak részben ismert, előzetes közlések, regionális összefoglalások és kiállítási katalógusok révén, köztük számos nagysírszámú, ilyen Kyjov, Mušov és Šakvice is. Ezek között Kyjov és Mušov a régió legnagyobb sírszámú lelőhelyei, az

²⁶⁹ BENINGER – FREISING 1933; ČERVINKA 1936, 107–146.

²⁷⁰ WERNER 1962, 144–147.

²⁷¹ A vonatkozó szakirodalmat ld. 240. l.

²⁷² Ilyenek: Borotice [Kat. 60.], Holubice [Kat. 65.], Lužice [Kat. 66.]. Néhány kisebb sírcsoportokat tartalmazó, 70-es évekig feltárt temetők, mint Holásky [Kat. 64.], Rebešovice [Kat. 71.], Šaratice [Kat. 73.], Velké Pavlovice [Kat. 75.] esetében kérdéses a lelőhely teljes kutatottsága (TEJRAL 2011a, 18–19). A lelőhelyekre vonatkozó közléseket ld. a *Katalógus* vonatkozó helyein.

²⁷³ LANGOBARDISCHE GRÄBERFELDER IN MÄHREN 2011.

előző 250, utóbbi 200 temetkezésével.²⁷⁴ A mai Szlovákiához tartozó Erdőhát (Záhorie) régióból napvilágra kerültek langobard kori leletek, melyek szintén a katalógust gyarapítják.²⁷⁵

Alsó-Ausztria tekintetében a legkorábbi langobard kori lelőhelyek az 1930-as évektől E. Beninger regionális közlései (*Die Germanen in Niederösterreich – von Marbod bis zu den Babenbergern* c., *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei* c.) nyomán váltak ismertté.²⁷⁶ Összefoglalásukat hasonlóan J. Werner vállalta 1962-ben, ez összesen nyolc lelőhelyet foglalt magába. Ehhez kapcsolódott további négy temető, melyek J. Werner gyűjtése révén kerültek a lelőhelykataszterbe.²⁷⁷ A régióból előkerült leletanyag jellegének ismertetését J. Tejral a vonatkozó tanulmányaiban is elvégezte,²⁷⁸ de egyes regionális munkákból²⁷⁹ is ismerhetjük.

Alsó-Ausztria tekintetében inkább önálló lelőhelyközlésekkel számolhatunk (ld. Aspersdorf [Kat. 58.], Erpersdorf [Kat. 61.], Neuruppersdorf [Kat. 68.], Poysdorf [Kat. 70.], Rohrendorf [Kat. 72.], Strass [Kat. 74.]). Néhány lelőhely anyaga csak részben ismert, előzetes közlések és kiállítási katalógusok révén, ilyen Freundorf [Kat. 62.] és Hauskirchen [Kat. 63.], de köztük olyan nagysírszámú temető is helyet foglal, mint Maria Ponsee [Kat. 67.], melynek teljes közzététele a 60-as évek óta várat magára. Néhány, a 20. század elején előkerült temetkezés és temető esetében csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk a leletegyüttesek összetételére és a tárgyakra vonatkozóan (ld. Baumgarten am March [Kat. 59.]).²⁸⁰

²⁷⁴ TEJRAL 2011a, 19. A katalógusban szereplő lelőhelyekre vonatkozó közléseket ld. a *Katalógus* vonatkozó helyein. A teljes egészében nem közzétett lelőhelyek vonatkozó irodalommal: Kyjov, ld. ŠMERDA 2013, 271–287; ŠMERDA 2016, 167–179. *Šakvice*, ld. NOVOTNÝ 1975, 42–44; KRATOCHVÍL 1980, 55; DIE LANGOBARDEN 1988, 186–187; TEJRAL 2009, 126–162. *Znojmo*, ld. BENINGER – FREISING 1937, 49; WERNER 1962, 147, IX, A, 24; PEŠKAŘ 1968, 202; TEJRAL 1976, 109. Nem közzétett lelőhelyek: Brno–Merkantova, Břeclav, Dyje, Hodonice, Kuřim, Morávků Kninice, Mušov, Oblekvice. Közzétett, de a katalógizálás kritériumainak nem megfelelő lelőhelyek vonatkozó irodalommal: *Brno–Kotlářská*, ld. BENINGER – FREISING 1937, 45; WERNER 1962, 144, IX, A, 1; TEJRAL 1976, 81, 108; DIE LANGOBARDEN 2008, 256–257. *Kobyly*, ld. WERNER 1962, 144. *Mikulov*, ld. JÜTTNER 1954, 16–18; WERNER 1962, 144, IX, A, 4. *Němčice n. Hané*, ld. WERNER 1962, 145, IX, A, 8. *Němčičky*, ld. ČERVINKA 1936, 134, Abb. 21; WERNER 1962, 145, IX, A, 9. *Slavkov*, ld. WERNER 1962, 145, IX, A, 15. *Smolín*, ld. NOVOTNÝ 1957, 462–479; WERNER 1962, 145, IX, A, 16. *Žuráň*, ld. POULÍK 1949, 10–15; POULÍK 1995, 27–109.

²⁷⁵ A régió régészetéről összefoglalóan ld. HLADÍK – HLADÍKOVÁ 2020, 191–193.

²⁷⁶ BENINGER 1934; BENINGER 1940.

²⁷⁷ WERNER 1962, 147–150.

²⁷⁸ Ld. 240. lj.

²⁷⁹ ADLER 1970, 138–147; LAUERMANN – ADLER 2008, 299–308; BENEDIX 2016a, 155–166.

²⁸⁰ A katalógusban szereplő lelőhelyekre vonatkozó közléseket ld. a *Katalógus* vonatkozó helyein. A teljes egészében nem közzétett lelőhelyek vonatkozó irodalommal: *Hauskirchen*, ld. DIE LANGOBARDEN 2008, 267–274; NOWOTNY 2008, 309–318. *Freundorf*, ld. BLES 2008, 319–330; DIE LANGOBARDEN 2008, 264–266; BENEDIX 2016b, 59–68. *Maria Ponsee*, ld. DIE LANGOBARDEN 1988, 238–243. Nem közzétett lelőhelyek: Oberndorf in der Ebene. Közzétett, de a katalógizálás kritériumainak nem megfelelő lelőhelyek vonatkozó irodalommal: *Gneixendorf*, ld. WERNER 1962, 147, IX, B, 26. *Horn*, ld. WERNER 1962, 147, IX, B, 28. *Tulln–Listhof*, ld. WERNER 1962, IX, B, 29. *Langenlebern*, ld. BENINGER – FREISING 1937, 136; BENINGER 1940, Taf. 364, 3–6; WERNER 1962, 147, IX, B, 30. *Hollabrunn*, ld. WERNER 1962, 147, IX, B, 32. *Hohenau*, ld. WERNER 1962, 149, IX, B, 36. Újonnan előkerült langobard kori lelőhelyek: St. Ulrich, Neusiedl an der Zaya, női sír (FIEBIG

A Traisen-menti régióból viszonylag újonnan előkerült, teljesen közzétett lelőhely a pottenbrunni [Kat. 69], de néhány közöltetlen temető itt is előfordul (pl. Oberndorf in der Ebene).²⁸¹

A Morva-medence és Alsó-Ausztria területéről összesen 18 temető [Kat. 53–75.] 159 női temetkezése került a katalógusba. Ehhez kapcsolódik további öt lelőhelyről [Kat. 76–80.] származó öt darab szórványlelet. Időrendi szempontból fontos kihangsúlyozni, hogy a dél-morvaországi és alsó-ausztriai települési terület a Pannoniába való migráció során egyre inkább ritkult.²⁸² Pannoniához hasonlóan néhány lelet sejteti egyes közösségek helyben maradását a 6. század utolsó harmadában.

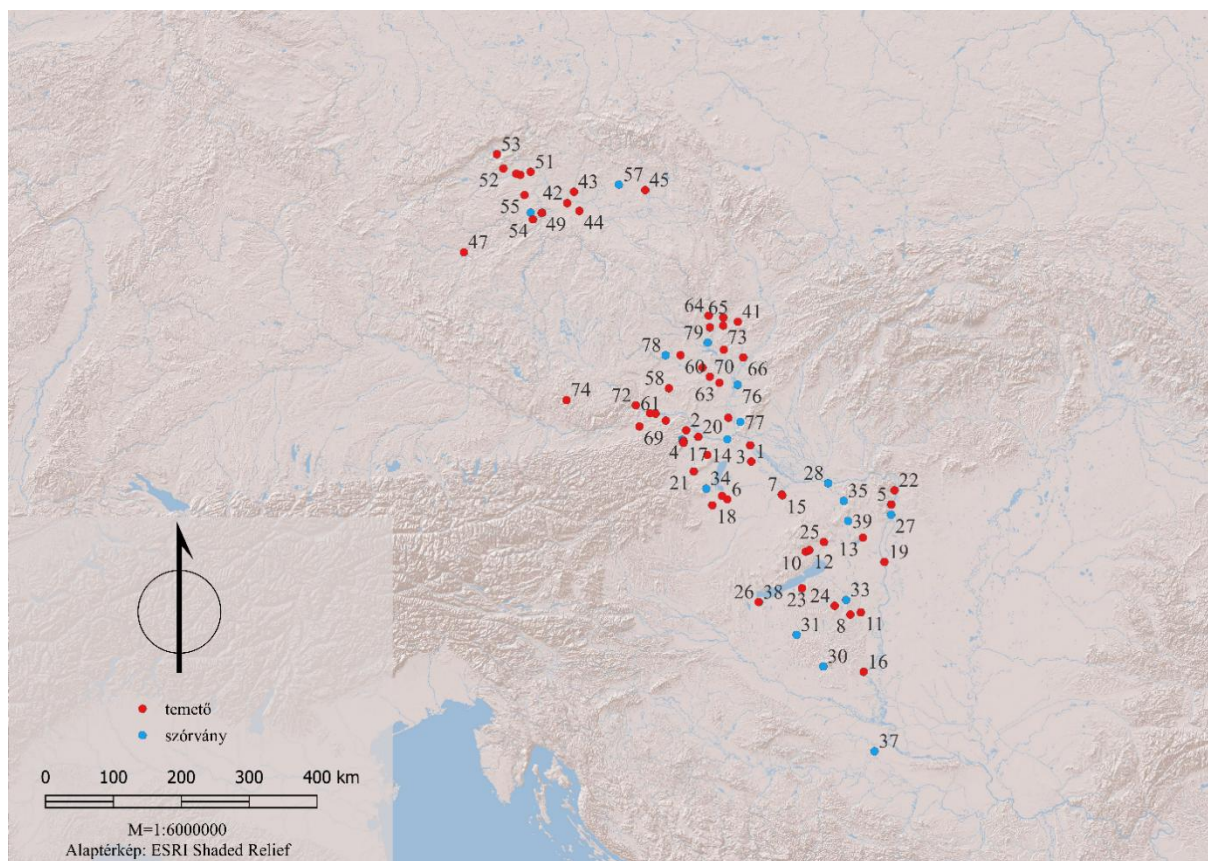
A fent ismertetett módszer segítségével összesen 79 lelőhely került a Közép-Duna-vidéki langobard kori, női sírokat vagy nőkhöz kapcsolható lelettípusokat tartalmazó kataszterbe. Ebből 57 kisebb vagy nagyobb sírszámú soros temetőként, vagy pár sírt számláló temetkezési helyként tartható számon [*ld. 3. térkép*]. A lelőhelyek az alábbi módon oszlanak meg a három érintett régió között: Pannoniából 26 temetőből 183 női sír, a Cseh-medencéből 13 temetőből 51 női sír, a Morva-medencéből és Észak–Alsó-Ausztriából 18 temetőből 159 női sír. A jelenleg nem közzétett lelőhelyekkel együtt ez a szám jóval magasabb lehet Pannonia, de leginkább a Morva-medence és Alsó-Ausztria esetében.

A törzsanyagot jelentő Pannoniában a sírok jó része másodlagosan felnyitott, bolygatott (összesen 75 db), mely a női sírok 41%-át jelenti. Az ismeretlen bolygatottságú temetkezések (összesen 62 db) az összes női temetkezés 38%-át teszik ki. A bolygatatlan temetkezések száma meglepően magas a régióban (összesen 44 db), mely a sírok 24%-ot alkotja.

2020, 224); Mattersburg, avar kori temető langobard kori temetkezésekkel (TALAA – HERMANN 2018, 83–86; TALAA – HERMANN 2019, 74–77).

²⁸¹ NEUGEBAUER – GATTRINGER 1986, 76–77; NEUGEBAUER 2001, 191–300; NEUGEBAUER 2005, 321–330; BLESZ 2008, 319–330; BENEDIX 2016b, 59–68.

²⁸² LAUERMANN – ADLER 2008, 299.



3. térkép: Langobard kori lelőhelyek a Közép–Duna-vidéken

A lelőhelyek számozása megegyezik a *Katalógus*ban jelölt sorszámmal

- Pannonia*: 1. Bezenye–Papréti, 2. Bécs–Mariahilfer Gürtel, 3. Pozsony–Oroszvár, 4. Brunn am Gebirge, 5. Budapest–Óbuda/Aquincum, 6. Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya, 7. Gyirmót–Homokdomb, 8. Gyöng–Vásártér utca, 9. Hegykő–Mező utca, 10. Jutas, 11. Kajdacs–Homokbánya, 12. Kádárta–Ürgemező, 13. Kápolnásnyék–Kastélykert, 14. Mannersdorf am Leithagebirge, 15. Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont, 16. Mohács–Farostlemezgyár víztárolója, 17. Mödling, 18. Nikitsch, 19. Rácalmás–Újtelep, 20. Schwechat, 21. Steinbrunn, 22. Szentendre–Pannoniatelepe, 23. Szőlád–Kertek mögött, 24. Tamási–Csikólegelő, 25. Várpalota–Unió homokbánya, 26. Vörs–Tótok dombja, 27. Albertfalva, 28. Brigetio/Ószony, 29. Carnuntum/Deutsch-Altenburg, 30. Cserkút, 31. Kaposvár, 32. Perchtoldsdorf, 33. Pincehely–Papsziget, 34. Scarbantia/Sopron, 35. Tatabánya–Kertváros, 37. Vinkovci, 38. Vörs–Kerékerdő, 39. Csákvár.
- Cseh-medence*: 41. Bučovice, 42. Čelákovice–Záluží, 43. Jiřice, 44. Klučov–Český Brod, 45. Ločenice IX., 46. Písty, 47. Plzeň–Doudlevice, 48. Prága–Hostivař, 49. Prága–Podbaba, 50. Radovesice (Litoměřicei járás), 51. Roudnice n. L.–Hracholusky, 52. Solany, 53. Světec, 54. Zbuzany, 55. Zvoleněves, 56. Hostivice–Palouky, 57. Velešice.
- Morva-medence és Alsó-Ausztria*: 58. Aspersdorf, 59. Baumgarten an der March, 60. Borotice, 61. Erpersdorf, 62. Freundorf, 63. Hauskirchen (Ausztria), 64. Bmo–Tuřany, Holásky, 65. Holubice, 66. Lužice, 67. Maria Ponsee, 68. Neuruppersdorf, 69. St. Pölten–Pottenbrunn, 70. Poysdorf, 71. Rebešovice, 72. Rohrendorf bei Krems, 73. Šarattice, 74. Strass im Strassertale, 75. Velké Pavlovice, 76. Morvaszentjános, 77. Stomfa, 78. Znojmo, 79. Vranovice.

3. LELETTÍPUSOK A PANNONIAI NŐI VISELETBEN

A 79 lelőhelyet számláló *Katalógus* fő egységét a pannoniai lelőhelykör alkotja a 40 közzétett langobard kori temető női temetkezéseivel és a viselethez tartozó egyéb szórványleletekkel. A sírok leírásai a testen vagy a test közlében lévő leleteket, bolygatások esetében jórészt a teljes leletegyüttest magukba foglalják. Ezek alól kivételt képeznek azok a leletek, melyek egyértelműen nem tartoznak a viseleti elemek körébe.

A pannoniai langobard kori leletek besorolása a tipológia fő alapelvein nyugszik, amely magába foglalja a forma pontos meghatározását, a rokon formákkal való összehasonlítást és az ezektől való elhatárolást.²⁸³

A 3. fejezetben minden egyes tárgytípus azonos módon, az alábbi pontok alapján került leírásra: 1.) *általános jellemzők*, a típusok/altípusok elválasztása a korábbi kutatások és/vagy a morfológiai jellemzők alapján; 2.) a *pannoniai leletek* felsorolása, kitérve a leletek közötti esetleges eltérésekre, a leletek besorolása az 1. pontban ismertetett típusokba/altípusokba; 3.) a *Közép-Duna-vidéki*, langobard kori *analógiák* ismertetése; 4.) a tárgytípus *legkorábbi* feltűnése; 5.) a *Meroving kori analógiák* ismertetése; 6.) tárgytípus esetleges *továbbélése*; 7.) *kronológiára* vonatkozó információk az eddigi kutatásban, a típusok belehelyezése a meglévő kronológiai rendszerekbe.

A leletek általános tipológiai áttekintése mellett a kronológiai jellemzők kerültek előtérbe. Minden lehetséges esetben a szomszédos régiókra vonatkozó abszolút kronológiai rendszerekkel (délnémet régió, Közép–Németország, Morva-medence, Cseh-medence, Rajna-vidék) való megfeleltetést tartottam szem előtt, figyelembe véve az egyes tárgytípusokra vonatkozó, önálló tipokronológiai összegzéseket és az esetleges tipológiai fejlődés lehetőségét és módzatait. Érdemes kiemelni azt a módszertani problémát, hogy a tipológiai fejlődés egy tárgytípus esetében nem egyenesvonalú, némely esetben az eltérések nem feltétlenül kronológia, vagy regionális fejlődési szintet jelölnek, hanem eltérő műhelykörökkel és több mester tevékenységével kell számolnunk a korszakban. Ezek meghatározására a dolgozatban nem volt lehetőség.

Az egyes tárgytípusoknak szánt fejezetekben nem térek ki a leletet tartalmazó teljes leletegyüttes időrendi helyzetére, hiszen ez folyamatos redundanciához vezetne. Erre összesített módon a 4.1. fejezetben (*Kronológia*) kerül sor.

²⁸³ Bővebben ld. AMENT 1981, 664; KOCH 2001a, 26–27.

A női viseletben megjelenő tárgytipusok közül a *fibulák* (3.1.) keltezőértékük jelentősége miatt kapják a kiemelt szerepüket, a szokásos gyakorlat alapján két fő csoportra, a *kis-* (3.1.1.) és a *kengyelfibulákra* (3.1.2.) osztva. Ezeket több szempontból (díszítés, kronológia, elterjedés) részletesen tárgyalom, hiszen kulcsfontosságúak a pannoniai leletegyüttesek belső kronológiájának esetleges feloldásában. A disszertáció következő egységében az *ékszereket* (3.2.) ismertetem, ezek közül a *fülbevalókat* (3.2.1.), a gyöngyök kivételével a *nyak környékén* előforduló ékszereket (3.2.2.), a *karpereceket* (3.2.3.) és a *gyűrűket* (3.2.4.). Ezeket követik a vagy a fej mellett, vagy az övcsüngő helyzetében, a test alsó részén előforduló, több kontextusban értelmezhető lelettípusok (melléklet vagy viseleti elem), az *agancsfésűk* (3.3.) és *féműk* (3.4.). Utána a deréktól lefelé elhelyezkedő tárgyak kerülnek ismertetésre, ezek között a derék és a csípő környékén fekvő *övcsatok* (3.5.) és az *öv- vagy amulettcsüngő* (3.6.) leletei. Utóbbi tárgycsoport számos lelettípust foglal magába, melynek típusai funkció- és vagy alapanyag szerint az alábbiak: *övzalag veretei* (3.6.1), *díszfüggők* vagy *-gyöngyök* (3.6.2), *orsógombok* (3.6.3.), *kések* (3.6.4.), *csipeszek* (3.6.5), *vasollók* (3.6.6.), *szűrőkanalak* (3.6.7), *kulcsok* (3.6.8), *fém függesztőtagok* (3.6.9), *állati eredetű tárgyak* (3.6.10.), *régi leletek* (3.6.11.), *domború bronzlemez* (3.6.11.). Az övhöz kapcsolódó viseleti elemek után a *lábbeliviselethez* (3.7.) tartozó tárgytipusok következnek.

A dolgozatban a *fibulák* mellett kiemelt figyelmet fordítottam a kutatásban eddig elhanyagolt, vagy nem felismert tárgytipusok teljeskörű kidolgozására és analógiáik rögzítésére.

A női viselet elemei közül kizárólag a különböző viseleti helyzetben előforduló gyöngyök tipológiai összegzésére nem került sor, tekintve, hogy ez önálló módszertant és minden egyes példány alapos vizsgálatát kívánná meg, amely jóval túlnőne a területi korlátokon. Továbbá a már felállított Meroving kori kronológiai rendszerek tanúsága alapján ezek nélkül is reprezentatívnak kell lennie az elemzésnek.

A főszövegben idézett, katalógusba foglalt leletek hivatkozásait ld. a *Katalógus* adott helyén, melyet az idézett tárgyak esetében az alábbi módon jelölök: pl. [1.1], amely az 1. lelőhely 1. számú temetkezése, ld. Bezenye–Papréti 1. sír. A dolgozat mellékletéül szolgáló típustáblák a Közép-Duna-vidéki langobard kori leleteket tartalmazzák, a külső analógiákat csak indokolt esetben jelenítettem meg. A hozzájuk kapcsolódó hivatkozást minden esetben lásd a vonatkozó lábjegyzetben. Összesítőtáblázatok és elterjedései térképek csak indokolt esetben készültek a leleltekről, elkerülve a korábbi tanulmányok ismétlését.

3.1. Fibulák

A Meroving kori soros temetők kutatásában szinte minden esetben kiemelt szerepet kapnak a díszes ruhakapcsolótűk, vagyis a fibulák, melyek a női öltözet reprezentatív részei. E mögött több okot is találunk: eltérő kivitelük és elhelyezkedésük különböző ruhazáró funkciókat jelezhetnek, melyek meghatározhatják az egykori öltözet alkotóelemeit, a ruhadarabok típusait, másrészt különböző jegyeik és díszítőelemeik önálló keltezőértékkel és olykor regionális jelleggel bírhatnak.

Az osztrák és a német kora középkori, Meroving kori kutatás révén a korabeli fibuláknak két alapvető csoportját különíthetjük el, az ún. kisfibulákat (*Kleinfibel(n)*) és az ún. kengyelfibulákat (*Bügefibel(n)*).²⁸⁴ A csoportok esetében alkalmazott egyéb terminusok olykor a viseletben betöltött esetleges funkcióra is utalhatnak, mint a kisfibulák esetében a „köpenyzáró fibula”, vagy „*Mantelfibel*”²⁸⁵ elnevezés, ezek alkalmazását a preconcepciók elkerülése miatt elkerülöm. A disszertációban a fent említett két csoportot az eddig általánosan alkalmazott gyakorlat szerint különállóan tárgyaltam a 3.1.1. *Kisfibulák* c. és a 3.1.2. *Kengyelfibulák* c. fejezetekben.

A kisfibulák közé a nemesfémötvözetből (főként ezüstalapú) vagy rézalapú ötvözetből (továbbiakban szinonimaként: bronzból) öntött, kisméretű, kb. 2/2,5–4/4,5 cm közötti maximális átmérőjű, egytagú testű ruhakapcsolótűk tartoznak, melyek előlapja díszített, hátlapja díszítetlen. A fibula funkcionális része a hátlapon lévő tű és tűtartó. A tű a fibula alakjához/irányához képest lehet horizontális vagy vertikális elhelyezkedésű, ezt a korpuszra merőlegesen ráforrasztott kampóba, vagy tűtartóba akasztották. A kisfibulákat alakjuk szerint csoportokra bonthatjuk, ilyenek többek között a korong- (*Scheibenfibel*), a madár- (*Vogelfibel*), az állatalakos- (*Tierfibel*), az S-alakú (*S-fibel*) és a rombuszalakú (*Rautenfibel*) fibulák. A langobard kori Pannonia esetében ebből négyet lehetett elkülöníteni, melyek a fő csoportokat jelölik a kisfibulák között: (3.1.1.1.) *S-fibulák*, (3.1.1.2.) *korongfibulák*, (3.1.1.3.) *madárfibulák*, (3.1.1.4.) *rombuszalakú fibulák*. A felsorolt négy csoporton belül a típusok szétválasztása a díszítés, az alak és az alkalmazott ötvöstechnikai fogások figyelembevételével, eltérő módon történt, melyet az adott csoportnak szánt fejezetben fogok minden esetben ismertetni.

²⁸⁴ Az angolszász terminológiában alkalmazott megfelelőik: *small brooch(es)*, *bow brooch(es)*.

²⁸⁵ MARTIN 1994, 544; MARTIN 1995, 633.

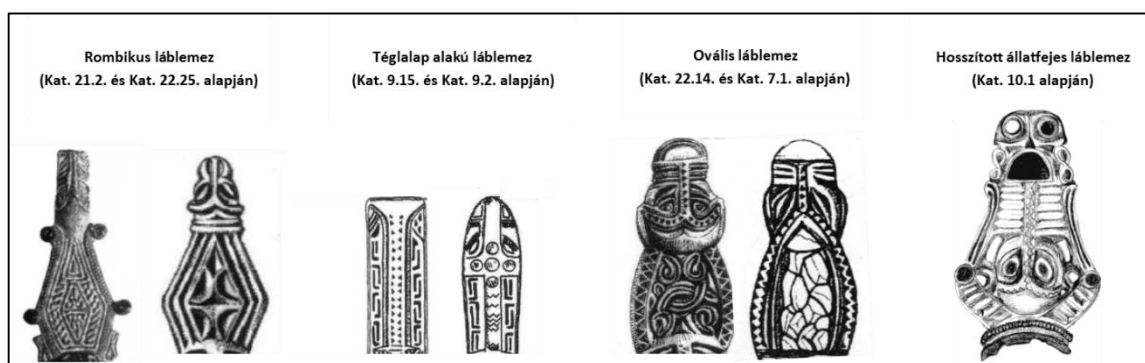
A kengyelfibulák hasonlóan öntéssel, legtöbbször nemesfémből, ritkábban bronzból készült ruhakapcsolótűk, melyek jól egy elkülöníthető fejlappal/fejlemezzel/spirállemezzel (Kopfplatte), egy íves kengyellel (Bügel) és egy láblappal/láblemezzel/tűtartó lemezzel (Fussplatte) rendelkeznek. Hosszuk igen tág mérettartományok között mozog, a legrövidebbek kb. 4,5 cm körüliek, a leghosszabbak akár a 10/11 cm-t is elérhetik. A fibula előlapja legtöbbször díszített, hátlapja díszítetlen. A járulékos részei közé tartoznak a fejlemetre szegecsekkel felszerelt, vagy azzal egybeöntött gombok, a láblezárásként szolgáló profilált toldalékok és olykor a láblemezzel egybeöntött lecsüngő, stilizált állatfej párok. A fibula hátlapján helyezkednek el a további funkcionális elemek: a fejlemetre vagy spirállemezre horizontális irányban felhelyezett rugó- vagy spiráltekercs az ebből kiinduló tűvel és a láblemezt vagy tűtartólemezt merőlegesen felforrasztott kampó, melybe a tűt akasztották.

A kengyelfibulákat az alábbi jellegzetességek alapján lehet ismertetni, majd tipologizálni:

Pannonia langobard korában három *fejlemez* típust lehet elkülöníteni, a fogófej-, a félkör- és négyszögletes alakú típust és négy *láblemez* típust, az ovális-, a rombikus-, a téglalap- /enyhe trapéz- és a hosszított állatfejes alakú verziókat [ld. 2–3. kép].

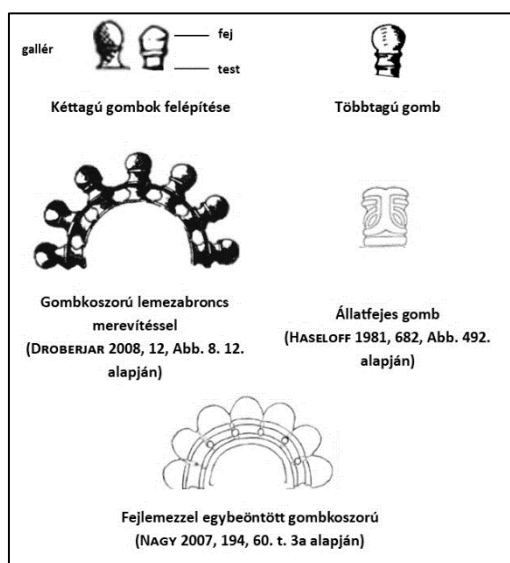


2. kép. A fejlemezek típusai.



3. kép. A láblemezek típusai.

A fejlemez szerelt *gombjai* két- vagy többtagú felépítésűek lehetnek: a gomb egy



4. kép. A gombok típusai.

szélesebb fejjel indul, mely nyomottgömb vagy körte alakú és egy egy- vagy két tagból álló, két végén enyhén kiszélesedő hengeres testtel csatlakozik a spirállemezhez. A fej alatt előforduló, olykor szélesebb peremet gallérnak nevezem, míg a többtagú testű gombokat összekötő, azokat merevítő hajlított fémlemezt lemezabroncsnak vagy lemezkoszorúnak. Olykor a gombok gömbös, vagy körte alakú fejét profilált állatfejek helyettesítik. A fejlemezrel egybeöntött gombok a fibula alsó részén laposak, felül domborúak, különböző megjelenésűek. Előfordulnak félgömbös fejűek vagy kisméretű testtel és nagy félgömbös fejjel rendelkező típusok, továbbá

hengeres típusok [ld. 4. kép].

A láblemezt lezáró toldalékok között leginkább az alul lapos, felül profilált, stilizált állatfejek a jellemzőek, de olykor egyszerű, domború vagy bordázott zárótag is előfordul, főként a legkorábbi fibulatípusok esetében. A langobard kori fibuláknál az állatfejek lehetnek egy- vagy többtagúak. Az egytagú állatfejek egyszerű kivitelűek, a fokozatosan elvékonyodó fej felső kétharmadát a szemöldököt és az orrvonalat jelölő rövid és nem hangsúlyos Y-vonal tölti ki, alatta mandula vagy kör alakú szemmel. A száját olykor enyhe véséssel jelezhetik a fej alsó részén. A többtagú állatfejek általában két- vagy háromtagúak. A kéttagú esetében a fej felső része széles, lefelé enyhén keskenyedek, ezen helyezkedik el a domború Y-vonal a mandula alakú vagy kerek szemmel, melyet egy vagy több szemkeret határol; a fej alsó része az állat pofáját jelző, a felső résztől jól elkülönülő félhengeres tag, melyet az Y-vonal lefutásának két oldalán horizontális, párhuzamos bordákkal zártak le. A háromtagú állatfej esetében a profilált fejet egy félkör alakú, lapos „nyelv” zárja le, mely két irányban fel felé haladva körbeveheti az állatfejet, de olykor a nyelv mellett az felső tag körül is megjelenhet [ld. 5. kép].

5. kép. Az állatfejek típusai.



A fejlemezén előforduló állatfejes gombok felépítése minden esetben megegyezik a láblemez végén lévő állatfejes lezárással. Ezek kizárólag az I. stílusú fibuláknál fordulnak elő.

A formacsaládok *típusokra* bontásának módszerét a 3.1.2. *Kengyelfibulák* c. fejezetben fogom ismertetni.

Mind a kis-, mind a kengyelfibulák tipológiájában az alkalmazott ötvöstechnikai fogások meghatározó szerepet játszanak, ezért fontosnak találom az általam alkalmazott terminológia ismertetését:

A langobard kori fibulák esetében különböző díszítésmódokat különíthetünk el, melyek közül a leggyakoribb az öntött nemesfém-, leginkább ezüst alapú felület tűziaranyozása (Feuervergoldung) és az ékvésés (Kerbschnitt). A kisfibulák esetében gyakran alkalmaznak kőbetéteket, ezek általában domború (kaboson/en cabochon) gránátok elszórtan a fibula bizonyos részein, de a korongfibulák jó részét a teljes testükön rekeszbetétes (Cloisonné) típusok teszik ki.²⁸⁶ A továbbiakban a rekeszes technika ismertetésére és elválasztására nem törekedtem. A kőbetétek a kengyelfibuláknál nem gyakoriak. Az ékvéséssel kialakított minták domború felületét olykor vízszintes irányú beütögetésekkel, rovátkolással díszítették mindkét csoport, a kis- és a kengyelfibulák esetében is. A kengyelfibuláknál gyakori a fej- és a láblemez peremének, a kengyel középső bordájának és az állatfej Y-vonalának ún. farkasfogas díszítése, mely két egymással szemben álló, háromszögekből álló, niellóval kitöltött dízsorot jelent. Ez olykor eltérő is lehet, vagy egy szimpla niellózott háromszögsorként jelenik meg, esetleg a nem kidolgozott háromszögek cikkcakkmintává forrnak össze. A poncolás (Punzieren) ritkán alkalmazott díszítőeljárás, mely leginkább a kisfibulákon jelenik meg, de néhány kengyelfibula esetében a háromtagú állatfejek lapos peremén is felbukkanhatnak.

A langobard kori fibulákon megjelenített ornamentika elemeit, összetevőit jórészt az ékvéséses díszítésen belül lehet tárgyalni. Ezek szinte minden fibulatípus esetében eltérőnek bizonyulnak, nagy variabilitást mutatnak, ezért célszerű, ha a továbbiakban csak az adott típusok esetében térek ki a díszítésre, tartva az egységes terminológia alkalmazását.

3.1.1. Kisfibulák

A kisméretű fibulák száma jelentős Pannoniában: a 183 női temetkezésből 81-ben fordult elő fibula, ebből 66 sírban egyes vagy páros kisfibulaviselet volt adatolható, mely a sírok 36%-át

²⁸⁶ Ezek részletes besorolásáról és a technika kiviteléről bővebben ld. HORVÁTH 2012a, 207–242; HORVÁTH 2012b.

jelenti [ld. 12. táblázat]. A 66 érintett sírban túlnyomó részt egyedüli vagy párban előforduló S-alakú típus feküdt, esetleg más kisfibulatípussal volt kombinálva, ez összesen 46 sír jelent, mely a kisfibulás temetkezések 70%-át teszi ki: 15 sírban egyedüli S-fibula (23%), 27 sírban – pár (41%), 4 sírban más fibulával kombinálva fordult elő. Gyakoriság alapján haladva elmondható, hogy a korongfibulák 19 temetkezésből kerültek napvilágra (29%), mely 5 egyedüli (8%) korongfibulás sírt és 11 párosat (17%) jelent. Három temetkezésben más kisfibulatípussal volt párban. A madárfibulák ritkán voltak elemei a pannoniai langobard kori női viseletnek, mindössze 2 sírban fordult elő egy-egy példánya (3%), további 3-ban más kisfibulatípussal együtt tűnt fel.

Kisfibulák			
csoport			típus
S-fibulák	I.	formacsoport	(1.) Stössen–Záluží, (2.) Poysdorf
	II.	formacsoport	(1.) Nikitsch–Kranj, (2.) Várpalota 34.–Vinkovci, (3.) Güttingen/Merdingen
	III.	formacsoport	(1.) Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj, (2.) Mohács, (3.) Schwechat–Pallersdorf/Bezenye, (4.) Várpalota 19.
	IV.	formacsoport	(1.) Sarching
	V.	formacsoport	(1.) Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9., (2.) Rácalmás 16.–Cividale-Cella, (3.) paragrafus, (4.) Tamási 52.–Kranj 170., (5.) Keszthely 17.–Vörs 21.
Korongfibulák	I.	madaras díszű	(1.) madárfejes, (2.) madárkoszorús, (3.) forgó madárfejes
	II.	rekeszes	(1.) Vielitz A, (2.) Vielitz B, (3.) Vielitz C, (4.) Vielitz D
	III.	pontkörös	(1.) négykaréjos, (2.) szirmos
Madárfibulák	I.	pontkörös	(1.) poncolt pontkörös
	II.	ékvéséses	(1.) ékvéséses-rekeszbetétes, ovális testű; (2.) ékvéséses, plasztikus díszű, sas alakú; (3.) ékvéséses, széles testű, bordázott hasú; (4.) ékvéséses, ívelt nyakú, koncentrikus négyzetekkel
	III.	rekeszes	(1.) oldalra forduló; (2.) repülés közben ábrázolt

6. kép. A kisfibulák besorolása: csoportok, formacsoportok, típusok.

3.1.1.1. S-fibulák

Az S-fibulák jellegzetessége, hogy az ötvösmesterek egy S-alakban meghajló, általában ragadozómadarat, kígyószerű lényt vagy valamilyen fantáziaállatokat mintáztak meg tükörszimmetrikus ábrázolásmóddal, hasonlóan az egyenlőkarú fibulákhoz. A fibula részei az S-alakban meghajló test, a két oldalon a kerek fejkiképzés és az ebből kiinduló, a testre görbülő, vagy a testre rásimuló – az állatalak

típusától függően – csőr, ormány vagy pofa és az állatokhoz kapcsolódó egyéb járulékos részek (fül, farok stb.).²⁸⁷

A fibulákat elsősorban öt (I–V.) önálló tipológiai jegyekkel rendelkező fejlődési csoportba soroltam. A csoportokon belül tizenöt *típust* és ezen belül több *altípust* lehetett elkülöníteni. A típusok elválasztása és elnevezése egyrészt megtörtént egyes korábbi tanulmányokban,²⁸⁸ másrészt a Susanne Brather-Walter által meghatározott tipológiai kritériumokat

követve elsődlegesen a díszítés – esetenként a díszítőelemek meghatározott kompozíciójára való törekvés –, a forma és méret alapján osztályoztam a leleteket [*ld. 7. kép.*]²⁸⁹

A türing és az észak-dunai gyökerekből táplálkozó fibulaművesség termékei (I. csoport) időrendi okokból legfőképp Cseh–Morva-medencében és Észak–Alsó-Ausztriában

S-fibulák			
csoport	típus		altípus
I.	1.	Stössen–Záluží	1., 2.
	2.	Poysdorf	1., 2.
II.	1.	Nikitsch–Kranj	x
	2.	Várpalota 34.–Vinkovci	x
	3.	Güttingen/Merdingen	x
III.	1.	Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj	1., 2., 3.
	2.	Mohács	1., 2.
	3.	Schwechat–Pallersdorf/Bezenye	x
	4.	Várpalota 19.	1., 2.
IV.	1.	Sarching	x
V.	1.	Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.	x
	2.	Rácalmás 16.–Cividale-Cella	x
	3.	Paragrafus	1., 2.
	4.	Tamási 52.–Kranj 170.	x
	5.	Keszthely 17.–Vörs 21.	x

7. kép. Az S-fibulák tipológiája.

²⁸⁷ Az állatalakok kérdéses meghatározása, vagy eltérő típusa miatt a csőr, száj, ormány alkalmazása is előfordul. Az állatalakok típusairól bővebben: BRATHER-WALTER 2009, 47–110.

²⁸⁸ FUCHS – WERNER 1950; WERNER 1962; BIERBRAUER 1993, 103–172; KOCH 2001a; TEJRAL 2002, 313–358; LOSERT – PLETESKI 2003; TEJRAL 2005, 103–200; BEMMANN 2008, 145–227; DROBERJAR 2008, 1–20; MILAVEC 2007, 333–355; BRATHER-WALTER 2009, 47–110; TEJRAL 2011a, 11–73.

²⁸⁹ Az S-fibulák szisztematikus besorolásának a kritériumairól bővebben: BRATHER-WALTER 2009, 61–64. A pannoniai S-fibulák tipológiáját négy tanulmányban ismertettem: RÁCZ 2020, 249–272; RÁCZ – HERGOTT 2022, 77–100; HERGOTT–RÁCZ 2023a, 58–97. A HERGOTT–RÁCZ 2023a jelzetű tanulmány korábbi átdolgozását ld. RÁCZ 2021, 151–171. A HERGOTT–RÁCZ 2023a jelzetű tanulmány angol nyelvű átdolgozását ld. HERGOTT–RÁCZ 2025a, 31–71.

terjedtek el, csak néhány példányuk jelent meg Pannoniában.²⁹⁰ A pannoniai foglalatást követően a fellendülő ötvösművészetük produktumaiként terjedtek el legnagyobb számban és variabilitásban az S-fibulák (II–V. csoport). A Morva-vidék abszolút kronológiai horizontjainak kidolgozása során J. Tejral felhívta a figyelmet a 6. század második felében, Pannoniában elterjedt fibulatípusok keltezési nehézségeire.²⁹¹ Noha S. Brather-Walter²⁹² részletesen, szélesebb környezetben vizsgálta az S-fibulákat, mind keltezés, mind tipológiai fejlődés szempontjából elengedhetetlennek bizonyul ezek regionális vizsgálata.

3.1.1.1.1. Az I. csoport fibulái

A langobard kori S-fibulák I. csoportjába a hosszú, egyenlőszélességű kígyószerű testtel bíró, tátott pofájú/csőrű állatfejes típusokat soroltam. A felső csőr –, a madártól eltérő állatfaj esetén ormány vagy pofa – nem ívelt, egyenesen a testre simul, a vége megvastagodó és visszaperdül, az alsó csőr visszatekeredik a test és a fej közötti áttöréshez.

3.1.1.1.1.1. Stössen–Záluží

Bezenye–Papré 69. sír [1.15.]

A langobard korban és a Meroving környezetben az egyik legkorábban megjelenő S-fibula a türing fibulaművesség-ben kialakult *Stössen–Záluží* típus.²⁹³ A fibula fő jellegzetessége a testen ékvéséses (Kerbschnitt) technikával szabályosan kialakított vízszintes, sűrű bordázat, a kerek vagy enyhén ovális tömör vagy rekeszes fej- és/vagy szemkiképzés. A kerek rekeszt kő- vagy üvegberakással töltötték ki, ebből egy nyitott vagy zárt csőr indul ki, amely szorosan a testhez simul. A nyitott csőr esetében a felső csőr szinte egésze rásimul a testre, míg az alsó visszaperdül a fej és a test közötti áttöréshez illeszkedve. A fibula karcsú meghajló teste és következetesen felépített belső szerkezete miatt az ábrázolt állat alakját kígyószerű lényként rekonstruálják.²⁹⁴ A test iránya lehet jobbra és balra forduló, anyaguk főként aranyozott ezüst vagy valamilyen rézalapú ötvözet. Hosszuk 2–2,6 cm, szélességük 1,3–1,5 cm között változik.

J. Tejral elkülöníti a fibulakör két fő típusát: az óra járásával ellentétesen forduló, nyitott csőrűek a *Stössen–Záluží*, az óra járásával megegyező irányba forduló, zárt csőrű darabokat a

²⁹⁰ TEJRAL 2002, 336; TEJRAL 2011a, 46.

²⁹¹ TEJRAL 2011a, 69.

²⁹² Ld. BRATHER-WALTER 2009.

²⁹³ Elnevezés a továbbiakban J. Tejral alapján (TEJRAL 2002, 335–336). Előforduló típusnevektől a továbbiakban eltekintek: *Singen* (STRAUSS 1992, 59); *Záluží–Singen* (BRATHER-WALTER 2009, 66).

²⁹⁴ BRATHER-WALTER 2009, 49, 53.

Naumburg–Mochov típusba sorolta.²⁹⁵ Jan Bemann különböző alcsoportok kialakítása nélkül, J. Tejralra hivatkozva a *Záluží* megnevezést alkalmazta a nyugat Meroving, délnémet területen előkerült fibulákra.²⁹⁶ Hans Losert a bajuvár Altenerding soros temetőjéből előkerült lelet (1148. sír) alapján osztályozta a *Stössen–Záluží* típus fibuláit: a zárt csőrűeket a *Stössen*, a nyitottakat a *Záluží* altípusba sorolta. A *Stössen* altípus állatalakjai jobbra, míg a *Záluží*-nál balra fordulnak. Az elterjedési térképek alapján mindkét típus elszórtan fordul elő a Cseh-medencében és a mai Németország területén. A zárt csőrű típusok jellemzően az Elbától nyugatra, Közép-Németországban jelennek meg, míg a Közép-Duna-vidéken és a délnémet, főként alamann szállásterületen mindkét variáns jellemző, de leginkább a nyitott csőrű darabok jellegzetesek ezeken a területeken.²⁹⁷

Mivel általánosan *Stössen–Záluží*-ként utalnak a fibulatípusra, ezért a továbbiakban egységesen ezt az elnevezést használom minden horizontálisan bordázott, kígyószerű testtel és nyitott pofával vagy -csőrrel rendelkező fibulatípusra, melynek a teste balra és jobbra fordul.

Pannoniából, a langobard korszakból az egyetlen eddig közzétett, bronzból öntött, aranyozott fibulapár Bezenye 69. sírjából látott napvilágot [1.15; 1. tábl. 1]. A fibula valamivel nagyobb méretű, mint az északi darabok, hossza 2,6 cm, szélessége 1,5–1,7 cm, a fibulatest jobbra forduló. Bóna I. az addig előkerült példányoktól eltérő jegyekre már korábban rávilágított: „*a madár nyakát, (...) a két madárnyak találkozását díszítő létra- vagy lépcsőszerű ornamentals egyedül a bezenyei fibula rácsdíszítését választja két külön-külön komponált részre, s csak a bezenyei S-fibulákon csatlakoznak a ferdén megnyúlt lécek a kerek piros üvegszemek rekeszeihez*”.²⁹⁸

A *Stössen–Záluží* típusú fibulák a Cseh-medencében mutatnak nagyobb szóródást a langobard szállásterületen belül, összesen négy temető öt sírjából láttak napvilágot: *Záluží* 11/VII. sír [42.3, 1. tábl. 2], *Záluží* 34/XXX. sír [42.10, 1. tábl. 3], *Lochenice* IX/4. sír [45.3, 1. tábl. 4], *Prága/Praha–Hostivař*-i női sír [48.1, 1. tábl. 5], *Plzeň–Doudlevice* „ismeretlen” sírja [47.1, 1. tábl. 6]. A legtöbb fibula balra forduló, nyitott csőrű típusú (*Záluží* 11/VII., 34/XXX., *Lochenice* IX/4., *Prága/Praha–Hostivař*). A díszítés és a járulékos részek tekintetében az alapformától való eltérés *Záluží* 11/VII. sírjából származó darabon figyelhető meg: fejet követő íveknél egy-egy kerek áttörés látható, amelyet több kisebb pontszerű poncok vesznek körbe. A

²⁹⁵ TEJRAL 2002, 336.

²⁹⁶ BEMMANN 2008, 186, Abb. 41, Liste 16.

²⁹⁷ LOSERT – PLETERSKI 2003, 175–176, Verbreitungskarte 21.

²⁹⁸ BÓNA 2001, 196.

prága/praha–hostivaři női sírból előkerült fibulapáron nem fut végig a vízszintes bordázás, az ívelt nyak-részt egy-egy, a test közepén futó függőleges borda osztja ketté. A többi lelelettől teljesen eltér a Plzeň lelőhelyről származó zárt csőrű, jobbra forduló példány, amely J. Tejral ún. *Naumburg–Mochov* típusába illeszthető be. A típus jellegzetességeinek megfelelően a csőre zárt, ívelt, amely a későbbi fibulák ragadozómadár-ábrázolásaihoz hasonlítható.²⁹⁹

A Morva-medencéből a šakvicei temető 32. sírjából [1. tábl. 7] került elő *Stössen–Záluží* típusú fibula. A fibula teste balra forduló, a fej arányai kissé eltérnek az alapformától, ezzel a Záluží 11/ VII. fibulájához áll a legközelebb. A vízszintes bordázás csak a test közepén látható, míg a fejet közvetlenül követő „nyakrészen” az S-alakú ívet követve egy-egy csepp alakú plasztikus dísz látható, amely unikális az eddig ismert darabok között.³⁰⁰

Bóna I. a különbségeket figyelembe véve „bezenyei típusú” fibulaként kezelte a temetőből előkerült S-fibulát.³⁰¹ A bemutatott csoportosítások ismeretében valóban nem feleltethető meg sem J. Tejral, sem H. Losert által kialakított tipológiai követelményeknek. Az ábrázolt lény teste sokkal íveltebb és arányaiban is más, mint az eddig ismertetett fibulák. A test iránya és alakja leginkább a Plzeň lelőhelyen előkerült fibulához hasonlítható, amely a J. Tejral által meghatározott *Naumburg–Mochov* típushoz áll a legközelebb, vagy a S. Brather-Walter által körülírt *Doudlevce* típussal mutat rokonságot.³⁰² Mindkét fibula a hasonlóan erősen ívelt, kevésbé zömök, szélesebb testével arányaiban is eltér mind a tárgyalt, mind a későbbi fibulahorizontra is általánosan jellemző, keskeny, elnyújtott állatábrázolásoktól. A csőr kiképzése sem megegyező: két egyszerű borda alkotja, a felső csőr nem simul rá a fibula testére, és az alsó nem perdül vissza a fej alatti áttöréshez. A fej, a test és a csőr közötti áttörés ezeknél a daraboknál jellegzetesen kisméretű, amely nem mondható el a tárgyalt darabról, a test által leírt nagyobb íve miatt – ez a vonás szintén a *Naumburg–Mochov* típuson tér vissza. Az egyszerű fej és két bordából álló csőr egyfajta elnagyolt utánzatnak tűnik, amelyet lehetséges, hogy egy korábbi darabról mintázhattak meg. A tátott csőr csak a *Stössen–Záluží* és a későbbi *Poysdorf* típusnál tűnik fel, Pannoniában már az erősen meghajló, ragadozó madárra emlékeztető zárt csőrtípus a jellemző. Szintén zárt csőrtípust mintáztak meg a példányhoz legközelebb álló plzeňi fibulán.

²⁹⁹ S. Brather-Walter önálló, *Doudlevce* típusként kezeli (BRATHER-WALTER 2009, 54, Abb. 2, Liste 5. 8).

³⁰⁰ TEJRAL 2011a, 19, 43, 45, Abb. 15/5.

³⁰¹ BÓNA 2001, 196.

³⁰² További: BRATHER-WALTER 2009, 86, Liste 5.8. Ezekhez legközelebb áll Klučov 25/69. sírjának fibulája (DROBERJAR 2008, 7, Abb. 5. 17).

J. Werner a típust a legkorábbi ékvéséses S-fibulaként tartotta számon, és az általa kialakított észak-dunai fázisba (489–526/7) keltezte.³⁰³ A Cseh-medencében E. Droberjar kronológiája alapján a türíng fázisban az 5. század végétől a század első harmadáig (E1, 480–530) követhető a viseletük.³⁰⁴ J. Tejral a Morva-medencében az általa kialakított észak-dunai fázisra, egy generációval későbbi időszakra – 510/20– 540/550 (MDo³⁰⁵ 4) – keltezte a fibulatípust a šakvicei lelet alapján.³⁰⁶ Tina Milavec a Szlovénia területéről összegyűjtött langobard S-fibulák között az egyetlen *Stössen–Záluží* példányt Kranj–Lajh temetőjéből J. Tejral alapján datálta.³⁰⁷ A türíng szállásterületen napvilágra került leletek esetében Christina Hansen a fibulák igen korai feltűnését hangsúlyozza, és az általa kialakított 2. fázisra, az 5. század első harmadától a század végéig keltezte ezeket (MD 2, 430/40/50– 470/80).³⁰⁸ Ursula Koch a nyugati Meroving, délnémet régiókra kialakított periodizációjában a 3. és az 5. fázis időszakához (SD 3–5), 480–555 közötti periódushoz köti a fibulatípus használatát.³⁰⁹ H. Losert legkorábbi készítési idejét szintén 500 előtti évekre teszi, és véleménye szerint a weinhemi temető 18. sírjából előkerült, frankok által vert I. Justinus (518–527) vagy II. Justinus (565–578) érme alapján legkorábban a 6. század első felében használatban lehetett.³¹⁰ Szintén kései leletegyüttesből, egy reticellagyönggyel együtt került napvilágra Heidelberg–Kirchheim temetőjéből, amely alátámasztja, hogy ezeket a formákat még a 6. század közepén a nyugati Meroving térségben még viselték.³¹¹

Bóna I. szerint a bezenyei fibula az ékszertípus egyedi, későbbi változata lehetett,³¹² melyre mindenképpen releváns lehetőségként tekinthetünk: mindmáig a Dunától északra és a délre fekvő területen egyedüli példánynak számít. Párhuzamait, előképeit szintén az 5. század végi, 6. század eleji fibulahorizonthoz köthetjük. Mind a formáját, mind a fibula részleteit tekintve egy korábban meglévő – talán *Naumburg–Mochov* típusú – fibula mintájára készíthették, de tisztázatlan, hogy mikor és melyik térségben.

³⁰³ WERNER 1962, 77.

³⁰⁴ DROBERJAR 2008, 7.

³⁰⁵ J. Tejral a fázisait alapvetően „MD” rövidítéssel ismertette, ám Ch. Hansen a közép-németországi régióra vonatkozóan azonos jelölést alkalmazott. A könnyebb értelmezhetőség miatt „MDo”-ként (Mittel-Donauland) fogok hivatkozni J. Tejral, míg „MD”-ként (Mitteldeutschland) Ch. Hansen fázisaira a továbbiakban.

³⁰⁶ TEJRAL 2005, 186.

³⁰⁷ Kranj–Lajh ismeretlen sír (575.?) (MILAVEC 2007, 348, 350).

³⁰⁸ HANSEN 2004, 50–51, 127.

³⁰⁹ KOCH 2001a, 73, Abb. 13. X20.

³¹⁰ WERNER 1935, 57, 95–96; LOSERT – PLETESKI 2003, 175–176.

³¹¹ CLAUS 1971, 143–144; LOSERT – PLETESKI 2003, 176.

³¹² BÓNA 2001, 196.

A *Stössen–Záluží* típus a fentebbiek tükrében a türing szállásterületen alakulhattak ki az 5. században, majd a kelet-nyugati, észak-déli népmozgások által a fibulatípus eljutott a Közép-Duna-vidék területére, ahol az 5. század végére keltezhető leletegyüttesekben fordultak elő, a Cseh-medencében az E1 fázisban. A Közép-Duna-vidék területéről a legtöbb darab balraforduló, nyitottcsőrű, amely J. Tejral *Stössen–Záluží*, H. Losert *Záluží* nevű tipológiai csoportjába sorolható. Ezekből különbözik a plzeňi fibula zártcsőrű és jobbraforduló testével, ez a J. Tejral által kialakított ún. *Naumburg–Mochov* csoportba tartozik. A Morva-medencében később, a 6. század elején tűnhettek fel (MDo 4), de egy-egy lelet ismert Pannoniában és a mai Szlovénia területén is. A Cseh-medence mellett a Nyugat-Meroving térségben, az alamann szállásterületen figyelhető meg a legsűrűbb elterjedése, ahol szintén az 5. század végétől adatolják. A bajuvár, szász és a későbbi türing szállásterületen már kisebb szóródást mutatnak a leletek. A fibulák használati idejét az utóbbi térségekben szintén a 6. század második feléig feltételezhetjük.

3.1.1.1.2. Poysdorf

Nikitsch 11. sír [18.3.], Tamási–Csikólegelő 26. sír [24.12.], Vörs–Kerékerdő [38.1.]

A korai, ékvéséses fibulák másik, a langobard szállásterületen nagy esetszámban előforduló típusa az ún. *Poysdorf*³¹³ vagy *Poysdorf–Holásky–Klučov*.³¹⁴ A névadó lelőhelye a poysdorfi temető, melynek a 6. számú ötvössírából két bronz fibulamodell került elő.³¹⁵ A típus jellegzetessége a *Stössen–Záluží* fibulákhoz hasonló, viszonylag karcsú és hosszúkás forma, és vízszintes vagy függőleges irányú bordázás. A test közepét egy meander vagy svasztika alakú ékvésés díszíti. Az egy fibulán megmintázott állatalakok fajtája és kombinációja is változatos, gyakran előfordul, hogy két oldalán eltérő lény látható. Általában egy tátott csőrű ragadozómadarat és/vagy egy tengeri lényként rekonstruált állatot ábrázoltak.³¹⁶ A csőr kiképzése is párhuzamba hozható a *Stössen–Záluží* típussal, valószínűleg e jellegzetesség továbbélése figyelhető meg. A felső csőr –, a madártól eltérő állatfaj esetén ormány vagy pofa – nem ívelt, egyenesen a testre simul, a vége megvastagodó és visszaperdül, az alsó csőr visszatekeredik a test és a fej közötti áttöréshez. Néhány esetben a test külső oldalán, a fejből kiinduló

³¹³ WERNER 1962, 77, Fundliste 5.1.

³¹⁴ TEJRAL 2002, 340.

³¹⁵ BENINGER – MITSCHA-MÄRHEIM 1966, 177–178. Az ötvössírról bővebben ld. DAIM – MEHOFER 2003, 327–331; DAIM – MEHOFER – TOBIAS 2005, 201–224.

³¹⁶ BRATHER-WALTER 2009, 53.

fülszerű kiugrás is megfigyelhető. Testük jobbra forduló. Méretük viszonylag egységes, 2,3–2,8 cm hosszúak és 1,3–1,6 cm szélesek, anyaguk általában aranyozott ezüst vagy valamilyen rézalapú ötvözet.³¹⁷

J. Werner a Poysdorf 6. számú ötvössírából előkerült fibula alapján különítette el a *Poysdorf* típust, és a legkorábbi langobardokhoz köthető önálló ékszer típusként jellemzi. A kutató összesen két variánsát különítette el: az „A” variáns teste keresztben bordázott, az állat füle hegyes, a szája/csőre felperdülő, nyitott, a „B” variáns hosszában bordázott és nem csavarodik fel a csőre.³¹⁸ J. Tejral a *Poysdorf–Holásky–Klučov* megnevezést alkalmazza, és hangsúlyozza a típus jelentőségét, mivel az első olyan fibulacsoportként tartja számon, amely a türing fibulagyártástól függetlenül, helyben, a Duna-vidéken az önálló langobard ötvösművészetben fejlődött ki.³¹⁹ Az altípusok meghatározására legrészletesebben, teljességre törekvő gyűjtéssel, összesen 17 lelet alapján Karl von der Lohe tett kísérletet. Meghatározása szerint az „A” változat jellegzetességei a hegyes fül, a nyitott vagy felfelé ívelő, bepödrött csőr/száj és a vízszintesen bordázott nyak. A „B” változatnak nem ível felfelé a csőre, a nyaka hosszában bordázott és sokszor nincs kitöltve a középmező.³²⁰ Az „A” változat (altípus) a Cseh–Morva-medencében és Alsó-Ausztriában ismert legnagyobb számban, de Pannónia és Szlovénia területén is felbukkantak a temetkezésekben. Az időben ezt követő, a tipológiailag továbbfejlett „B” változat (altípus) Alsó-Ausztriában, Pannoniában, Szlovéniában tűnik fel, de legnagyobb sűrűsödésük a nyugati Meroving régióban mutatható ki, a mai Dél-Németország területén.³²¹ H. Losert az altenerdingi *Poysdorf* típusok feldolgozása nyomán a leletípus három változatát különítette el. Az 1. variánst a keresztben bordázott nyakrész, a 2. variánst a hosszában bordázott nyakrész jellemzi, a 3. variánst a nyakon lévő háromszög alakú vagy meanderformájú ékvésés alapján különítette el. Emellett megkülönböztette az egyes variánsokon belül az S-alakú meander helyzetét: a) álló, b) fekvő.³²² A H. Losert által igen részletesen tipologizált darabok nem nyújtanak teljesebb képet a már K. von der Lohe által felvázolt elterjedéstől, mivel az összesen négy tipológiai csoport (1a., 2a., 2b., 3.) fibulái elszórtan mutatkoznak a már említett régiókban. Megfigyelhető, hogy a korai típusok

³¹⁷ A vörs–kerékerdei lelet anyagösszetételét Költő L. vizsgálta (VON DER LOHE 1994, 30–32). Bővebben ld. TEJRAL 2002, 340; BRATHER-WALTER 2009, 66.

³¹⁸ WERNER 1962, 77.

³¹⁹ TEJRAL 2002, 340; TEJRAL 2011a, 55.

³²⁰ VON DER LOHE 1994, 23–27. Ez alapján Altenerding 870. és 1237. sír, Ulm, Testona, Stößen, Weingarten (VON DER LOHE 1994, 29, Fundliste, Abb. 7).

³²¹ VON DER LOHE 1994, 29, Abb. 7.

³²² LOSERT – PLETESKI 2003, 171.

hiányoznak a délnémet, alamann, bajuvár szállásterületről, itt csak az általa kialakított későbbi 2. és 3. altípus és variánsai fordulnak elő.³²³

A továbbiakban az általánosan elterjedt *Poysdorf* elnevezést használom a horizontálisan és vertikális bordázott, kígyószerű tettel bíró, nyitott csőrű/pofájú, meanderrel vagy svasztikával díszített testű S-fibula típusokra.

Pannoniából három lelőhelyről adatolható *Poysdorf* típusú fibula: temetkezésekből Nikitsch 11. [18.3, 1. tábl. 11] és Tamási 26. sírjából [24.12, 1. tábl. 14], szórványként Vörs–Kerékerdő területéről [38.1, 1. tábl. 17]. A nikitschi és a tamási fibulákat hosszanti bordákkal, a test közepét a széles testhez igazodó meandermintával díszítették. A vörs–kerékerdei lelet zömök darab, a fibula testét vízszintes bordákkal díszítették, a pereme erősen megvastagodó két sorban nielló-berakással kitöltött kettős háromszögsor – farkasfogas díszítés – kereteli és a közepén vésett svasztika motívum foglalt helyet.

A Cseh-medencei régióból négy lelőhelyről került elő *Poysdorf* típusú fibula.³²⁴ A területéről adatolható ékszertípusok közül a Záluží temető 26/XXI. sír fibulája [42.7, 1. tábl. 8] és a Velešice [57.1, 1. tábl. 16] területéről fémkeresős tevékenység által napvilágra került darabja nagyon hasonló kivitelű, a testük hosszában bordázott, középen meander alakú ékvéséssel. Klučov 18. sírjából [44.3, 1. tábl. 10] ismert fibula testét teljes hosszában lépcsőzetes, stilizált meanderszerű mintával töltötték ki a bordák helyett, a pereme sűrűn poncolt díszű. A Plzeňből előkerült példánynál [47.3, 1. tábl. 15] a fejből kiinduló függőleges, és a test közepén a meander alakú ékvésést körülhatároló vízszintes bordák váltják egymást.

A lelettípus a Morva-medencei és észak-alsó-ausztriai régióból három temetkezésből került napvilágra. Holásky 1/1954. sírjából [64.1, 1. tábl. 9] származó fibula teste vízszintesen bordázott, a test közepén jellegzetes meander alakú motívum foglal helyet. A poysdorfi 6. ötvössír fibulamodelljének [70.2, 1. tábl. 6] teste zömök, széles, hosszában bordázott, a középmezőben széles meanderalakú ékvéséssel. A rohrendorfi 21. sír fibulapárja [72.3, 1. tábl. 13] jelentősen eltér mind a test arányait, mind az ábrázolásmódot tekintve a jellegzetes daraboktól, egyfajta stilizált, továbbfejlődött változatként értelmezhető. Teste karcsúbb, elnyújtottabb, a felső csőre nem felperdülő, az alsó csőr érzékeltetésére nem fektettek hangsúlyt, nincs áttörés a test és a csőr között. A test közepén egyetlen széles hosszanti borda

³²³ LOSERT – PLETESKI 2003, 171, Verbreitungskarte 19.

³²⁴ Egy további darab Hostivice lelőhelyről került elő, Droberjar alapján a „B” variánsba sorolható. A leletről nem ismert egyéb adat (DROBERJAR 2013, 148).

fut végig, a jellegzetes meanderminta jelentősen leegyszerűsödött, négyszög jellegű. Legújabb példánya a mai Szlovákiához tartozó Erdőhát (Záhorie) régióból került napvilágra fémkeresős tevékenység által, Morvaszentjános (Moravský Svätý Ján) területéről [76.1, 1. tábl. 18]. A balra forduló aranyozott ezüst, meandermintával ellátott példány a szokottól eltérően ragadozómadárfejekkel, horgas csőrrel van ellátva, amely átmenetet képez az adott (I.) és a későbbi csoportok (főként III.) formavilága között.

A leleteket összevetve, a Cseh-medencéből származó fibulák ornamentika szempontjából eltérnek egymástól, előfordulnak vízszintesen és függőlegesen bordázott típusok, a teljes testet meanderrel díszített típusok. A test arányai, az állatalakok ábrázolása igen jellegzetes a régióban: karcsú, elnyújtott testűek, az állatalakoknál a fejből kiinduló kevésbé, vagy néhol igen hangsúlyos fülszerű kiugrás figyelhető meg. Ezek K. von der Lohe „A” változatának felelnek meg (Záluží 26/XXI., Klučov 18., Plzeň, Velešice).

A Morva-medencéből és Észak-Alsó-Ausztriából ismert három példány is tipológiai diverzitást mutat. Holáskyból előkerült darab megfeleltethető a Cseh-medencében megismert formáknak, a füles állatábrázolás és a karcsú test miatt. Alakja legközelebb a Zálužiból és a Velešicéről előkerült fibulákhoz áll. Poysdorf 6. sírjának fibulamodelljénél a test jóval zömökebb kiképzésű, széles meanderrel a test közepén, a test hosszában bordázott, a fejből nem indul ki jellegzetes fül. Noha a fibulát K. von der Lohe az „A” változatba sorolta, ezek a későbbi „B” változattal mutatnak hasonlóságot, vagy ezek előképe lehet. A rohrendorfi fibula tipológiailag az utóbbi változatba sorolható, de egy stilizált későbbi változatának tekinthető. Szintén ebbe a körbe tartoznak a későbbi szállásterületről, Pannoniából napvilágra került, a széles testű nikitschi és a tamási fibulák. Ezeken sem figyelhető meg fülszerű kiképzés. A vörsei fibula ornamentika és a fibula alakja szempontjából is a Cseh-medencei példányokhoz, K. von der Lohe „A” altípusához áll közel. A morvaszentjánosi fibula összekötőkapocsként szolgálhat a korábbi és az újonnan kialakuló, dunai langobard fibulakészítés között.

A Dunától északra megjelenő fibulatípust elsőként J. Werner az Észak–Duna-vidéki fázis vezető formájaként határozta meg (489–526/7).³²⁵ J. Tejral a fibulák gyártásának idejét közvetlenül a türing horizont utáni időszakra keltezi, a második, Észak–Duna-vidéki fázisába. Használati ideje ebben a térségben egészen a 6. század közepéig követhető (MDo 4, 510/20–540/50).³²⁶ E. Droberjar alapján a Cseh-medencében az E1 és az E2 fázis közötti horizontban,

³²⁵ WERNER 1962, 77.

³²⁶ TEJRAL 2005, 186.

vagyis a türing fázis végén és a langobard fázis elején jelenhettek meg, és a század közepéig használatban lehettek (E2a, 510/20–540/50).³²⁷ A fibulák tipológiai és kronológiai alapon elkülönített elterjedését K. von der Lohe vizsgálta, ennek alapján az „A” variáns (altípus) a 6. század első harmadában és a 6. század második harmadának elején jellemző, míg a „B” (altípus) variáns ezt az időhorizontot közvetlenül követi. Ez a területi elterjedés is tükrözi: az „A” variáns a korai langobard lelethorizontot jelzi a Cseh–Morva-medencében, majd a későbbi lelethorizontban, így Pannoniában és Szlovéniában jellegzetes „B” variáns kerül át a nyugati Meroving térségbe és Itáliába.³²⁸ A Kárpát-medencétől nyugatra, Szlovénia területén előkerült darabokat T. Milavec J. Tejral munkája alapján keltezte az 510/20–540/550 közötti időszakra, noha ezek jó része továbbfejlett vagy tipológiailag egészen eltérő példányok.³²⁹ A nyugati Meroving, délnémet térségben U. Koch periodizációja alapján 530 és 600 között (SD 5–7) használták a *Poysdorf* típusú fibulákat.³³⁰ Az U. Koch által meghatározott kronológia alapján megfigyelhető, hogy ezek a területünkhöz viszonyítva egy későbbi időszak termékei, amely a Közép-Duna-vidék kronológiájában J. Tejral Észak–Duna-vidéki és pannoniai átmeneti fázisának (MDo 4–5, 530–570) felel meg.³³¹

A langobard sírok kísérőleleteinek tanúságai közül kiemelendő, hogy a Záluží temető 26/XXI. sír *terminus post quem*-jét egy fűlezett érme, Anthemius (467–472) császár aureusa jelentette. J. Tejral szerint ez mindenképpen egy korai készítési időre enged következtetni, szem előtt tartva azt a tényt is, hogy a Cseh-medencéhez köthető a legelső fibulák készítése is.³³² K. von der Lohe ezzel az éremlelettel a fibulatípus keltezését a 6. század első harmadára tette.³³³ A tamási 26. temetkezés esetében kiemelendő, hogy a *Poysdorf* típusú fibula már igen rossz állapotban került napvilágra, a fej egyik kőberakása kiesett, az üres rekesz szélei és a fibula oldalai erősen elkoptak, amely az igen hosszú használati idejéről árulkodik. A *Poysdorf* típus viseletének a szokása a 6. század végéig élhetett a langobard szállásterületen, amelyet az itáliai leletek tanúságai alapján nyugatra is magukkal vihetek.³³⁴

A tárgyalta alapján elmondható, hogy a *Poysdorf* típusú fibulák legkorábban az 5–6. század fordulóján, a 6. század legelején alakulhatott ki, nagy valószínűséggel a Cseh-

³²⁷ DROBERJAR 2008, 17; DROBERJAR 2013, 152–153, 155.

³²⁸ VON DER LOHE 1994, 27–28, Abb. 7.

³²⁹ MILAVEC 2007, 336.

³³⁰ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X8.

³³¹ TEJRAL 2002, 341, 347.

³³² TEJRAL 2002, 341.

³³³ VON DER LOHE 1994, 25.

³³⁴ WERNER 1962, 66; TEJRAL 2011a, 49.

medencében, a legkorábbi önálló langobard vagy keleti Meroving ékszerművesség termékeként. Ezek között megfigyelhetők mind a korai variánsként kezelt, keresztben bordázott, mind a kései variánsként kezelt, hosszában bordázott darabok. Véleményem szerint itt, a Cseh-medencében megjelenő leletcsoport esetében nem feltétlenül érdemes kronológiai eltéréseket adatolni a díszítésbeli különbségek között. Az ornamentika igen színes, viszont a fibula alakja és a járulékos részei megegyezők a legtöbb esetben. A leletegyüttesek nem keltezhetőek olyan pontossággal a fibulák kialakulásának kulcsterületén, hogy valóban eldönthető legyen a kérdés. Felmerülhet, hogy mindkét variáns egyidőben alakult ki, de jórészt a hosszában bordázott típusok fejlődtek tovább a későbbi szállásterületen és a nyugati Meroving körben.

A 6. század elején Észak-Alsó-Ausztria temetőiben viszont valóban elkülöníthető egy későbbi horizont, utóbbi térségben került elő a darab modellje a poysdorfi ötvössírból. A fibula díszítése a korábbiakat tekintve eltérő, minden esetben hosszában bordázott. Az ábrázolt állatalak és a test arányai is különböznek: nincs fül, a test zömökebb. Ezek további párhuzamait ismerjük Pannoniából is. Ebben az esetben úgy vélem, hogy a Cseh-medencétől függetlenül, közvetlen a Duna-mentén is készíthették ezeket a (későbbi?) variánsokat, melyek Pannoniába is eljuthattak. A nyugat Meroving, alamann és bajuvár térségben a 6. század első harmada után terjedtek el, a régió soros temetőiből jórészt a későbbi, hosszában bordázott variánsok kerültek napvilágra.

3.1.1.1.2. A II. csoport fibulái

A hosszovális alakú, kisméretű, tömör, alig meghajló testű fibulák azonos fejlődési csoportba sorolhatóak. Közös jellemzőik közé tartozik, hogy a testük minden esetben jobbraforduló, anyaguk ezüst- vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott. A ragadozómadár ábrázolást egyrészt a kerek fej- vagy szem alkotja, amely lehet rekeszbetétes vagy kidomborodó típusú, másrészt az ebből kiinduló, ékvéséssel lemélyített csőr. Utóbbi kisméretű, félkörívet ír le és a fej alatt csatlakozik vissza a testhez. A fibulák teste három részre tagolt, melyet különböző technikákkal (cloisonné, ékvésés) ékíthettek, ezek alapján különíthető el három típusuk a csoporton belül: *Nikitsch–Kranj* (1.), *Várpalota 34.–Vinkovci* (2.), *Güttingen/Merdingen* (3.).

3.1.1.1.2.1. Nikitsch–Kranj

Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya 9. sír [6.3.], Nikitsch 11. sír [18.3.], Nikitsch 24. sír [18.5.], Sopron/Scarbantia, Forum [34.1.]

Az II. csoport ismertetőjegyeivel írható le az ún. *Nikitsch–Kranj*³³⁵ típus. A pannoniai langobard szállásterületről három temetkezésből –, Fertőszentmiklós 9. [6.3, 2. tábl. 1], Nikitsch 11. [18.3, 2. tábl. 2] és 24. sírok [18.5, 2. tábl. 3] – és egy szórványként (Sopron, Forum) [34.1, 2. tábl. 4] került napvilágra. A fibula közepére egy négyszögletes rekeszbetétet helyeztek (Fertőszentmiklós 9., Nikitsch 11. és 24.), a madárfej és a középmező közti teret vagy ék alakban mélyítették le (Fertőszentmiklós 9., Nikitsch 24.), vagy horizontális bordákkal díszítették (Nikitsch 11.). Az egykori Scarbantia forumáról előkerült szórvány díszítésében eltér a jellegzetes típustól, a közepén a rekeszes technikát utánzó, a testből kidomborodó, négyszögletű mező foglal helyet, amelyben keresztirányú bekarcolás látható. A rekeszt körbeölelő két mezőt vízszintes bordákkal és lemélyített ék alakú mintával töltötték ki.

A *Nikitsch–Kranj* típusú fibulák a langobard szállásterületről eddig kizárólag Pannoniából kerültek elő. T. Milavec a kevert etnikumú, Kranj–Lajh (Szlovénia) temető három sírjából említi ezeket.³³⁶ A Felső-Duna-vidéki alamann térségben és a bajuvár Altenerding temetőjében kerültek elő a párhuzamaik, összesen öt példány.³³⁷

J. Werner a pannoniai fázisra (526/7–568) keltezte a leleteket,³³⁸ T. Milavec Szlovénia területén a 6. század második felére (MDo 5, 540–560).³³⁹ H. Losert a délnémet régióban a 6. század első harmadában, első felében feltételezte viseletüket (500-tól kb. 530–540-ig).³⁴⁰

3.1.1.1.2.2. Várpalota 34.–Vinkovci

Várpalota–Unió homokbánya 34. sír [25.14.], Vinkovce [37.1.]

A *Nikitsch–Kranj*-nyal hasonló formai jegyeket mutat az ún. *Várpalota 34.–Vinkovci* típus.³⁴¹ Feltételezhetően langobard környezetből eddig két névadó lelőhelyről [25.14, 37.1, 2. tábl. 5–6] előkerült fibula teste három mezőre tagolt. A középső mezőt a test harmadát betöltő, egyszer feltekeredő, S-alakú spirállal, a két szélső mezőt horizontális bordákkal ékítették. Gojko Tica

³³⁵ WERNER 1962, 78.

³³⁶ MILAVEC 2007, 339.

³³⁷ BRATHER-WALTER 2009, 90, L.5.20.

³³⁸ WERNER 1962, 78.

³³⁹ MILAVEC 2007, 350.

³⁴⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 169.

³⁴¹ WERNER 1962, 76, F.1.6.1.

Baranyabán (Popovac, Horvátország) településről egy újabb példányt adatolt, mely párhuzamba vonható a két ismert lelettel [2. tábl. 7].³⁴²

Szlovéniából T. Milavec két analógiáját adatolta, egyiket Kranj–Lajh 104.³⁴³ sírjából, a másikat Sveti Lambert³⁴⁴ lelőhelyről.³⁴⁵ A Dunától északra és az itáliai langobard temetőkből nem került elő a típus. A két fibulával megegyező darabok hasonlóan kisebb számban terjedtek el a bajuvár, alamann temetőiben, egy-egy előkerült a Rajna felső folyásánál, frank szállásterületen is.³⁴⁶

Csoportosításukat először J. Werner kísérelte meg, a kutató az egyszerű spirálmintásokat a *Várpalota 34.–Vinkovci*, az átlós fekvésű, duplán feltekeredő spirállal ellátottakat a *Kipfenberg–Anhausen* típusokra osztotta ketté.³⁴⁷ U. Koch a *Várpalota 34.–Vinkovci* típust az „egyszerű, egyszer feltekeredő, átlós fekvésű spirálos darabok” S-fibulákhoz társította.³⁴⁸ H. Losert két variánsát különítette el, az 1., „spirálos és bordázott díszű fibulák” közé tartoznak a pannoniai példányok is.³⁴⁹ S. Brather-Walter úgyszintén két variánsát alkotta meg díszítés alapján, a két langobard fibula az általa meghatározott 2. variáns követelményeinek felel meg, az „átlós bordákkal és spirálmintával ellátott S-fibulák” csoportjának.³⁵⁰

J. Werner a pannoniai fázisra (526/7–568) keltezte a leleteket,³⁵¹ T. Milavec Szlovénia területén a 6. század második felére (MDo 5, 540–560).³⁵² H. Losert a délnémet régióban a 6. század első negyedében feltételezte használatukat (500 és 525 között).³⁵³ U. Koch *Várpalota 34.–Vinkovci* megjelenésével a 6. század első harmada után számolt (SD 5, 530–555).³⁵⁴

³⁴² BOJČIĆ 2015, 19, 3.2; ld. TICA 2017, 269, Slika 31: 2.

³⁴³ STARE – VINSKI 1980, 109, Taf. 39.

³⁴⁴ BITENC – KNIFIC 2001, 81, Kat. 262.

³⁴⁵ MILAVEC 2007, 339.

³⁴⁶ KOCH 2001a, 554–555.

³⁴⁷ WERNER 1962, 79.

³⁴⁸ KOCH 2001a, 555, L.12.12.5.

³⁴⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 167–168, L. A150: 1–2.

³⁵⁰ BRATHER-WALTER 2009, 87.

³⁵¹ WERNER 1962, 78.

³⁵² MILAVEC 2007, 350.

³⁵³ LOSERT – PLETESKI 2003, 167.

³⁵⁴ KOCH 2001a, 76, 218, Abb.15. F15.

3.1.1.1.2.3. Güttingen/Merdingen

Vörs–Tótok dombja 20. sír [26.5.]

Az első két típus (I.1.,2.) alakjával áll összefüggésben a vörsei temető 20. sírjának fibulája [26.5, 2. tábl. 8], noha formai jegyei alapján nem illeszthető be pontosan ezek sorába. A teste balra forduló, igen széles, alig ívelt, áttörés nélküli. A ragadozómadárra emlékeztető kerek, vörös kőbetéttel kitöltött szeme és ékvéséssel lemélyített csőre igen kisméretű, utóbbi enyhén ívelt, a test felső harmadában perdül vissza. A testet meandersorra emlékeztető ékvésés díszíti.

A fibulát S. Brather-Walter a hosszában bordával ellátott *Merdingen* típusba sorolta be,³⁵⁵ viszont a fibula testének arányai (széles test, alig ívelt, kisméretű fej és csőr) miatt inkább a *Güttingen*³⁵⁶ típussal hozható összefüggésbe. Utóbbi megjelenik a Dunától északra fekvő langobard szállásterületen, Klučov–Český Brod 22. [44.5, 2. tábl. 9] és Borotice 10/VIII. [60.3, 2. tábl. 10] sírjaiban. Szlovénia területét tekintve S. Brather-Walter ide sorolja a rifniki 57. sírból³⁵⁷ előkerült fibulát.³⁵⁸ A típusnak további nyolc ismert párhuzama van az alamann, bajuvár soros temetőkből, a délnémet régióból, de egy példánya a Rajna nyugati oldalán, a mai Franciaország északi részén is napvilágra került.³⁵⁹

S. Brather-Walter korai fejlődési csoportba helyezte a fibulákat (480–550).³⁶⁰ A klučovi fibulát E. Droberjar langobard kori viseleti elemekként határozta meg a térségben (E2, 530–580).³⁶¹

3.1.1.1.3. A III. csoport fibulái

A III. csoportba az I. és a II.-től mind arányait, mind a test felépítését tekintve eltérő jegyekkel bíró sorozatok tartoznak. A ragadozómadár ábrázolás a II. csoportéhoz hasonló, a kerek szemet jelentő kőbetét és a mély ékvéséssel kihangsúlyozott, elhegyesedő csőr miatt. Utóbbi az II. csoport típusaihoz képest erősebben meghajló, nagyobb ívet ír le és olykor a fej és a csőr közötti dudor (*Nasenwulst*) helyezkedik el. A test mindig arányos szélességű, szalagszerűen meghajló, a fej-test-csőr között az előző csoporttal ellentétben nagyméretű, ovális alakú áttörés figyelhető

³⁵⁵ BRATHER-WALTER 2009, 89, L.5.18.41.

³⁵⁶ BRATHER-WALTER 2009, 54, Abb. 2.

³⁵⁷ BOLTA 1981, 34, T.10. 57.

³⁵⁸ BRATHER-WALTER 2009, 86, L.5.10.11.

³⁵⁹ BRATHER-WALTER 2009, 86, L.5.10.

³⁶⁰ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

³⁶¹ DROBERJAR 2008, 17.

meg. A fibulák díszítőmotívumai szimmetrikus elrendezésűek, technológiai szempontból ékvéséssel és/vagy rekeszes technikával, ritkán nielló-berakással ékítették. A testük jobbra, ritkán balraforduló, anyaguk ezüst- vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott. Ezek a vonások mind a pannoniai, mind a későbbi, itáliai ötvöstermékeket is jellemezték. Összesen öt típus tartozik ebbe a körbe: a *Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj* (1.), a *Mohács* (2.), a *Schwechat–Pallersdorf* (3.), a *Várpalota 19.* (4.) és a *Bezenye 73.–Hegykő 65.* (5.).

3.1.1.1.3.1. Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj

Kajdacs–Homokbánya 37. sír [11.7.], Szentendre–Pannoniatelep 43. sír [22.12.], Tamási–Csikólegelő 23. sír [24.11.], Várpalota–Unió homokbánya 34. sír [25.14.]

A *Kajdacs 37.–Cividale-Cella*³⁶² vagy *Kranj*³⁶³ típus teste általában három mezőből áll: a test közepén, az ékvéséssel készült háromszögekből álló (10 darab) sorozatot két oldalról hosszanti irányú bordák szegélyezik (3–4 darab). S. Brather-Walter nem határozta meg tipológiai előzményét a fibulának, de az *Oberflacht* típus (háromszögminta, középen rekeszbetét) keleti variánsaként tartja számon.³⁶⁴ Az ebbe a körbe sorolható fibulákra a továbbiakban *Kajdacs 37.–Cividale-Cella* típusként hivatkozom.

Pannoniában a kajdacsi 37. [11.7, 2. tábl. 11] és a szentendrei 43. sír [22.12, 2. tábl. 12] fibulája egyezik meg az alapformával (1. variáns). A várpalotai temető 34. sírjából [25.14, 2. tábl. 13] került elő egy alakban szinte megegyező, jóval íveltebb csőrű, balra forduló, teljes testén háromszögekkel díszített darab (2. variáns).

A fibulatípus a Dunától északra húzódó temetőkben nem jelent meg, egyetlen hasonló, háromszögekkel díszített példány Lužice 102. sírjából [66.38, 2. tábl. 14] került napvilágra. A nyugati, egyrészt a langobardokhoz köthető temetkezésekből számos, az 1. variánssal megegyező fibula ismert: Kranjból összesen három temetkezésből,³⁶⁵ Itáliából Cividale–Cella 12. sírjából.³⁶⁶ A típus a nyugati Meroving térségben eddig egyetlen lelőhelyről, Bajorországból, Pocking–Inzing 195B. sírjából adatolható.³⁶⁷

³⁶² BIERBRAUER 1993, 132.

³⁶³ BRATHER-WALTER 2009, 66, 88, L.5.15.

³⁶⁴ BRATHER-WALTER 2009, 68, Tab. 5.

³⁶⁵ Kranj–Lajh 133., 349. és ismeretlen sír (STARE – VINSKI 1980, Taf. 47. 4–5, Taf. 105. 13, Taf. 135. 11).

³⁶⁶ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 32. B1.

³⁶⁷ BRATHER-WALTER 2009, 88, L. 5.15:3.

T. Milavec (MDo 5, 540–560),³⁶⁸ U. Koch (SD 5–6, 530–580)³⁶⁹ és ehhez hasonlóan S. Brather-Walter is (530–580)³⁷⁰ az Alpoktól északra és délre, a mai Szlovénia és Dél-Németország térségében a 6. század első harmada után feltételezték a használatukat. T. Milavec a típust a legkorábbi ékvéséses fibulák közé sorolta az egyszerű háromszög alakú motívumkincs miatt, viszont alakját és az állatfejek típusát a *Schwechat–Pallersdorf* típussal (III.3.) hozta összefüggésbe.³⁷¹ B. Tóth Á. kiemelte, hogy a *Kajdacs 37.–Cividale-Cella* típusú fibulákat az általunk ismert esetekben feltűnően idősebb nők viselték: Szentendrén 65–75 éves, Várpalotán 50–59 éves, Lužicén 50 év körüli. Ez arra utalhat, hogy az eltemetettek több évtizedig hordhatták ékszereiket,³⁷² így nem kizárt, hogy a 6. század első harmada után, a század közepén is készülhettek. A szentendrei temetkezést B. Tóth Á. a 6. század közepére datálta.³⁷³

Az III. csoport 1. típusú fibuláinak 1. és 2. variánsai valószínűleg a csoport egyik első darabjai közé tartozhattak Pannoniában, amelyek egyidőben is használatban lehettek az II. csoporttal a 6. század első harmadában, első felében.

A tamási temető 23. sírjából [24.11, 2. tábl. 15] napvilágra került fibulapár a fentebbi két variánstól eltér, melyet a testen végigfutó háromszögmotívumok miatt kötöttem a tárgyalt típushoz (3. variáns). A test balraforduló, szélesebb és nagyobb méretű. A jellegzetes ragadozómadár ábrázolás az alsó fejnél figyelhető meg, a felső csőr/ormány élesen, derékszögben törik meg. A derékszögű ormánnyal rendelkező állatfejhez tartozik egy, a test alsó harmadában elhelyezkedő, félkör alakú, lábat vagy uszonyt jelentő toldalék. A testen végigfutó háromszögsorozat két hosszanti borda veszi közre, az egyiket farkasfogas motívumokkal, a másikat vízszintes, párhuzamos rovátkákkal díszítették. Az S-fibulapár hosszú használati idejéről tanúskodik, hogy erősen kopott, különösen az egyik példány, melynél a kőbetétek hiányoznak, a rekeszek szélei teljesen elkoptak.

Az S-fibulához közel áll a rifniki temető 57. sírjából³⁷⁴ származó lelet, de egyik legközelebbi párhuzama (akár mintaazonos) a Dél-Morava keleti partján fekvő Ukosa erődítményből, Grad Stalać (Szerbia) faluból előkerült, a tamásitól rosszabb minőségű, kevésbé

³⁶⁸ MILAVEC 2007, 349–350.

³⁶⁹ KOCH 2001a, 76, Abb 15. F64.

³⁷⁰ BRATHER-WALTER 2008, 72, Abb. 6.

³⁷¹ MILAVEC 2007, 349–350.

³⁷² B. TÓTH 2018, 501.

³⁷³ B. TÓTH 2018, 510.

³⁷⁴ BOLTA 1981, 34, T.10. 57.

kidolgozott szórványfibula [2. tábl. 16].³⁷⁵ A variáns alakjával és díszítésével kapcsolatba hozhatók a rekeszbetétekkel ellátott testű, két állat kombinációjából álló S-fibulák Tamási 52. [6. tábl. 15] és Kranj 170.³⁷⁶ sírjaiból (ld. III. csoport, *Tamási 52.–Kranj 170.* típus). Az állatalak az ún. *Herpes* típusú, S-alakban meghajló fibulákhoz is közel áll, amelyek egy tátott szájú, hegyes fülű, elvékonyodó farkú, uszonyos (valószínűleg) tengeri állatot hivatottak ábrázolni. Ezek a Meroving kultúrkörben az 5. század végétől a 6. század első harmadáig terjedtek el³⁷⁷ és a Morva-vidéken, Lužice 54. sírjában [66.17] is feltűnik egy példánya.³⁷⁸

A tamási fibula mind a csoporttól, mind a típus 1. és 2. variánsától bizonyos fokban eltér, egy önálló fejlődési irányt képvisel az eltérő állatalakjaival. Ezek az állatalakok legkorábban a nyugati Meroving fibulákon (*Herpes*) tűntek fel, de a későbbi rekeszbetétes pannoniai fibulákon is visszatértek (ld. Tamási 52.). Utóbbi esetben kérdéses, hogy önálló fejlődés során, vagy nyugati Meroving hatásra. Mindenesetre kiemelendő a tárgyalt állatalak viszonylag zárt előfordulása Dél-Pannónia, Tamási és Kranj térségében. Az állatalakos forma korai feltűnése, a fibulák hosszú használati ideje, kopottsága miatt ez a fibula is az első két variánshoz hasonlóan keltezendő, nem valószínű, hogy a 6. század közepe utáni időszakra. Az eltérő állatalakok kombinációja miatt a legkorábbi észak-dunai S-fibula típussal, *Poysdorff*al is összekapcsolja.

3.1.1.1.3.2. Mohács (Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166.)

Mohács–Farostlemezgyár víztározója 2. sír [16.1.], Mohács–Farostlemezgyár víztározója 3. sír [16.2.], Vörs – Tótok dombja 17. sír [26.4.]

A mohácsi langobard temető két női temetkezéséből (2. és 3. sír) származó fibulák teste három részre osztott: a test közepén négyszög alakú mezőben vízszintes bordákkal, ennek két oldalán hosszanti bordákkal díszített [16.1, 16.2, 3. tábl. 1–2]. A 2. sír példányának fejét/szemét vörös kőbetétekkel díszítették, a 3. sír fibulája esetében a fej a testből domborodik ki. Ezeket

³⁷⁵ РАШКОВИЋ 2016, 290, T.III:6a. Az erődítmény környékéről egy fogófejes kengyelfibula is származott. V. Ivanišević és I. Bugarski szerint nem zárható ki annak lehetősége, hogy a térségben megtelepedő germán *foederati* és/vagy feleségeik között langobard származású személyek is lehettek (IVANIŠEVIĆ – BUGARSKI 2019, 296–297).

³⁷⁶ MILAVEC 2007, 354, T.2. 14.

³⁷⁷ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. X24.

³⁷⁸ Hasonló állatalakok a Rajnától keletre elterjedt *Cléry A-C* típusú S-fibulákon, ezek a *Herpes* típustól későbbiek, ld. KOCH 2001a, 250, Abb. 104.

Volker Bierbrauer önálló típusként, *Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166.* néven ismertette.³⁷⁹

A vörsi temető 17. sírjának [26.4, 3. tábl. 4] S-fibulája kissé szélesebb ovális alakú, de a teste ebben az esetben is három részre osztott, közepén négyszögletes rekeszbetét látható. A test a mohácsi fibulákhoz hasonlóan hosszában bordázott, a középső bordán nielló-berakás fut végig. A csőr a rekesz középvonalához csatlakozik. A vörsi fibulát S. Brather-Walter a *Mohács* típusú S-fibulák közé sorolta.³⁸⁰

V. Bierbrauer mind a rekeszberakásos, mind a középső bordával ellátott fibulákat besorolta az idézett típusába, míg S. Brather-Walter csak a rekeszbetéteseket rendelte az általa *Mohács*nak nevezett típushoz. A három fibula az eltérő ötvöstechnikai fogások ellenére (Mohács: Kerbschnitt, cloisonné; Vörs: Kerbschnitt, cloisonné, nielló) az eddigi külön kezelt típusok (Bierbrauer, Brather-Walter) összevonásával egy típus (továbbiakban: *Mohács*) két variánsát alkotják.

A két mohácsi fibula (1. variáns) párhuzama a Morva-vidékről, Lužice 61. sírjából [66.20, 3. tábl. 3] került elő, teste hosszában bordázott, a rekeszek helyét a hosszanti sávokat átvágva határolták le kettős bordadísszel. Itáliából, Cividale–San Giovanni lelőhelyről a mohácsival megegyező töredék látott napvilágot.³⁸¹

A vörsi lelet (2. variáns) díszítése és a díszítőelemek kompozíciója a délnémet régió azonos típusú S-fibuláival hasonlítható össze. H. Losert és S. Brather-Walter elterjedési térképei alapján ezek főként az alamann szállásterületen szóródtak, ritkábban a bajuvároknál és a Rajna felső folyásának környékén.³⁸² A vörsivel megegyező kompozícióban készült fibulát a Cseh-medencéből, Vranovicéből [79.1, 3. tábl. 5] ismerünk, a két tárgy alakja, a fej-test-csőr arányai azonosak. Szlovéniából Kranj–Lajh 160.³⁸³ sírjából került napvilágra hasonló, nielló-berakás nélkül.

J. Tejral már az Észak–Duna-vidéki fázisra, vagyis a 6. század elejétől korhatározta a fibulákat (MDo 4, 510/520–540/550), melynek oka, hogy már az 500 körüli, elstertrebnitzi 9. sírban nyugvó egyén is viselte a típust egy fecskefarkas végű kengyelfibulával.³⁸⁴ Dél-

³⁷⁹ BIERBRAUER 1993, 130.

³⁸⁰ BRATHER-WALTER 2009, 90, L.5.14:19.

³⁸¹ BIERBRAUER 1993, Taf. 9. 5.

³⁸² LOSERT – PLETESKI 2003, 170, Verbreitungskarte 18; BRATHER-WALTER 2009, 88, L.5.17.

³⁸³ STARE – VINSKI 1980, Taf. 54. 160: 6–7.

³⁸⁴ TEJRAL 2005, 186, Abb. 11. C: 1; TEJRAL 2011a, 59.

Németországban mind U. Koch (SD 5–6, 530–580)³⁸⁵, mind H. Losert 6. század első harmadától (525–550)³⁸⁶ keltezte a típust.

3.1.1.1.3.3. Schwechat–Pallersdorf/Bezenye

Bezenye–Papréti 20. sír [1.7.], Gyirmót–Homokdomb 24. sír [7.1.], Gyirmót–Homokdomb 27. sír [7.1.], Schwechat 2. [20.2.], Szentendre–Pannoniatelep 33. sír [22.7.], Szentendre–Pannoniatelep 85. sír [22.25.], Tamási–Csikólegelő 18. sír [24.8.], Tamási–Csikólegelő 30. sír [24.14.], Tamási–Csikólegelő 50. sír [24.20.], Várpalota–Unió homokbánya 1. sír [25.1.], Várpalota–Unió homokbánya 4/b. sír [25.2.], Várpalota–Unió homokbánya 29. sír [25.11], MNM, Delhaes-gyűjtemény [40.6.]

Pannonia langobard korában az S-fibulák egyik vezérformája az ún. *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye*³⁸⁷ típus. A jellegzetes szalagszerű teste hét részre osztott: a test közepén egy négyzet alakú-, ennek két oldalán egy-egy háromszög alakú rekeszt alakítottak ki, benne vörös kőbetéttel. A rekeszek között a testet hosszanti irányban négy bordával díszítették. A jellegzetes díszű fibulák mellett az alapformához hasonló, vagy valószínűleg ebből származó imitációkat is ide soroltam. S. Brather-Walter a *Nikitsch–Kranj* típus továbbfejlődött variánsaként tartja számon.³⁸⁸

Az eddigi feltárások alapján Pannoniából összesen 12 temetkezésből került napvilágra: Bezenye 20. [1.7, 3. tábl. 6], Gyirmót 24. [7.1] és 27. [7.2, 3. tábl. 7], Schwechat 2. [20.2, 3. tábl. 8], Szentendre 33. [22.7, 3. tábl. 9] és 85. [22.25, 3. tábl. 10], Tamási 18. [24.8, 3. tábl. 11], 30. [24.14, 3. tábl. 12] és 50. [24.20, 3. tábl. 13], Várpalota 1. [25.1, 3. tábl. 14], 4/b. [25.2, 3. tábl. 15] és 29. [25.11, 3. tábl. 16]. Az egykori Delhaes-gyűjteményéből (MNM) további egy kisfibulapár ismert [40.6, 3. tábl. 17]. Ezek közül mindössze két fibula(pár) tér el az alaptípustól, a gyirmóti temető 24. és a tamási temető 50. sír fibulái. Az előbbi háromszög alakú rekeszeit többszörös háromszög alakú bordákkal helyettesítették, a test közepén a jellegzetes kőberakás helyezkedik el. A fej a drágakőbetét helyett a korpuszból domborodik ki, amely pont alakú poncokkal díszített. A tamási fibulán a rekeszek helyét egy-egy horizontális bordával határolták. A bordák által közrefogott felületen, a test hosszanti sávós díszítésétől eltérően vízszintesen bordázott. A langobard soros temetők leletein kívül Pannoniából, Keszthely–Fenekpuszta-Horreum lelőhely 32. sírjából ismert egy balra forduló testű alaptípus.³⁸⁹

³⁸⁵ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X7.

³⁸⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 169, 174.

³⁸⁷ WERNER 1962, 76, F.1.6.2.

³⁸⁸ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb 5.

³⁸⁹ PETERS et al. 2014, 351, Abb. 8.

A Dunától északra fekvő szállásterületen nem jellemzőek. A Morva-medencéből, a lužicei temető 55. sírjából [66.18, 3. tábl. 18] előkerült fibula altípusként, vagy tipológiailag továbbfejlődött darabként sorolható be. Eltérés a középső rekeszt szegélyező egy-egy cikkcakkvonalban mutatkozik meg. Az egykor használatban lévő fibulák mellett kiemelendő a Mušov 3. sírjából [3. tábl. 19] előkerült bronz fibulamodell, vagy öntőminta, amely J. Tejral véleménye szerint helyi előállítására enged következtetni.³⁹⁰ A mai Szlovénia területéről 11 sírből került napvilágra.³⁹¹ A tárgytypus a langobardok vándorlása során Itáliába is eljutott,³⁹² ezek szórványosan fordulnak elő az első generáció temetkezéseiben. Az új hazában valószínűleg nem készülhettek helyben. A frank, alamann és bajuvár soros temetőkben nagy számban ismertek, összesen 22 temetkezésből,³⁹³ ezek helyi műhelyek és/vagy mesterek termékei is lehettek. Szórványosan a Rajnától nyugatra, a mai Észak-Franciaország területén is felbukkantak.³⁹⁴

A gyirmótival párhuzamba állítható altípusok viszonylag nagy számban a mai Szlovénia területéről kerültek napvilágra.³⁹⁵ További egy-egy darab előfordul elszórtan a délnémet régióban, az egykori alamann szállásterületen, emellett az Elba-vidéken és az Elbától nyugatra.³⁹⁶ Az általam a pannoniai miliőben imitációként kezelt, ékvéséses tamási fibulához hasonlóakat S. Brather-Walter *Schretzheim* 587. típusként ismertette. Ezek elterjedése a langobard szállásterületen nem jellemző, leginkább az Elba és a Rajna közén és a Rajnától keletre csoportosulnak.³⁹⁷ A tamási fibula, amely a rekeszek hiányát leszámítva igen hasonló az elemzett *Schwechat–Pallersdorf* típushoz, nagyobb valószínűséggel egy Kárpát-medencei környezetben készült utánzat lehet.

A típus kialakulását J. Werner pannoniai fázisban (526/27–568) feltételezte és a langobardokhoz kapcsolta.³⁹⁸ A Közép-Duna-vidéken J. Tejral a század közepe környékére tette kialakulásukat és használatukat (MDo 5, 540–560) és előállításuk kiindulási pontját a mušovi öntőminta alapján a Dunától északra lokalizálta.³⁹⁹ Az Alpoktól északra U. Koch az

³⁹⁰ TEJRAL 2011a, 59.

³⁹¹ MILAVEC 2007, 339.

³⁹² Ld. BIERBRAUER 1993, 129.

³⁹³ BRATHER-WALTER 2009, 96–97, L.5.37. Korábban: KOCH 1977, 66; KOCH 1980, Abb. 7; RETTNER 1997, Abb. 33., Liste 10.

³⁹⁴ BRATHER-WALTER 2009, 96–97, Liste 5.37.

³⁹⁵ Teljesen Zidani Gaber-i fibulával egyezik meg az ornamentikája, ld. BITENC – KNIFIC 2001, 44, Kat. 263.

³⁹⁶ Ld. BRATHER-WALTER 2009, 97, L.5.37. V.2., 107, K.4.

³⁹⁷ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5. 107, K.4.

³⁹⁸ WERNER 1962, 43.

³⁹⁹ TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. B: 5; TEJRAL 2011a, 59.

ilyen típusú fibulákat, valamint a *Schwechat–Pallersdorf* típust Schretzheim 3. fázisába (565–580/600) sorolta.⁴⁰⁰ Később Christoph Grünewald az unterthürheimi temetőt illetően a század második felére keltezte (Stufe 2–3, 545–590/600),⁴⁰¹ hasonlóan a 2001-ben U. Koch (SD 6, esetenként SD 7, 555–580)⁴⁰² a kiterjedt, délnémet régióra vonatkozó kronológiában. S. Brather-Walter összességében a 6. század közepe utánra keltezte a típust.⁴⁰³

A *Schwechat–Pallersdorf* típus keleti Meroving, langobard eredetével kapcsolatban kételyeket fogalmazott meg Ch. Grünewald és Arno Rettner is.⁴⁰⁴ Stephanie Keim az akkori kutatási állapotok tükrében kitért arra, hogy a pannoniai leletek, leletegyüttesek és ezek kronológia besorolása nélkül a kérdés nem lesz megválaszolható és az alamanniai eredményekkel összehasonlítható.⁴⁰⁵ Megoldással előállni a pannoniai langobard kor abszolút-kronológiai fázisainak kialakítása után válik lehetségessé.

3.1.1.1.3.4. Várpalota 19.

Jutas 196. sír [10.1.], Kajdacs–Homokbánya 29. sír [11.5.], Kápolnásnyék–Kastélykert 2. sír [13.2.], Szentendre–Pannoniatelepe 56. sír [22.15.], Szőlád–Kertek mögött 21. sír [23.2.], Tamási–Csikólegelő 10. sír [24.5.], Várpalota–Unió homokbánya 17. sír [25.6.], Várpalota–Unió homokbánya 19. sír [25.8.], Vörs–Tótok dombja 21. sír [26.6.], Vörs–Tótok dombja 33. sír [26.12.], Carnuntum [29.2.]

A *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típusból a pannoniai langobard szállásterületen kifejlődő *Várpalota 19.* fibulák a rekeszek közötti díszítésben különböznek egymástól. A régészeti kutatásban két fő variánsát tartják számon H. Losert csoportosítása által, aki a bajuvár altenerdingi temető 558. női sírjából napvilágra került S-fibula alapján gyűjtötte fel és sorolta be az addig ismert leleteket. Az 1. variánsba az egyszerűbb, hurkos vagy volutamintával ellátott darabokat, míg a 2. variánsba a tipológiailag továbbfejlett, különböző mintakinccsel bíró leleteket sorolta.⁴⁰⁶

Az 1. variáns, a hurkos,⁴⁰⁷ vagy voltaszerű⁴⁰⁸ motívummal ellátott fibulák a langobard kori Pannoniában nagy számban ismertek. Ezeket további két, díszítésben némileg eltérő *alvariánsba* sorolhatjuk. Az 1. *alvariáns* fibuláinál a háromszög alakú rekeszek külső sarkából

⁴⁰⁰ KOCH 1977, 66.

⁴⁰¹ GRÜNEWALD 1988, 70, 200.

⁴⁰² KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X33.

⁴⁰³ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

⁴⁰⁴ GRÜNEWALD 1988, 69; RETTNER 1997, 125.

⁴⁰⁵ KEIM 2007, 91.

⁴⁰⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 173, Liste A158.1, 2.

⁴⁰⁷ BIERBRAUER 1993, 132.

⁴⁰⁸ BRATHER-WALTER 2009, 67.

kiinduló hurkok egy teljes kört tesznek meg, a fejből kiinduló hurkok kampószerűen végződnek (Jutas 196. [10.1, 4. tábl. 1]., Szólád 21. [23.2, 4. tábl. 3], Vörs 21. [26.6, 4. tábl. 4]). A 2. *alvariáns* fibuláinál a háromszög alakú rekeszek belső oldaláról indulnak a hurkok (Kápolnásnyék 2. [13.2, 4. tábl. 5]., Szentendre 56. [22.15, 4. tábl. 6.], Várpalota 19. [25.8, 4. tábl. 7], Vörs 33. [26.12, 4. tábl. 8], Carnuntum [29.2]). Regionális és időbeli eltérés nem adathozható a két alvariáns között.⁴⁰⁹ Pannoniából további példány Keszthely–Fenekpuszta, Horreum 11. sírjából⁴¹⁰ [4. tábl. 2] került napvilágra. Sokáig az egyetlen ismert tiszántúli lelőhelyű S-fibulát Szőreg–Téglagyár XI. sírjából [4. tábl. 11] ismertük.⁴¹¹ A Dunától északra a lužicei temető két sírjából (46. [66.14, 4. tábl. 9] és 89. [66.33; 4. tábl. 10]) is előkerült. A variáns a langobard kori Itáliában, a délnémet régióban, alamann és bajuvár településterületen is feltűnt.⁴¹²

A 2. *variánsba* olyan leletek kerültek, amelyek nem hurkos díszítésűek és sokszor formavilágban is élesen eltérnek az 1. variáns darabjaitól.⁴¹³ Pannoniából három példányát ismerjük. Néhány, általam ebbe a csoportba sorolt darabot önálló típusként kezelnek a régészeti szakirodalomban, legtovább azonban a *Várpalota 19.* típus továbbfejlődött variánsaként tartható számon. Ilyen a Kajdacs–Homokbánya 29. [11.5, 4. tábl. 12],⁴¹⁴ vagy a Várpalota–Unió homokbánya 17. sírjából [25.6, 4. tábl. 14]⁴¹⁵ származó S-fibula. Hasonlóan összetett motívumokból álló S-fibula került elő a közelmúltban fémkeresős tevékenység során 2019. októberében a Tiszántúlról, a Békés megyei Nagyszénás–Cifra-dűlő lelőhelyről [4. tábl. 15].⁴¹⁶ Pannonián kívül a *Várpalota 19.* fibulatípusok 2. variánsai az itáliai langobard temetőkben tűntek fel legnagyobb számban, ahol szintén számos eltérő motívumkincs jelent meg.⁴¹⁷ Kisebb számban előkerültek a bajuvár és az alamann temetőkből is.⁴¹⁸

A 2. variánsba tartozik a Tamási 10. sírjából [24.5, 4. tábl. 13] napvilágra került darab. Jobbra forduló, jellegzetes csörkiképzéssel és rekeszbeosztással rendelkezik, de több eltérés

⁴⁰⁹ Bővebben ld. RÁCZ 2022, 252.

⁴¹⁰ VIDA 2011b, 428, Taf. 10. 1.

⁴¹¹ NAGY 2005b, 123, Taf. 46. 11: 2.

⁴¹² LOSERT – PLETESKI 2003, 173. Az I. variánsba sorolható újabb lelet: Sant'Albano Stura 375. sír (MICHELETTO et al. 2011, 107, Fig. 15).

⁴¹³ LOSERT – PLETESKI 2003, 173, Liste A158.2.

⁴¹⁴ V. Bierbrauer: *Kajdacs 29.–Cividale San Giovanni 32.* típus (BIERBRAUER 1993, 132). S. Keim: *Várpalota 19.* továbbfejlődött típusa, *Kajdacs 29.–Cividale San Giovanni 32.* (KEIM 2007, 91).

⁴¹⁵ S. Brather-Walter: *Várpalota 17.* típus (BRATHER-WALTER 2009, 100, Liste 5.44.)

⁴¹⁶ HERGOTT-RÁCZ 2021, 62–65; RÁCZ – HERGOTT 2022, 82–87.

⁴¹⁷ Összesen tíz temetkezésből; ld. BIERBRAUER 1993, Taf. 10; LOSERT – PLETESKI 2003, 173, Liste A158.2: 38–47.

⁴¹⁸ Összesen öt temetkezésből; ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 173, Liste A158.2: 31–35.

mutatkozik az alaptípussal való összehasonlítás során. A csőr és a fej között nincs dudor. Ez a *Várpalota 19.* típus előképeként⁴¹⁹ kezelendő, *Schwechat–Pallersdorf* egyes példányaira emlékeztető jellegzetesség. A rekeszek között hosszanti irányban futó, elágazó bordák figyelhetők meg, amelyeket helyenként egyenes vonalkákkal rovátkoltak/poncoltak be. A mai Szlovénia területéről T. Milavec Kranj–Lajh 346. sírjából előkerült darabot sorolta ebbe a csoportba.⁴²⁰ A két példány összefutó bordázatú mintázata jelzi a *Schwechat–Pallersdorf* és a *Várpalota 19.* fibulák közötti tipológiai kapcsolatot, egyfajta átmeneti formának bizonyulnak.⁴²¹

A motívumkincs értelmezését tekintve kiemelő, hogy a *Várpalota 19.* típusú fibulák az I. állatstílus hordozói. A hurokszerű motívumokra már a korai kutatásban Bóna I., mint állati részekre utalt.⁴²² H. Losert az állatalakok párhuzamaként a nordendorfi, a straubingi 76. sír és a bopfingeni 129. sír kengyelfibuláinak szegélyállatait hozta.⁴²³ A fibulák egyes részletei, köztük a hurokszerű combok párhuzamba vonhatóak az S-fibulák hurkos díszítésével. Skandináviától eltérően a Meroving körben és a Közép-Duna-vidéken elterjedt, I. állatstílust megjelenítő fibulák többsége olyan ötvösöktől származik, akik az I. stílus képeit már nem feltétlenül értették meg. Ezeken a fibulákon megfigyelhető sémák átvétele és egyes részletek egyszerű formai másolata, a díszek leegyszerűsödése, geometrizálódása.⁴²⁴ A *Várpalota 19.* és az állatstílus körébe sorolható S-fibulákon is visszatérnek az állatstílus egyes elemei, valószínűleg különösebb kontextus nélkül. Míg az 1. variánsban megfigyelhető hurkos díszítés az állati combokkal hozható összefüggésbe, a 2. variáns bonyolultabb motívumai önálló elemzéseket kívánnak. A szalagszerű állatalakok az I. stílus D fázisában, 6. század I. felében már megjelentek.⁴²⁵

A fibulacsoportot először J. Werner keltezte az általa kialakított pannoniai fázisra (510–568).⁴²⁶ J. Tejral alapján a *Várpalota 19.* a *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típussal körülbelül egyidőben volt használatban, noha előbbi kialakulása időben követte az utóbbit. A kései, Észak–Duna-vidéki, vagy átmeneti fázisban (MDo 5) már kialakultak a *Schwechat–*

⁴¹⁹ TEJRAL 2002, 344.

⁴²⁰ V. Stare és Z. Vinski összefoglalójában tévesen a 277b sírhoz sorolva (STARE – VINSKI 1980, T. 83; MILAVEC 2007, 337, Pl. 1. 11).

⁴²¹ LOSERT – PLETESKI 2003 2003, 173.

⁴²² BÓNA 1993, 153.

⁴²³ LOSERT – PLETESKI 2003, 173. Részletekért ld. HASELOFF 1981, Abb. 371, 382.

⁴²⁴ HASELOFF 1981, 540.

⁴²⁵ HASELOFF 1981, 568.

⁴²⁶ WERNER 1962, 43.

Pallersdorf/Bezenye típusú S-fibulák és a későbbi, pannoniai–itáliai fázisban (MDo 6, 560–600) a *Várpalota 19*.⁴²⁷ S. Brather-Walter az 1. variánst a 6. század utolsó harmadára, a 2. variánst a 6. század végére és a 6–7. század fordulójára keltezte,⁴²⁸ hasonlóan C. Rupp a Nocera Umbra-i temető esetében (1. variáns: 572–590, 2. variáns: 590–610).⁴²⁹ Az eltérő díszítésű fibulák között nincs megfogható kronológiai eltérés, egyedül a teljesen elkülönülő várpalotai 17. sír példánya készülhetett később, mint a legtöbb darab. Analógiáit kizárólag Itáliában találjuk meg Cividale és Testona lelőhelyen.⁴³⁰

3.1.1.1.3.4.1. Exkurzus: a nagyszénás–cifra-dűlői fibula motívumkincsének és a lelőhely kontextusának elemzése

Békés vármegyéből, az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum gyűjtőköréhez tartozó Nagyszénás–Cifra-dűlő lelőhelyről 2019 folyamán, fémkeresős tevékenység során napvilágra került egy *Várpalota 19*. típusú, 2. variánsú S-fibula unikális példánya [4. tábl. 15].⁴³¹ A fibula anyaga alacsony ezüsttartalmú rézalapú ötvözet, felületét tűziaranyozással borították.⁴³² A kígyószerűen meghajló karcsú test jobbraforduló, két oldalát ragadozómadárra emlékeztető fej zárja le, melyből kiindul az erősen ívelt, zárt hegyes csőr, amely visszahajlik a testre. A test és a csőr között nincs áttörés, a csőr belül bemélyed. Az ábrázolt állat fejét egy-egy kerek rekesz alkotja. A testen további rekeszek helyezkednek el: az állat „nyakán” egy-egy háromszög alakú, a test közepén négyszög alakú. A rekeszek, illetve a fej-test-csőr közötti hat mezőn bonyolult mintázatot alakítottak ki. A fibula testén három helyen maradt meg az eredeti rekeszbetét (két háromszög alakú rekesz és fej), melyek mindegyike almandin. Ebből az egyik Észak-Indiából, a másik kettő Srí Lankáról származik.⁴³³

A nagyszénási fibula ornamentikáját tekintve hat eltérő díszítésű mező különíthető el a rekeszek között. Az alábbiakban a fej alatti mezőtől indulva a fibula felső 1/2-ében a mezőket 1-től 3-ig, az alsó 1/2 -ében mezőket 4-től 6-ig számoztam, a továbbiakban sorszámok szerint

⁴²⁷ TEJRAL 2005, 146–148.

⁴²⁸ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

⁴²⁹ RUPP 1995, 75, Textabb. 7.

⁴³⁰ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 35. B53, B58.

⁴³¹ Bővebben ld. HERGOTT-RÁCZ 2021, 62–66; RÁCZ – HERGOTT 2022, 82–87. NGyTM Gy.sz.: 2019/249. h.: 3 cm, sz.: 2,1 cm, v.: 0,2–0,3 cm. A tárgy megtalálása Benkő Józsefnek, a Nagy Gyula Területi Múzeum múzeumbarát fémdektorosnak köszönhető. Köszönettel tartozom férjemnek, Hergott Kristófnak a tárgy publikálásának jogáért.

⁴³² MOZGAI – BAJNÓCZI 2022, 101. Ezúton szeretném hálámat kifejezni Dr. Bajnóczi Bernadettnek és Mozgai Viktóriának, a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet munkatársainak segítségükért és munkájukért.

⁴³³ MOZGAI – BAJNÓCZI 2022, 101.

hivatkozom rájuk. Az azonos elhelyezkedésű, de a fibula két ellentétes – alsó és felső – oldalán található mezőket csoportokba foglalva tárgyalom.

Az 1. és a 6. mezőt a fej, a test és csőr fogja közre [5. tábl. I. 1]. Az 1. mezőben egy félovális alakú hurok látható, amelyet vízszintes irányban egy borda metsz ketté. Az ovális alsó, nyitott végei bepördülnek és a középső négyszögletes rekesz oldalához kapcsolódnak. A 6. mezőt két-két, egymással szembenéző félovális forma díszíti, amelyet hosszanti irányban két borda metsz ketté. A fibulák legtöbbször a fej-test-csőr közötti terület áttört, viszont a 2. variánsba sorolt kajdaci 29. fibulán [4. tábl. 12] és a Cividale–San Giovanni 32. és 102. sírjából származó darabokon [5. tábl. I. 2–3] az alsó csőr elválk a felsőtől és külön hajlik vissza a fej alá.⁴³⁴ A nagyszénási fibulán ez a két mező talán ezt hivatott ábrázolni. Az állatstílus szempontjából a fibulán lévő szalagszerű ábrázolásokhoz legközelebb állnak a *Nordendorf/Straubing 76./Bopfingen 129.* típusú fibulák,⁴³⁵ továbbá e fibulák leegyszerűsödött motívumaikkal ellátott fibulacsoportjának⁴³⁶ állatalakjai. Hasonló állatalakok a pannoniai langobard kori példányokon is fellelhetőek.⁴³⁷ Az 1. mező hurkos ábrázolása az állatcombokhoz hasonlítható, a 6. mező két egymással szembeforduló dupla félovális formája mind az állatcombokkal, -lábakkal (pl. Trier-i Múzeum fibulája kengyelén lévő négylábú állatok), mind a két egymással szembeforduló állatfejjel is párhuzamba hozható (pl. *Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* típusú fibulák és Tamási 7. sírjából [24.4] származó kengyelfibulapár kengyelén lévő ábrázolások) [5. tábl. I. 4–6].⁴³⁸

Az 2. és az 5. mezőben, a fej és a háromszög alakú rekeszek között egy-egy ovális nyúlvány emelkedik ki, amely háromfelé ágazik el különböző irányokba [5. tábl. II. 1]. Mindkét motívum jobbra fordul, egyik az állat feje felé, a másik a háromszög alakú rekesz felé. A nagyszénásihoz hasonló ábrázolás látható a *straubingi temető 653. sír S-fibuláján* [5. tábl. II. 2], ahol a tölcéses alakú nyúlvány négyfelé ágazik el, de mindkét motívum a fej irányába fordul.⁴³⁹ Véleményem szerint az ezekhez legközelebb álló motívumok a tárgyalt *Nordendorf/Straubing 76./Bopfingen 129.* típusú fibulákon és körén látható állatalakok háromkarmos lábábrázolásai [5. tábl. II. 3].

⁴³⁴ BIERBRAUER 1993, Taf. 10. 1–2, 4–5.

⁴³⁵ HASELOFF 1981, 555–570.

⁴³⁶ *Bad Ems/Selzen 11/[Museum] Trier és Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* típusú fibulák állatai (HASELOFF 1981, 570–586).

⁴³⁷ HASELOFF 1981, 673–706; NAGY 2007, 55–67.

⁴³⁸ HASELOFF 1981, 584, Abb. 391.

⁴³⁹ GEISLER 1998, Taf. 347. 653: 1.

A 3. és a 4. mezőben két egymáshoz igen hasonló motívum látható, a 4. mezőben az előző mező másolására való törekvést vélhetjük felfedezni: nem sikerült két egymással megegyező képet létrehozni, míg a 3. mező motívuma jól kivehető, addig a 4.-nél már elnagyoltabb, „töredezettebb” a kép, nem domborodik ki élesen [5. tábl. III. 1]. A motívum vízszintes irányban kettéosztott. Felül egy fektetett, szögletes, S-alakú minta fekszik, az S felső végén egy rombuszformájú motívum látható, amelyből egy hurok indul ki (bal oldal). Az S motívum alsó ívéből szintén egy nagyobb hurok indul (jobb oldal). A motívumok a 4. mezőben kissé eltérnek: az S-forma két eltérő ívből áll, amely nem ér össze, emellett a két hurok sem annyira kidolgozott, a jobb oldali inkább háromszögformájú. A 4. cellában a felső S-motívum és az alsó hurkok között egy vízszintes, hullámos vonal vágja ketté a mezőt. A motívum egészében nem értelmezhető, több elemből összetevődő, leginkább állati lábakra (szögletes S-forma) és fejekre vagy combokra (hurkok) emlékeztető ábrázolás a fentebb említett fibulák köréből. Kiemelendő köztük a *Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* típusú fibulák fejlemezének ábrázolásai, a szögletes lábformájú és hurkos combú állatalakokkal, emellett a Nocera Umbra 11. sírjából előkerült kengyelfibula láblemezének stilizált, szalagszerű állatai. Ezekhez az állatalakokhoz kapcsolódhatnak a 2. és az 5. mezők háromkarmos motívumai [5. tábl. III. 2–3].

A fibula unikális alakja és mintázata mellett elmondható, hogy a kivitele is eltér a korszak S-fibuláitól: a tárgy egy igen vékony, rossz minőségű anyagból készült öntvény, amely szokatlan e leletcsoport esetében.⁴⁴⁰ Kidolgozása szempontjából kiemelendő, hogy az ábrázolt motívumok nem plasztikusak, emellett a képek nem szimmetrikusak egymással. A képek sokszor azonos irányban vannak, nem igazodnak a fibula alakjához vagy irányához (pl. a 3. és az 5. mezőn a két karom egy irányba néz, a straubingi fibulán mindkettő a fej felé fordul), emellett néhány ábrázolás elnagyolt (pl. 4. mező). Ez talán az ötvös kézügyességétől is függött, de talán emlékezetből formálta meg, utánozta le ezeket a motívumokat.

Annyi bizonyos, hogy motívumok igazodnak az I. állatstílus jegyében készült fibulákhoz (hurok alakú combok, karmok) így ez a darab is beilleszthető a *Várpalota 19.* típus 2. variáns körébe [ld. 4. tábl. 12–14]. Összességében a fibula keltezése megegyezik a korábban meghatározott időszakkal, amely a 6. század utolsó harmada, 6–7. század fordulója.

⁴⁴⁰ A fibula 46%-ban tartalmazott ezüstöt, amely igen kis mennyiség. A straubingi temető 32 S-fibulája közül összesen 5 darabnak volt az ezüsttartalma 50% alatt (BRATHER-WALTER 2009, 81, Tab. 9). Továbbá ld. HORVÁTH 2012a, 207–242.

A gyengébb kivitelét tekintve lehetséges, hogy inkább a század vége felé mutató utánpótlásról beszélhetünk.

A fibula tiszántúli megjelenése nem utal feltétlenül kereskedelemre, esetleg személyes kapcsolatok által kerülhettek az egyik területről a másikra. Másrészt maga az ötvös vándorolt, vagy egy helyi ötvös rendelkezésére állt egy mintakép és helyben készülhetett a darab, ezzel magyarázhatnánk a számos eltérést a korszak fibuláitól. Előállításának helye nyilvánvalóan nem meghatározható, legközelebbi párhuzamai a továbbfejlett *Várpalota 19.* típusú fibulákban keresendő, amelyek legtöbbször Észak-Itáliában, illetve a délnémet régióban, az egykori bajuvár és alamann szállásterületeken mutatnak legnagyobb elterjedést, de az egykori Pannoniai langobard kori lelethorizontjában is megfigyelhető jelenlétük.

A fibula Nagyszénás–Cifra-dűlő lelőhelyről kora avar kori, 6–7. század fordulójára keltezhető tárgyak környezetéből került napvilágra.⁴⁴¹ Ebben az időszakban továbbélő gepidákkal és újonnan ideérkező avarokkal is számolhatunk a Tisza-Maros-Körös vidéken. Nyilvánvalóan nem következtethetünk arra, hogy milyen etnikumú egyén birtokolhatta az ékszert: mind a nyugati, mind a keleti Meroving-, köztük a langobard kori népek körében elterjedt volt az S-fibulák viselete, azonban sem a gepidákra, sem a kora avar kori népcsoportokra nem volt jellemző. Földrajzi és időbeli szempontból legközelebbi analógiaként a szőreg–téglagyári temető XI. sírja hozható a *Várpalota 19.* típus 1. variánsú darabbal. Ebben az esetben is kiemелendő, hogy a „langobard” fibula a 6. század utolsó harmadára, de a kora avar kor kezdetére is keltezhető.⁴⁴² A tények ismertetése mellett további messzemenő következtetéseket egy szórványélet kapcsán nem érdemes levonni.

3.1.1.1.3.5. Bezenye 73.–Hegykő 65.

Bezenye–Papréti 73. sír [1.15.], Hegykő–Mező u. 65. sír [9.15.]

A bezenyei 73. [1.15, 6. tábl. 1] és a hegykői 65. [9.15, 6. tábl. 2] temetkezésekből előkerült fibulák az I. stílus állatalakjaival díszítettek. A ragadozómadár-ábrázolás és a hasonló díszítés miatt a tárgyat III. csoportba illeszkednek. Míg a bezenyei fibula formája jellegzetes szalagszerű testhez közelít (I. csoport), addig a hegykői már kissé szélesebb ovális alakú, hasonlóan a későbbi, rekeszes példányokhoz (V. csoport), így formai jegyeik nem teljesen azonosak. Testük teljes felületét az I. állatstílus jegyében, ékvéséssel készített díszítőelemekkel

⁴⁴¹ RÁCZ – HERGOTT 2022, 77–82.

⁴⁴² NAGY 2005b, 123, Taf. 46. 11: 2.

töltötték ki: hegyköinél két oldalon tükörszimmetrikus ábrázolásmódban a fej felé néző, többszörös keretű állati combok helyezkednek el, középen több függőleges bordával összekötve; a bezenyei fibulán szalagszerű, az I. stílus hurkos combokra utaló szalagszerű részletei fedezhetőek fel.⁴⁴³ A két fibulát az I. állatstílus jelenléte miatt soroltam azonos tipológiai csoportba.

A fibulák szalagszerű állatalakjai párhuzamban állnak a *Várpalota 19.*, a *Várpalota 17.*, *Schwarzhof, Unterlauchringen, Schleithem-Hebsack* típusú S-alakú fibulákon megjelenített formákkal [6. tábl. 3].⁴⁴⁴ Utóbbi négy típus már jóval nagyobb testű, több helyen rekeszekkel és nielló-berakásokkal ékítettek. Ezek mindegyike a 6. század végi fibulahorizont terméke.⁴⁴⁵

A tárgyalt típus további párhuzama a straubingi 786. sír⁴⁴⁶ S-fibulája [6. tábl. 4], melynek alakja a III. csoportéval megegyező nyúlánk, szalagszerű és ragadozómadarat jelenít meg. A fibula testén lévő hurkos, volutaszerű motívumok fonatszerűen felcsavarodnak, melyek már a II. germán állatstílus⁴⁴⁷ szalagfonat ábrázolásaihoz képezhetnek átmenetet. A leletegyüttes a 6. század utolsó évtizedeire keltezhető.⁴⁴⁸

Pannoniában az I. állatstílus a *Várpalota 19.* típusú S-fibulákon a 6. század közepét követően jelent meg, így az azzal megegyező formacsoportba tartozó *Bezenye 73.–Hegykő 65.* típusú példányok megjelenése is hasonlóan ebben az időhorizontban feltételezhető.

3.1.1.1.4. A IV. csoport fibulái

Az eddigiektől formailag jelentősen elkülönül a IV. csoport. A fibula testét két csepp alakú tag alkotja, melyet egy-egy borda, vagy egy négyzet alakú rekesz köt össze középen. Ebbe egyetlen, ún. *Sarching* típusú S-fibula sorolható.

3.1.1.1.4.1. Sarching

Gyöng-Vásártér u. 5. sír [8.4.]

A *Sarching*⁴⁴⁹ típusú fibulák testét két csepp alakú tag alkotja, melyet egy-egy borda, vagy egy négyzet alakú rekesz köt össze középen. A csepp alakú testet háromszög alakú ékvésés és

⁴⁴³ Hasonló motívumok a *Várpalota 19.* típusoknál, ld. HASELOFF 1981, Abb. 371, 382.

⁴⁴⁴ BRATHER-WALTER 2009, L.5. 31., 36., 43., 44.

⁴⁴⁵ BRATHER-WALTER 60, Abb. 5.

⁴⁴⁶ GEISLER 1998, Taf. 291. 786: 3.

⁴⁴⁷ Bővebben ld. HASELOFF 1981, 586–613.

⁴⁴⁸ Kengyelfibula párhuzama: SD 7, 580–600. Ld. KOCH 2001a, 79, Abb. 17. X63.

⁴⁴⁹ WERNER 1962, 78.

vízszintes bordakötegek díszítik. A középső tagra hajlik rá a kőbetétet kitöltött, kerek fejből induló alsó csőr, míg a felső csőr a csepp alakú testre. Az anyaguk ezüst-, vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott, testük szinte mindig balra fordul.

A Gyöng 5. sírjából [8.4, 6. tábl. 5] napvilágra került fibula közepét négyszög alakú rekesz díszíti. Hasonló díszítési mód figyelhető meg a kyjovi 803. sír fibulapárján is [6. tábl. 7].⁴⁵⁰ A Velké Pavlovice-i langobard kori temetőből előkerült szórványfibula [75.5, 6. tábl. 6] közepét két párhuzamos borda köti össze.

Szlovéniából két fibula sorolható ebbe a csoportba, amelyek Kranj–Lajh temető 292.⁴⁵¹ és 336.⁴⁵² temetkezésekből ismertek. A fibulatípus az itáliai langobard temetőkben is felbukkant a bevándorló generáció temetkezéseiben:⁴⁵³ Cividaleből összesen három példány,⁴⁵⁴ továbbá egy-egy Cividale–Gallo 4. és Cividale–San Giovanni 154. sírjaiból.⁴⁵⁵ A típus a frank, bajuvár és alamann temetőkből is ismert, S. Brather-Walter gyűjtése alapján mintegy 34 temetkezésből.⁴⁵⁶ Legnagyobb sűrűsödésük a Felső-Duna-menti temetőkből adatható.⁴⁵⁷

A langobardok esetében J. Werner a pannoniai fázisra helyezte használatukat (526/27–568).⁴⁵⁸ U. Koch gyűjtése alapján a délnémet régióban a 6. század második felében kerültek divatba (SD 6, 555–580),⁴⁵⁹ ugyanezt a kronológiát alkalmazta S. Brather-Walter is (6. század második fele).⁴⁶⁰ J. Tejral a Közép-Duna-vidéken a Velké Pavlovice-i lelet nyomán az Észak–Duna-vidéki és pannoniai átmeneti fázisra keltezte a fibulát (MDo 5–6, 540–600).⁴⁶¹

Annak ellenére, hogy a típust néhány kutató langobardoktól eredezteti,⁴⁶² legnagyobb esetszámban a délnémet régióban terjedtek el, Itáliában és Pannoniában szóródásuk jóval ritkább. S. Keim szerint eredetük kérdését az döntené el, hogy a langobardok az itáliai településterület előtt használták-e fibulatípust.⁴⁶³ A *Sarching* pannoniai, helyi készítését nem feltételezném az egyetlen egy sírból való feltűnésével, amelyet az is alátámaszt, hogy egy igen

⁴⁵⁰ ŠMERDA 2016, 175, Fig. 10.

⁴⁵¹ STARE – VINSKI 1980, Taf. 88. 292: 6.

⁴⁵² STARE – VINSKI 1980, Taf. 102. 336: 2.

⁴⁵³ KEIM 2007, 90.

⁴⁵⁴ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 32. B9–11.

⁴⁵⁵ BIERBRAUER 1993, 132.

⁴⁵⁶ BRATHER-WALTER 2009, 93–94, L.5.29.

⁴⁵⁷ KEIM 2007, 90.

⁴⁵⁸ WERNER 1962, 78.

⁴⁵⁹ KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X34.

⁴⁶⁰ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

⁴⁶¹ TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. B: 4.

⁴⁶² KOCH 1977, 65; BIERBRAUER 1993, 131.

⁴⁶³ KEIM 2007, 91.

kései dél-pannoniai, langobard kori lelőhelyről származik. A nagy esetszámú nyugat Meroving sorozatok alapján vagy importként kerülhettek mind a Cseh-, mind a Kárpát-medencébe, vagy Itáliából kerültek vissza a térségbe. Itáliában a bevándorló generáció temetkezéseiben jelentek meg (568 után), valószínűleg az itt élő népek is az Alpok északi részéről importként szerezhették meg a délnémet régióban jellemző fibulatípust.

3.1.1.1.5. Az V. csoport fibulái

Az V. csoportba tartoznak a teljes testükön rekeszes díszű S-fibulák. A fej, a test, a csőr kiképzése, a díszítésük és az alkalmazott ötvöstechnikai fogások minden típusnál eltérnek. A rekeszes S-fibulák körét Horváth E. készítéstechnológiai szempontból csoportosította és elemezte vonatkozó tanulmányában.⁴⁶⁴ E fibulacsoport foglalja magába a pannoniai langobard cloisonné-művesség legaprólékosabban kidolgozott alkotásait, egyben a helybéli S-fibula készítés utolsó fejlődési fokát. Az eddig feltárt sírok alapján öt típusuk különíthető el: *Rácalmás 2.*, *20.–Cividale-Gallo 9.* (1.), *Rácalmás 16.–Cividale-Cella (2.)*, *paragrafusfibulák (3.)*, *Tamási 52.–Kranj 170.* (4.), *Keszthely 17.–Vörs 21.* (5.).

3.1.1.1.5.1. Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.

Mohács–Farostlemezgyár víztározója 5. sír [16.4.], Rácalmás–Újtelep 2. sír [19.2.], Rácalmás–Újtelep 20. sír [19.6.]

A *Rácalmás 2.*, *20.–Cividale-Gallo 9.*⁴⁶⁵ típusú S-fibulák alapja a *Schwechat–Pallersdorf*hoz hasonló: testük hosszú ovális, de a rekeszek miatt jóval szélesebb, ragadozómadár ábrázolással lezárt (kerek fej, ívelt, hegyesen elvékonyodó csőr), a fej és a test közötti áttörés hosszovális alakú, a csőr és a fej között éles dudor (*Nasenwulst*), a csőrben mély barázda látható. A test peremét kettő-három borda határolja, közepét a test alakjához idomuló, kettő vagy több rekeszből álló, gránáttal kitöltött sáv díszíti. A fibulák hossza 2,3–4 cm, szélessége 2,2–3,75 cm között változik,⁴⁶⁶ anyaguk legtöbbször aranyozott ezüst.

S. Keim a *Rácalmás 2.*, *20.–Cividale-Gallo 9.* típus alapformáját részletesen ismertette. Különválasztotta a nagyméretű, több almandinberakással és a kisebb méretű, kevesebb

⁴⁶⁴ HORVÁTH 2012a, 207–242.

⁴⁶⁵ BIERBRAUER 1993, 146; KEIM 2007, 93. További megnevezések: H. Losert és S. Brather-Walternél *Rácalmás* típus (LOSERT – PLETESKI 2003, 174; BRATHER-WALTER 2009, 51). U. Kochnál *S-fibula cloisonné díszítéssel* (KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X35).

⁴⁶⁶ BRATHER-WALTER 2009, 63, Tab. 3.

almandinberakással ellátott darabokat. A nagyobb méretű S-fibulák⁴⁶⁷ lelőhelyeit három kivétellel az Alpoktól délre, Itáliából gyűjtötte össze.⁴⁶⁸ S. Keim kiemelte, hogy a pannoniai fibulákkal megegyező, kisebb méretű darabok⁴⁶⁹ az Alpoktól északra fordulnak elő, frank-alamann és bajuvár közegben, a délnémet régióban, Észak-Tirolban és Svájc délkeleti részén. Itáliából összesen három ilyen kisméretű fibula ismert Cividaleből (Cividale–Cella,⁴⁷⁰ Cividale–San Giovanni 53.⁴⁷¹ és 158.⁴⁷² sírok). S. Keim szerint a többi itáliai fibula ezek továbbfejlett változatai lehetnek és helyben alakulhattak ki.⁴⁷³

H. Losert a *Rácalmás* 2., 20.–*Cividale-Gallo* 9. típust szintén két variánsra bontotta. Az 1. variánsba az alaptípust sorolta. A kutató elsőként ismerte fel, hogy a több almandinberakással ellátott, de a jellegzetes ragadozómadáralaktól eltérő formájú állatalakos fibulák (pl. Kranj 170. sír) szoros tipológiai kapcsolatban állnak a *Rácalmás* 2., 20. típussal.⁴⁷⁴ Ezeket az állatalakos, rekeszberakásos fibulákat helyezte a 2. variánsba.⁴⁷⁵

Az alaptípussal megegyező fibulák Pannoniából három temetkezésből kerültek elő, melyek a belső sáv rekeszeinek számában különböznek: Mohács 5. sír [16.4, 6. tábl. 8] fibulapárját négy darab, *Rácalmás* 2. sír [19.2, 6. tábl. 9] fibuláját három darab és a temető 20. sírjának [19.6, 6. tábl. 10] fibuláját két darab rekesz díszíti. Készítéstechnológiai szempontból Horváth két eljárást különböztetett meg a fibulatípuson belül, mindkettő az *álcloisonné* (pseudo cloisonné) technika körébe sorolható. A rácalmási 20. sír fibulapárja standard *champlevé* („pseudo cloisonné”) (1.) technikával készült, melyet főleg egyszerűbb, kisebb rekeszek készítése esetében alkalmaztak, itt a rekeszfalak az alappal egybeöntöttek.⁴⁷⁶ A fibula a hasonló eljárással előállított, csapolt (jointed) *champlevé* (2.) technikával (*Rácalmás* 2., Mohács 5.) készült példányok előképeként, mintájának tekinthető. Utóbbiak három-négy rekesszel ellátottak és kiegészítő elemként megjelentek a rekeszsor körbeölelő bordák.⁴⁷⁷ A pannoniai

⁴⁶⁷ S. Brather-Walter a S. Keim által felsorolt nagyobb méretű darabokat az általa kialakított tipológiában *Cividale–Cella* típusnak nevezi (BRATHER-WALTER 2009, 84, Fundliste 5.4.).

⁴⁶⁸ KEIM 2007, 93.

⁴⁶⁹ S. Brather-Walternél a kisebb darabok *Rácalmás* típusként szerepelnek (BRATHER-WALTER 2009, 91–92, Liste 5.24.)

⁴⁷⁰ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 34. B38.

⁴⁷¹ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 34. B31–32.

⁴⁷² FUCHS – WERNER 1950, Taf. 34. B34–35.

⁴⁷³ KEIM 2007, 93. Bővebben ld. BIERBRAUER 1993, 146.

⁴⁷⁴ Ld. Trivières (FEIDER-FEYTMANS 1970, Taf. 39. 245.), Ciply (FEIDER-FEYTMANS 1970, Taf. 86. 265.), Herten (GARSCHA 1971, Taf. 85. 12.); ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 174.

⁴⁷⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 174.

⁴⁷⁶ HORVÁTH 2012a, 215, 224.

⁴⁷⁷ HORVÁTH 2012a, 232.

példányokhoz hasonló a Morva-medence déli részéről Šaratice egyik temetkezéséből ismert [73.4, 6. tábl. 11]: balra forduló, a test kevésbé széles, a fej kevésbé lehajló, a test közepét három rekesz díszíti.

A felsorolt pannoniai leletek S. Keim kisméretű csoportjába és H. Losert 1. variánsába sorolhatók be.

A fibulatípus kialakulása tekintetében kiemelendő, hogy a šaraticei fibula J. Tejral szerint tipológiai előzménye lehet a pannoniai daraboknak.⁴⁷⁸ H. Losert hasonlóan a *Schwechat–Pallersdorf* típus és a šaraticei fibula szintéziséből származtatta a *Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.* típust és Pannoniához kötötte kialakulásukat.⁴⁷⁹ A fibulák elterjedése alapján⁴⁸⁰ kialakulásuk kulcsterülete inkább a bajuvár vagy frank-alamann régió, Dél-Németország lehetett, ahol a kisebb méretű típusokat készítették a helyi ötvösök. Alakjuk és díszítési módjuk párhuzamban áll a korszak divatjával. Utóbbi területen megjelenésük a 6. század második felétől feltételezhető.⁴⁸¹ S. Brather-Walter a típust összességében a 6. század második felére keltezte.⁴⁸²

Szintén a kisméretű példányok juthattak el Pannoniába a 6. század második felétől.⁴⁸³ Horváth E. alapján területünkön – a széleskörben ismert standard champlevé technikával szemben (Rácalmás 20.) – csapolt champlevé technikával díszítették a fibulatípust (Rácalmás 2., Mohács 5., Tamási 52.), amely helyi műhelyek/mesterek tevékenységére utalhat. Erre jó példa a rácalmási temető, mely esetben a 20. sír S-fibulája mintaképül szolgálhatott a 2. sír hasonló típusához. Utóbbit már „helybéli” technológiával készítette a pannoniai ötvös. A csapolt champlevé technikával díszített tárgyak nagy része a pannoniai langobard kori horizonthoz kapcsolódik. A fibulák létrejöttében nagy szerepet tulajdonítanak a langobard kori Pannoniában tevékenykedő ötvösöknek, a helyi műhelyek jelentős mértékben hozzájárultak a technika kialakulásához és fejlődéséhez. Elterjedését a nyugati régiókban mind a pannoniai termékek exportja, mind a langobard divat szerint öltözködő nők elvándorlása elősegíthette.⁴⁸⁴ A típus nagyobb méretű, Észak-Itáliában elterjedt példányait az ottani ötvösök készíthették és ezek nem egyidőben készülhettek a kisebb méretű fibulákkal. Az 1. és a 2. variáns közötti

⁴⁷⁸ TEJRAL 2011a, 59.

⁴⁷⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 173.

⁴⁸⁰ BRATHER-WALTER 2009, 91–92, Liste 5.24.

⁴⁸¹ U. Koch: SD 6, 555–580 (KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X35). H. Losert: 575–600 (LOSERT – PLETESKI 2003, 174).

⁴⁸² BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

⁴⁸³ Kizárólag J. Tejral pannoniai-italiai fázisában jelennek meg: MDo 6, 555–600.

⁴⁸⁴ HORVÁTH 2012a, 225.

kronológiai differenciálódás kérdéses, melyre a kronológiai horizontok kialakítása, a pannoniai anyag áttekintése szükséges.

3.1.1.1.5.2. Rácalmás 16.–Cividale-Cella

Rácalmás–Újtelep 16. sír [19.5.]

A *Rácalmás 16.–Cividale-Cella*⁴⁸⁵ típusú fibulák teste szalagszerű, ívelt forma. A különböző típusú fejjel, vagy szemkerettel (négyszögletes, félkör, kör)⁴⁸⁶ és/vagy fej nélkül ábrázolt állatalak csőre markáns, széles. A testen kis- vagy nagyméretű, ovális áttörés látható. A fej és a csőr között általában dudor (Nasenwulst) figyelhető meg. A fejet a II. állatstílus alapján képezték ki, a szemben előfordulhat a kőbetét. A test végig több négyszögletes alakú mezőre osztott és gránáttal díszített.⁴⁸⁷ A fibula szegélye széles, néha bordával ellátott. A hosszúsága 3,5–3,7 cm, a szélessége 2,5–2,9 cm körüli.⁴⁸⁸

A rácalmási temető névadó sírjából [19.5, 6. tábl. 12] napvilágra került S-fibula feje sematizált, hosszan elnyúló, négyszögletes alakú, csőre a fejjel egyenlő szélességű, enyhén elvékonyodva hajlik rá a testre. A fejet és a csőrt három hosszanti bordával díszítették, amelyet vízszintes irányú vonalakkal rovátkoltak, a testet 11 rekeszre osztották, amelybe vörös kőbetétet helyeztek. Horváth E. alapján a típus a pannoniai időszakra jellemző *csapolt champlevé* technikával készült, amely a fibula helyi előállítására is utalhat.⁴⁸⁹

S. Keim az itáliai darabokkal összegezte a fibulatípus főbb tulajdonságait. Gyűjtése alapján kirajzolódott, hogy a pannoniaihoz hasonló, bordázott fejű darabok az Alpoktól délre az itáliai langobardoknál és az Alpoktól északra, a délnémet régió bajuvár és frank-alamann soros temetőiben fordultak elő nagyobb szóródásban.⁴⁹⁰ S. Brather-Walter két variánsát különítette el a *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* fibuláknak (1. variáns szem nélküli, 2. variáns szemmel rendelkező), melynek az 1. variánsába sorolható be a rácalmási.⁴⁹¹ Továbbá a *Keszthely 17.–Vörs 21.* típusú [ld. 6. tábl. 16–17] és a II. állatstílussal díszített S-fibulákkal azonos formai és kronológiai csoportba sorolta a típust,⁴⁹² összeségében a 6. század végére

⁴⁸⁵ BIERBRAUER 1993, 145.

⁴⁸⁶ KEIM 2007, 91–92.

⁴⁸⁷ BRATHER-WALTER 2009, 67.

⁴⁸⁸ BRATHER-WALTER 2009, 63, Tab. 3.

⁴⁸⁹ HORVÁTH 2012a, 232.

⁴⁹⁰ Bővebben a különböző típusok eloszlásáról és eredetéről ld. KEIM 2007, 91–92.

⁴⁹¹ BRATHER-WALTER 2009, 92, Liste 5.25.

⁴⁹² BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

keltezte.⁴⁹³ A *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* valószínűleg a nyugati Meroving körben kialakult forma. Nagyobb számban csak a pannoniai időszak után, Itáliában terjedt el a langobardok körében. C. Rupp a Nocera Umbra-i temető 2. megtelepedési fázisában, a 6. század végén adatozza megjelenésüket (590–610).⁴⁹⁴

3.1.1.1.5.3. Paragrafusfibulák

Kajdacs–Homokbánya 2. sír [11.2.], Vörs–Tótok dombja 32. sír [26.11.]

Az ún. *paragrafusfibulákat*⁴⁹⁵ V. Bierbrauer *Kajdacs 2.–Cividale-San Giovanni 5.*⁴⁹⁶ típusként ismertette. Ezek zárt S-alakúak, felületüket kettős, „ § ” alakban megformált rekeszsorral díszítették. A két rekeszsort négyzet alakú rekeszek alkotják, bennük vörös kőbetéttel.⁴⁹⁷ A négyszögletes rekeszekből álló sávban a fejet általában kerek, a csőrt elvékonyodó rekesszel jelzik. A rekeszek által körülzárt ovális mezőben egy háromszalagú, kétsoros fonatdísz,⁴⁹⁸ az alsó és felső üres mezőkben vésett, állati lábak/karmok figyelhetők meg az I. állatstílus jegyében.⁴⁹⁹ A fibula pereme széles, olykor filigránnal díszített. A fibula hossza 3,2–4 cm, a szélessége 2,9–3,4 cm között változik.⁵⁰⁰

Az *1. variánsba* a Pannoniából előkerült kajdacsi (2. sír) [11.1, 6. tábl. 13] és vörsi (32. sír) [26.11, 6. tábl. 14] példányok tartoznak. Mindkét fibula pereme kiszélesedő, a vörsi fibula pereme rovátkolással díszített. A kajdacsi fibulán 17, míg a vörsin 16 rekeszt alakítottak ki paragrafus alakban. Míg a vörsi fibulán a szem és a csőr hangsúlyos, annak megfelelő kerek és elvékonyodó rekesszel jelölt, addig a kajdacsi fibulán a csőrt jelölő rekesz kissé elvékonyodó, inkább trapézszerű. A rekeszek alatt a kajdacsi fibulát rácsmintás fólia, a vörsit körökkel kitöltött hálómintás fólia díszíti. A két tárgy kivitelét tekintve a vörsi igényesebb ötvösmunka, alakja kevésbé ovális, hangsúlyosabb paragrafus alakot kapott, az I. stílusú ornamentika is kidolgozottabb. Mintázatuk közel azonos, középen szalagfonat díszítés, az alsó és felső mezőben állati, karmos lábak, combrészek foglalnak helyet.

További példány a pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) temető egyik közöletlen sírjából került elő, melyet a paragrafusfibulák *2. variánsaként* határoztam meg. A fibula

⁴⁹³ BRATHER-WALTER 2009, 60, Abb. 5.

⁴⁹⁴ RUPP 1995, 75, Textabb. 7.

⁴⁹⁵ FUCHS – WERNER 1950, 31.

⁴⁹⁶ BIERBRAUER 1993, 145.

⁴⁹⁷ HORVÁTH 2012a, 232.

⁴⁹⁸ HASELOFF 1971, 592, Abb. 399. a.

⁴⁹⁹ BIERBRAUER 1993, 145.

⁵⁰⁰ BRATHER-WALTER 2009, 63.

különlegessége, hogy a szemek helyén és a test közepén egy-egy kerek rekesz foglal helyet, emellett a csőr is hangsúlyos, vésett, akár a korábbi, *Schwechat–Pallersdorf* jellegű példányoknál. A fibula teste keskeny, hosszúkas, nyújtott ovális alakú, amely eltér a két jellegzetes vörsi és kajdaci paragrafusfibuláktól.⁵⁰¹

Készítéstechnológiai szempontból két ötvöshagyomány különül el: míg a vörsi fibula standard cloisonné technikával díszített, a kajdaci és a pozsonyi paragrafusfibulák rekeszei a Pannoniában jellegzetes – *Rácalmás* 2., 20. típusnál hivatkozott – csapolt champlevé technikával készültek. Horváth E. ezt a fibulát tartja a kajdaci és a civalaléi példányok előképének. A kajdaci szerinte a csapolt champlevé technika utolsó lépcsőfokát jelentheti.⁵⁰²

Az 1. variáns ornamentikája jellegzetes I. stílusú állati részekből áll (karmok, combok) és egy önmagába visszatérő szalagfonat mintából, amely különleges motívum a Kárpát-medencei ötvöshagyományban. Míg a 6. század közepe táján a kontinensen átvették és önállóan feldolgozták az I. stílus állati motívumait, a dél- és nyugat-német területeken nagyjából ugyanebben az időben terjedt el a késő római gyökerekből származó szalagfonatdíszítés. A Mediterráneumból Itáliába, majd az Alpok északi részére és a Kárpát-medencébe is eljutó stílusirányzat a 6. század második felében átalakította a kontinensen élő germánok ötvösművészetét.⁵⁰³ A paragrafusfibulákon megjelenő kétsávos fonatdísz V. Bierbrauer szerint a 6. század második harmadára keltezhető Alsó-Rajna-vidéki és a rheinhesseni területeken jelent meg.⁵⁰⁴ A vörsi, a kajdaci és a civalaléi fibulákon a háromszálas kétsoros szalagfonat (*dreizeilige Zweibandflechte*) nem túl gyakori motívum, ezekkel inkább a kengyelfibulák fej-, láblemezét és kengyelét díszíthették.⁵⁰⁵ A motívum pontos analógiája Mayen I. lelőhely 5. sírjából előkerült kengyelfibula fejlemezén található meg, amely a 6. század utolsó harmadára keltezhető.⁵⁰⁶ Hasonló motívum a Kárpát-medence keleti feléből, a tiszapüspöki határában feltárt gepida temető 100/102. női sírjából is ismert: egy madárfejekkel díszített, vékony pengéjű fegyver tokszájveretének felső sávjában egy háromfonatos, öttagú kétfonatos szalagdísz helyezkedik el.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ HORVÁTH 2012a, 214, Fig. 5. e.

⁵⁰² HORVÁTH 2012a, 232.

⁵⁰³ HASELOFF 1981, 586.

⁵⁰⁴ BIERBRAUER 1971, 150–156; HASELOFF 1981, 588.

⁵⁰⁵ HASELOFF 1981, 593.

⁵⁰⁶ HASELOFF 1981, 593, Abb. 400. a.

⁵⁰⁷ ÁTKELŐK 2022, 145, Kat. 86. A tokszájveret másodlagos funkcióban egy női temetkezésből került elő táskatartalomként (MASEK – F. KOVÁCS 2022, 42).

Pannonián kívül a paragrafusfibulák az Alpoktól délre és északra is elszórtan jelentek meg. Itáliában a névadó Cividale–San Giovanni 105. sírjából került napvilágra.⁵⁰⁸ Horváth E. a kajdaci 2. sír és a Cividale 105. sírjából származó két fibulát azonos műhelytől eredezteti.⁵⁰⁹ A Meroving térség nyugati feléből egy szórványlelet ismert Hahnheimből,⁵¹⁰ Rajna-vidék-Pfalz tartományból és egy ismeretlen lelőhelyű, feltehetően türegekhez köthető darab.⁵¹¹ A pozsonyi fibula pontos párhuzama a weimari 14. sírből származik, melyet a 6. század utolsó harmadára kelteztek.⁵¹² S. Brather-Walter véleménye szerint a forma a *Rácalmás* 2., 20. típusból fejlődött tovább és a 6. század végére és a 7. század legelejére keltezte.⁵¹³ A fibulán lévő állatstílusos díszítés a 6. század második felére, míg a szalagfonat a század utolsó harmadára datálja a fibulát. A kérdés nyitott marad, hogy helyben fejlődött-e ki a típus, esetleg nyugatról beáramló importáru/innováció lehetett a vörsi alapforma, amelyet később leutánoztak helyben is. Kronológiai különbség az 1. és a 2. variáns között az oroszári/rusovcei temető teljes közzétételéig nem határozható meg.

3.1.1.1.5.4. Tamási 52.–Kranj 170.

Tamási–Csikólegelő 52. sír [24.21.]

Tamási 52. sírjából [24.21, 6. tábl. 15] két széles, ovális alakú, aranyozott ezüstfibula került napvilágra. A balra forduló testét két eltérő típusú fej zárja, kerek rekeszek ábrázolta fejjel, az egyikből egy íves, kisméretű, felfelé perdülő csőr indul ki, amely a test alsó harmadán csatlakozik vissza, a másik egy tátott pofát ábrázol, amely a test felénél csatlakozik vissza. A fej-test-csőr közötti áttörések igen kisméretűek. Az alsó állat a felsővel ellentétben nyakkal csatlakozik a testhez, továbbá fejét hegyes füllel is ellátták. A csőrös fej alatt a testen egy szögletes és egy íves, karéjszerű, lemélyített közepű toldalékelem foglal helyet. A fibula közepén, az alakjához idomuló S-alakú mező négy rekeszből áll, melyet szögletesre csiszolt gránátok töltenek ki. A rekeszes mező körül borda fut, melyet vízszintes vonalakból álló rovátkolással díszítettek, ez a gyöngydrót utánzataként tartható számon. A test hossza 3,5, szélessége 2,2 cm.

⁵⁰⁸ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 34. B51.

⁵⁰⁹ HORVÁTH 2012a, 232.

⁵¹⁰ ZELLER 1992, Taf. 41: 28.

⁵¹¹ BRATHER-WALTER 2009, 90, Liste 5.22.

⁵¹² BEHM-BLANCKE 1973, 346, Fig. 111; HORVÁTH 2012a, 232, Tab. 5.

⁵¹³ BRATHER-WALTER 2009, 60.

A fibulapár pontos analógiája a kranji temető 170. sírjából került napvilágra. Utóbbi egyedül a gránátok számában tér el: a testet ebben az esetben öt kövel látták el.⁵¹⁴

H. Losert szerint a Kranj 170. sír fibulája szoros tipológiai kapcsolatban áll a *Rácalmás* 2., 20. típusal [6. tábl. 8–11].⁵¹⁵ Ezeket az állatalakos, rekeszberakásos fibulákat a *Rácalmás* 2., 20. 2. variánsába helyezte.⁵¹⁶ Azonban a típus további analógiáit Meroving környezetből nem ismerjük, ezért javaslom a *Tamási* 52.–*Kranj* 170. névvel alkalmazni a továbbiakban.

A fibulák a megszokott ragadozómadár ábrázolástól eltérően négylábú állatot vagy tengeri állatot hivatottak mintázni. Utóbbira utalhat, hogy a füles állatfej és az uszonyos toldalékok analógiáit a *Herpes* típusú,⁵¹⁷ tátott szájú, hegyes fülű, elvékonyodó farkú, uszonyos (valószínűleg) tengeri lényt mintázó fibulákon találjuk meg. Az állatalak pannoniai megjelenése szintén a tamási temetőből adatható, amely a 23. sír *Kajdacs* 37.–*Cividale-Cella* típusú fibulájának 3. variánsa [2. tábl. 15–16, ld. 3.1.1.1.3.1.]. Horváth E. szerint a fibula rekeszeit csapolt champlevé technikával készítették, mely helyi műhelyek és mesterek tevékenységére utalhat.⁵¹⁸ Véleménye szerint a párhuzam nélkül álló fibulák ritkasága nem önálló fejlődésre utal, hanem a leletek, vagy tulajdonosuk (vagy az aranyműves) mobilitására,⁵¹⁹ ezt erősítheti talán a forma viszonylag zárt előfordulása is Dél-Pannónia és Kranj térségében. A rekeszes díszű és a csapolt champlevé technikával készült fibulatípusok Pannoniában a 6. század második felére keltezhetőek a korábban tárgyalt analógiák alapján.

3.1.1.1.5.5. Keszthely 17.–Vörs 21.

Vörs–Tótok dombja 21. sír [26.6.]

A Keszthely 17.⁵²⁰ és Vörs 21. sírokból [26.6, 6. tábl. 16–17] származó S-fibulák jobbra forduló ovális testűek, peremük megvastagodó, vázukat egy rekeszekből álló keret adja, amely körbefut a fibulán. A rekeszsor középen megtörik, nem ér össze, mint a paragrafusfibuláknál. A rekeszek négyszögletesek, a fejet imitáló kerek, a csőrt imitáló a vége felé fokozatosan elvékonyodik. A középső mezőn az I. stílus jegyében készült ékvésés látható, mindkét fibulán eltérő alakokkal.

⁵¹⁴ STARE – VINSKI 1980, 112, Taf. 56–57.

⁵¹⁵ Ld. Trivières (FEIDER-FEYTMANS 1970, Taf. 39. 245.), Ciply (FEIDER-FEYTMANS 1970, Taf. 86. 265.), Herten (GARSCHA 1971, Taf. 85. 12.); ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 174.

⁵¹⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 174.

⁵¹⁷ Ld. 377. és 378. l.

⁵¹⁸ HORVÁTH 2012a, 225.

⁵¹⁹ HORVÁTH 2012a, 232.

⁵²⁰ BARKÓCZI 1968, 293.

A vörsit a fibula alakjához idomuló, fordított irányú állatláb és comb díszíti.⁵²¹ A keszthelyi fibulát ragadozómadár fejekkel, hurkos combokkal és karmos vagy széttárt ujjú állatlábakkal díszítették.⁵²² A keszthelyi fibula köbetétjei alatt lévő fíliák a vörsi 32. sírból [26.11, 6. tábl. 14] származó paragrafusfibulával azonosak, rácsokba foglalt kör alakú mintázatúak.⁵²³ Hosszúságuk 2,8–3,2 cm, szélességük 2,0–2,7 cm közötti.

A fibulákat E. G. Strauss és S. Brather-Walter *Keszthely* típusnak nevezte.⁵²⁴ A továbbiakban a *Keszthely 17.–Vörs 21.* elnevezést alkalmazom, tekintettel arra, hogy a két lelőhelyről előkerült fibula szinte teljesen megegyezik.

A két példány stílusbeli eltérései mellett technológiai különbségek is felfedezhetőek: az aprólékosabban kidolgozott keszthelyi lelet standard champlevé technikával díszített, míg a vörsi vegyes, champlevé és cloisonné technikával.⁵²⁵ A standard champlevével készült keszthelyi S-fibula és a vörsi 32. sírból származó paragrafusfibula Horváth E. felvetése szerint egy műhelyből származhatnak.⁵²⁶

A vörsi 21. fibulán Horváth E. a csapolt champlevé és függesztett cloisonné technikát különítette el, amely egy újabb langobard kori, pannoniai technológiai újítás az S-fibulák esetében. A faragott mélyedésekben apró aranycsíkok (kb. 2 mm magasak) vannak egymáshoz és a foglalat belső oldalához forrasztva. Ez a cloisonné díszes S-fibulák között szokatlan, inkább a Meroving és a korábbi keleti gót típusú kengyelfibulákra jellemző. Horváth E. a készítéstechnológiai sajátosságai miatt a keszthely–fenékpusztai 17. sír és a schretzheimi 26. sír⁵²⁷ fibulái közötti átmenetként értelmezi.⁵²⁸

Heinrich-Tamáska O. a keszthelyi 17. sír egyéb mellékleteit a 6. század második felére tette.⁵²⁹ S. Brather-Walter szerint a típus formai- és időbeli szempontból a *Rácalmás 16.* típussal mutat hasonlóságot, keltezése ezzel a 6. század vége.⁵³⁰ Véleményem szerint az alakjuk, a

⁵²¹ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171.

⁵²² Barkóczy L. korábban fonatmintaként értelmezte (BARKÓCZI 1968, 293). Heinrich-Tamáska O. részletesen elemzi az ornamentikát (HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171).

⁵²³ HORVÁTH 2012a, 224.

⁵²⁴ STRAUSS 1992, 59, Abb. 56; BRATHER-WALTER 2009, 51. Heinrich-Tamáska O. (2004, 171) említi a vörsi és a keszthelyi fibulák rokonságát, majd S. Brather-Walter (2009, 86, Liste 5.12.) is egy típusba sorolta ezeket.

⁵²⁵ HORVÁTH 2012a, 224, 232.

⁵²⁶ HORVÁTH 2012a, 225.

⁵²⁷ KOCH 1977, 66–67.

⁵²⁸ HORVÁTH 2012a, 233.

⁵²⁹ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 173.

⁵³⁰ BRATHER-WALTER 2009, 50, 60, Abb. 5.

rekeszek kialakítása, ezzel az ábrázolt állatalakok formája, a belső mezők díszítése miatt inkább a paragrafusfibulákkal kapcsolódnak össze, de keltezésüket ez nem módosítja.

Távoli párhuzamaik megtalálhatóak az itáliai és a délnémet (frank-alamann, bajuvár) régióban.⁵³¹ A hivatkozott schretzheimi 26. sír fibulája valódi standard cloisonnéval és filigránmunkával díszített, amely Alamanniában készülhetett.⁵³² A Schretzheim 26. típusú⁵³³ fibulák köréhez a langobard kori, alsó-ausztriai Pottenbrunn V. 51. sírjából [69.1, 6. tábl. 18] napvilágra került lelet is kapcsolódik, a típust S. Brather-Walter a 6. század utolsó harmadára keltezte.⁵³⁴

A Keszthely 17.–Vörs 21. típusú S-fibulák helyi, pannoniai termékeknek bizonyulnak, melyet mind az elterjedésük, mind a készítestechnológiájuk megerősít. Az ezekkel kapcsolatba hozható példányok távoli analógiáknak számítanak. A két fibula közel egyidőben készülhetett, keltezésük a 6. század második harmada utánra tehető, vagyis a pannoniai korszak végét jelezhetik a paragrafusfibulákkal együtt.

3.1.1.2. Korongfibulák

A langobard temetőkből előkerült korongfibulák formájuk és díszítésük alapján négy csoportba különíthetők el:

Az I. csoportba a *madaras díszű fibulák* tartoznak, ezeket fő tipológiai jegyeik alapján három típusba lehet sorolni: 1. típus: *madárfejes*, 2. típus: *madárkoszorús*, 3. típus: *forgó madárfejes*.

A II. csoportba a *rekeszdíszes korongfibulák* kerültek, melyek tipológiáját K. Vielitz (2003) alapján végeztem el, így alakult ki négy típus, melyek a Vielitz A–D (1–4. típus) jelöléseket viselik.⁵³⁵

⁵³¹ HORVÁTH 2012a, 230, Table 5.

⁵³² HORVÁTH 2012a, 233.

⁵³³ BRATHER-WALTER 2009, 94, Liste 5.32.

⁵³⁴ BRATHER-WALTER 2009, 73, Abb. 6.

⁵³⁵ Ld. VIELITZ 2003.

A III. csoportba a pontkörös díszű fibulák tartoznak két típussal. Az 1. típus a négykaréjos-, a 2. típus a szirmos típusú pontkörös korongfibulák köre.

A IV. csoportba az ékvéséssel díszített fibulák kerültek, melybe egyedül az ún. Nikitsch–Hegykő típusú⁵³⁶, sugaras díszű példányokat lehetett besorolni.

A csoportokon belül elkülönített típusok közötti különbségeket és a tipológia módszerét minden esetben az adott fejezetben ismertetem [ld. 8. kép].

Korongfibulák				
csoport		típus		altípus
I.	madaras díszű	1.	madárfejes	x
		2.	madárkoszorús	x
		3.	forgó madárfejes	x
II.	rekeszes	1.	Vielitz A	x
		2.	Vielitz B	x
		3.	Vielitz C	x
		4.	Vielitz D	x
III.	pontkörös	1.	négykaréjos	x
		2.	szirmos	x
IV.	ékvéséses	1.	Nikitsch—Hegykő	x

8. kép. A korongfibulák tipológiája.

3.1.1.2.1. A madaras díszű korongfibulák csoportja (I.)

A madaras díszű korongfibulák esetében vagy a korong alakú fibulát veszik körbe a kiugró, profilált ragadozómadár-fejek, vagy a sugárirányban elhelyezett, egymással összekapcsolódó madárfejek alkotják a fibula korong alakját. Ezek általában öntéssel készültek tűziaranyozott, ezüstalapú példányok, felületüket ékvéséssel és kőbetétekkel töltötték ki. Az eddig napvilágra került leletek alapján három típusuk különíthető el:

A schwechati temető 34. sírja [20.9, 7. tábl. 1] esetében a fibula alapja egy korong, melyet sugárirányba sűrű közönként bordákkal töltöttek ki. A kör négy ellentétes oldalán a testtel egybeöntött, jobbra forduló ragadozómadárfej helyezkedik el. A korong közepén lévő kerek rekeszben és a madarak szemét helyettesítő rekeszekben vörös kőbetétek ülnek (továbbiakban: 1. típus, *madárfejes korongfibula*).

A szőnyi Tussla-gyűjteményben szerepelt egy madaras díszű korongfibula, melynek eredeti lelőhelye bizonytalan [28.6, 7. tábl. 2]. A fibula belső zónája kör alakú és a sugárirányban elhelyezett rekeszeket kő- és üvegbetéttel töltötték ki. A nyolc rekeszből egy-egy madárnyak indul ki, melynek jobbra forduló és kampós, ívelt csőrű madárfejei összekapcsolódnak és egy koszorút alkotnak. A madarak fejét egy-egy kerek rekesz imitálja,

⁵³⁶ WERNER 1962, 74.

amelybe vörös kőbetétet helyeztek (továbbiakban: 2. típus, *madárkoszorús korongfibula*). Tipológiaiilag megegyező két példány a MNM egykori Ráth-, vagy Delhaes gyűjteményéből is ismert [40.8, 40.9, 7. tábl. 3–4]. Az egyik példány [40.8] az ószőnyivel szinte teljesen megegyező, a másikon [40.9] kisebb eltérések adatolhatóak az ékvéséses díszítés esetében.

A schwechati 13. sírból [20.5, 7. tábl. 8] származó madaras díszű korongfibula közepén egy kisméretű kerek rekesz ül, ebből három ívelt madárnyak indul, ezek jobbranéző, ívelt csőrű sasfejekben végződnek (továbbiakban: 3. típus, *forgó madárfejes korongfibula*). A madarak csőre a velük szemben lévő madárfej hátsó részével érintkezik, így a fibula kör alakot formál. A szemeket itt is a kőbetétek imitálják.

Madaras díszű korongfibulák a Dunától északra is ismertek:

A Strass 10. sírjából [74.4, 7. tábl. 5] napvilágra került fibula összeállítása és a madárfej típusa a *madárkoszorús* (2.) fibulakéhoz hasonló. A középső korong alakú rész áttört, hatküllős kerékre emlékeztet, amely a hat madár nyakát mintázza. Ezek a fibula középpontjában lévő középső kerek rekeszből indultak ki. Az összeérő madárfejek szemét hasonlóan kőbetét díszíti.

Poysdorf 4. sírjából [70.1, 7. tábl. 9] egy, a schwechati 13. sírból előkerült fibulával megegyező, *forgó madárfejes típus* (3.) adatolható, azzal a különbséggel, hogy a kissé nagyobb méretű, 3,4 cm átmérőjű fibulán nem három, hanem négy madárfej csatlakozik egymáshoz. Čejakovice 8. sírjából [7. tábl. 10] egy további, háromfejes példány került napvilágra.⁵³⁷ Kyjov publikálatlan temetőjéből (1034. sír) [7. tábl. 11] egy közepén rekeszbetéttel és három madárfejjel rendelkező példány ismert.⁵³⁸

3.1.1.2.1.1. A madaras díszű korongfibulák eredete és fejlődési iránya

A madaras díszű korongfibulák tipológiai előzményét a hun kor végi, 5. század második felének rekeszdíszes horizontjában találjuk meg, a madárstílust hordozó leletek között. Az apahidai II. sírban a különböző szíjakhoz tartozó és a kantárt, lószerszámzatot díszítő rekeszbetétes veretek között fordultak elő korong alakú, három madárfejjel és összeérő madárfejekkoszorúval keretelt példányok.⁵³⁹

A madárfejes korongfibulatípusnak adatolható egy 5. századi keleti csoportja. A Kaukázus északi részén az 5. század első felére keltezett Giljač lelőhely 3. sírjából előkerült

⁵³⁷ Nem közzétett temető, további információk nincs a leletről. Ld. TEJRAL 2005, 186, Abb. 11. B: 1–2.

⁵³⁸ ŠMERDA 2016, 172, 174, Fig. 8.

⁵³⁹ SCHMAUDER 2002, 14, Taf. 20–21. 16.1–20.3.

egy korong alapon négy, balra forduló madárfejes, rekeszes példány.⁵⁴⁰ Ezek általában négy-, ritkábban hatfejűek, és az összes ismert példányon a fejek balra fordulóak, testük cloisonné technikával díszített. Az Észak-Kaukázusból származó fibulákat a kutatók nyugati importként kezelik, mediterrán hatásként értelmezik a térségben. Többek között a kaukázusi kabard- és balkárföldi leletek alapján a típus még a 7–8. században is kontinuus volt a területen.⁵⁴¹

A típusok nyugati elterjedését és eredetét az osztrogót vándorlással hozták kapcsolatba. Az apahidai leletekhez legközelebb álló, teljes testükön rekeszbetétes példányok Itáliából, Imola, Villa Clelia lelőhelyekről ismerek, melyek az 5. század végére, 6. század legelejére keltezhetők. Tipológiaiilag továbbfejlett, a 6. század elejétől keltezhető példányok (Brez, Mombello, Rocca di Garda, Testona) nagyobb számban terjedtek el: ezek testét nem fedték be a rekeszek, a korongot poncolt, vésett motívumokkal látták el, a madarak szeme helyén és a fibula közepén egy-egy kőbetét ült.⁵⁴²

A 6. század elejétől a délkeleti Alpok lakossága is követte az Itáliában teret hódító, mediterrán–keleti germán jellegű ízlésvilágot, így megjelentek a saját ízlés szerint kialakított, poncolt díszű forgó madárfejes fibulák. A dalmáciai fibulák a korong alapon négy kiugró madárfejjel hasonlóak a schwechati 34. sír fibulájához (1. típus).⁵⁴³ A helybéli, poncolt példányok eredetét A. Uglešić nem az osztrogótoknak, hanem a gepidáknak tulajdonította és helyi műhelyek termékeként tartotta számon.⁵⁴⁴

A későbbi madaras korongfibulák a 6. századi soros temető horizontból a mediterrán alaptípusok formai továbbfejlődéseként tarthatóak számon.

3.1.1.2.1.2. A madárfejes korongfibulák kronológiája és elterjedése (1. típus)

Schwechat 34. sír [20.9.]

A schwechati 34. sír [7. tábl. 1] fibulájához közel álló 6. századi darabok az itáliai, dalmáciai, kaukázusi analógiák mellett nagyobb sorozatban a Felső-Duna-vidéken jelentek meg bajuvár és Közép-Németországban tübing környékén. Az első példányt U. Koch mutatta be Barbing–Irlmauth 351. sírjából, melyet helyi műhely termékeként határozott meg. A fibulát a 6. század

⁵⁴⁰ WERNER 1956, 80, 104, Taf. 47. 11a-b. Keltezés: VIDA 1995, 224–225, 19. lj.

⁵⁴¹ KAZANSKI – MASTYKOVA – PÉRIN 2002, 183, Fig. 19. 1–3; TICA 2017, 232.

⁵⁴² Ld. FUCHS – WERNER 1950, Taf. 38. C15–16; WERNER 1962, Taf. 37. 1; MAIOLI – VON HESSEN 1981, 251–254; GIOSTRA 2007, 86–88, Fig. 53.

⁵⁴³ TICA 2017, 229–232.

⁵⁴⁴ UGLEŠIĆ 2007, 275; TICA 2017, 230.

első harmadára keltezte.⁵⁴⁵ Ch. Hansen a türingiai Mühlhausen 11. sírjából származó példányt már a 430-as évekre korhatározta.⁵⁴⁶ Straubing–Bajuwarenstrasse 351. sírjából a korongfibula egy trapézalakú láblemezzel ellátott, spiráldíszes fejű kengyelfibulával (U. Koch X47 típus) együtt került elő, amely a délnémet régióban az 5. század- végétől volt jellemző.⁵⁴⁷ A fibulákkal tipológiai szempontból több ponton is egyezést mutató, poncolt díszítésű dalmáciai leletek a 6. század legelejétől datálhatóak.⁵⁴⁸ A schwechati fibulákat a temetőt feldolgozó H. Adler a 6. század elejétől a középső harmadáig keltezte.⁵⁴⁹

G. Tica Szávaszentdemeter/Sirmium környékéről, Csala (Čalma) településről az 5. század végéről ismertet egy hasonló példányt. A terület egykor a gepidák fennhatósága alá tartozott.⁵⁵⁰ A csalai temetőből a forgó madárfejes fibulák három típusa került elő, melyek között a bordázott, sugaras díszű, korong alakú, négy jobbraforduló madárfejjel, a fibula közepén és a madarak szeme helyén kőbetéttel vagy pontkördísszel díszített típus egyezik meg a schwechati 34. sír fibulájával.

Úgy tűnik, hogy a négy madárfejjel ellátott korongfibulák az 5. század második harmadában, második felében megjelenő, „keleti germán”, „osztrogót” madárstílus jegyében készült, Mediterráneumból érkező hatással jöhettek létre a madaras díszű korongfibulák első képviselőiként. A Felső-Duna-vidéken és a mai Közép-Németország területén elő germánok (bajuvár, türing) saját ízlésviláguk szerint formálták a tárgytypust: jellegzetes ékvéséses technikával és kisméretű kerek rekeszdíszekkel látták el. A térségben legkorábban talán az 5. század legvégén készülhettek, de használatuk, elterjedésük súlypontja a 6. század legelejétől, a század első felében feltételezhető. A tárgytypus szerémségi, gepida környezetben való megjelenése nem feltétlenül utalhat helyi készítésre vagy innovációra, tekintve, hogy a lelőhelyről más olyan fibulatípusok is napvilágra kerültek, amelyek a délnémet régióhoz kapcsolódnak.⁵⁵¹ Langobard kori környezetben valószínűleg nem helybéli jellegzetesség, keltezését kizárólag a belső kronológia kidolgozása oldhatja meg.

⁵⁴⁵ KOCH 1968, 37.

⁵⁴⁶ MD 2–3, 430/440–530 (HANSEN 2004, 54).

⁵⁴⁷ SD 3–4, 480–530 (KOCH 2001a, 73, Abb. 13. X47).

⁵⁴⁸ TICA 2017, 229.

⁵⁴⁹ ADLER 1979, 23.

⁵⁵⁰ TICA 2017, 232, Slika 72.

⁵⁵¹ Ld. TICA 2017, 232.

3.1.1.2.1.3. A madárkoszorús korongfibulák kronológiája és elterjedése (2. típus)

MNM, Ráth- vagy Delhaes gyűjtemény [40.8., 40.9.]

A korong alakú, nyolc fejjel ellátott madárkoszorús példányok (Tussla gyűjtemény, MNM, Strass 11. sír) az 5. század második felétől megjelenő alaptípusokból fejlődtek ki,⁵⁵² de más irányban, mint a négy madárfejjel ellátott fibulák. Az idézett fibulák közül a strassi 11. sír zárt leletegyüttesét keltezhetjük: J. Tejral a temetkezést a 4. fázisára, vagyis a 6. század első felére helyezte.⁵⁵³

A keltezést segíthetik a Tisza-vidékről, gepida környezetből ismert fibulák:

A mai Csala (Čalma) faluból a gepidák szerémségi településterületéről az 5. század végéről adatolható egy példány.⁵⁵⁴ A csalai temetőből a forgó madárfejes fibulák három típusa került elő, melyek közül a koncentrikus kör alakú bordákkal ellátott, nyolc egymással érintkező, jobbraforduló madárfejjel, középen és a madarak szeme helyén kőbetéttel ellátott darab a madárkoszorús fibulákkal mutat tipológiai egyezést vagy hasonlóságot.

A másik lelet az 1895-ben a tiszafüredi vasútállomás melletti egykori téglagyár agyaggyerőgödreéből, földmunkák során előkerült sírból származott [7. tábl. 6]. A 4,5 cm átmérőjű korongfibula alapja kör alapú, hét helyen, sugárirányban áttört, közepe így hétküllös kerék formát vesz fel. A kör alakú peremből nyolc madárfej hajlik ki, csőrük széles és igen erősen meghajló. A fibula közepén és a madarak szeme helyén kerek rekeszekben egy-egy kisméretű vörös kőbetét ül.⁵⁵⁵

A korongfibulát tartalmazó leletegyüttesben szerepelt még két megvastagodó, horizontálisan bevagdalt végű és pontkördísszel ellátott ezüstkarperec és két aranyozott ezüst kengyelfibula.⁵⁵⁶ A megvastagodó végű karperecek nem pontosítják a keltezést, tekintve, hogy egyes variánsaik már az 5. század első harmadában kezdtek feltűnni a Kárpát-medencében.⁵⁵⁷ A kengyelfibulák fejlemeze keskeny téglalap alakú, két sor és négy oszlop felosztásban egy-egy spirálmintával díszített, három oldalán egy-egy állatfejet formázó gombbal. A láblemeze a gepida anyagban jellegzetes, a középen kiemelkedő rombuszmintát fektetett spirálokból álló sorozat kereteli, a lábat egy stilizált, profilált állatfej zárja. A kengyelfibula pontos párhuzamát

⁵⁵² Hasonló rekeszes, madárkoszorús példányok az apahidai II. sírból: SCHMAUDER 2002, 14, Taf. 20. 18.1., Taf. 21. 19.1–20.3.

⁵⁵³ TEJRAL 2005, 186, Abb. 11. B: 8.

⁵⁵⁴ TICA 2017, 232, Slika 72.

⁵⁵⁵ CSALLÁNY 1961, Taf. CXCVI: 3. A fibulát J. Werner is idézi: WERNER 1962, 75.

⁵⁵⁶ CSALLÁNY 1961, Taf. CXCV: 2., 4., Taf. CXCVI: 3., 7., 8.

⁵⁵⁷ Bővebben ld. 3.2.3. fejezet.

a Kárpát-medencéből és a Meroving kör nyugati részéről sem ismerem: a láblemez általánosan gombos és félkör alakú, spiráldíszes fejlemezrel szokott párosulni, amely mind a gepida, mind az itáliai gót lelethorizontban megtalálható. Ezek az 5. század végétől a 6. század első feléig voltak jellemzőek.⁵⁵⁸ A fibula kompozíciójának, a fejlemezének, a fejlemez díszítésének, a madárfejes gomboknak közvetlen párhuzamát Közép-Bánság területén, a bocsári (Bočar) gepida temetőben találjuk meg. A temető az 5. század végétől a 6. század közepéig keltezhető, a fibula a tiszafüredihez hasonlóan legkorábban a 6. század közepe körüli horizontban lehetett használatban.⁵⁵⁹

Egy további, gepidákhoz köthető forgó madárfejes fibula Jelica–Gradina [7. tábl. 7], 6. század végén, 7. század legelején felhagyott település rétegeiből került napvilágra a mai Szerbia középső részéről, a Nyugat-Morava folyó mellől. A bronz korongfibula a madárfejek irányában tér el a többitől: a korong négy oldalán két-két egymásnak háttal lévő madárfej egymáshoz simul, csőrük a másik, szemben lévő madár csőrének hegyével ér össze.⁵⁶⁰

A Meroving kör nyugati feléből előkerült madárkoszorús példányok gyűjtését U. Koch végezte el: legnagyobb koncentrációban a frankok Szajna és Rajna között elterülő területén, annak középső és északi felén szóródtak. Néhány lelet a délnémet és az Észak–Rajna-vidéki frank, alamann, bajuvár temetőkben jelent meg. Ezek mindegyike hat fejjel ellátott példány. Egyetlen további példány származik Szászországból (Weissenfels–Beudfeld 1. sír), amely a Magyarországon, Itáliában (Testona) és Szlovéniában is megjelenő, nyolc fejjel ellátott típusok közé sorolható. U. Koch a lelettípust az általa kialakított 5. fázisra keltezte a 6. század első harmadától.⁵⁶¹ Köln–Junkersdorf 197. sír fibuláját F. Siegmund az Észak-Rajna-vidéki 5. fázisára (555–570) keltezte.⁵⁶²

Valószínűleg langobardokhoz köthető környezetből Szlovéniából (Kranj 195. sír)⁵⁶³ és Itáliából (Brez, Testona)⁵⁶⁴ ismerünk tipológiaiilag megegyező, vagy hasonló példányokat. A kranji temetőben a fibula kísérőlelete egy *Schwechat–Pallersdorf* típusú S-fibula volt, mely a régióban a 6. század közepe környékén volt használatban.⁵⁶⁵ Az itáliai példányok keltezése

⁵⁵⁸ Hasonló példány a szentendrei 33. sírból [22.7] került napvilágra. Bővebben ld. 3.1.2.2.1.1. fejezet.

⁵⁵⁹ DIMITRIJEVIĆ – GRIĆ 1971, 190–193; IVANIŠEVIĆ – BUGARSKI 2008, 46–46, Fig. 6. 8; BUGARSKI – IVANIŠEVIĆ 2019, 279, Fig. 8. 2.

⁵⁶⁰ MILINKOVIĆ 2005, 215–216, Abb. 38. 2; MILINKOVIĆ 2011, 299, Abb. 15.

⁵⁶¹ SD 5, 530–555 (KOCH 2001a, 76, 252, Abb. 15. F65).

⁵⁶² SIEGMUND 1998, 54. Köln–Junkersdorf 197. sír: LA BAUME 1967, Taf. 12. 38, 8.

⁵⁶³ STARE – VINSKI 1980, T. 64. 4.

⁵⁶⁴ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 38. C15–16.

⁵⁶⁵ Vonatkozó irodalommal ld. 3.1.1.1.3.3. fejezet.

bizonytalan, J. Werner megjegyzi, hogy az itáliai leletek mindegyike a 6. század utolsó harmadától induló langobard leletanyaghoz kapcsolódik.⁵⁶⁶

A madárkoszorús fibulák tipológiai előzményét, hasonlóan az előző típushoz, az 5. század második felétől elterjedő rekeszdíszes, madárstílus jegyében készült leletek között kell keresnünk. Viszonylag nagy esetszámban fordulnak elő a gótokhoz és gepidákhoz köthető lelőhelyeken.

Tipológiai fejlődésük bizonytalan, de a nagyobb esetszámú frankföldi elterjedésük a típus nyugat-európai eredetét sejteti. Az analógiák alapján a 6. század első harmada előtt nem alakulhatott ki, elterjedésük súlypontja a 6. század közepe körüli időszak lehetett, de használatuk a század végéig, a 7. század elejéig kitolódhatott (kései: Köln 197. sír, itáliai példányok). Langobard környezetből az Alpoktól délre ismerünk egy sírhoz köthető (Kranj 195.) és két szórványleletet (Brez, Testona). Pannoniából zárt leletkontextusból nem kerültek elő. Gepida környezetben délnémet (Csala) és gepida, frank (Tiszafüred) hatású kengyelfibulák és ékszerek között találjuk meg ezeket. A forma továbbélése a II. stílusú állatalakos forgófejes fibulák körében keresendő. Továbbélésükkel hozható összefüggésbe a Keszthely–Fenekpusztáról, Lipp Vilmos ásatásából előkerült kora avar kori, 6. század második harmada utáni korongfibula, amely négy, a II. stílus ihlette állatfejből áll.⁵⁶⁷

3.1.1.2.1.3. A forgó madárfejes fibulák kronológiája és elterjedése (3. típus)

Schwechat 13. sír [20.5.]

Hasonlóan kompozícióban, de az 1–2. típussal nem megegyező vonalon fejlődtek ki a schwechati 13. sír [7. tábl. 8], a poysdorfi 4. sír [7. tábl. 9], a čejakovicei 8. sír [7. tábl. 10] és a kyjovi 1034. sír [7. tábl. 11] fibulái.

J. Werner a schwechati és a poysdorfi fibulákat az észak-dunai fázisára keltezte (489–526/7), emellett számos további párhuzamát ismertette, amelyek a madárkoszorús fibulákhoz hasonlóan frank területen szóródtak. A fibulák frank változatai a kutató szerint egyidőben voltak jelen a pannoniai és észak-alsó-ausztriai példányokkal.⁵⁶⁸ J. Tejral a fibulát tartalmazó

⁵⁶⁶ FUCHS – WERNER 1950, 10.

⁵⁶⁷ HAMPEL 1905, III., T. 177. 1; ALFÖLDI 1926, 37; HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171–172, 9. kép; MÜLLER 2010, Taf. 2. T. III. 1.

⁵⁶⁸ WERNER 1962, 75.

čejakovicei leletegyüttest az általa kialakított Észak-Duna-vidéki fázisra keltezte (MDo 4, 510/20–540/550), a 6. század első felére.⁵⁶⁹

Ezekkel megegyező, négyfejű forgó madárfejes típust a délnémet régióból Altenerding 319. sírjából ismerek, amely a poysdorfi fibulával mutat hasonlóságot. A kisfibula a bajuvár-alamann népeknél jellegzetes, egyenlőszéles lábú kengyelfibulával jelent meg.⁵⁷⁰ A temetkezést H. Losert a 6. század első felére keltezte.⁵⁷¹ További délnémet leletet említ J. Werner Trossingen 11. sírjából⁵⁷² és egy türingiai példányt Weimar 72.⁵⁷³ sírjából.⁵⁷⁴ A trossingeni sírból egy 6. század második felére keltezhető kengyelfibulával került napvilágra.

A fibulák a langobard leletanyag egy korai, 6. század első felére eső horizontját képviselik. A többi madárfejes korongfibulához hasonlóan párhuzamaik a frankok, a bajuvárok, az alamannok és a türingek egykori területén is fellelhető, a langobardokhoz hasonlóan kis esetszámban. Típus stílusa, tipológiai jegyei talán a korai S-fibulák I. és II. csoportjával állhatnak kapcsolatban.

3.1.1.2.2. A rekeszes korongfibulák csoportja (II.)

A „rekeszes korongfibulák” csoportjába a korong- vagy rozetta alakú, nemesfém vagy rézötvözet alapú, teljes testükön sugárirányban elhelyezett rekeszekkel és olykor filigránnal díszített példányok tartoznak.

A rekeszbetétes korong alakú fibulák teljeskörű gyűjtését a pannoniai temetőkből először R. Friedrich végezte el a helybéli nyugati Meroving leletek összegzése során,⁵⁷⁵ majd Horváth E. mind disszertációjában, mind vonatkozó tanulmányában értekezett ezek készítéstechnológiájáról, a műhelykérdésekről és archeometriai vizsgálatukról.⁵⁷⁶

Teljeskörű tipológiát Kathrin Vielitz (2003) végzett az addig előkerült nyugati Meroving leletek esetében, mely nagyban elősegíti a pannoniai darabok besorolását, korhatározását.⁵⁷⁷ A tipológia arra épült, hogy a fibulák alakja, zónái, rekeszszáma és a középső

⁵⁶⁹ MDo 4, 510/20–540/550 (TEJRAL 2005, 143, 186, Abb. 11. B: 1–5).

⁵⁷⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 134, 140–141, Abb. 16. 3–4, Abb. 18. 9–10.

⁵⁷¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 141.

⁵⁷² FUNDBER. SCHWABEN NF. 9, 1935, Taf. 35. Abb. 1.

⁵⁷³ SCHMIDT 1961, Taf. 41. w2.

⁵⁷⁴ WERNER 1962, 75, 10. lj., 12. lj.

⁵⁷⁵ FRIEDRICH 2002.

⁵⁷⁶ HORVÁTH 2012a, 207–247; HORVÁTH 2012b.

⁵⁷⁷ VIELITZ 2003.

díszített mező segítségével fejlődési fokokat lehet megállapítani. Ezek alapján K. Vielitz „A”-tól „H”-ig terjedő csoportokat alkotott az alábbi jellemzők szerint:⁵⁷⁸

1. „A” csoport: kör alakú, egyzónás;
2. „B” csoport: rozetta alakú, egyzónás;
3. „C” csoport: kör- és rozetta alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén gránáttal díszített;
4. „D” csoport: kör- és rozetta alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén filigránnal díszített;
5. „E” csoport: kör- és rozetta alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén préselt lemezzel díszített;
6. „F” csoport: kör- és rozetta alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén gránáttal, filigránnal és préselt lemezzel díszített;
7. „G” csoport: négykaréjos alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén gránáttal, filigránnal és préselt lemezzel díszített;
8. „H” csoport: kör alakú, két-, három- vagy többzónás, közepén gránáttal díszített, „szűkrekeszes” (engzellig) kialakítású.

A csoportokat további típusokba és variánsokba sorolta.⁵⁷⁹

Az általam alkalmazott tipológiában a csoportok helyett *típus*ként kerültek nyilvántartásba a kapcsolódó korongfibulák az alábbi módon: Vielitz A, Vielitz B, Vielitz C és Vielitz D típusok. Az E-től H-ig terjedő csoport nem volt jellemző a térségben.

3.1.1.2.2.1. Vielitz A típus

Rácalmás–Újtelep 6. sír [19.3.], Szentendre–Pannoniatelep 48. sír [22.13.]

Rácalmás 6. [19.3, 8. tábl. 1] és Szentendre 48. [22.13, 8. tábl. 2] sírjaiból egy-egy korong alakú, kétfónás, nyolc sugárirányú rekesszel rendelkező típus került elő. A két példány Horváth E. alapján standard cloisonné technikával készült, vagyis a rekeszfalak egymáshoz és a fibula alapjára is rá vannak forrasztva.⁵⁸⁰ A leletek K. Vielitz A4 típusába sorolhatók be, ezek az egyik

⁵⁷⁸ VIELITZ 2003, 28, Abb. 7.

⁵⁷⁹ Ld. VIELITZ 2003, 27–29.

⁵⁸⁰ HORVÁTH 2012a, 215, 220.

legelterjedtebb korongfibulatípusok a Meroving körben.⁵⁸¹ Az „A” típus szokásos 1,9 átlagátmérőjét a rácalmási példány nem haladja meg az 1,5 cm átmérővel.

Az „A” típusba sorolható további példányok langobard környezetből Baumgarten a. M. egyik ismeretlen sírjából [59.1, 8. tábl. 4], Észak-Alsó-Ausztriából és Roudnice n. L. 2. sírjából [51.1, 8. tábl. 3], a Cseh-medencéből kerültek elő. Előbbi megegyezik az A4-es típussal, míg utóbbi az öt sugárirányú rekeszével az A3-ba tartozik.⁵⁸² K. Vielitz A6 típusába tartozik a holubicei 95. női sír [65.27, 8. tábl. 5] korongfibulapárja, melynek felületét vízszintes és függőleges vonalakkal nyolc téglalap alakú rekeszre osztották.⁵⁸³

Az „A” típusú rekeszes, kétzónás korongfibulák legkorábbi példányai már az 5. század végén feltűnnek, különböző „osztrogót” típusú kengyelfibulák kíséretében, de a 6. század végére keltezhető síregyüttesekben még előfordulnak.⁵⁸⁴ J. Werner a baumgarteni korongfibula 6. századon belüli keltezését nem pontosította.⁵⁸⁵ A holubicei síregyüttest J. Tejral az Észak–Duna-vidéki fázisára (MDo 4, 510/20–540/550) keltezte, a 6. század első felére.⁵⁸⁶ A pannoniiai példányokat importként tartják számon, amelyek az északi frank és a déli alamann-bajuvár térség műhelyeiből érkezhettek.⁵⁸⁷

3.1.1.2.2.2. Vielitz B típus

Hegykö–Mező u. 4 sír [9.2.], Hegykő–Mező u. 18. sír [9.6.]

A hegyköi 4. sírből [9.2, 8. tábl. 6] egy kétzónás, tizenkét szirmos rozettakorong került napvilágra (Vielitz B3).⁵⁸⁸ K. Vielitz a hegyköi rozettafibulát a B3 típus 8. altípusába (B3.8) sorolta be,⁵⁸⁹ noha a fibula háromzónás: két koncentrikus kör alakú belső rekeszből és 12 szziromból áll. Párhuzama a hegyköi temető 18. sírjából [9.6, 8. tábl. 7] származik. A fibulák stilisztikailag homogének, de az átmérő alapján két csoportja különíthető el: egy kisebb széria 2,2 cm átmérőig és egy nagyobb széria 2,3 cm átmérő felett.⁵⁹⁰ A 4. sír fibulája a 2,8, a 18. sír

⁵⁸¹ VIELITZ 2003, 31–32, 247, Abb. 9., Abb. 10. A4. Elterjedésük széleskörű, a legtöbb lelet a mai Belgium, Flandria területén, a mai Franciaország területén, a Rajna mentén, Rhentől Rheinhessenig szóródik. A délnémet régióban és Észak-Svájcban is sok példány számlálható. Az elterjedés egyik súlypontja Közép-Németország területe (VIELITZ 2003, 83).

⁵⁸² VIELITZ 2003, 32, Abb. 9–10.

⁵⁸³ VIELITZ 2003, 247, Abb. 110.

⁵⁸⁴ VIELITZ 2003, 69–70.

⁵⁸⁵ WERNER 1962, 42.

⁵⁸⁶ TEJRAL 2005, 186, Abb 11. A: 9–10.

⁵⁸⁷ QUAEST 2008, 366–372.

⁵⁸⁸ VIELITZ 2003, 34–35, Abb. 11., Abb 12. B3.

⁵⁸⁹ VIELITZ 2003, 72, 247, Abb. 110.

⁵⁹⁰ VIELITZ 2003, 34–35.

fibulája 2,9 cm átmérőjével a nagyobb méretű csoporthoz tartoznak. A Meroving kör nyugati felében nagy számban elterjedt mindkét csoportjuk.⁵⁹¹

A leletek méretein felül eltérő készítéstechnikai sajátosságokat figyelt meg Horváth E. A fibulák díszítése függesztett cloisonné technikával készült, amely a Hegykő-környéki temetők rekeszdíszes ékszereit jellemzik. Ezeknél a fibuláknál a törékeny aranylemezből készült rekeszfalakat szegecsekkel erősítették meg. Horváth E. szerint a leletek nem értelmezhetőek pannoniai aranyművesek termékeiként, inkább észak-itáliai és/vagy délnémetországi műhelyekből származó importárúként. Ezek a műhelyek a mediterrán ötvöshagyományt és a keleti germán ízlésvilágot ötvözték, az elterjedésük az alamann, bajuvár műhelyek készítésére utal. A legkeletibb és a legnyugatibb előfordulás alapján ezekre az ékszerekre Horváth E. *Hegykő–Andernach* csoportként utal. A tipológiai-stilisztikai, technológiai jegyek és anyagjellemzők legalább három különböző műhely vagy aranyműves tevékenységére utalnak. A hegykői 18. sír fibulái az 1. változathoz, vagy műhelykörhöz tartoznak, amelyek mintául szolgálhatott a többi ékszerhez, így a 3. változathoz tartozó hegykői 4. sír fibuláinak is. Utóbbi jellemzően gyengébb minőségű, mind anyaga, mind kiképzése tekintetében is, amelyet egy másik ötvös, vagy másik műhely készíthetett.⁵⁹²

További „B” típusú fibula Kranj 207. sírjából⁵⁹³ ismert, amelyet K. Vielitz a B3 típus 7. altípusába sorolt (B3.7).⁵⁹⁴ A Dunától É-ra nem jellemző a tárgytípus.

A „B” típusú korongfibulák legkorábbi feltűnése az 500 körüli időszakból is adatolható, viseletük a 6–7. század fordulójáig feltételezhető. A nagyobb átmérőjű fibulák, melyek körét a hegykői 4. és 18. sír fibulái gyarapítják, valamivel később jelenhettek meg, a 6. század első harmada után vagy a század közepén (Vielitz Stufe 2, 530/40–560/70).⁵⁹⁵

3.1.1.2.2.3. Vielitz C típus

Budapest III. Vályog utca 8. 30. sír [5.1.], Hegykő–Mező u. 72. sír [9.17.], Mödling 2. sír [17.2.]

A hegykői 72. sír [9.17, 8. tábl. 8] háromzónás tizenkétszirmos korongfibuláját K. Vielitz két- vagy többzónás, gránátberakásos középmezővel ellátott „C” típusú fibulái között találjuk meg,

⁵⁹¹ A hegykői példányokhoz hasonló nagyobb méretű rozettás fibulák Rheinhessen, a Majna és a Neckar alsó folyásánál csoportosulnak, legnagyobb sűrűsödésük a délnémet régióban, a Felső-Duna-vidéken figyelhető meg. Tübingiában ritka leletnek számítanak (VIELITZ 2003, 86).

⁵⁹² HORVÁTH 2012a, 221–224. Részletes leírással a többi műhelykörbe sorolható ékszerről, fibulákról.

⁵⁹³ STARE – VINSKI 1980, Taf. 68. 207: 6.

⁵⁹⁴ VIELITZ 2003, 174, Kat. 493.

⁵⁹⁵ VIELITZ 2003, 71–72.

annak 2.11 altípusába, melynek jellemzője, hogy a középső rekeszt keresztirányban négy részre osztották (C2.11). Az óbudai/aquincumi langobard temetkezések közül a Vályog utcai női sírból [5.2, 8. tábl. 9] hasonló felépítésű korongfibulapár került elő: két nagyméretű középső zónával –, a középsőt hat váltakozó, kisebb és nagyobb méretű rekeszre osztották – és 26 kisméretű szírommal rendelkeznek.⁵⁹⁶ Ebben a típusban is elkülönül egy nagyobb méretű széria, 2,5–3 cm átmérővel, melyek közé a hegyközi példány a 2,9 cm és az óbudai példány a 2,8 és 3 cm átmérőjével is beilleszkedik.⁵⁹⁷

A hegyközi 72. sír ékszere az ún. *Hegykő–Andernach* horizontba (Horváth E.) tartozik. A fibula a „B” típus korábban idézett két műhelykörének ékszertípusaitól (1. változat, hegyközi 18. sír; 3. változat, hegyközi 4. sír) eltérő szerkezetű, amely egy másik ötvös, vagy műhely jelenlétére utalhat (függesztett cloisonnéval ellátott csoport 2. változata). Az ide sorolható tárgyak az 1. változatot utánozzák. Ennek a csoportnak párhuzamai Pannoniából hiányoznak, készítésük vagy Észak-Itáliára vagy Dél-Németországra lokalizálható a régióban megfigyelhető nagyfokú leletszóródás alapján.⁵⁹⁸

Az óbudai fibulapár az „A” típus példányaihoz (Rácalmás 6., Szentendre 48.) hasonlóan standard cloisonné technikával készült.⁵⁹⁹ Valószínűleg importként érkezhettek Pannoniába az északi frank és a déli alamann-bajuvár térség műhelyeiből.⁶⁰⁰

További „C” típusú korongfibula Hódmezővásárhely–Kishomok gepida kori temetőjének 77. sírjából [8. tábl. 11] is napvilágra került.⁶⁰¹ A C3.13-ra típusú⁶⁰² az óbudaihoz hasonló szerkezetű, a standard cloisonné technikával készült ékszerek közé sorolható.⁶⁰³

A „C” típus jellegzetes viseleti elem volt a Meroving kör nyugati felének női öltözetében.⁶⁰⁴ A C2-be tartozó példányok a 6. század legelejétől tűntek fel, használatuk a század első harmadában volt leginkább jellemző. A hegyközihez és az óbudaihoz hasonló nagyobb átmérőjű szériák a 6. század első harmadától keltezhetőek.⁶⁰⁵ A gepida kori példány

⁵⁹⁶ VIELITZ 2003, 249, Abb 111.

⁵⁹⁷ VIELITZ 2003, 72.

⁵⁹⁸ HORVÁTH 2012a, 224.

⁵⁹⁹ HORVÁTH 2012a, 220.

⁶⁰⁰ QUAST 2008, 366–372.

⁶⁰¹ NAGY 2004, 218, 20. kép: 8.

⁶⁰² VIELITZ 2003, 169.

⁶⁰³ HORVÁTH 2012a, 220.

⁶⁰⁴ Köln környékén, az Alsó- és a Közép-Rajna-vidéken, Svábföldön. Nagyobb csoportosulással a mai Belgium és Észak-Franciaország területén és a délnémet régióban (VIELITZ 2003, 86–88).

⁶⁰⁵ VIELITZ 2003, 72–73.

(C3) esetében kiemelendő, hogy egy sasos csattal együtt került elő, amely Nagy M. keltezése szerint a 6. század első harmadára volt jellemző.⁶⁰⁶

Mödling 2. sírjából [17.2, 8. tábl. 10] egy különleges díszű rozettafibula került napvilágra. A 13 szírom által körülvelt középső kör alakú rekeszben két kisebb, egymást metsző kör helyezkedik el. A fibula testének rekeszeit ékkőberakással töltötték ki. K. Vielitz a „C” csoportba sorolta be a példányt, amely párhuzam nélküli az általa kutatott Meroving soros temető körben.⁶⁰⁷ Átmérője 2,7 cm, mely által a típus nagy átmérőjű szériájába sorolható be. Technikailag az óbudai és a kishomoki fibulákkal mutat azonosságot a standard cloisonné.⁶⁰⁸ Keltezése azonos a „C” típusal, vagyis a 6. század első harmadától tűnik fel és század végéig számolhatunk viseletével.

3.1.1.2.2.4. Vielitz D típus

Kajdacs–Homokbánya 2. sír [11.1.], Szentendre–Pannoniatelep 2. sír [22.2.], Szentendre–Pannoniatelep 28. sír [22.5.], Szentendre–Pannoniatelep 29. sír [22.6.], Szentendre–Pannoniatelep 54. sír [22.15.], Várpalota–Unió homokbánya 5. sír [25.3.], Tatabánya–Kertváros, ismeretlen sír [35.1.], MNM, Delhaes-gyűjtemény [40.10.]

A K. Vielitz által meghatározott „D” típusba a filigrános mintázatú középmezővel ellátott példányok tartoznak, melyek a pannoniai langobard szállásterületről viszonylag nagy számban és variabilitásban kerültek napvilágra:

Szentendre 2. [22.2, 8. tábl. 12] és Várpalota 5. [25.3, 8. tábl. 13] sírjaiból a kétzónás korongfibulák közepét három-három félkör alakú filigrándrót díszíti, melyek a rekesz belső falához csatlakoznak. A szentendrei fibulát 10, a várpalotait 16 sugárirányú rekesz veszi körbe. A fibulák a D2 típusba illeszkednek, melyek jellegzetesen kétzónásak és két vagy három filigránívvel díszített a középső mezőjük.⁶⁰⁹ K. Vielitz besorolása szerint a szentendrei a fibula a D2.6 altípus képviselője,⁶¹⁰ ebbe a körbe a várpalotai is beletartozik.

Szentendre 54. sírjából [22.15, 8. tábl. 15] származó 12 szírmos rozettafibula közepét a D2.6 típushoz hasonlóan félkörívek díszítik, ebben az esetben négy darab. Hasonló mintázat figyelhető meg a temető 29. sírjából [22.6, 8. tábl. 14] származó egyszerű korongfibulán is, melyen a négy egyenletes távolságban elhelyezkedő félkörívek közé egy „X”- vagy kereszt

⁶⁰⁶ Bővebben: NAGY 2002, 209–243.

⁶⁰⁷ VIELITZ 2003, 243, Abb. 107. 1137.

⁶⁰⁸ HORVÁTH 2012a, 220.

⁶⁰⁹ VIELITZ 2003, 39–40, Abb. 15.

⁶¹⁰ VIELITZ 2003, 194, 251, Kat. 978., Abb. 112.

alakú filigrándrótmotívumot is illesztettek. A díszítésük alapján a D3.10 és a D3.20 típusokba sorolható.⁶¹¹ Az 54. sír másik fibulapárjának hiányzik a közepe, így nem lehetséges annak tipológiai besorolása.

A szentendrei 28. sír [22.5, 8. tábl. 16] tízszirmos rozettája a filigránvolutákkal díszített korongfibulák körét gazdagítja, annak kereszt alakú volutamintás változatát képviseli (Vielitz D5.46).⁶¹² Filigránvolutákkal ékített a szentendrei 29. sír másik [22.6, 8. tábl. 17], kerek alakú fibulapárja, amely az előzőleg idézett D3.20 típussal párban került elő. A belső mezőben két szembenálló, egyszer feltekeredő S-alakú spirál és egyszer feltekeredő végű, félkör alakú motívum helyezkedik el. Ezt a külső zónában 15 négyszögletes sugárirányú rekesz veszi körbe. A minta ismert a nyugati Meroving körben is, ez a D7.72 típusba sorolható.⁶¹³

A Delhaes-gyűjtemény korongfibulája [40.10, 8. tábl. 18] a D7.68 típusba sorolható.⁶¹⁴ A kétfónás fibula belső zónájába három ellentétes irányba forduló, egymással összeérő, egyszer feltekeredő végű, félkör alakú filigrándrótot helyeztek. A külső zónát 12 köbetéttel kitöltött szirom alkotja.

A Tatabánya–Kertváros lelőhelyű [35.1, 8. tábl. 19] fibula tipológiai jegyei alapján D8.75 stílusú fibulák közé illeszkedik.⁶¹⁵ Az ezüstalapra készült rozetta alakú korongfibula kétfónás, belső részét két szembenálló, két helyen ívelő hullámvonalforma díszíti, melyet filigrándrótból formáltak meg. A középső mezőt 15 szirom veszi körbe.

A kajdaci 2. sírból [11.1, 9. tábl. I. 1] egy különleges kétfónás, nagyméretű belső mezőjében bonyolult volutamintázattal díszített rozettafibula került napvilágra. A fibula középső tengelyét keresztirányban átszelő filigrándrótok végei egyszer feltekerednek, az így négy részre osztott mező sarkaiba és a hosszanti drót mindkét oldalára további két-két kör alakú motívumot helyeztek. A lelet a „D” típusba sorolható be mintázata alapján, legközelebb a D6 és D8 stílusú fibulákhoz áll belső mintázata.⁶¹⁶

A „D” típus átlagos átmérője 2,7 cm, melyhez a pannoniai fibulák is illeszkednek. Készítéstechnikai szempontból az ékszerek mindegyike *standard cloisonné* technikával készült, amelyek Horváth E. nyomán északi-frank vagy délnémet, frank-alamann-bajuvár

⁶¹¹ VIELITZ 2003, 39–40, Abb. 15. 194., Kat. 980. 251., Abb. 112.

⁶¹² VIELITZ 2003, 39–40, 194, 251, Abb. 112., Kat. 979.

⁶¹³ VIELITZ 2003, 194, Kat. 981.

⁶¹⁴ VIELITZ 2003, 251, Abb. 112.

⁶¹⁵ VIELITZ 2003, 251, Abb. 112.

⁶¹⁶ VIELITZ 2003, 251, Abb. 112.

termékek lehetnek.⁶¹⁷ Az első filigrándíszes korongfibulák egyszerű vonal, félkör vagy S-alakú spirálmintával a 6. század elején tűntek fel, de a felsorolt legtöbb példány a 6. század első harmada után keltezhető és az analógiák alapján a század közepéig, második harmadáig is használatban lehettek (Vielitz Stufe 2, 530/40–560/70). A bonyolultabb mintázatú filigrános példányok (D6 és D8) a század végéig jellemzőek a Meroving kori anyagban.⁶¹⁸ Ilyen kései példány a kajdacsai 2. sír rozettafibulája, vagy a tatabányai fibula.

3.1.1.2.2.5. Egyedi típusok

Bezenye–Papréti 8. sír [1.4.], Rácalmás–Újtelep 6. sír [19.3.]

A bezenyei 8. sír [1.4, 9. tábl. I. 2] arany rozetta, vagy csillag⁶¹⁹ formájú korongfibulája egy unikális példány, melynek alapja négy zónából áll. A belső 2., és 3. zónák sugárirányban rekeszekre osztották, ezeket nyolc váltakozó alakú (félkör és csúcsos) szirom veszi körbe. A belső két zóna kupolaszerűen domborodik ki a fibula felületéből.

Horváth E. a függesztett- vagy valódi cloisonné technikával készült leletcsoport 1. műhelykörének példányaival, a hegyköi 18. sír rozettafibuláival állította ezeket párhuzamba.⁶²⁰ A fibula érdekessége, hogy nincs tűtartó a hátoldalon, csak a négy félkör alakú szirom vége van áttörve, amely a fibula felvarrására is utalhat.

További egyedi darab az ékkőberakásos rozettafibulák között a rácalmási 6. sír öntött ezüstfibulája [19.3, 9. tábl. I. 3], amely jelenlegi tudásom szerint analógia nélküli a környéken.

Keltezésüket a továbbiakban a síregyüttes és a temetők kronológiája segíti.

3.1.1.2.3. A pontkörös díszű korongfibulák csoportja (III.)

Gyirmót–Homokdomb 31. sír [8.3.], Tolna vármegye [36.1.]

A pontkörös díszű korongfibulák általános jellemzői, hogy réz alapú ötvözetből (bronzból), olykor ezüst alapú ötvözetből öntöttek. Alakjuk lehet egyszerű korong, de jellemzőbb a többszirmú rozetta, esetleg a négy- vagy többkaréjos forma. Felületüket minden esetben poncolt pontkörökkel díszítették, nagyon ritkán alkalmaztak egyéb díszítési eljárást, ezek közül is

⁶¹⁷ HORVÁTH 2012a, 217.

⁶¹⁸ VIELITZ 2003, 75–76. Egyes stíluscsoportok más-más területen koncentrálnak. A D2.6 típus a mai Belgium területén és a délnémet régióban a leggyakoribb. A D3.20-as típuscsoport a schretzheimi temetőben és a Felső-Duna-vidéken fordulnak elő. A D5 típus Pannonián kívül Pikárdiából került napvilágra. A D7 típus Dél-Németországban, Alsó-Frankföldön, a Közép-Rajna-vidéken, emellett Lotaringia és Genfi-tó környékén szóródnak (VIELITZ 2003, 91).

⁶¹⁹ WERNER 1962, 74.

⁶²⁰ HORVÁTH 2012a, 221.

leginkább ékvésést. A langobard kori leleteket alakjuk szerint két típusba lehetett sorolni, ezek a 1. *négykaréjos* - és a 2. *szirmos rozetta alakú* korongfibulák.

A kis esetszámból kifolyólag a két típus jellemzőit és kronológiáját együtt tárgyalom: Gyirmót–Homokdomb 31. sírjában [8.3] két különböző típusú rozetta alakú bronzfibula feküdt viseleti helyzetben:

Az egyik korongfibula a nyugati Meroving környezetben jellegzetes, ún. *négykaréjos* típusú (1. típus) [9. tábl. II. 2]. A fibula lekerekített négy szirma között hegyes szirmok vagy levek, a felületén beütögetett pontkörminta és kereszt alakú vonalak foglalnak helyet.

A sírból származó másik korongfibula (2. típus) egy *tizennégyszirmos*, teljes felületén elszórtan pontkörökkel díszített példány, melynek pontos párhuzama nem ismert [9. tábl. II. 1]. Hasonló fibula egy Pannonia területéről, Tolna vármegyéből előkerült szórványlelet [36.1, 9. tábl. II. 3], amely szintén a pontkörös rozettafibulák körébe sorolható (átm.: 2,2x2,1 cm). Felülete lapos és kereszt alakban kör alakú poncolt körsorokkal felosztott. A körcikkekben elszórtan három-négy poncolt pontkörminta helyezkedik el.

Tomka P. a gyirmóti sírt a temetővel együtt a 6. század első felére/közepére datálta.⁶²¹

A négykaréjos fibulákat U. Koch gyűjtötte össze (Vierpassfibeln), elkülönítette az ezüstből és a bronzból készületeket. A két altípus között csak minőségbeli különbségek állnak fenn, kronológiájuk megegyező. Mindkét altípus frank szállásterületen fordult elő legnagyobb számban a Rajna alsó folyásánál, emellett a Rajna mentén és a délnémet régióban is megjelentek. Használatuk súlypontja a 6. század első harmada után a század közepéig feltételezhető (SD 5).⁶²² Michael Friedrich egészen a 7. század első pár évtizedéig feltételezte ezek használatát.⁶²³

A Tolna megyei lelethez kapcsolódóan (2. típus) a pontkörös fibulákat Koncz I. és Ódor J. G. vizsgálták.⁶²⁴ A kranji temető 297. sírjában egy szabálytalan kör alakú darabot találtak, melynek teljes felülete pontkörökkel díszített.⁶²⁵ A leletet Zdenko Vinski a 6. század második felében élő, helybéli romanizált közösség jellegzetes viseleti elemeként határozta meg.⁶²⁶ Két másik fibulát az Alpok keleti részéről gyűjtöttek össze a 23/73. számú teurniai sírból és

⁶²¹ TOMKA 2005, 252–253, 262.

⁶²² KOCH 2001a, 76, 219, Abb. 15. F34, Liste 14.

⁶²³ SDM 4–5, 520/30–610/20 (FRIEDRICH 2016, 86, Abb. 42).

⁶²⁴ KONCZ – ÓDOR 2016, 151–152.

⁶²⁵ STARE – VINSKI 1980, 72, Taf. 89. 15.

⁶²⁶ STRARE – VINSKI 1980, 94–95.

Invillinóból.⁶²⁷ A V. Bierbrauer által a romanizált lakossághoz kapcsolt fibulák közül az előbbi a 6. század végére, utóbbit a 6–7. század fordulójára keltezte.⁶²⁸ Koncz I. és Ódor J. G. a 2. típust az analógiák alapján a 6. század második felére keltezték.⁶²⁹ J. Werner a pontkörös fibulák bizánci eredete mellett foglalt állást és a 6–7. századra datálta a típust.⁶³⁰

További pontkörös rozettafibula megtalálható Marktoberdorf E 42. sírjában, közepén bronz, domború, benne négy pontkörrel, a külső zóna sugárirányban négy részre osztott, benne két-két pontkörrel.⁶³¹ Heilbronn–Sontheim 8. sírjából napvilágra került korong alakú fibula sugárirányban nyolc részre osztott, kereszt alakban négy-négy zóna vízszintesen bordázott, a másik pontkörökkel díszített. U. Koch a 6. század második negyedére keltezte a példányt.⁶³²

Kiemelkedő a pontkörös díszű fibulák és egyéb - viseleti elemek koncentrációja a Keszthely környéki temetkezésekben, melyeket szintén a romanizált közösségekhez kapcsoltak.⁶³³ Müller Róbert véleménye kiemelendő a langobard leletek kontextusában: szerinte nem bizonyított, hogy a pontkörös tárgyak csoportja kizárólag az egykor itt élő késő antik lakossághoz kapcsolható, inkább a 6. század második felétől a 6. század végéig működő műhelyek termékeinek bizonyulnak, melyek folytatták a késő római hagyományokat és mind a kontinuus, mind a germán közösségeket kiszolgálták.⁶³⁴

Hasonló következtetéseket vont le Koncz I. és Ódor J. G. a 6. századi pontkörös lelethorizont kapcsán, utalva arra, hogy a díszítés egyszerűségéből adódóan jelen lehetett földrajzilag elkülönülő, a romanizáltakkal nem kapcsolatba hozható területeken is. A pontkörök fő díszítő motívumként általában a bronztárgyakon jelentek meg, míg az arany- és ezüstitárgyakon csak kiegészítő szereppel rendelkeztek. Fontos megjegyzésük, hogy a díszítési mód alkalmazása nem csak a társadalom horizontális (kulturális csoportok, etnikumok, hagyományok), hanem vertikális (vagyon és rang) tagolódásával is összefüggésben állhatott.⁶³⁵

A langobard kori gyirmóti fibulák analógiáit és a temető földrajzi helyzetét tekintve inkább állhattak kapcsolatban a nyugati Meroving példányokkal, mint a helyi kézművesség

⁶²⁷ PICCOTTINI 1976, 29–30, Taf. 15. 5; BIERBRAUER 1987, 146, Taf. 47.

⁶²⁸ BIERBRAUER 1987, 146.

⁶²⁹ KONCZ – ÓDOR 2016, 152.

⁶³⁰ WERNER 1961, 53.

⁶³¹ CHRISTLEIN 1966, 67, Taf. 11. 15.

⁶³² KOCH – PICHLER – ALT 2017 2017, 250–251, Abb. 30.

⁶³³ Ezeket Koncz I. és Ódor J. G. is kiemeli összefoglaló tanulmányukban. Vonatkozó irodalommal ld. KONCZ – ÓDOR 2016, 152.

⁶³⁴ MÜLLER 2010, 57–58.

⁶³⁵ KONCZ – ÓDOR 2016, 154.

termékeivel. A nyugati Meroving jellegű tárgyak előfordulása az ÉNy-pannoniai temetők esetében kiemelkedő.

Összességében a teljes felületükön pontkörökkel díszített fibulák a 6. század második negyedétől jelentek meg, de leginkább a század közepe után koncentrálnak. A gyirmóti fibulák keltezését a 6. századon belül a kísérőleletek és a temető kronológiájának ismerete is pontosíthatná.

3.1.1.2.4. Az ékvéséssel díszített korongfibulák csoportja (IV.)

Hegykö–Mező u. 21. sír [9.8.], Nikitsch 24. sír [18.5.]

A langobard kori korongfibulák között ritkán bukkannak fel kizárólag ékvéséssel, vagy az ékvésés mellett olykor más díszítőeljárással is kiegészített darabok. Ennek bizonyítéka, hogy a csoportba egyetlen típus sorolható be, melynek ezüst alapú ötvözetből készült kör alakú teste sugárirányban bordákkal díszített, a közepén lévő kör alakú rekeszbe kőbetétet helyeztek. A korábbi szakirodalom alapján⁶³⁶ ezt *Nikitsch–Hegykö* típusként soroltam be.

A típusok pannoniai képviselői Hegykő 21. [9.8, 9. tábla III. 2] és Nikitsch 24. sírjaiból [18.5, 9. tábla III. 1] kerültek napvilágra. Előbbi példányon a bordadíszeket bevagdálással díszítették. A fibulák átmérője 2,1 cm.

J. Werner zárt előfordulásukból kifolyólag pannoniai langobard készítményeknek határozta meg. Tipológiai párhuzamaként két kranji fibulatípust (43. sír)⁶³⁷ határozott meg, közepén kőberakással, körülötte sugárirányú mintázattal.⁶³⁸ Az egyik egy rozettafibulapár, a másik egy sugaras díszű, vésett korong alakú példány, ún. *Thalmässing* típus. Ezek az egykori alamann-bajuvár területekről sorozatban kerültek elő, H. Losert a *Thalmässing* típussal az altenerdingi temető alapján 500–540 közötti időszakban számolt.⁶³⁹

A nyugati Meroving régióból további pontos analógiákat, vagy hasonló sugaras díszű korongfibulákat is ismerünk, részben Kurt Böhner C11 típusai közül.⁶⁴⁰ Rittersdorf 41. sírjából két fibula közül az egyik a pannoniai leletekkel teljesen megegyező típusú, a másik keresztirányban futó sugaras bordadísszel ellátott. Obrigheimből egy érmével keltezett

⁶³⁶ WERNER 1962, 74

⁶³⁷ STARE – VINSKI 1980, T. 21. 2–4.

⁶³⁸ WERNER 1962, 74, Taf. 36. 26–27.

⁶³⁹ LOSERT – PLETESKI 2008, 140–141.

⁶⁴⁰ BÖHNER 1958, 96–97; FRIEDRICH 2002, 178.

temetkezésből (t. p. q. 541) került elő egy sugaras díszű korongfibula.⁶⁴¹ K. Böhner a leleteket az AM III periódusba keltezte.⁶⁴²

További, tipológiailag hasonló példány Marktoberdorf 65. sírjából került napvilágra, középen kőbetéttel, körülötte öt sugárirányú bevagdalt és keretelt bordadísszel, melyet R. Christlein Duna-vidéki típusként határozott meg. Számos párhuzamát hozta a Felső-Duna-vidéki bajuvár, alamann szállásterületről, melyeket műhelyazonos példányoknak vélt.⁶⁴³ Ezek az analógiák a pannoniai példányok tipológiailag távolabbi párhuzamainak bizonyulnak. A schretzheimi 426. sír példányát U. Koch a temető 2. megtelepedési fázisába sorolta (545–565/70).⁶⁴⁴ M. Friedrich a kora Meroving korban feltételezi használatukat, az 5. század utolsó harmadától, végétől a 6. század utolsó harmadáig (SDM⁶⁴⁵ 3–4, 480/90–560/80).⁶⁴⁶

A középen rekesszel ellátott, sugaras díszű korongfibulák kompozíciójához hasonló „veret” a Tisza-vidéki, tiszaugi gepida temetőjéből került napvilágra (201. sír, 9. tábla III. 3).⁶⁴⁷ A tárgy 2,5 cm átmérőjével közel azonos mérettartományba esik, mint a langobard kori fibulák, melyek 2,1 cm-esek. A kör alakú öntött bronztárgy peremén egymással azonos távolságban elhelyezett négy fül és a benne lévő szegecs jelezhetik az egykori funkcióját.⁶⁴⁸ A „veret” egy spiráldíszes fejlemezű, háromgombos, rombikus láblemezű aranyozott ezüst kengyelfibulapár kíséretében került elő, melyet az 5. század végére, 6. század elejére keltezhetünk.⁶⁴⁹

Összességében az ún. *Nikitsch–Hegykő* típushoz közel álló sugaras díszű fibulák mind a Felső-Duna-vidékről, mind a Rajna-menti területekről ismertek. Szóródásuk nem sűrű, előállításuk helye kérdéses. A fibulatípus valószínűleg már a kora Meroving kor folyamán, az 5. század végén, a 6. század legelején már megjelenhettek.

⁶⁴¹ BÖHNER 1958, Taf. 13. 8–9.

⁶⁴² BÖHNER 1958, 97.

⁶⁴³ CHRISTLEIN 1966, 68, 172. lj. Taf. 15: 17.

⁶⁴⁴ KOCH 1977, 44.

⁶⁴⁵ U. Koch fázisait „SD” jelöléssel látta el, míg M. Friedrich sorszámmal. A könnyebb értelmezhetőség és visszakereshetőség miatt a továbbiakban az utóbbiakra „SDM” („Süddeutschland-Modifiziert”) jelöléssel fogok hivatkozni.

⁶⁴⁶ FRIEDRICH 2016, 86, Abb. 42.

⁶⁴⁷ ÁTKELŐK 2022, 168, Kat. 149.

⁶⁴⁸ A viseletre vonatkozó megfigyeléseket ld. 4.2.4., *Egyéb megfigyelések* c. fejezet.

⁶⁴⁹ B. TÓTH – WILHELM 2022, 71.

3.1.1.3. Madárfibulák

Az S-fibulák és a madaras díszű korongfibulák mellett a madáralakok egyedülálló, stilizált, plasztikus ábrázolásként is feltűnhetnek az ún. madárfibulák esetében. A madárfibulákat különböző technológiával (cloisonné, ékvésés, poncolás, kőbetétek) díszítették, melyek a tipológiai besorolás alapjául szolgálnak.⁶⁵⁰

A tárgytypust összefoglaló G. Thiry által kialakított csoportok képviselői, a rekeszes díszű, kőberakásokkal ellátott és berakások nélküli példányok is megtalálhatóak a langobardok korban.⁶⁵¹ A pannoniai langobard környezetben fellelhető nyugati Meroving típusú, 5–6. századi fibulák, köztük a madáralakos darabok kronológiai besorolása 2002-ben született meg R. Friedrich tollából.⁶⁵² Ezt követően Rácz Zsófia foglalkozott a Kárpát-medencei 5–6. századi gepida madárfibulákkal. Gyűjtése során a dunántúli langobard kori temetőkből előkerült darabokat is ismertette.⁶⁵³ Egyes pannoniai rekeszbetétes példányokkal Horváth E. foglalkozott készítechológiai szempontból.⁶⁵⁴

Az alkalmazott díszítés technológiája alapján összesen három csoportjuk különíthető el, a *pontkörös díszű- (I.)*, az *ékvéséses díszű- (II.)* és a *rekeszes díszű (III.)* madárfibuláké [ld. 9. kép].

Madárfibulák				
csoport		típus		altípus
I.	pontkörös	1.	poncolt pontkörös	x
II.	ékvéséses	1.	ékvéséses-rekeszbetétes, ovális testű	x
		2.	ékvéséses, plasztikus díszű, sas alakú	x
		3.	ékvéséses, széles testű, bordázott hasú	x
		4.	ékvéséses, ívelt nyakú, koncentrikus négyzetekkel	x
III.	rekeszes	1.	oldalra forduló	x
		2.	repülés közben ábrázolt	x

9. kép. A madárfibulák tipológiája.

⁶⁵⁰ A madárfibulák viselete a délnémet régióban, a Rajna középső folyásánál és a mai Észak-Franciaországban jellemző volt (THIRY 1939, 141–144, Taf. b–g; BÖHNER 1958, 98–99; KOCH 2001a, 224–226, Abb. 97; LOSERT – PLETESKI 2003, 152–162); türing területen ritkán bukkan fel (HANSEN 2004, 49–50). U. Koch a madárfibulákat az általa kialakított 3. fázistól, vagyis az 5. század végétől adatolja (480–510). Viseletük súlypontja az 5. század végétől a 6. század első feléig, vagyis a 3. és az 5. fázis között (480–555) figyelhető meg, ebből az időszakból számos variánsa került napvilágra. Egyes típusok viselete még a 6. század végéig (SD 4–6, 510–580) is követhető (KOCH 2001a, 73, 74, Abb. 13. F1, F80, X103, Abb. 14. X21, X22, X25, F54). H. Losert az altenerdingi madárfibulás sírokat az 5. század közepétől a 6. század első feléig keltezte. Kiemelte, hogy a viseletük leginkább a 475–525 közötti időszakban volt jellemző (LOSERT – PLETESKI 2003, 155).

⁶⁵¹ THIRY 1939, 25–57.

⁶⁵² FRIEDRICH 2002, 175–190.

⁶⁵³ RÁCS 2011, 173, 175, 48. l.j.

⁶⁵⁴ HORVÁTH 2012a, 207–247.

Az I. csoportot egyetlen típus alkotja, az ún. *poncolt pontkörös* díszű madárfibulák.

A II. ékvéséses csoportba négy típus tartozik, melyeket egyrészt a madár testének alakja, másrészt a díszítőelemek kombinációja alapján lehetett elkülöníteni. Az 1. típus az ékvéséses-rekeszbetétes, ovális testű, a 2. típus az ékvéséses, plasztikus díszű, sas alakú, a 3. típus az ékvéséses, széles testű, bordázott hasú, a 4. típus az ékvéséses, ívelt nyakú, koncentrikus négyzetekkel díszített madárfibulák köre.

A III. csoportot a teljes testükön *rekeszes díszű* fibulák jelentik, melyeket az ábrázolt madár testhelyzete alapján lehetett tipologizálni. Eszerint elkülönülnek az *oldalra forduló* (1. típus) és a *repülés közben, szemből* (2. típus) ábrázolt madáralakok.

3.1.1.3.1. A pontkörös díszű madárfibulák csoportja (I.)

Tamási–Csikólegelő 29. sír [24.13.], Pincehely–Papsziget [33.1.]

A pontkörös díszű fibulák egyike a Tamási 29. sírjából [24.13, 10. tábl. I. 1] származó bronzöntvény (hossz.: 3,8 cm; szél.: 1,4 cm). A madár teste ovális alakú, amely trapéz alakú farktollban zárul. A pontkördísz a kisméretű, alig meghajló csőrrel ellátott, profilban ábrázolt fejen helyezkedik el és a madár szemét mintázza meg. Egy hasonló alakú, pontkörös díszű madárfibula került elő Pincehely–Papsziget lelőhelyről [33.1, 10. tábl. I. 2]. A szórvány bronzöntvény, teljes testén pontkörökkel díszített, a tamási fibulával összehasonlítva kissé elnagyoltabb kivitelű (erősen vastag, meghajló csőr, legyezőszerű farktoll).

Langobard környezetből hasonló a Morva-medencei Znojmo egyik ismeretlen sírjából [78.1, 10. tábl. I. 3] származik. A fibula teste öntött, felülete díszítetlen. A csőr a tamásihoz hasonlóan alig meghajló, a test ovális, a farktoll trapézalakú.

A két fibula az I. csoport egyedüli, 1. és egyedüli típusát alkotják.

A Gerthrud Thiry által összegyűjtött, teljes testükön pontkörös díszű fibulák és a pincehelyi lelet összehasonlító vizsgálatát Koncz I. és Ódor J. G. végezte el. A pontkörös díszű példányok a 6. században fordultak elő, míg az amiens-i⁶⁵⁵ a 6. század második felére, 7. századra keltezhető.⁶⁵⁶ Az Alpok környéki, 5–7. századi állatalakos fibulák teljes testének pontkörös díszítése miatt a Mediterráneummal való kapcsolat is felmerült.⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ THIRY 1939, Taf. 18. 411.

⁶⁵⁶ KONCZ – ÓDOR 2016, 146–148.

⁶⁵⁷ KONCZ – ÓDOR 2016, 148.

A tamási fibula a szemet mintázó pontkört leszámítva díszítetlen testű, ehhez hasonló példányok ritkán kerültek napvilágra a Meroving körben. G: Thiry gyűjtéséből mindössze a kircheimi 58. sírjából származó fibulapár említhető.⁶⁵⁸ G. Thiry ezeket az ékvéséses díszű madárfibulák csoportjába sorolta (*kerbschnittverzierte Vogelfibel*) és 450–500 közé keltezte.⁶⁵⁹ U. Koch a leletet a madárfibulák megjelenésének legkorábbi, 3. fázisában feltételezte, mely az 5. század végét, 6. század legelejét (SD 3, 480–510) jelenti.⁶⁶⁰ Hasonló kezdetleges formájú, vékony, alig meghajló csőrű, vékony testű, minimális díszítéssel (poncolás, ékvésés) ellátott kőberakás nélküli darab Altenerding 485. sírjában is megjelent.⁶⁶¹ H. Losert a temetőben megjelenő madárfibulák négy csoportja közül az elsőbe sorolta a 485. sír fibuláját (*Vogelfibel mit einfachen Riefen und Punzdekor*) és Uta Haimerl 1. fázisára keltezte,⁶⁶² azaz 5. század utolsó harmadára (460/70–490).⁶⁶³

A madárfibulák élénk importja és variabilitása a korabeli Cseh-medencében,⁶⁶⁴ jóval ritkábban a Morva-medencében⁶⁶⁵ figyelhető meg, míg Pannoniában ezek már kisebb számban jelentek meg. Úgy vélem, ez időrendi és talán földrajzi okokkal összefüggő, eltérő külkapcsolatokkal is magyarázható, másrészt a helybéli viseletben ebben a térségben elsősorban az S-fibulákat, majd a korongfibulákat részesítették előnyben. Azonban ennek hátterében is állhatott az idővel és regionálisan változó divat. A tamási madárfibula az 5. század végének és a 6. század első felének az ötvösterméke. A korai keltezést támasztja alá a lelet erős kopottsága. A pincehelyi fibulát az 5. század végétől a 7. század elejéig bármikorra tudjuk keltezni, a leletkontextusa nem ismert. Analógiákban a környék nem bővelkedik, párhuzamaik a délnémet régióban és a Rajnától keletre lelhetőek fel.

3.1.1.3.2. Az ékvéséssel díszített testű madárfibulák csoportja (II.)

Schwechat 25. sír [20.7.], Vörs–Tótok dombja 17. sír [26.4.], Brigetio/Ószőny [28.1.], Carnuntum [29.1.], MNM, Delhaes-gyűjtemény [40.7.]

Ékvéséses díszű madárfibulák (II. csoport) Pannoniából, zárt leletkontextusból Schwechat 25. [20.7, 10. tábl. II. 7] és Vörs 17. [26.4, 10. tábl. II. 1] sírjából kerültek elő. Szórványként

⁶⁵⁸ THIRY 1939, 129, Taf. 11. 187–188.

⁶⁵⁹ THIRY 1939, 187.

⁶⁶⁰ KOCH 2001a, 73, Abb. 13. F80.

⁶⁶¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 153, Abb. 21. 1.

⁶⁶² HAIMERL 1998, 95–97

⁶⁶³ LOSERT – PLETESKI 2003, 155.

⁶⁶⁴ Ld. az ékvéséses madárfibulák esetében.

⁶⁶⁵ Ld. az ékvéséses madárfibulák esetében.

Carnuntumból [29.1, 10. tábl. II. 9] és Ószőnyből [28.1, 10. tábl. II. 2] ismerünk egy-egy példányt, emellett három fibulát tartalmaz a MNM-ban őrzött Delhaes-gyűjtemény [40.7, 10. tábl. II. 10–11]. Az ékvéséses madárfibulák különböző típusai viszonylag nagyobb számban és változatos formában bukkantak fel a Cseh- és a Morva-medencében.

A Közép-Duna-vidékről származó langobard kori leleteknek összesen négy típusát lehetett elkülöníteni az alábbi leletekkel:

1. *ovális testű, ékvéséssel és rekeszbetétrel díszített*: Vörs 17., Brigetio, Šaratice 17/1954. [73.3, 10. tábl. II. 3], Prága–Podbaba 5. [49.2, 10. tábl. II. 4], IX. [49.13, 10. tábl. II. 5], ism. sír [49.15, 10. tábl. II. 6];

2. *ékvéséses, plasztikus díszű, sas alakú*: Schwechat 25., Zbuzany, szórvány [54.1, 10. tábl. II. 8];

3. *széles testű, bordázott hasú*: Carnuntum, szórvány;

4. *erősen ívelt nyakú, koncentrikus négyzetekkel ellátott ragadozómadár alakú*: MNM, Delhaes-gyűjtemény.

Az 1. típust alkotják a vörsi (17.), a šaraticei (17/1954.), a brigetioi (szórvány) és a podbabai (5., IX., ism. sír) fibulák, melyek a díszítőelemek tekintetében változatosak, de különböző jegyeik ellenére, G. Thiry tipológiájához igazodva egy típusba soroltam őket.

A vörsi fibula széles, hosszú ovális testét mély ékvéséssel díszítették, az erősen felfelé ívelő és meghajló csőrt szintén. A szemet kör alakú vésés jelzi, az ívelt oldalú, a test alsó részén alig kihajló szárnyat hosszában barázdálták. Hasonlóan ékvéséssel hangsúlyozták a has középvonalán elhelyezett, karmokat/lábakat szimbolizáló, a test síkjából kiugró toldalékokat. A kisméretű, trapéz alakú farktollat sugárirányú, függőleges bordák jelzik. A fibula egy igen kopott, sokat használt és sérült darab. A šaraticei fibula – alakja (test szélesség és csőr) és arányai – párhuzamba vonható a vörsi fibulával, azzal a kivétellel, hogy a farktolla hiányzik, a test alsó része egyenesen levágott és kissé zömökebb. A szem, a csőr, a szárny hosszanti bordákkal díszített, a test díszítetlen.

A Cseh-medencéből napvilágra került példányok nyúlánkabbak, hosszovális alakúak és szabályosabb, plasztikusabb díszűek. A madarak hasát különböző díszítőelemekkel (meander, cikkcakkminta) látták el. A többi elemet (szárny és a csőr barázdái) szabályosan komponálták és helyezték el a test felületén, nincsenek a fő elemek között térkitöltő minták. A madarak csőre kevésbé széles, hangsúlyos, mint a pannoniai példányoknál, szemüket kerek kőbetét díszíti.

R. Friedrich a vörsi és a šaraticei fibulákat G. Thiry 5. század közepétől a 6. század közepéig (450–550) keltezhető csoportjába (*mit stark gebogenem Schnabel und scharf ausgeprägtem Kerbschnitt*) helyezte.⁶⁶⁶ A podbabai fibulák ugyancsak ebbe a változatos tipológiai csoportba sorolhatók formai jegyeik alapján. A délnémet kronológiában a hasonló ékvésés madárfibulákat U. Koch az 5. század végétől a 6. század első harmadáig keltezte (SD 3–4, 480–530),⁶⁶⁷ M. Friedrich a módosított kronológiában az 5. század végétől a 6. század utolsó harmadáig (SDM 3–4, 480/90–560/80).⁶⁶⁸ H. Losert az általa kialakított 2. variánsba sorolt ékvéséses díszű fibulák használatát az altenerdingi temetőben 450–525 között feltételezte.⁶⁶⁹ A türingiai leleteket Ch. Hansen az általa kialakított 3. fázis végére és a 4. fázishoz kapcsolta (530–560/70).⁶⁷⁰ J. Tejral a šaraticei leletegyüttest az 5. század utolsó harmadára, 6. század elejére (MDo 3, 470/80–510),⁶⁷¹ U. Haimperl a podbabai 5. sír fibuláját az általa kialakított 2. fázisba (490–510) keltezte.⁶⁷² E. Droberjar a Cseh-medence kronológiájában az E2 fázisra datálta a podbabai szórványfibulát (530–560/70).⁶⁷³

A 2. típus (Schwechat 25., Zbuzany) képviselői tipológiailag továbbfejlett változatai az ékvéséses fibuláknak. Testük erőteljes véséssel ellátott, plasztikus díszű: a test ovális alakú, hangsúlyos szárnykiképzéssel, a farktoll fecskefarok formájú, a feje enyhén négyszögletes, előrenyúló, a csőr horgas, kéttagú, teljesen visszahajlik a testhez. A karom ívelt, visszaperdülő. A tipológiai jegyei ragadozómadár-formát mutatnak.

G. Thiry munkájában ezekkel megegyező fibulát említ Észak-Franciaországból, Marchélepot lelőhelyről,⁶⁷⁴ melyet 550–600 közé keltezett.⁶⁷⁵ Pontos analógiájuk ismert Altenerding 130. sírjából, amelyet H. Losert az általa kialakított 3. típusba sorolt (*Vogelfibeln mit flächigem Kerbschnitt- und Niellodekor*) és a 6. század első felére keltezett.⁶⁷⁶ E. Droberjar a Cseh-medence kronológiájában az E2 fázisra datálta a Zbuzany madárfibulát (530–560/70).⁶⁷⁷ H. Adler a schwechati fibulát az ékvéséses típusok 6. század második harmada környékén

⁶⁶⁶ THIRY 1939, 138; FRIEDRICH 2002, 138.

⁶⁶⁷ KOCH 2001a, 73–74, Abb. 13. F1, Abb. 14. X22.

⁶⁶⁸ FRIEDRICH 2016, 85, Abb. 41.

⁶⁶⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 155.

⁶⁷⁰ HANSEN 2004, 49.

⁶⁷¹ TEJRAL 2005, 181, Abb. 6. A: 9.

⁶⁷² HAIMERL 1998, 92, Abb. 2. 14.

⁶⁷³ DROBERJAR 2008, 12, Abb. 8. 11.

⁶⁷⁴ THIRY 1939, 131, 428, Taf. 18. 429.

⁶⁷⁵ THIRY 1939, 138–139.

⁶⁷⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 155, 156, Abb. 22. 4–5.

⁶⁷⁷ DROBERJAR 2008, 12, Abb. 8. 11.

használt, fejlettebb variánsaként tartotta számon.⁶⁷⁸ A fibulatípus továbbélése lehet a II. stílusban megkomponált Keszthely–Fenekpuszta, Horreum 4. számú sírjából előkerült sast, ragadozómadárt megformáló példány.⁶⁷⁹ A fibulán megjelenő rekeszes technikát Heinrich-Tamáská O. a langobard ötvösművészethez kötötte, stílusa a langobard kor előtti és utáni időszak közötti átmenetet képviseli.⁶⁸⁰ A fibula a 6. század utolsó harmada környékére keltezhető.⁶⁸¹

A 3. típus a Carnuntumból előkerült fibulamodell. A balra forduló testű bronzmodell szeme kisméretű kerek, a csőre erősen felfelé ívelő, igen kis méretű. A széles ovális, szinte félkör alakú testének hasi részét sűrű vízszintes bordákkal díszítették. A carnuntumi fibula alakjával szinte megegyező madárfibula került napvilágra fémkeresős tevékenység során a Tiszántúlról, Tiszabura–Bónishát gepida lelőhelyről. A fibula szintén lapos, erősen ívelt hátú és csőrű volt, szeméből a kőberakás kiesett, emellett a has vízszintes bordái mellett a hátát és a farkát pontkörmintákkal díszítették.⁶⁸² A Carnuntumból előkerült fibulamodell leginkább a Kárpát-medence keleti feléből napvilágra került, valószínűleg helyben készült, 5. századi gepida fibulákkal mutat legközelebbi rokonságot, melyek a nyugati Meroving térségben nem jellemzőek.⁶⁸³ Az 5. századi előképből kialakult madárfibulák készítési és viseleti ideje az 5–6. század fordulója, 6. század első fele.⁶⁸⁴

A 4. típusba, az erősen ívelt nyakú, koncentrikus négyzetekkel ellátott ragadozómadárfibulák körébe a Delhaes-gyűjtemény két ép és egy töredékes példánya tartozik. A madár teste keskeny, a kétharmadát alkotó nyak nagy ívet ír le, a csőr kisebb méretű. A csőr a madár hasából kiinduló horgas karomhoz csatlakozik. A szárny kisméretű, háromszög alakú, amely közvetlenül a farktoll felett helyezkedik el. A fibula testét és farktollát hosszanti irányú ékvéséssel, hasát koncentrikus négyszögmintával, szárnyát ék alakú mintával díszítették, szemébe kőbetétet helyeztek. A fibula jól beilleszthető G. Thiry kései, 6. század második felére (550–650) keltezhető csoportjába (*grosser Hals- Schnabelbogen; spitz herausragender Flügel; eckige Aufteilung der Oberfläche*).⁶⁸⁵ Ehhez hasonló fibulák a Rajna nyugati oldaláról, Észak-

⁶⁷⁸ ADLER 1979, 21–22.

⁶⁷⁹ BARKÓCZI 1968, 62, 292–293, T. 1.

⁶⁸⁰ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171–172, 173. A fibuláról bővebben ld. STRAUB 1999, 99–101.

⁶⁸¹ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 173.

⁶⁸² RÁCZ 2011, 166–167, 1. kép: 5–6.

⁶⁸³ RÁCZ Zs. a zömök, felfelé ívelő csőrű formát az 5. század második feléből származó, cloisonné díszes beregszászi madárfibulából származtatja. A Kárpát-medence keleti feléből ennek későbbi, hasonló formáit ld. RÁCZ 2011, 173–174.

⁶⁸⁴ RÁCZ 2011, 175.

⁶⁸⁵ THIRY 1939, 139.

Franciaországból⁶⁸⁶ és a délnémet régióból⁶⁸⁷ kerültek napvilágra. U. Haimerl a fibulákat az általa kialakított harmadik fázisra, a 6. század első felére keltezte (510–550).⁶⁸⁸ A délnémet régióban M. Friedrich a 6. század első harmadától kb. a 7. század első harmadáig feltételezte a használatukat (SDM 4–5, 520/30–610/20).⁶⁸⁹

Az ékvéséssel díszített testű madárfibulák összességében az 5. század végétől a 6. század első feléig keltezhetőek. A regionális abszolút kronológiai rendszerek fényében egyes típusok (2. és 4.) a 6. század első harmada után jöttek divatba és a század utolsó harmadáig lehettek használatban, jellemzően a Meroving világ nyugati felében. A Közép-Duna-vidéki, legfőképp a pannoniai madárfibulák kis száma és variabilitása, továbbá analógiáik nagyfokú nyugat-európai szóródása nem helybéli készítésre vagy eredetre utal. Mindegyik lelőhelyről különböző tipológiai jegyekkel rendelkező példányok kerültek napvilágra, egyedül a 2. típusba tartozó schwechati és zbuzany-i fibulák azonosak, de a nagy földrajzi távolság miatt ezek kapcsolatrendszere nem feltétlenül azonos. Helyi előállításra egyedül a Carnuntum területéről előkerült bronz fibulamodell utal, de stílusa a tiszántúli gepida madárfibulákkal mutat egyezést, nyugati és további pannoniai analógiai számomra nem ismertek.

3.1.1.3.3. A cloisonné díszes madárfibulák csoportja (III.)

Bezenye–Papréti 17. sír [1.6.], Hegykő–Mező u. 65. sír [9.15.], Hegykő–Mező u. 72. sír [9.17.]

A teljes testükön rekeszbetéttel díszített madárfibulák Bezenye 17. [1.6, 11. tábl. I. 1], Hegykő 65. [9.15, 11. tábl. I. 2] és 72. [9.17, 11. tábl. I. 2] sírjaiból kerültek napvilágra. Pannoniától északra, langobard kori sírokból nem ismert a csoport. A fibulákat a testhelyzetük alapján lehetett típusokba sorolni, mely szerint a bezenyei fibula oldalra forduló testével az *1. típusba*, a két szemből, repülés közben ábrázolt hegykői fibula a *2. típusba* tartozik.

A ragadozómadár csőrrel ellátott és teljes testén gránátokkal borított, *1. típusba* sorolt bezenyei aranyfibula G. Thiry többrekeszes díszű típusába tartozik (*Kontur aufgelöst durch Ansätze von Flügel und Pfoten; mehrzellige Aufteilung der Oberfläche*), melyet a 6. század második harmadától adatolt nagyobb sűrűségben a Rajna és a Szajna közti területen.⁶⁹⁰ Bóna I. a G. Thiry által ismertetett párhuzamok alapján nyugati importként hivatkozik a példányra.⁶⁹¹

⁶⁸⁶ THIRY 1939, 131–132, Taf. 19. 434–459.

⁶⁸⁷ FRIEDRICH 2016, 236.

⁶⁸⁸ HAIMERL 1998, 92; Abb. 2: 46–50.

⁶⁸⁹ FRIEDRICH 2016, 236.

⁶⁹⁰ THIRY 1939, 136.

⁶⁹¹ BÓNA 1956, 211.

Horváth E. a készítéstechnikai elemzésében a *standard*, vagy *valódi cloisonnéval* készült ékszerek csoportjába sorolta. Megfigyelései alapján a bezenyeihez készítéstechnológiai sajátosságokban hasonló, de nem egyforma darabok Nyugat-Európában szóródtak, egy fibula Pry-ban,⁶⁹² egy másik a Diergardt-gyűjteményben⁶⁹³ lelhető fel. A fibula helyi készítésére nem utal egyéb jellegzetesség, továbbá a cloisonné díszes madárfibulák sokfélesége a nyugati Meroving területen nem a helybéli eredetre enged következtetni.⁶⁹⁴

A hegykői 65. sírból származó, szemből, repülés közben ábrázolt madáralakos fibula (2. típus) formai előzménye az Itáliában, a Dél-Franciaországban és az Ibériai-félszigeten elterjedt „gót” sasos fibulák között lelhető fel.⁶⁹⁵ Ezek 6. századi, nyugati Meroving variánsai a mai Franciaország északi részén szóródtak.⁶⁹⁶ Szemből ábrázolt kőbetétes fibulák a Rajna középső folyásánál is előfordultak Bad Breisigben, Niederbreisigben és Mainzban.⁶⁹⁷ G. Thiry ezeket a 6. századra keltezte.⁶⁹⁸

A hegykői 72. sírból származó fibula a két típus közötti átmenet lehet a szemből ábrázolt testtel, széttátott, testhez simuló szárnyakkal.

Horváth E. megfigyelései alapján a két hegykői fibulán a rekeszdíszítés függesztett cloisonné technikával készült, amely a Hegykő-környéki temetők rekeszdíszes ékszereit jellemzik (ún. *Hegykő–Andernach horizont*). A fibulák a 3. műhelykörhöz tartoznak, mely esetben a gránátok helyett üvegbetéteket alkalmaztak, a rekeszeket sodrott drót kereteli és nem gyöngyhuzal. A *Hegykő–Andernach horizont* leletei alamann, bajuvár műhelyek termékei lehettek.⁶⁹⁹

A rekeszdíszes fibulák összességében a délnémet, frank-alamann és bajuvár térségben a 6. század első harmadában kezdtek elterjedni (SD 4, 510–530),⁷⁰⁰ H. Losert 525–550 közé keltezte az altenerdingi példányokat.⁷⁰¹

A pannoniai fibulákat az analógiák alapján a 6. század első felére, első harmadára keltezhetjük. Ezek nyugati Meroving, a hegykőiek talán Felső-Duna-vidéki importként kerülhettek a régióba.

⁶⁹² THIRY 1939, Pl. 7. 63.

⁶⁹³ THIRY 1963, Pl. 7. 67.

⁶⁹⁴ HORVÁTH 2012a, 220.

⁶⁹⁵ THIRY 1939, 19–24.

⁶⁹⁶ THIRY 1939, 56–57, Taf. 22. 512–527.

⁶⁹⁷ THIRY 1939, Taf. 22. 527–528.

⁶⁹⁸ THIRY 1939, 57.

⁶⁹⁹ Id. HORVÁTH 2012a, 221, 224.

⁷⁰⁰ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. X21.

⁷⁰¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 155.

3.1.1.4. Rombusزالakú fibulák

Bezenye–Papré 11. sír [1.5.]

Rombusزالakú kisfibula mindössze egy sírból került napvilágra Pannoniából, Bezenye 11. sírból [1.5, 11. tábl. II. 1], mely nem teszi szükségessé az önálló csoportok vagy típusok kialakítását.

A fibula ezüst alapú ötvözetből öntött darab, közepén egy rombusz alakú, a sarkaiban egy-egy kör alakú rekesszel, ezekben vörös kőbetéttel. A fibula erősen töredékes, a kőbetétek nagy része kiesett (átm.: 2 cm). Hasonló példányok ismertek a Cseh-medencéből, a podbabai temető 5. sírjából [49.2, 11. tábl. II. 2] és Radovesicéről [50.2, 11. tábl. II. 3] szórványként. A két fibula azonos felépítésű, közepük kidomborodik, sarkait két-két kör alakú rekesz/dudor díszíti.

H. Losert a rombusz alakú fibulák négy variánsát különítette el.⁷⁰² Ahogy a bezenyei fibulát, a 4. variáns aranyozott ezüstöntvényeit is a rombusz alakú almandinnal kitöltött középső mező és a rombuszok sarkaiban egy-egy kör alakú almandinnal kitöltött toldalék jellemzi.⁷⁰³ A podbabai és a radovesicei példányok az 1. variáns körébe tartoznak, melynek fő jellemzői az aranyozott ezüst öntött test, az ékvéssel díszített domború belső mező, melyet négyzetes keret határol, és a két-két (összesen nyolc darab) kör alakú toldalék a rombusz sarkaiban.

A fibulák többségében a Rajna és a Szajna között találhatóak meg, de az 1. és a 4. variánsok a Rajnától keletre nagyobb szóródásban lelhetőek fel. A két Cseh-medencei példány mellett Tübingiából és Bajorországból is kerültek elő analógiáik.⁷⁰⁴ A rombuszalakú fibulák és egyéb ékszerek már a késő császárkorban megjelentek, majd a hun kori rekeszdíszes tárgyak körében is előfordultak különböző ékszereken, de az egyszerű forma miatt nem feltétlenül kell tipológiai összefüggéseket keresni a Meroving kori példányokkal.⁷⁰⁵ A legelső Meroving kori rombuszalakú fibulák a 6. század elején jelenhettek meg, divatjuk a század utolsó harmadáig élhetett. U. Koch a délnémet régióban a század első felében feltételezte használatukat (SD 4–5, 510–555),⁷⁰⁶ ezt M. Friedrich a 6. század első harmada utáni időszakról a század utolsó harmadáig módosította (SDM 4, 520/30–560/80).⁷⁰⁷ H. Losert az altenerdingi temetőben a 6.

⁷⁰² Bővebben ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 142.

⁷⁰³ Korábban J. Werner foglalta össze: WERNER 1961, 53.

⁷⁰⁴ Ld. BÖHNER 1985, 98; LOSERT – PLETESKI 2003, 142.

⁷⁰⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 142.

⁷⁰⁶ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. X110.

⁷⁰⁷ FRIEDRICH 2016, 228.

század második és harmadik negyedének temetkezéseihez kötötte a lelettípust. E. Droberjar a Cseh-medence kronológiájában a langobard jellegű leletek körébe sorolta a rombuszalakú fibulatípust (E2, 530–560/570).⁷⁰⁸

A térségben egyedülálló bezenyei leletek az analógiák kapcsán meghatározott, 6. század első harmada utáni időszaktól a század utolsó harmadáig tartó időszakig keltezhetőek.

3.1.2. Kengyelfibulák

A kengyelfibulák Pannonia langobard korában meghatározó szerepet töltöttek be a női öltözetben. A 183 női temetkezésből és 81 fibulás sírból 42-ben fordult elő, ebből 10-ben egyedül (fibulás sírok 12%-a) és 32-ben párban (fibulás sírok 52%-a) [ld. 12. táblázat].

A lelettípust több szempontból lehet tipológiai csoportokba rendezni. A dolgozatban a korábban alkalmazott általános gyakorlat szerint forma és ornamentika alapján különítettem el őket [ld. 10. kép]:

A tipológia alapját a nyugati Meroving fibulák esetében kidolgozott *főcsoportok* és *formacsaládok* képezik (*Formengruppe*), amelyet a fej és a láblemez alakjának kombinációi alapján hozott létre A. Koch.⁷⁰⁹

A formai besorolás alól kivételt képez *főcsoport*, az ún. „tűring” típusú fibulák köre, melyeket részben formai, részben kronológiai és területi elterjedésük alapján önálló körként kezelnek a régészeti szakirodalomban.⁷¹⁰ Ezeket az 1. *formacsaládba* soroltam (3.1.2.1.).

A további két *főcsoportot* a félkörös – (3.1.2.2.) és a négyszögletes alakú (3.1.2.3) spirállemezű fibulák képezik.

A *félkörös spirállemezű* fibulák *formacsaládjait* a rombikus- (3.1.2.2.1), a kengyellel egyenlő szélességű - (3.1.2.2.2.), az ovális- (3.1.2.2.3.) és a maszkos (3.1.2.2.4.) tűtartó lemezzel kombinált fibulák alkotják.

A *négyszögletes fejlemezű* fibulák nem egységes kialakításúak, így a *formacsaládokat* szükség szerint két fő szempont alapján lehetett elkülöníteni: a fejlemez főbb jellemzői, melyet a gombok jelenléte határozott meg és a láblemez (ovális, a kengyellel egyenlő széles, rombikus) alakja szerint. Az így kialakított három formacsalád az alábbi: gombos, ovális láblemezű

⁷⁰⁸ DROBERJAR 2008, 13.

⁷⁰⁹ KOCH 1998.

⁷¹⁰ A csoport megnevezésével kapcsolatban több ellenérv is felmerül, amely a 20. századi régészet etnikai meghatározásainak problematikájához köthető. Bővebben ld. 4.2.3.1. fejezet.

fibulák (3.1.2.3.1.), gombos, a kengyellel egyenlő széles láblemezű fibulák (3.1.2.3.2.), gomb nélküli, rombikus láblemezű, ún. „északi fibulák” (3.1.2.3.3.).

A felsorolt formacsaládokat a díszítésük alapján önálló *típusokba* soroltam.

Kengyelfibulák						
Főcsoport		Formacsalád			Típus	
s.sz.	fejlemez alakja	s.sz.	fejlemez alakja	láblemez alakja	jellemző	s.sz. név
1	tűring	1	fogófejes	ovális	x	1 fogófejes
						2 Strass
						3 Mohács 4
2	félkörös	1	félkörös	rombikus	spiráldiszes	1 Salino/Aquileia
						2 Grottmare–Pavia–Szentes–Brigetio
					spiráldiszes-geometrikus	1 Oberwerschen
		2 Reuden				
		2	félkörös	egyenlőszéles	hosszított állatfejes	1 Várpalota 5.–Udine–Čelákovice
						téglalap/trapéz
					2 Pfuldingen	
					3 Wiesbaden	
					4 Nikitsch–Kranj	
					5 Nenzheim / Bingen/Engers	
		3	félkörös	ovális	x	1 Radovesice
						2 Podbaba–Schwechat
						3 Várpalota 1.–Castel Trosino G
						4 Várpalota 17.–Bezenye 20.
						5 Hegykő 21.–Collegno 48.
						6 Rácalmás 16.
						7 Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort
						8 Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.
						9 Cividale–Cella–Gyöng 1.
						10 Szentendre 54.–Cividale–San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.
						11 Várpalota 19.–Testona
						12 Szentendre 56.
						13 Castel Trosino J.
		4	félkörös	maszkos	x	1 Jutas 196.
3	négyyszögletes	1	négyyszögletes, gombos	ovális	x	1 Rácalmás 2.–Keszthely
						2 Peigen–Kápolnásnyék 2.
						3 Harmignies–Mohács 2.
						4 Montale–Weimar
						5 Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale
		6 Mühlhofen				
		2	négyyszögletes, gombos	egyenlőszéles	x	1 Szőlád 21.
3	négyyszögletes, nincs gomb	rombikus, maszkos	x	1 Cividale		
					2 Langweid B	

10. kép. A kengyelfibulák besorolása: csoportok, formacsaládok, típusok.

Ahol lehetőségem volt, a vonatkozó szakirodalomban már korábban alkalmazott megnevezéseket, típusneveket alkalmaztam, ezek hiányában a szokásos névadási gyakorlat alapján a fibulatípus lelőhelye vagy lelőhelyei szerint alkottam meg a típusok nevét.

A fibulák díszítését és részeit a korábban kidolgozott nevezéktan alapján ismertetem a 3. fejezetben meghatározott pontok mentén.

3.1.2.1. Az ún. „tűring” típusú fibulák

Az ún. „tűring” típusú fibulák elsődlegesen a mai Közép-Németország, az egykori Tűring Királyság területén, a kora Meroving időszakban, kb. 480 körül megjelent fibulatípusokat foglalja magába. A fogó- vagy madárfejes formák és ezek variánsai a korszakban Európa-szerte jelen voltak.⁷¹¹

A népvándorlás kori, Közép-Duna-vidéki, öntött, gombos fibulák beáramlásával alakultak ki a mai Közép-Németország területén a szóban forgó típusok, melyek észak-déli migrációk által később visszatértek a Közép-Duna-vidékre a D3/E periódusban. J. Bemmman szerint a vándorlások elsősorban kulturális jellegűek voltak, az innovációk és az információk terjedése és csak másodsorban a népek vándorlása. Felfigyelt arra, hogy a Bajorországban, a Cseh-medencében, a Dunától északra lévő régiókban, köztük Pannoniában előkerült fibulák díszítése egymással jobban párhuzamba állítható, mint a Rajna-Seine-vidéki darabokkal. Az előbbieket formája, kialakítási módja a keleti Meroving körhöz kapcsolódik: valószínűleg egyes régiókban helyben állíthatták elő a fibulákat, de egyidőben, egységes stílusban terjedtek el az Alsó-Elba-vidékétől a Dunától északra lévő területekig. Összeségében nem határozható meg a fibulacsoport konkrét származási területe, egyes típusok helyben, önálló belső fejlődés során is kialakulhattak. Formaviláguk az 5. század középső harmadában állandósult.⁷¹²

J. Tejral felhívta a figyelmet arra, hogy a „tűring” fibula elnevezés nem etnikai meghatározást kell, hogy jelöljön, hanem elsősorban a csoport regionális elterjedésre utal, mivel a legtöbb lelet a mai Közép-Németország területén került elő. A langobard kori Dél-Morvaországot és Észak-Alsó-Ausztriát illetően a tűring formavilág a teljesen feltárt temetők kezdeti fázisában jelent meg (ld. Holubice,⁷¹³ Lužice,⁷¹⁴ Borotice,⁷¹⁵ Mušov⁷¹⁶ és Kyjov⁷¹⁷). Ezek nagy esetszámára való tekintettel –, mind a Morva-medencében, Közép-Németországban, a Cseh-medencében, emellett a Rajnától nyugatra és Délnyugat-Németországban – J. Tejral javasolta, hogy a „tűring” fibula helyett általánosabb elnevezéssel kellene a csoportot megjelölni, mint például „keleti Meroving” típusú fibulakör.⁷¹⁸

⁷¹¹ BEMMANN 2008, 174.

⁷¹² BEMMANN 2008, 201–202.

⁷¹³ ČIŽMÁŘ 2011, 129–224.

⁷¹⁴ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 225–312.

⁷¹⁵ STUHLÍK 2011, 75–128.

⁷¹⁶ Publikálatlan lelőhely.

⁷¹⁷ Publikálatlan lelőhely.

⁷¹⁸ TEJRAL 2011a, 14. A kengyelfibulák etnikumjelző szerepéről szóló vitát bővebben ld. 4.2.3.1. fejezet. A tűring komponensekről ld. 245. l.

Velük ellentétben D. Quast felvetette, hogy az 5. század végére keltezhető régészeti anyag feltűnő és nagymértékű változása a migrációval, illetve a kulturális-gazdasági terület kiterjesztésével is magyarázható, vagyis mindkét esetben a türing térséggel való szoros és közvetlen kapcsolat eredménye. Véleménye szerint átgondolandó, hogy a leletkört a Közép-Duna-vidék langobard korában a türingekhez is kapcsolhatjuk.⁷¹⁹

Természetesen nem kizárható, hogy a fibulák türing komponenseket jelöltek a helybéli népcsoportok etnogenezisének egy korábbi, kezdeti szakaszában, de egyszerű divathullámként, korszakjelzőként is kezelhetjük őket. Azonban az bizonyosan állítható, hogy a Cseh-, a Morva-medencében, Észak-Alsó Ausztriában és a keleti Meroving körben a temetők korai horizontjában még viszonylag nagy számban voltak jelen, viszont ugyanitt a későbbi fázisban, a 6. század első harmadában már új típusok alakultak ki és ezek csak elvétve jelentek meg egy-egy sírban.

3.1.2.1.1. Fogófejes fibulák (Zangenfibeln)

Tamási–Csikólegelő 23. sír [24.11.], Tamási–Csikólegelő 29. sír [24.14.]

A fogófejes fibulák spirállemezésének két oldala karéjszerűen bemetszett, a felső perem közepén bemélyedő. Testük általában kisebb méretű, 4,2–4,8 cm hosszúságú, bronzból vagy ezüsből öntött, felületüket olykor aranyozták, tűzi aranyozták. A fibulákat különböző geometrikus ékvéséssel, vagy pontkörmintával látták el, régiótól és korszaktól függően.

Pannoniából a tamási temető két sírjából (23. és 29.) került elő egy-egy bronz fibulapár. A 29. sír fibulapárja [24.14, 12. tábl. I. 1] egy díszítetlen bronzöntvény, a feje széles fogófej-, a lába széles ovális alakú, egyszerű, négyszögletes, vízszintesen bordázott lezárású (*1. variáns*). A 23. sírből előkerült pár [24.11, 12. tábl. I. 2] aranyozott ezüst, mély ékvéséssel díszített típus. Ennek fejlemeze keskenyebb, a láblemeze nyújtott ovális formájú. A tűtartólemeze szögletes fonatmintával, a spirállemeze rombuszalakba foglalt svasztika mintával díszített (*2. variáns*). Mindkét fibula széle erősen elkopott, utóbbin az ékvésés és az aranyozás is.

A fogófejes fibulák tipológiai fejlődése jól felvázolható, a két pannoniai példány eltérő fejlődési horizontba helyezhető:

A Cseh-medencében kialakult, öntött, még kezdetleges formák az 5. századi fibulakészítésben általánosan elterjedt, mérsékelten rombikus lábbal rendelkeznek, a langobard

⁷¹⁹ QUAST 2010, 109.

kori horizontból hasonló Lochenice IX/3. sírjából ismert [45.2, 12. tábl. I. 3].⁷²⁰ Ezzel közel egyidőben indultak fejlődésnek a díszítetlen vagy pontkörös díszű fogófejes fibulák, melyek láblemeze lekerekített fecskefarok -,⁷²¹ egyenes -,⁷²² vagy ovális alakú. A díszítetlen, ovális láblemezű, egyenes lezárású tamási 29. sír példánya is ebbe a körbe sorolható. A forma analógiája a langobard szállásterületen Maria Ponsee 86. sírjában [67.19, 12. tábl. I. 4] bukkant fel. Az alsó-ausztriai temetkezés fibulapárjának egyik példánya díszítetlen, a másik félhold alakú poncokkal ékített. További lelet a Morva-medencéből a Kyjov 866. sírjából előkerült díszítetlen bronzpéldány, ovális láblemezzel és egyenes, hosszan kinyúló láblezárással.⁷²³ Hasonló példányok a késő népvándorlás kori, kora Meroving kori (Tejral E/MDo 3) Kárpát-medencei, Cseh-medencei, közép- és a délnémet régió női sírjaiból jól ismertek.⁷²⁴

Fiatalabb időhorizontba tartoznak az ékvéséses díszű fibulák, fecskefarok (Podbaba 3., 49.1, 12. tábl. I. 5) és trapéz alakú (Záluží 46/XLII., 42.12, 12. tábl. I. 6) láblemezzel. A fejlemezük négyszögletes és háromszög alakú ékvéséssel díszített. Noha ezek később alakulhattak ki, jó részük a fentebbi típusokkal együtt lehettek használatban.⁷²⁵

Az újabb, ékvéséses típusú, szögletes vagy lépcsőzetes fonatmintával kitöltött, ovális láblemezű, állatfejes végződésű példányok a keleti Meroving formák tipológiai fejlődése során alakultak ki a Cseh- és a Morva-medencében.⁷²⁶ Písty temető „ismeretlen” sírjából [46.1 12. tábl. I. 7] és Lužice 54. sírjából [66.17, 12. tábl. I. 8] előkerült fibulák láblemeze nyújtott és mély ékvéséssel készült, dupla halszálkamintával díszített. A fejlemez díszítése az előző ékvéséses csoporttal többnyire megegyezik.

Utóbbi fejlődési horizontba tartozik a tamási 23. sír fibulapárja. A tamásival megegyező példányok langobard szállásterületről Lochenice IX/4. [45.3, 12. tábl. I. 9], Záluží 22/XVII. [42.6, 12. tábl. I. 10] és Lužice 76. [66.26, 12. tábl. I. 11] sírjaiból kerültek napvilágra. A Zálužíből származó fibula a tamásihoz hasonlóan szögletes fonatmintával és svasztikával

⁷²⁰ Ún. *Phöben–Maria Ponsee* csoport. Bővebben ld. DROBERJAR 2008, Obr. 5. 9; TEJRAL 2011a, 38.

⁷²¹ Ez Záluží 7/III. sírjából származik, amelyet E. Droberjar idéz, viszont a temetőt publikáló B. Svoboda nem tesz róla említést (SVOBODA 1965, 282–284; DROBERJAR 2008, Abb. 5. 12).

⁷²² Az előbbi csoportba a Prága/Praha–Podbaba 27. sírjából előkerült, vízszintesen bordázott darab tartozik, fejlemezén poncolással, az utóbbi csoportba a díszítetlen, kör alakú lábvégződésű, Prága/Praha–Podbaba 41. sírjából előkerült példány. Utóbbi a *Rathewitz–Burladingen* típusba sorolható, ezt E. Droberjar idézi, viszont az eredeti temetőpublikáció nem tartalmazza (SVOBODA 1965, 263–265; DROBERJAR 2008, 8). Formai analógiájuk egy pontkörös díszítéssel és fecskefárokszerű végződéssel ellátott típus a Cseh-medence területéről, Nova Ves I (Kolíni járás) népvándorlás kori településről került elő (DROBERJAR 2008, Abb. 5. 9).

⁷²³ ŠMERDA 2016, 171, Fig. 6.

⁷²⁴ TEJRAL 2005, 185, Abb. 10. D: 7–10; BEMMANN 2008, 2010, Liste 13.

⁷²⁵ Ld. BEMMANN 2008, 177.

⁷²⁶ DROBERJAR 2008, 12, Abb. 8. 2; TEJRAL 2011a, 44–45.

díszített, noha a teste szélesebb, a feje erősebben ívelt és karéjos kiképzésű. J. Bemmann további két párhuzamát említi Osendorf 1.,⁷²⁷ Weimar 33.⁷²⁸ sírjaiból és egy ismeretlen lelőhelyről (Franciaország)⁷²⁹ (*Zangenfibeln mit ovaler Fussplatte, Variante Hakenkreuz auf der Kopfplatte*).⁷³⁰ Hasonló ékvéséses díszű, ovális láblemezű variációk megtalálhatók mind a türing, a bajuvár és az alamann női sírokban.⁷³¹

A fibulák kialakulásának kulcsterületén, Közép-Németországban Ch. Hansen a díszítetlen példányok (ld. Tamási 23., 1. variáns) kialakulását már az 5. század legelejétől feltételezte és kb. a század utolsó harmadáig lehettek használatban (MD 1–2, 400–470/80).⁷³² Véleménye szerint a szögletes láblemezű fibulákkal egyidőben indult az ovális láblemezű darabok fejlődése is, ezeket az ékvéséses díszű, ovális láblemezű fibulák (2. variáns) váltották fel a 6. század első harmadáig (MD 3, 470/80–530).⁷³³ A Közép-Duna-vidéki langobard kori példányokat –, melyek jórészt az ékvéséses fibulák körét bővítik – J. Tejral hasonlóan az 5. század utolsó harmadától a 6. század első feléig keltezte (MDo 3–4, 470/80–540/550).⁷³⁴ E. Droberjar a Cseh-medence türing periódusában feltételezte a fogófejes típusok használatát (E1, 480–530).⁷³⁵

A fogófejes fibulák a Dunától északra lévő temetők első horizontjában jelentek meg, jórészt az 5. század utolsó harmadától, a pannoniai példányok valószínűleg még a korábbi szállásterülethez kapcsolódnak, keltezésük azokkal megegyező.

3.1.2.1.2. Strass

Várpalota–Unió homokbánya 13. sír [25.6.]

A Strass típus fejlemezének kiképzése a fogófejes fibulákhoz hasonló, karéjos, de három irányba ágazik el és a két oldalának hegyes csücskei összeérnek egymással. Az alapforma vésett vonalakkal, a három ág alakját követve díszített, a lába ovális, cikkcakkmintával díszített és állatfejben végződik. Az ettől eltérő darabok önálló változatok, variánsok.⁷³⁶ A korai

⁷²⁷ SCHMIDT 1976, 238, Taf. 50: 5b–c.

⁷²⁸ SCHMIDT 1970, 81, Taf. 84: 3.

⁷²⁹ KOCH 1998, 661, Kat. 632., Taf. 50. 22.

⁷³⁰ BEMMANN 2008, 208, Liste 10. 9–12.

⁷³¹ BEMMANN 2008, 208, Liste 10.

⁷³² HANSEN 2004, 39–40.

⁷³³ HANSEN 2004, 40–41.

⁷³⁴ TEJRAL 2005, 185, Abb. 10. D.

⁷³⁵ DROBERJAR 2008, 7, Abb. 5. 1–14.

⁷³⁶ BEMMANN 2008, 184.

prototípusoktól és a széleskörben elterjed, közép- és délnémet területen ismert, háromágú, *Streundorf* típustól – melynél a karéjok nem érnek össze – egyes vonásaiban eltér, ezért kezeli J. Tejral helyben kifejlődött fibulaként.⁷³⁷ Egységes hosszuk mindössze 6–7 cm, szélességük 3 cm körüli.

A *Strass* típus fejlődésének korai horizontjába a Várpalota 13. sírjából [25.6, 12. tábl. II. 1] előkerült fibula tartozik. A fejlemez az alakjához idomuló vésett vonalakkal, a kengyel lefutásánál rombusz alakba foglalva sugaras motívummal díszített. J. Bemman a várpalotait magyarországi variánsként tartja számon (*Variante Ungarn, mit Rhombus im Zentrum der Kopfplatte*). Pontos analógiái a délnémet régióból, Straubing–Bajuwarenstrasse 610.⁷³⁸ sírjából és Franciaország északkeleti részén fekvő Villers–Semeuse II. temető 1.⁷³⁹ sírjából származnak.⁷⁴⁰

A Dunától északra elterülő langobard szállásterületről, Prága/Praha–Podbaba XIV. sírjából [49.14, 12. tábl. II. 2] napvilágra került lelet formában és díszítésben is közel áll a pannoniai fibulához. A köztük lévő különbség két részletben mutatkozik meg, a podbabai példányon kisméretű, rombusz alakú mezőbe foglalt svasztika látható és fejlemezén a karéjok elágazóak. Utóbbi leletet J. Tejral a fej kiképzése miatt a *Streundorf* típushoz sorolta, a várpalotai példányt a *Strass* típushoz.⁷⁴¹

Az ún. *Borotice* változat⁷⁴² szintén a Dunától északra került napvilágra, Borotice 27/II. sírjából [60.9, 12. tábl. II. 3] és Plzeň–Doudlevce bolygatott temető ismeretlen sírjából [47.2]. Ezek díszítésükben, a fejlemezen lévő hurkos motívum miatt különülnek el a két tárgyalt variánstól.

A *Strass* egyik legfiatalabb horizontjába tartozik a lužicei 54. sírból [66.17, 12. tábl. II. 4] származó egyedi-,⁷⁴³ illetve a Holubice 95. [65.27, 12. tábl. II. 5] és *Strass* 9. [74.3, 12. tábl. II. 6] sírjaiból napvilágot látott, ún. *Holubice* variáns.⁷⁴⁴ A későbbi fejlődési fokot jelzi, hogy a várpalotai és a podbabai daraboktól eltérően már tipológiaiilag továbbfejlett, profilált állatfejes végződéssel zárták le tűtartólemezüket.

⁷³⁷ TEJRAL 2011a, 43.

⁷³⁸ GEISLER 1998, 221, Taf. 213. 1.

⁷³⁹ KOCH 1998, Kat. 545, Taf. 51. 4.

⁷⁴⁰ BEMMANN 2008, 209, Liste 12, 18–20.

⁷⁴¹ TEJRAL 2011a, 43–44.

⁷⁴² BEMMANN 2008, 209, Liste 12. 14–15.

⁷⁴³ BEMMANN 2008, 210, Liste 12. 22.

⁷⁴⁴ BEMMANN 2008, 209, Liste 12. 16–17.

J. Tejral az első példányokat a Morva-medencei soros temetők legkorábbi, az 5. század utolsó harmadától induló horizontjában (MDo 3, 470/80–510/20) feltételezte, míg a kései, ovális láblemezű, ékvéséses variánsok a 6. század elejétől (MDo 4, 510/20–540/50) lehettek használatban.⁷⁴⁵ Ch. Hansen az ékvéséses díszű, *Strass* típusú példányokat a 6. század első harmadától keltezte egészen a század utolsó harmadáig (MD 4, 530–560/70).⁷⁴⁶

3.1.2.1.3. Mohács 4.

Mohács–Farostlemezgyár víztározója 4. sír [16.3.]

A mohácsi 4. sírból [16.3, 13. tábl. I. 1] származó, egyedi típusú (továbbiakban *Mohács 4.* típus), fogófejes fibulákra emlékeztető darab erősen aranyozott ezüstöntvény, teljes teste mély ékvéséssel díszített. A fejlemeze a fogófejhez hasonló, felső részén ívelt, Nagy M. szerint átmenet lehet a keleti Meroving típusú, kifelé tekintő madárfejes fibulák⁷⁴⁷ (*Bügelfibeln der Variante mit nach aussen blickenden Vogelköpfen*) és a felfelé tekintő madárfejes fibulák⁷⁴⁸ – az ún. *Eischleben* típus⁷⁴⁹ – között (*Bügelfibeln mit nach oben blickenden Vogelköpfen*). A fibula láblemeze rombusz alakú, végződése a fej tükörszimmetrikus, kicsinyített változata, kettősívű téglalapforma.⁷⁵⁰

A fibula spirállemezének felső peremén niellóval kitöltött háromszögsor fut, amely szinte teljesen kikopott. A központi motívuma ékvéséssel készült, tengelyszimmetrikus kompozícióban az I. stílus jegyében: lefelé tekintő madarakat ábrázol, melyek a fibula két oldala felé néznek, közöttük egy maszk helyezkedik el. Az erősen kopott kengyel díszítése alig látható: széles, központi bordáját, melyet két sorban niellóval kitöltött háromszögsorozat díszít, egy-egy vékonyabb bordadísz szegélyezi, ezek vízszintes vonalakkal rovátkoltak. A láblemez pereme a kengyelhez hasonlóan rovátkolt díszű, a kengyel felőli oldalán központi motívumként

⁷⁴⁵ TEJRAL 2005, 185, 186, Abb. 10. A: 1–2, Abb. 11. A: 11–12.

⁷⁴⁶ HANSEN 2004, 42.

⁷⁴⁷ Gyűjtésük ld. BEMMANN 2008, 207–208, Liste 9.

⁷⁴⁸ Gyűjtésük ld. BEMMANN 2008, 207, Liste 8. Langobard kori pannoniai példány Szelestéről került napvilágra, de a fibuláról nincs egyéb információnk, ezért nem kerül részletes tipológiai elemzésre (Fotóval együtt legutóbb ld. KONCZ 2019, 415, Fig. 5).

⁷⁴⁹ Az *Eischleben* típusnál a felfelé néző madárfejes fibulákkal ellentétben a madarak csőre nem ér közvetlenül össze, hanem közöttük egy legyező alakban kiemelkedő motívum van. Jellegzetes a láblemeze, amely egyenlő szélességű a kengyellel és általában vízszintesen bordázott. A láblemez állatfejben végződik (BEMMANN 2008, 175). A Morva-medencéből, a lužicei 18. sírból került elő egy egyedi, ovális lábú aranyozott ezüst típus. Ennél a darabnál a befelé ívelő csőrök erősen hegyesek és összekapcsolódnak. J. Tejral a második, észak-dunai (510–540/550), E. Droberjar a második (E2), langobard fázisba (530–570/80) sorolta be őket (TEJRAL 2005, 186; DROBERJAR 2008, 12).

⁷⁵⁰ NAGY 2007, 60.

a fejlemezről mintázott, madárfejes-maszkos motívum egyszerűsített változata helyezkedik el, amelyet geometrikus rendben mély, plasztikus alakzatok követnek. A végét a fejlemezről mintázott, egyszerűsített kettősívű téglalapforma zárja le, melyet az alakzathoz idomuló borda díszít. A fibula pereme és a kengyel a hosszú használat során erősen elkopott, körvonalai lekerekedtek. A fibula motívumkörét és annak párhuzamait Nagy M. részletesen elemezte, ezek ismertetéséértől eltekintek a dolgozatban [13. tábl. I. 2 – 3].⁷⁵¹

A készítése technika kapcsán Nagy M. kiemelte, hogy a fibula készítője valószínűleg jó ismerője lehetett a késő római ötvösségnek és az északi díszítőelemeknek, tekintve a mély, kidolgozott ékvésést és a fejlemez díszítő kép komplexitását („rejtvénykép”).⁷⁵² A fibulatípus korai keltezését figyelembe véve a tárgy a langobard állatstílus korai stádiumát őrizte meg a dunai típusú formák megjelenése előtt.⁷⁵³

J. Tejral a prototípusokat, a madárfejes, ékvéséses díszű fibulákat az 5. század utolsó harmadától keltezte, de jó részük csak a 6. század elejétől került divatba az Észak-Duna-vidéken (MDo 3–4, 470/80–540/550).⁷⁵⁴ Ennek alapján Nagy M. a langobardok beköltözése körüli vagy előtti idősakra, kb. 500–520 környékére helyezte a fibula készítési idejét. Kiss A. a kopottság és az elhunyt életkora miatt úgy vélte, hogy a tulajdonosa felnőtt korában kaphatta meg a fibulát, így az kb. 490–520 között készülhetett.⁷⁵⁵ A fibula keltezése a belső kronológia meghatározásával válhat pontosabbá.

3.1.2.2. Félkörös fejlemezű, gombos fibulák

3.1.2.2.1. Félkörös fejlemezű, gombos, rombikus láblemezű fibulák

Pannonia langobard kori fibulahorizontjában elvértve találkozunk olyan öntött, félkörös fejlemezű, rombikus láblemezű, voluta-, spirál-, sugaras- vagy geometrikus díszű fibulákkal, amelyek a hun kor végi fibulaművesség irányába mutatnak. Ezek a típusok a női viselet részei voltak az osztrogót Itáliában, a Közép-Duna-vidék germán királyságaiban, a krími gótoknál és a vizigót Hispániában.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ NAGY 2007, 60–61.

⁷⁵² Ezt a Keszthely–Fenéki utcai 2. sír díszfüggőjének előképeként tartja számon (NAGY 2007, 61). Függőről, köztük a keszthelyi darabról, ld. 3.2.2.2.1. fejezet.

⁷⁵³ NAGY 2007, 61.

⁷⁵⁴ TEJRAL 2005, 185–186, Abb. 10–11.

⁷⁵⁵ KISS – NEMESKÉRI 1964, 121.

⁷⁵⁶ BIERBRAUER 1975, 71–83; KAZANSKI 2016, 37.

A rombikus láblemezű, spirális, ékvéséses díszű, gombos fibulák langobard szállásterületen előforduló példányainak mindegyike eltérő típusba sorolható:

3.1.2.2.1.1. Spiráldíszes típusok

Bratislava–Rusovce 26. sír [3.1.], Steinbrunn 10. sír [20.2.], Szentendre–Pannoniatelep 33. sír [22.7.]

A pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) temető 26. sírjából [3.1, 13. tábl. II. 1] származó aranyozott ezüst, öntött kengyelfibulapár ötgombos, a fejlemeze két egymásnak háttal álló spirálmintával, közötté háromszög motívummal, rombikus láblemeze két oldalán kétszalagos fonatmintával díszített. A láblemez végén lévő állatfej hosszúkás, szögletes szemekkel ellátott. A láblemez két sarkára egy-egy kerek rekeszt forrasztottak, benne kőbetéttel. A gombok a fejfel egybeöntöttek, az ékvéséses díszítés kevésbé plasztikus.

A szentendrei 33. női temetkezéséből [22.7, 13. tábl. II. 2] öntött, ékvésés technikával készült, fektetett spirálmintás díszű, a fejlemezzel egybeöntött ötgombos fibula került napvilágra. A fejlemezt két vízszintes sávban fektetett spirálminták díszítik, amelyet vízszintes borda választ el. A láblemez közepén rombuszminta látható, melyet fektetett spirálmintákból álló sorozat keretel, két sarkán egy-egy kerek rekesz helyét képezték ki, ebbe kőbetétet helyeztek.

A két fibula a formát, a rekeszek elhelyezkedését és a díszítés kompozícióját tekintve is párhuzamba állítható egymással. Amíg az oroszvári (Rusovce) fibulát egyszerű, kétoldalra ágazó spirálminta és szalagfonatszerű mintasor díszíti, addig a szentendreit fektetett spirálmintasorok. Előbbi fibula közvetlen analógiáit itáliai osztrogót környezetből ismerjük, melyek a V. Bierbrauer által részletesen ismertetett *Salino* és *Aquileia* típusba tartoznak,⁷⁵⁷ ezeket az 5. század második felétől az 500-as évekig keltezte.⁷⁵⁸ Alapvetően az ötgombos fibulák a provinciális ötvösművészetből átvett kétszalagos fonatdísszel az 5. század végére, a 6. század elején jellemzőek.⁷⁵⁹

A szentendrei fibulára Bóna I. keleti gót típusként hivatkozott.⁷⁶⁰ Ezzel megegyező további példány Pannoniából, Brigetio környékéről, szórványként került elő. Kiss A. a lelettípust akkoriban a prelangobard korra, a 6. század első negyedére keltezte és a szváb

⁷⁵⁷ BIERBRAUER 1975, 94–95, 102–104. A pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) fibulákhoz hasonló pl. Nonsberg (BIERBRAUER 1975, Tav. XXIX: 2–2b.), Salino (uo. Tav. XXXVIII: 1–2.), Alt-Kraig (BIERBRAUER 1975, Tav. LVI: 3).

⁷⁵⁸ BIERBRAUER 1975, 108–114.

⁷⁵⁹ HASELOFF 1981, 587.

⁷⁶⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 110.

nép csoporttal hozta kapcsolatba.⁷⁶¹ Koncz I. a gepida környezetből származó, viszonylag nagy számú analógiákat (Alpár,⁷⁶² Békés,⁷⁶³ Szentes–Kökényzug 29.⁷⁶⁴ és 81.⁷⁶⁵ sírok, Szentes–Nagyhegy 5.⁷⁶⁶ sír) a langobard-gepida kapcsolatokat taglaló tanulmányában ismertette, a szentendrei fibulát az 5. század végi, 6. századi Tisza-vidékhez kötötte.⁷⁶⁷ A fibulatípus egy nagyobb számú sorozata viszont nem csak gepida, hanem keleti gót környezetből, Észak-Itáliából is ismert, ezek az 5. század második felétől az 500-as évekig voltak használatban.⁷⁶⁸ [A továbbiakban *Grottamare–Pavia–Szentes–Brigetio* típus.]

Steinbrunn 10. sírjából [20.2, 13. tábl. II. 3] egy ezüsből öntött kengyelfibula került napvilágra. A fejlemeze félkör alakú, ezzel egybeöntve öt darab lapos négyszög alakú állatfejes gomb kereteli, a kengyele ívelt, a láblemeze rombusz alakú és állatfejben végződik. A fejlemez és a láblemez peremét, továbbá a kengyel középvonalát cikkcakkminta díszíti. A fejlemez központi eleme egy S-alakú tagokból álló fonat, ezt a kengyel lefutásánál egy félkör alakú mező követi, amelyet sugárirányban bordák díszítenek. A kengyel két oldala díszítetlen. A rombikus láblap két oldalán, a kengyel lefutásánál lecsüngő, hosszított állatfejpár helyezkedik el. A láblemez központi motívumának keretét egy S-alakú tagokból álló fonatmotívum alkotja, melyet rombusz alakú mezőben szimmetrikus kialakítású, öt-öt levélből álló növényi ornámens követ. A láblemezt lezáró állatfej hosszított, téglalap alapú, az Y-vonal alatt mandula alakú szem és azt teljesen bekeretező szemkeret foglal helyet, alatta rézsűsen, párhuzamosan futó bordákkal. A láblemez csücskeinél és a végében lévő állatfej egy-egy oldalán kiugró kerek rekeszekben vörös kőberakás kapott helyet.

A steinbrunni kengyelfibula az 5. századi, észak-italiai („osztrogót”) formavilág egyik legelterjedtebb képviselője mind ornamentikáját (spirálminta, sugaras dísz, florális motívum), mind felépítését (félkör alakú fej- és rombikus láblemez, rekeszek, olykor állatfejes gombok, lecsüngő állatfejek) tekintve.⁷⁶⁹ Közvetlen analógiái állatfejes gombokkal és lecsüngő

⁷⁶¹ KISS 1981, 206–207, Abb. 7. 1.

⁷⁶² CSALLÁNY 1961, Taf. CCXIX. 1.

⁷⁶³ CSALLÁNY 1961, Taf. CCXXVI. 4.

⁷⁶⁴ CSALLÁNY 1961, Taf. XIV. 6

⁷⁶⁵ CSALLÁNY 1961, Taf. XVIII. 4, 5

⁷⁶⁶ CSALLÁNY 1961, Taf. XXIII. 5.

⁷⁶⁷ KONCZ 2019, 411.

⁷⁶⁸ BIERBRAUER 1975, 108–114. Ezeket a fibulákat V. Bierbrauer nem sorolta be a négy fibulacsoportjába, analógiái az alábbi lelőhelyekről ismertek: Grottamare (BIERBRAUER 1975, Tav. XXIII. 2.), Pavia (BIERBRAUER 1975, Tav. XXXVIII. 3.), Itália, ismeretlen lelőhely (BIERBRAUER 1975, Tav. LVI. 2).

⁷⁶⁹ Analógiáit különböző kombinációkban ld. BIERBRAUER 1975, Tav. II. 1., Tav. XXIX. 2., Tav. XXXII. 1–2., Tav. XXXVIII. 3., Tav. XXXVIII 1–2., Tav. XLII. 1–2., Tav. XLVI. 1.

állatfejekkel rendelkeznek, ezek Itáliából Romagna,⁷⁷⁰ Pratola Peligna⁷⁷¹ és egy ismeretlen⁷⁷² lelőhelyről származnak, az Alpoktól északra a bajorországi Barbing–Irlmauth 10. sírjából,⁷⁷³ a Rajnától nyugatra Pryból.⁷⁷⁴ A fibulák kompozíciója kapcsolatba hozható az oroszvári/rusovcei 26. és a szentendre 33. sír fibuláival. V. Bierbrauer ezen fibulák körét *Aquileia* típusnak nevezte és a steinbrunni leletet is ide sorolta.⁷⁷⁵ A típus az 5. század második felétől és a 6. század elejéig keltezhető.⁷⁷⁶ U. Koch a délnémet kronológiában a barbingi fibulát a 6. század első harmadára keltezte (SD 4, 510–530).⁷⁷⁷

3.1.2.2.1.2. Spirál- és geometrikus díszű típusok

Schwechat 31. sír [20.8.], Szentendre–Pannoniatelepe 85. sír [22.25.], Csákvár [39.1.]

A szentendrei 85. sírből [22.25, 13. tábl. II. 4] származó fibulapár kisméretű, tömör testű, a fejlemezén lévő öt gomb külön-külön felszerelt, félgömbös végződésű. A fibula plasztikus hatású, mély ékvéséssel díszített, fejlemezén két ellentétes irányba forduló spirálminta helyezkedik el, láblemeze keresztirányban négy részre osztott, négytagú rombuszmintát alkot. A láblemez végén lévő állatfej jóval plasztikusabb díszű az eddigieknél, kéttagú, erős Y-vonallal ellátott, alatta mandula alakú szemmel.

A szentendrei fibula jellegzetes motívumköre (kétfelé néző spirálminta, négytagú rombusz), kiképzése és szerkezete (plasztikus ékvésés, fejlemezre külön felszerelt gombok, plasztikus kéttagú állatfej mandulaalakú szemmel) a Közép-Duna-vidékhez és a vele kölcsönhatásban lévő közép-németországi türíng fibulaművességhez kapcsolódik. A szentendrei 85. fibula felsorolt jegyei a *Mistrín/Tasov/Černín/Schletz 10.* és a későbbi *Naumburg/Cutry/Kölleda* típusoknál jelentek meg elsőként. Ezek a Morva-medencében kifejlődő fibulatípusok a régió D2/D3 fázisára jellemzőek (440–460/70).⁷⁷⁸ J. Tejral a szentendrei és a vele rokon fibulákat a 6. század eleji, Duna-vidéki ötgombos fibulák türíng imitációjaként tartja számon.⁷⁷⁹ Közvetlen analógiái a Közép-Németország területén lévő

⁷⁷⁰ BIERBRAUER 1975, Tav. LI. 1–2.

⁷⁷¹ BIERBRAUER 1975, Tav. LXIV. 3.

⁷⁷² BIERBRAUER 1975, Tav. LXXXI. 1.

⁷⁷³ KOCH 1968, Taf. 35. 1–2. V., Taf. 84. 6–7. V. Bierbrauernél 15. sírként : BIERBRAUER 1975, Tav. LV. 1.

⁷⁷⁴ BIERBRAUER 1975, Tav. LXV. 2.

⁷⁷⁵ BIERBRAUER 1975, 102.

⁷⁷⁶ BIERBRAUER 1975, 108–114.

⁷⁷⁷ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. F 47.

⁷⁷⁸ TEJRAL 2005, 180, Abb. 5. A–D.

⁷⁷⁹ TEJRAL 2002, 344.

Oberwerschen 2. és Stössen 31. sírjaiból származnak.⁷⁸⁰ Ch. Hansen a türing fibulák ún. *Oberwerschen* típusába sorolta ezeket és az általa kialakított 3. fázisra (MD 3, 470/80–530) keltezte, de a szentendrei miatt tolta ki használatukat a 4. fázis (MD 4, 530–560/70) kezdetére.⁷⁸¹ A típus keltezése megegyezik az ékvéséses díszű fogófejes fibulákkal és a *Strass* típussal, melyek az 5. század utolsó harmadától a 6. század első feléig voltak használatban a keleti Meroving körben.

A Schwechat 31. sírjából [20.8, 13. tábl. II. 5] napvilágra került fibula félkörös fejlemezét öt, a fejlemezrel egybeöntött, hengeres végű, felső két harmadán bordákkal díszített gomb kereteli. A peremén farkasfogas díszítés fut végig, a fejlemez három pár egymás felé forduló volutaminta, a kengyel két oldalát három-három felfelé tekeredő voluta, láblemezét szögletes/lépcsőzetes fonatminta díszíti. Az állatfejes végződése egyszerű, enyhén domborodó, íves lezárású, szeme kerek. A fibula hossza 8,4 cm, a fejlemez teljes szélessége 4,65 cm, a láblemez szélessége 1,65 cm.

Hampel J. 1905-ben két nem összetartozó fibulatöredéket örökített meg Csákvár, ismeretlen lelőhelyről [39.2, 13. tábl. II. 6]. Az egyik fibula fejlemez, kengyele és láblapjának töredéke az I. stílusú pannoniai példányok körébe tartozik, míg a tévesen hozzákapcsolt állatfejes láblemeztöredék profilált állatfejes láblezárással és rombuszmintás dísszel a tárgyalt típushoz áll közel. A töredék méretei ismeretlenek.

A schwechati temetőt publikáló H. Adler a fibulát Herbert Kühn *Reuden* típusába⁷⁸² sorolta, melynek fő elterjedése a közép-németországi türing szállásterülethez kapcsolódik.⁷⁸³ H. Kühn a típust az osztrogót formákból származtatta és a 6. század első felére keltezte. Tipológiájában ide tartoznak Ch. Hansen *Oberwerschen* típusú példányai is (ld. Szentendre 85. sír).⁷⁸⁴ H. Adler a schwechati fibulát a temető legkorábbi leleteként tartotta számon a 6. század első harmadából.⁷⁸⁵ Azonban az újonnan kialakított regionális kronológiák alapján már korábban, az 5. század utolsó harmadában is kialakulhattak, hasonlóan a rombikus lábú fibulák többségéhez: Ch. Hansen a türing lelethorizontban a *Reuden* típusú fibulákat az általa kialakított 3. fázisra keltezte (MD 3, 470/80–530).⁷⁸⁶

⁷⁸⁰ HANSEN 2004, 32–33. H. Kühn a türing fibulákat az általa kialakított 66., ún. *Reuden* típusba sorolta (KÜHN 1974, 749–757).

⁷⁸¹ HANSEN 2004, 32–33.

⁷⁸² KÜHN 1974, 749–757, Karte 26.

⁷⁸³ ADLER 1979, 22–23.

⁷⁸⁴ KÜHN 1974, 749.

⁷⁸⁵ ADLER 1979, 23.

⁷⁸⁶ HANSEN 2004, 29.

A csákvári fibula láblemezének töredéke további párhuzamba állítható a spirálmintás fejlemezű, négytagú rombuszos láblemezű, egybeöntött gombos szerkezetű és hosszúkás állatfejjel ellátott Tisza-vidéki gepida fibulákkal (ld. Magyartés, Hódmezővásárhely–Gorzsai 11. sír).⁷⁸⁷ Az analógiák miatt Bóna I. gepida készítménynek tartotta, ez ma is így szerepel a vonatkozó szakirodalomban.⁷⁸⁸

3.1.2.2.1.2. Összegzés – a rombikus láblemezű fibulák időrendje és kapcsolatai

Az ismertetett rombuszalakú láblemezű példányok jó része az 5. század második felére, utolsó harmadára jellemző fibulaművességhez kapcsolódik. A langobard környezetben fellelt típusok mindegyike más-más régióra, kultúrára, vagy időhorizontra jellemző stílusjegyeket hordoz.

A steinbrunni 10. sír *Aquileia* típusú, az oroszvári (Rusovce) 26. sír *Salino/Aquileia* típusú és a szentendrei 33. sír *Grottamare–Pavia–Szentés–Brigetio* típusú fibulája a keleti germán, itáliai környezetben meghonosodó és a Kárpát-medencében is teret hódító, hun kort követő fibulaművességgel mutatnak hasonlóságot. Keltezésük jórészt az 5. század második felétől indul és a 6. század elejéig, első harmadáig maradhattak használatban. A fejlődési sorban a legutolsó a steinbrunni fibula lehet, amely kb. a 6. század első harmada környékére keltezhető. A két pannoniai, langobard kori példány készítési ideje is ehhez az időszakhoz kapcsolódik, földbekerülésük már jóval később történhetett, melyet erős kopottságuk is alátámaszt.

A szentendrei 85. sír *Oberwerschen* és a schwechati 31. sír *Reuden* típusú kengyelfibulái egy későbbi horizont, az 5. század utolsó harmadában kibontakozó, átalakuló fibulaművesség termékei. Az előbbi példány a 6. századra is jellemző, Közép-Duna-vidéki kengyelfibulák jellegzetes jegyeit viseli, az alak, a szerelt gombok, az állatfej kiképzése és az mély ékvéséssel készült, plasztikus motívumok tekintetében.

Bóna I. szerint pannoniai jelenlétük az önálló fibulaművesség hiányával magyarázható, mellyel csak a 6. század második évtizede után lehetett számolni, ezeket véleménye szerint a morvaországi példák is bizonyítják.⁷⁸⁹ Bóna I. állításának első fele természetesen nem kizárható, azonban a második fele annyiban módosult a korabeli kutatások tükrében, hogy a Morva-medencében lévő hasonló típusok kizárólag a D3/E periódus azon leletegyütteseihez kapcsolódnak, melyeket még nem jellemez elbai germán jellegű leletanyag, vagyis nem a

⁷⁸⁷ CSALLÁNY 1961, Taf. CIX. 1–4, Taf. CCXXXIII. 8.

⁷⁸⁸ BÓNA 1993, 146. Bővebben ld. MESTERHÁZY 1999, 85; KONCZ 2019, 411.

⁷⁸⁹ BÓNA 1993, 136.

langobard (kori) soros temetőkből származnak.⁷⁹⁰ Ezen egyedi típusok feltűnése a langobard kori környezetben kereskedelmi kapcsolatokra nem feltétlenül utalhat, személyes, családi kapcsolatok, így talán öröklés vagy házasság által is bekerülhettek női viseletbe. Jelenlétük a Langobard Királyságban élő, vagy korábban beolvasztott egyéb népelemekhez is kapcsolódhat. A felsorolt lehetőségek esetében fontosnak tartom kiemelni, hogy semmiképp nem gondolom azt, hogy egyes lelettipusokat etnikumhoz köthetünk egy-egy temetkezésben, de a langobard kori csoportok homogenitása sem feltételezhető.⁷⁹¹ Utóbbi esethez kapcsolódva még kiemelhető, hogy a steinbrunni 5. sírban [21.1] egy poliéderes végű fülbevalót viselő, torzított koponyájú nő feküdt, amely igen szokatlan együttes a langobard kori soros temető körben. A szentendrei 85. sír fibulájának eredete egy másik kapcsolati hálózathoz tartozik, a korábban tárgyalt, ún. „tűring” típusú fibulák körét bővíti, amely a langobardok Dunától északra elterülő temetőinek első fázisát jellemezte.

3.1.2.2.2. Félkörös fejlemezű, gombos, a kengyellel egyenlő széles láblemezű fibulák

3.1.2.2.2.1. Hosszított állatfejes típusok

3.1.2.2.2.1.1. Várpalota 5.–Udine–Čelákovice

Várpalota–Unió homokbánya 5. sír [25.3.]

*Várpalota 5.–Udine–Čelákovice*⁷⁹² (vagy *Záluží–Várpalota*)⁷⁹³ típusú kengyelfibuláknál a spirállemez félkör alakú, rajta öt tagolt, szerelt gomb helyezkedik el. A kengyel enyhén ívelt, a tűtartó lemez kisméretű, téglalap alakú, a kengyellel egyenlő szélességű, végén hosszított állatfejet alakítottak ki. A spirálmintával díszített fejlemez peremét niellóval kitöltött dupla háromszögsor díszíti. A kengyelt két egyenlő részre osztó széles bordán farkasfogdíszítés húzódik, ezt két oldalról három-három spirálminta fogja közre. A kengyel közepét egy négyszögletes rekesszel láttak el, amelybe piros kőbetét helyeztek, két szélén egy-egy álló, S-alakú spirálmintával. A láblemez végén elhelyezkedő hosszított állatfej szemöldökvonala ívelt, a szemek kör alakúak, ezt két egymással párhuzamos hosszanti irányú vonal követi (orr), a végén lévő szájkiképzés szögletes, mélyen ülő, benne egy D-alakú rekesz, amelyet piros kőbetétrel töltöttek ki.

⁷⁹⁰ A típusok felsorolását és pontos keltezését ld. TEJRAL 2002, 324–328; TEJRAL 2005, 185.

⁷⁹¹ Bővebben ld. 2.2.2.3. és 4.2.1.3. fejezet.

⁷⁹² WERNER 1962, 63.

⁷⁹³ TEJRAL 2002, 342.

A fibula Pannoniából a névadó Várpalota 5. női sírjából [25.3, 14. tábl. I. 1] került napvilágra. A Cseh-medencéből egy sírból (Záluží 5/I., 41.2, 14. tábl. I. 2) és az észak-itáliai szállásterületről szintén egy sírból (Udine)⁷⁹⁴ volt adatolható. Az udinei darab formailag szinte azonos a fent leírt várpalotaival, míg a záluží-i példány plasztikusabb díszű, mind a spirálok, mind az állatfej erősen domború: a szem kiemelkedő, nem egyszerű véset, hasonlóan a kettős Y-alakú homlokvonal is. A száját jelentő rekesz elkülönül a fejtől, legyezőszerűen hajlik ki. Meroving szállásterületen előfordulnak a típushoz hasonló, de ettől vagy formailag, vagy díszítésben eltérő különböző variánsok.⁷⁹⁵

A fibula eredetének meghatározását és korhatározását a formai jegyei segítik. A típus hasonlóságot mutat az ún. *Eisleben–Stössen* típusú⁷⁹⁶ kengyelfibulákkal, melynek egyes variánsai általában öt gombbal ellátottak, fejlemezén félkör alakú, láblemezén és kengyelén téglalap alakú rekeszekkel díszítettek. Láblemezük szintén kisméretű, a kengyellel egyenlő szélességű és egy hosszított állatfej zárja le. Pannoniából Brigetióból került elő szórványként egy példánya [14. tábl. I. 3].⁷⁹⁷ Az *Eisleben–Stössen* típust J. Werner a 6. század első felére,⁷⁹⁸ Alexander Koch a fraisans-i lelet alapján 500-as évekre, a 6. század első negyedére keltezte.⁷⁹⁹ A típus lehetséges eredetét H. Losert, A. Koch és J. Tejral is a Közép-Duna-vidék északi, langobard befolyás alatt álló területekhez vagy a kelet-németországi türingiai területekhez kötötte.⁸⁰⁰ Előbbi ellen azonban az az érv szól, hogy a Cseh–Morva-medence legkorábbi langobard kori temetkezéseiben nem jelent meg eddig a fibulatípus. Ch. Hansen a nagyobb számban napvilágra került közép-németországi példányokat az általa kialakított 3. fázisba helyezte (MD 3, 470/480–530).⁸⁰¹

Hasonló stílusú, de tipológiai szempontból a *Várpalota 5.–Udine–Čelákovice* típustól korábbi darab a Čelákovice–Záluží 58. sírjából [42.15, 14. tábl. I. 4] származó fibula. A fejlemeze félkör alakú, három gombbal ellátott, a külső pereméből induló kettős, tükörszimmetrikus spirálmintával díszített. A geometrikus díszű, cikkcakkmintás kengyellel

⁷⁹⁴ WERNER 1962, Taf. 24. 7, 8.

⁷⁹⁵ Legutóbbi ismertetését ld. KEIM 2007, 85.

⁷⁹⁶ A fibulatípus kutatástörténeti vonatkozásairól legutóbb ld. POSSENTI 2020, 365–378.

⁷⁹⁷ Kiss A. a brigetiói leletet H. Kühn keltezése miatt (6. század második fele) kapcsolta a langobardokhoz (KISS 1981, 207). A mai keltezések ismeretében és a bizonytalan leletkontextus miatt a fibulát nem köthetjük bizonyosan a langobard kori horizonthoz.

⁷⁹⁸ FUCHS – WERNER 1950, 60.

⁷⁹⁹ KOCH 1998, 45.

⁸⁰⁰ Ld. POSSENTI 2020, 368–372.

⁸⁰¹ HANSEN 2004, 29–30.

egyenlő szélességű, horizontálisan bordázott láblemez állatfejes lezárással ellátott. A fibula a Cseh-medencében E. Droberjar alapján az E1 fázisban jellemző (470/480–530).⁸⁰²

A nyugati Meroving soros temetőiben, a Rajna középső folyásánál, a Rajnától keletre és a délnémet, bajuvárok által benépesített régióban tűntek fel formai jegyeiben és díszítésében is rokon fibulák, melyek körét A. Koch a *Schwarzhof/Maastricht/Müngersdorf* típusként határozta meg.⁸⁰³ Ezek kisméretű, a Duna-vidéki fibuláktól eltérő gombokkal díszítettek, fejlemezük, kengyelük és a kengyellel egyenlő szélességű láblemezük hasonlóan spirálmintákkal díszített. A. Koch szerint ezeket a fibulákat az 5. század utolsó évtizedeiben kezdték el használni, és a 6. század elején kiszorították az újabb típusú, ötgombos, a kengyellel egyenlő szélességű-, téglalap/trapéz alakú láblemezzel ellátott fibulatípusok.⁸⁰⁴

A láblemezen feltűnő hosszított állatfej alkalmazása elterjedt volt a madárfejes kengyelfibulák esetében.⁸⁰⁵ Ezek a felfelé- vagy lefelé tekintő madárfejes, egyenlőszéles lábú fibulák a keleti Meroving vagy türing formavilág újításainak számítanak.⁸⁰⁶ J. Tejral alapján a madárfejes fibulák a Közép-Duna-vidéken az 5. század utolsó, harmadik negyedében jelenhettek meg.⁸⁰⁷ A hosszított állatfej Pannoniában a *Várpalota 5.–Udine–Čelákovice* típuson kívül a jutasi 196. sír kengyelfibulapárján tűnt fel egy összetett kép formájában.⁸⁰⁸ A korábbi régészeti szakirodalom talán ezért kapcsolhatta a jutasi fibulát is ehhez a típushoz.⁸⁰⁹

A tárgyalt kengyelfibulatípus összességében a keleti Meroving ötvösművészet jellegzetességeit hordozza, helybéli terméknek bizonyul. Egyes jellemzők, a rövid, a kengyellel egyenlő szélességű, hosszított állatfejben végződő láblemez, a spiráldíszek és a félkör alakú fejlemezre külön felszerelt, tagolt gombok többféle kombinációban tűntek fel a térség „türing jellegűnek” nevezett, vagyis közép-németországi eredetű fibulatípusain. A rekeszbetétek az 5. századi, Közép-Duna-vidéki polikróm stílust őrzik, ezek alkalmazása ritka, szokatlan a 6. századi langobard kori kengyelfibulák esetében. Véleményem szerint a típus a szerteágazó analógiák és a stílusa alapján a keleti Meroving, Közép-Duna-vidéken kibontakozó fibulaművesség kezdeti fázisához köthető, legkorábban a 6. század első harmadához.

⁸⁰² DROBERJAR 2008, 7, Abb. 5. 20.

⁸⁰³ KOCH 1998, 47.

⁸⁰⁴ KOCH 1998, 47.

⁸⁰⁵ Ld. BEMMANN 2008, 179, Abb. 30.

⁸⁰⁶ TEJRAL 2011a, 39.

⁸⁰⁷ Tejral MDo 3–4, 470/80–540/550 (TEJRAL 2005, 185, Abb. 10. B: 1).

⁸⁰⁸ Ld. 3.1.2.2.4.1 fejezet.

⁸⁰⁹ WERNER 1962, 70; BIERBRAUER 1993, 126. Bővebben ld. RÁCZ 2022, 256.

Valószínűleg az 5. század utolsó harmadában már használt, türingiai eredetű *Eisleben–Stössen* típus tipológiai továbbfejlődésének tekinthető.

3.1.2.2.2. Téglalap- vagy trapéz alakú láblemezű típusok

Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői h.b. „A” sír [6.1.], Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői h.b. 4. sír [6.2.], Hegykő–Mező u. 4. sír [9.2.], Nikitsch 1. sír [18.1.], MNM, Ráth- vagy Delhaes gyűjtemény [40.2.–40.5.]

A nyugati Meroving szállásterületen meghatározó fibulaformák, a félkörös fejlemezű, azzal egybeöntött gombos, a kengyellel egyenlő szélességű, téglalap- vagy trapéz alakú láblemezű, ékvéséses díszű típusok⁸¹⁰ a langobard soros temetőkben is felbukkannak:

Fertőszentmiklós „A” jelzésű sírjából [6.1, 14. tábl. II. 1] egy ép, a fejlemezén félkör alakban és a láblemez két oldalán cikkcakkdíszes, eredetileg öt hengeres gombbal ellátott fibula és egy hasonló, vagy ezzel megegyező példányhoz tartozó, enyhén trapéz formájú láblemeztöredék került napvilágra.

A fertőszentmiklósi leletek H. Kühn 9., ún. *Westhofen* típusához állnak legközelebb. Ezeknél a fejlemez cikkcakkos és sugaras díszítéssel ellátott és kengyelüket is cikkcakkmotívumokkal ékítették,⁸¹¹ H. Kühn szerint az 5. század utolsó harmadában alakulhattak ki.⁸¹² A. Koch a típus három variánsát különítette el a fejlemez díszítése alapján. Az 1. számú variánssal (vagy alapformával, Koch: 1.3.3.5.1.1.) megegyező pannoniai fibulák párhuzamai a nyugati Meroving körben a mai Észak-Franciaország és Belgium területén, emellett a Felső-Duna-vidéken, a délnémet régióban szóródtak.⁸¹³

H. Kühn a kora Meroving időszakra, a 6. század első felére keltezte a típust (AM I, 525–550).⁸¹⁴ A. Koch használatukat a 6. század elejétől, az 500-as évektől feltételezte egészen a 6. század közepéig.⁸¹⁵ Hasonló fibulák Altenerding 224. és 485. sírjaiból párosan kerültek napvilágra, melyeket H. Losert a temető korai, 475–500 közötti időhorizontjához kapcsolt.⁸¹⁶ Hasonló motívumkörbe tartozó kengyelfibulák a délnémet régióban már az 5. század utolsó

⁸¹⁰ Legutóbbi összefoglalás: KOCH 1998. Langobardok esetében: FRIEDRICH 2002, 175–190.

⁸¹¹ KÜHN 1974, 684–689.

⁸¹² KOCH 1998, 117.

⁸¹³ KOCH 1998, 119.

⁸¹⁴ KÜHN 1974, 684.

⁸¹⁵ KOCH 1998, 119.

⁸¹⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 127, 130, Abb. 14. 2–5.

negyedében feltűntek és a 6. század első feléig, második harmadáig voltak népszerűek a női öltözetben (SDM 3–4, 480/90–560/80).⁸¹⁷

Fertőszentmiklós 4. [6.2, 14. tábl. II. 2] és Hegykő 65. [9.15, 14. tábl. II. 3] sírjaiból többszörösen feltekeredő, egymásnak szembeforduló spirálmintával díszített fejlemezű fibulák kerültek napvilágra. J. Werner a fejlemez díszítését az állatábrázolásokkal hozta kapcsolatba, értelmezése szerint a kép feloldása „szemek két szemben álló állatcomb között” (*Augen zwischen zwei gegenständigen Tierschenkeln*).⁸¹⁸

A fertőszentmiklósi tipológiai szempontból korábbi darabnak bizonyul öt egyszerű hengeres gombjával, cikkcakkdíszes kengyelével és láblemezével. A hegykői ennél nagyobb méretű, masszívabb fibula, hat bordázott gombbal, kengyelét többszörös cikkcakkmotívummal, láblemezét meandersorral díszítették. A Cseh-medencéből, Záluží 1. sírjából [41.1, 14. tábl. II. 4] is napvilágra került egy, a hegykőivel és a fertőszentmiklóssal párhuzamban álló példány. A leletek legközelebb H. Kühn 6., ún. *Pfullingen* típusához állnak, melynek több variánsa különíthető el: három- vagy ötgombos, spirálmintás vagy a meandersorral díszített láblemezű.⁸¹⁹ A típusokra nem jellemző a köbetét, a hegykői gránátberakásos fibula helybéli változatnak bizonyul.⁸²⁰

A fibulatípus az egyik legerősebben a nyugati Meroving szállásterület kora Meroving korában, az Alpoktól északra a Rajna mindkét oldalán, a mai Németország teljes területén és Észak-Franciaországban mutat szóródást.⁸²¹ J. Werner az itáliai feltűnését a 6. század végén feltételezte,⁸²² míg H. Kühn a 6. század első felére keltezte (AM I, 500–550).⁸²³ Tomka P. a 6. század második negyedére datálta a fertőszentmiklósi fibulát H. Kühn alapján,⁸²⁴ míg E. Droberjar a záluží-i fibulát az ún. tübing idősza khoz kapcsolta, az 5. század utolsó harmadától a 6. század első harmadáig terjedő periódushoz (E1, 480–530).⁸²⁵ A fertőszentmiklósihoz hasonló lelet –, a fejlemezén lévő állatfejes gombot leszámítva – Altenerding 568. sírjából ismert, amelyet H. Losert az 5. század végére, az 500-as évek körüli időszakra korhatározott.⁸²⁶ A spirálindás fejlemezű, cikkcakkmintás láblemezű fibulák a délnémet régióban az 5. század

⁸¹⁷ FRIEDRICH 2016, 78, Abb. 36.

⁸¹⁸ FUCHS – WERNER 1950, 56.

⁸¹⁹ KÜHN 1974, 639–648.

⁸²⁰ QUAST 2008, 366.

⁸²¹ KÜHN 1974, 638, Karte 12.

⁸²² FUCHS – WERNER 1950, 56.

⁸²³ KÜHN 1974, 639.

⁸²⁴ TOMKA 1980, 17.

⁸²⁵ DROBERJAR 2008, 7, Abb. 5. 20.

⁸²⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 127, 131, Abb. 14. 1.

utolsó negyedétől a 6. század utolsó harmadáig lehettek használatban (SDM 3–4, 480/90–560/80).⁸²⁷

A hegykői 4. sírból [9.2, 14. tábl. II. 5] előkerült, öt hengeres gombbal, fejlemezén hálómintába rendezett meandermotívumokkal, kengyelén és láblemezén meandersorral díszített, állatfejes végű fibulát elsőként J. Werner sorolta be az általa kialakított *Wiesbaden* típusba,⁸²⁸ amely Kühn 42. típusának felel meg.⁸²⁹ H. Kühn a fibula készítését és használatát a 7. századra tolta ki, kb. a 600–650 közötti időszakra. A hegykőihez hasonló ötgombos példányok szerint a korai, míg a két- és kilencgombos példányok a típus kései képviselői. A *Wiesbaden* típus a Felső-Duna-vidéken és a Rajna középső folyásánál mutat jelentősebb szóródást.⁸³⁰ U. Koch délnémet régióban a hasonló felépítésű, meanderes vagy spirálindás díszű és állatfejes végződésű fibulákat az 5. század végétől a 6. század elejéig keltezte (SD 3, 480–510).⁸³¹ M. Friedrich ugyanitt hosszabb használati időt feltételezett, az 5. század utolsó negyedétől a 6. század második harmadáig (SDM 3–4, 480/90–560/80).⁸³²

Nikitsch 1. sírjából [18.1, 14. tábl. II. 6] napvilágra került fibula félkörös fejlemeze hét tagolt, függőlegesen bordázott, hengeres alakú, gömb alakban záródó gombbal rendelkezik, a fejlemez fő motívuma az előző lelethez hasonlóan meanderekből álló hálóminta. A kengyelt és az enyhén trapéz alakú láblemezt egyforma meandersorral díszítették. J. Werner a fibulát az általa kialakított az ún. *Nikitsch–Kranj* típusba sorolta,⁸³³ H. Kühn *Nikitsch* néven az általa kialakított 86. típusba.⁸³⁴ A fibulák eredetileg öt, hét vagy kilenc tagolt gombbal vannak ellátva. J. Werner összesen hat lelőhelyről származó fibulát sorolt fel (Nikitsch 1., Kranj 11/1907, kranji szórvány, Avigliana b. Turin, Schretzheim 182., Stein a. Rh.), H. Kühn egy sírral egészítette ki az ismert példányok sorát (Schretzheim 145. sír).⁸³⁵ A típus összességében az Alpoktól északra és délre is elterjedt a bajuvár szállásterületen, továbbá Kranjban (11/3. sír) és Itáliában. U. Koch a schretzheimi fibulákat a temető első megtelepedési horizontjába sorolta, a 6. század második negyedére (Stufe I, 525–545/550),⁸³⁶ a későbbiekben a délnémet régióra vonatkozó

⁸²⁷ FRIEDRICH 2016, 75–78, Abb. 36.

⁸²⁸ WERNER 1962, 167–168, Fundliste 3:5.

⁸²⁹ KÜHN 1974, 1076–1086.

⁸³⁰ KÜHN 1974, 1076–1084, Karte 65.

⁸³¹ KOCH 2001a, 73, Abb. 13.

⁸³² FRIEDRICH 2016, 71, 74, Abb. 32.

⁸³³ WERNER 1962, 63, 167, Fundliste 3:2.

⁸³⁴ KÜHN 1974, 1086–1090.

⁸³⁵ Hivatkozásokkal együtt ld. WERNER 1962, 167, Fundliste 3:2; KÜHN 1974, 1087, Karte 66.

⁸³⁶ KOCH 1977, 36, Abb. 8A.

kronológiájában a hasonló jegyekkel bíró, kilenc gombbal ellátott darabokat a 6. század első harmadától az utolsó harmadáig keltezte (SD 5–6, 530–580).⁸³⁷

A MNM-ban, Magyarország lelőhely alatt őrzött *Nenzheim*,⁸³⁸ vagy *Bingen/Engers*⁸³⁹ típusú kengyelfibula [40.2, 14. tábl. II. 7] lelőkörményei, pontos lelőhelye ismeretlen. A kör alakú rekeszekkel díszített ötgombos, láblemezén cikkcakkmintával és fejlemezén vonalmintákkal díszített típus elterjedése a Rajnától keletre eső területekre összpontosult, néhány elszórt példánnyal a Rajna keleti oldalán.⁸⁴⁰ A típust a nyugati Meroving térségben a 6. század első felére keltezték.⁸⁴¹

A gyűjteményből ismert egy szintén a Rajna nyugati oldalán sűrűsödő, *Kühn 21.* típusú,⁸⁴² öt rekeszes gombbal rendelkező, rácsmintás fejlemezű, cikkcakkos láblemezű példány [40.5. tábl. II. 8]. A típus a nyugati Meroving térségben a 6. század első felében, második negyedében terjedt el.⁸⁴³ Hasonló keltezéssel és elterjedéssel bír a 21. típushoz hasonló, de sugaras mintázattal ellátott fejlemezű, *Kühn 22.* típusba besorolható fibulapár [40.3, 14. tábl. II. 9] és a *Kühn 60.*, ún. *Irsching* típusába besorolható spirálmintás fejlemezű példány [40.4, 14. tábl. II. 10] is.⁸⁴⁴ Az idézett fibulatípusokkal párhuzamba állítható darabok elterjedését az Alsó-Rajna-vidéken Frank Siegmund az 5. század utolsó negyedétől kb. a 6. század első harmadáig feltételezte,⁸⁴⁵ ugyanúgy M. Friedrich a délnémet régióban (SDM 3–4, 480/90–520/30, ritkán 560/80).⁸⁴⁶

A felsorolt fibulák kompozíciója, a fejlemezrel egybeöntött gombok, a kengyellel egyenlő szélességű, téglalap alakú-, vagy enyhén szélesedő trapéz alakú láblemez, a geometrikus (cikkcakkdísz, meander, lépcsőzetes dísz, sugaras dísz) és a spirálmintás díszítés összetétele a nyugati Meroving ízlésvilágot tükrözik. Ezek nagy része a kora Meroving fázisban, 5. század utolsó harmadától kezdve alakultak ki és a 6. század közepéig, utolsó harmadáig lehettek használatban. Jellemzően a 6. század első felében terjedtek el legnagyobb esetszámban. Ide tartoznak a fertőszentmiklósi „A” jelzésű sír *Westhofen* típusú, a

⁸³⁷ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. F22.

⁸³⁸ KÜHN 1974, 933–941.

⁸³⁹ GÖLDNER 1987, 237.

⁸⁴⁰ KÜHN 1974, 935–939.

⁸⁴¹ KOCH 1998, 90.

⁸⁴² KÜHN 1974, 900–913.

⁸⁴³ KOCH 1998, 114.

⁸⁴⁴ 22. típus: KÜHN 1974, 913–933. A. Kochnál I.3.3.2.2. típushoz áll legközelebb: KOCH 1998, 80–81, Taf. 9: 5–8. 60. típus: KÜHN 1974, 662–669.

⁸⁴⁵ SIEGMUND 1998, 204, Abb. 81: 12.8.

⁸⁴⁶ FRIEDRICH 2016, 78, Abb. 36: 6.2.

fertőszentmiklósi 4. sír és a hegykői 65. sír *Pfullingen* típusú és a hegykői 4. sír *Wiesbaden* típusú fibulái. Későbbi, talán a nyugati Meroving és keleti Meroving hatásokat ötvöző fibulaművesség terméke lehet a Nikitsch 1. sírjából származó, ún. *Nikitsch–Kranj* típus, amely már a 6. század első harmada után készülhetett. A 6. század első felére keltezhető Delhaes-gyűjtemény fibulái esetleges helybéli lelőköörülményei ismeretlenek, hasonló típusok pannoniai környezetben, zárt leletegyüttesből még nem kerültek napvilágra. Méreteik is hasonló képet mutatnak. Hosszuk viszonylag egységes, 6,5–8 cm körüli, ezzel arányosan a fejlemez gombokkal való szélessége 4–4,8 cm és a láblemez szélessége 1,3–1,7 cm körüli. Kiugró nagyságú, ezzel elkülönül a többi fibulától a Nikitsch 1. sírjából származó későbbi lelet a 9,2 cm hosszúságával és 5,2 cm szélességével.

A pannoniai példányok variabilitása és a magasfokú nyugati Meroving (délnémet, Rajna-menti és Rajnától nyugatra) szóródás miatt a nyugati kapcsolati háló elemeiként tarthatóak számon, talán importként kerülhettek a Duna középső folyása mentén elterülő ÉNy-pannoniai, Fertő-tó környéki temetkezésekbe.⁸⁴⁷

3.1.2.2.3. Félkörös fejlemezű, gombos, ovális láblemezű fibulák

3.1.2.2.3.1. Radovesice

Bratislava–Rusovce 12. sír [15.1.]

A *Radovesice*⁸⁴⁸ (vagy *Holubice–Civiale-Cella*)⁸⁴⁹ típusú fibulák a Duna-vidéki langobard ötvösmunkák egyik első képviselői.⁸⁵⁰ A fejlemezét hét külön felszerelt, tagolt, a végén lapítottgömb alakú gomb kereteli, központi ornamentikája két fektetett, egyszer feltekeredő spirálból áll. Láblemezét lépcsőzetes, szögletes fonatminta tölti ki. Az állatfej egytagú, domború, erősen profilált, az Y-vonala erőteljes. A fibulák peremét és a kengyel közepén húzódó bordát farkasfogas sorral, nielló-berakással díszítették.

Radovesice típusú fibula Pannoniából kizárólag az oroszvári 13. (Rusovce), eddig közöletlen temetkezéséből került napvilágra [15. tábl. I. 1].⁸⁵¹ A Cseh-medencéből a névadó *Radovesice* egyik bolygatott sírjából [49.1, 15. tábl. I. 2], a Morva-medencéből a holubicei temető 28. sírjából [64.7, 15. tábl. I.] 3 kerültek elő. A fibulák díszítése és formája megegyező.

⁸⁴⁷ Bővebben ld. 2.2.2.2. fejezet.

⁸⁴⁸ TEJRAL 2002, 339.

⁸⁴⁹ BIERBRAUER 1993, 124.

⁸⁵⁰ TEJRAL 2002, 339.

⁸⁵¹ TEJRAL 2011a, 49, Abb. 18. 5.

J. Tejral ezzel a típussal hozta kapcsolatba a díszítésében kissé eltérő a zvoleněvesi 1. sírból [54.1, 15. tábl. I. 4] és a Podbaba „D” sírból⁸⁵² előkerült fibulákat [15. tábl. I. 5].⁸⁵³ Előbbi fejlemezének két oldalát egy-egy meander alakú minta tölti ki, míg utóbbi fej- és láblemeze hegyes-ovális, mandula alakú motívumokkal díszített.

A típus zárt körben fordul elő a langobard kori Közép-Duna-vidéken, ezen felül csak néhány elszigetelt lelet ismert Észak-Franciaországból, Brenyből⁸⁵⁴ és Itáliából, Cividale–Cella⁸⁵⁵ lelőhelyről, de utóbbi is a langobard kori temetkezések körébe tartozik.⁸⁵⁶

A *Radovesice* típus stílusjegyei, a fejlemezre külön felszerelt tagolt, gömbös végű gombok, az ovális láblemez, a spirál- és a lépcsőzetes fonatminta, a farkasfogas, niellóberakásos díszsor, a profilált állatfej a kibontakozó, Duna-vidéki langobard fibulaművesség főbb vonásait reprezentálják, előképei a Pannoniában továbbfejlődő fibulatípusoknak.⁸⁵⁷ Ezek a jellegzetességek az 5. század utolsó harmadára jellemző, közép-németországi türing és a helybéli, 5. század második felétől induló fibulaművesség szintéziséből jöhettek létre a Közép-Duna-vidék északi részén, a 6. század legelején. J. Tejral a fibulákat az Észak-Duna-vidéki fázis egyik vezérformájaként határozta meg a 6. század első felében (MDo 4, 510/20–540/550).⁸⁵⁸ A Cseh-medencében E. Droberjar is a langobard fázishoz kapcsolta a fibulákat tartalmazó temetkezéseket (E2, 530–560/570).⁸⁵⁹

3.1.2.2.3.2. Podbaba–Schwechat

Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői h.b. 9. sír [6.3.], Gyirmót–Homokdomb [7.1.], Schwechat 13. sír [20.5.], Tamási–Csikólegelő 7. sír [24.4.]

A *Podbaba–Schwechat*⁸⁶⁰ típusú fibulák aranyozott, tűzi aranyozott felületű, ezüst alapú öntvények. A félkörös fejlemezzel egybeöntött hét gomb kéttagú, vékony testű és gömbszerű fejük keretet adnak a fejlapnak. A gombokat a száruk közti kerek áttörések választják el. Az állatstílus kezdeményét a fejlemezen a madárszárny formájú ábrázolás, a láblemez középső részén a madárfej alakú motívum jelzi.⁸⁶¹ Utóbbi a láblemez két szélén kétszalagos fonatminta

⁸⁵² SVOBODA 1965, 147–148, 189, Abb. 56. 7.

⁸⁵³ TEJRAL 2002, 339.

⁸⁵⁴ SVOBODA 1965, 147; KOCH 1998, 262, 705, Taf. 38. 5.

⁸⁵⁵ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 1. A11.

⁸⁵⁶ BIERBRAUER 1993, 126; TEJRAL 2011a, 48.

⁸⁵⁷ TEJRAL 2002, 339.

⁸⁵⁸ TEJRAL 2002, 339; TEJRAL 2005, 143.

⁸⁵⁹ DROBERJAR 2008, 12, 13, Abb. 8. 3.

⁸⁶⁰ WERNER 1962, 168, Fundliste 4: 2.

⁸⁶¹ TEJRAL 2002, 341.

határolja. A fibula kiszélesedő peremét és a kengyelt elfelező bordát a farkasfogas dízsor tölti ki. Az állatfej profilált, domború kiképzésű, háromtagú: a fej felső része kevésbé széles, melyen helyet foglal a két mandula alakú szem, szemkerettel vagy anélkül, a fej széles alsó fele félkörös végződésű, sokszor lapos, helyenként poncmintákkal (kör, pontkör, rombusz) is díszítették.

A fibulatípus legintenzívebben a pannoniai langobard kori soros temetőekben volt jelen, Fertőszentmiklós 9. [6.3, 15. tábl. II. 1], Gyirmót 24. [7.1, 15. tábl. II. 2], Schwechat 13. [20.5, 15. tábl. II. 3] és Tamási 7. [24.4, 15. tábl. I. 4] sírjaiból kerültek elő egyenként vagy párosával. A fibulák egyes formai- vagy díszítőelemei között eltérések állnak fenn (állatfej alakja, állatfej poncolása vagy rovátkolása), de az ismertetett alapformától a gyirmóti fibula áll legtávolabb a láblemez díszítése miatt: a megszokottól eltérően madárfejekből kialakított hálószerű mintával töltötték ki. A Dunától északra, a Cseh-medencéből, a névadó podbabai temetőből [48.15.2, 15. tábl. I. 5] került elő az alapformával megegyező fibula.

A *Podbaba–Schwechat* típus jó példája a Dunától északra és a Közép-Duna-vidéki szállásterületen kialakult korábbi formák Dél-Morva-medencei és pannoniai továbbfejlődésének. J. Tejral a *Radovesice* fibulatípus közvetlen folytatásának tekinti és a Pannoniában teret hódító I. állatstílus előképének bizonyul.⁸⁶² A láblemez két szélén lévő kétszalagos fonatminta a provinciális ötvösművészetből átvett díszítési mód, amely az 5. század végén és a 6. század elején jelenik meg az öntött fibulákon.⁸⁶³ J. Tejral a podbabai lelet miatt következtetett az Észak–Duna-vidéki kialakulásra.⁸⁶⁴ A leletek viszonylag zárt koncentrációt alkotnak Pannoniában, néhány elszigetelt példa ismert az Alpoktól északra a bajuvár és alamann szállásterületen Schretzheim 153.⁸⁶⁵ és Weingarten 737.⁸⁶⁶ sírjából.⁸⁶⁷ J. Tejral a fibulát a 6. század második harmadától a század közepe utánig keltezte (MDo 5, 540–560),⁸⁶⁸ hozzá hasonlóan E. Droberjar a Cseh-medence langobard fázisára (E2, 530–560/570).⁸⁶⁹

⁸⁶² TEJRAL 2002, 341

⁸⁶³ HASELOFF 1981, 587.

⁸⁶⁴ TEJRAL 2002, 341–342

⁸⁶⁵ KOCH 1977, Taf. 195. 2.

⁸⁶⁶ ROTH – THEUNE 1995, 217, Taf. 267. 7.

⁸⁶⁷ WERNER 1962, 168, Fundliste 4:2.

⁸⁶⁸ TEJRAL 2002, 339.

⁸⁶⁹ DROBERJAR 2008, 12, Abb. 8. 4.

3.1.2.2.3.3. Várpalota 1.–Castel Trosino G.

Várpalota–Unió homokbánya 1. sír [25.1.]

A *Várpalota 1.–Castel Trosino G* típusú⁸⁷⁰ aranyozott ezüstöntvény Pannoniából a névadó Várpalota 1. sírjából [25.1, 16. tábl. I. 1] került elő. A spirállemezt eredetileg nyolc külön felszerelt, kéttagú, felül gömbös végződésű, galléros gomb szegélyezi. A nagyméretű gombok stabilizálása érdekében ezeket lemezabronccsal kötötték össze. A fibula peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatalakú láblezárás Y-vonalát niellóval kitöltött kettős háromszögsorral emelték ki. A fej- és a láblemez központi mezői és a niellós szegély között rovátkolt, poncolt díszű keret húzódik. A fejlemez központi motívuma két ellentétes irányba ágazó spiráldísz. A kengyel két oldalát negatív meandersor, láblemezét kétszalagos, kissé szabálytalan elrendezésű meanderfonat⁸⁷¹ díszíti. A fibula állatfejes végződése háromtagú, profilált, a mandula alakú szem alatt a fej többszörös vízszintes bordakötegben folytatódik, fej felső tagjának két oldala és az alsó része ellaposodó toldalékkal ellátott, poncolással díszített.

A várpalotai fibulával mintaaazonos példány az itáliai langobard szállásterületről Castel Trosino „G” sírból⁸⁷² került napvilágra.⁸⁷³ Az itáliai darab tízgombos, a gombjai külön felszereltek, egytagúak, hosszú körte alakú záródásúak, alattuk gallérral. Az állatfejes lezárás és a fő motívumok megegyeznek a várpalotaival.

A fibula stílusjegyei, a továbbfejlett, félkörös fejlemezre külön felszerelt, többtagú gombok, a spiráldíszítés, a lépcsőzetes szalagfonatot felváltó kétszalagos meanderfonat, az erősen profilált, tagolt állatfej a pannoniai kengyelfibulák jellegzetes vonásait őrzik, melyek a helybéli langobard ötvösművészet jegyében fejlődtek ki. A felsorolt jellegzetességek külön-külön, vagy kombinációban a már fentebb tárgyalt fibulatípusok esetében is feltűntek (ld. *Strass, Oberwerschen, Radovesice, Podbaba–Schwechat*). A kétszalagos meanderfonat a hasonló formai jegyekkel és/vagy díszítéssel bíró pannoniai fibulákon többször visszatérő motívum (ld. *Várpalota 17.–Bezenye 20., Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort*).

⁸⁷⁰ BIERBRAUER 1993, 126.

⁸⁷¹ NAGY 2007, 63.

⁸⁷² FUCHS – WERNER 1950, Taf. 3. A19.

⁸⁷³ BIERBRAUER 1993, 126.

3.1.2.2.3.4. Várpalota 17.–Bezenye 20.

Bezenye–Papréti 20. sír [1.7.], Várpalota–Unió-homokbánya 17. sír [25.6.]

A Várpalota 17.–Bezenye 20. típusú⁸⁷⁴ (vagy Várpalota 17.–Cividale-Cella)⁸⁷⁵ fibulák a névadó pannoniai temetkezésekből láttak napvilágot [1.7, 25.6, 16. tábl. II. 1–2]. A két aranyozott ezüst, ékvéséssel díszített fibulapár alakja és motívumkincse szinte teljesen megegyezik. Fejlemezük kilenc darab kéttagú, lemezabronccsal merevített körte alakú gombbal keretelt. A fibula peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatalakú láblezárás Y-vonalát niellóval kitöltött kettős háromszögsor díszíti. A fej- és a láblemez központi mezői és a niellós szegély között rovátkolt keret húzódik. A fej közepén X-alakú minta foglal helyet, a fejlemez pereme és a központi motívum közti teret ék alakban lemélyítették. A kengyel két oldalát negatív meandersor, láblemezét kétszalagos meanderfonat díszíti. A láblemez kengyel felőli oldalán és az alsó harmadában két lecsüngő állatfejpár helyezkedik el. A fibulát egy háromtagú állatfej zárja le. A mandula alakú szem hegyes, hosszúkás, alatta poncolt szemkerettel. A fej felső része körül vékony, rombusz alakú poncokkal díszített, ívelt oldalú lemezkeret fut. Az állatfej alsó része lapos, D-alakú, szegélye a fej felső részéhez hasonlóan ívelt formájú és poncolt díszű.

Az itáliai langobard korból adatolható a típus analógiája, Cividale–San Giovanni⁸⁷⁶ területéről.⁸⁷⁷ A fibula erősen töredékes, a fejlemez, a kengyel és a láblemez egy-egy kisebb töredéke került napvilágra, amely azonos a fentebb leírt fibulákkal. A több vonalból álló X-alakú minta rombuszmotívumokban folytatódó változata a Nocera Umbra-i 150. sír fibulájának láblemezén is felbukkan, amelyet C. Rupp a temető 2. betelepülési fázisára (590–610) keltezett.⁸⁷⁸

A fibulatípus a pannoniai-itáliai langobard ötvösművészet termékének bizonyul, a 6. századi langobard kori stílus jellegzetes vonásait mind a fibula részei, mind az ornamentikája őrzi.

⁸⁷⁴ TEJRAL 2002, 345.

⁸⁷⁵ BIERBRAUER 1993, 126.

⁸⁷⁶ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 1: A 6.

⁸⁷⁷ BIERBRAUER 1993, 126.

⁸⁷⁸ RUPP 1995, 74, Textabb. 7.

3.1.2.2.3.5. Hegykő 21.–Collegno 48.

Hegykő–Mező u. 21. sír [9.8.]

A hegykői 21. női sírból [9.8, 16. tábl. III. 1] napvilágra került kengyelfibulapár jól beilleszkedik a tipológiailag fejlett, jellegzetes pannoniai példányok horizontjába, mind a formai jegyek, mind a díszítés szempontjából. Az aranyozott ezüst, ékvéséssel díszített fibulapár fejlemezét hét lapítottgömbös végű szerelt gomb kereteli. A fej- és a láblap peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát farkasfogas dízsor tölti ki. A fibula fő díszítőmotívumai a spirállemezen lévő kettős félkör alakú keretbe foglalt, egymás mellett elhelyezkedő meanderminta, a kengyelen a negatív meandersor, a tűtartó lemezen a szorosan elhelyezkedő kettős meanderfonat. A láblemez kengyel felőli oldalain egy-egy hosszított, lecsüngő állatfejes ábrázolás látható. Az állatfejes láblezárás a pannoniai fibulákkal megegyező típusú: a háromtagú fej profilált, a mandula alakú szemeket kettős szemkeret határolja. A fejet szegélyező lapos keret kéttagú, a felső fejrész alatti hiátust követően a „nyelv” félkörös alakú, poncolt díszű.

A hegykői fibulapárral azonos példány nem ismert Pannoniából, de tipológiailag számos vonásában megegyező darabok kerültek napvilágra. A fejlett gombokkal és állatfejjel rendelkező, a láblemezén kettős meanderfonattal, a kengyelén negatív meandersorral díszített fibulák közé tartoznak a fentebb tárgyalt, Várpalota 1., 17. és Bezenye 20. sírjából származó leletek,⁸⁷⁹ továbbá az I. stílusú *Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort*⁸⁸⁰ és a négyszögletes spirállemezü *Mülhofen*⁸⁸¹ típusok. Utóbbi esetében az albertfalvai [27.1] négyszögletes fejlemezű fibulát hasonló módon, két egymás mellé elhelyezett meandermintával látták el. A fibulán kiemelendő kései jellegzetesség a lecsüngő állatfejes dísz, amely mind a Bezenye 20. és a Várpalota 17. sír fibulái esetében, mind az I. állatstílussal ellátott fibulákon megjelentek, de Itáliában terjedtek el leginkább.⁸⁸² Pontos analógiája kissé eltérő, a végén erősen szélesedő gombokkal Collegno 48. sírjából került napvilágra [16. tábl. III. 2]. A sír temető első betelepülési periódusába (570–640/50) tartozott.⁸⁸³

⁸⁷⁹ Ld. *Várpalota 1.–Castel Trosino G.*, 3.1.2.2.3.3. fejezet; *Várpalota 17.–Bezenye 20.*, 3.1.2.2.3.4. fejezet.

⁸⁸⁰ Ld. 3.1.2.2.3. fejezet.

⁸⁸¹ Ld. 3.1.2.3.1.6. fejezet.

⁸⁸² Lecsüngő állatfejes díszítésekről ld. 3.1.2.2.4.1. fejezet.

⁸⁸³ BROGIOLO – POSSENTI 2008, 457, 459, Abb. 11., Abb. 13.

A típus a pannoniai-itáliai langobard ötvösművészet terméke, a helyben kifejlődő és Itáliában is alkalmazott stílusjegyeket hordozza. A típusra a két lelőhely alapján a továbbiakban *Hegykő 21.–Collegno 48.* megnevezéssel hivatkozom.

3.1.2.2.3.6. Rácalmás 16.

Rácalmás–Újtelep 16. sír [19.5.]

A rácalmási temető 16. sírjának [19.5, 16. tábl. IV. 1] aranyozott ezüst ékvéséses fibulája unikális a pannoniai langobard szállásterületen. Fejlemezt kilenc kéttagú, gömbös végződésű gomb kereteli, melyet egy vékony lemezabroncs köt össze. A láblemezének lezárása profilált állatfejes, erős, széles Y-vonallal. A fibula láblemezét, a kengyel felezőbordáját és az állatfej Y-vonalát niellóval kitöltött kettős háromszögsor díszíti. A típus motívumkincse minden tekintetben, önmagában és a fibularészek kombinációjában is igen egyedi. A fejlemezt egy negatív meandersor tölti ki, a kengyel felőli oldalon fennmaradó teret egy félkör alakú motívummal és annak félkör alakú keretével díszítették. A kengyel két oldalán mély ékvéséssel készült, sűrű cikkcakkminta fut, a láblemezét tengelyesen szimmetrikus kialakítású, florális és geometrikus jellegű alakzatok kompozíciója ékíti.

A fibula fej- és láblemezének alakja és a gombrátétek a megszokott típusúak, ellenben a lábat lezáró állatfej a jellegzetes hegyes szemű, elnyújtott fejű alaktól eltér. Az Y-vonala jelentősen szélesebb a megszokottnál, erősen kiugró, az állatfej vége felé fecskefarokszerűen kiszélesedik. Az Y-vonal alatt elhelyezkedő szemet nem emelték ki ékvéséssel, hanem a fej korpuszából domborodik ki a szemöldökvonal alól. A szemet két vékony borda követi a fej mindkét oldalán. A szájrésznél a fecskefarokszerűen szétnyíló orrvonal közötti D-alakú ékvésés formálja az állat száját/nyelvét.

A rácalmási fibula állatfejéhez hasonló, de alsó részén merőleges bordákkal díszített variációk a frank soros temetőken tűntek fel, négyszögletes alakú fejlemezzel kombinálva, ezek háromsoros, kettős szalagfonatmotívummal (*dreizeilige Zweibandflechten*)⁸⁸⁴ és/vagy I. stílussal díszítettek. H. Kühn ezeket az általa kialakított 37., ún. *Andernach–Kent* típusba sorolta.⁸⁸⁵ Ebből a körből a worms–bollwerki leletet Günther Haseloff a 6. század utolsó harmadára, a 600-as évek környékére keltezte.⁸⁸⁶ Az *Andernach–Kent* típust A. Koch

⁸⁸⁴ HASELOFF 1981, 593.

⁸⁸⁵ KÜHN 1974, 985–988, Taf. 292. Ld. Gundersheim (uo. 37,1), Andernach (uo. 37,5), Kärlich (uo. 37,6), Löhnberg a. d. Lahn (uo. 37,7).

⁸⁸⁶ HASELOFF 1981, 629.

összességében a 6. század közepe környékére, 540–550 közötti időszakra korhatározta.⁸⁸⁷ Hasonló kompozícióban készült az alamann térségből, Herbrechtingen területéről napvilágra került női sír négyszögletes fejű, spirális díszű kengyelfibulájának állatfejes lezárása is.⁸⁸⁸ A herbrechtingeni női temetkezésben a kengyelfibula egy kései leletegyüttes részét képezte, amely a „szűkrekeszes” díszítéssel (engzellige cloisonné) készült korongfibula és az áttört, pontkörös díszű bronz övkorong alapján legkorábban a 6. század utolsó harmadában kerülhetett a föld alá.⁸⁸⁹

A motívumkincs tekintetében, a fejlemezén megjelenített meandersort leginkább a fibulák kengyelén szokták alkalmazni. Hasonló díszű fejlemez a kengyellel egyenlőszéles lábú, nyugati Meroving típusú fibulák néhány csoportján⁸⁹⁰ tűnt fel, a Rajnától nyugatra a 6. század első felében.⁸⁹¹ Továbbfejlett, többsoros meanderdísszel ellátott, félkör alakú-, gombokkal keretelt fejlemezű fibula a klepsau frank-alamann soros temető 33. sírjából került napvilágra.⁸⁹² A sír *terminus post quem*-jét egy Athalarik (526–534) időszakában vert I. Justinianus érme jelentette, amely alapján a sírt U. Koch az általa kialakított 6. fázisra, a 6. század második felére keltezte.⁸⁹³ A félkör alakú fejlemezén két meanderdísz a *Hegykö 21.–Collegno 48.* típusú fibulán,⁸⁹⁴ a többtagú meanderekből álló variációk a *Mülhofen* típuson⁸⁹⁵ tűntek fel langobard közegben.

A kengyel cikkcakkdíszítése nem jellemző Pannoniában ebben az időszakban, egyedül a szentendrei 54. sír fibuláján tűnt fel.⁸⁹⁶ A motívum keltezőértékkel nem bír, mivel feltűnése az 5. századi lemezes és a század második felétől jellemző legkorábbi ékvéséses, gombos fibulacsoporton is adathozható a nyugati Meroving közegben.⁸⁹⁷ Ez megmaradt a 6. század első

⁸⁸⁷ KOCH 1998, 308.

⁸⁸⁸ KÜHN 1974, 1137, Taf. 310. 49,3.

⁸⁸⁹ Leletegyüttest ld. KÜHN 1974, Taf. 177. Kelteztet ld. korongfibula (SD 7, 580–600) (KOCH 2001a, 79, Abb. 17. X31), bronzkorong (SD 6–7, 555–580) (KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X76).

⁸⁹⁰ KOCH 1998, Taf. 22. I.5.2.1: 5., Taf. 23: I.5.2.2: 1.

⁸⁹¹ Hasonló típusok kronológiája U. Koch kronológiájában: SD 3–5, 480–555 (KOCH 2001a, 73–76).

⁸⁹² KOCH 1990, 152, Abb. 106. U. Koch a szerkezetét (külön felszerelt, többtagú gombok), alakját és mintázatát (*Mödling-Montale-Weimar* típusú szalagfonatdísz variánsa) tekintve a fibulát langobard, vagy langobard hatású, délnémet régióban készült terméknek véli (KOCH 1990, 151–154).

⁸⁹³ 6. század közepe, 6. vagy 7. évtizedei (KOCH 1990, 151–154). Hasonlóan a később kidolgozott délnémet kronológiájában: SD 6, 555–580 (KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X58).

⁸⁹⁴ Ld. 3.1.2.2.3.5. fejezet.

⁸⁹⁵ Ld. 3.1.2.3.1.6. fejezet.

⁸⁹⁶ Ld. *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.* típus, 3.1.2.2.3.10. fejezet.

⁸⁹⁷ Ezüstelemezes fibuláknál pl. tiszalöki lelet: KOVRIG 1951, XLIV. tábla. Háromgombos, a fejjel egyenlőszéles lábú példányok ld. KÜHN 1974, Taf. 240: 2,6; 2,15–2,19. Keltezés ld. SD 2–3, 460–510 (KOCH 2001a, 71, Abb. 12. X38). Hasonló típusok a Morva-medencében MDo 2/D3 (450–470/80) időszakban (TEJRAL 2005, 178, Taf. 3. A: 11., B: 3).

felére keltezhető egyenlőszéles lábú fibulák csoportjában⁸⁹⁸ és a későbbi, 6. század második felétől adatolható négyszögletes fejlemezű, gombos fibulák⁸⁹⁹ csoportjában is. Az említett leletek az Alpoktól északra, a Rajna mindkét oldalán, a mai Németország és Franciaország területén sűrűsödnek.

A láblemez florális kompozíciója a langobard kori itáliai fibulák körében előforduló, tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, geometrikus (kör és rombusz) alakzatokat körbeölelő és egymás felé forduló volutadíszes képekhez áll legközelebb.⁹⁰⁰ Az érintett rácalmási és itáliai fibulák motívumkincsének elgondolása, a florális és a geometrikus minták együttes használata a korábbi ötvöshagyományokból öröklődhetnek tovább. Valószínűleg az 5. század második felében, jellemzően a Duna-vidéken és Itáliában elterjedt, késő császárkori ihletésű, keleti germán ötvöshagyományok jegyében született, rombikus láblemezű, spirális- vagy volutadíszes motívumkincsű fibulák⁹⁰¹ geometrizálódott képeiként tarthatóak számon. Pannoniai, 6. századi florális ornamentika gombos, állatfejes lezárású, ovális láblemezű fibulán a Keszthely „A” sírjából származó példányon tűnt fel.⁹⁰²

Összességében nyitott kérdés marad, hogy a rácalmási 16. sír kengyelfibulapárja helybéli termék vagy import lehetett. Mindenesetre párhuzamai a nyugati Meroving, frank-alamann leletkörre utalnak, melyet a mintázat egyes elemei (fejlemez, kengyel) és az állatfejes láblezárás kialakítása is megerősít. Az észak-itáliai langobard fibulákra jellemző növényi ornamentika sem helybéli, pannoniai motívum. Esetleg a lemezabroncsos tagolt gombok utalhatnak a helybéli fibulaművességre.

Az ékszer egyes részei önálló keltezőértékkel bírnak: a meanderdíszes fejlemez a 6. század második felétől jelent meg, hasonlóan a jellegzetes állatfejhez. Utóbbi alkalmazása a század utolsó harmadában talán jellemzőbb lehetett. A láblemez díszítőelemeihez hasonló

⁸⁹⁸ Ld. U. Koch 2. és 5. fázisa között, a 6. század első felében elterjedt darabok (KOCH 2001a, 71–76, Abb. 12. F29, Abb. 13. X43, X47, Abb. 14. X51, X54, X55).

⁸⁹⁹ Példányok ld. KÜHN 1974, Taf. 292. 81,1–81,5., Taf. 294. 83,2., Taf. 295. 33,26., Taf. 297. 84,5. Keltezésük a 6. század második fele ld. *Mülhofen* típus (KOCH 2001a, 76–78, Abb. 15. F21, Abb. 16. X53, X61).

⁹⁰⁰ A fibulák két eltérő cividalei lelőhelyről származnak (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 4. A22, A23).

⁹⁰¹ A *Reggio Emilia* típusal, az összetett spirális és ékvésszel kialakított geometrikus kitöltőminták kombinációja is párhuzamba állítható. A fibulatípust V. Bierbrauer a 6. század második harmadára keltezte (BIERBRAUER 1975, 91–93, 113, Tav. XXXII. 1, 2). Hasonló mintázattal rendelkezik a Steinbrunn 10. sírjából származó kengyelfibula. A típus megjelenését V. Bierbrauer hasonlóan a 6. században feltételezte (BIERBRAUER 1975, 102–104, 114, Tav. LXXIII. 1). A rácalmásihoz hasonló, vese alakú minta, spirális dísszel kombinálva Prága/Praha–Podbaba IV. sírjából származó fibulán is megfigyelhető (SVOBODA 1965, Tab. XLII. 6). A fibula kisméretű, öntött, spirális díszű, ötgombos. Ezekhez hasonló típusok az 5. század második felétől terjedtek el a Közép-Duna-vidéken és Közép-Németország területén. Ld. MDo 2–3 (TEJRAL 2005, 121–125); MD 3 (HANSEN 2004, 131, Abb. 138).

⁹⁰² BÓNA 1956, Taf. LV. 3.

képek a 6. század utolsó harmadában terjedtek el Észak-Itáliában. A fibulára a továbbiakban *Rácalmás 16.* típusnévvel hivatkozom.

3.1.2.2.3.7. Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort

Szentendre–Pannoniatelep 29. sír [22.6.]

Schwaz–Szentendre–Lucca–Belfort típusú⁹⁰³ fibula Pannoniából Szentendre 29. sírjából [22.6, 17. tábl. 1] került napvilágra. A fibula ékvéséssel díszített aranyozott ezüstöntvény. Az I. állatstílus kezdetleges formája a fejlemezen jelenik meg két egymással szembeforduló, kitátott állkapcsú, karmokban végződő lábú zömök állat alakjában. A kengyel közepét plasztikus kiképzésű, egysoros, lépcsős meanderdíz, a láblemezt kétszalagos meanderfonat díszíti.⁹⁰⁴ A kengyel és a láblemez találkozásánál lecsüngő stilizált állatfejpár látható. A fibula lezárása a szokásos profilált háromtagú állatalak, mandula alakú szemmel, a fej alsó részén egyszeri bordadísszel, amelyet egy lapos, félkör alakú „nyelvvel” zártak le. A fibula peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát farkasfogas motívummal emeleték ki [17. tábl. 7].

Ezzel megegyező darab langobard kori temetkezésből, a Dunától északra is napvilágra került, a névadó Cseh-medencei Světec lelőhelyről, ismeretlen lelőkörmények közül [52.1, 17. tábl. 2]. A fejlemézét eredetileg hét darab, két tagból álló, lemezkoszorúval összekötött gomb keretelte, az állatfejes lezárás nem laposan, hanem félgömbösen végződik. A mintázat tekintetében a két fibula közel azonos, egyedül a kengyel díszítése tér el: míg a szentendreinél a kengyel középvonalán fut a lépcsőzetes meandersor, addig a světecinél a kengyel két oldalán.

J. Werner a Rajnától nyugatra, a mai Franciaország keleti részéből, Belfortból [17. tábl. 3] találta meg a típus analógiáját,⁹⁰⁵ további képviselőit Itáliából Lucca/Ravenna [17. tábl. 4] és Cividale–Cella [17. tábl. 5] lelőhelyről (J. Werner, Helmut Roth).⁹⁰⁶ Ezek gombjai és a kengyel díszítése is a světeci fibulával mutatnak hasonlóságot. Az állatfejes lezárás mindkét fibulánál eltérő, de a lapos, „nyelvszerű” láblezárás a szentendreivel vonható párhuzamba.

⁹⁰³ HASELOFF 1981, 674. Első gyűjtésük J. Werner nevéhez köthető *Schwaz/Ravenna* néven (WERNER 1962, 169, Fundliste 5:4).

⁹⁰⁴ HASELOFF 1981, 674, 677; TEJRAL 2002, 342; NAGY 2007, 63.

⁹⁰⁵ WERNER 1962, 169, Fundliste 5:4

⁹⁰⁶ Ravenna (?): WERNER 1962, 169, Fundliste 5:4. Cividale–Cella és Ravenna módosítása Lucca lelőhelyre: ROTH 1973, 27–29.

A lelőhelylistát az itáliai Cividale–San Mauro 51. sírjával [17. tábl. 6] is bővíthetjük.⁹⁰⁷ A kengyelfibula az állatfejes, lemezabronccsal rögzített gombkoszorújával tér el a többi példánytól. A kéttagú profilált állatfejes végződést lapos keret zárja le, amelyet kör alakú poncsorral díszítettek. A temetőt publikáló Isabel Ahumada Silva további analógiát idéz az alamann szállásterületről, Lauchheim lelőhelyről, ahonnan az eddigi kutatások alapján hiányzott a fibulatípus.⁹⁰⁸

J. Werner és H. Roth a típus pannoniai eredetét hangsúlyozta.⁹⁰⁹ G. Haseloff szerint a megjelenített állatalakok a helyben kialakult (ld. *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* vagy *Cividale-Cella–Gyönk 1.* típusok)⁹¹⁰ állatstílus jellegzetes formáitól eltérnek, annak korábbi szakaszára utalhatnak, ezért nem sok szerepük volt a langobard állatstílus fejlődésében. A relatív kronológia szempontjából azonban fontos tény, hogy a fejlett I. stílusú kengyelfibulák előfutára volt.⁹¹¹ J. Tejral az Észak-Duna-vidéki, pannoniai átmeneti fázishoz és fibulaművességhez kapcsolta az ötvösterméket az állatstílus korai formája, a láb formája és a negatív meanderfonat miatt,⁹¹² ezzel készítését 6. század közepe környékén feltételezte (MDo 5, 540–560).⁹¹³ A lauchheimi sírban egy 60 évnél idősebb nő maradványait találták meg, akit hagyományos pannoniai langobard fibulás, övcsüngős viseletben temettek el. A temetkezést a sírkamra famaradványainak dendrokronológiai elemzése alapján 567-re datálják. A fibulák erősen kopottak, hosszú használati időről tanúskodnak.⁹¹⁴ A Cividale–San Mauro 51. sírjából, a 35–40 év körüli nő mellől előkerült példányok szintén erős kopásnyomokat mutattak, melyek legkorábban a 6. század utolsó harmadában kerülhettek a földre.⁹¹⁵

A fibulatípus összességében az I. állatstílus kezdeti fázisára, a 6. század közepe körüli időszakra keltezhető, összességében a pannoniai-itáliai langobard ötvösművészet terméke, annak jellegzetes formavilágát hordozza.

⁹⁰⁷ AHUMADA SILVA 2010, 128–130, Fig. 77.

⁹⁰⁸ AHUMADA SILVA 2010, 129. Lauchheimi fibula: STORK 1995, 16–17, Fig. 6.

⁹⁰⁹ WERNER 1962, 69. Roth „A” csoport: ROTH 1973, 27–29.

⁹¹⁰ Ld. 3.1.2.2.3.8. és 3.1.2.2.3.9. fejezet.

⁹¹¹ HASELOFF 1981, 677.

⁹¹² Nagy M. szerint a típus „stiliztikai összekötő kapocs az észak-dunai fázis régebbi fibulaformái felé” (NAGY 2007, 63). Bővebben ld. TEJRAL 2002, 342–343.

⁹¹³ TEJRAL 2011a, 69.

⁹¹⁴ STORK 1995, 16–17; AHUMADA SILVA 2010, 129.

⁹¹⁵ AHUMADA SILVA 2010, 129.

3.1.2.2.3.8. Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.

Bezenye–Papréti 8. sír [1.4.], Kajdacs–Homokbánya 2. sír [11.1.], Tamási–Csikólegelő 6. sír [24.3.]

A Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.⁹¹⁶ fibulatípus (Kajdacs 2.–Tamási 6.–Castel Trosino K⁹¹⁷) a három névadó pannoniai lelőhely adott temetkezéseiből került elő [1.4, 11.1, 24.3. 18. tábl. 1–3]. A fibulák felülete aranyozott, testük ezüst alapú ötvözet. A klasszikus I. állatstílus önálló, langobard ízlésvilágot tükröző motívumai⁹¹⁸ a fejlemezen, a kengyelen és a láblemezen is megfigyelhetők. A fejlemezen két feltartott fejű, egymással szembenálló rövidített állatábrázolás látható, a kengyel két oldalán egy-egy szembenálló-, a láblemezen két egymásnak hátatfordító, az állatfejes lezárás felé forduló állatpárokat jelenítettek meg. A tűtartó lemezen lévő állatábrázolások egyes részeit gyöngyözéssel díszítették.⁹¹⁹ A guggoló állatalakok teljes formájukban (fej, nyak, első láb, test, hátsó láb) jelennek meg a fibulák fej-, ill. láblemezén. Egyedül a bezenyei fibula kengyelén figyelhető meg a teljes négylábú ábrázolása, míg Kajdacson és Tamásin ezek rövidített változatait (fej, nyak, mellső láb és test; hátsó láb nincs) ismerjük.⁹²⁰ Nagy M. elemzése alapján a bezenyei ornamentikája részleteiben eltér a kajdacs és a tamási daraboktól, legközelebbi párhuzama a Diergardt-gyűjtemény egyik kengyelfibulája.⁹²¹ A test peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát kettős, niellóval kitöltött háromszögekből álló sordísszal emeleték ki.

A fibulák közötti különbségek a díszítés mellett a gombok számában, alakjában és a láblemez végén lévő állatfejes lezárásban mutatkozik meg:

A gombok minden esetben többtagúak, lemezabronccsal ellátottak. Míg a kajdacs és a tamási fibulák gombjai állatfejesek, a bezenyei fibulán félgömbös végződésűek.

Az állatfejes lezárás a bezenyei és a kajdacs fibulán jellegzetes Duna-vidéki típusú: erősen profiláltak háromtagúak, a mandula alakú szemet többszörös szemkerettel látták el és vízszintesen bordázással alakították ki a fej alsó részét. A kajdacs fibula állatfejét egy vékony, pont- és félholdalakú poncokkal díszített lapos keret veszi körbe.

Azonban a tamási fibula a pannoniai daraboktól tipológiaiailag eltér a kevésbé elnyújtott állatfejes végződésével („Arkadenkopf”)⁹²²: az oldalán erősen lehúzó Y-vonal és kerek

⁹¹⁶ TEJRAL 2002, 345.

⁹¹⁷ BIERBRAUER 1993, 119–121.

⁹¹⁸ HASELOFF 1981, 684, 692.

⁹¹⁹ Bővebben ld.: HASELOFF 1981, 679–688; NAGY 2007, 74.

⁹²⁰ HASELOFF 1981, 692.

⁹²¹ NAGY 2007, 65. Ld. WERNER 1961, 22, Taf. 15. 66.

⁹²² HASELOFF 1981, 586.

szemkiképzés miatt a fej nyomott. Ezzel megegyező láblemezlezárás a frank-alamann és itáliai langobard I. stílusú fibulákon fordul elő: a *Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* típuson,⁹²³ egy cividaléi⁹²⁴ és két ismeretlen lelőhelyű⁹²⁵ itáliai fibulán. További variánsai Nocera Umbra 4.⁹²⁶ és 21.⁹²⁷ sír példányain is feltűntek. Pannoniában egyedül a szentendre 54. sír állatstílusos kengyelfibuláján tér vissza az állatfejtípus.⁹²⁸ G. Haseloff az állatfej típusát Felső-Duna-vidéki alamann eredetűnek tartja, amelyet a langobardok már Pannoniában átvehettek és az itáliai fibulák esetében is előszeretettel használtak.⁹²⁹ Ezek a típusok az alamann környezetben, a schretzheimi temető 586. és 2643. sírjában U. Koch alapján a 6. század közepétől voltak használatban (Stufe 2, 545/550–565).⁹³⁰ G. Haseloff a *Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* fibulatípust a 6. század közepétől az utolsó harmadáig keltezte.⁹³¹

A bezenyei fibula különlegessége, hogy a láblemez hátoldalát, a tűtartó két oldalán rúnajelekkel látták el. Az „A” fibulán godahid „*Godahi(l)d*” és wunja „*(w)unja*”, a „B” fibulán karsiboda „*(k)Arsiboda*” és segun „*segun*” szerepel. A két fibula felirata azonos formulát (női név + jókívánság) követ: az első tagok a Godahild és Arsiboda germán női tulajdonnevek, míg a másik két tag közül a *(w)unja* jelentése „öröm”, „jókívánság”, „gyönyör”, a *segun* jelentése „áldás”.⁹³²

A Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6. típus pontos analógiái megtalálhatóak a langobard kori Itáliában, Castel Trosino „K”⁹³³ [18. tábl. 4] és Cividale–Gallo 9.⁹³⁴ [18. tábl. 5] sírjaiban. A Castel Trosino-i női sír esetében a kései, 6. század végére keltezhető⁹³⁵ egy darab korongfibula⁹³⁶ viselete miatt nem eldönthető, hogy a bevándorló generációhoz tartozhatott-e.⁹³⁷

⁹²³ HASELOFF 1981, 578–580, Abb. 384–388.

⁹²⁴ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 9. A49.

⁹²⁵ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 23. A91, Taf. 9. A50.

⁹²⁶ RUPP 2005, 189, Taf. 7. 1a–b.

⁹²⁷ RUPP 2005, 217, Taf. 35. 1a–b.

⁹²⁸ *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21. típus.* Ld. 3.1.2.2.3.10. fejezet.

⁹²⁹ HASELOFF 1981, 567, 585.

⁹³⁰ KOCH 1977, 36, Abb. 8A.

⁹³¹ HASELOFF 1981, 586.

⁹³² WIMMER 1894, 21–23; TÓTH 2012, 99–100.

⁹³³ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 10. A58.

⁹³⁴ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 41. C26.

⁹³⁵ SD 7, 580–600 (KOCH 2001a, 79, Abb. 17. X108).

⁹³⁶ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 41. C26.

⁹³⁷ BIERBRAUER 1993, 121.

Az eddig ismert leletek mellett további azonos motívumkörű és szerkezetű fibula került napvilágra Romans d'Isonzo 77.⁹³⁸ sírjából [18. tábl. 6]. A fibula állatalakjai megegyeznek a kajdaci 2. sír fibulájával. A képek mellett az állatfejes lezárás is az előbbi fibulához áll legközelebb. A két darab a gombok kiképzésében tér el: az itáliai fibulára hosszított, körte alakú végződésű darabokat szereltek fel.

A cividaléi fibula V. Bierbrauer szerint pannoniai mintára, de már Itáliában készülhetett.⁹³⁹ G. Haseloff szerint ornamentikája a pannoniai fibulákhoz képest erősen degenerálódott, ezért a pannoniaiak után készülhetett import daraboknak bizonyulnak.⁹⁴⁰ A fibula alapjában véve kissé eltér a fentebb ismertetett pannoniai és Castel Trosino-i példányoktól, a fejlemeze kisebb méretű, a gombjai a bezenyeihez hasonló, tagolt típusok gömbös végződéssel. A gombokat összekötő lemezkoszorú széles, masszív. A láblemez elején és végén lecsüngő állatfejpárok figyelhetők meg. Az állatfejes végződés a megszokott, azonos a kajdaci fibulával.

Meroving szállásterületről, Straubing 453.⁹⁴¹ sírjából [18. tábl. 7] került elő a pannoniai típusokkal mintaaazonos fibula.⁹⁴² A kengyelfibula ornamentikája mellett gombjai a tamási 6. sír, láblemezének lezárása a kajdaci 2. sír darabjához hasonló, lapos kerettel ellátott típusú. A fibula kései, 6. század végi használatát a *Rácalmás 16.–Civiale-Cella* típusú, II. állatstílus jegyében készült S-alakú példány⁹⁴³ támasztja alá.⁹⁴⁴

A hannoveri Kestner Múzeum egyik állatstílusos fibuláját [18. tábl. 8] H. Kühn 1974-ben emelte be a Meroving kutatásba.⁹⁴⁵ H. Roth ornamentikai elemzését⁹⁴⁶ követően 2003-ban Lutz Grunwald kísérletezett a fibula képi világának és analógiáinak meghatározásával, így sorolta be a fibulát a *Bezenye 20–Kajdacs 2.–Tamási 6.* típus körébe.⁹⁴⁷ A Hannoverben őrzött fibula ábrázolásai és az állatfejes lezárása is a kajdaci 2. fibulával mutat egyezést.

Összességében Pannoniában, a délnémet régióban és Itáliában elterjedő fibulatípus a pannoniai langobard állatstílus egyik kiemelkedő terméke. Egyidejű, Felső-Duna-vidéki és pannoniai fejlődést és egymásra való kölcsönhatást feltételezhetünk a fibulaművességben az

⁹³⁸ BIERBRAUER 1993, 170, Abb. 19.

⁹³⁹ BIERBRAUER 1993, 121.

⁹⁴⁰ HASELOFF 1981, 684.

⁹⁴¹ GEISLER 1998, Taf. 154.

⁹⁴² BIERBRAUER 1993, 121.

⁹⁴³ GEISLER 1998, Taf. 155:3–4.

⁹⁴⁴ Ld. 3.1.1.1.5.2. fejezet.

⁹⁴⁵ KÜHN 1974, 1244, Nr. 11.

⁹⁴⁶ ROTH 1978, 533–546.

⁹⁴⁷ GRUNWALD 2003, 14.

ismertetett leletek alapján. A valószínűleg Pannoniában kreált képi ábrázolás megjelent a délnémet régióban (Straubing 453.) és az alamannok által alkalmazott állatfejimitációt is felhasználták Pannoniában (Tamási 6.). A fibulák valószínűleg a 6. század közepe utáni időszakból készültek és egészen a 7. század fordulójáig lehettek használatban a sematizálódott ábrázolásokat hordozó itáliai fibulák és a straubingi fibulapár alapján.

3.1.2.2.3.9. Cividale-Cella–Gyöng 1.

Gyöng–Vásártér u. 1. [8.1.]

A gyöngi 1. sírból [8.1, 19. tábl. I. 1] származó aranyozott ezüstöntvény fibulát V. Bierbrauer a *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* típusal együtt tárgyalta.⁹⁴⁸ A megjelenített állatalakok hasonló kiképzésűek, mint a *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* típusnál, de leegyszerűsített formák jellemzik, ezért önálló típust képvisel. A geometrikus részekből összeállított állatalakok a fejen és a láblemezen fordulnak elő. A fejlemezen egy oldalra forduló állatalakot ábrázoltak, amelyet annak külső ívéhez idomulóan alakítottak ki, az állat feje a spirállemez jobb oldali csücskében helyezkedik el. A láblemezen egymásnak hátat fordító, a láb végződése felé forduló állatokat jelenítettek meg.⁹⁴⁹ A kengyel két oldalát sűrű horizontális irányú bordákkal díszítették. Fejlemezét tíz kétagú körte alakú szerelt gomb kereteli, A láblemez két végének mindkét oldalán lecsüngő stilizált állatfejek láthatóak. A láblemez állatfejes végződése profilált, háromtagú, mandula alakú szemmel, szemkerettel, bordázott alsórésszel és egy egybefüggő, háromszög alakú poncokkal ellátott lapos keret veszi körbe. A fibula peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát kettős, niellóval kitöltött háromszögekből álló sordísszal emeleték ki.

A gyöngivel azonos fibulapár Cividale–Cella lelőhelyről⁹⁵⁰ került napvilágra [19. tábl. I. 2].⁹⁵¹ Az itáliai példányokon ugyanúgy megtalálható a lecsüngő állatfejpár és a széles lapos peremmel keretelt állatfej, noha utóbbi inkább a kajdaci 2. sírból [11.1] előkerült fibulákkal mutat hasonlóságot. Az eredetileg nyolc vagy kilenc külön felszerelt gomb hasonlóan tagolt, lemezkoszorúval összekötöttek, végződésük állatfejes, hasonlóan a kajdaci 2. és a tamási 6. sír állatstílusos darabjaihoz [24.3].⁹⁵²

⁹⁴⁸ BIERBRAUER 1993, 121.

⁹⁴⁹ NAGY 2007, 65.

⁹⁵⁰ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 11. A62, A63.

⁹⁵¹ BIERBRAUER 1993, 121.

⁹⁵² Ld. 3.1.2.2.3.8. fejezet.

A típus formai jegyei és díszítése a *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* típussal hozható összefüggésbe, így készítési ideje is hasonlóan a 6. század közepe utáni időszak lehetett, de biztosan a mintaképül szolgáló bezenyei fibula után készülhetett.

3.1.2.2.3.10. Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.

Szentendre–Pannoniatelep 54. sír [22.14.], Csákvár [39.1.]

A szentendrei temető 54. sírjából [22.14, 20. tábl. 1a] előkerült, ún. *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.* (V. Bierbrauer: *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154*)⁹⁵³ típusú fibulapár fejlemezén két szembeforduló rövidített állatalak látható, melyek mellső, karommal ellátott lábait és fejüket jelenítették meg. A láblemez középmezője az ún. *Mödling–Montale–Weimar* típusú szalagfonat, amely két negatív szalagból álló fonatrészt és a láblemez négy sarkában duplaívű korongszerű motívumból áll [20. tábl. 1b].⁹⁵⁴ A kengyel két oldalán cikcakkszerű elrendezésben öt háromszög/ék alakú dísz húzódik. A fibula peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát kettős, niellóval kitöltött háromszögekből álló sordísszal emeleték ki.

Az előző típusoktól szerkezetileg a gombok kialakításában tér el, ezek a testtel egybeöntött, alul lapos, felül domború, felső részükön félgömbös, alsó részükön hengeres testű típusok. További különbség fedezhető fel az állatfejes végződésben: a fej oldalán erősen lehúzó Y-vonal és kerek szemkiképzés miatt a fej nyomottabb, nem hosszúka kialakítású (arkadenförmig). Ez megegyezik a tamási 6. sírból napvilágra került kengyelfibulával és ennek körével, melynek eredetét G. Haseloff az alamann térséghez kötötte.⁹⁵⁵ A kengyel két oldalán lévő cikcakkszerű dísz egyedül a rácalmási 16. sír fibuláján tűnik fel ilyen formában.⁹⁵⁶

A típus analógiáit Itáliában találjuk meg, Cividale–San Giovanni 154. [20. tábl. 3],⁹⁵⁷ Cividale–Gallo 4. [20. tábl. 4],⁹⁵⁸ Cividale–Cella [20. tábl. 5].⁹⁵⁹ lelőhelyeken. Az Aquileia [20.

⁹⁵³ BIERBRAUER 1993, 121.

⁹⁵⁴ NAGY 2007, 61. Míg J. Werner és H. Roth is az állatalakokkal hozta kapcsolatba a szalagdísz egyes elemeit, addig G. Haseloff szerint a *Montale–Weimar* típus legtöbb fibuláján a szalagdísz jellegét nem lehet könnyen felismerni. Az egyetlen dolog, ami biztosan megállapítható, hogy a díszítés egy felső és egy különálló alsó részre oszlik, amelyek nem kapcsolódnak egymáshoz. A láblemez felső részét elfoglaló szalagdísz feltűnő aszimmetriát mutat, amely e csoport valamennyi példányán visszatér (FUCHS – WERNER 1950, 14; ROTH 1971, 129, Abb. 2. c; HASELOFF 1981, 638).

⁹⁵⁵ Irodalomjegyzékkel együtt, ld. 3.1.2.2.3.8. fejezet.

⁹⁵⁶ Analógiákkal és irodalomjegyzékkel együtt, ld. 3.1.2.2.3.6. fejezet.

⁹⁵⁷ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 7. A37/38.

⁹⁵⁸ WERNER 1962, Taf. 39. 15–16.

⁹⁵⁹ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 7. A36.

tábl. 6]⁹⁶⁰ területéről származó láblemez töredéke hasonlóan ehhez a körhöz tartozhat.⁹⁶¹ A láblemezzel mintaazonos példányok egyszerűsödött fejlemezdíszítéssel és külön-külön felszerelt gombokkal Nocera Umbra 4.⁹⁶² és 21.⁹⁶³ sírjaiból [20. tábl. 7–8] ismertek.⁹⁶⁴ Utóbbi fibulák pontos párhuzamát Pannoniában egy Hampel J. által megörökített fibulatöredéken (fejlemez gombokkal, kengyel, láblemez felső harmada) Csákváron [39.1, 20. tábl. 2] találjuk meg, melynek díszítése és külön-külön felszerelt gombjai, meandermintás kengyele megegyezik az itáliai fibulákéval.

A bizánci szalagdíszítés germán művészetbe való behatolását a *Mödling–Montale–Weimar* típusú szalagfonat jelzi, amely a 6. század közepén terjedhetett el.⁹⁶⁵ A motívum H. Roth „Schlaufenornamentik” stíluszakaszát képviseli, amely a 6. század középső harmadában jelent meg.⁹⁶⁶ A Mödlingből előkerült leletek ¹⁴C izotóp vizsgálatát P. Stadler ismertette, mely alapján a fibulák, ezzel a szalagfonat 6. század középső harmadára való keltezése bizonyosabbá vált.⁹⁶⁷ J. Tejral a díszítést a lužicei 27. sír lépcsőzetesfejű kengyelfibulapárjának fonatornamentikájával vonta párhuzamba, mely által úgy véli, hogy a *Mödling–Montale–Weimar* szalagfonat még a Dunától északra alakulhatott ki a 6. század közepén és a 6. század középső évtizedeiben (MDo 5, 540–560).⁹⁶⁸

V. Bierbrauer a típust az észak-itáliai kengyelfibulákat kísérő leletek és a pannoniai megjelenés miatt a bevándorló generációhoz kötötte.⁹⁶⁹ C. Rupp a Nocera Umbra temetőjéből származó mintaazonos darabokat hasonlóan az első generáció emlékanyagaként határozta meg (Zeitstufe 1, 572–590).⁹⁷⁰ A tamási 6. sír kengyelfibulapárján és a *Schretzheim 2643./Schretzheim 586./Wendelsheim/Darfo (?)/Nocera Umbra 11.* típuson megjelenő állatfejes lezárás a 6. század közepétől fordult elő egészen a század utolsó harmadáig.⁹⁷¹ A szalagfonatdísz zoomorfizált változatával ellátott klepsauai sír 33. kengyelfibuláját U. Koch a 6. század második felére keltezte.⁹⁷²

⁹⁶⁰ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 7. A39.

⁹⁶¹ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 7; BIERBRAUER 1993, 121–122, Taf. 1–2.

⁹⁶² RUPP 2005, 189, Taf. 7. 1a–b.

⁹⁶³ RUPP 2005, 217, Taf. 35. 1a–b.

⁹⁶⁴ BIERBRAUER 1993, 122.

⁹⁶⁵ HASELOFF 1981, 643.

⁹⁶⁶ ROTH 1973, 67–71.

⁹⁶⁷ STADLER et al. 2003, 268.

⁹⁶⁸ TEJRAL 2002, 342–343; TEJRAL 2011a, 54.

⁹⁶⁹ BIERBRAUER 1993, 122.

⁹⁷⁰ RUPP 1995, 74, Textabb 7.

⁹⁷¹ KOCH 1977, 36, Abb. 8A; HASELOFF 1981, 586.

⁹⁷² Ld. 892., 893. lj.

Ezzel a fibulák megjelenése a 6. század közepe előtt nem feltételezhető, a század második felében készülhettek és egészen a 7. század fordulójáig lehettek használatban. A fibulatípus számos vonása inkább a délnémet, Felső-Duna-vidéki régióhoz köthető, mint Pannoniához. A típusra a továbbiakban *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.* elnevezéssel hivatkozom.

3.1.2.2.3.11. Várpalota 19.–Testona

Kápolnásnyék–Kastélykert 1. sír [13.1.], Várpalota–Unió-homokbánya 19. sír [25.8.]

A pannoniai, fonatornamentikával díszített fibulák egyik képviselője az ún. *Várpalota 19.–Testona*⁹⁷³ (vagy *Várpalota 19.–Kápolnásnyék 1.*)⁹⁷⁴ típus. A két Pannoniából, a Várpalota 19. [25.8, 19. tábl. II. 1] és Kápolnásnyék 1. [13.1, 19. tábl. II. 2] sírjaiból napvilágra került kengyelfibulák aranyozott ezüstöntvények. A szerelt gombjaik szerkezete azonos: a kápolnásnyéki gömbös végződésű, galléros, míg a várpalotai körte alakú, galléros. Fejlemezüket szembefordított hurokminta díszíti, melyek közé hosszú, háromszög alakú véset került.

A kengyel díszítése többféleképpen interpretálható: rövidített állatfigura vagy hármasonalköteg egy balraforduló lábbal.⁹⁷⁵ Nagy M. megfigyelései egészítették ki a motívum értelmezési lehetőségeit, eszerint szimmetrikusan, kétfelé hajló csőrös madárfejet imitál.⁹⁷⁶

Jellegzetes a tűtartólemezen lévő, kétsoros szalag alkotta nyolcas alakú hurkokból álló függő fonatminta (*Achterschleifen-Muster*, vitézkötés),⁹⁷⁷ amely a tiszta fonatornamentikát jelzi. J. Werner a pannoniai fibulák nyolcas alakú díszzeit ugyanarra a késő antik, pannoniai forrásra vezeti vissza, mint a kora avar kori vereteken és szíjvégeken látható szalagfonatos díszítést.⁹⁷⁸ A térkitöltő elemek esetében kisebb különbségek mutatkoznak meg a két fibula között: a várpalotai fibula központi motívumai és a szegélye közti keretek vízszintes vonalakkal rovátkoltak, a kengyel két vége és az állatfejes lezárás Y-vonala által bezárt háromszög poncolt körmintákkal díszített.

⁹⁷³ WERNER 1962, 168, Fundliste 4:3; BIERBRAUER 1993, 132.

⁹⁷⁴ TEJRAL 2002, 345.

⁹⁷⁵ Irodalommal ld. NAGY 2007, 62, 393–394. lj.

⁹⁷⁶ NAGY 2007, 62.

⁹⁷⁷ HASELOFF 1981, 689. A nyolcas alakú hurkokból álló szalagfonat mintázatról a langobardok és a Meroving kor esetében, áttekintő szakirodalommal ld. NAGY 2007, 63. A mintázat további elemzése: AUFLEGER 1997, 175.

⁹⁷⁸ Keszthely–Fenekpuszta antik ötvöseinek hatását hangsúlyozza. Ld. WERNER 1962, 38, 1. lj.

Díszítés tekintetében a kápolnásnyéki példány összességében plasztikusabb, aprólékosabb kidolgozású.

Az állatfejes végzódések plasztikusak, mandula alakú szemmel, szemkerettel és alul kettős (Kápolnásnyék 1.) vagy hármass (Várpalota 19.) bordával lezártak. A kápolnásnyéki fibula esetében az állatfej felső harmadát lapos kerettel is ellátták. A várpalotai fibula esetében az állatfejet helyenként (szemkeret, bordák) rovátkolással díszítették. Az előbbi példány pontosabb, plasztikusabb kidolgozása nem csak a díszítésében, de fibulát lezáró az állatfejen is megfigyelhető.

A fibulák peremét, a kengyel felezőbordáját és az állatfejes végződés Y-vonalát kettős, niellóval kitöltött háromszögekből álló sordísszal emeleték ki.

A *Várpalota 19.–Testona* típus az Alpoktól délre az észak-itáliai langobard temetőekben is feltűnt, a névadó Testona lelőhelyen.⁹⁷⁹ Nagy M. szerint azonos műhely termékei lehettek a fibulák.⁹⁸⁰ J. Werner a kengyel díszítésének párhuzamaként említ egy Cividale területéről származó fibulát⁹⁸¹ továbbá a nyolcas alakú fonatot a *Mödling–Montale–Weimar* típusú szalagfonattal hozta kapcsolatba.⁹⁸² A fibulatípus a Kárpát-medence kora avar korából is ismert: Bóly–Szeibert-pusztá 30. női sírjából⁹⁸³ került napvilágra egyes elemeiben (fejlemez, lecsüngő állatfejpárok) a langobard kori daraboktól tipológiailag fejlettebb példány. A formai jegyei az itáliai I. stílusú példányokkal mutat szorosabb tipológiai kapcsolatot.⁹⁸⁴

A fibulatípus a pannoniai–itáliai langobard ötvösművészet terméke. A pontosabb keltezés a díszítés elemzése segíti elő: a függő, nyolcas alakú hurkokból álló motívum már a II. állatstílus előfutáraként tartható számon, amely a 6. század közepe után, a század utolsó harmadában jelent meg a régióban. A szalagfonat díszítés Pannoniában csak langobard kor után, a Kárpát-medence kora avar korában terjedt el, továbbá Itáliában, így a fibula helybéli eredete nem alátámasztható.

⁹⁷⁹ WERNER 1962, 168, Fundliste 4:3:3.

⁹⁸⁰ NAGY 2007, 62.

⁹⁸¹ WERNER 1962, 168, Fundliste 4:3:4.

⁹⁸² WERNER 1962, 69, 101; HASELOFF 1981, 642.

⁹⁸³ PAPP 1962, 186–188, 19–20. kép.

⁹⁸⁴ Analógiákkal ld. KONCZ 2015, 330.

3.1.2.2.3.12. Szentendre 56.

Szentendre–Pannoniatelep 56. sír [22.15.]

A szentendrei 56. sír [22.15, 21. tábl. I. 1a] fibulája önálló típusként tartható számon Pannoniában (ezért a továbbiakban *Szentendre 56.* típus). Az erősen aranyozott ezüstöntvény fejlemezét nyolc tagolt, körte alakú, lemezkoszorúval merevített gomb veszi körbe. A félkör alakú fejlemezét két szembeforduló ötkarmos állatábrázolás és egy fonatrészből álló kompozíció díszíti. Ez a kép az egyetlen pannoni képvisele az I. stílus és a későbbi fonatornamentika kombinációjának. A kengyelének két oldalát két hosszanti borda közé ékelt sűrű, vízszintes bordázat ékíti. A láblemezen lévő motívum hasonlóan unikális: hét, egymáson átbújtatott szalagból álló fonatrész, amely egy kosárfonatszerű végtelen mintát, ún. területmustrát alkot.⁹⁸⁵ A láblemez alsó és felső harmadán egymással szembeforduló, bordázott nyakú, hosszú, lekerekített csőrű lecsüngő, stilizált madárfejpár helyezkedik el [21. tábl. I. 1b]. A láblemez lezárása egy profilált, háromtagú állatfej. A mandula alakú szemet két szemkeret zárja le, a középső tagja öt bordából áll, majd ezt egy egybefüggő lapos keret veszi körbe. A „nyelvet” poncolt rombusz- és Y-alakú mintasorral látták el. A test peremét, a kengyel közepét és az állatfejes végződés Y-vonalát niellóval kitöltött kettős háromszögsor díszíti.

Az ún. végtelen kosárfonat a Mediterráneumból terjedt el, majd a 6. század középső harmada után jelent meg az itáliai építészetben és csak ezt követően kerülhetett át az ötvösművészetbe.⁹⁸⁶ Az Alpoktól északra a 6. század közepe táján jelent meg a fibulákon.⁹⁸⁷ G. Haseloff úgy véli, hogy a mintakép közvetlenül Bizáncból került át, nem a nyugati Meroving térségből, tekintve, hogy a stílust hordozó nyugati fibulatípusok nem találhatóak meg langobard környezetben.⁹⁸⁸ A minta már a II. állatstílus kezdetét jelzi és a fibula ezzel a 6. század vége felé készült darab lehet.⁹⁸⁹ A fibula felépítése és néhány motívuma a helybéli ötvösművészetre utal, azonban mintája már jóval előrehaladottabb fejlődési fázist mutat, melyet Itáliából és a Kárpát-medence kora avar korából ismerünk.

⁹⁸⁵ NAGY 2007, 66.

⁹⁸⁶ NAGY 2007, 67. Bővebben ld. HASELOFF 1981, 586–597.

⁹⁸⁷ A motívumok körét és keletkezését részletesen ismerteti: NAGY 2007, 66–67.

⁹⁸⁸ HASELOFF 1981, 691.

⁹⁸⁹ NAGY 2007, 66–67.

3.1.2.2.3.13. Castel Trosino J.

MNM, Ráth- vagy Delhaes-gyűjtemény [40.1.]

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, az egykori Ráth- vagy Delhaes-gyűjteményből származó, állatstílust hordozó, valószínűleg Magyarországról előkerült [40.1, 21. tábl. II. 1] fibulapár az ún. *Castel Trosino J.*⁹⁹⁰ típusba sorolható. Jellegzetes aranyozott ezüstöntvény, mély ékvéséssel készült, plasztikus mintázata egyedülálló a pannoniai langobard kori példányokon.⁹⁹¹

A félkörös spirállemez keretelő gombok hiányoznak. A fejlemez közepén ún. „állatember ábrázolás” látható, vagyis két oldalon karmos állatlábakkal keretezett emberi maszk. Ez a kép a két szembenálló állatalak továbbfejlődött változata, amely csak az itáliai darabokon figyelhető meg. A kengyel két oldalán elterülő, háromrészes kétszalagos fonatminta szintén kései jellegzetesség, az újonnan alkalmazott fonatornamentika lenyomata. A láblemez közepén két egymásnak hátatfordító teljes állatfigurát jelenítettek meg, melynek mellső és hátsó lábain három karom figyelhető meg, a fejük jellemzően U-alakú.⁹⁹²

A fibula pereme, a kengyel középvonala és az állatfejes láblezárás Y-vonala erős, széles. Ezen a szegélyen, két vonalból álló keret között kettős háromszögsor húzódik, ezek mindegyike nielló-berakással kitöltött.

Az ovális láblemezt három lecsüngő stilizált állatfejpár egészíti ki. A láblemez felső és alsó harmadában egy-egy feltekeredő csőrű madárfej, az állatfejes végződést keretelő, U-alakú szegély két oldalán egy vadkanfejpár helyezkedik el.⁹⁹³

A fibulák itáliai langobard környezetből Castel Trosino „J” [21. tábl. II. 2]⁹⁹⁴ sírjából és a Nocera Umbra-i temető 68. [21. tábl. II. 3]⁹⁹⁵ és 158.⁹⁹⁶ sírjaiból kerültek napvilágra, az Alpoktól északra alamann környezetből a schretzheimi temető 226b. [21. tábl. II. 4]⁹⁹⁷ temetkezéséből.⁹⁹⁸ A felsorolt példák mindegyike 8-10 állatfejes, profilált és lemezkerettel összekötött, tagolt, külön felszerelt gombokkal rendelkezik. S. Keim megfigyelése alapján az Alpoktól északra lévő fibulák különböznek a kisebb méretű, összefüggő gombjaikkal a déli

⁹⁹⁰ ROTH 1973, 23–25, Abb. 21.

⁹⁹¹ A mintázat legutóbbi elemzését ld. DE VINGO 2022, 70–71.

⁹⁹² NAGY 2007, 65–66.

⁹⁹³ NAGY 2007, 66.

⁹⁹⁴ FUCHS–WERNER 1950, Taf. 15.

⁹⁹⁵ RUPP 2005, 266, Taf. 84. 68: 1a–b.

⁹⁹⁶ RUPP 2005, 343, Taf. 160. 158.

⁹⁹⁷ KOCH 1977, Taf. 59. 1.

⁹⁹⁸ KOCH 1977, 55; BIERBRAUER 1993, 128; KEIM 2007, 86.

példányoktól.⁹⁹⁹ A lecsüngő állatfejes ábrázolás szinte az összes példányon azonos, kivéve a Nocera Umbra-i 68. temetkezést: a kengyelfibula alsó harmadán elhelyezkedő állatfejpár nem felperdülő csőrű, hanem egy tátott, alul visszaperdülő csőrű alakot mintáz. V. Bierbrauer szerint a fibulatípuson megjelenő állatfejek már a II. állatstílus jegyében készülhettek.¹⁰⁰⁰ A lecsüngő állatfejek a keszthely–fenékpusztai II. stílusú korongfibula állatfejeivel is párhuzamba vonhatóak.¹⁰⁰¹

Bóna I. a 7. század elejéről való itáliai darabnak határozta meg a tárgyalt leletet.¹⁰⁰² U. Koch alapján a kengyelfibulaviselet végét jelző, 7. század eleji horizontban jelent meg a típus a schretzheimi temetőben, a 226b. sírban nyugvó nő volt az egyedüli, aki még a 7. században is hordott kengyelfibulákat. A fibula a 7. század közepén kerülhetett a földre. A Castel Trosino J. jelzésű sírjában két kései, 7. század első felére jellemző, aranyozott, filigránózott típusú korongfibulával együtt került napvilágra, ezért U. Koch szerint biztosan nem készülhetett 568 előtt a típus.¹⁰⁰³

V. Bierbrauer a darab itáliai eredetét feltételezi, egyrészt a II. állatstílus megjelenése miatt, másrészt mivel a magyarországi fibula lelőhelye és -kontextusa nem ismert. Rávilágított arra, hogy az ábrázolások kapcsolata igen erős a bezenyei 8. (tülemez állatábrázolásai) és a szentendrei 56. sír (tülemez állatábrázolásai és a háromszálas fonatminta) fibuláival.¹⁰⁰⁴ A típus ornamentikáját legutóbb Paolo de Vingo – Marta Grondana szerzőpáros elemezte, aki az I. stílus „B” fázisába sorolta be a fibulát, melybe a pannoniai állatstílusos fibulák is beletartoznak.¹⁰⁰⁵

C. Rupp a Nocera Umbra-i temetőben az egyik legkésőbbi kengyelfibulatípusként határozta meg, ezzel a 7. század első harmada után megváltozó viseleti mód utolsó képviselőinek bizonyulnak (Zeitstufe 2–3, 590–620/30).¹⁰⁰⁶

Nagy M. az állatábrázolásokat és a stílusjegyeket nem egyedül a tárgyalt fibulán, hanem a többi állatstílussal ellátott fibulával összevetve, pannoniai kontextusban vizsgálta. Az állatember ábrázolás kivitelét a veszkényi lószerszámcsüngőkkel vonta össze, a fibula

⁹⁹⁹ KEIM 2007, 86.

¹⁰⁰⁰ BIERBRAUER 1993, 129.

¹⁰⁰¹ Lipp V. ásatásából: HAMPEL 1905, III., T. 177. 1; ALFÖLDI 1926, 37; HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171–172, 9. kép; MÜLLER 2010, Taf. 2. T. III. 1.

¹⁰⁰² BÓNA 1956, 210.

¹⁰⁰³ KOCH 1977, 55.

¹⁰⁰⁴ BIERBRAUER 1993, 129. Ld. 3.1.2.2.3.8. és 3.1.2.2.3.12. fejezet.

¹⁰⁰⁵ Bővebben: DE VINGO – GRONDANA 2022, 70–71.

¹⁰⁰⁶ RUPP 1995, 74, Textabb. 7.

díszítőmotívumai pedig a bezenyei 8. sír fibulájához állnak legközelebb, valószínű, hogy a képek az utóbbi fibula díszítése nyomán alakulhattak ki. A kutató véleménye szerint Pannoniában rajzolták meg a kompozíciót.¹⁰⁰⁷

A fibulapár mindenesetre a 6–7. század fordulójától, 7. század első harmada előtti időszaktól előbb nem készülhetett. Ha elfogadjuk a magyarországi előkerülését, az egyik utolsó langobard kori tárgytípusnak bizonyul Pannoniában, de stílusa alapján inkább az itáliai langobard szállásterület és a délnémet, alamann szállásterület környékén készülhetett.

3.1.2.2.4. Félkörös fejlemezű, gombos, maszkos láblemezű fibula

3.1.2.2.4.1. Jutas 196.

Jutas 196. sír [10.1.]

A jutasi 196. sír [10.1, 22. tábl. 1–2] kengyelfibulája unikális példány a helybéli langobard kori horizontban, mind a fibula egyes részeit, mind a képi világot tekintve. Eredete még ma sem tisztázott, ezért úgy vélem, hogy egyes elemeit kellő részletességgel kell tárgyalni és értékelni:¹⁰⁰⁸

A fejlemeze félkör alakú, peremére hét lapított gömb formájú, galléros szerelt gombot rögzítettek. A fej erősen kiemelkedő peremét nielloval kitöltött, két egymásnak szemben álló háromszögek alkotta motívumsorral díszítették. A fejlemez közepét ékvéséssel mélyítették: a félkör alakhoz idomuló, félhold alakú vájatot képeztek ki, ebbe került a három részre osztott, almandinokkal kitöltött rekesz.¹⁰⁰⁹

A fibula kengyele hiányzik. A megtalálás állapotában megfigyelhető, már pótolta kengyel vaslemezéből készült, eredetileg kereszt alakú pántok tartották meg és ennek az aljára forrasztott vas- és bronz gömbfejű szegecsekkel, a vaslemezbe fúrt lyukakon átvezetve rögzítették.¹⁰¹⁰ A kengyelből a fejlemez és a láblemez lefutásánál két-két erősen kiugró tekercselt ezüstdrót figyelhető meg.

A láblemez nyújtott ovális forma, mely két részre tagolódik:

(1.) A kengyel felőli oldalon a lábat két lehajló, elnyújtott állkapcsú stilizált állatfej kereteli. A kengyelből kiinduló állatok testét ékvéséssel vízszintesen bordázták. Az állat szemét/fejét kerek rekesz alkotja, benne almandinkővel [22. tábl. 3a]. (2.) A láblemez testét egy

¹⁰⁰⁷ NAGY 2007, 66.

¹⁰⁰⁸ Az értékelést korábbi tanulmányban is közöltem, ld. RÁCZ 2022, 243–276.

¹⁰⁰⁹ HORVÁTH 2006, 53–56.

¹⁰¹⁰ FETTICH 1964, 84.

elnyújtott, domború fejbrázolás alkotja, mely a két lehajló állatfej között helyezkedik el. A szemeket ékvéséssel alakították ki, az ezüst, niellóval kitöltött cikkcakkmintás homlok- és orrvonal lefut egészen a félkör alakú rekeszt jelentő szájig. Ennek két oldalán a nyújtott fejbrázolást vízszintes, ék alakú bordákkal hangsúlyozták. A száját jelentő félkör alakú rekeszt almandinnal töltötték ki, két oldalán 8-as alakú ékvéséssel. A láb félkör alakban záródik és a végén két kerek rekeszbe félgömbös kabosonokat helyeztek [22. tábl. 3b-c].¹⁰¹¹

A fibula pontos párhuzama ismeretlen a korabeli Kárpát-medence, Nyugat-Európa, Észak-Itália és Skandinávia területén egyaránt. A magyarországi kutatásban az egyetlen nyújtott állatfejes ábrázolású fibulacsoport, az ún. *Várpalota 5–Udine–Čelákovice* [22. tábl. 4] altípusaként sorolták be, de ezek teljesen különböznek a jutasi fibulától.¹⁰¹² A fentebb elemzett típusnál¹⁰¹³ a láblemez alsó harmada nyújtott állatfejet ábrázol, az állat száját nagyméretű, kőbetéttel hangsúlyozták, amely valóban nem jellemző a langobard kori pannoniai fibulákra. A láblemez eme alapvető jellegzetességeitől eltekintve nem hozható összefüggésbe az összehasonlítás alapjául szolgáló jutasi 196. sír kengyelfibulájával.

A lelet különféle korszakok és régiók stílusának jellegzetességeit hordozza, ezért részleteit egymástól függetlenül szükséges elemezni és ezek analógiáit tárgyalni:

A fejlemez három részre osztott, félhold alakú rekeszbe foglalt ékkőberakásos stílusának analógiáit a Kárpát-medence keleti felében kell keresnünk, az ún. szarvasi fibulák¹⁰¹⁴ körében (Nagyvárad–Guttmann téglagyár¹⁰¹⁵ és Domoszló–Víztorozó¹⁰¹⁶) [22. tábl. 5–6]. Ezek félkör alakú fejlemezű darabok, a nagyváradin három állatfejes gombbal, a domoszlóin öt kerek végződésű, ékkőberakásos gombbal. A fejlemez háromszögletű félkör alakú rekeszeibe piros kőberakásokat helyeztek, amely rokonítható a jutasi darabhoz. A szarvasi fibulák körébe sorolható többi példány fejlemezének eltérő alakja, díszítése van.¹⁰¹⁷ A két lelőhely az egykori Gepida Királyság keleti peremén húzódik, a leleteket B. Tóth az 5. század utolsó évtizedeire és a 6. század elejére keltezte.¹⁰¹⁸

Hasonlóan az 5. századi ötvöstermékek között lelhetünk párhuzamra a kengyel két oldalán lévő két-két kiugró ezüstdrót rátétre. Az 5. századi lemezes fibulahorizontban már

¹⁰¹¹ A rekeszek kialakításáról ld. HORVÁTH 2006, 51.

¹⁰¹² WERNER 1962, 70; BIERBRAUER 1993, 126.

¹⁰¹³ Ld. 3.1.2.2.2.1.1. fejezet.

¹⁰¹⁴ Ld. B. TÓTH 1999, 261–277; B. TÓTH 2019, 167–202.

¹⁰¹⁵ CSALLÁNY 1961, Taf. CCVIII. 4; HARHOIU 1998, Taf. C/3 a-c.

¹⁰¹⁶ GEPIDISCHE GRÄBERFELDER I, Taf. 4. 7–8.

¹⁰¹⁷ Ld. B. TÓTH 2019, 172–173. Fig. 2–3.

¹⁰¹⁸ B. TÓTH 2019, 185.

alkalmazták a kengyel lefutásánál, a fej- és a láblemez forrasztásánál a hangsúlyos filigránrátéteket, hasonló figyelhető meg például a harkányi fibulán.¹⁰¹⁹ A későbbi öntött, félkörös fejű, gombos fibulák között is felbukkannak a jutasi fibula e részletének közeli analógiái. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű, hatgombos, rekeszes kőberakásokkal és vésett S-alakú spirálokkal díszített példánya áll legközelebb a tárgyalt kengyelfibulához, a kengyel két oldalán lévő két-két rátéttel.¹⁰²⁰ További példaként idézhető a domolospusztai ötgombos, rekeszes kőberakásokkal és spirálmintákkal díszített kengyelfibula. Utóbbira három-három filigrándrótot helyeztek.¹⁰²¹ Egyes kengyelfibulákon ezek már egyszerű vésett, többszörös bordákká redukálódtak: hasonlót Ártánd–Lencsésdomb 1. sírjából és Erdély (?) lelőhelyről ismerünk.¹⁰²² A felsorolt fibulák mindegyike az 5. század második felére keltezhető [22. tábl. 7].¹⁰²³

A jutasi fibulán lévő ábrázolás összetett kép, amelyet három részre tagolhatunk, a két oldalán lecsüngő állatfejekre, a nyújtott maszkos ábrázolásra és a láblemez végén lévő maszkra:

A peremen lévő, hosszú, tátott állkapcsú állatfejeket Nagy M. is érintette I. állatstílussal foglalkozó munkájában.¹⁰²⁴ Az ábrázolás egyik legközelebbi párhuzamának a veszkényi 1. sz. csüngőt tartja [22. tábl. 8], de további példákat sorakoztatott fel a gepida és langobard kori kengyelfibulák köréből: Hegykő 21. sír,¹⁰²⁵ Szentes–Nagyhegy 77. sír,¹⁰²⁶ Szolnok–Szanda 73. sír,¹⁰²⁷ Bereg vidék,¹⁰²⁸ Aquincum amphiteatrumi¹⁰²⁹ kincslelet [23. tábl. 1–5].¹⁰³⁰ A leletek között legkorábbi lehet az aquincumi fibula az 5. század második feléből,¹⁰³¹ legkésőbbi időpontra a hegykői 21. sír fibulája keltezhető, a 6. század közepe utáni időszakra.

Egyes feltételezések alapján a jütlandi fibulák kitátott állkapcsú állatalakjai jelentek meg a legkorábbi S-fibula horizonton is, többek között a *Stössen–Záluží* és a *Poysdorf*

¹⁰¹⁹ KISS 1974, 121, Tab. II. 3.

¹⁰²⁰ NAGY 2007, 36. tábla 3–3a.

¹⁰²¹ DOMBAY 1956, XVII–XX. tábla.

¹⁰²² NAGY 2007, 37. tábla, 38. tábla: 4, 4a, 5. Ártánd–Lencsésdomb: MESTERHÁZY 2005, 54–56.

¹⁰²³ NAGY 1993a, 357; NAGY 2007, 40–41.

¹⁰²⁴ NAGY 2007, 55.

¹⁰²⁵ Ld. 3.1.2.2.3.5. fejezet.

¹⁰²⁶ CSALLÁNY 1961, 57, Taf. XXXIII. 2.

¹⁰²⁷ BÓNA 2002, 211–212, Taf. 38. 73:3.

¹⁰²⁸ NAGY 2007, 177, 43. tábla: 5.

¹⁰²⁹ BÓNA 1956, 217; WERNER 1962, 157, Taf. 26. 1; NAGY 1993a, 357, 361, 378, 4. kép.

¹⁰³⁰ NAGY 2007, 177, 63. tábla. Általában lószerszámsüngőkön, koporsókon és kardkoptatókon ábrázolták (VIERCK 1967, 121–123; NAGY 2007, 55).

¹⁰³¹ NAGY 2007, 35–42.

típusokon. A két S-fibula típus az Észak–Duna-vidéki langobard szálláserület jellegzetes leletcsoportja, melyek az 5. század végétől a 6. század közepéig fordultak elő.¹⁰³²

A nyújtott állatfej a későbbi, itáliai langobard horizontban is felbukkant: Nocera Umbra 29. sírjának kengyelfibuláján [22. tábl. 6] tér vissza lehajló állatalakok formájában. Az aranyozott ezüst, sokgombos, fonatornamentika jegyében díszített ruhakapcsolótű láblemezén két lecsüngő állatfejpár figyelhető meg, a felső ragadozómadarat, az alsó egy hosszított állkapcsú lényt ábrázol.¹⁰³³ A fibula C. Rupp alapján a 6–7. század fordulójára keltezhető (Zeitstufe 2, 590–610).¹⁰³⁴

A láblemez második eleme a tátott állkapcsú állatfejek által közrefogott maszk, vagy nyújtott állatfejes ábrázolás. Legkorábban az I. állatstílus és az azt megelőző Nydam-stílus közti átmeneti időszakban tűnt fel a maszkot szegélyező négylábú állatok motívumköre, az ún. jütlandi típusú, galstedi lelőhelyű fibulán.¹⁰³⁵ A galstedi fibula közvetlen előképe a római művészetben jelent meg egy bronz övcsaton (Hontheim a. d. Mosel)¹⁰³⁶: Ókeanosz szakállas képét kísérőállatai, delfinek veszik közre. A kép a germán művészetben átalakult, a római mitológia alakjait a saját ízlésük által kreált motívumokra cserélték. Ez az I. stílust végig kíséri, leginkább a négyszögletes fejlemezű, rombikus láblámezű, jütlandi típusú fibulákon tűnik fel.¹⁰³⁷ Az ikonográfia értelmezése kapcsán számos vélemény idézhető, melyet teljességre törekvően G. Haseloff¹⁰³⁸ gyűjtött össze. Egyik megfigyeltése, hogy a maszkot szegélyező állatok védik azt, a másik, hogy támadják/fenyegetik, de nem ártanak neki.¹⁰³⁹

A láb lezárásánál egy fordított maszkként rekonstruálható motívum figyelhető meg [23. tábl. 7]. A kabosonok alkotta szemek és a félkör alakú rekesz alkotta szájkiképzés között bordákkal hangsúlyozták az orrvonalat, továbbá a száj és a szemek között az arcot. Hasonló részletekből álló kompozíciók figyelhetők meg ékvéséses formában a jütlandi fibulák

¹⁰³² Ld. 3.1.1.1.1. fejezet.

¹⁰³³ RUPP 2005, Taf. 47.

¹⁰³⁴ RUPP 1995, 74, Textabb. 7.

¹⁰³⁵ HASELOFF 1981, 29. A hosszú múltra visszatekintő motívumkör történetét részletesen Alföldi András tárgyalta (ALFÖLDI 1934, 127). A tengeri élőlények négylábúvá válása a félreérthetetlen jelzi, hogy a galstedi fibulával átlépték a Nydam-stílus és az I. stílus közötti határt. A galstedi állatok egy korai stádiumot képviselnek, de már a valódi I. stílushoz tartoznak (HASELOFF 1981, 33).

¹⁰³⁶ LA BAUME 1964, 250, Abb. 234.

¹⁰³⁷ HASELOFF 1981, 131. A Kárpát-medencében jellegzetes példája a négyszögletes fejlemezű jütlandi relieffibulák körébe sorolható szolnok–szandai 73. sír kengyelfibulája, amelyet Nagy M. a 6. század első harmadára keltezett (NAGY 2007, 53).

¹⁰³⁸ HASELOFF 1981, 132–141.

¹⁰³⁹ BÖHNER 1958, 438, 444; VIERCK 1967, 121–123; HASELOFF 1981, 132.

fejábrázolásainál.¹⁰⁴⁰ Analógiaként hozható a Flomborn 71. sírjából előkerült fibula, melynek láblemezén hasonló, két különböző irányból eltérően értelmezhető maszkot jelenítettek meg [23. tábl. 8]. A fordított maszkon a szemöldök és az orr vonala hosszan lefut, utóbbi kiszélesedő formában végződik, akárcsak a jutasi darabon. A flomborni fibulán félkör alakú szemábrázolás és az orrvonal két oldalán az arc egy-egy bordával való hangsúlyozása látható. A száj ábrázolása egyszerű bordadísz.¹⁰⁴¹

A kengyelfibula felsorolt vonásai igen széles térbeli és időbeli sítót fednek le:

Technológiai szempontból a fibula testén megfigyelhető, anyagelvonással járó ékkőbefoglalás, vagyis a vésés után behelyezett foglalatok Horváth E. alapján helybéli ötvöstevékenységhez köthető.¹⁰⁴² A többféle rekeszvetítés – a cloisonné és a kaboson kövek beágyazása,¹⁰⁴³ – és az ékvéséses technika együttes alkalmazása az 5. századi polikróm stílusra utal. Az 5. századi ötvösművészettel szemben a 6. században már szinte kizárólag az ékvéséses díszítéstechnikát alkalmazták a kengyelfibulák esetében, ezek sokszor azonos motívumkinccsel rendelkeznek és sorozatban készülnek, azonos motívumkörrel.¹⁰⁴⁴

Amíg félkörös fejlemezű, külön-külön felszerelt többgombos szerkezet a Közép-Duna-vidék teljes területén felbukkan, addig a fejlemez félhold alakú berakásai az 5. század végi, 6. század eleji gepida területek felé mutatnak (Nagyvárad, Domoszló).

A Skandináviából érkező I. állatstílus figyelhető meg a láblemezen. A hosszított állkapcsú állatok már az 5. század középső harmadában feltűntek a germánokhoz kötött ötvöstárgyakon a Kárpát-medencében (ld. Aquincum) és az S-fibulák legkorábbi példányain, de továbbéltek a 6–7. század fordulóján is (ld. Nocera Umbra 29. sír). A két állatfej által közrefogott maszkos, és a láb végén előforduló maszkos ábrázolások szintén már az 5. század végétől adatolhatóak Skandináviában.¹⁰⁴⁵ A Kárpát-medencében egyik legkorábbi példánya a szolnok–szandai fibula a 6. század első harmadából.¹⁰⁴⁶

Összességében Horváth E. a fibulapárt a legkésőbbi, 6. századi, Közép-Duna-vidéki polikróm állatstílus ötvöstermékének tartja.¹⁰⁴⁷ Véleményem szerint formai jegyeinek és

¹⁰⁴⁰ HASELOFF 1981, Abb. 53.

¹⁰⁴¹ HASELOFF 1981, Abb. 285.

¹⁰⁴² HORVÁTH 2006, 53–55.

¹⁰⁴³ Ld. HORVÁTH 2006, 51–52.

¹⁰⁴⁴ Kivételek, ékkőberakással díszített darabok: HORVÁTH 2012b, 214.

¹⁰⁴⁵ A körhöz kapcsolódó első jütlandi típusú fibula, a már idézett galstedi lelet legkorábban 475–480-as évektől keltezhető (HASELOFF 1981, 173)

¹⁰⁴⁶ Ld. 1037. l.

¹⁰⁴⁷ HORVÁTH 2012b, 214.

motívumkörének párhuzamai is hasonló képet mutatnak: a Közép-Duna-vidéki germán népeknél alkalmazott I. állatstílus helyi értelmezése (egyedi maszkok kőberakással) és egyes motívumok (félhold alakú kőberakás, kengyel díszítése, kőberakások jelenléte) együttese miatt a fibula valószínűleg helybéli termék lehet. A stílusjegyei nem segítik a keltezését, tekintve, hogy a legtöbb motívum már az 5. század végétől ismert. A fibulát Horváth E. szerint a 6. század folyamán bármikor előállíthatták, de tekintve, hogy egy igen sokat használt, erősen kopott (gombok, a láblemez vége) és többször javított (kengyel és kő pótlása) darab, nem kizárt, hogy a század végén is földbe kerülhetett. Ha az állatstílus megjelenésére alapozzuk a keltezést, talán a 6. század közepe környékére módosítható a fibula készítésének időpontja.

3.1.2.3. Négyszögletes fejlemezű fibulák

3.1.2.3.1. Négyszögletes fejlemezű, gombos, ovális láblemezű fibulák

3.1.2.3.1.1. Rácalmás 2.–Keszthely

Rácalmás–Újtelep 2. sír [19.2.], Szentendre–Pannoniatelep 33. sír [22.7.]

A négyszögletes fejlemezrel egybeöntött gombos, aranyozott ezüstműből vagy bronzból öntött fibulák legkorábbi képviselője a *Poysdorf*¹⁰⁴⁸ (nyugati Meroving: *Goethe A, B* típus) típus, melyek továbbfejlett formája a Pannoniában elterjedt *Rácalmás 2.–Keszthely*¹⁰⁴⁹ (nyugati Meroving: *Heidelberg–Kirchheim*).¹⁰⁵⁰ Utóbbi téglalap alakú fejlemezén lévő nyolc gomb szinte teljesen egybeolvad, a *Poysdorf* típushoz hasonlóan fejlemezét cikkcakkmintával, láblemezét szögletes, lépcsőzetes fonatmintával díszítették. A kengyelét hosszanti bordákkal töltötték ki. A láblemezt lezáró állatfej erősen profilált, alsó fele lapos kerettel körülvett.

A pannoniai langobard kori soros temetőkből Rácalmás 2. sírjából [19.2, 24. tábl. I. 1] és Szentendre 33. sírjából [22.7, 24. tábl. I. 2] láttak napvilágot. További fibula a névadó Keszthely „B” sírből [24. tábl. I. 3]¹⁰⁵¹ került elő. Ezek mindegyike aranyozott ezüstöntvény. A rácalmási és a keszthelyi fibulák megegyeznek a leírt alaptípussal, míg a szentendrei példány fejlemezé nyomottabb, kisebb felületű, a láblemez nyújtott, keskeny, enyhén háromszögbe

¹⁰⁴⁸ WERNER 1962, 65–66. A poysdorfi 6. számú ötvös sírjából származó fibulamodellről nevezték el [Kat. 70.2].

¹⁰⁴⁹ WERNER 1962, 66, 168, Fundliste 4:1.

¹⁰⁵⁰ TEJRAL 2011a, 49. Típus ismertetése: KÜHN 1974, 996–1006, Taf. 293. H. Kühn azonos csoportba sorolta a poysdorfi és a keszthelyi fibulákat.

¹⁰⁵¹ LIPP 1884, 39: 330–332; BÓNA 1956, 195, Taf. LV. 4.

hajló. A láblemez kengyel felőli oldalán lévő, egy-egy kiugró, négyszögletű, lapos toldalék jelképezheti a későbbi lecsüngő állatfejpárokat.

A *Rácalmás 2.–Keszthely* típus közvetlen tipológiai előzményét J. Tejral vizsgálta. A *Poysdorf* típus Közép-Duna-vidéki meghonosodását a 6. század közepe körüli népvándorlási hullámmal hozta kapcsolatba, amely az egykori türing területekről, vagy a mai Rheinhessen régióból indult ki. A fibulatípus egy széleskörűen elterjedt formát reprezentál, amely általános volt a kora Meroving időszakban.¹⁰⁵² Kiemelendő, hogy a lábat lezáró állatfej, amely a *Strass* típusú fibulákat (pl. Holubice 95. sír [64.27], Lužice 54. sír [65.17]) jellemzi, egyértelműen helybéli vonásokat mutatnak. A négyszögletes fejlemez előképei Közép- és Észak-Európában jelentek meg még protomeroving fejlődés során az 5. század közepétől.¹⁰⁵³ A *Rácalmás 2.–Keszthely* fibulák ezek folytatásaként jöttek létre és a későbbi, pannoniai ötvösművészet termékeiként alakulhattak ki.

Összességében a fibulatípus formai jegyeinek nagy része a korábbi türing fibulaművességből öröklődött át (szögletes fonat-, cikkcakkminta, állatfejes végződés lapos fej körüli lemezzel), amely később a Duna-vidéken is alapvető díszítőmotívumokká váltak. Vagyis a *Rácalmás 2.–Keszthely* típus a türing formák, majd a *Poysdorf* típus folytatásaként jelent meg. A fibulák viszonylag zárt formai csoportot alkotnak,¹⁰⁵⁴ Itáliából, Cividale–San Giovanni 12. sírjából [24. tábl. I. 4] származó fibulapár a típus egyik legkésőbbi és egyetlen itáliai megjelenése.¹⁰⁵⁵ A forma itáliai megjelenését Elisa Possenti közvetlenül a Pannoniából érkező 568-as migrációs hullámhoz kapcsolta.¹⁰⁵⁶ Dél-Németországból, bajuvár környezetből Schretzheim 31. sírjából ismert.¹⁰⁵⁷

A típust elnevező J. Werner a fibulákat a pannoniai fázisára keltezte (526/7–568).¹⁰⁵⁸ U. Koch a schretzheimi példány kialakulását a 6. század második felében feltételezte (Stufe 3, 565–590/600).¹⁰⁵⁹ J. Tejral az Észak-Alsó-Ausztriában és a Dél-Morva-medencében meghonosodó *Poysdorf* folytatásaként, Pannoniában kifejlődő típust az általa kialakított Észak-

¹⁰⁵² TEJRAL 2011a, 49–52.

¹⁰⁵³ TEJRAL 2011a, 50. Korai ékvéséses típus ld. Cseh-medence, Měcholupy (Lounyi járás) (SVOBODA 1965, Taf. XXIX. 8.a–b).

¹⁰⁵⁴ TEJRAL 2011a, 49.

¹⁰⁵⁵ FUCHS – WERNER 1950, 14, Taf. 2. A9–10.

¹⁰⁵⁶ POSSENTI 2017, 240.

¹⁰⁵⁷ KOCH 1977, Taf. 190. 5–6.

¹⁰⁵⁸ WERNER 1962, 65.

¹⁰⁵⁹ KOCH 1977, 36, Abb. 8A.

Duna-vidéki és pannoniai átmeneti fázisra korhatározta, a 6. század közepe körüli időszakra (MDo 5, 540–560).¹⁰⁶⁰

3.1.2.3.1.2. Peigen–Kápolnásnyék 2.

Kápolnásnyék–Kastélykert 2. sír [13.2.]

Az ún. *Peigen–Kápolnásnyék 2.*¹⁰⁶¹ típusba tartozó, tűziaranyozott felületű, ezüstalapú ötvözetből készült fibulák fejlemeze kisméretű, rövidebb oldalain kettő-kettő, hosszabb oldalán három, a fejjel egybeöntött, profilált, bordázott aljú, félgömbös fejű gombbal van ellátva. A fejlemez középmotívuma tükörszimmetrikus ábrázolás: a három külső, gombokkal ellátott oldalán többszörös félóvális alakú mintákat, a belső oldalán a fejlemezre merőleges irányú ferde vonalakat ékvéséssel alakították ki. A kengyel közepén széles borda húzódik, rajta poncolt pontkörssorral, amelyet két hosszanti irányú bordadísz szegélyez a mélyen ülő szélső mezőkben. A láblemezen a fejlemezhez hasonló tükörszimmetrikus kompozíció látható, melynek két széléről félóvális alakú vésett vonalak indulnak, a láblemez csücskében két ovális, hegyes ovális forma bontakozik ki. A kéttagú profilált állatfejes lábvégződés Y-vonala alatt mandulaalakú szem helyezkedik el, az alatta lévő több ívelt vonalból álló szemkeret jóval szélesebb, mint a jellegzetes pannoniai állatfejek esetében. Az alját három széles bordadísz zárja le. A fibula széles peremén és az állatfej Y-vonalán két sorban niellóval kitöltött háromszögsor húzódik.

A pannoniai kápolnásnyéki 2. sírból [13.2, 24. tábl. II. 1] és az észak-alsó-ausztriai Maria Ponsee-i 73. sírból [66.14, 24. tábl. II. 2] napvilágra került darabok mintaaazonosak.

A pannoniai kutatásban a fibulatípust eddig nem elemezték sem tipológiai, sem kronológiai szempontból. A négyszögletes fejlemez, a vele egybeöntött gombok, az ovális láblemez és a niellóval kitöltött szegélyek együttese, kombinációja nem szokatlan a térségben, de egyes alkotóelemei inkább a Meroving világ nyugati részével mutatnak szoros tipológiai kapcsolatot:

A kisméretű fejlemez az egybeöntött, alul bordázott gombokkal a nyugati Meroving térségben jóval nagyobb esetszámban tűnt fel, mint Pannoniában. Ilyen típusok többek között

¹⁰⁶⁰ TEJRAL 2011a, 54.

¹⁰⁶¹ KOCH 1998, 286–287, 706, Karte 20. Fundliste 20.

az *Andernach–Kent*,¹⁰⁶² a *Nordendorf–Maastricht*,¹⁰⁶³ a *Goethe*,¹⁰⁶⁴ a *Mössingen*,¹⁰⁶⁵ a *Rommersheim*,¹⁰⁶⁶ a *Weinheim*¹⁰⁶⁷, a *Worms*,¹⁰⁶⁸ és a *Schwarzheldendorf*,¹⁰⁶⁹ amelyek Dél-Németország területén, a Rajna középső folyásának mindkét oldalán és a mai Észak-Franciaország területén sűrűsödnek. A széles, lapos, többszörös szemkeretű állatfejes láblezárás hasonlóan idegen a Duna-vidéki langobard kori fibulatípusok esetében. Felépítése megegyezik a helybéli kéttagú, profilált állatfejekkel, de közvetlen analógiája a bajorországi Nordendorf temetőjében lelhető fel.¹⁰⁷⁰

Az ornamentika tekintetében a fejlemezén és a láblemezén feltűnő kompozíció véleményem szerint az I. stílus körébe sorolható félkörös fejlemezű kengyelfibulákkal mutat hasonlóságot, de egy jóval egyszerűbb, erősen geometrizáló kivitelezésben. A láblemezen lévő tükrörszimmetrikus ábrázolásban az egymásnak háttal álló (félkörívek), a láb vége felé néző állatformákra (hegyes ovális motívumok) való utalás vélhető felfedezni. Nem feltétlenül az állatalakok helyes ábrázolását vehették át az ötvösök vagy műhelyek, hanem a már ismert, látott kompozícióra való törekvés tükröződik ezeken a darabokon (a képek romlása szabályszerű az I. stílus hordozói esetében).¹⁰⁷¹ A fejlemezen lévő ábrázolás összevonható az *Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale* típusú fibulák félhold alakú ábrázolásainak körével is.¹⁰⁷²

Az A. Koch által elvégzett gyűjtés alapján a nyugati Meroving térségből ismerjük a típus analógiát, a kelet-bajorországi Peigen 73. sírjából és az észak-franciaországi Pontoise-ból.¹⁰⁷³ A. Koch véleménye szerint a fibulák nagy valószínűséggel azonos mintából származhattak, esetleg egy mester vagy műhely termékei lehettek. A meghatározás nehézségeit a kutató is kiemelte. Összességében a készítésüket a pannoniai langobardokhoz kapcsolta,¹⁰⁷⁴ ezt nem vélem kizártnak a fentebb felsorolt formai és díszítő elemek tekintetében, főként, ha elfogadjuk, hogy az az I. stílus pannoniai kompozícióit utánozza. Azonban amellet nem lehet elmenni,

¹⁰⁶² KÜHN 1974, 985–988, Karte 53, Taf. 292.

¹⁰⁶³ KÜHN 1974, 988–990, Karte 54, Taf. 292.

¹⁰⁶⁴ *Poyzdorf* típus nyugati megfelelője. KÜHN 1974, 996–1006, Karte 56, Taf. 293.

¹⁰⁶⁵ KÜHN 1974, 1016–1020, Karte 58, Taf. 295–296.

¹⁰⁶⁶ KÜHN 1974, 1020–1027, Karte 59, Taf. 296–297.

¹⁰⁶⁷ KÜHN 1974, 1027–1037, Karte 60, Taf. 297–298.

¹⁰⁶⁸ KÜHN 1974, 1037–1042, Karte 61, Taf. 299–300.

¹⁰⁶⁹ KÜHN 1974, 1043–1047, Karte 62, Taf. 300.

¹⁰⁷⁰ KÜHN 1974, Taf. 297: 84,4; TRIER 2002, Taf. 217. 5–6.

¹⁰⁷¹ A képek romlásáról ld. HASELOFF 1981, 540.

¹⁰⁷² Ld. 3.1.2.3.1.5. fejezet.

¹⁰⁷³ KOCH 1998, 286, Karte 20. A lelőhelyekhez kapcsolatos irodalmat ld. Koch 1998, 708, Fundliste 20:E.

¹⁰⁷⁴ KOCH 1998, 286.

hogy a fibula egyes jegyei (fejlemez alakja, gombok, állatfej felépítése) a nyugati Meroving, délnémet, Rajna-menti régióval hozható kapcsolatba.

A. Koch a 6. század második felének fordulója előtti időszakra keltezte a fibulákat,¹⁰⁷⁵ U. Koch az összetételükben hasonló délnémet régióból származó példányokat a 6. század első harmada utáni időszakra (SD 5–7, 530–600).¹⁰⁷⁶ Az alkotóelemek (négyszögletes fejlemez, tipológiailag fejlett állatfejes láblezárás) mindenképpen a század második felére való keltezést erősítik. A típus keltezését a fibulatípusok időrendjének tisztázásával és a leletegyüttes elemzésével pontosíthatjuk.

3.1.2.3.1.3. Harmignies–Mohács 2.

Mohács–Farostlemezgyár víztározója 2. sír [16.2.]

A mohácsi temető 2. női sírjából [16.2, 25. tábl. I. 1a] előkerült, erősen aranyozott ezüstöntvény kengyelfibula fejlemez négyszögletes, rövidebb oldalain három-három, hosszabb oldalán öt gombbal ellátott. A félgömbös gombok alsó harmadára két darab, függőleges vonalkákkal rovátkolt bordát véstek. A rovátkolás feltűnik még a kengyel két oldalát szegélyező két-két bordán, emellett a fejlemez és a láblemez központi motívumánál. A fej- és a láblemez széles peremét és a kengyel közepén húzódó széles bordát niellóval kitöltött kettős háromszögsor ékíti. Az I. állatstílus megjelenik a fibula fejlemezén egy maga alá húzott lábakkal ülő madár formájában: madár feje jobbra, visszafelé fordul, a csőre nyitott [25. tábl. I. 1b, 2].¹⁰⁷⁷ A láblemez központi díszítése egy kettős lépcsőzetes vagy szögletes fonatmintából álló kompozíció. Az állatfejes lezárás szögletes alakú, az Y-vonalának alsó szárán egy sorban nielló-berakásos háromszögsor látható, alatta a szem kerek, belül hegyesedő, kidomborodó. A szemet egy felül félkör, alul szögletes alakú szemkeret veszi körbe. Alul egy-egy vízszintes borda zárja le az állatfejet.

A fibula formai jegyei párhuzamban állnak a *Peigen–Kápolnásnyék 2.* típussal,¹⁰⁷⁸ a négyszögletes fejlemez kissé szélesebb. A díszítés tekintetében Nagy M. az I. állatstílus ékvéséses ábrázolását helyi kezdeményezésnek tartja.¹⁰⁷⁹ A szögletes fonatminta a türing fibulák kezdeti horizontjától jellegzetes díszítési mód a Duna-vidéken.

¹⁰⁷⁵ KOCH 1998, 287.

¹⁰⁷⁶ KOCH 2001a, 76, 78, 79, Abb. 15. X21, Abb. 16. X53, X61.

¹⁰⁷⁷ NAGY 2007, 63.

¹⁰⁷⁸ Ld. 3.1.2.3.1.2. fejezet.

¹⁰⁷⁹ NAGY 2007, 63.

A mohácsi temetőt feltáró és publikáló Kiss A., J. Werner korábbi véleménye alapján a leletet a H. Kühn által kialakított *Ringersdorf* típusba sorolta és egy Rajna-menti műhely termékének vélte, mivel ehhez hasonló fibulák akkoriban a Rajna-vidéki Freilaubersheim 2. sírjából és a mai Belgium területéhez tartozó, a Rajna nyugati oldalán, annak alsó folyásánál fekvő Harmignies-ből került napvilágra.¹⁰⁸⁰ A freilaubersheimi fibula fejlemezének központi motívuma a mohácsitól eltérő, merőleges vonalakkal díszített, míg a harmignies-i darab azzal megegyező díszítésű. Különbség a fibula anyagában és kivitelezésében mutatkozik meg, A. Koch is kiemelte utóbbi fibula bronzból öntött, gyengébb minőségű, kevésbé aprólékos kidolgozását. A kutató a fibulát a mohácsi másolatának tartotta.¹⁰⁸¹ A továbbiakban javaslom a fibulatípust *Harmignies–Mohács 2.* megnevezését.

Összességében a fibula formai jegyei a nyugati Meroving fibulák stílusát tükrözik, az állatstílusos díszítés viszont egyedi mind a pannoniai, mind a nyugati fibulák körében. A *Peigen–Kápolnásnyék 2.* típushoz hasonlóan itt is érzékelhető a Rajna-vidéki, a Felső-Duna-vidéki (gombok, állatfej) és a helybéli ötvösművészet (ábrázolás) szintézise. A. Koch a típust a 6. század közepe körüli és utáni évtizedekre¹⁰⁸² keltezte. A keltezés pontosítására a fibulatípusok időrendjének tisztázásával és a leletegyüttes elemzésével kerülhet sor.

3.1.2.3.1.4. Montale–Weimar

Mödling 2. sír [17.2.], Tamási–Csikólegelő 26. sír [24.12.]

Az ún. *Montale–Weimar*¹⁰⁸³ (*Klepsau 33./Montale/Weimar*,¹⁰⁸⁴ *Cividale–San Giovanni 32.*¹⁰⁸⁵) típusú fibulák téglalap alakú fejlemezét nyolc (rövidebb oldalain két-két, hosszabb oldalán négy), a fejlemezzel szinte egybeolvadó, félgömbös végű gomb díszíti. A fibula teste az I. stílus jegyében, ún. *Mödling–Weimar–Montale* szalagfonattal díszített, mind a fej-, mind a láblemezen: a lábon a két negatív szalagból álló fonatrészlet és négy sarkában duplaívű korongszerű díszítmény a fejlemezen rövidített kompozícióban tűnik fel. A fejlemez négy sarkában lévő korongszerű motívum talán állatfejeket ábrázol.¹⁰⁸⁶ A fibula peremét, a kengyel közepét és az állatfejes végződés Y-vonalát niellóval kitöltött kettős háromszögsor díszíti.

¹⁰⁸⁰ KISS–NEMESKÉRI 1964, 126. *Ringersdorf* típus: KÜHN 1940, 240–246, Taf. 94. Későbbi munkájában H. Kühn a harmignies-i fibulát az általa kialakított 33., ún. *Mössingen* csoportjába sorolta (KÜHN 1974, 1018).

¹⁰⁸¹ KOCH 1998, 287–288.

¹⁰⁸² KOCH 1998, 288.

¹⁰⁸³ WERNER 1962, 69, 169, Fundliste 4:5.

¹⁰⁸⁴ HASELOFF 1981, 638–643.

¹⁰⁸⁵ BIERBRAUER 1993, 122.

¹⁰⁸⁶ NAGY 2007, 62.

Pannoniából tamási 26. [24.12, 25. tábl. II. 2] és mödlingi 2. sírjából [17.2, 25. tábl. II. 1] került elő egy-egy kengyelfibulapár. Eltérés a fejlet keretelő gombok között mutatkozik: míg a mödlingi esetében a gombok szinte egybeolvadnak, aljukat csak kettős vonallal vágták be, a tamási fibulánál ezek plasztikusak, élesen elkülönülnek, gallérral ellátottak. A tamási fibula fejlemeze nagyobb felületű, az ábrázolás nagyobb teret tölt ki, ez arányaiban tér el a mödlingitől. A fibulákat lezáró állatfejek felépítése azonos, két domború tagból áll, de alakjuk kissé eltér. A mödlingi fibula állatfejének mandula alakú szemét kettős szemkeret zárja, a tamási fibulánál ez hiányzik.

J. Werner észak-itáliai langobard,¹⁰⁸⁷ frank,¹⁰⁸⁸ türing¹⁰⁸⁹ és alamann¹⁰⁹⁰ temetkezésekből gyűjtötte össze a *Montale–Weimar* típusú kengyelfibulákat. A listát H. Kühn egy alamann sírral egészítette ki (Gübs 1. sír).¹⁰⁹¹ Továbbiakban A. Koch¹⁰⁹² és Ch. Hansen¹⁰⁹³ is ismertette típust, de a tamási fibulát leszámítva nem bővítették a lelőhelyek listáját. Félkörös fejlemezzel együtt előforduló, *Montale–Weimar* szalagfonattal ellátott fibula Szentendre 54. sírjából ismert, melynek számos párhuzama Észak-Itáliából került napvilágra.¹⁰⁹⁴

A fibulatípust J. Werner a 6. század második felére keltezte.¹⁰⁹⁵ Ch. Hansen a fibulák készítését és használatát a 6. század második harmadától a század utolsó harmadáig feltételezte a közép-németországi, türing női temetkezések esetében (MD 4, 530–560/70).¹⁰⁹⁶ A fibulatípus és a motívumkör pontos keltezése egy korábbi fejezetben (3.1.2.2.3.10, *Szentendre 54.–Cividale-San Giovanni 154.–Csákvár–Nocera Umbra 21.*) már megtörtént, összességében a 6. század második felétől a századfordulóig feltételezhető ezek használata.

¹⁰⁸⁷ Montale (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 1).

¹⁰⁸⁸ Anderlecht (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 5).

¹⁰⁸⁹ Hahnheim 1. sír (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 3). Ugyanez Ch. Hansennél 72. sírként szerepel (HANSEN 2004, 37). Weimar 2. sír (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 4). Stössen 93. sír (SCHMIDT 1961, Taf. 35. m). Daumen (Allenstein, Kelet-Poroszország, ma Barczewo, Lengyelország, Olsztyńsk megye) (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 6–7).

¹⁰⁹⁰ Donaueschingen (FUCHS – WERNER 1950, Taf. 56. 2).

¹⁰⁹¹ Ld. 3.1.2.2.3.10. fejezet.

¹⁰⁹² KOCH 1998, 710, Fundliste 21:D.

¹⁰⁹³ HANSEN 2004, 37–38.

¹⁰⁹⁴ Ld. 3.1.2.2.3.10. fejezet.

¹⁰⁹⁵ WERNER 1962, 70.

¹⁰⁹⁶ HANSEN 2004, 38.

3.1.2.3.1.5. Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale

Kaposvár, Mérey gyűjtemény [31.1.]

Az *Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale* típusú¹⁰⁹⁷ fibulák viszonylag újonnan azonosított horizontja beleilleszkedik a négyszögletes fejlemezzel egybeöntött gombos és ovális lábbal rendelkező fibulák körébe. Az aranyozott ezüst vagy -bronz, öntéssel készült fibulákra jellemző a téglalap alakú, nyolcgombos spirállemez (csak egy esetben kilencgombos), a gombok mindig félgömb alakúak, szorosan egymás mellett helyezkednek el, az aljukat egy vagy két folyamatos vésett vonallal barázdálták. A típus jellegzetessége az egymásnak háttal elhelyezkedő négy darab, ellenkező irányba nyitott lunula, amely a fej- és a láblemezen is feltűnhet, de néhol csak a fejlemezen.¹⁰⁹⁸ Utóbbi esetben a láblemezre különböző irányban elhelyezkedő, geometrikus formákat vagy íves alakzatokat mintázó vonalkötegeket véstek. A kengyel díszítése eltérő lehet.

A Kaposvár, Mérey-gyűjtemény kengyelfibulájának [31.1, 26. tábl. I. 1] lelőköörülményei és pontos megtalálási helye ismeretlen. A lelet a típus alapvető jellegzetességeit hordozza magán. A fejlemezen a szokásostól elérő kilenc gomb helyezkedik el (minden oldalán három-három), a félhold minták egy négyzet alakú motívumot fognak közre. A kengyel két oldalát negatív meanderfonat díszíti. Láblemezét nem a szokott félholdak töltik ki, hanem egy kétszalagos, több szálból (kettő és három) álló fonatminta. A láblemezt lezáró állatfej jellegzetes pannoniai típusú, háromtagú: a mandula alakú szemet egy szemkeret veszi körbe, az elvékonyodó fejrész alsó felét három borda alkotja. A fejlemezt lapos keret veszi körbe. A fibula méretei ismeretlenek. A Közép-Duna-vidéki langobard kori horizontból további egy fibulatöredék ismert, amelyet Katarína Hladiková ehhez a típushoz kapcsolt.¹⁰⁹⁹ A láblemez töredéke Stomfa/Stupava községből [77.1, 26. tábl. I. 2], fémkeresős tevékenység által került a napvilágra.

Míg hosszú ideig a bizonytalan lelőköörülmények közül származó itáliai és pannoniai példányok voltak a kutatás látóterében, nem különítették el a fibulákat önálló típusként. A kaposvári fibulát H. Kühn a 33., ún. *Mössingen* típusba sorolta be, melyek használatát a 6. század második felében feltételezte (550–600).¹¹⁰⁰ Később E. Possenti körberajzolta az ún. *Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale* típusú fibulák körét, ezeket az Alpok mindkét oldaláról

¹⁰⁹⁷ POSSENTI 2017, 241.

¹⁰⁹⁸ POSSENTI 2017, 241.

¹⁰⁹⁹ HLADIKOVÁ 2020, 279.

¹¹⁰⁰ KÜHN 1974, 1016–120, Taf. 296. 33,17.

adatolta. A két itáliai (Cividale–San Mauro 27.,¹¹⁰¹ Oderzo¹¹⁰²) lelőhelyről eltérő díszítésű fibulák kerültek napvilágra: a civaldei kizárólag félholdmintákkal, míg az oderzoi fibulát az I. állatstílusra emlékeztető vonalkötegekkel díszítették. Itáliából pontos dokumentáció kizárólag a Cividale–San Mauro-i 27. sírról áll rendelkezésünkre, amelyet a 6. század utolsó harmadára kelteztek.¹¹⁰³

A típus pontosabb keltezését és a kísérő leletegyüttesek értékelését a Felső-Duna-vidéki, bajorországi germán temetők leletei tették lehetővé (Aschheim–Bajuwarenring 405.,¹¹⁰⁴ Pfakofen 471.,¹¹⁰⁵ Ammern–Mühlhausen¹¹⁰⁶). Az aschheimi és a pfakofeni fibulák spirál-, tűtartó lemezét félhold alakú mintákkal díszítették. Az aschheimi temetkezést 6. század közepére, míg a pfakofeni temetkezést a 6. század második harmadára keltezhetjük.¹¹⁰⁷

E. Possenti a felsorolt leletek alapján két különálló altípust különített el, melyek közül a félholdmintával díszítetteket a 6. század második harmadára, a század második felére keltezte. A vonalköteg-kompozícióval (fonat, állatstílus) ellátott fibulák kronológiáját kizárólag stilisztikai alapon lehet kikövetkeztetni a bizonytalan lelőköörülmények miatt.¹¹⁰⁸ A bizánci fonatminta jellegű díszítés és az állatstílus erős degenerálódása a 6. század második felére utalhat.¹¹⁰⁹

A kaposvári fibulákat Bóna I. a *Goethe* típussal hozta kapcsolatba, sávós díszítését a Rajna-vidéki művészettel. A fibula véleménye szerint a Rajna környékéről érkező import lehetett.¹¹¹⁰ E. Possenti rámutatott a *Aschheim–Kaposvár–Oderzo–Cividale* és a *Rácalmás 2.–Keszthely* típus közti morfológiai kapcsolatra a kialakítás (fejlemez alakja, gombok, állatfej típusa) és az anyaghasználat (aranyozott ezüst- vagy bronzöntvények, ékvéséssel) tekintetében.¹¹¹¹ Mindenesetre a felsorolt jegyek, a kor fibulaművességének ismeretében több négyszögletes fejlemezű, egybeöntött gombos fibulatípuson is feltűntek a Meroving kultúrában.¹¹¹² E. Possenti szerint a fejlemezen függőlegesen és vízszintesen elhelyezett félhold

¹¹⁰¹ AHUMADA SILVA 2010, 50–57, T. 14. 1.

¹¹⁰² POSSENTI 2007, 230–231, Fig. 4. 16. Részletes irodalomlistával ld. POSSENTI 2017, 248.

¹¹⁰³ AHUMADA SILVA 2010, 55.

¹¹⁰⁴ GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 325–327, Taf. 133. 4.

¹¹⁰⁵ LOHWASSER 2013, 99, 147, 299, Taf. 106. 471.2, 154. 471.

¹¹⁰⁶ KÜHN 1981, 63–64, Taf. 5. 27.

¹¹⁰⁷ POSSENTI 2017, 242.

¹¹⁰⁸ POSSENTI 2017, 243.

¹¹⁰⁹ Hasonló a *Peigen–Kápolnásnyék* 2. típusnál, ld. 3.1.2.3.1.2. fejezet.

¹¹¹⁰ BÓNA 1956, 208.

¹¹¹¹ POSSENTI 2017, 241.

¹¹¹² Ld. 3.1.2.3.1.1., 3.1.2.3.1.2., 3.1.2.3.1.3., 3.1.2.3.1.4., 3.1.2.3.1.6. fejezet.

alakú és az általuk közrefogott négyszögletes díszítőmotívumok kapcsolatot mutatnak a 6. század első feléből származó fibulák fejlődési vonalával, a *Schretzheim* típussal és az *Anguilcourt-le-Sart* típussal.¹¹¹³

A típus a 6. század második harmadának, második felének terméke lehetett a morfológiai jegyei és a keltezhető leletegyüttesek alapján. Eredete kérdéses, sok szállal kapcsolódik a Meroving világ nyugati felének fibulaművességéhez, de a kialakulási régió meghatározására a mai tudásunk szerint nem vállalkozhatunk. Az egyetlen pannoniai magángyűjteményből származó lelet lelőköörülményei kérdésesek, ezért nem indokolt egyéb következtetéseket levonni sem az eredet, sem az időrend kapcsán.

3.1.2.3.1.6. Mülhofen

Bécs–Mariahilfer Gürtel 1897. évi sír [2.1.], Albertfalva [27.1.], Cserkút [30.1.]

H. Kühn az általa kialakított 33., ún. *Mülhofen* típusba¹¹¹⁴ számos eltérő formai jegyekkel rendelkező fibulát besorolt.¹¹¹⁵ A pannoniai langobard soros temetőkből összesen egy *Mülhofen* típusú fibulapár ismert a bécsi 1897. évi női sírból [2.1, 26. tábl. II. 1], emellett a Bóna I. által közzétett albertfalvai [27.1, 26. tábl. II. 2] és cserkúti [30.1, 26. tábl. II. 3] szórványfibulák is a típusba illeszkednek.

A pannoniai fibulák alakjában és szerkezetében megegyező vonás többek között a téglalap alakú fejlemez, melynek rövidebb oldalát két-két, hosszabb oldalát három vagy négy külön-külön felszerelt, gömbös végű, galléros gomb díszíti. A fejlemez és a láblemez fő díszítőelemei a meander alakú motívumok eltérő variációi. A kengyel két szélén vízszintes bordák vagy negatív meandersorok húzódnak. A lábat lezáró állatfej változatos mindegyik fibulánál. A fibula fej- és láblemezének peremén és a kengyel felezőbordáján egy vagy két sorban niellózott háromszögsordíszek futnak.

A hétgombos bécsi fibulapár fő motívumai a fej- és a láblemezen azonosak, lépcsőzetes meandermintával díszítettek. A kengyelén sűrű horizontális bordák sorakoznak, a láblemeze egy szögletes alakú, hegyes ovális szemmel és vízszintes bordákkal lezárt, profilált állatfejben végződik. A cserkúti nyolcgombos fibula spirállemeze ún. meandersvasztikával¹¹¹⁶ díszített,

¹¹¹³ POSSENTI 2017, 243–246. Schretzheim: KÜHN 1974, 991–995. Anguilcourt-le-Sart: KOCH 1998, 295–315.

¹¹¹⁴ KÜHN 1974, 1006–1016, Karte 57.

¹¹¹⁵ Ld. KÜHN 1974, Taf. 294–297. Typ 83.

¹¹¹⁶ A fejlemezen lévő meandersvasztika motívumokat U. Koch a klepsai 7. sír fibulájának esetében elemezte, amely a cserkúti darabbal mutat analógiát. U. Koch a keleti Meroving, langobard térséghez köti ennek mintakincsnek a kifejlődését. Bővebben ld. KOCH 1990, 146–148, Abb. 104.

láblemeze kétszalagos meanderfonattal. Utóbbit egy egyszerű, kéttagú, mandula alakú szemmel és két ívelt szemkerettel ellátott profilált állatfej zárja le. Az albertfalvai fibula nyolc gombbal szegélyezett fejlemeze két zónára osztott: a külső zónát a fejlemezre merőleges sűrű bordázat, a belsőt két egymás mellé elhelyezett, nyomott meandermotívum¹¹¹⁷ alkotja. A láblemezt kétszalagos meanderfonat ékíti. Lezárása egy kéttagú, profilált domború állatfej, melynek kerek szemét egy szemkeret határolja, ezt két borda választja el a kiszélesedő, félköríves szájrésztől.

A Dunától északra, Záluží 15. sírjából [41.4] egy kisebb méretű, hétgombos, fejlemezén meandermintával, láblemezén szögletes fonatmintával ellátott változat került elő, melynek állatfejes lezárása egytagú, profilált, a fej nagy részét a mandula alakú szem foglalja el, amely kidomborodik, az alja egyenesen levágott.

A *Mülhofen* típusú fibulák eredete tisztázatlan kérdés a korszak kutatásában. A H. Kühn gyűjtésében szereplő *Mülhofen* típusú fibulák egyértelműen a nyugati Meroving körben, nagyobb számban a délnémet régióban, a Rajna-mentén, a mai Közép-Németországban és Észak-Franciaországban terjedtek el az egykori bajuvár, alamann és frank szállásterületen.¹¹¹⁸

A langobard kori példányok tipológiai fejlődési vonalának elején a Záluží 15. sírjából származó fibula áll az egyszeri szögletes fonatmintával ellátott láblemezével és a kezdetleges állatfejes lezárásával, amely a pannoniai fibulahorizont esetében is kizárólag a korábbi fejlődési fázisban lévő, türing formavilágot hordozó fibuláknál tűnik fel. A sorban azonos helyet foglalnak el az albertfalvai és a cserkúti fibulák. A cserkúti fibula helyi, pannoniai eredetét az azonos itáliai leletek kapcsán először Bóna I. feltételezte,¹¹¹⁹ amely azt eredményezte, hogy a Meroving kör nyugati feléből származó azonos típusú fibulákat langobard eredetűnek tartották. U. Koch a klepsau 7. sír kengyelfibulapárját a cserkúti és az albertfalvai példányok körébe sorolta be és a langobard hatású ékszerek között tárgyalta. A meandersvasztika alkalmazását az ötvösművészetben langobard vívmányként határozta meg (példaként: Gross–Harrass, Sisak/Sziszek, Nový Šaldorf, Diergardt gyűjtemény). Véleménye szerint a svasztika és a meander meandersvasztikává csak a keleti Meroving körben egyesülhetett (türing stílus és langobard fibulaművesség összeolvadása) és langobard hatással érkezett a délnémet régióba.¹¹²⁰ A fibulákat U. Koch 6. század harmadik negyedére keltezte, a cserkútit a Kárpát-

¹¹¹⁷ Utóbbi a már elemzett hegykői 21. sír fibuláján is feltűnt, ld. 3.1.2.2.3.5. fejezet.

¹¹¹⁸ KÜHN 1974, 1007, 1008–1013, Karte 57.

¹¹¹⁹ BÓNA 1956, 208.

¹¹²⁰ KOCH 1990, 146–147.

medencében már az avar korra. A kidolgozott délnémet kronológiában összességében a 6. század második felére korhatározta a típust (SD 6–7, 555–600).¹¹²¹

Ha U. Koch meghatározását ténynek vesszük, a meanderminta ezen variációja elsőként a türing, keleti Meroving leleteken alakult ki. A meander mellékelemként a 6. század második felében egyes pannoniai fibulákon is feltűnt, mind a fejlemezén (lépcsőzetes meander, meanderpár), mind a kengyelen negatív meanderfonat formájában. A kora Meroving kori, türing fibulaművességben kifejlődő ékszerek és a 6. század közepe körüli időszakra keltezhető, meandermotívumot hordozó langobard kori példányok között a Záluží 15. sír fibulája áll, a 6. század első harmada utáni időszakból. A kései „vívmányok” a bécsi, az albertfalvai és a cserkúti lelőhelyekről önmagukban nem keltezhetőek, a lelőhely kontextusa ismeretlen. Az itáliai példányok egyértelműen a század utolsó harmadában voltak használatban, egyelőre nem alátámasztható pannoniai eredetük. A türing fibulaművesség termékei és későbbi langobard kori fibulák között átmeneti típust nem tudunk felmutatni, a fejlődése a térségben nem bizonyítható. A motívumkincs keleti Meroving eredete, noha alátámasztható, ezt adaptálhatták a nyugati Meroving fibulaművességben a langobard „átvivő közeg” nélkül is.

Összességében a típus helybéli kialakulására nem szolgálnak biztos adatok, mind az alakja, mind a mintázata idegen a helybéli fibulaművességtől, míg a nyugati Meroving világban igen népszerű. Keltezés tekintetében az U. Koch által meghatározott periódus, a 6. század második fele valószínűsíthető, amely a Közép-Duna-vidéken Tejral pannoniai-itáliai fázisának felel meg (MDo 6, 555–600).

3.1.2.3.2. Négyyszögletes fejlemezű, gombos, a kengyellel egyenlőszéles láblemezű fibulák

3.1.2.3.2.1. Szólád 21.

Szólád–Ketek mögött 21. sír [23.2.]

A szóládi 21. sír [23.2, 27. tábl. I. 1] aranyozott ezüstöntvény fibulája négyyszögletes, kettősmeanderrel díszített fejlemezű. A fejlemezre külön-külön hét darab tagolt gombot szereltek fel. A meanderfonattal díszített kengyelét azzal megegyező szélességű, vízszintesen bordázott, rekeszdíszes állatfejjel lezárt láblemez követi. Az állatfej két szemből és egy legyezőformájú szájából áll, amelyet rekeszekkel alakítottak ki, bennük vörös köbetéttel. A

¹¹²¹ KOCH 1990, 150; KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X61.

fibula egyedülálló a pannoniai horizontban, a továbbiakban *Szólád 21.* típusként hivatkozom rá.

A protomeroving fejlődés során kialakult négyszögletes fejlemez¹¹²² hét gombbal keretelt és geometrikus díszű változata jól ismert a nyugati Meroving lelethorizontban, amelyet többek között a *Mülhofen* típus képvisel.¹¹²³ A szóládi fibula spirállemezőnek arányai és díszítése megegyezik a Záluží 15. sírjából előkerült [41.4] példánnyal, annyi eltéréssel, hogy az utóbbi darab keskenyebb peremmel ellátott. Hasonló fejlemezű fibulák nagy esetszámban kerültek elő a nyugati Meroving régióból, mind Dél-, mind Közép-Németország területéről és a Rajna két oldaláról, annak alsó folyásának környékéről.¹¹²⁴ Keltezésük a fentebb tárgyalt csoport alapján a 6. század második fele.¹¹²⁵

A láblemez formája a lemezes fibulákat felváltó, korai öntött, ékvéséses horizontban tűnt fel először: például a *Krefeld–Gellep* típusnál,¹¹²⁶ a keleti Meroving madárfejes fibuláknál,¹¹²⁷ majd később a félkörös fejlemezű *Mengen* típusnál¹¹²⁸ is. Az állatfej köbetétes kialakítása a felsorolt fibulákon gyakran megjelent, de a 6. századi, langobard kori ötvösművészetben kizárólag a *Várpalota 5.–Udine–Čelákovice* típusú fibulákon és a jutasi 196. sír fibulájának hosszított állatfejein tűnt fel eddig.¹¹²⁹ A láblemez nagy valószínűséggel egy korábbi fibulahorizont terméke lehet.

Míg a láblemez a 6. századon belül nem bír keltezőértékkel, a fejlemez alakja, kialakítása, mintázata a 6. század második harmada uráni időszakra, vagy a század második felére utalhat. A fejlemez és a láblemez kombinációja, emellett az ékkőberakásos állatfej sem jellemző a korszak kengyelfibulái esetében, egyedi ötvösterméknek számít. A fibulánál azt az összehatást vélem felfedezni, hogy egy korábbi darab ékkőberakásos láblemezéhez

¹¹²² TEJRAL 2011a, 50.

¹¹²³ Ld. 3.1.2.3.1.6. fejezet.

¹¹²⁴ Ld. Kühn 83. *Mülhofen*, 33. *Mössingen*, 28. *Rommersheim*, 84. *Weinheim* típusai (KÜHN 1974, 1006–1037, Karte 57–60).

¹¹²⁵ KOCH 1990, 150; KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X61. Ld. 3.1.2.3.1.6. fejezet.

¹¹²⁶ A Morva-medence területéről a šaraticei 12/195. sírból került elő ilyen példány. Jellegzetessége, hogy a fejlemezén ékvéséssel sugaras díszű mintát alkottak, és három gomb kereteli. A kengyelt követő miniatűr lábat három vízszintes bordadísz képezi, az állatfejes végződés kezdetleges (TEJRAL 2011a, 43). J. Tejral a Duna-vidéken a késő népvándorlaskor D3 időszakára (450–470/80) keltezte a típust (TEJRAL 2005, 102).

¹¹²⁷ Gyűjtésük ld. BEMMANN 2008, 207–208, Liste 8–9. J. Tejral a hasonló madárfejes és türing ékvéséses díszű fibulák készítési és használati idejét MDo 3, türing, de főleg az MDo 4, Észak-Duna-vidéki fázisra keltezi (470/80–540/550) (TEJRAL 2005, 185–186, Abb. 10–11).

¹¹²⁸ KÜHN 1974, 655–660. A fibula keltezése kb. az 5. század utolsó negyede, vége; ld. Altenerding 1350. sír (LOSERT – PLETESKI 2003, 125).

¹¹²⁹ Ld. 3.1.2.2.2.1.1. és 3.1.2.2.4.1. fejezet.

hozzátoldottak egy későbbi típusú fejlemez és kengyel együtteséhez. keltezését a fibulatípusok időrendjének tisztázásával és a leletegyüttes elemzésével pontosíthatjuk.

3.1.2.3.3. Négyszögletes fejű, gomb nélküli, rombikus láblemezű, ún. „északi fibulák”

A skandináv ötvösművészet termékeként kifejlődő, nagyméretű, négyszögletes fejlemezrel rendelkező kengyelfibulák, megvastagodó, erősen díszített peremmel alkotják az ún. északi fibulák csoportját. Jellegzetességei közé a rombusz alakú, oldalán ívelt láblemez és az I. állatstílusban készült mély ékvéséses díszítés tartozik.

3.1.2.3.3.1. Cividale

Hegykő–Mező u. 18. sír [9.6.]

Pannoniában a csoport egyik jellegzetes képviselője a hegykői temető 18. sírjának fibulapárja [9.6, 27. tábl. II. 1], amely a magyar és a nemzetközi régészet esetében többször a kutatás látóterébe került. A fibula fejlemezét stilizált madárfejkoszorúval keretelték, a négy sarkában és a fejlemez hosszanti oldalának közepén egy-egy kerek rekesz helyezkedik el, benne kőberakással. A fejlemez belső oldalát – a madárkoszorút követően, a kengyel középvonalát és a láblemezt niellóval kitöltött farkasfogas motívumsor kereteli. A fejlemez keretelt része spirálmotívumokkal díszített, továbbá a kengyel felőli oldalán egy félkör alakú kőberakás helyezkedik el. A kengyel két felét a fejlemezről indulva sűrű vízszintes bordázat, majd spirálmotívumok felváltva díszítik. A motívumsor a láblemezen is folytatódik: a spirálmintával kitöltött mező egy többszörös bordákkal keretelt rombusz alakú kőberakást fog közre. A tűtartólemez végén stilizált emberfejet alakítottak ki, az ezt körbevevő farkasfogas keretet egy kétfelé ágazó kettősspirál motívummal díszített, széles félkör alakú koszorú követi. A kengyel lefutásánál, a láblemez két oldalán egy-egy lecsüngő, bordázott nyakú, csőrös madárfej helyezkedik el, a rombikus láb sarkainál két-két kerek rekeszbe kőbetétet foglaltak.

A hegykőihez hasonló, összesen 11 lelőhelyről származó négyszögletes fejlapú fibulát H. Kühn a 41., ún. *Cividale* csoportjába sorolta. Véleménye szerint ezek jó része egyetlen itáliai langobard műhely termékei lehettek, onnan eljutottak a mai Svájc területére, az Alpokon át a Felső-Duna és Rajna-vidékre és kb. 600–650 közé keltezhetőek.¹¹³⁰ J. Werner a hegykői temető

¹¹³⁰ KÜHN 1974, 1187–1191.

feltárása előtt az Alpoktól északra elterjedt típusokat angolszász hatású fibuláknak vélte, amelyek elsősorban Rajna-vidéki műhelyekben készülhettek a 7. század elejétől.¹¹³¹

Bóna I. a hegykői fibulát az itáliai csoport tipológiai előzményének tekintette az aprólékosabb kialakítás és a kőberakások miatt. Ezzel magyarázta azt, hogy a valószínűleg a hegykői fibula mintájára készült Cividale–San Giovanniból származó példány már nem rendes kőberakásokkal készült. A kutató az akkori kutatás fényében a fibulát mindenképpen az 568. év előtti időszakra keltezi, semmiképp nem a század második felére, esetleg a 7. század elejére.¹¹³²

J. Werner, Bóna I. hegykői közlése után hasonlóan a 6. század második felére keltezte a típust a pannoniai megjelenés miatt.¹¹³³ Később hasonló véleményt fejtett ki H. Roth.¹¹³⁴

A készítése technikai sajátosságokat vizsgáló Horváth E. a hegykői fibulapárt a Közép-Duna-vidéki polikróm állatstílust megjelenítő ötvösség legkésőbbi, 6. századi szakaszának termékeként tartja számon.¹¹³⁵

V. Bierbrauer utalt arra a bizonytalanságra, hogy az összevetés alapjául szolgáló egyetlen pár pannoniai fibulát határozták meg az 568 után Itáliában előállított, azzal nem teljesen megegyező fibulák (Cividale–San Giovanni,¹¹³⁶ Cividale–Cella¹¹³⁷) előzetes formájaként.¹¹³⁸

Koncz I. a kengyelfibulapár használatát a Meroving párhuzamai alapján a 6. század utolsó harmadára, a pannoniai langobard korszak legvégére tette.¹¹³⁹

Az analógiák tekintetében kiemelendő H. Kühn gyűjtése, melyben többféle variáns helyet kapott. A hegykői darabhoz legközelebb állnak a civilaléi és a güttingeni fibulák.¹¹⁴⁰ A civilaléi darab a 6. század utolsó harmadától keltezhető, amely nem pontosítható, tekintve, hogy nem zárt leletegyüttesből származik. A güttingeni példány már egy jóval későbbi leletegyüttesből származik, amelyet egy filigránózott, rekeszes díszű korongfibula, egy áttört

¹¹³¹ FUCHS – WERNER 1950, 25.

¹¹³² BÓNA 1960b, 56–57. Ld. 2.2.2.1. fejezet.

¹¹³³ WERNER 1962, 70.

¹¹³⁴ ROTH 1973, 107–113.

¹¹³⁵ HORVÁTH 2012b, 214.

¹¹³⁶ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 29. A107/108.

¹¹³⁷ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 30. A109/110.

¹¹³⁸ BIERBRAUER 1993, 128.

¹¹³⁹ KONCZ 2014, 76–77.

¹¹⁴⁰ FINGERLIN 1971, Taf. 6. 2. KÜHN 1974, Taf. 320. 41, 2.

bronzkorong és egy tausírozott szíjvéggarnitúra keltez a 6. század utolsó évtizedeire és a 7. század legelejére.¹¹⁴¹

A *Cividale* típusú fibulák közvetlenül a langobard kor után induló, kora avar kori, dunántúli Kölked–Feketekapu B temetőjében is feltűnnek, a 85.¹¹⁴² és 438.¹¹⁴³ sírokan. A darabok már jóval egyszerűbb kivitelűek, mint a hegykői vagy a Cividale–San Giovanni-i fibulák. A fejlemez pereméről eltűntek az aprólékos, állatalakokra emlékeztető vésetek, ezek helyét félhold alakú díszítmények veszik át. A fibula láblemezén lévő lecsüngő állatfejek, és a végén lévő emberi maszk is leredukálódtak. A két érintett sírt Kiss A. a 6. század utolsó harmadára, 7. század elejére keltezte.¹¹⁴⁴

A fibula eredetét tekintve talán Horváth E. véleménye a legmeggyőzőbb, aki a Közép-Duna-vidéki polikróm állatstílus egyik utolsó képviselőjeként tartja számon. Ebben az esetben azonban hangsúlyozni kell, hogy a mind a fibula formája, mind a díszítés kompozíciója a skandináv térséggel mutat kapcsolatot.

A fibulatípus a 6. század utolsó harmadában már ismert volt Itáliában, a dunántúli kora avar kori, Meroving kultúrát hordozó népesség körében és a Felső-Duna és Rajna-vidék germánjai között. A hegykői darab valóban aprólékos kivitelű, a cividaléi, güttingeni fibulákkal közel egykorúak lehetnek. Az időrendben nyitott kérdés marad, hogy a pannoniai fibula készülhetett-e előbb, ezen állítás nem magyarázható kizárólag a rekeszbetétek jelenlétével: a rekeszbetétek nem feltétlenül az időrendiséget jeleznek, hanem azt, hogy egy már ismert fibulaformát a helybéli ízlés szerint alakítottak át. Mindenesetre a fibulát a 6. század közepe körüli időszakra, legkésőbb talán a század utolsó harmadára keltezhetjük.

3.1.2.3.3.2. Langweid B

Perchtoldsdorf [32.1.]

A langobard kori Pannoniához tartozó alsó-ausztriai Perchtoldsdorf [32.1, 27. tábl. III. 1] lelőhelyről származó fibula fejlemezét az előző lelethez hasonlóan állatfejes fríz kereteli. A fejlemez hosszabb oldalát kettő, a keskeny oldalait további egy-egy szembenálló, „en-face” állatfej ékíti. A fejlemez sarkai felé egy-egy stilizált állatfejprofil fordul, amelyet

¹¹⁴¹ Délnémet időrendben mind a güttingenihez hasonló, sugaras díszű áttört korongok a 6. század második felétől jelentkeznek, de mind a kengyelfibulák, mind a szíjvégek már a 7. század felé mutató jellegzetességek (KOCH, SD 7, 580–600) (FINGERLIN 1971, Taf. 7. 11; KOCH 2001a, 78–79, Abb. 16. X76, Abb. 17. X108, F76).

¹¹⁴² KISS 2001, Taf. 29. B85: 10.

¹¹⁴³ KISS 2001, Taf. 81. B438: 2.

¹¹⁴⁴ KISS 2001, 206. Bővebben ld. GARAM 2003, 116.

toldalékelemekkel egészítettek ki, ez a perchtoldsdorfi fibulán a két felső sarokban elhelyezkedő, egy-egy négyszög alakú rekeszbe illesztett kőbetétet jelenti.¹¹⁴⁵ A fibula fejlapját, kengyelének két oldalát és láblemezét spirál- és palmettamotívumok ékítik. A fibula körül és a kengyel középvonalán niellóval kitöltött kettős háromszögsor, farkasfogas díszítés fut. A rombikus láblemez felső harmadán két kitátott állkapcsú állat függ lefelé, melynek felső állkapcsai spirálisan feltekerednek, az alsó állkapcsok hátrafelé hajlanak, a nyelvük egyenes. Ezek G. Haseloff alapján skandináv formák, a félköríves szemkerettel és hegyes ovális szemmel.¹¹⁴⁶ A rombusz három sarkában kerek rekeszbetét foglal helyet. A láblemez végét emberi maszk egészíti ki, melynek kitátott száját jelenti az alsó sarokban ülő kőbetét. A fibula méretei ismeretlenek.

Az alsó-ausztriai fibulát G. Haseloff az általa kialakított *Langweid B* (állatfejes fríz a fejlemezén) II. csoportba (láb végén maszkos) sorolta, melynek képviselői egytől egyig északi típusok.¹¹⁴⁷ A kutató a langobard közegeből az előző, hegykői 18. sír esetében példaként hozott, Cividale–Cella¹¹⁴⁸ lelőhelyről előkerült fibulát is ide sorolta, emellett egy másikat Nocera Umbra 22.¹¹⁴⁹ sírjából. A Tisza-vidéki gepida szállásterületről, Szolnok–Szanda 73.¹¹⁵⁰ sírjából napvilágra került fibula láblemeze hasonlóan a *Langweid* (I.) típussal hozható összefüggésbe.¹¹⁵¹

A Dunától északra a langobardokhoz köthető lelőhelyekről is ismertek hasonló északi példányok, mint a Solanyból [51.1, 27. tábl. IV. 1] előkerült jütlandi típusú fibula,¹¹⁵² a prága/praha–hostivaři sírból [47.1, 27. tábl. IV. 2] napvilágra került egyedi fej- és láblemezzel rendelkező fibulapár és a prága/praha–podbabai temető 40. sírjából [48.9, 27. tábl. IV. 3] előkerült példányok.

J. Werner az érintett típus körét Pannoniából Itáliába került daraboknak tartja, másrészt a hegykői típus előkészítésének vélte. A kutató a fibulák készítését a 6. század második negyedében feltételezte.¹¹⁵³ G. Haseloff úgy vélte, hogy az eredeti, részletgazdag északi

¹¹⁴⁵ HASELOFF 1981, 359–361.

¹¹⁴⁶ HASELOFF 1981, 352.

¹¹⁴⁷ HASELOFF 1981, 345. A *Langweid* II. típus B, emberi maszkkal ellátott csoportja mellett az A-csoport fibuláinak láblemezét állatfej zárja le. Bővebben ld. HASELOFF 1981, 345–363.

¹¹⁴⁸ FUCHS – WERNER 1950, Taf. 30. A109/110.

¹¹⁴⁹ RUPP 2005, 219, Taf. 37, B:1. Haseloff *Langweid* II. A. típus (HASELOFF 1981, 345, B I.5).

¹¹⁵⁰ GEPIDISCHE GRÄBERFELDER I, Taf. 38. 73:2.

¹¹⁵¹ HASELOFF 1981, 702. Alapvetően az északi, jütlandi csoportba illeszkedik, bővebben ld. HASELOFF 1981, 302–325; NAGY 2007, 52–53.

¹¹⁵² HASELOFF 1981, 510, Typ B2:4.

¹¹⁵³ WERNER 1962, 71.

példányok (Langweid I., Horkheim, Engers)¹¹⁵⁴ a 6. század első negyedében készülhettek, a többi, köztük a perchtoldsdorfi valószínű, hogy később, a 6. század második negyede után.¹¹⁵⁵ C. Rupp a Nocera Umbra-i fibulát a bevándorló generációhoz kötötte (Zeitstufe 1, 572–590).¹¹⁵⁶

Összességében a perchtoldsdorfi lelet hasonló típusba sorolható, mint a hegykői, noha nagyobb körben terjedtek el az előbbiek képviselői. A fibulát ornamentikája és analógiái alapján a 6. század második negyedére, közepére keltezhetjük. A pannoniai ismeretlen leletkontextus nem segíti a típus keltezését, viszont az itáliai példányok már a bevándorló generáció sírjaiban megjelentek.

3.2. Ékszerek

3.2.1. Fülbevalók

A pannoniai női ékszerviseletben nem volt általános elem a fülbevaló. A vizsgált területen kivételt jelentenek a hegykői temető 3. [9.1, 28. tábl. I. 1], 17. [9.5, 28. tábl. I. 2] és 23. [9.9, 28. tábl. I. 3] temetkezései, a steinbrunni 5. [21.1, 28. tábl. I. 4] és a szentendrei 69. sír [22.20, 28. tábl. I. 5] [*ld. 1. táblázat*].

A hegykői temető 3. és 23. sírjaiból és a steinbrunni 5. sírből bronzból készült, áttört poliéderes végű, ékkő- vagy üvegbetéttel ellátott fülbevalók kerültek elő, Szentendréről poliéderes végű, tömör, bronzból öntött típus.

A temetkezésekből ismertek egyszerű huzalkarikák is: a hegykői 17. sírből egy darab, a temető 3. sírjából és szentendrei 69. sírből a poliéderes típusok párjaként kerültek elő.

Az ékszerek karikamérete Szentendrén az öntött típusnál volt a legkisebb, 2,3 cm átmérőjű. Az áttört poliéderes fülbevalók méretei 4,2–5 cm között mozognak. Az egyszerű huzalkarikák méretei a hegykői sírnál 2,1 cm, a másik két sír esetében a poliéderes végű fülbevalópárral egyeztek meg a dimenziók (Hegykő 3. sír 4,5 cm; Szentendre 69. sír 1,6 cm).

A fülbevalók viselete minden esetben a koponya két oldalán volt megfigyelhető, egyedül a hegykői 17. sírban a koponya jobb oldalán feküdt az egy darab huzalfülbevaló.¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁴ HASELOFF 1981, 345.

¹¹⁵⁵ HASELOFF 1981, 362.

¹¹⁵⁶ RUPP 1995, 74, Textabb. 7..

¹¹⁵⁷ Közép-Németország területén lévő türing sírokból (Weimar 27. és 67.) egyesével viselték ezeket, főként a fej bal oldalán (HANSEN 2004, 66). A Kárpát-medencében mindkét módja előfordul, de túlnyomórészt párban viselték. Rácz Zs. gyűjtése alapján: *párosan viselt* – Mezőkövesd–Mocsolyás 2. sír (LOVÁSZ 1999, 239–245; RÁ CZ 2016, 320, Abb. 12.), Hajdúnánás–Fűrj-halom 441/618 (RÁ CZ 2016, 328, Abb. 15.); *egyesével viselt* – Szentes–Kökényzug 81. sír (CSALLÁNY 1961, 37–38, Abb. 6; RÁ CZ 2016, 323, Abb. 13).

Ezek idősebb nők bolygatatlan sírjaiból kerültek elő, két adultus és két maturus korú nő mellől.

A *poliéderes végű fülbevalók* eredete vitatott,¹¹⁵⁸ megjelenésük és legnagyobb elterjedésük a Közép-Duna-vidék keleti germán népeinél, a Kr. u. 5. században volt megfigyelhető, mind az öntött, mind az áttört kő-/üvegberakásos változatok.¹¹⁵⁹ V. Bierbrauer a poliéderes fülbevalót római, császárkori formaként határozta meg,¹¹⁶⁰ B. Vágó Eszter és Bóna I. a provinciális római lakosság ékszerének tartotta, véleményük szerint a római kori ezüst és bronz poliéderes végű tűkből fejlődtek ki.¹¹⁶¹ Bóna I. később is fenntartotta álláspontját a Hegykő-csoport kapcsán, miszerint a provinciális lakosság maradványait jelzik a poliéderes végű fülbevalók.¹¹⁶²

A Dunántúlon a poliéderes fülbevalók először a késő római temetkezésekben, a 4. század végén és az 5. század elején jelentek meg, ezt Salamon Ágnes és Barkóczi László a *foederati* 380 körüli megjelenésével hozták összefüggésbe.¹¹⁶³ B. Vágó E. és Bóna I. bírálva ezen álláspontot a tárgytypus késő római, 4. századi eredetét hangsúlyozták, de megjelenésük esetében kiemelték, hogy nem bizonyított a „barbár” hatás.¹¹⁶⁴ Mihácz-Pálfi Anett elemzése által elmondható, hogy Pannoniában a tömör végű példányok az 5. század elején, a század első harmadától tűntek fel, majd a század középső harmadától terjedt el egyre inkább a viseletük.¹¹⁶⁵ A fülbevalótípus egészen a 7. századig felbukkant Pannoniában.¹¹⁶⁶ A Kárpát-medence K-i felében Rácz Zs. alapján a D2/D3 és a D3 periódusban voltak használatban az öntött és az áttört változatok.¹¹⁶⁷

A tömör poliéderes végű fülbevalók megjelenését a népvándorlás kori Közép-Duna-vidéken J. Tejral – Pannoniához hasonlóan – a 4. század végén, 5. század első harmadában (D2, 390/400–430/440) feltételezte.¹¹⁶⁸ Az áttört, poliéderes végű, ékkő- vagy üvegberakással

¹¹⁵⁸ Egyes esetekben feltételezik a Pontus-vidéki eredetet (bővebben ld. MÜLLER 2010, 195, 780 lj.). Téma összefoglalását ld. TEJRAL 2011b, 228–240.

¹¹⁵⁹ BIERBRAUER 1975, 164.

¹¹⁶⁰ BIERBRAUER 1975, 164.

¹¹⁶¹ B. VÁGÓ – BÓNA 1976, 196.

¹¹⁶² BÓNA 1993, 148–149.

¹¹⁶³ SALAMON – BARKÓCZI 1978, 199.

¹¹⁶⁴ B. VÁGÓ – BÓNA 1976, 197.

¹¹⁶⁵ MIHÁCZI-PÁLFI 2018, 31–32. Megjegyzni, hogy idővel nő a karikaméret a tömör fülbevalók esetében, a szentendrei tömör poliéderes végű fülbevaló dimenziói az 5. század eleji darabokkal egyezik.

¹¹⁶⁶ A késő antikvitástól a 7. századig való viseletük megfogható a Keszthely-környéki temetőkben, ld. MÜLLER 2010, 195–196. Európa-szerte fennmarad ezek viseleti szokása a késő antik hagyományokat őrző népeknél és a germánoknál is a 7. századig, ld. RIEMER 2000, 44; VIDA 2018, 45–46.

¹¹⁶⁷ RÁCS 2016, 312.

¹¹⁶⁸ TEJRAL 2005, 128, 177.

ellátott darabok pár évtizeddel később, az 5. század első harmada után jöhetnek divatba (D2/D3 fázis, MDo 1, 430–460).¹¹⁶⁹ Mindkét fülbevalótípus viselete a század végéig követhető (E fázisig, MDo 3, 470/480–510).¹¹⁷⁰ A Dunától északra elterülő langobard soros temetőiben nem jellemző a viseletük.

A Meroving térségben U. von Freeden a tömör poliéderes darabokat a legkorábbi fülbevalótípusként határozta meg az alamann női viseletben. Ezeket az 5. század második felétől a 6. század első feléig keltezte.¹¹⁷¹ U. Koch a frank-alamann leletanyagban a tömör típusokat az 5. század közepétől (SD 2–4, 460–530),¹¹⁷² az áttörteket a század utolsó évtizedeitől (SD 3, 480–510)¹¹⁷³ datálta. Ch. Hansen a türiingek esetében az ott megjelenő tömör fülbevalókat a század utolsó harmadától feltételezte (MD 3, 470/480–530).¹¹⁷⁴ Hasonló következtetésre jutott Brigitte Haas-Gebhard a dél-bajuvár térség kapcsán, aki a területen az 5. század végétől a 6. század elejéig adatolta a fülbevalóviseletet.¹¹⁷⁵

Az egyszerű *huzalfülbevalók* általános típusok, többek között előfordultak a hun korban a steppén és a Közép-Duna-vidéken is,¹¹⁷⁶ majd a későbbi Meroving szállásterületen, a korai Meroving frank, alamann és bajuvár sírokban egészen a 7. század második feléig.¹¹⁷⁷ Keltezéértékekkel nem bírnak a korszakban.

Összegezve a fülbevalóviselet antik, provinciális hatásra terjedhetett el a Meroving kori germán népek körében. A poliéderes végű típusok viselete a császárkori és népvándorlás kori, 5. századi szokásra tekint vissza, amely a század végén és a 6. század legelején még élő hagyomány lehetett. A Karoling- és avar kor esetében Vida T. kiemelte, hogy a poliéderes fülbevalók még ebben a kései időszakban is az antik hagyományok ápolását, kontinuitását jelzik és főként az antik kultúrájukat őrző, romanizált környezetben találhatók meg.¹¹⁷⁸ A romanizált lakossággal való kapcsolata a langobardok esetében is felmerült.¹¹⁷⁹

¹¹⁶⁹ TEJRAL 2005, 118–121, 128–129.

¹¹⁷⁰ TEJRAL 2005, 123–125, 128.

¹¹⁷¹ VON FREEDEN 1979, 277–287.

¹¹⁷² KOCH 2001a, 73, X8.

¹¹⁷³ Esetenként a 4. fázisban is előfordulnak (SD 4, 510–530) (Koch 2001a, 46, 73, X9).

¹¹⁷⁴ HANSEN 2004, 66–67, 131. Megjegyzni, hogy a 4. fázisban (530–560/70) bizonytalan ezek viselete (Jena–Burgau I. sír esetében).

¹¹⁷⁵ HAAS-GEBHARD 2013, 131–133.

¹¹⁷⁶ WERNER 1956, 24–25.

¹¹⁷⁷ VON FREEDEN 1979, 390–405; LOSERT – PLETESKI 2003, 53.

¹¹⁷⁸ VIDA 2018, 45–46.

¹¹⁷⁹ Hivatkozásokkal együtt, bővebben ld. 2.2.2.3. fejezet.

A langobardoknál való megjelenésük a 6. században Koncz I. szerint visszaérkező Meroving divat is lehet,¹¹⁸⁰ ez lehetséges, annak tükrében, hogy ekkoriban a nyugati Merovingoknál és Észak-Itáliában még szokás volt ezek viselete. Úgy vélem, két dolgot kell megjegyezni ezzel kapcsolatban: (1.) a Dunántúl 5. századi anyagi kultúrájának jellegéből kifolyólag és (2.) teljes hiányuk a Morva-medencei és az alsó-ausztriai kora langobard kori temetkezéseinek tekintetében helyi tradíciókra utalhat. A leletkontextus értelmezését talán az is árnyalja, hogy a steinbrunni 5. sír esetében egy mesterségesen torzított koponyájú nő mellől kerültek elő a fülbevalók.¹¹⁸¹ A hun kori jellegzetességekre utal a szomszédos 11. sír spiráldíszes kengyelfibulája is.

3.2.2. A nyak ékszerei

3.2.2.1. Aranylemezről hajlított gyöngyök

A jutasi 196. sírban [10.1, 28. tábl. II. 1] az üveggyöngyök között helyezkedett el három darab aranylemezről formázott, filigránnal díszített lemezgyöngy. Az ékszereket két félgömbbő hajlított lemezről forrasztották össze. A lyukak peremét és a forrasztás nyomát filigránnal fedték. A gyöngyök két oldalán álló S-alakú spirálminták futnak, a lyukak felőli oldalon kétszer, a közepén futó felezővonal felőli oldalon négyszer tekerednek fel csigaformában a spirál végei. Ezek mindenképpen sokat használt darabok voltak, a filigrán felülete, mind a bordázat, mind a spirálminta mindegyiken erősen megkopott, az egyik gyöngy megrongálódott, a széle perforált.¹¹⁸²

A jutasi sír esetében egy 20 év körüli nővel (juv.-ad.) temették el a díszes nyakékszert.

A langobardok Dunától északra eső településterületén, a Cseh–Morva-medencében is megtalálható a tárgytypus. A Světec-ről [52.1, 28. tábl. II. 2] napvilágra került leletegyüttesből két darab, hasonlóan aranylemez félgömbökből összeállított gyöngy ismert. Ezek egy-egy oldalára két hengerré formázott lemezt forrasztottak, a hengeres tagok felforrasztásánál és a két lemezgömb összekapcsolódásánál filigráindrót fut körbe. A gyöngy két felén szimmetrikusan komponált, vízszintesen futó –, az őskortól a középkorig előszeretettel alkalmazott – ómega mintákat alakítottak ki.¹¹⁸³ A lemezgyöngyök további párhuzama a Velké Pavlovice-i 9. sírból

¹¹⁸⁰ KONCZ 2014, 78.

¹¹⁸¹ A langobard kori torzított koponyás temetkezésekről bővebben ld. TOBIAS – WILTSCHKE-SCHROTTA – BINDER 2010.

¹¹⁸² Ld. RHÉ – FETICH 1931, 35.

¹¹⁸³ Hasonló ómega minták ábrázolása nem ismeretlenek a népvándorlás kori ötvöstárgyakon. Ld. NAGY 2007, 41, 172, 38. tábla.

[74.2, 28. tábl. II. 3] ismert. A szerkezete azonos, két félgömbből összeforrasztott, a végein és a középvonalán filigrándrót rátéttel. Mintázata a svéticihez közelálló, vízszintesen futó ómega-sor. Mérete megegyezik a jutasi darabokéval.

Pannoniában korábban a langobard horizonthoz kötött, Keszthely–Fenéki u. 2. sírjából [28. tábl. II. 4]¹¹⁸⁴ előkerült aranygyöngyöket legutóbb Heinrich-Tamáská O. és Horváth E. elemezték.¹¹⁸⁵ A sír bikónikus alakú ékszereit két lemezből állították össze, középen egy gyöngyözött dróttal forrasztották össze. A gyöngyözött huzalok a két perforáció szélét is lezárták. Az oldalukat finom filigrándróttal díszítették, amely kör alakban, három sorban tekeredett fel.¹¹⁸⁶ A fenéki utcai darabok díszesebb kivitelűek és kisebb méretűek, mint az előző példányok és színaranyból készültek.¹¹⁸⁷ Heinrich-Tamáská O. és Horváth E. öt további gyöngyöt idéztek Nocera Umbra 23. sírjából.¹¹⁸⁸ Ezek bikónikus alakúak, a keszthelyi példányokhoz hasonló, apróbb, feltekeredő, kör alakú díszekkel ellátottak.¹¹⁸⁹

Két lemezből összeállított filigrándíszű gyöngyöket S. Keim az Alpoktól északra és délre, a Meroving (bajuvár, alamann) és az itáliai langobard környezetből, számos temetkezésből összegyűjtött.¹¹⁹⁰

Az aranygyöngyök viselői általában igen jó módú, viseleti elemekben és mellékletekben gazdagon eltemetett felnőtt nők voltak, így a tárgytypusnak is lehetett egyfajta reprezentatív vonatkozása. Ezek közül a legkiemelkedőbb a viseleti elemek és a mellékletek számát tekintve a – jellegzetes langobard, övcsüngős, kengyelfibulákkal megtűzött ruházatban eltemetett – Nocera Umbra-i nő, akinek sírjában a nyakláncok mellett ismert egy bronz fátyoltű, bronzkarperec, bronzcsat, (az övcsüngő szalagjaira rávarrhatott) 30 téglalap alakú, duplalemezes ezüstveret, díszes tokba helyezett vaskés, három ezüstlemez, takácskés, elefántcsontpyxis, bronzérme, agyagedény, üveg pohár és két nagyméretű masszív aranyozott ezüst kengyelfibulapár volt.¹¹⁹¹ A keszthely–fenéki utcai 2. sír leletegyüttese unikális a térségünkben, ez bizonyul az egyik legrangosabb (elit?) női temetkezésnek a tárgyalt sírok között. A temetkezés az aranygyöngyök, a fülezett *solidus*ok és cloisonné függők mellett tartalmazott egy gemmás aranygyűrűt, egy kisebb méretű, deformált arany(huzal)töredéket és

¹¹⁸⁴ SÁGI 1991, 113–141.

¹¹⁸⁵ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 322–324.

¹¹⁸⁶ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 322–323.

¹¹⁸⁷ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 337, KeFS/3–4.

¹¹⁸⁸ RUPP 2005, 35–38, Taf. 39–42a; HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 323.

¹¹⁸⁹ RUPP 2005, 222, Taf. 40. 2.

¹¹⁹⁰ KEIM 2007, 116–117.

¹¹⁹¹ RUPP 2005, 35–38, Taf. 39–42.

11 aranyból készült, téglalap alakú, duplalemezes övcsüngő veretet.¹¹⁹² Utóbbiaknak csak ezüst példányait ismerjük Pannoniában. A svēteci leletegyüttes valószínűleg egy sírból származó tárgyai egy aranyozott ezüst kengyelfibula, egy ezüstlemezből kivágott hal alakú veret, egy díszes aranyozott ezüst szűrőkanál, egy bronzkarperec, egy bronzcsat, egy Cypraea-kagyló és egy nagyméretű borostyánkorong. Ezek legtöbbje rangosabb női temetkezések kísérőleletei. Velké Pavlovice 9. sírja valószínűleg a korabeli bolygatás áldozataként esett, tekintve, hogy a megmaradt lelettipusok általában több darabból álló garnitúrában fordulnak elő, itt viszont egy-egy lelet maradt fenn ezekből. Ismert két darab, övcsüngő szalaghoz tartozó duplalemezes, téglalap alakú ezüstveret. Ezekből kb. tíz darab szokott előfordulni egy-egy rabolatlan temetkezésben. Előkerült egy kisméretű ezüstsíjvég, amely valószínűleg a *Wadenbindengarnitur* része volt, eredetileg ebből is két darab lehetett. Az övcsüngő egykori díszé lehetett egy nagyméretű díszfüggő: üvegből készült, felülete szürke márványmintázatú, korong alakú, egyik oldala domború.

Kiemelendő, hogy mindkét Cseh–Morva-medencei temetkezésből az aranygyöngyök további üveg- vagy fémgöngyök kíséretében kerültek elő. A Keszthely–Fenéki u. lelőhelyről kiemelkedően rangos női temetkezésből származtak: egy cloisonné függőkből és füzett solidusokból álló nyakékszer részei voltak.¹¹⁹³

A tárgytypus előképe már az antikvitás időszakában megjelent. Pannonia hun kori horizontjában az 5. század második felétől, középső harmadától amphora és gömbölyded alakú aranylemezből összeállított gyöngytypusok, míg az 5–6. századi Alföldön hengeres példányok voltak a jellemzőek.¹¹⁹⁴

A Meroving kori aranylemezgyöngyök első összefoglalása a klepsauai temető elemzésében történt meg, U. Koch tollából. A kutató már felfigyelt az érintett sírok gazdagságára és a viszonylag kései előfordulásukra (6. század második fele) a temetőhorizontban.¹¹⁹⁵ Később C. Rupp a Nocera Umbra-i gyöngyöket a 6–7. század fordulójára keltezte.¹¹⁹⁶ A délnémet régióban U. Koch az aranyból készült, filigránózott lemezgyöngyök és érmeszerű díszfüggők felbukkanását a 6. század második felétől, az általa kialakított 6. fázistól adatozza (SD 6–7, 555–600).¹¹⁹⁷ A leletek teljeskörű gyűjtése során S.

¹¹⁹² HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 330, 336–338.

¹¹⁹³ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 337, KeFS/3–4.

¹¹⁹⁴ MIHÁCSI-PÁLFI 2018, 142.

¹¹⁹⁵ KOCH 1990, 124–125.

¹¹⁹⁶ RUPP 1995, 65–71.

¹¹⁹⁷ KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X18.

Keim az Alpoktól északra előkerült példányokat összességében a 6. század második negyede utáni időszaktól keltezte és használatukat a 600-as évekig feltételezte.¹¹⁹⁸

Pannoniában is hasonlóan kései keltezéssel számolhatunk: a keszthely–fenéki utcai 2. sír leletegyüttesét a leletek analógiái alapján a 600-as évek körüli időszakra korhatározták, ekkor Pannonia már az Avar Kaganátus uralma alatt állt.¹¹⁹⁹

A jutasi példányok pontosabb keltezésére a leletegyüttes további elemeinek korhatározásával nyílik lehetőségünk, de a lelettípus a 6. század második fele előtt nem jelenhetett meg. A többi temetkezéshez hasonlóan egy fiatal felnőtt vagy felnőtt jómódú nő viseletéhez tartoztak, egy több üveggyöngyből álló nyakláncának részeként.

3.2.2.2. Nyakláncba fűzött díszfüggők

A sírokból napvilágra kerültek olyan díszfüggők, melyeket a gyöngyök közé fűzve, a nyakláncukon hordhattak, ezek jórészt nemesfémből, aranyból vagy ezüstből készülhettek. Összesen négy típusukat lehetett elkülöníteni: *rekeszberakással ellátott függők (1.)*, *fűlezett egy- vagy kétoldalú érmék, brakteáták (2.)*, *bullaimitációk (3.)* és *félgömbökből álló háromszög alakú függők (4.)*.

3.2.2.2.1. Rekeszbetétes függők (1.)

A rekeszbetétellátott függők közül három sírból öt darab látott napvilágot. A típuson belül két *altípus* különíthető el: az első a *teljes testén rekeszes* forma (1.a.), a másodikon csak *elszórva* jelennek meg a *rekeszek* (1.b.).

3.2.2.2.1.1. Teljesen testükön rekeszes típusok (1.a.)

Az 1.a. típus képviselői, a teljes testén rekeszekkel borított függők két sírban jelentek meg:

A fertőszentmiklósi 9. női sír [6.3, 29. tábl. I. 1] nyakláncába összesen három darab került, a kompozíciót középen egy kerek (1. számú), ennek két oldalán egy-egy téglalap alakú, kisebb függő alkotta (2–3. számú). Az 1. számú függő füle bordázott, a teste egy kör alakú rekesz, melynek alján két kifelé ívelő, csúcsán elkeskenyedő cella foglal helyet. A középső rekesz központi motívuma egy lekerekített, egyenlőszárú kereszt-, vagy négyszirmú rozettaábrázolás, ennek csúcsánál félkör alakú cella csatlakozik a külső peremhez. Az

¹¹⁹⁸ KEIM 2007, 116–118.

¹¹⁹⁹ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 330.

almandinok alatti aranyfólia szövetnyomat mintával díszített. A 2. és a 3. számú téglalap alakú példányok függesztőfülei hasonló módon bordázottak, a téglalap alakú test alján kifelé ívelő cellákat alakítottak ki, a téglalapban egy lekerekített szárú kereszt látható. Horváth E. vizsgálatai alapján a tárgyak függesztett cloisonné technikával készültek.¹²⁰⁰

A tárgyalt típust képviseli az oroszvári (Rusovce) lelőhely 53. sírjából [29. tábl. I. 2] előkerült lelet. Alakja félovális, a rekeszeket almandinnal töltötték ki, a berakások alatti aranyfóliákat hálómintával díszítették.¹²⁰¹ A függő füle felül elvékonyodó és lefelé szélesedő, a testét granulációval keretelték. A fő motívuma nyolc különböző, geometrikus alakú rekeszből álló kompozíció, a függő két szélén egy-egy nagyméretű, kerek rekesz, amelyet felül egy kettéosztott, félkör alakú körcikk köt össze, alul egy-egy középen összefutó, a kerek rekeszből kiinduló, ívelt oldalú, háromszögletű cella látható. A belső rekeszek félkör és háromszög alakúak. Az ékszer Horváth E. alapján standard cloisonné technikával készült, vagyis a rekeszfalak egymáshoz és az alaplemezre is rá vannak forrasztva.¹²⁰²

A két pannoniai sír nyakékeinek kompozíciója hasonló: három függő közül egy nagyobb korong alakú foglal helyet középen, majd ezt két kisebb egyforma példány veszi közre.

Pannoniából a langobard kori soros temetőkön kívül Keszthely–Fenéki u. 2. sírjából [29. tábl. I. 6] került napvilágra két igen díszes, aranyból készült, polikróm stílusú, eltérő mintázatú unikális függő.¹²⁰³ A rajtuk lévő rekeszek igen kisméretűek, szorosan egymáshoz idomulnak (engzelliges Zellwerk) és egy bonyolult mintázatot adnak ki, emberi maszkokból és állati fejekből és - lábakból állnak.¹²⁰⁴

A rekeszbetétes függők 1.a. típusával a Közép-Duna-vidéki langobard kori leletanyagban csak elvétve találkozhatunk. A Morva-medencéből, Lužice 46. sírjából [65.14, 29. tábl. I. 3] látott napvilágot egy három függőből álló készlet, melyből kettő a Meroving térségben is széleskörben elterjedt,¹²⁰⁵ levél alakú típus. Alapjuk aranylemezből készült, felületük három rekeszre osztott, benne almandinlapokkal, függesztőfüle egyszerű, közepén tagolt. A levelek között egy nagyobb méretű, kör alakú, lefelé néző madarakat imitáló darab foglalt helyet. A korong alakú függő fentről lefelé néző madártesteket ábrázol, a madarak feje

¹²⁰⁰ Részletes leírással: HORVÁTH 2012a, 224.

¹²⁰¹ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2007, 351.

¹²⁰² Részletes leírással: HORVÁTH 2012a, 215, 220.

¹²⁰³ SÁGI 1991, 6. kép; HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 166–167; HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 314–316.

¹²⁰⁴ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 166; HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 317–318.

¹²⁰⁵ Ld. KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X17. A sírban egy felnőtt nő és egy 2-3 év körüli gyermek feküdt, valószínűleg a nő viseletéhez tartozott a medál.

és szeme a két kör alakú zónából áll, a csőrök ívelten hajlanak lefelé. A csőrök közötti összefutásban a kerek mezőből két háromszög alakú, ívelt kiugrás látható, ezek a farktollakat imitálják a kompozícióban. A madarak testét a felső félkörön végigfutó, függőlegesen öt egyenlő részre osztott rekesz képezi.

A lužicei példány jól kivehető állatformái segítik a pannoniai, a fertőszentmiklósi és a pozsonyi függők rekeszkompozícióinak értelmezését:

A lužiceinél jól kivehető madarábrázolás és az alján két irányba ívelő farktollak a fertőszentmiklósi példányon is visszaköszönnék. Utóbbin a madarábrázolás már sematizálódott, a kifelé ívelő cellák jóval nagyobb méretűek, mint a Morva-medencei darabon. A fertőszentmiklósi sír két kisebb függőjén szintén megfigyelhető a kifelé ívelő, farktoll- vagy szárnykiképzés. A pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) lelet ábrázolását Horváth E. vizsgálta: a medál teljes felületét egyszerű *Vexierbild* cloisonné borítja, átfedő maszkkal és madárfejmotívumokkal.¹²⁰⁶

Hasonló állatalakos díszfüggők ismertek a Meroving kultúra nyugati feléből és Itália langobard korából. Gyűjtésükre legutóbb Heinrich-Tamáská O. és Horváth E. tettek kísérletet.¹²⁰⁷ A fertőszentmiklósi „madaras” függőkhöz a forma és a díszítés tekintetében legközelebb álló párhuzamok Hüfingen 356.¹²⁰⁸ sírjából, míg a pozsonyi függőhöz Nordendorf 116.¹²⁰⁹ sírjából származnak.¹²¹⁰ A fertőszentmiklósi függesztett cloisonné technológiával készült függő előállítását Horváth E. szerint Észak-Itáliára vagy Dél-Németországra lokalizálható. Az ékszer technológiai- és anyagjellemzői alapján nagy valószínűséggel ugyanazon a területen, esetleg ugyanabban a műhelyben készülhetett, mint a hüfingeni példány.¹²¹¹ A pozsonyi függő motívumkörével vonható párhuzamba a Moszkvában őrzött, ismeretlen lelőhelyű, korábban a berlini múzeumból származó függő is a lefelé tekintő, alul összekapcsolódó madárfejekkel,¹²¹² melyet az eddigi kutatásban még nem idéztek.

A Meroving kör legkeletibb oldalán, a gepidák esetében ismeretlen volt a lelettípus egészen a Tiszaug–Országúti bevágás lelőhelyen feltárt nagysírszámú gepida temető előkerüléséig. Két kislány temetkezéséből két összeillő gránátbetétes medál került napvilágra,

¹²⁰⁶ HORVÁTH 2012a, 220.

¹²⁰⁷ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 321, Fig. 8.

¹²⁰⁸ FINGERLIN 1985, 428, Fig. 631.

¹²⁰⁹ TRIER 2002, Taf. 104. 1d.

¹²¹⁰ HORVÁTH 2012a, 220, 224.

¹²¹¹ HORVÁTH 2012a, 224.

¹²¹² MEROWINGERZEIT 2007, 386, Kat. V.3.4.2.

amely egy sokat hordott női nyaklánc két szélső, egymással azonos eleme lehetett.¹²¹³ A két függő a madárstílusú példányok sorát kiegészítő, összefutó ragadozómadárfejeket ábrázoló példányok [29. tábl. I. 4].¹²¹⁴

Az északi szállásterületről, a Cseh-medencéből további négy rekeszdíszes ékszer került napvilágra, ezek nem madárstílus jegyében készült típusok:

Az egyik a Záluží temető 16/XI. sírjának [41.5, 29. tábl. I. 7] aranyozott, ezüstlemez alapú vesealakú függője, ezt filigrándróttal keretelték, a testét három rekesszel tagolták, középen szürke, egy-egy oldalán piros üvegberakással. Hasonló példány származik a Hostivice–Palouky 5–6. századi, még nem közzétett temető H1980 sírjából [55.1, 29. tábl. I. 8].

A különbség a két lelet között, hogy utóbbi aranycsüngő inkább lunula formához hasonlít, a rekeszbetétek közül a középső háromszög alakú és mindegyik kő vörös gránát.

Ma már csak tárgyrajjal rendelkezünk egy Prága környéki leletről (Praha–Šárka, 29. tábl. I. 9), amely leginkább egy lunula alakú függőhöz hasonlít. Teste kilenc, eredetileg trapéz alakú vörös kőbetéttel van ellátva.¹²¹⁵

Prága/Praha–Podbaba V. sírjából [48.2, 29. tábl. I. 10] egy kör alakú, teljes testén rekeszekkel borított példány került elő: középen egy lekerekített sarkú keresztet ábrázol, melyből sugárirányban hullámos rekeszfalak indulnak.¹²¹⁶

¹²¹³ B. TÓTH – WILHELM 2022, 72.

¹²¹⁴ ÁTKELŐK 2022, 205, Kat. 263.

¹²¹⁵ N. Lehmann magángyűjteményének katalógusából származó tárgyrajj alapján emelték be a kutatásba. A tárgyat 1882-ben leíró M. Lüssner a csüngő egyedi, erősen ívelt és erősen szélesedő alakját nem lunulához, hanem egy európai növény leveléhez, a kereklevelű kapotnyakhoz (*Asarum europaeum* L.) hasonlította. A tárgy szerkezete is eltér a lunula alakú csüngőkéttől. Bővebben ld. KORENÝ – JANÍKOVÁ 2011, 937–940.

¹²¹⁶ A prága/praha–podbabi temető V. sírjából napvilágot látott darab esetében analógia mutatható ki a fertőszentmiklósi kerek példány korong alakú részletével: itt a különbség a négyszirmú rozettát körbefutó cellák között van, míg a fertőszentmiklósi darabnál a peremből kiinduló, félkör alakú cikkelyek láthatóak, a prága/praha–podbabinál sugárirányba futó, hullámosfalú cellák [Kat]. A prága/praha–podbabi sír függőjének hullámosfalú rekeszekből álló kompozíciója jellegzetes az 5. századi leletanyagban, többek között az apahidai 2. sír vese alakú csattestén figyelhető meg, és az ezzel egyidejű Childerich (437–481) sírból előkerült, övhöz tartozó vereten (SCHMAUDER 2002, Taf. 15–16; QUAIST 2015, 181, Kat. 34., Taf. 15. 14.). A díszítésmód és a négyszirmú rozettából sugárirányból induló rekeszfalak a 6. századi, század végi frank és itáliai langobard korongfibulákon is tovább élnek. Párhuzama megtalálható Mainz–Hechtsheim 77. számú, a temető harmadik generációjának (555–575/80) sírjában is (KOCH 2011, 145, 153, Abb. 53). Továbbfejlett formájuk a szűkrekeszes típusú (*engzelliges Zellwerk*), 7. századig keltezhető korongfibulákon látható (KEIM 2007, 283, Abb. 53b).

A rekeszbetétes függők a Közép-Duna-vidéken elsőként a bakodpusztai 2. sírban¹²¹⁷ tűntek fel az 5. század első felében, ezek egyszerű szív és háromszögletes formák voltak.¹²¹⁸ A négy Cseh-medencei lelet alakját és a rekeszek kiképzését (vese/lunula alakú csüngő, hullámosfalú rekeszek), emellett a lelőhely környezetét (5. századtól induló temetők)¹²¹⁹ tekintve az 5. század második felére keltezhető ékszereknek bizonyulnak. A sárkai példányt R. Korený és R. Janíková az analógiák alapján az 5. század végére, 6. század elejére keltezték.¹²²⁰

Madárstílus jegyében készült cloisonné függők az 5. század végétől kerültek napvilágra a régióból, ilyen a nasobúrky-i medál is.¹²²¹ A lužicei levél alakú csüngőket tartalmazó leletegyüttest J. Tejral a 6. század közepétől a századfordulóig (MDo 5–6, 540–600) keltezte.¹²²² Az 5. század végétől a 6. század közepéig keltezte B. Schmidt és Ch. Hansen a Közép-Németország területéről elkerült madárfejes darabokat.¹²²³ Az ide sorolható, kölni dóm női sírjának *terminus post quemjét* egy Athanarik érme (526–534) határozta meg. A soesti 106. sír¹²²⁴ esetében a lelettípust egy I. Justinianus (527–565) korabeli solidus keltezte.¹²²⁵ U. Koch a délnémet régióból származó levél alakú rekeszes csüngőket a 6. század első harmada utáni időszakról a század utolsó harmadáig keltezte (SD 5–6, 530–580).¹²²⁶ M. Friedrich a módosított kronológiában használatukat a századforduló utáni első évtizedéig tolta ki (SDM 4–5, 520/30–610/20).¹²²⁷

A Közép-Duna-vidéki, pannoniai példányok keltezése bizonytalan: az analógiák alapján a madárstílusos, maszkos típusok a 6. század második harmadától bármikor feltűnhettek. Viseletük mind a nők, mind a gyermekek (Oroszvár/Rusovce 53., inf. II) körében előfordult, de nem volt gyakori sem a keleti Meroving, sem a nyugati Meroving körben. Lehetséges, hogy presztízsszimbólumok, rangjelző tárgyak lehettek, hiszen a helybéli közösségek szintjén a jó módú nők sírjaiból kerültek ki a zárt leletegyüttesekből. A gyermeksírokból való előkerülésük

¹²¹⁷ HAMPEL 1905, 387, Fig. 1052.

¹²¹⁸ TEJRAL 1982, 127–130. Hasonló példányok az osztrogót Hispániában is feltűnnek (ld. La Valleta del Valero). Ennek nyomán legutóbb Joan Pinar Gil foglalkozott a lelettípus analógiájával és keltezésével: PINAR GIL 2007, 165–185.

¹²¹⁹ Záluží E1-től E2-ig, Prága/Praha–Podbaba az 5. századi Vinařice-csoport időszakától (D2-D3) kontinuos temető (DROBERJAR 2008, 15). Hostivice–Palouky 5–6. századi temető, részletes elemzése nem áll rendelkezésünkre (DANĚČEK – SMÍŠEK – KORENÝ 2014, 407–417).

¹²²⁰ KORENÝ – JANÍKOVÁ 2011, 938.

¹²²¹ TEJRAL 1982, 127–130; SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2007, 352.

¹²²² TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. C: 15–17.

¹²²³ SCHMIDT 1961, 137; HANSEN 2004, 60.

¹²²⁴ STIEREN 1930, 171.

¹²²⁵ TOMKA 1980, 20.

¹²²⁶ VEECK 1939, Taf. 6; KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X17.

¹²²⁷ FRIEDRICH 2016, 94, Abb. 46.

talán az örökléssel hozható kapcsolatba, esetleg temetési ajándék lehetett egy női hozzátartozótól (szülő, nagyszülő). Erre jó példa a tiszauigi temető, ahol két kislány sírjából egyforma, páros függő került elő, viszont a függőszett szokásos középső, harmadik tagja hiányzott a temetőből.

3.2.2.2.1.2. Egyéb rekeszes típusok (1.b.)

Az 1.b. típushoz tartozó, helyenként rekeszekkel borított testű függő egyedül a schwechati temető 7. sírjából [20.3, 29. tábl. I. 11] ismert. A kerek, 1,9 cm átmérőjű függő füle bordázott, a kerek test közepén egy kisméretű kerek rekesz látható, melyből négy irányba, kereszt alakban háromszögletű rekeszek indulnak ki; a közepén lévő berakás kiesett, a háromszögletű cellákban berakás látható.

Pontos analógiája és keltezőértéke ismeretlen.

3.2.2.2.2. Fülezett érmék (2.)

A 2. típusba tartozó fülezett érmék horizontja igen heterogén összetételű. Alapvető jellemzőik, hogy csak egyik oldaluk díszített, a másik díszítetlen, továbbá függesztőfülrel ellátottak. Egyik altípusuk (2.a.) a skandináv *brakteáták*, a másik (2.b.) az ebbe a körbe nem sorolható, *eltérő motívumokkal ellátott egyoldalú érmék*.

Kétoldalú érmefüggők Pannoniában nem jelentek meg, csak a Dunától északra húzódó temetőkben.¹²²⁸

3.2.2.2.2.1. Germán aranybrakteáták (2.a. típus)

A brakteáta egy érme vagy érmeszerű tárgy, amelyet vékony arany- vagy ezüstlemezből állítottak elő és csak az egyik oldaluk díszített. Az elnevezés a latin *bractea* szóból származik, jelentése vékony lemez.¹²²⁹ Alapfunkciójuk a viseletben, hogy medálként hordták őket, ezt a peremükön lévő függesztőlyuk vagy függesztőfül jelzi.¹²³⁰ A rajta lévő ábrázolásokkal, a képek értelmezésével teljességre törekvően Karl Hauck foglalkozott. Az ő kutatásai alapján

¹²²⁸ Ezek késő császárkori fülezett aranysolidusok, melyekből összesen két darab ismert: egy Záluží 26/XXI. sírjából [41.7], amely egy Anthemius császár (467–472) solidusa, és egy a lužicei 55. sírból [65.18], amely I. Justinianus (526–565) solidusa. Utóbbi lelet hozzávetőleg pontos datálósértékkel bír a temetkezésében, amely egyedülálló a közép-európai langobard szállásterületen.

¹²²⁹ EBENGREUTH 1911, 307

¹²³⁰ Továbbá: „*nummi aurei*” (arany érmék), „*nummi bracteati*” (egyoldalú érmék), „*Göldene-Blech-Pfennige*” vagy „*orbes aurei*” (kerek aranylemezek) neveken írták le és együtt kezelték őket az érmékkel és a medálokkal (AXBOE 2001, 119).

kapcsolják az érméken látható ábrázolásokat a skandináv mitológia isteneihez, legfőképp Odinhoz, akit az ábrázolások központi alakjaként vélt felfedezni.¹²³¹

A pannoniai langobard kori temetőkből a várpalotai 21. sírból [25.9, 29. tábl. II. 1] egy B- és három D-brakteáta ismert.¹²³²

A B típusú darab (IK 206, átm.: 19,4 mm, súly: 1,25 gr) jó megtartású, csak helyenként sérült. A kerete bordázott aranyhuzal, többször újrakeretelték. A fül egy szélesebb középső bordából áll, amelyet egy-egy vékonyabb fog közre. Központi motívuma egy ülőhelyzetben ábrázolt teljes emberalak, aki egy magasabb emelvényen helyezkedik el egy madár és egy farkas társaságában.¹²³³

A D típusúak (IK 559, átm.: 18–18,85 mm, súly: 1,5–1,9 gr) kopottak, részben horpadtak, de jó megtartásúak. Szélüket rovátkolt dróttal szegélyezték, a függesztfülük öt szélesebb bordából áll. Az ábrázolás központjában egy szalagszerű fantáziaállat áll.¹²³⁴

A B-brakteátán lévő jelenet valószínűleg a madársapkában ülő Odint ábrázolja, amint a trónján ül, és a farkast eteti a hollója társaságában, a három darab D-brakteátán az Odint elnyelő szörnyeteget vélik felfedezni.¹²³⁵

A szomszédos területeket tekintve a poysdorfi 4. sírból [69.1, 29. tábl. II. 2] került elő két darab, a šaraticei 6/1948. sírból [72.1, 29. tábl. II. 3] egy darab D-brakteáta. A poysdorfi központi motívuma egy négylábú, szarvas- vagy szarvasló ábrázolás. Anyagösszetételükben és a központi motívumukat tekintve is eltérnek az északon, Skandináviában készült példányoktól.¹²³⁶ A šaraticeit problematikus darabnak tartják a motívumköre miatt, melyet nem tudtak megfejteni, talán vadállat ábrázolás látható rajta, minden bizonnyal fantáziaállat, viszont a fején és a lábán kívül a többi testrésze nem kivehető.¹²³⁷

¹²³¹ Ld. HAUCK 1998, 298–353. Továbbá: AXBOE 2001, 122; PESCH 2011, 386.

¹²³² Bővebben ld.: TÓTH 1993, 79; KISS 2016, 167; KISS 2019, 384–387; RÁCZ 2019, 109–126. A motívumaik alapján az alábbi alcsoportokra oszthatók: M-, A-, B-, C-, D-, E- és F-brakteáták. A népvándorláskori típusok az A-, B-, C-, D- és F-brakteáták. Az *A típusúak* a római érmék egyoldalas másolatai a császárportrékkal – mellkép vagy a fej profilja –, melléjképként a peremén egy vagy több állat is megjelenhet. A *B-brakteátákon* egy, kettő vagy három teljes emberalakos ábrázolás található állatábrázolással, vagy anélkül. A *C-brakteátákon* a császárportré imitációhoz hasonló férfifej jelenik meg, valamilyen négylábú állat fölött. A *D-brakteátákat* különböző állatábrázolásokkal látták el. A különbség az állatfajok között van, ez ahhoz vezetett, hogy egyes kutatók *F-brakteátákként* határozzák meg azokat a darabokat, ahol az állatok a C-brakteáták négylábúíhoz hasonlítanak és nem a D-brakteáták szalagszerű, képzeletbeli állataikhoz (HAUCK 1985, 12–13).

¹²³³ IK 1985, 352–353, Taf. 273–274.

¹²³⁴ IK 1989, 231, Taf. 120–121.

¹²³⁵ TÓTH 1993, 79.

¹²³⁶ TÓTH 1993, 79.

¹²³⁷ IK 1989, 163.

A Kárpát-medence tekintetében még egy ismeretlen lelőhelyről származó (a leltárban Debrecen, illetve Szatmár)¹²³⁸ darab ismert, amelyet Bóna I. a gepidákhoz kötött, azonban a példány magyarországi lelőhelye nem bizonyított. Az 1902-ben talált három darab C-brakteáta¹²³⁹ központi alakja szintén Odin lehet, amint bikaszarvas lován ül, vagy azt gyógyítja [29. tábl. II. 5].¹²⁴⁰ További, meghatározatlan állatmotívumokkal ellátott egyoldalú fülezett, gyöngyözött peremű érme Pozsony–Oroszvár (Bratislava–Rusovce) 58. sírjából [29. tábl. II. 4] került napvilágra.¹²⁴¹

Az egyoldalas, függesztőfüllel ellátott érmék gyökerei a Római Birodalom területén ismert kétoldalas medalionokhoz vagy érmékhez vezethetők vissza, melyeket istenábrázolásokkal és császárportrékkal láttak el.¹²⁴² Ezek az előképek a 4. századból származnak, a germánoknál először Dél-Skandináviában jelentek meg az 5–6. században.¹²⁴³ A brakteáták elterjedtek a mai Dánia, Svédország, Norvégia, Délkelet-Anglia, Hollandia északi partjain, Németország, Csehország és a Duna-Tisza közének egyes területein. Angliában, Gotlandon és Norvégia egyes részein, a Rajna környékén és a Duna mentén női temetkezésekben találhatóak meg.¹²⁴⁴ A Dél-Skandináv kereskedelmi és ötvösközpontok¹²⁴⁵ mellett Európa más részein, helyi műhelyekben is készülhettek ezek a darabok.¹²⁴⁶

¹²³⁸ *Ikonomographischer Katalog*ban három, modellben azonos brakteáta, két különböző lelőhelyről van feljegyezve: IK 182,1-2: Szatmár; IK 182, 3: Debrecen. Az utóbbit elsőként 1905-ben említette Gohl Ö. (GOHL 1905, 16; IK 1985, 312–314, Taf. 237–238).

¹²³⁹ A brakteátákon (IK 182) egy négylábú fölé hajoló emberalak ábrázolva. Hosszú hajjal, a csúcsa a nyakról tekeredik felfelé csomószerűen. A haj tagolása és kerete gyöngyözött, a császári diadémokhoz hasonló. A fül kicsi, természetes formájú. Ovális szeme „pupillával” és szemhéjjal, pontszerű végződéssel. Az orra a szemöldökív folytatásából képezve. Szája U alakúra nyitva, benne gyöngyszerű ábrázolással. A négylábú ovális fejjel ábrázolva, szeme kerek, füle hegyes, az emberi alak orrához irányul. Fején a szarvai gömbszerűen végződnek. Szakálla vonal, vége pontszerű. Nyaka és háta hosszú, ívelt, törzse derékszögben csatlakozik hozzá. Teste kúp formájú, csipője körteformájú, farka ívelt. Azonos szintben az elülső és a hátulsó lábai, patái egyszerűek, az egyik vízszintesen, a másik függőlegesen ábrázolva. A szarvak mellett svasztika gömbszerű végekkel, alatta az állat feje. A svasztika mellett a peremén rúnás körirat. Kerete granulációval díszített, fülei három bordából állnak (IK 1985, 313–314).

¹²⁴⁰ GALLINA 1999, 97.

¹²⁴¹ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 392, Abb. 12.

¹²⁴² AXBOE 2001, 122.

¹²⁴³ M. Axboe és A. Kromann szerint Kr. u. 300 körül a germánoknak nagy szerepe volt Nagy Konstantin győzelmében, ezután egyre magasabb katonai pozíciókba jutottak, amely intenzívebb kapcsolatokat is eredményeztek, ekkor jutottak el az előképek Skandináviába (AXBOE – KROMANN 1992, 273).

¹²⁴⁴ PESCH 2011, 377.

¹²⁴⁵ Gudme, Fyn sziget, vagy Uppåkra (PESCH 2011, 383).

¹²⁴⁶ PESCH 2011, 379, 382. A képek terjedési iránya meghatározható a képek romlásának folyamatával, amely az ismételt másolással következett be. Az a körzet, ahol az eredeti koncepció született körülrajzolható a brakteáták igen jó minősége és részletesebb kidolgozása miatt, a rosszabb minőségű darabok a kiterjedési területet jelölik. Az elterjedési vizsgálatával követhető, hogy nem mindegyik minta jött azonos területről, hanem különböző régiók bevezethették a saját elképzeléseiket a másolt képek ábrázolására, ennél fogva több helyen nem csak a prototípusokat másolták át, hanem egyes új elemeket is alkalmaztak, így új motívumok fejlődtek ki (PESCH 2011, 379, 382).

Az A-, B-brakteáták egy csoportját, emellett a kora C típusba tartozó darabokat az 5. század közepe előtt kezdték el előállítani. A C2 formacsaládba sorolható későbbi darabok a solidus importtal körülbelül egyidőben, 480-as évek körül kezdtek elterjedni. Az abszolút kronológia tekintetében elmondható, korai I. állatstílus jegyeit hordozó A-C-brakteáták gyártása az 5. század közepén kezdődött.¹²⁴⁷ A D típusúak később, az 500-as évek környékén tűntek fel és a népvándorlás kori brakteáta-előállítás (530–570 körül) végéig számolhatunk velük.¹²⁴⁸

A türingek esetében Ch. Hansen a B-brakteátákat az 5. század végétől a 6. század első harmadáig (MD 3–4, 470/80–530), a D-brakteátákat a 6. század első harmadától a század második harmadáig keltezte (MD 4, 530–560/70).¹²⁴⁹ A langobardok esetében J. Tejral a 6. század első felére keltezte az érintett leletegyütteseket (MDo 4, 510/20–540/50).¹²⁵⁰

A pannoniai várpalotai brakteáták, de a két Észak-Duna-vidéki példány is ezzel az 5. század végétől és a 6. században bármikor készülhettek, pontosabb keltezőértékkel nem bírnak a térség tekintetében. Minden esetben (felnőtt?) női sírokból származnak, melyek összetétele (viseleti elemek és mellékletek) nem mutatnak különösebb összefüggést. Egyedül a poysdorfi tartalmazott kisfibulákat, ám kengyelfibulákat egyik temetkezés sem. Ez azonban nem sokat árul el a leletegyüttes eredeti összetételéről, hiszen a bolygatásokat egyik lelőhely esetében sem dokumentálták pontosan. A šaraticai leletegyüttes legtöbb eleme valószínűleg hiányzik, az eltemetett gazdagságáról, a viselet komplexitásáról, „gazdagabb” összetételéről a sírban maradt leletek, az övcsüngőhöz tartozó ezüstlemezveretek és a lábbeliviselethez tartozó, poncolt díszű ezüstsíjvégek árulkodnak.

3.2.2.2.2. Egyéb ábrázolással ellátott fülezett érmék (2.b. típus)

Az állatstílusos brakteáták mellett kerültek elő különböző mintakincsű, filigránnal és granulációval díszített, egyoldalú fülezett érmék.

Schwechat 31. sírjából [20.8, 30. tábl. I. 1], egy 20-30 év körüli nő (juv.-ad.) mellől két darab fülezett aranyérme került napvilágra. Pereme granulációval keretelt, közepén koncentrikus körbe foglalt egyenlőszárú keresztmótvum helyezkedik el, a kereszt négy oldala mindkét végén befelé forduló, egyszer feltekeredő volutával díszített.

¹²⁴⁷ AXBOE 2007, 147–148.

¹²⁴⁸ AXBOE 2007, 148.

¹²⁴⁹ HANSEN 2004, 61–63.

¹²⁵⁰ TEJRAL 2005, 187, Abb. 12. C: 8.

A schwechati függők legközelebbi, langobard közegből származó párhuzamai a lužicei temető 54. [65.17, 30. tábl. I. 2] és 57. [65.19, 30. tábl. I. 3] sírjaiból kerültek napvilágra, amelyek szintén aranyból készült, granulációval keretelt, egyenlő szárú kereszttel, a szárak végén vízszintes lezárással és egyéb mellékjelekkel díszített darabok voltak. Mindkettő adultus-maturus korú nő (40-50 és 50 év körüli) nyakláncát díszítette. A temető 64. sírjából [65.21, 30. tábl. I. 4] egy egyszerű, egyoldalú vagy díszítetlen érme funkcionált függőként egy juvenis-adultus korú, fiatal nő viseletében.

A langobard leletekhez hasonló, kereszttel díszített medál ismert a tüiringek szállásterületéről is. Obermöllern 20. sírjából egy D-brakteáta és két másik függő kíséretében került napvilágra egy filigránózott példány. További lelet Weimar 56. sírjából és Berlin–Britz, Blaschkoallee 2. temetkezéséből, egy fiatal lány mellől került elő, amely hasonlóan kereszttel ellátott. A frank területről Köln–Müngersdorf 91b. sírjából és a kölni dóm temetkezéseiből ismert a lelettípus. A két lelet a filigránból kialakított, volutaszerű keresztábrázolások mellett eltérő mellékjelekkel díszítettek, egy nyakláncban több példányt (Müngersdorf: 3 db, kölni dóm: 5 db) viseltek és mindkét esetben brakteátákkal együtt kerültek napvilágra.¹²⁵¹ A bajuvár, Felső-Duna-vidéki Schretzheim 300. sírjából egy fülezett Anastasius trienst (Nagy Theoderik alatt, 493–518) három darab, teljes felületén spiráldíszes filigránózott aranyfüggő kíséerte.¹²⁵²

H. Roth a leletcsoportot a brakteáták kontinentális típusába sorolta, amelyek geometrikus vagy lineáris motívumokkal díszítettek, szerinte a keresztmotívum a vallási szinkretizmust jelölheti.¹²⁵³ A 6. század első felére keltezhető kölni dóm alatti temetkezés előkerüléséig a 600–650 környékéig feltételezték a lelettípus használatát J. Werner alapján.¹²⁵⁴ Míg U. Koch délnémet régióból származó darabokat a 6. század második felére (Stufe 2, SD 6–7, 555–600),¹²⁵⁵ Ch. Hansen a közép-németországi példányokat a 6. század második harmadára (MD 3 vége, MD 4, kb. 530, 530–560) korhatározta.¹²⁵⁶ F. Siegmund az Alsó-Rajna-vidéki filigránózott medálokat az általa kialakított 5–7. fázisba, a 6. század második felére, 7. század első felére keltezte (555–610).¹²⁵⁷ A lelettípus régiókon átívelő elterjedése a

¹²⁵¹ Gyűjtés: HANSEN 2004, 63. Temetkezésekről bővebben: SCHMIDT 1961, Taf. 76. A Berlin–Britz, Blaschkoallee 2. sír leletét nem nyakláncba fűzve temették el a halottal, hanem obulusként a szájba helyezték. Ld. VON MÜLLER 1962, 107–109, Abb. 3.

¹²⁵² KOCH 1977, 73.

¹²⁵³ ROTH 1977, 346.

¹²⁵⁴ WERNER 1935, 87.

¹²⁵⁵ KOCH 1977, 36, 73, Abb. 8A, 73.

¹²⁵⁶ HANSEN 2004, 64.

¹²⁵⁷ SIEGMUND 1998, 204, Abb. 81.

6. század második harmadától követhető, de általában a 6. század közepe utáni keltezés a mérvadó, mind a Felső-Duna-vidék, mind az Alsó-Rajna-vidék esetében.

A langobard kori, pannoniai és Morva-medencei példányok stílusa egyedi, de inkább a közép-németországi példányokhoz áll legközelebb, melyek a 6. század második harmada után készülhettek. A lelettipusok a brakteátákhoz hasonlóan fiatal felnőtt, felnőtt nők sírjaiból kerülnek elő, különösen a keresztmótívumos példányok igen jólszituált nők temetkezéseiből. Ezek közül is kiemelkedik a lužicei 54. sír, amely mind a viseleti elemek, mind a mellékletek számát tekintve az egyik legkiemelkedőbb a Közép-Duna-vidék langobard korában. Ezek alapján sejthető, hogy rekeszbetétes medálokhoz (esetleg az aranybrakteátákhoz hasonlóan) valamiféle presztízsszimbólumok lehettek.

3.2.2.2.3. Bullaimitációk (3.)

Az óbudai Vályog utca 8. lelőhely 30. sírjából [5.2, 30. tábl. II. 1] a Kárpát-medencei langobard leletanyag szempontjából unikális leletegyüttes, egy arany, filigrándróttal keretelt, kidomborodó közepű díszfüggőkészlet került napvilágra (3. típus). A négy darab aranyfüggő öntött, fülük rovátkolt díszű, a lappal egybeöntött, az előlap kapszulaszerűen kiemelkedik, ezt három filigrándróttal keretelték. Az eltemetett 20-30 év körüli nő két nyakláncot viselt, a nagyobb számú üvegyöngyökből álló nyakláncra voltak felfűzve az aranyfüggői.

A kidomborodó medálok előképeként a mediterrán-későantik bullák/amulettkapszulák határozhatók meg.¹²⁵⁸ A félgömbös közepű, korong alakú bullák a későantik-mediterrán környezetben széles körben elterjedtek, Pannoniában már a Kr. u. 2. században feltűntek, viszont a korai példányok a hamvasztásos rítus miatt nem maradtak fenn nagy számban. A 3. századtól már több darab ismert, használatuk a római kor végéig követhető Pannoniában.¹²⁵⁹ Az üreges kapszulákba vászonba csavart növényi részeket, vagy illóolajjal átitatott textildarabot helyeztek.¹²⁶⁰

A Meroving soros temető horizontból származó kora középkori, hátlappal nem rendelkező, filigrános díszű aranyfüggők kutatástörténetét, elterjedését és keltezését legutóbb teljességre törekvő részletességgel S. Keim foglalta össze.¹²⁶¹ A leleteket először M. Klein-

¹²⁵⁸ VIDA 2009, 263; NAGY 2012, 166.

¹²⁵⁹ SZILÁGYI 2005, 151.

¹²⁶⁰ VIDA 2002, 183.

¹²⁶¹ KEIM 2007, 112–116. Bővebben ld. MARTIN 1976b, 67; KOCH 1977, 73; KLEIN-PFEUFFER 1993, 68, Abb. 7., Liste 696; TRIER 2002, 59.

Pfeuffer vitte fel térképre, melyet tíz évvel később számos újabb lelőhellyel egészített ki S. Keim. A tárgytypus az Alpoktól délre és északra is szóródik, a langobard kori Itáliában, Nocera Umbrában és Castel Trosinóban figyelhető meg sűrűsödés, továbbá Cividale és Róma, valamint Imola és Parma környékéről is ismertek leletek. Míg Alpoktól északra, a Duna és a Neckar mentén, az alamannok vidékén gyakori leletek, addig Bajorországból és Rajna-vidékről kevés került napvilágra.¹²⁶²

Használatukat a kutatás egyöntetűen a 6. század második felétől, leginkább utolsó harmadától számítja, de egészen a 7. század második negyedéig továbbéltek, főként a felnőtt nők viseletében.¹²⁶³ Itáliára vonatkozóan C. Rupp megjegyezte, hogy nem voltak ismertek langobardok előtti és/vagy romanizált temetkezésekből. Nocera Umbrában a temető teljes időszakát végigkísérik, így ott a 6. század utolsó harmadától a 7. század első évtizedéig keltezhető.¹²⁶⁴ Az Alpoktól északra előkerülő példányok esetében több esetben felmerült az itáliai langobard eredet,¹²⁶⁵ ezért S. Keim feltűnésüket az itáliai langobard foglalás utáni periódusra tette.¹²⁶⁶

Az ékszereket viselők esetében kiemelendő a sírok gazdagsága: a schleitheimi Szűz Mária templom női sírjából származó nyolc darab medál esetében világított rá Anke Burzler, hogy a tárgytypus ametisztgyöngyök kíséretében gyakran fordult elő a késő Meroving „magányos, elit női sírokban”, Dél-Németországban, Svájcban, valamint a Rajna-vidéken.¹²⁶⁷

A vályog utcai női sír aranymedáljai a temetkezést a langobard korszak legvégére keltezik, a 6. század utolsó harmadára. Ebben a tekintetben a temetkezés akár az 568 utáni pannoniai langobard sírok sorát is bővítheti. A viseleti elemek minősége és mennyisége nem értékelhető, tekintve, hogy deréktól lefelé bolygatottnak bizonyul, viszont az arany ékszerei és az almandinberakásos ezüsfibulái egy egykori gazdag női temetkezést sejtetnek.

3.2.2.2.4. Háromszög- vagy szőlőfürt alakú függők (4.)

A langobardok nyakékbe fűzött medáljai közé a Brunn am Gebirge-i 19. sír [30. tábl. III. 1] aranyfélgömbökből összeállított háromszög alakú függője is besorolható (4. típus). A maradványokat egy 17-25 év közötti férfihoz kapcsolták, de a temetkezésben található

¹²⁶² KLEIN-PFEUFFER 1993, Abb. 7, Liste 696; KEIM 2007, 112–113, Karte Nr. 27., Fundliste Nr. 27.

¹²⁶³ Bővebben ld. KEIM 2007, 114.

¹²⁶⁴ RUPP 1993, 318–320.

¹²⁶⁵ KOCH 1977, 73; KEIM 2007, 114.

¹²⁶⁶ KEIM 2007, 114.

¹²⁶⁷ BURZLER et al. 2002, 442. Ld. KEIM 2007, 113, 1139. l.; DE VINGO 2020, 682.

néhány tárgytypus (üveggyöngyök, aranyfüggő, vasfüggesztő) az antropológiai meghatározás ellenére női vázra utalnak, más tárgytypusok nemsemlegesek (faedény(?) bronz peremveretei).¹²⁶⁸ A lelet egy aranylemezre forrasztott félgömbökből álló medál, amely háromszög vagy szőlőfürt formájú. A félgömböket filigrándrót kereteli, tetején bordázott függesztőfüllel ellátott. A nyaklánc része lehetett továbbá két piros üveggyöngy. A leletek a sírgödör közepén heverő csontok közül kerültek elő nem viseleti helyzetből.

A szőlőfürt alakú függő tipológiai előképe az uhercei, Cseh-medencei leletegyüttesben tűnt fel, melyből öntött spiráldíszes kengyelfibulák kíséretében került elő [30. tábl. III. 2]. Az együttes az 5. századi Vinařice-csoport hagyatékához sorolandó.¹²⁶⁹ A későantik amulettkapszulákat imitáló aranyfüggőkhöz hasonlóan a lelet későantik előképpel bír, amelyet B. Svoboda már 1965-ben meghatározott.¹²⁷⁰ Hasonlóan az 5. századi horizontba tartozhat a prága/praha–podbabai temető korai temetőrészletéből (Prága/Praha–Podbaba, Juliska) és Prága/Praha–Holešovice lelőhelyről származó egy-egy lelet, melyek három-három félgömbből összeállított függők voltak [30. tábl. III. 3].¹²⁷¹

A tárgytypus Meroving kori előfordulásával S. Keim foglalkozott.¹²⁷² A szőlőfürtöt formázó aranymedálok méretben, kialakításban és a félgömbök számában különböznek egymástól. A forma és a kialakítás alapján a Brunn am Gebirge-i lelet a Castel Trosino 7.¹²⁷³ sírból, a Frickingen–Bruckfelden¹²⁷⁴ és az Uherce¹²⁷⁵ lelőhelyekről származó medálok között szoros tipológiai kapcsolat feltételezhető [Castel Trosino, Frickingen: 30. tábl. III. 4]. Eredetük kérdése kapcsán S. Keim nem bocsátkozott feltételezésekbe, de a tárgytypus többi párhuzama az alamann területen sűrűsödik. Ritkán Bajorországban is előfordulnak, emellett a már idézett példányok alapján a Cseh-medencében és Itáliában is ismertek. A lelettípust a félgömb alakú bullaimitációkhoz hasonlóan a 6. század utolsó harmadától keltezte és az Alpoktól északra a 7. század utolsó negyedéig még megtalálható volt.¹²⁷⁶ A lelettípus keltezése szempontjából nem elhanyagolandó az uhercei sír, ám a hasonló kivitelű későantik darabok és a 6. század végén

¹²⁶⁸ A meghatározás miatt nem került katalógusba a temetkezés, de a sírból származó aranymedál ebbe a csoportba illeszkedő lelettípus. A temetkezést ld. ASPÖCK – STADLER 2003, 187–188, Taf. 15.

¹²⁶⁹ SVOBODA 1965, Taf. XXXI. 3., 9., Taf. XLII. 2–3.

¹²⁷⁰ SVOBODA 1965, 326–327.

¹²⁷¹ SVOBODA 1965, Taf. XLII. 2–3.

¹²⁷² KEIM 2007, 112–118.

¹²⁷³ MENGARELLI 1902, 219, Tav. VI:2.

¹²⁷⁴ GARSCHA 1971, 57, Taf. 97. 11.

¹²⁷⁵ SVOBODA 1965, Tab. XXXI. 3, 9, 13–15.

¹²⁷⁶ KEIM 2007, 113, 115, 194, Fundliste Nr. 28.

megjelenő függők között nem feltételezhetünk kontinuitást, két önállóan kifejlődött lelettípusnak bizonyul.

3.2.3. Karperecek

A langobard kori divat szerint öltözködő nők körében nem volt általános a karperecek viselete, a térségből négy temető mindössze hat sírjából kerültek napvilágra.¹²⁷⁷ Legtöbb esetben az öntött színesfém példányokat használták, ezek közül is a rézalapú ötvözetből, bronzból készültek (Brunn am Gebirge 17. [4.5, 31. tábl. 1]; Hegykő 21. [9.8, 31. tábl. 3] aranyozott; Szólád 19. [23.1] és 38. [23.3]), ezek mellett ismert egy vastag ezüstdrótból hajlított darab is (Tamási 45. [24.18, 31. tábl. 4]). A hegyközi 17. női sírból [9.5, 31. tábl. 2] egy vasból készült példány is előkerült. E mentén a karperecek az alapanyaguk és kialakításuk alapján három típusba sorolhatóak: *1. nyitott, megvastagodó végű, öntött karperecek réz- vagy ezüstalapú ötvözetből, 2. drótból hajlított karperecek, 3. kalapált, vaskarperecek.*

Az öntött típusok mindegyike nyitott-, enyhén vagy erősen megvastagodó végű, kerek vagy ovális átmetszetű. Előfordulnak díszítetlen típusok (*1.a típus*, Brunn am Gebirge 17.), de a nyitott végeket néhol párhuzamos bevagdálásokkal díszítették (*1.b típus*, Hegykő 21.). A tamási ezüstdrótkarperec végeit szintén bevágásokkal díszítették (*2. típus*, Tamási 45.). A vaskarperec nyitott, a fennmaradt oldaltöredék alapján a végét szélesre, kerek alakúra kalapálták (*3. típus*, Hegykő 17.). Méretüket tekintve a bronz- és a vaspéldányok nagyjából egységesek, vastagságuk 0,3–0,5 cm, átmérőjük 6–7 cm között változik, míg az ezüst példány kissé vékonyabb, 0,2–0,3 cm vastagságú és 4,2 cm átmérőjű.

Viseletük az ismert esetek alapján egységes, a bal alkaron egyesével hordták őket, vagy a könyökhajlat alá, vagy az alkar közepéig felhúzva, valószínűleg a ruha ujjára húzhatták rá őket, a ruha anyagát foghatta a karhoz. Ezeket mind kislányok (inf. I Szólád 38; inf. II Tamási 45.), mind felnőtt, idősebb nők is viselték (juv.-ad. Szólád 19., ad.-sen. Brunn am Gebirge 17; ad. Hegykő 17. és 21.).

A Cseh–Morva-medencéből két női sírból került elő, Světecről [52.1, 31. tábl. 5] és Čejakovice 26.¹²⁷⁸ sírjaiból. A két leletegyüttes pontos összetétele ismeretlen, a karperecek a fentebbiekhez hasonló, öntött, színesfém, nyitott- és kiszélesedő végű példányok. Viseletük módja ismeretlen. Holubice 23. nő sírjából [64.5] az egyik vaskarikát karperecként

¹²⁷⁷ A Cseh–Morva-medencei példányok típusai, dimenziói és viseletük módja ismeretlen.

¹²⁷⁸ Katalógusban nem szereplő, publikálatlan temető. A karperecet ld. TEJRAL 2005, 191, Abb. 16. C: 12.

azonosították,¹²⁷⁹ ennek átmérője 5,4 cm. A sírból két vaskarikatöredék került elő, azonos méretekkel, ezekből mindkettő a bal comb környékéről, az egyik a combok közül, a másik a bal combcsont mellől. Az eltemetett karját ráhajtották a medencére, ez bolygatatlan állapotban lett feltárva, de a vaskarika nem a karra ráhúzva került elő.¹²⁸⁰ A két vaskarika valószínűleg az övcsüngőhöz tartozó függesztő lehetett.

Pannoniában és a Dunától északra férfi és (fiú?)gyermek sírokban is előfordultak különböző típusú karécek. Pannoniából kizárólag a hegykői temetőből kerültek napvilágra, köztük egy-egy sírból öntött, nyitott-, laposra kalapált - (38. sír)¹²⁸¹ vagy kiszélesedő végű (45. sír)¹²⁸² bronzpéldány és egy vasból készült (36. sír),¹²⁸³ enyhén megvastagodó, nyitott végű példány. A felnőtt férfi (36. sír) egykor a bal csuklóra húzva, a gyermekek (38. sír inf. I, 45. sír inf. II) a jobb alkarra, csuklóra húzva viselhették. A karperecek átmérője 4,9–5,8 cm közötti. Pannoniától északra, Lužicéről bronzból és rézből öntött, egymásra hajlított-, laposra kalapált (40.,¹²⁸⁴ 58.¹²⁸⁵ sír) végű vagy nyitott, kiszélesedő végű (98.,¹²⁸⁶ 109.,¹²⁸⁷ 111.¹²⁸⁸ sír) példányok kerültek napvilágra. Méreteik az előzőekhez hasonló: átmérőjük 4,7–5,9 cm közötti. Ezek vagy azonosítatlan nemű kisgyermekek, vagy fiúgyermekek sírjaiból ismertek. A fennmaradó viseleti helyzetek tanúságai alapján a bal (58. sír), vagy a jobb (98., 111. sír) alkarra húzva hordták őket. Holubice 59. sírja erősen bolygatott, pár csont alapján egy férfi temetkezése lehetett. Miloš Čižmář vaskarperecként azonosította a sírból előkerült vaskarikát,¹²⁸⁹ amely a sírgödör közepén helyezkedett el. Ez egy nyitott végű, kerek átmetszetű karika, 6,4 cm átmérővel.¹²⁹⁰ Funkciója a bolygatásból kifolyólag bizonytalan.

A langobard sírokból napvilágra került, színesfémből öntött, nyitott, megvastagodó végű karperec típusok (Kolbenarmring) előképei a késő antikvitásban keresendők. A díszítetlen öntött színesfém (bronz, réz, ezüst) változatok már a 3. században szórványosan kezdtek feltűnni a Kárpát-medencében, de a hun korszakban lett népszerű viseletük, mind a férfiak,

¹²⁷⁹ ČIŽMÁŘ 2011, 143.

¹²⁸⁰ ČIŽMÁŘ 2011, 170–171, Abb. 7. 23.

¹²⁸¹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 44, Abb. 20. 38.

¹²⁸² BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 45, Abb. 21. 45.

¹²⁸³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 43–44, Abb. 20. 36.

¹²⁸⁴ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 247–248, Abb. 17. 40.

¹²⁸⁵ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 261–262, Abb. 24. 58.

¹²⁸⁶ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 291, Abb. 42. 98.

¹²⁸⁷ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 297.

¹²⁸⁸ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 300, Abb. 47. 111.

¹²⁸⁹ ČIŽMÁŘ 2011, 170–171.

¹²⁹⁰ ČIŽMÁŘ 2011, 190, Abb. 22. 59.

mind a nők körében az 5. század első harmadától.¹²⁹¹ Ezek egyaránt megjelentek a Morva-medence hun korában, a közép-németországi türingeknél¹²⁹² és a délnémet régió női, ritkán férfi temetkezéseiben, főként az 5. század első harmadától.¹²⁹³ Aranyból készült példányaik az állatfejes végű típusokhoz hasonlóan rangjelző funkcióval bírtak a hun korban.¹²⁹⁴ A nyitott és kiszélesedő végű karékek viselete Pannonia területén¹²⁹⁵ és a Meroving kori női-, (ritkábban) férfitemetkezésekben, emellett az itáliai női sírokban is egészen a 7. század közepéig, középső harmadáig jelen volt.¹²⁹⁶ Hasonlóan a Baltikumban is széleskörben elterjedtek voltak, továbbfejlődött variánsaik a 8. századot is megélték a térségben.¹²⁹⁷

Türingiában az ezüst- és a bronzkarpereceket találjuk meg a női sírokban, ezek vagy díszítetlenek, vagy bevagdalt díszűek voltak. Viseletük az 5. század első harmadától a század végéig volt jellemző, a későbbi temetkezésekből már hiányoznak.¹²⁹⁸ Az alamann, bajuvár szállásterületen az 5. század első harmadától az egyszerű, díszítetlen, vagy bevagdalt díszű variánsok voltak tipikusak,¹²⁹⁹ majd a 6. század második felétől és a 7. században túlnyomó részt az erősen díszített (bordázott, poncolt, gyöngysoros díszű) példányok hódítottak teret a nők körében.¹³⁰⁰ Az itáliai romanizált női temetkezéseket érintően a kiszélesedő végű karperecek elterjedésének súlypontja Észak- és Közép-Itália volt,¹³⁰¹ de a 6. század utolsó harmadától induló langobard kori temetkezésekben is jelen voltak a 7. század elejéig.¹³⁰²

¹²⁹¹ Keszthely-kultúra legkorábbi, késő római sírjaiban már megjelennek a megvastagodó végű és az állatfejes, kiszélesedő végű (kigyó és oroszlán) karperecek. Ezek a 4. század közepétől az 5. század közepéig keltezhetőek (SCHMIDT 2000, 389; MÜLLER 2010, 213). A megvastagodó végű karperecek mellett önálló fejlődés során alakultak ki a késő antikvitásban az állatfejes végű, arany, vagy aranyozott ezüst karperecek, melyek a hun kor kezdetén a dunai provinciákban a gazdagon felszerelt női temetkezésekben (Untersiebenbrunn, Regöly stb.) tűntek fel rangjelző funkcióval (KUBITSCHKE 1911, 32–74; MÉSZÁROS 1970, 66–92).

¹²⁹² HANSEN 2004, 129; TEJRAL 2005, 180, Abb. 5. A: 16.

¹²⁹³ SD 1–4, 430–530 (KOCH 2001a, 71, Abb. 12. F5); LOSERT – PLETESKI 2003, 192.

¹²⁹⁴ Rangjelző funkciójukról először J. Werner értekezett átfogóan, ld. WERNER 1980, 1–49. J. Werner értékelését és a hun kori aranypéldányok további gyűjtését ld. SCHMAUDER 2002, 89–114. Az 5. század első felére keltezhető regölyi magasrangú női sírból egy megvastagodó végű és egy állatfejes karperec egymás mellől került elő (MÉSZÁROS 1970, 77, 12. kép: 2–3).

¹²⁹⁵ Egyszerű, öntött színesfém karperecek megjelentek a Fenékpusztai környéki romanizált közösségek női sírjaiban is. A nyitott végein bevagdalt díszű, kiszélesedő végű bronzpéldány Keszthely–Fenékpusztai, Horreum 18., kora avar kori sírjából ismert. Egyszerű, nyitott bronzkarperec került elő a temető 9. sírjából. A temetkezés Pannonia langobard korára, a 6. század közepére keltezhető (VIDA 2011b, 412–418, Taf. 3,9., Taf. 7,11).

¹²⁹⁶ KOCH 1977, 74–75; GRÜNEWALD 1988, 99–100; WÜHRER 2000, 17; KOCH 2001b, 196–174; LOSERT – PLETESKI 2003, 192–193; RUPP 2005, Taf. 116. 6, Taf. 154. 5, WALTER 2008, 59–61, Tab. 9/1., 9/2. Meroving karperecek részletes összefoglalását ld.: WÜHRER 2000. Kereszthornyokkal díszített típusok (Wührer Typ A.2.3.) elemzése és gyűjtése: SCHACH-DÖRGES 2005b, 305–317.

¹²⁹⁷ KLEEMANN 1951, 115–116.

¹²⁹⁸ 3–4. fázisban már nincsenek. HANSEN 2004, 64–65.

¹²⁹⁹ KOCH 2001a, 71, Abb. 12. F5.

¹³⁰⁰ KEIM 2007, 103–104.

¹³⁰¹ RIEMER 2000, 91.

¹³⁰² Példaként ld. RUPP 2008, 124.

A vaskarperecek langobard környezetből igen kis számban kerültek napvilágra. A holubicei bizonytalan funkciójú vaskarikáktól eltekintve a hegyközi 17. női sírjának, ezen felül a 36. férfisírjának egy-egy példányát ismerjük.¹³⁰³ Míg a vaskarperecek a római korban kedvelt ékszerek voltak a nők és a fiatal lányok körében,¹³⁰⁴ addig a Meroving világ női viseletében kevésbé kiemelt szerepük volt, egy-egy temetőben általában kis esetszámban képviseltetik magukat.¹³⁰⁵

A korszak soros temetőiben megjelenő vaskarpereceknek nyitott és zárt típusait tudjuk megkülönböztetni. A nyitott típusoknál gyakran megfigyelhető a nemesfém leletekhez hasonló, megvastagodó végződés. Kronológiájuk, tipológiai fejlődésük nem határozható meg, mivel a római kortól egészen a 7. századig adathozható a viseletük. A nyitott példányok (kerek átmetszet, megvastagodó végződés) M. Martin szerint ugyanarra az Alpok-környéki, romanizált ihletésű darabokra vezethető vissza, mint a kranji, rifniki és a teurniai temetőkben előforduló példányok.¹³⁰⁶

Összegezve a Meroving időszakot megelőzően a karperec viselete a késő antikvitás időszakában a romanizált népek körében volt népszerű, amely a germánoknál is teret hódított. A germán népekre jellemző típusokat (kiszélesedő végű, nyitott karperecek, ritkán vaskarperecek, drótból hajlított karperecek) túlnyomó részt a hun kortól ismerjük, mind a Cseh–Morva-vidéken, mind a Kárpát-medencében, ezek többnyire az 5. század közepe környékén kerültek a sírokba. A hun korszak divatja nyomán a langobardok korábbi szállásterületén elvétele megfigyelhető a karperecviselet, ennek hagyománya Pannoniában is folytatódott. Keltezéértékük a 6. századon belül nem mérvadó. Összességében elmondható, hogy a langobard korban leginkább gyermekek és a felnőtt nők körében terjedt el viseletük [31. tábl. 6]. A gyermekek egyesével mind a jobb, mind a bal alkaron és csuklón viselhették őket, míg a nők egyesével a bal alkar közepére vagy a könyökhajlat alá felhúzza hordhatták. A vonatkozó női temetkezésekben megfigyelhető leletösszetétel változatos, mind gazdagabban felszerelt, fibulával ellátott temetkezésekben előfordultak, mind a redukált viseleti modell részeként.¹³⁰⁷

¹³⁰³ Pannoniában, Keszthely környékén a horreumi temető 6. század közepére keltezhető sírjaiból, a 10. női temetkezésben is előfordult egy nyitott végű, egyszerű vaskarperec (VIDA 2011b, 412–413, Taf. 9. 6).

¹³⁰⁴ RIEMER 2000, 92. Pannoniában Keszthelyről 43 temetkezésből összesen 46 példány került napvilágra a késő antikvitás időszakától egészen a Keszthely-kultúra korai fázisáig (MÜLLER 2010, 214, 172. l.).

¹³⁰⁵ MARTIN 1991, 65; LOSERT – PLETESKI 2003, 192.

¹³⁰⁶ MARTIN 1991, 65.

¹³⁰⁷ Redukált viseletet a romanizált közösségek esetében feltételezünk, bővebben ld. 2.2.2.3. fejezet.

3.2.4. Gyűrűk

3.2.4.1. Leletek a langobard korból

A római korban az általános gyűrűviselet miatt a tárgytypus korabeli formagazdagsága jellemző,¹³⁰⁸ amely a Meroving időszakra már nem jellemző.¹³⁰⁹ A 6. században felbukkanó típusok előképei vagy antik-mediterrán gyökerekre vezethetők vissza, vagy maguk a tárgyak is a korábbi korszakból származó leletek voltak.

A Meroving időszakra vonatkozóan Sebastian Ristow és H. Roth négy gyűrűtípust különített el: *a díszítetlen bronz-, ezüst- vagy arany drót-, illetve pántgyűrűket* (1.), a különböző *peremdíszítéssel (vésett, karcolt díszű) vagy berakásokkal (almandin, üveg, nielló, email stb.) díszített pántgyűrűket, melyek egyenlő szélességűek vagy enyhén kiszélesedő végűek* (2.), a *karika szélességén túlnyúló, díszítéssel ellátott, vagy anélküli gyűrűket* (3.) és a *fejesgyűrűket (monogramos/pecsét/érmés/gemmás)* (4.). A típusokat egy 5.-el is kiegészítette, amely a római kori, „régí” leleteket (Altstücke) foglalja magába. Ezek inkább viseleti szempontból, nem formájuk miatt jelentősek a korszakban.¹³¹⁰

A hegykői 3. sírból [9.1, 32. tábl. 1] napvilágra került, kerek fejű, kőbetétes bronzgyűrűk (2 db) az antik gemmás¹³¹¹ vagy üvegbetétes típusokra tekintenek vissza, amelyek S. Ristow és H. Roth 4. csoportjába tartoznak.¹³¹²

Ellen Riemer gyűjtése nyomán az 5–8. századi Itáliában a köves gyűrűk mindegyike antik gemmás típusú volt,¹³¹³ hasonlóan a gót emlékanyag,¹³¹⁴ vagy kaiseraugsti temető¹³¹⁵ esetében, mely a késő császárkortól a Meroving korig volt használatban. Míg ezek a gyűrűk masszívak, legtöbb esetben a gyűrű korpuszából alakították ki a foglalatot, addig a hegykői példányok berakása üveg és a foglalatot jelentő „fészket” külön forrasztották a gyűrű testére. Utóbbi csoportba sorolható a prága/praha–hostivari [47.1] lelet, melynek az eredeti kék üvegberakása kiesett. Ezekhez hasonló típusokat Pannoniában az 5. század második felében,

¹³⁰⁸ Ch. Beckmann a római kori gyűrűknek hét stíluscsoportját és 42 formáját különíti el, amelyek mind a Római Birodalom, mind *Germania* területén felbukkannak (BECKMANN 1995, 48–49, Abb. 11–12).

¹³⁰⁹ Kutatástörténeti vonatkozásokat ld. bővebben: RISTOW – ROTH 1995, 56–57.

¹³¹⁰ RISTOW – ROTH 1995, 57–60, Abb. 13.

¹³¹¹ A Meroving kori gemmás gyűrűkön található drágakövek szinte kizárólag római műhelyekből származnak, amelyek Nyugaton a 4. század végén megszűnhettek (RISTOW – ROTH 1995, 59).

¹³¹² RISTOW – ROTH 1995, 59–60.

¹³¹³ RIEMER 2000, 101–102.

¹³¹⁴ Ld. BIERBRAUER 1975, Tav. XII. 4, 6, 8–9., Tav. XXXIV. 1–9.

¹³¹⁵ MARTIN 1991, 19, 22, Abb. 10.

emellett az Alpoktól délre, a mai Szlovénia területén lehet fellelni,¹³¹⁶ de a Tiszántúlon is megjelentek az 5. századi korai gepida temetkezésekben és a későbbi gepida soros temetőikben.¹³¹⁷

A hegyközi és a vele párhuzamban álló példányok egyszerű kerek kőbetéttel ellátottak, készítési helyük és idejük ismeretlen. Valószínűleg késő antik gyökerekből származó, a hun korban vagy azt követően készített ékszerek.

A hegyközi temető 4. sírjának [9.2, 32. tábl. 2] „IFO” felirattal ellátott gyűrűje szintén a 4. csoportba sorolható. A forma a késő antik-mediterrán jellegű, hosszovális fejjel és felirattal vagy monogrammal ellátott gyűrűkhöz kapcsolódik, melyek főként az 5. században és a 6. század első felében terjedtek el.¹³¹⁸

Rangjelzőként funkcionáltak az 5. századi arany változataik, mint a pouani vagy az apahidai I. sírok leletei.¹³¹⁹ A Meroving kör nyugati felében elvéve találkozunk 6. századi példányokkal is. Friedberg III. temető 11. sírja egy kislány temetkezése volt, melyben a hegyközihez hasonló bronzgyűrű került napvilágra, hosszovális alakú táblájára egy „N” betűt karcoltak. A példányon a négyszögletesség és a díszítőlemez enyhe mélyedése mutatja, hogy ez egy monogramos gyűrű, nem pecsétgyűrű.¹³²⁰ Feliratos gyűrű Altenerding 1223. sírjából is ismert, ovális, „VIVA” felirattal ellátott tábláján mellékjelként voluták és cikkcakkminta is szerepel.¹³²¹ Kaiseraugstban feliratos gyűrűk a 346. és az 1021. sírokban jelentek meg.¹³²²

Egy, a korpuszból kialakított, ovális táblácskával és bekarcolt „X” mintával ellátott példány Lužice 94. sírjából [65.34, 32. tábl. 5] került napvilágra. A minta párhuzama a Meroving-kör nyugati felén, de az Alpoktól délre, Észak-Itáliában is fellelhető. A kaiseraugsti 1021. sír négyszögletes fejlemezű, farkasfogas és bekarcolt „X” mintás gyűrűjét Max Martin a monogramos típusok körébe sorolta.¹³²³ Az 1030. sír gyűrűje ehhez hasonló, itt a testből kialakított ovális lapot díszíti az „X” minta a lužiceihez hasonlóan.¹³²⁴ A Rajna nyugati

¹³¹⁶ Ordacsehi–Kistöltés (STRAUB 2011, 330, Abb. 3. 17). Kranj–Lajh 111., 147., 253. sírok és temetőszórványok (STARE – VINSKI 1980, Taf. 41. 5., Taf. 50. 2., Taf. 78. 5., Taf. 122. 7).

¹³¹⁷ Mezőkövesd–Mocsolyás 2. sír, eredetileg berakással díszített (GEPIDISCHE GRÄBERFELDER II, 260, Taf. 30. 9). Szolnok–Zagyva-part, Alcsi 17. férfisír, eredetileg vörös gránátberakással (?) (GEPIDISCHE GRÄBERFELDER II, 21, 268, Taf. 38. 10).

¹³¹⁸ TRIER 2002, 64; LOSERT – PLETESKI 2003, 195. Meroving kori monogramos gyűrűk gyűjtése ld. LOSERT – PLETESKI 2003, Liste A186.

¹³¹⁹ RISTOW – ROTH 1995, 59.

¹³²⁰ TRIER 2002, 65, Taf. 24. 33.

¹³²¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 195, Abb. 29. 5.

¹³²² MARTIN 1991, 68, Abb. 36.

¹³²³ MARTIN 1991, 68, Abb. 36.

¹³²⁴ MARTIN 1991, 68, Abb. 36.

oldaláról, Trier környékéről, bekarcolt „X” mintával ellátott monogramos gyűrűk kisméretű kerek fejű Minden 1. sírjából, viszonylag nagyméretű négyszögletes fejű Tawern–Röler 7. sírjából kerültek napvilágra.¹³²⁵ A díszítés további párhuzamai az Alpoktól délre, az E. Riemer által kialakított tipológia *b4* csoportjában lelehetők fel, ezek pántgyűrűk négyszögletes díszlemezzel, a két kapcsolódó lelet (Altavilla Silentina 2.¹³²⁶ sír, Mistretta 1.¹³²⁷ sír) a 4–5. századra keltezhető.¹³²⁸

A szentendrei 56. sír [22.15, 32. tábl. 3] öntött bronz, vésett díszű, ovális és négyszögletes fejű gyűrűi egy formacsoportot alkotnak, ezek S. Ristow és H. Roth 3. típusába sorolhatók. Mintázatuk közvetlen párhuzamát nem ismerem az időszakból. Hasonló pontokkal és félköríves motívumokkal díszített gyűrű Rifnik 57., Meroving/langobard jellegű leletanyaggal jellemezhető sírjából került napvilágra.¹³²⁹

E. Riemer alapján Itáliában az öntött, enyhén kiszélesedő fejű gyűrűk változatosan díszített és díszítetlen példányai a leggyakoribbak: míg az ovális fejű példányok Közép- és Dél-Itáliában, addig a négyszögletes fejű típusok Észak-Itáliában sűrűsödnek. A leletek többsége nem keltezhető, viseletük széles időhorizontot lefed, feltűnésükkel az 5. század elejétől már lehet számolni.¹³³⁰ A Keszthelyen előforduló egyszerű bronzpéldányokat, ovális alakú, enyhén szélesedő táblával Müller R., E. Keller¹³³¹ nyomán a 4. századi formaként határozta meg, amelyek még a Karoling kori horizontban tovább éltek.¹³³² A tiszapüspöki gepida temető 29/29. sírjából egy tűziaranyozott rézötvözet gyűrű került napvilágra, melynek feje rombuszalakban szélesedik ki.¹³³³ Egy további, ovális fejű rézötvözet gyűrű a temető 137/144. sírjából volt ismert.¹³³⁴ A két gyűrű felfegyverzett férfiak sírjaiból került elő. A temetőt értékelő Masek Zs. és F. Kovács P. párhuzamaikat Apahidán és Malomfalván (Morești) előkerült példányokhoz kötötték.¹³³⁵ A temetőt kb. a hun kor végétől, a hun kor utáni időszaktól, a 6. század második feléig keltezték.¹³³⁶

¹³²⁵ BÖHNER 1958, Taf. 22.: 10–11, 16, 17.

¹³²⁶ RIEMER 2000, Taf. 70. 14.

¹³²⁷ RIEMER 2000, Taf. 116. 10.

¹³²⁸ RIEMER 2000, 96–97.

¹³²⁹ BOLTA 1981, T. 10. 57: 9.

¹³³⁰ RIEMER 2000, 96–97.

¹³³¹ KELLER 1971, 109.

¹³³² MÜLLER 2010, 216, 298, Taf. 51. 12.

¹³³³ ÁTKELŐK 2022, 113, Kat. 2.

¹³³⁴ ÁTKELŐK 2022, 160, Kat. 129.

¹³³⁵ MASEK – F. KOVÁCS 2022, 40. Apahida, ld. HAMPEL 1905, I, 42. Malomfalva ld. HOREDTE 1979, Abb. 71. 6.

¹³³⁶ MASEK – F. KOVÁCS 2022, 43.

Pannonián kívül két esetben került napvilágra pántgyűrű langobard kori temetkezésből:

A hauskircheni 8. sírból [62.2, 32. tábl. 6] egy díszítetlen és egy –, a közepén félhold-, szélein három rovátkából és pontokból álló téglalapok alkotta – poncsorral díszített, félkör átmetszetű aranylemezgűrű ismert. A lelet S. Ristow és H. Roth 1. csoportjába sorolható. Ezek a poncolt díszítés mintakészlete miatt helybéli, langobard munkák is lehetnek. Langobard környezetből Cividale 37/9. sírjából került elő a gyűrű legközelebbi párhuzama, amelyet a 6. század utolsó harmadára, végére keltezhetünk. Az öntött ezüstgyűrűt hasonló stílusban, poncolt pontokból és négy négyszögből álló rombusz alakú díszsorokkal ékítették. A tárgyalt példánytól eltérően kidomborodó, ovális feje volt és öntött teste. A poncminták szintén a langobard ötvösséghez kapcsolódó jellegzetes jegyeknek tarthatók.¹³³⁷ A keszthely-fenekpusztai temető 4. század második felére keltezhető sírjaiból (1966/81. és 1971/36.) ezüst- és bronzlemezről hajlított, vésett/poncolt díszű pántgyűrűk kerültek napvilágra. Ezeket háromszög, cikkcakk és félkör alakú mintákkal látták el.¹³³⁸ A 6. századi bajuvár Achsheim 12. női sírjából származó nyitott pántgyűrűt félkör és félpontkör alakú minták borították.¹³³⁹ Altenerding 113. sírjának bronzlemezről készült, nyitott, egymásra hajlított végű pántgyűrűjét pont alakú poncokból álló lépcsőzetes mintával, szögletes fonatmintával díszítették, melyet H. Losert a 6. századra keltezett.¹³⁴⁰

A második példány a Maria Ponsee 25. sírjából származó vasgyűrű volt, de sem ábrát, sem sírrajzot nem ismerünk a temetkezés esetében. M. Martin hangsúlyozta, hogy a vasgyűrűk viselete antik, késő római tradícióra vezethető vissza és leginkább a férfiakhoz köthető. Ezek a késő antikvitástól az Alpoktól északra és délre egyaránt használatban voltak még a 6–7. században is.¹³⁴¹ A vasgyűrűk nem bírnak keltezőértékkel, amelyről a keszthely-fenekpusztai temető is tanúskodik, ahonnan mind a késő római (2000/137. sír),¹³⁴² mind a korai Keszthely-kultúra (1970/4. sír),¹³⁴³ mind a Karoling-kori (1952/55. sír)¹³⁴⁴ horizont sírjaiból előkerültek.¹³⁴⁵

¹³³⁷ AHUMADA SILVA 2010, tav. 38. 7.

¹³³⁸ MÜLLER 2010, 216, Taf. 40. 19., Taf. 46. 7.

¹³³⁹ TRIER 2002, 64, Taf. 63. 27.

¹³⁴⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 195, Abb. 29. 6.

¹³⁴¹ MARTIN 1991, 21.

¹³⁴² MÜLLER 2010, 346, Taf. 99. 9.

¹³⁴³ MÜLLER 2010, 290, Taf. 43. 5.

¹³⁴⁴ MÜLLER 2010, 274, Taf. 27. 16.

¹³⁴⁵ MÜLLER 2010, 216.

3.2.4.2. A gyűrűk viselete és keltezőértéke

A langobard szállásterületen a gyűrűk ritkán kerültek elő eredeti, funkcionális helyzetükből, az ujjakon viselve. Hegykő 3. és 4. sírjából az állkapocs alól, a szentendrei 56. sírból az egyik (a.) a mellkas környékéről került napvilágra. Utóbbi sír másik gyűrűje (b.) a bal térd környékén feküdt. A mellkas és az áll környékéről adatolt gyűrűk a nyaklánc részét képezték, míg a térd mellől előkerülő a tarsoly tartalma lehetett. A hauskircheni 8. sírban a bal, a lužicei 94. sírban a jobb kéz egyik ujjára húzták a gyűrűket. Méreteik alapján hegykői 3. sír egyik kőbetétes gyűrűje és a 4. sír feliratos gyűrűje egy mérettartományba tartoznak a 2,8 cm átmérővel. A hegykői 3. sír másik lelete, a szentendrei 56. sír és a lužicei 94. sír gyűrűinek átmérője 2,3-2,1 cm. Legkisebbek a hauskircheni 8. sír gyűrűi 1,5–1,1 cm átmérővel.

S. Ristow és H. Roth alapján a 3. és a 4. csoportba tartozó gyűrűk (ld. Hegykő 3., 4., Szentendre 56., Lužice 94.) leginkább a balkézzől kerültek elő, ritkán a jobbról, mind a női, mind a férfi sírokból. A gyűrűt általában a negyedik ujjra, a gyűrűsujjra húzták, amely már a római kortól megfigyelhető szokás. A ravennai San Vitale-templom bizánci mozaikjai esetében a Theodora császárnét és kíséretét ábrázoló mozaikképen¹³⁴⁶ a császárné jobb oldalán álló két udvarhölgynek jobb és bal kezén, a gyűrűsujjakon látható az ékszer [11. kép]. Egyértelmű kivételek a St. Denisből vagy Kirchheimből származó, nagy átmérővel rendelkező hüvelykujjgyűrűk. A St. Denis-i sírban Arnegunde királyné monogramos hüvelykujjas gyűrűje a bal kézen helyezkedik el.¹³⁴⁷

Sabine Früchtl tanulmányában a Meroving kori gyűrűviseletet mintegy 234 sír alapján vizsgálta a délnémet régióban, a Rajnától keletre és nyugatra eső területen.

A kutatásból kiderül, hogy a



11. kép. A gyűrűk viselete Theodora császárné udvarhölgyeinél, San Vitale-templom, Ravenna, Itália (FINAMORE 1983, Abb. 31–32.).

¹³⁴⁶ FINAMORE 1983, 36–39, Abb. 31–32.

¹³⁴⁷ FRANCE-LANORD – FLEURY 1962, 345; RISTOW – ROTH 1995, 59–60.

viselték legnagyobb arányban ezeket (63%), a többi korcsoport és a férfiak kisebb százalékot képviseltek. A kiskorúak és a fiatalabb fiúk igen ritkán díszítették ujjukat gyűrűkkel (13%). A kora középkori nők a legtöbb esetben a bal kéz gyűrűsujján viselték, nagyon ritkán a mutató- vagy a középsőujjon, a jobb kézen ritkábban, hasonlóan ezen a három ujjon. A bal kéz hüvelykujjára húzott gyűrűk a Meroving világban a férfiviselet részei voltak. Néhány esetben az ékszereket tarsolyban tarthatták, az övre akasztották, vagy más tárgyakkal együtt nyakláncot alkottak. A római régi darabokat sokkal gyakrabban hordták másodlagos viseleti helyzetben amulettként vagy ékszerként, mint a kora középkori típusokat. Előfordult, hogy egy sírból több gyűrű is napvilágra került, legtöbbször a bal kézen volt megfigyelhető a több gyűrű viselete, az ismert esetekben azonos ujjakon is előfordultak.¹³⁴⁸

Összességében, a langobard kori temetkezések gyűrűleleteinek viseleti módja és helyzete kiegészíti, megerősíti a Meroving kör nyugati felében megfigyelt eseteket:

A gyűrűtípusok jellegzetesen a késő római korból fennmaradó, továbbélő formák, esetleg régi leletek. A hegykői 3., 4. és a szentendrei 56. sírjából előkerült gyűrűk esetében elmondható, hogy ezek mindegyike késő római, 4–5. századi előképpel rendelkezik. Ezek viselete (nyaklánc, tarsoly) is arról árulkodik, hogy a gyűrűk már funkció nélkül, akár régi leletként, vagy amulettként is bekerülhettek a sírba. Méreteik alapján a hegykői 3. sír egyik gyűrűje és a 4. sír gyűrűje a 2,8 cm átmérővel akár hüvelykujjas gyűrűk is lehettek. Ezek felnőtt nők temetkezéseiből kerültek elő egytől egyig (Hegykö 3. mat., Hegykő 4. ad., Szentendre 56. juv.-ad.).

A lužicei 94. sír ékszerének forma és díszítésbeli párhuzamai szerteágazóak a Meroving világban, a 6. századi sírokban megtalálhatóak mind a Rajnától nyugatra, mind keletre.

A hauskircheni 8. sír gyűrűihez hasonló pántgyűrűk poncolt díszítéssel előfordulnak a Meroving kultúra nyugati felében. Ezek egyedülállóan aranylemezből hajlítottak, amely kiemeli őket a kor ékszerei közül. Mintázata (félhold és téglalap alakú poncok) a helyi ízlést tükrözi, mely az észak-itáliai langobard szállásterületen is visszatérő ornamens (Cividale 37/9. sír) nem csak a gyűrűkön, de egyéb ékszereken is.

A Maria Ponsee 25. sírjából származó vasgyűrű hasonlóan késő antik előképpel rendelkezik, pontos formája ismeretlen, keltezőértékkel nem bír a temetkezésben.

A felsorolt három gyűrű (Lužice 94., Hauskirchen 8., Maria Ponsee 25.) kis átmérőjű, ezeket a kor szokása szerint mindkét kézen viselhették, akár egy, akár két különböző ujjon,

¹³⁴⁸ FRÜCHTL 2004, 113–120.

mind a gyermekek (Maria Ponsee 25.), mind felnőtt nők (Prága/Praha–Hostivař kb. 30 év, Lužice 94. 18–20 év).

3.3. Fésűk

A temetkezésekben a viselet részeként vagy mellékletként értelmezhető fésűk között egy-, ritkán kétsoros példányokat találunk. A késő antikvitástól megjelenő fésűk alapanyaga a könnyen és olcsón beszerezhető csont vagy a szarvasagancs, melyek előállításához nem kellett nagy technológiai tudás, egyszerű esztergálásra, fagegmunkálásra alkalmas eszközökkel és/vagy az arra szakosodott műhelyekben készültek el.¹³⁴⁹

Míg a római korban főként háziállatok csontjaiból készítették eszközeiket,¹³⁵⁰ addig a kutatott időszakban jellegzetesen a gímszarvas agancsát használták fel a háromrétegű fésűk készítéséhez (ezek előfordultak a császárkorban is).¹³⁵¹ Ez összefügghetett a vadászattal és a gyűjtögetéssel is, ám a leletek mennyisége és a korszak tendenciája arra utal, hogy a római kor után, a népvándorlás korában és a kora középkorban jelentősebb szerepet kapott a vadászat, mint korábban. A szarvasagancsból készült leletek gyakorisága is ezt támasztja alá.¹³⁵² A rugalmas és erős szarvasagancs a csonttól eltérően nem igényel különféle bonyolult előkészítést,¹³⁵³ így használata jóval egyszerűbb.

A langobard kori egy- és kétsoros agancsfésűk az antik hagyományokat követve háromrétegűek, melyből a középső réteget a fogazott lemezek adják, a két külső réteget a lapos vagy enyhén domború kiképzésű merevítőbordák. A három réteget a fésű hosszától és a középső fogazott lemezek mennyiségétől függően több laposfejű, kisméretű vas-, vagy bronzszegeccsel fogták össze. A fésűk készítése technikája a késő császárkori háromrétegű,

¹³⁴⁹ A késő antikvitásban egyes műhelyek és mesterek egy bizonyos típusú cikkek előállítása szakosodtak, a fésűk készítésére szolgáló műhelyek meseterei (*fabri pectinarii*) szűk szakterülettel rendelkeztek (PETKOVIĆ 1995, 12, 16).

¹³⁵⁰ A római korban a háziállatok csontjainak megmunkálása elterjedtebb volt, mert a meghódított területek gazdaságának megreformálása visszaszorította a hagyományos, mezőgazdaságot kiegészítő vadászatot. A római lelőhelyekről származó állatcsont-maradványok vizsgálata megerősíti ezt a tényt: a vad százalékos aránya a háziállatokhoz (főként marha, ló, sertés, kecske) képest elhanyagolható (PETKOVIĆ 1995, 12).

¹³⁵¹ A gepidák esetében először Csallány D. először hívta fel a figyelmet arra, hogy korszakban a fésűk alapanyaga lehetett szaru, esetleg fa, de ezeknek a nyoma nem maradt meg a sírokban. Ezek talán egy darabból, fémszegecsek nélkül is készülhettek (CSALLÁNY 1961, 251–252; ld. B. TÓTH 2022, 10).

¹³⁵² Bővebben ld. AUFLEGER 1996, 640–649.

¹³⁵³ PETKOVIĆ 1995, 14.

főként kétsoros fésűk (lat. *dense densus*)¹³⁵⁴ megjelenése után általános.¹³⁵⁵ A késő császárkori kétsoros, háromrétegű fésűket megelőző kora császárkori példányok egyrészesek, formailag a hellenisztikus hagyományhoz, míg a kisebb egysoros fésűk La Tène-kori hagyományhoz tekintenek vissza.¹³⁵⁶

3.3.1. Egysoros fésűk

A női temetkezésekből 37 egysoros fésűt ismerünk, melyből 26 a test közeléből került elő. Öt példánynak bizonytalan az eredeti pozíciója a bolygatottság miatt és hat darab került elő biztosan mellékletként. A 37 egysoros fésű a 183 női temetkezés 20%-át, a 26 viseleti helyzetből előkerült fésű pedig a temetkezések 14%-át teszi ki [*ld. 2. táblázat*].

A továbbiakban mind a test közeléből, mind a mellékletként előkerült leleteket tárgyalom.

A pannoniai fésűket a merevítőbordájuk alakja alapján az alábbi típusokba csoportosíthatjuk: *enyhén domború/ háromszög alakú fogójú (1.)* [33. tábl.] és az *egyenes hátú fogóval (2.)* [34. tábl. I.] ellátott fésűkre. Az első csoportnál az enyhén domború vagy háromszögforma sokszor nem elkülöníthető egymástól, egyrészt a kiképzés miatt, másrészt a fésűk erős töredezettsége, kopottsága miatt, ezért nem tartom célszerűnek ezek szétválasztását. Az 1. típusba 28 darab (81%), a 2. típusba öt tartozik (11%). A fennmaradó kisméretű töredékek nem sorolhatók be egyetlen típusba sem.

Pannoniában az 1. típus hossza változatos, 12 cm és 28 cm között mozog, szélességük 3 cm és 5 cm közötti. A merevítőbordák szélessége átlagosan 1,7–2,5 cm körüli, a fogak hasonlóan 1,3–2 cm hosszúságúak. A fésűk hosszától függően különböző mennyiségű, kb. 2–3 cm szélességű, 0,3–0,5 cm vastagságú fogazott lemezt használtak: általában 6–8 sűrűfogazású agancslapot, míg a hosszabb 19–28 cm közötti fésűknél 10–12 lapot. Az egyik leghosszabb ép 25 cm-es fésű Rácalmás 20. sírjából [19.6, 33. tábl. 3] 12 lapból áll. A fogazatuk eltérő sűrűségű, általában a fésűk rossz megtartása miatt nem megfigyelhető. Az ép fésűk többségénél cm-ként 3–5 foggal számolhatunk. A jutasi 196. sír [10.1, 35. tábl. 1] leleténél megfigyelhető, hogy a fogazás az egyik felén finom, sűrű kiképzésű (1 cm-en 5 fog), míg a másik felén szélesebb, durvább fogazatú (1 cm-en 3 fog). Az agancslapok mennyiségétől függően a fésűt

¹³⁵⁴ T. BÍRÓ 1994, 37.

¹³⁵⁵ Készítésükről bővebben ld. THOMAS 1960, 54–56; CSALLÁNY 1961, 252; GALLOWAY – NEWCOMER 1981, 73–90.

¹³⁵⁶ PETKOVIĆ 1995, 21.

több vas-, vagy bronzszegeccsel fogták össze, átlagosan 6–8 darabbal, míg a nagyobb méretű 10–12 laposakat 9–14 szegeccsel.

A 2. típusba sorolt leletek erősen töredékes állapotban kerültek elő, egyedül a schwechati 2. temetkezés [20.2, 34. tábl. I. 1] fésűjéről rendelkezünk dimenziókkal: a 12 cm hosszú fésű 1,6 cm szélességű, melynek fogai hiányoznak.

Az általánostól eltérő szerkezettel bír két fésű: az 1. típusból a jutasi 196. sír állatfejes végű fésűje és a 2. típusból a schwechati 2. sír fésűje. Ezeknek a fogólemeze alatt még egy-egy vékony, egyik oldalán dombú átmetszetű, téglalap alakú lemez helyezkedik el, tehát kettős merevítéssel rendelkeznek.

A pannoniai fésűk között megkülönböztetjük a díszítetlen, és a díszített példányokat. Előbbiek csoportjába az erősen kopott, ismeretlen díszűek is belekerültek (Bécs 1898. [2.2, 34. tábl. II. 1], Hegykő 24. [9.10,]).

Legjellegzetesebb és legalapvetőbb díszítési mód, amikor a fésű alsó és felső peremét 1–3 vízszintes, egymással párhuzamos vonallal keretelték [33. tábl. 1, 34. tábl. I. 1–2]. Tamási 23. sírnál [24.11, 33. tábl. 6] kizárólag az alsó peremét díszítették három vonallal. Az 1. típusnál 25 darabon, míg a 2. típusnál 4 darabon figyelhető meg a vonallal való keretelés.¹³⁵⁷ Ez a 29 példány az egysoros fésűk 81%-át teszi ki.

Néhány fésűt kizárólag kerettel díszítettek, egyéb díszítőmotívum nem lelhető fel rajta: az 1. típusból 10 darab, a 2. típusból 2 darab adatolható.¹³⁵⁸

A kerettel ellátott fésűk között előfordulnak pontkörökkel díszítettek is (11 darab), míg keret nélküli pontkörös fésűk nem fordultak elő az eddig ismert leletanyagban [33. tábl. 2–7, 34. tábl. I. 3–4]. A díszítés egyik variációja, amikor a pontkörök a szegecsek között, azokkal egy egyenest alkotva, sorba rendeződve helyezkednek el. Két szegecs között egy vagy két pontkörös példány Szentendre 29. [22.6, 33. tábl. 5], 33. [22.7, 33. tábl. 5], 61. [22.16], Tamási 23. [24.11, 33. tábl. 6] és Vörs 10. [26.2, 33. tábl. 7] sírjaiból ismertek. Egyes fésűkön a pontkörök elszórva jelentkeznek (Tamási 7. [24.4, 34. tábl. I. 4], Vörs 31. [26.10]), vagy több pontkörből álló dízsor van a szegecsek között (Tamási 50. [24.20]) és a fésű vonalas

¹³⁵⁷ 1. típus: Egy vonallal keretelt: Mannersdorf am Leithagebirge 12., Mohács 4., Szentendre 33. Két vonallal keretelt: Mohács 5., Szentendre 29., 61., Vörs 10. Három vonallal keretelt: Gyöng 5., Jutas 196., Rácalmás 2., 20., Szentendre 54., 56., 68., 85., Tamási 13., 23., 30., 35., 50., 52., Várpalota 18., 30., Vörs 26., 31. 2. típus: Egy vonallal keretelt: Tamási 7., 22. Három vonallal keretelt: Schwechat 2., Szentendre 62. [Katalógusszámokat ld. 2. táblázat].

¹³⁵⁸ Gyöng 5., Mohács 4., 5., Szentendre 54., 68., Tamási 13., 15., Várpalota 30. [Katalógusszámokat ld. 2. táblázat].

peremdíszét követően (Rácalmás 10. [19.4, 34. tábl. I. 3]), vagy a fésű két szélén és a fogazott lemezek peremén (Tamási 30. [24.14]). Előfordul, hogy különböző alakzatot formáltak pontkörösorokkal. Rácalmás 20. sírjában [19.6, 33. tábl. 3] lévő fésűt a szegecsek között több pontkörből álló, fektetett T-alakú mintával díszítették, és az alsó három vonalból álló keretet pontkörösorok szakították meg. Többtagú, hosszanti párhuzamos vonalkötegből álló mintasor és a pontkörös díszítés együttes használata mindössze 4 fésűn figyelhető meg [33. tábl. 8–9], melyek mindegyike egyedi (ld. Jutas 196. [10.1, 35. tábl. 1], Rácalmás 2. [19.2, 33. tábl. 8], Szentendre 56. [22.15, 33. tábl. 9], Vörs 26. [26.8]).

A Cseh-medencéből 11 sírból, míg a Morva-medencéből és Észak-Alsó-Ausztriából 56 sírból került napvilágra egysoros agancsfésű, amely a három régió női temetkezéseinek 43%-a [ld. táblázat]. A típus mindegyikébe sorolható be lelet, melyek megoszlása Pannoniához hasonló, 27 darab az 1. típusba, 5 darab a 2. típusba sorolható. A többi lelet vagy ezektől eltérő (1 darab, háromszög fogó) vagy töredékes, nem rekonstruálható (8 darab), esetleg nem rendelkezünk róluk képpel (25 darab).

A Dunától északra lévő temetők női sírjaiban a fésűk díszítési módja és motívumkincse nem tér el a Pannoniában megfigyelhető változatoktól. Mind a Cseh-medencében, mind a Morva-medencében és Észak-Alsó-Ausztriában a vonalkerettel és/vagy a pontkörökkel díszített példányok dominálnak. Vonalkeretes-pontkörös díszítési mód 5 Cseh-medencei, 6 Morva-medencei és 3 alsó-ausztriai fésűn található meg. A pannoniái fésűkhöz hasonlóan a pontkörök elszórtan, vízszintes vagy függőleges sorokba vagy alakzatokba rendeződve helyezkednek el a merevítőbordákon és/vagy a fogazott lemezek szélein.¹³⁵⁹ A kizárólag kerettel ellátott példányok közül a Cseh-medencéből 2 darab, a Morva-medencéből 9 darab, Észak-Alsó-Ausztriából 2 darab került elő, összesen 13 lelet.¹³⁶⁰ A kizárólag kis vonalakkal álló bevagdalt díszítés különböző változatai (vonalköteg, halszálkaminta, X-mintasor) Pannoniából hiányoznak, míg a Morva-medencében két fésűn is megfigyelhető volt.¹³⁶¹ A Pannoniában többször előforduló bevagdolás és pontkörminta kombinációja a Morva-medencében

¹³⁵⁹ 1. típus: Cseh-medence: Klučov 18. sír [44.3], Klučov 20. sír [44.4], Ločenice IX/3. sír [45.2], Ločenice IX/6. sír [45.5], Světec [53.1]. Morva-medence: Holubice 29. sír [65.8], Lužice 6. sír [66.1], Lužice 46. sír [66.14], Lužice 54. sír [66.17], Lužice 75. sír [66.25], Lužice 94. sír [66.34]. Alsó-Ausztria: Aspersdorf 6. sír [58.2], Neuruppersdorf 20. sír [68.13], Strass 4. sír [74.2].

¹³⁶⁰ 1. típus: Cseh-medence: Ločenice IX/4. sír [45.3]. Morva-medence: Borotice 6/VII. sír [60.1], Borotice 9/IV. sír [60.2], Borotice 27/XXII. sír [60.11], Holubice 7. sír [65.2], Holubice 46. sír [65.16], Holubice 92. sír [65.25], Lužice 61. sír [66.20]. Alsó-Ausztria: Neuruppersdorf 13. sír [68.8], Strass 4. sír [74.2]. 2. típus: Cseh-medence: Prága/Praha–Podbaba 40. sír [49.9]. Morva-medence: Holubice 56. sír [65.17], Lužice 55. sír [66.18]. Alsó-Ausztria: Poysdorf 4. sír [70.1].

¹³⁶¹ 1. típus, Holubice 30. és 105. sírok fésűi [65.9, 65.30].

mindössze egy fésűn figyelhető meg: a lužicei 57. sír [65.19] nagyméretű, jó megtartású egysoros fésűjének domború merevítőbordáját rácsmintával díszítették, a rácsok közé egy-egy pontkört tűztek. A lelet merevítőbordájának mindkét oldalán párhuzamos, függőleges, 6-7 vonalból álló vonalköteg foglal helyez. A merevítőborda két szélén túlnyúló belső lemezeket a merevítőbordával egy magasságban két-két egymás mellé elhelyezett pontkör is díszíti.

A díszítés körébe tartozik a fésűk felső szegélyén túllógó, belső agancslemezek bevagdálása. A fésűket felülről ferdén, rézsús irányban szabályos közönként vagdalták be, így hullámos, recézett felületet kaptak. Ilyen figyelhető meg Jutas 196 [10.1, 35. tábl. 1], Rácalmás 10. [19.4, 34. tábl. I. 3] és Szentendre 68. [22.19, 33. tábl. 1] sírjaiban. Hasonló a Cseh-medencében a svēteci leletegyüttes [52.1] és Alsó-Ausztriában a strassi 4. sír [73.2] fésűinél is megfigyelhető.

A fésűket olykor a hozzájuk tartozó tokkal együtt mellékleték a sírokba. Ezek gyűjtését a pannoniai langobardoknál Bendeguz Tobias, Karin Wiltshke-Schrotta és Michaela Binder végezték el, akik elválasztották az egyenlő és a különböző szélességű lemezekből álló tokokat.¹³⁶² Az előbbi típushoz a Nikitsch 2., Hegykő 34., Szentendre 29. számú temetkezéseket sorolták, míg az utóbbihoz Schwechat 2., Szőlád 13., Brunn am Gebirge 28. és a bécsi 1898. évi sírokat.¹³⁶³ Az általam elemzett női sírokhoz (a többi esetben férfisírok) a bécsi 1898. évi [2.2, 34. tábl. II. 1], a szentendrei 29. [22.6, 33. tábl. 5] és a schwechati 2. [20.2, 34. tábl. I. 1] temetkezések fésűi tartoznak. A bécsi temetkezésben a fésű fogainak egyik oldalán két kisebb méretű, vékony agancslemez, a másik oldalán egy széles lemez figyelhető meg. A tok lemezeinek végét és a fésű egyik oldalán a fogazott agancslemez szélét egy-egy szegeccsel kapcsolták össze, így a tokot ráhajthatták a fésű fogaira. Hasonló technikai fogás figyelhető meg a szentendrei 29. sír fésűjénél. A jó megtartású, egyenletes szélességű két toklemezt a fésűvel egy szegecs fogta össze. A tokot két vízszintes sorban 16 és 15 darab pontkörrel, a fésű felé eső belső oldalát további két párhuzamos, vízszintes vésett vonallal díszítették. A schwechati 2. sír fésűjének tokja az egyenlő széles lemezekből összeállított típusa sorolható. A tok felső részeként rekonstruálták a rézsús vonalakkal bevagdalt téglalap alakú lemezt, amely a merevítőbordák alatt helyezkedett el. Véleményem szerint a lemez a jutasi 196. sír leletéhez hasonlóan díszítő- vagy merevítő funkcióval is szolgálhatott.

¹³⁶² TOBIAS – WILTSCHE-SCHROTTA – BINDER 2010, 293, 49. lj.

¹³⁶³ Nem langobard kori darabokat a kora avar kori Budapest–Pusztadombi út 11. és a Keszthely–Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlői temető „A” jelzésű, korai Keszthely-kultúrák sírjából gyűjtötték össze (NAGY 1993a, 358–359, X. tábla 3; MÜLLER 2000, 348–351, Abb. 7).

A tokos fésűket a Morva-medence női sírjaiban is megfigyelhetjük. Borotice 27/XXII. sírjában [59.11] lévő egysoros agancsfésűhöz négy rossz megtartású, töredékes agancslemez tartozott, melyek egykor a fésűtok részei lehettek. Az egyik simára csiszolt, három-három párhuzamos, vízszintes vonallal keretelt szélű, felületét három vízszintes sorba rendezett pontkörökkel töltötték ki. Ezt két vasszegeccsel is ellátták a szélén. Ezzel a részével rögzíthették a tokot a fésűhöz. A másik lemez hosszabb, peremét három-három vízszintes vonal kereteli. Egy további leletet a holubicei temető 30. sírjából [64.9] is adathatunk.¹³⁶⁴ Az egyoldalas, körszelet alakú fogóval ellátott fésűhöz három agancslaptöredék tartozott. Két vékonyabb téglalap alakú töredék helyenként bevagdalt halszállkamintával díszített. Egy szélesebb töredékes lemez peremét három vízszintes párhuzamos vonalkeret díszíti. Felületét – valószínűleg arányos közönként – négy bevagdalt függőleges, párhuzamos vonalköteg tölthette ki, ez egy helyen figyelhető meg. A fésűt hasonló módon díszítették.

3.3.1.1. Az egysoros fésűk tipológiai fejlődése, kronológiája a Közép-Duna-vidéken

A leletek tanúsága alapján, noha a késő antik műhelyhagyományok a fésűkészítés és a díszítőelemek (pontkör, bevagdolás) esetében is nyomon követhetőek, a korszakban formailag ezektől eltérő, ún. egysoros hosszúfésűket használtak.

Az egysoros fésűk egyik legkorábbi típusa (talán előképe) a prága/praha–podbabai 22. sír [48.22] háromszögletű fogójú fésűje. Hasonlóan korai lelet a záluží-i 58. sír [41.15] fésűtöredéke, amely valószínűleg egy félkörös fogójú példányhoz tartozhatott. Ezek a késő antik fésűtípusok a Cseh-medencében a Vinařice-csoport jellegzetes példányai, amelyek a késő római kortól a 6. századig voltak használatban.¹³⁶⁵ B. Schmidt a közép-németországi leletanyag alapján az egysoros fésűk fejlődési sorrendjét illetően az alábbiakat határozta meg: a háromszög alakú és a félkörös fogóval rendelkező késő császári formák alacsony, tört fogójú és masszív, íves hátú, hosszú fogójú típusokká alakultak át. Ezt fejlődést az 5. század végétől a 6. század folyamán feltételezte.¹³⁶⁶ Tehát a langobard korban jellemző, enyhén ívelt hátú hosszúfésűk feltehetően a késő császárkori púpos- és háromszög fogóval ellátott példányokból fejlődhettek ki.

A prága/praha–podbabai és a záluží-i háromszög- és félköríves fogójú fésűk és a későbbi Meroving kori sírokból származó, hosszú egysoros, íves hátú fésűk közötti átmenet

¹³⁶⁴ Még egy további fésűtok a temető 24. sírjából származik (ČIŽMÁŘ 2011, 147).

¹³⁶⁵ SVOBODA 1965, 329.

¹³⁶⁶ SCHMIDT 1961, 144; TEJRAL 1976, 71.

nem adathozható a Cseh-medencéből. A régióban túlnyomó részt az E2 (langobard) periódus soros temetőiben jelennek meg új leletként a jellegzetes hosszú, pontkörös, vagy bevágásokkal díszített darabok (Klučov 18. [48.3], 20. [48.4], Ločenice IX/3. [44.2], IX/4. [44.3], IX/6. [44.5], Prága/Praha–Hostivař [47.1], Prága/Praha–Podbaba 40. [48.9], Světec [52.1]). Az E1 (tűring) és az E2 (langobard) fázis között kontinuusan meglévő ločenicei temető¹³⁶⁷ fésűi korhatározhatók a legkorábbi időszakra: a madárfejes és a *Strass* típusú kengyelfibulákkal az 5. század végétől a 6. század első harmadáig.¹³⁶⁸ Az említett temető kivételével egyetlen lelőhelyen sem jelent meg a tárgy típusa a 6. századot megelőzően, a többi felsorolt leletegyüttes a fibulák alapján 6. század első harmada utáni időszakra, vagy a század második felére keltezhető.

A langobardok enyhén háromszög, vagy ívelt formájú, esetleg egyenes hátú egysoros hosszúfésűinek jó része Morvaországban fejlődhetett ki. A Morva-medencében a legkorábbi e típusba sorolható fésűk a prelangobard kor legkésőbbi fázisában jelentek meg, ezek jórészt átmeneti formák lehetnek a császárkori és a kései formák között. Ilyen például a šaraticei 5. sír enyhén megtörő magas, háromszög alakú fogóval ellátott rövid egysoros fésűje. A merevítőbordát vertikális bevágásokkal, hullámvonalba foglalt pontkőtmintákkal díszítették. A fésűt J. Tejral a D3 periódusra keltezte (450–470/80).¹³⁶⁹ Hasonlóan korai, átmeneti formák a Nový Šaldorf 41/23. sírjából, emellett a sokolnicei és šlapanicei (női sír) temetkezésekből kerültek elő, melyek pontkörtörökkel és bevagdalt vonalakkal díszítettek.¹³⁷⁰

A hosszú egysoros fésűk fejlődési vonalát próbálta felállítani Masek Zsófia, aki számos Morva-vidéki langobard példányt elemzett. Ezek között is kiemelendő a holubicei 44. sír¹³⁷¹ fésűje, melynek enyhén ívelt oldallapját kettős pontkőrminták díszítik. A fésű Masek Zs. szerint átmenetet képezhet a császárkori egysoros darabok és a langobard hosszúfésűk között, emellett a pontkőrmotívum folyamatos használatáról is tanúskodik. A sírt a temető legkorábbi temetkezéseihez sorolták (470/80–510/520).¹³⁷² Hasonló tipológiai fejlődési szinthez tartozhat a holubicei 105. sír fésűje az enyhén csúcsos fogójával.¹³⁷³ A korai típusokat képviselte a strassi

¹³⁶⁷ DROBERJAR 2008, 15.

¹³⁶⁸ E1 periódus: DROBERJAR 2008, 7, Abb. 5. 2., 11., 18.

¹³⁶⁹ TEJRAL 2005, 178, Abb. 3. A: 1.

¹³⁷⁰ TEJRAL 1976, 71. Utóbbi párhuzamát J. Tejral Szentes–Berekhát 66. sírjából származtatta. Ezt Bóna I. langobard eredetűnek vélte (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 198).

¹³⁷¹ ČIŽMÁŘ 2011, 348, Taf. 15. 44: 1.

¹³⁷² ČIŽMÁŘ 2011, 147, 151.

¹³⁷³ További példákkal és elemzéssel: MASEK 2016, 125–126.

4. sír fésűje,¹³⁷⁴ ezekkel megegyező, enyhén félköríves fogójú típusok már Pannonia-szerte elterjedtek voltak, hasonlóan a Morva-medencében és a Cseh-medencében is. A legkorábbi egysoros fésűk a felsorakoztatott leletek alapján az 5. század utolsó harmadában terjedtek el nagyobb számban a Morva-medencében.

A 6. századi Tisza-vidéken, néhány temetőben is megjelentek a hosszú egysoros fésűk. Bóna I., majd Koncz I. számos analógia felsorakoztatásával a gepida langobard kapcsolatokkal magyarázta jelenlétüket.¹³⁷⁵ A két gyűjtés óta további példányok kerültek napvilágra a tiszaugi és a tiszapüspöki gepida soros temetőkből.¹³⁷⁶

A kései Meroving sírok és a Keszthely-kultúra korai temetkezései alapján az egysoros fésűk használata folytatódott Pannoniában a langobard kor után is. Jó példák a kora avar kori Budapest–Pusztadombi út 11. sírjából és a Keszthely–Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlői temető „A” jelzésű, korai Keszthely-kultúrárs sírjából származó fésűk.¹³⁷⁷ Kölked B temető 438. sírjából¹³⁷⁸ egy áttört, pontkörös díszű fogójú, 22,5 cm-es hosszúságú egysoros példány került elő egy nő mellől, melyet Kiss A. a 6. század utolsó harmadára keltezett a Nocera Umbra típusú fibulák alapján.¹³⁷⁹

A Meroving kör nyugati felében a hosszú egysoros fésűket sokáig langobard eredetűnek tartották, de ma már úgy vélik, hogy nagyjából egyidőben fejlődött ki az említett késő császárkori típusokból.¹³⁸⁰ A nyugati Meroving térségből a késő császárkori formák és a hosszú fésűk közötti átmenetre, belső fejlődésre utaló leleteket gyűjtötte össze Masek Zs. A kizárólag elszigetelt leletek véleménye szerint rávilágítanak arra, hogy olyan formai fejlődéshez hasonló, mint Morvaországban, nem lehet megfigyelni Tübingiától délre és nyugatra, Szászországban, a Cseh-medencében és a gepidák területén sem.¹³⁸¹

A délnémet kronológiában U. Koch a nagyméretű, díszes, egysoros, domború hátú fésűk megjelenését csak a 6. század első harmada után feltételezi,¹³⁸² M. Friedrich a módosított

¹³⁷⁴ TEJRAL 2011a, 65, Abb. 27. 21; MASEK 2016, 125.

¹³⁷⁵ Bóna I. (BÓNA 1993, 147.), majd Koncz I. (KONCZ 2019, 420.) gyűjtése alapján: Hódmezővásárhely–Kishomok 73. sír (BÓNA – NAGY 2002, 293, Taf. 19. 73: 1); Kiszombor 354. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. CXXIX. 1); Szentés–Berekhát 66., 68. sírok (CSALLÁNY 1961, Taf. LXI. 1., Taf. LXXX, 14); Szolnok–Szanda 68., 82. sírok (BÓNA 2002, 311, 313, Taf. 37. 68: 1, Taf. 39. 82: 2).

¹³⁷⁶ Tiszapüspöki–Fehér-tó-part 126/128. sír (ÁTKELŐK 2022, 157, Kat. 120); Tiszaug–Országúti bevágás S-527. sír (ÁTKELŐK 2022, 215, Kat. 288).

¹³⁷⁷ NAGY 1993a, 358–359, X. tábla 3; MÜLLER 2000, 348–351, Abb. 7.

¹³⁷⁸ KISS 2001, Taf. 81. B. 438: 5.

¹³⁷⁹ KISS 2001, 211–212. Részletes elemzését ld. KISS 2001, 202–203.

¹³⁸⁰ GRÜNEWALD 1988, 123–124. Bővebben ld. MASEK 2016, 124–125, 198. lj., 211. lj.

¹³⁸¹ MASEK 2016, 126.

¹³⁸² SD 5–7, 530–600 (KOCH 2001a, 76, Abb. 15. F74).

kronológiában hasonlóan erre az időszakra következtetett.¹³⁸³ A Morva-medencében viszont az első leletek már az 5. század utolsó harmadában megjelenhettek. A langobard fésűk egyik díszítésmódja, a belső, túllógó lemez rézsús bevagdálása valószínűleg a Meroving térséghez köthető sajátosság.

A langobardok itáliai útvonalán húzódó szlovéniai lelőhelyeken is fellelhetők a hosszú egysoros fésűk. Rifnik pri Šentjurju lelőhelyről az 1. típushoz hasonló, domború hátú és minden esetben pontkörrel díszített fésűk női, férfi és gyermeksírokban is előfordultak. A temetkezések a 6. század közepe körüli, utáni időszakra keltezhetők.¹³⁸⁴ Kranj–Lajh temetőjéből 15 egysoros, többnyire az 1. típussal megegyező, bekarcolt és pontkörös díszű darabot ismerünk. A lelőhelyhez köthető, de bizonytalan leletkörnyezetből további négy példány ismert a temető környékéről. A fésűk többnyire nők és gyermekek temetkezéseiből kerültek napvilágra.¹³⁸⁵ A temető leletanyagát feldolgozó Z. Vinski jórészt helybéli műhely termékeivel számol, emellett a langobardok által behozott leletekkel. A temetőből előkerült, valószínűleg fésűkészítő mester sírja (185. sír) és a fésűk nagy esetszáma is a helybéli készítés mellett szólhat.¹³⁸⁶

Az itáliai langobard betelepülők sírjaiba rendszerint hosszú egysoros fésűk kerültek, amelyek egészen a temetkezési szokások és a viselet átalakulásáig, kb. a 7. század első harmadáig előfordultak.¹³⁸⁷ Az észak- és közép-itáliai romanizált temetkezésekbe a férfiak, a nők és a gyermekek mellé egyaránt kétsoros fésűket tettek, csak egy-két esetben volt megfigyelhető egysoros példány.¹³⁸⁸

Összegezve, a tárgytypus belső fejlődése a Morva-medencében a prelangobard kortól a langobard kor végéig megfigyelhető, az 5–6. században, mely kivételes a Meroving kör tekintetében. A nyugati Meroving régió esetében a korábbi kutatásban felmerült, hogy ezek jórészt az antik formák régiónkénti belső tipológiai fejlődése során jöttek létre, de egyelőre nem

¹³⁸³ FRIEDRICH 2016, 126–127, Abb. 63.

¹³⁸⁴ 41. sír: BOLTA 1981, T. 6. 41: 6., 42. sír: BOLTA 1981, T. 7. 42: 8., 57. sír: BOLTA 1981, T. 10. 57: 13., 69. sír: BOLTA 1981, T. 11. 69: 10. A 42. férfisír egy többtagú övgarnitúrával keltezhető, míg az 57. női sír két S-fibulával. Ld. 3.1.1.1.3.1. fejezet (*Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj* típus).

¹³⁸⁵ A 101 langobard kori sír közül 110 fésűvel és 24 sírhoz nem köthető fésűvel számolnak (STARE – VINSKI 1980, 95).

¹³⁸⁶ STARE – VINSKI 1980, 95. A 185. sír vas munkaeszközökkel felszerelt: STARE – VINSKI 1980, Taf. 60. 185, Taf. 61. 185.

¹³⁸⁷ Pl. Nocera Umbra 21. sír (RUPP 2005, 218, Taf. 36. 11.), 68. sír (RUPP 2005, 266, Taf. 84. 4.), 114. sír (RUPP 2005, 309, Taf. 126. 4.), 140. sír (RUPP 2005, 331, Taf. 148. 13.), 150. sír (RUPP 2005, 340, Taf. 157. 13.), 157. sír (RUPP 2005, 343, Taf. 160. 6.), 162. sír (RUPP 2005, 345, Taf. 162. 3).

¹³⁸⁸ RIEMER 2000, 208.

adatolhatóak innen átmeneti leletek. A langobardokat illetően a Morva-medencében kezdték el használni a lelettípust, amely későbbi leletkontextusban tűnt fel a Cseh-medencében és Pannoniában is. Pannoniában a hosszúfésűk használata a langobard foglalással kezdődött, így keltezésük a régiót illetően nem szolgál támponttal. A pontos korhatározást és fejlődési vonalat a többi lelettípus együttes vizsgálatával érdemes csak elemezni, azonban a fésűk a többi tárgyítípushoz hasonlóan nem egy egyenes vonalú tipológiai fejlődést írnak le, hanem különböző műhelykörök vagy mesterek jelenlétével is számolnunk kell.

3.3.1.2. Állatfejpárral díszített fésűk Pannoniából és a Meroving korból (férfi és női sírok)

Az egysoros fésűk *I. típusának* körébe sorolható egy unikális lelet a jutasi 196. sírból [10.1, 35. tábl. 1], melynek széllemezeit állatfejpárral díszítették. A tárgy 19,6 cm hosszú, 4,9 cm széles, kettős merevítőbordával látták el, melyek közül a felső domború, enyhén háromszög ívű, az alatta lévő hosszú, téglalap alakú, lapos átmetszetű. A felső merevítőbordákat a fogazott lemezekhez bronzszegecsek rögzítik. A felső fogólemezek alsó és felső peremét két-két vízszintes, párhuzamos vonallal, a szegecsek között pontkörmotívumokkal díszítették. Az alsó merevítőborda két szélét párhuzamos rézsűs vonalak díszítik, a borda középső kétharmadát kettős függőleges vonalak között elhelyezkedő kettős X-minta. A fogazás az egyik felén finom, sűrű kiképzésű (1 cm-en 5 fog), míg a másik felén szélesebb, durvább fogazatú (1 cm-en 3 fog). A merevítőbordák közé foglalt lemezek felső pereme túllóg a fésű tetején, amelyet rézsűs irányban bevagdaltak. A fésű hátára visszahajló lófejeket vagy *lóprotomékat* a középén összefogott két széllemezről alakították ki, melyek három-három pontkörrel díszítettek.

Fettich Nándor 1951-ben az állatfejeket a II. állatstílus jegyében készült ragadozó-madárfejként határozta meg.¹³⁸⁹ A tárgy rekonstrukcióját először Bóna I. közölte 1956-ban,¹³⁹⁰ majd Fettich N. néhány módosítást végzett rajta a jutasi temető revíziója során 1964-ben.¹³⁹¹ Bóna I. úgy vélte, hogy a fésű egyedülálló a hazai langobard anyagban, de Fettich N. a jutasi temető egy állatfejpár nélküli hosszúfésűjét hozta párhuzamként.¹³⁹² Noha pontos analógiáját a

¹³⁸⁹ FETTICH 1951, 47.

¹³⁹⁰ BÓNA 1956, 194, Abb. 13.

¹³⁹¹ „E fésű eredeti alakját a töredékek alapján 1963-ban rekonstruáltam. A Bóna István által rekonstruált fésű-kép összes lényeges vonásában hibás. A fogak túl vastagok és ritkák; számuk fele sincs az eredetinek; a pontkörös minták között a szegfejek egyáltalán hiányoznak; a fogaknál levő keskeny mezőben pedig szegfejek helyett pontkörök vannak feltüntetve, amik az eredeti darabon teljességgel hiányzanak. A csúcsos ajak, amely a II. stílusú állatfejre annyira jellemző, a „rekonstrukción” eltűnt; az egyébként jellegzetes állatfejet Bóna rajzán nem lehet felismerni.” (FETTICH 1964, 106, 23. j.).

¹³⁹² FETTICH 1964, 16. kép, 3–3a.

régióból nem ismerjük, számos vonásában (díszítés, állatfejpárok) hasonló tárgy lelhető fel mind a Kárpát-medencében, mind Európa nyugati részén:

A fésű méretei és díszítése (pontkör, bevagdolás) jól illeszkedik a Kárpát-medencei langobard kori egysoros hosszúfésűk horizontjába. A belső lemez bevagdálása a korábban bemutatott analógiák alapján (Rácalmás 10. [34. tábl. I. 3], Szentendre 68. [33. tábl. 1], északon: Světec, Strass 4.) egy viszonylag ritkán alkalmazott díszítési mód, amely Pannonián kívül a délnémet régióban, a bajuvárok területén, a tüningeknél, Itáliában és a kontinensen kívül, Britanniában is megjelenik a 6. században.¹³⁹³

Az óbudai Vályog utcai 30. [2.2, 35. tábl. 2] temetkezésből szintén napvilágra került egy állatfejpáros egysoros példány. Kivitelezése viszonylag egyszerűbb, sírbéli helyzete és pontos méretei ismeretlenek, erősen töredékes állapotban őrződött meg. A temetkezést publikáló Nagy M. vadkanfejpárként azonosította a széllemezek kilógó állatprotoméit.¹³⁹⁴

A fésűkön megjelenített állatfejek (madarak, lovak, négylábúak) nem egyedülállóak, gyökereik a késő római műhelyhagyományokra vezethetők vissza: a *Thomas II.* típusú (3. variáns) vagy az ún. *Ammerbuch*-típusú, félkörös fogójú fésűk egyes példányait lófejek díszítik.¹³⁹⁵ Az egysoros, púpos vagy ívelt hátú, állatfejes végű fésűket a 4. századra és az 5. század elejére keltezték.¹³⁹⁶

Pannoniában két 5. század első felére keltezhető síregyüttes is tartalmaz olyan agancsfésűket, melyek középső lemezének két oldalát lófejekkel díszítették.¹³⁹⁷ A lébenyi háromszögfogójú példánynak mind a fogóját, mind a tokját lóprotomék díszítik, emellett a Budapest–Budafoki úti félkörösfogójú fésű épen maradt lófején a vésett vonalak a fejhám szíjait jelzik.¹³⁹⁸ A pontkörös és lóprotomékkal díszített fésűk Galliától a Duna alsó folyásáig általános késő római kori típusok.¹³⁹⁹

A 6. századi leletanyagban szép számban fellelhetőek az állatalakos fésűk, a Felső– és a Közép-Duna-vidéken, emellett az Alpoktól délre, a mai Szlovénia és Észak-Itália területén. A kutatás eddigi álláspontja szerint az Alpoktól északra ritkábban fordulnak elő, s ha fel is

¹³⁹³ GRÜNEWALD 1988, 123, 131–138. lj.

¹³⁹⁴ NAGY 2012, 164.

¹³⁹⁵ THOMAS 1960, 96; BEMMANN 2008, 152–153, Abb. 6. 3. További csoportosítást ld. PETKOVIĆ VI. típus, 1-2. variáns (PETKOVIĆ 1995, t. 13a).

¹³⁹⁶ PETKOVIĆ 1995, 26–27; BEMMANN 2008, 152.

¹³⁹⁷ Gyűjtés és a leletekkel kapcsolatos kérdések ld. BARTHA 2011, 83–95. Legutóbb ld. B. TÓTH 2022, 19–21.

¹³⁹⁸ NAGY 2007, 14.

¹³⁹⁹ B. VÁGÓ – BÓNA 1976, 198.

bukkannak mindegyik eredetét a langobardokhoz kapcsolják, vagy a pannoniai szállásterülethez, vagy Itáliához.¹⁴⁰⁰

A leletek feltérképezése során azonban más kép bontakozik ki:

Korabeli, néhány 6. századi állatfejes fészűt a Közép-Duna-vidék és a Tiszántúl térségéből legutóbb B. Tóth Á. ismertetett a tiszaugi 313. sír madárfejpáros fészűje nyomán.¹⁴⁰¹ A kutató gyűjtése alapján a Kárpát-medencében és környékén előforduló, állatalakos fészűvel ellátott sírok legkorábban az 5–6. század fordulójától keltezhetőek (ld. Tiszaug),¹⁴⁰² de leginkább a 6. században, annak is főként a második felében vagy közepén jellemzőek. A kapcsolódó temetkezésekben talán a (helyi) elit tagjai nyugodhattak, férfiak és nők egyaránt. Azt is kiemelte, hogy az állatok fészűkön való ábrázolásának megvannak a régióbeli előzményei a 4. század végétől–5. század első feléből, de az ábrázolások folyamatosságáról a 6. századig nincsenek konkrét bizonyítékaink.¹⁴⁰³

U. Koch első ízben a klepsauai, majd a mainz–hechtsheimi temető közlésében gyűjtötte össze az általa magasított, kezdetleges zoomorf sarkokkal jellemzett egysoros fészűk csoportját (*Kämme mit hochgezogenen rudimentär zoomorph gestalteten Ecken*). Gyűjtésében Itália, Dél- és Közép-Németország, Pannonia és a Cseh-medence területre fókuszált. Elkülönítette a madárfejes és a kezdetleges állatfejekkel ellátott típusokat, előbbihez 15, utóbbihoz 16 példányt sorolt. A nemek, életkorok és a sírok felszereltsége kapcsán nem tett megállapításokat. A fészűket jórészt a 6. század közepe után keltezte, a délnémet régió 7–8. fázisaira (SD 7–8). A délnémet régió példányainak eredetét az itáliai langobard szállásterülethez kapcsolta.¹⁴⁰⁴ M. Blaich is végzett hasonló összesítést, elsősorban U. Koch klepsauai gyűjtésére alapozva.¹⁴⁰⁵

Gyűjtésem során további 26 példánnyal tudtam kiegészíteni a leletek sorát, emellett pontosítani azok kronológiáját, területi eloszlásukat és az ezeket tartalmazó sírok elemzését, így pontosabb kontextusba tudjuk helyezni a pannoniai egysoros állatfejpáros agancsfészűket, köztük az aquincumi és a jutasi 196. sír példányaikat:

¹⁴⁰⁰ CHRISTLEIN 1966, 81; KOCH 1990, 195–197; BÓNA 1993, 144; KOCH 2011, 37–39.

¹⁴⁰¹ B. TÓTH 2022, 19–20. Ld. Kiszombor-B. 55. sír (CSALLÁNY 1961, 175, Taf. CXXIV. 18). Hauskirchen 13. sír (DIE LANGOBARDEN 2008, 274, Kat 26). Keszthely–Fenekpuszta, Pusztatemplom „A” sír (MÜLLER 2000, 350, Abb. 7–8). Komjatice (PIETA 1987, 417, Abb. IX. 36). Viminacium–Više grobalja 113. sír (IVANIŠEVIĆ – KAZANSKI – MASTYKOVA 2006, 164, Pl. 12). Kranj 11/3. sír (STARE – VINSKI 1980, T. 9. 4). Tiszagyenda–Lakhatom 14. lh (BÁRÁNY – HAJNAL 2010, 88–89, 3. ábra 2). Aradac 112. sír (NADJ 1973, Y 161, 4–5).

¹⁴⁰² B. TÓTH 2023, 111.

¹⁴⁰³ B. TÓTH 2022, 21.

¹⁴⁰⁴ Lelőhelylistával együtt: KOCH 2011, 425.

¹⁴⁰⁵ BLAICH 2006, 159, Abb. 37.

A langobard szállásterület tekintetében ezek Pannoniában [ld. 35. tábl., 36. tábl. I],¹⁴⁰⁶ a Morva-medencében,¹⁴⁰⁷ az Alpok előterében és az Alpok déli részén koncentrálódtak.¹⁴⁰⁸ Észak-Itália területéről nem csak langobard, de romanizált környezetben is előfordultak.¹⁴⁰⁹ A gyűjtésbe vett sírok mindegyikében fegyverekben és viseleti elemekben gazdagon felszerelt férfiak és viseleti elemekben bővelkedő, kis- és kengyelfibulákkal, övcsüngővel eltemetett nők feküdtek. Az itáliai langobard sírok néhány példánya a típus fejlődésének végét jelzik: egy erősen stilizált, a fésű hátának síkjából alig kiemelkedő „állatpárt” formáztak a fésű két végére.

A további gyűjtés által bebizonyosodott, hogy állatfejpáros fésűk nagyobb számban csoportosulnak a Felső-Duna-vidéken a bajuvárok temetőiben is, leginkább fegyveres férfisírokban, ritkábban a helyi szinten gazdagon felszereltnek számító nők sírjaiban is.¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁶ Kajdacs 23. sírjából egy férfi mellől (edény, övgarnitúra, két vaskés) került napvilágra egy stilizált állatfejekkel ellátott bevagdalt hátú és pontkörös díszű fésű (35. tábl. 4; BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 259, Taf. 24. 9). A leletegyüttes keltezése bizonytalan. Tamási 42. gazdagon felfegyverzett (spatha hüvelyveretekkel és kardgombbal, pajzdudor, sax, lándzsa) férfisírjában egy stilizált, talán négylábú állatot mintázó példányt ismerünk, melynek fogóját pontkörökkel és bevagdaltásokkal díszítették (35. tábl. 3; BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 309, Taf. 74. 3). A félgömbös alak felé közelítő pajzdudor és a trapéz alakú kardgomb a 6. század második felére keltezi a temetkezést (MENGHIN 1983, 76–77, 319–320; BÓNA 1993, 126; FRIEDRICH 2016, 109, Abb. 54. 2.1). A hird-homokbányai avar kori publikálatlan temető 53. sírjából egy bevagdalt, félkörökkel és pontkörökkel díszített fésű ismert, melynek két végén egy-egy stilizált állat-/madárfej helyezkedik el, középvonalán két egymásnak háttal álló kettős lófejjel ellátott fogó (35. tábl. 5; JPM Ltsz. 67.1.52.). A temető kb. a 6. század utolsó harmadától keltezhető.

¹⁴⁰⁷ Egy felfegyverzett (ango, lándzsa) férfi mellől, Čejakovice 5b. sírból egy hosszú, pontkörös díszű, a fésű hátára rásimuló állatfejjel ellátott fésű került elő (TEJRAL 2005, 191, Abb. 16. D: 12).

¹⁴⁰⁸ Rifnik pri Šentjuru területén lévő késő antik településen előkerültek langobard kori sírok is. A 41. számú bolygatott temetkezésében egy férfi feküdt, akinek a váza mellől egy hosszú egysoros, kisméretű, madárfejekkel ellátott fésű került elő (BOLTA 1981, 51, T. 6. 6.). A kranji temetőből állatfejjel ellátott, pontkörös díszű példány a 320. női (bronz fejestű, vaskés, bronzcsat) sírból származik, itt az állatfej típusa nem megfigyelhető (STARE – VINSKI 1980, 118, T. 93. 3). A temető 35. sírjából előkerült, enyhén háromszög alakú fogóval ellátott, pontkörökkel és félkörökkel díszített fésűjének két oldala karéjszerűen behajló állatfejet (madár?) mintáz. A női temetkezés egy orsógombot és egy dudoros bronzrudat tartalmazott (STARE – VINSKI 1980, 107, Taf. 18. 7).

¹⁴⁰⁹ Acqui Terme 4. sírjából származó, geometrikus mintákkal díszített, egyenletesen fogazott fésű enyhén háromszög alakú fogóval és mindkét végén állati protomékkal rendelkezik (RIEMER 2000, 204, Taf. 45:2). Párhuzamaként a Roscianoból származó egysoros fésű hozható, melynek nyéllemezésének végén erősen stilizált állatalak vehető ki. A kísérőleletek hiánya miatt azonban egyik fésű sem keltezhető (RIEMER 2000, 204). Crypta Balbiban őrzött leletek között is előfordult egy kisméretű egysoros fésű, pontkörös, bevagdalt díszítéssel és felmenő szögletes sarkokkal, ismeretlen lelőhelyről (ROMA 2012, 403, Kat. II. 4.790). Az itáliai langobard példányokat U. Koch felsorolja. Véleményem szerint ezekhez a darabokhoz tartoznak még Nocera Umbra 27., 49. és 114. sírjainak fésűi (RUPP 2005, 227, 250, 309, Taf. 45. 11, Taf. 68. 12, Taf. 126. B: 4). C: Rupp a fésűket az 1. megtelepedési fázisra keltezte (572–590) (RUPP 2008, 125, Abb. 18). További lelet ismert Sovizzoból. A temetőt a 6. század utolsó évtizedei és a 7. század közé keltezték. A leletekről és a temető kronológiájáról nincsenek pontos információk (CINI – RICCI 1979, 24 nyomán DE MARCHI – POSSENTI 2017, 61–62, Fig. 20., 79. l.). További pontkörökkel és koncentrikus félkörökkel díszített, stilizált madárfejes példány Monselice 741. langobard férfi sírjából került napvilágra, melyet a tausírozott díszű, többtagú vas övgarnitúra keltezett a 7. század második negyedére (DE MARCHI – POSSENTI 2017, 51–52, 61–62, 81, Fig. 19., Tav. V. e).

¹⁴¹⁰ Mömglingen 13. sírjából egy vasabroncsos favödör maradványainak kíséretében került elő egy stilizált állatfejes példány, melynek fogóját pontkörösorral és függőleges, párhuzamos vonalköteggel díszítették (KOCH 1967, 143, Taf. 7. 14). Regensburg-Weinweg 772. sírjából származó töredékes, egysoros kisméretű fésűn egy hosszú pofájú, kerek szemű állatfejbábrázolás vehető ki, amely akár lovat is mintázhat. A temetkezésből egyéb lelet nem került napvilágra (KOCH 1968, 219, Taf. 65. 1). Nordendorf I. temetőjéből szórványként került elő. A

A térség alamann temetőiben viszont csak elszórtan fordulnak elő.¹⁴¹¹ A kontinensen kívül, angolszász területről is ismerünk két példányt, amely a fésűtípus továbbélését és széleskörű, régiókon átívelő elterjedését igazolhatja.¹⁴¹²

Az eddig napvilágra került leletek között az alábbi típusok különíthetők el az állatfejek kialakítása szerint: 1. *leegyszerűsített állatfejjel ellátott fésűk*; 2. *stilizált madárfejes típusok*; 3. *lovat vagy egyéb négylábút ábrázoló típusok*; 4. *teljes állatalakos típusok*.

A 2. típus, a *stilizált madárfejes* fésűk legnagyobb esetszámban a délnémet területekről ismertek, legnagyobb csoportosulásuk a Rajna felső folyásánál figyelhető meg (12 példány). A típus felbukkant Itália (3 példány), Szászország (2 példány), Szlovénia területén is (2 példány), emellett az észak-alsó-ausztriai (1 példány) langobard és a tiszántúli gepida (1 példány) temetőkből is találunk leleteket [4. térkép].

Ezek a típusok jórészt a 6. század utolsó harmadától terjedtek el, de közülük kerülnek ki a korszak állatfejes fésűinek legkorábbi képviselői a 6. század közepe körüli (előtti?) időszaktól, ilyenek lehetnek a türing és a Kárpát-medencei leletek is. A korai temetkezések

háromszögekbe rendezett pontkörös díszű fésű végén egy ráhajló hosszúnyakú állatfej (ló?) figyelhető meg. A tárgy leletkörnyezete ismeretlen (TRIER 2002, Taf. 145. 3). Kelet-Bajorországból, Straubing–Bajuwarenstrasse 428. sírjából egy gazdagon felfegyverkezett férfi lába mellől egy pontkörös díszű, kampós csőrű madarat (?) mintázó fésű került elő (GEISLER 1998, Taf. 139. 9). A fésű párját a temető 453. sírjában találjuk meg, kissé eltérő, félkörökbe foglalt pontkörös girlandszerű díszítéssel. A fésű a sír végében feküdt (GEISLER 1998, Taf. 155. 8). A 620. férfisír fegyverekkel gazdagon felszerelt (balta, spatha, 3 sax), amelybe egy egysoros, pontkörös díszű, bevagdalt hátú fésű volt helyezve. Az állatfej ráhajlik a fésű hátára, alig kivehető, hosszú pófájú állat (GEISLER 1998, Taf. 218. 5). A 717. sírba temetett nő a 6. század második felére keltezhető, Kápolnásnyék–Peigen típusúhoz közelálló kengyelfibulával, és két, középen kőberakásos S-fibulával volt ellátva. A hosszúfésű pereme pontkörös, a két végén lévő állatfej szinte rásimul a testre, hosszú pófájú állat lehet. A fésű a sír végében volt (GEISLER 1998, Taf. 259. 22). A 800. sírban fekvő nőt négyfibulás viseletben temették el. Az elszórt pontkörökkel díszített, bevagdalt hátú fésű két vége töredékes, de az állatfejhez hasonló kiemelkedés fedezhető fel rajta (GEISLER 1998, Taf. 295. 7).

¹⁴¹¹ Sindelsdorf 107. számú temetkezése egy gazdagon felszerelt női sír, két korongfibulával, övcsüngővel. A fésű nagyon jó megtartású, a két végén lévő állatfej hosszú pófájú, rásimul a hátára, egy pontkör szemmel van ellátva. A merevítőborda és a fogazott lemezek szélei pontkörökkel díszítettek, a fogóelmezen felül túllógó agancslapokat rézsűsen bevagdalták (MENKE – MENKE 2013, 79, Taf. 27. 1a-b). U. Koch 1990-ben említi a truchteltingeni leletet, de 2011-es lelőhelylistájában már nem szerepel. A fésű két állatfejes vége hozzálapul a testhez, enyhén tátott szájú, hosszú pófájú kerek szemű állat. A testét pontkörökkel és bevagdaltásokkal gazdagon díszítették (VEECK 1931, Taf. P. 2). U. Koch a fésűk összegzése során nem sorolta be az általa közzétett klepsaui temető 6. férfi sírjának példányát, melynek sarka kiugró, a stilizált állatfejes példányokra emlékeztet. A temető egyik leggazdagabb férfisírja lószerszámmal, többrészes bronz és vas övgarnitúrával, számos fegyverrel (spatha, lándzsa, veretes sax, pajzs) és bronztállal felszerelt (KOCH 1990, 192, Taf. 5–8).

¹⁴¹² Nagy-Britannia DK-i részén, Swallowcliffe lelőhelyről 7. század második felére, a 7–8. század fordulójára keltezhető női sír került elő, amely tartalmazott egy egysoros hosszúfésűt. Az európai daraboktól eltérően a merevítőbordái igen szélesek, alul íves, felül enyhén háromszög alakú. A közepén pontkör sor húzódik. A fésű két végén felfelé tekintő, tátott szájú állatfejek helyezkednek el (SPEAKE 1989, 98–115; GEAKE 1995, 144, 429, Fig. 4.21. felül). Hasonlóan ívelt bordával rendelkezik egy egysoros agancsfésű Westfield Farm, Ely lelőhelyről, amely a kései észak itáliai, emelt sarkú fésűkkel vonható párhuzamba. A példány egy kiemeleten gazdag női temetkezésből került elő, amely a 7. század végére keltezhető (LUCY et al. 2009, 87, 103, 123–124).

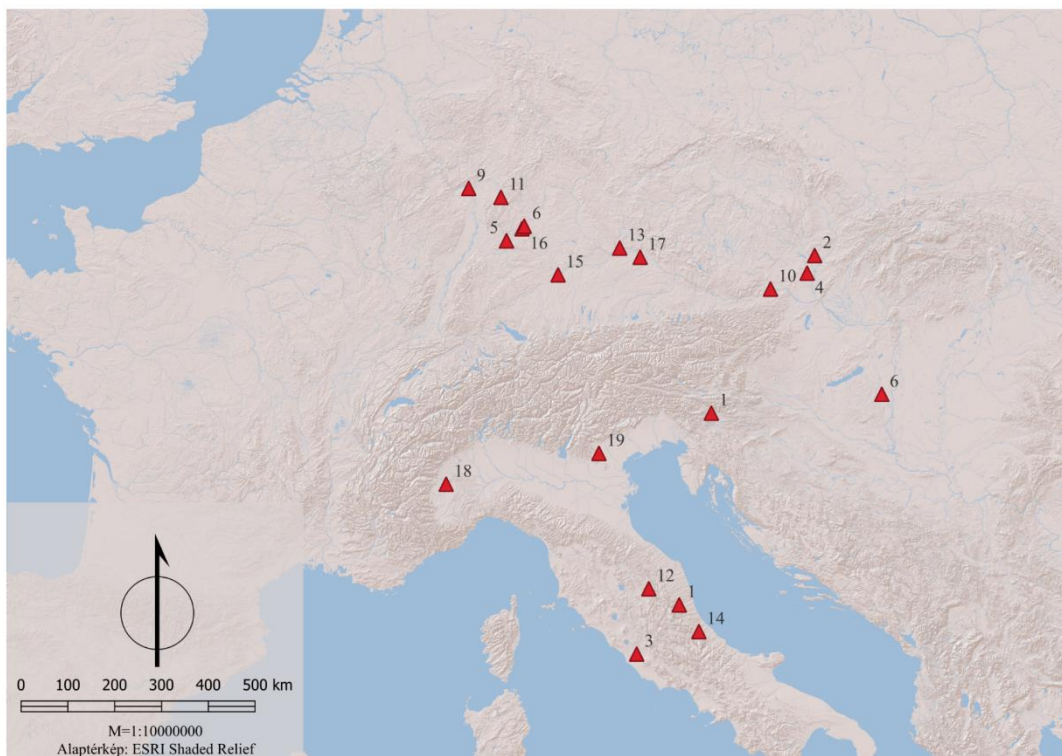
közül kiemelendő a közép-németországi, kriechnai 2. sír, melyet egy korongolt türing típusú korszak keltezik az 5. század utolsó harmadától a 6. század első harmadáig.¹⁴¹³

A 6. század utolsó harmadától és a század végén terjedtek el az általam *1. típusba* sorolt fésűk, amelyek stilizált állatpárokkal díszítettek, vagy egyszerűen a sarkuk van megemelve, amely az állatfejek leegyszerűsödésének tűnik. Az állatfejes fésűk használatának végét jelző leletek is ebben a típusban keresendők, ezt igazolhatja, hogy Itáliában, a langobard temetők utolsó fázisában voltak jelen legnagyobb esetszámban (12 példány). Viszonylag nagy esetszámban fordulnak elő a délnémet régióban a bajuvár (5 példány) és az alamann sírokban (5 példány). A Közép-Duna-vidék langobard korában is jelen vannak a stilizált állatfejes típusok (4 példány), jórészt az érintett temetők legkésőbbi fázisából [5. térkép].

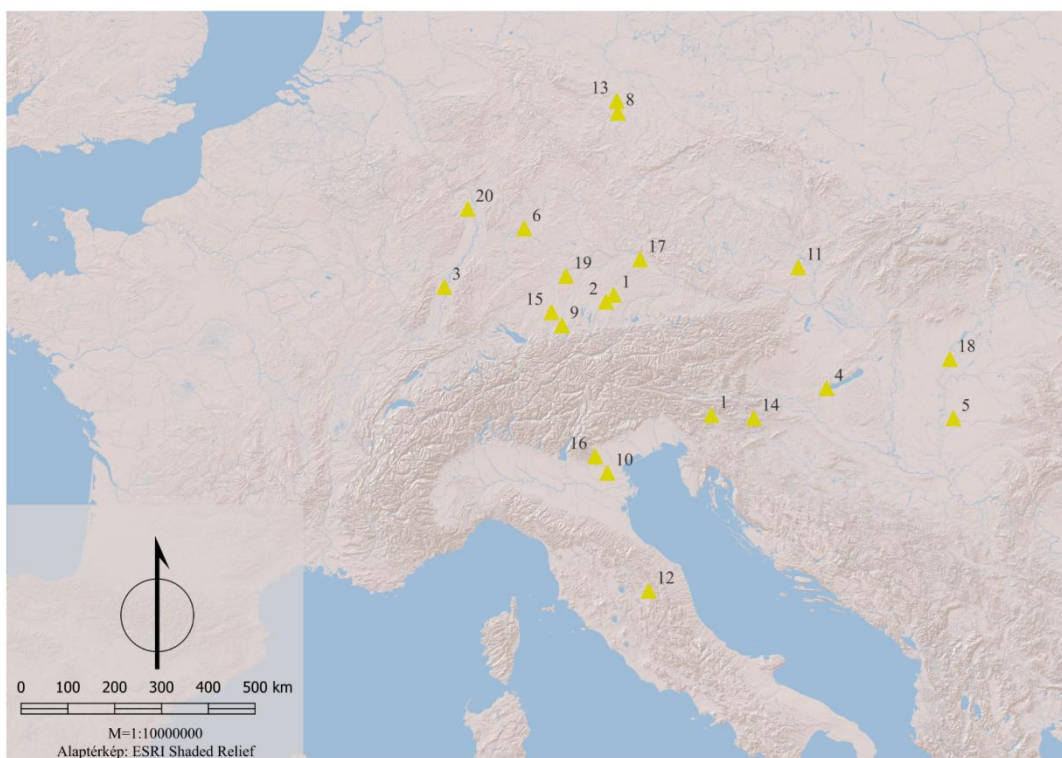
A *3. típus* esetében hasonlóan a 6. század végi keltezés dominál, ezek a jutasírhoz és az aquincumihoz legközelebb álló lófejet vagy egyéb, négylábú állatot mintázó fésűk. A típus kiemelkedően nagy esetszámban van jelen a Kárpát-medencében és környékén: a Morva-medencében (1 példány), a Kisalföldön (1 példány), a Dunántúlon (3 példány), a Tisza-vidéken (1 példány) és a Duna jobb partján, az egykori Felső Moesia tartományban (1 példány) csoportosulnak. Két példány a Felső-Duna-vidéken is megjelent [6. térkép].

Az ezekhez hasonló a teljes állatalakos fésűk (*4. típus*) szintén a Kárpát-medencében és környékén csoportosulnak. Tiszaugon 313. sírjából egy madáralakos fésű, Kranj 11/3. sírjából egy, a *3. típus*hoz hasonló állatalakot, egy valószínűleg négylábút mintázó fésű került napvilágra [7. térkép].

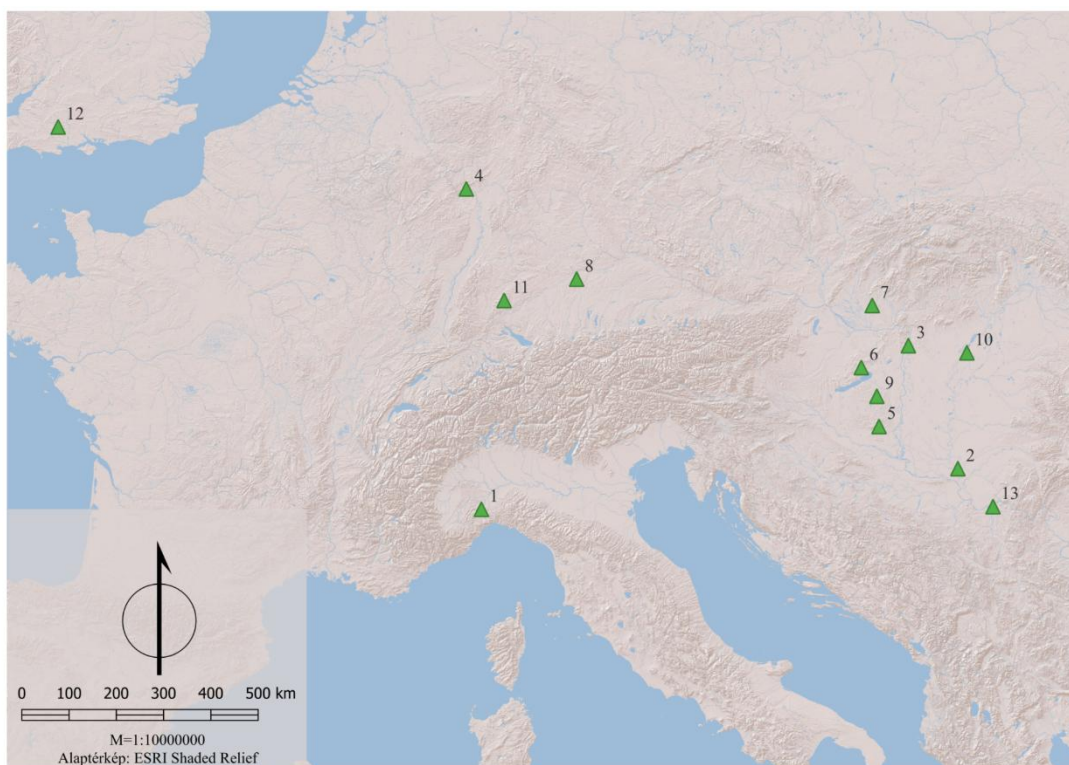
¹⁴¹³ SCHMIDT 1975, 296; Taf. 108:3a.



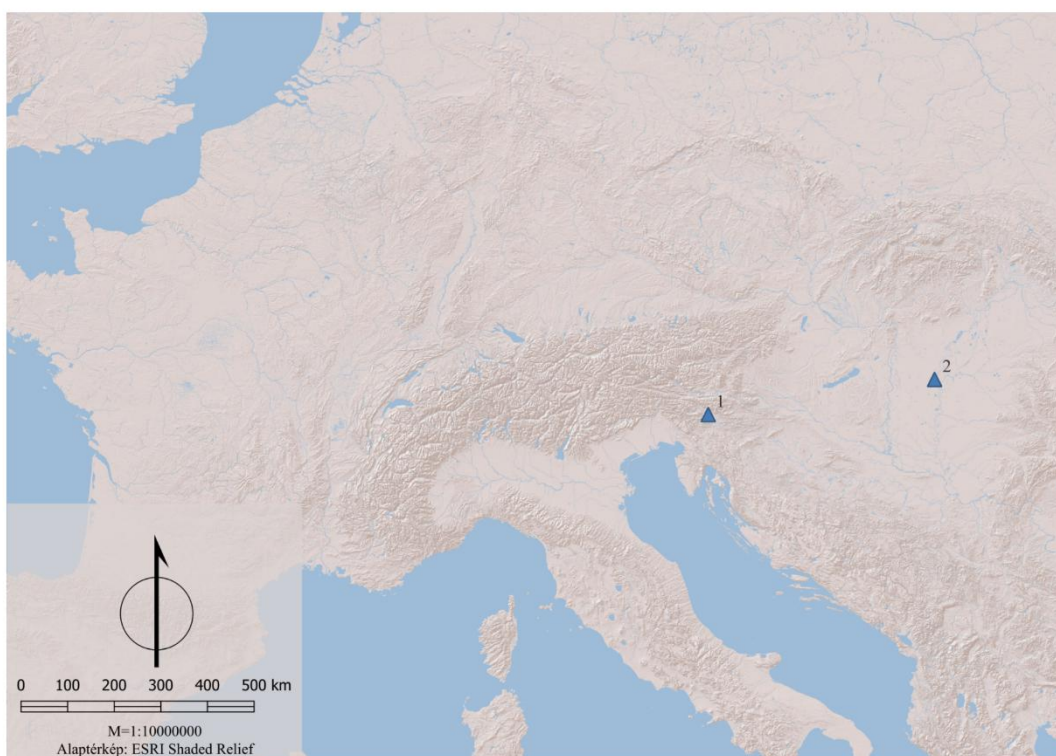
4. térkép: Állatfejpáros fészük a Meroving korban. 1. típus: leegyszerűsített állatfejpárral ellátott példányok.



5. térkép: Állatfejpáros fészük a Meroving korban. 2. típus: stilizált madárfejjel ellátott példányok.



6. térkép: Állatfejpáros fésűk a Meroving korban. 3. típus: lovat vagy egyéb négylábút megjelenítő példányok.



7. térkép: Állatfejpáros fésűk a Meroving korban. 4. típus: teljes állatalakot megjelenítő példányok.

1. leegyszerűsített állatfejjel ellátott fésűk

1. Castel Trosino 122. sír (PAROLI – RICCI 2005, Taf. 111:3). ld. KOCH 2011, 425.
2. Čejakovice 5b. sír (TEJRAL 2005, 191; Abb. 16:D:12).
3. Crypta Balbi, Róma, ism. llhly. (ROMA 2012, 403, Kat. II. 4.790.).
4. Hauskirchen 13. sír (DIE LANGOBARDEN 2008, 274; Kat. 72/26). ld. KOCH 2011, 425.
5. Heilbronn–Horkheim 39. sír (KOCH 1994, 24; Abb. 21). ld. KOCH 2011, 425.
6. Kajdacs–Homokbánya 23. sír (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 259; Taf. 24:9).
7. Klepsau 6. sír (KOCH 1990, Taf. 7:36).
8. Kranj–Lajh 320. sír (STARE – VINSKI 1980, 118; T. 93:3.).
9. Mainz–Hechtsheim 34. sír (KOCH 2011, 456; Taf. 10:12). ld. KOCH 2011, 425.
10. Maria Ponsee 53. sír (I LONGOBARDI 1990, 30; Kat. 1.9ae). ld. KOCH 2011, 425.
11. Mömlingen 13. sír (1952) (KOCH 1967, 143, Taf. 7. 14).
12. Nocera Umbra
 - a. Nocera Umbra 27. sír (RUPP 2005, 227; Taf. 45:11).
 - b. Nocera Umbra 49. sír (RUPP 2005, 250; Taf. 68:12). ld. KOCH 2011, 425.
 - c. Nocera Umbra 67. sír (RUPP 2005, 264; Taf. 82:14). ld. KOCH 2011, 425.
 - d. Nocera Umbra 79. sír (RUPP 2005, 278; Taf. 96:25). ld. KOCH 2011, 425.
 - e. Nocera Umbra 85. sír (RUPP 2005, 385; Taf. 102:12). ld. KOCH 2011, 425.
 - f. Nocera Umbra 114. sír (RUPP 2005, 309; Taf. 126:B:4).
 - g. Nocera Umbra 140. sír (RUPP 2005, 331; Taf. 148:13). ld. KOCH 2011, 425.
13. Regensburg–Weinweg 772. sír (KOCH 1968, 219; Taf. 65:1).
14. Rosciano, ism. llhly. (RIEMER 2000, 204).
15. Schretzheim
 - a. Schretzheim 126. sír (KOCH 1977, Taf. 31:13). ld. KOCH 2011, 425.
 - b. Schretzheim 580. sír (KOCH 1977, Taf. 153:2). ld. KOCH 2011, 425.
16. Sindelsdorf 107. sír (MENKE – MENKE 2013, 79; Taf. 27:1a-b).
17. Straubing–Bajuwarenstrasse
 - a. Straubing–Bajuwarenstrasse 620. sír (GEISLER 1998, Taf. 218:5).
 - b. Straubing–Bajuwarenstrasse 717. sír (GEISLER 1998, Taf. 259:22).
 - c. Straubing–Bajuwarenstrasse 800. sír (GEISLER 1998, Taf. 295:7).
18. Testona (v. HESSEN 1971, Taf. 50:534). ld. KOCH 2011, 425.
19. Vicenza (BOGNETTI et al. 1959, 54; Abb.3). ld. KOCH 2011, 425.

2. stilizált madárfejes fésűk

1. Altenerding 383. sír (SAGE 1984, Taf. 46:2). ld. KOCH 2011, 425.
2. Aschheim–Bajuwarenring 254. sír (GUTSMIEDL–SCHÜMANN 2010, Taf. 79:8). ld. KOCH 2011, 425.
3. Erstein 208. sír (CHATELET et al. 2004, 46; 68). ld. KOCH 2011, 425.
4. Keszthely–Fenekpuszta, Pusztatemplom „A” sír (MÜLLER 2000, 350; Abb. 7–8).
5. Kiszombor–B. 55. sír (CSALLÁNY 1961, 175; Taf. CXXIV: 18).
6. Klepsau
 - a. Klepsau 17. sír (KOCH 1990, Taf. 18:B:17). ld. KOCH 2011, 425.
 - b. Klepsau 24. sír (KOCH 1990, Taf. 24:A:17). ld. KOCH 2011, 425.
7. Kranj–Lajh 35. sír (STARE – VINSKI 1980, 107; Taf. 18:7).
8. Kriebach 2. sír (SCHMIDT 1975, 296; Taf. 108:3a). ld. KOCH 2011, 425.
9. Marktoberdorf
 - a. Marktoberdorf 78. sír (CHRISTLEIN 1966, 81; Taf. 20:20). ld. KOCH 2011, 425.
 - b. Marktoberdorf 79. sír (CHRISTLEIN 1966, 81; Taf. 21:7). ld. KOCH 2011, 425.
10. Monselice 741. sír (DE MARCHI – POSSENTI 2017, 81, Tav. V. e).
11. Neuruppersdorf 17. sír (WERNER 1962, Taf. 49. 15). ld. KOCH 2011, 425.
12. Nocera Umbra 86. sír (RUPP 2005, 287; Taf. 104:3). ld. KOCH 2011, 425.
13. Osendorf 2–3. sír (SCHMIDT 1976, 363; Taf. 175:7c). ld. KOCH 2011, 425.
14. Rifnik pri Šentjuru 41. sír (BOLTA 1981, 51; T.6:6).
15. Sontheim 72. sír (NEUFFER–MÜLLER 1966, Taf. 13:A1). ld. KOCH 2011, 425.
16. Sovizzo, ismeretlen sír (CINI – RICCI 1979, 24 nyomán DE MARCHI – POSSENTI 2017, 61–62, Fig. 20.).
17. Straubing–Bajuwarenstrasse
 - a. Straubing–Bajuwarenstrasse 428. sír (GEISLER 1998, Taf. 139:9).
 - b. Straubing–Bajuwarenstrasse 453. sír (GEISLER 1998, Taf. 155:8).
18. Tiszapüspöki–Fehér-tó-part 50/51. sír (ÁTKELŐK 2022, 119; Kat. 17).
19. Unterthürheim 71. sír (GRÜNEWALD 1988, Taf. 16:7). ld. KOCH 2011, 425.
20. Westhofen 108. sír (GRÜNEWALD – KOCH 2009, 1101 F 3735). ld. KOCH 2011, 425.

3. lovat vagy egyéb négylábút ábrázoló fésűk

1. Acqui Terme 4. sír (RIEMER 2000, 204; Taf. 45:2).
2. Aradi/Aradac 112. sír (NADJ 1973, Y 161, 4–5). ld. B. TÓTH 2022, 20.
3. Budapest III. Vályog utca 8. 30. sír [Kat. 2.2].
4. Eltville 185b. sír (BLAICH 2006, 157; Taf. 98). ld. KOCH 2011, 425. [: stilizált állatfejes típus.]
5. Hird–Homokbánya 53. sír (JPM, Pécs, Ltsz. 67.1.52.).
6. Jutas 196. sír [Kat. 10.1].
7. Komjatice (PIETA 1987, 417; Abb. IX.:36). ld. B. TÓTH 2022, 20.
8. Nordendorf I, szőrvány (TRIER 2002, Taf. 145:3).
9. Tamási–Csikólegelő 42. sír (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 309, Taf. 74. 3).
10. Tiszagyenda–Lakhatom 14. lh (BÁRÁNY – HAJNAL 2010, 88–89; 3. ábra 2). ld. B. TÓTH 2022, 20.
11. Truchtlfingen (VEECK 1931, Taf. P:2).
12. Swallowcliffe (SPEAKE 1989, 98–115; GEAKE 1995, 144; 429, Fig. 4.21).
13. Viminacium–Više grobalja 113. sír (IVANIŠEVIĆ – KAZANSKI – MASTYKOVA 2006, 164; Pl. 12). ld. B. TÓTH 2022, 20.

4. teljes állatalakot mintázó fésűk

1. Kranj–Lajh 11/3. sír (STARE – VINSKI 1980, T. 9:4). ld. B. TÓTH 2022, 20.
2. Tiszaug 313. sír (B. TÓTH 2022, 19–20). ld. B. TÓTH 2022, 20.

Míg a pannoniai egysoros fésűk díszítése viszonylag egységes az állatfejpárokkal ellátott típusok esetében is (keret, egyszerű vonalak/bevagdalsok és pontkörök), a délnémet, bajuvár, alamann és a későbbi itáliai csontművességben ezektől eltérő kombinációkat, motívumokat alkalmaztak. A keret mellett jellegzetesek voltak a bevagdalt rézsűs minták, a bekarcolt dupla félkörívek, melyek közét sokszor pontkőrsorral töltötték ki és a spirálokban elhelyezkedő pontkőrsorok. A pontkörök elhelyezése sokszor sűrűbb ebben a térségben és gyakoribb az X-alakú bevágások használata. Ezek együttes kombinációja és jól elkülönülő csoportja hiányzik Pannoniából.

A jutasi fésűhöz (3. típus) tipológiai szempontból a közel áll az aschheimi 254. sír lelete (2. típus), melynek állatalakja a jutasihoz hasonló a jól elkülönülő madárcsőrt leszámítva [36. tábl. II. 1]. A fésűt egy ma már nem rekonstruálható, agancslapokból álló tokba helyezték, melynek bevagdalt díszjele a jutasi alsó merevítőbordáján is megfigyelhető. A temetkezés a 6. század végére, 7. század elejére keltezhető.¹⁴¹⁴ Ezekkel párhuzamba állítható állatalak jelenik meg egy nordendorfi darabon is (3. típus) [36. tábl. II. 2].¹⁴¹⁵ Összetételben, díszítésben és méretben a sindelsdorfi 107. sír (nagy méretű, enyhén ívelt hátú, loábrázolással, bevagdalt háttal) fésűje áll legközelebb a jutasihoz [36. tábl. II. 3].¹⁴¹⁶ Utóbbi temetkezés a leletösszetétel alapján a 6. század második felére keltezhető.¹⁴¹⁷ A jutasi fésű motívumkincsét tekintve szinte teljesen megegyezik a pannoniai darabokkal, a két különleges részletét – borda bevagdalsója, kettősmerevítés – leszámítva, amely jóval ritkábban figyelhető meg.

A jutasi fésű analógiái felsorakoztathatók a kajdacsai 23. sír [35. tábl. 4] lelete esetében is, viszont a tamási 42. sír [35. tábl. 3] példánya eltérő, kissé domborúbb fogólemezzel és pontkörökkel díszített fogója inkább a klasszikus pannoniai egysoros fésűk felépítését és motívumkörét idézi. A fogólemez keretének rézsűs bevagdalsójához hasonló díszítés Pannoniából és a délnémet régióból is ismert, Keszthely–Fenekpuszta, Pusztatemplom „A” sírjából [36. tábl. I. 1] és Altenerding 383. sírjából [37. tábl. 1], melyek stilizált madárfejjel díszített példányok.

Az állatfejpáros példányok között különleges helyet foglal el a dél-pannoniai régióban lévő, Hird–Homokbánya avar kori temetőjéből (53. sír) származó darab [35. tábl. 5; JPM Ltsz. 67.1.52.]. A közel 20 cm hosszúságú, egyenes fogójú agancsfésű két végét egy-egy stilizált

¹⁴¹⁴ GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 247.

¹⁴¹⁵ TRIER 2002, Taf. 145. 3.

¹⁴¹⁶ MENKE – MENKE 2013, 79, Taf. 27. 1a-b.

¹⁴¹⁷ MENKE – MENKE 2013, 79.

fejábrázolás díszíti: ebből az egyik letört, a másik lekopott. A megmaradt állatfej utalhat csőrös madáralakra, de inkább lovat vagy egyéb négylábú fejét mintázza. A fésű közepén két egymásnak háttal ábrázolt lóalakot faragtak ki a középső fogazott lemezek felső peremén. A fogólemez két végét rácsmintával díszítették, középen két koncentrikus félkörökből álló motívumsor húzódik, melyben szabályos közönként elhelyezett pontok foglalnak helyet. A fogólemezeket további elszórt pontkörmintákkal díszítették. Az állatfejeket hasonló pont és pontkörmintákkal díszítették. A temetkezésből egy huzalfülbevaló és egy huzalkarika került napvilágra, melyek nem keltezhetőek. Véleményem szerint Pannoniában a hirdi fésű esetében beszélhetünk délnémet importról. A fésű kettős állatfejpárja és fogója egyedi a térségben, de a félköríves, pontkörökkel kitöltött mintasor és a sűrű hálóminta is kiemeli a pannoniai műhelyek termékei közül. Hasonló díszítésmóddal ellátott, de félkör alakú széllemezű egysoros fésű Pannoniából Keszthely–Fenékpuszta, Ókeresztény bazilika lelőhely 3. sírjából került napvilágra.¹⁴¹⁸ A díszítés Itáliában is visszaköszön az Acqui Terme-i 4. sír [37. tábl. 2] és a Nocera Umbra-i 86. sír [37. tábl. 3] állatfejespáros példányain, továbbá a délnémet régióban a schretzheimi 580. sír [37. tábl. 4] darabján. Állatfejpárok nélküli analógiája Straubing 248. női sírjából [37. tábl. 5] ismert, melynek tokja, díszítésmódja és a fogója is a hirdi fésűvel vonható párhuzamba.

Összességében a fésűk a felsorakoztatott temetkezések alapján mind viseleti elemekben, mind mellékletekben gazdagon felszerelt női (aranyozott ezüsthíbulák, többtagú övcsüngő) és férfi temetkezésekből (fegyverzet) kerültek napvilágra. A jutasi leletegyüttes beilleszkedik ebbe a körbe az aranylemezgyöngyökkel és az aranyozott ezüsthíbulákkal (két kengyelfibula, egy S-fibula). Az aquincumi sír a bolygatások ellenére szintén egy eredetileg jól felszerelt temetkezést sejtet (rekeszes koronghíbulák, bullaimitációk). A két érintett pannoniai férfi sírja közül a tamási 42. leletegyüttese szintén beilleszkedik ebbe a körbe.

A keltezhető temetkezések alapján az állatfejprotoméval ellátott hosszúfésűk a 6. század közepe után terjedtek el legnagyobb számban, elterjedésük súlypontja a század utolsó harmadára, a század végére és a századfordulóra tehető. A legkorábbi variánsok talán a madárfejjel ellátott típusok. Az egyik (feltehetően) legkorábbi, 6. század eleji példány a közép-németországi türing szállásterülethez köthető, de a fésű elszigetelt lelet, a mai tudásunk alapján

¹⁴¹⁸ A sírt a 6. század utolsó harmadára keltezték (DIE LANGOBARDEN 2008, 293, Kat. 87/3). A fésű széllemezei kiugró, félköríves kiképzésű, de nem sorolható az állatfejes példányok körébe. A fésű párhuzam nélküli, a hirdihez hasonlóan importáru lehetett.

más hasonló jellegű lelettípus nem ismert a régióból ebből a periódusból. Az állatfejes fésűk legnagyobb számban a Kárpát-medencében és a Felső-Duna-vidéken, a mai délnémet régióban és Észak-Itáliában csoportosulnak. A szinte megegyező keltezésű leletegyüttesek miatt a típus adaptációjának pontos irányvonala kérdéses, de az egyes régiókban mindig a helybéli ízlésvilág és díszítési mód érvényesült. A fésűtípus a korábbi helybéli, késő antik és 5. századi előzményekből indulva közel egyidőben, önálló fejlődési vonalon is kialakulhatott egyes régiókban (pl. Kárpát-medence, délnémet régió). A lelettípus kései „divatja” indokolhatja azt, hogy a pannoniai langobard temetőkben ritkábban jelentek meg egyes típusok, míg az itáliai lelőhelyeken nagy számban ismertek a legkésőbbi, stilizált állatfejes változatok. Az itáliai állatfejpáros fésűtípusok stílusa inkább a Felső-Duna-vidéki bajuvár, alamann leletekkel vonhatók párhuzamba, mint a pannoniai példányokkal, így ezek délnémet importként vagy helybéli terméként jelenhettek meg a helybéli temetkezésekben, nem pannoniai hatásra.

A jutasi fésű a 6. század utolsó harmadára keltezhető, délnémet régió példányaival mutatja a legnagyobb hasonlóságot a díszítőelemek kombinációja alapján (állatpár típusa, bevagdolás a felső bordán), de a teljes állatalakot, a négylábút és a lófejet mintázó fésűk kiemelkedő koncentrációban vannak jelen a 6. századi Kárpát-medencében és közvetlen szomszédságában. A fésű jegyei (díszítési mód, állatfej pár, mértetek, kivitel) nem zárják ki, hogy helybéli műhely termékeként tarthassuk számon, a technológiai tudás helyben is adott volt. Az aquincumi példány ily módon nem elemezhető, de keltezése megegyezik a jutasival.

3.3.2. Kétsoros fésűk

A női temetkezésekből hét darab kétsoros fésűt ismerünk, melyből kettő a test közeléből került elő, további négy példány a sírbetöltésből, a koporsón kívüli területről, bolygatott vagy ismeretlen helyzetből. A hat fésű a női temetkezések 3%-át teszi ki. A továbbiakban mind a test közeléből, mind a mellékletként előkerült leleteket tárgyalom [*ld. 2. táblázat*].

A pannoniai kétsoros fésűk kis száma nem teszi indokolttá altípusok létrehozását. A téglalap alakú merevítőbordák átmetszete a bezenyei 53. sír [1.12] és a tamási 26. sír [24.12, 34. tábl. III. 1] példányainál enyhén domborúak, a mohácsi 3. sír [16.2, 34. tábl. III. 2] esetében lapos. A középső lemezek széle minden esetben egyenesen levágott, nem profilált kialakítású. Az ép, mérhető hosszúságú fésűk teljes hossza 8,4–10 cm közötti, teljes szélességük 4,6 cm, a merevítőbordák szélessége 1,3–1,9 cm közötti. A bordák közé általában négy (Tamási 26.) vagy öt (Bezenye 53., Mödling 2. [17.2]) agancslapot szorítottak, melyek sűrűn fogazottak, mindkét

oldalán öt-hat (Bezenye 53., Mohács 3., Tamási 26.) foggal cm-ként. A fésű agancsszereléseket három vagy négy bronz vagy vasszegecs fogja össze.

Díszítés egyedül a mohácsi 3. sír fésűjénél figyelhető meg, ahol a két bevágott vízszintes, párhuzamos, kettős vonalból álló kereten belül, a szegecses között kettős, rézsűs irányú pontkörminták helyezkednek el. A tárgyalt példány és a bezenyei lelet esetében a merevítőbordák két oldalán bevagdalt függőleges vonalak figyelhetőek meg, amelyek a fogazás kialakítása során keletkeztek. Díszítetlen darab a schwechati 16. sírból [20.6, 34. tábl. III. 3] került napvilágra.

A Dunától északra mindössze két töredékes lelet ismert női sírból, az egyik Borotice 27/XVI. [59.10], a másik Holubice 97. [64.28] temetkezéseiből. Mindkét példánynál a fogazott lemezek kisméretű töredékei őrződtek meg. A boroticei esetében kiemelendő, hogy a szélső fogazott lemez került napvilágra, amelyet gazdagon díszítettek kettős U-alakú vonallal, közte pont és pontkördíszekkel. Alsó-Ausztria Dunától D-re fekvő részén, Freundorfból (422. obj., 61.1) egy ép kétsoros példány került napvilágra, melynek díszítése ismeretlen.

3.3.2.1. A kétsoros fésűk tipológiai fejlődése, kronológiája

A kétsoros fésűforma hosszú múltra tekint vissza, a típus már a Kr. e. 2. évezred végén kialakulhatott a Mediterráneumban.¹⁴¹⁹ A háromrétegű kétsoros fésűk a Kr. u. 3. század végétől, 4. századtól kezdve voltak jelen tömegével az egykori Római Birodalom területén, a Duna menti tartományokban, megjelenésük az új temetkezési szokások térhódításával, a hamvasztás felhagyásával magyarázható.¹⁴²⁰ Pannoniában szintén a késő római kortól lehettek használatban.¹⁴²¹ A formájuk a 4. századtól kezdve jórészt változatlan, ezért kronológiai különbséget nem minden esetben lehet meghatározni.¹⁴²²

A langobard korban megmaradt a pannoniai provinciális fésűk alapformája és díszítési módja (ld. provinciákban jellegzetes pontkörös díszítés¹⁴²³). Ugyan a térségben korábban jellemző volt a fésűk szélének profilált kiképzése,¹⁴²⁴ a 6. században már csak az egyszerű, egyenesen levágott, főként díszítetlen példányokat készítették. Az egy- és a kétsoros fésűk

¹⁴¹⁹ PUGSLEY 2003, 14. Bővebben ld. BÓZSA 2016, 120.

¹⁴²⁰ MARTIN 1991, 48; B. TÓTH 1994, 289.

¹⁴²¹ T. BÍRÓ 1994, 36; TEJRAL 1997, 325. Salamon Á. és Barkóczi L. szerint a lelettípus a hun-gót-alán *foederati* népcsoportokkal együtt jelenik meg Pannoniában (SALAMON – BARKÓCZI 1978, 199). Bővebben ld. 3.2.1. fejezet. Hasonlóan: OTTOMÁNYI 2001, 54.

¹⁴²² NAGY 2004, 145; MASEK 2016, 113–114.

¹⁴²³ OTTOMÁNYI 2001, 49.

¹⁴²⁴ MASEK 2016, 109.

arányát és az előbbi típus variabilitását tekintve nem tartom valószínűnek, hogy ebben az időszakban és/vagy régióban készültek a langobard temetkezésekből napvilágra került kétsoros példányok.

Az Alföldön a kétsoros fésűk első feltűnése a 4–5. század fordulójától figyelhető meg, az 5. század első évtizedeiben a szarmata telepeken és a gepidáknál folytatódott a használatuk.¹⁴²⁵

Pannoniában a langobard kort követően a Keszthely-kultúras sírokban is előfordulnak és egészen a 9. századig követhető a jelenlétük.¹⁴²⁶ Pannonia Saviában, ahol a langobardok romanizált lakosságra települtek, a kétsoros sűrűfésű marad az uralkodó típus (Kranj).¹⁴²⁷ A Morva-medence langobard kor előtti horizontjában a kétsoros példányok nagyon ritka leletnek számítanak, használatuk a langobard korra szinte eltűnt (ld. mindössze két lelet). A kétsoros fésűk a késő római időszakban, a régió D1 fázisban (360/370–400/410) bukkantak fel.¹⁴²⁸ Ezzel szemben az alamannok és a bajuvarok esetében csak a 6. század végén csökkent a jelenlétük. Tübingiából az 5. századi sírhorizontból hiányoznak és csak a 6. század közepétől jelentek meg. A Felső-Rajna-vidéken is később, csak a késő Meroving korban váltak népszerűvé.¹⁴²⁹ Itáliában, a félsziget északi és középső részén lévő 4–7. századi temetkezésekben találhatók meg a kétsoros agancsfésűk a romanizált temetkezésekben.¹⁴³⁰

3.3.3. A fésűk viselete, sírba helyezésének módja és jelentéstartalma a langobard korban

Az egy- vagy kétsoros agancsfésűk a női temetkezésekből a test közeléből vagy a koporsón kívüli területről, egyértelműen mellékletként kerülhetnek napvilágra.

Az egyértelműen mellékletként (9 sír) eltemetett fésűk a koporsón kívül, a koponya közelében helyezkedtek el.

A koporsón belül, a szorosan a koponya mellől előkerülő leletek három temetkezésben feküdtek a koponya jobb oldalán (Jutas 196., Rácalmás 2., Tamási 13., 22.), négy esetben a koponya bal oldalán (Gyöng 4., Szentendre 79., Vörs 10.). Két sírból csak a koponya környéke ismert, mint előkerülési hely (Várpalota 30., Vörs 35.). Mindegyik temetkezésben egysoros

¹⁴²⁵ PINTYE 2009, 169–176; MASEK 2016, 106. A térség női temetkezéseiben az 5. század első felétől gyakori mellékletnek számítanak (RÁCZ 2016, 309).

¹⁴²⁶ MÜLLER 2010, 189.

¹⁴²⁷ BÓNA 1993, 144.

¹⁴²⁸ TEJRAL 2005, 109.

¹⁴²⁹ MASEK 2016, 106. Bővebben ld. SCHMIDT 1961, 144; BLAICH 2006, 153–157. A Felső-Duna-vidéken U. Koch az 5. század második felétől keltezi őket (SD 2–3, 460–510) (KOCH 2001a, 71, Abb. 12. X86).

¹⁴³⁰ RIEMER 2000, 203.

példányok voltak. A szorosan a koponya mellől származó fésűket a fésűfogakkal kifelé, a fésülés irányába (Gyönk 4., Vörs 10., Tamási 13.) és a koponya felé (Rácalmás 2.) is fordíthatták.

A felsőtest környékén a felkar külső felén és a felkar és a test között fordultak elő. A mohácsi 5. sírban a bal felkar mellé egy kétsoros fésűt helyeztek, míg a szentendrei 29. sírban az egysorosat, fogakkal kifelé. A jobb felkar és a test közötti területről tamási 35. sírjából került napvilágra, fogakkal a test felé fordítva. A három temetkezés esetében a halott mellé helyezett mellékletként tartható számon a tárgytypus. A leletek környezetéből egyéb, esetlegesen táskatartalomként rekonstruálható tárgytypus nem került elő.

A test alsó részéről, a medence környékéről két esetben adatoltak agancsfésűt. A két érintett temetkezés (Bécs 1898., Schwechat 2.) korábbi, nem dokumentált feltárásokból származnak, így a tárgyak pontos helyzete nem rekonstruálható.

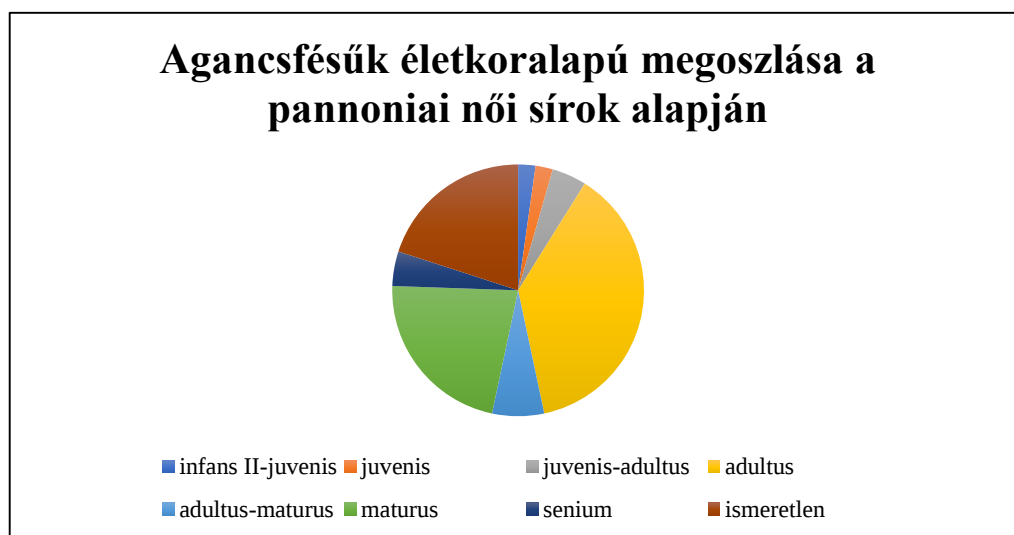
A fésűk legtöbb esetben a test bal oldaláról lógó övcsüngő részei lehettek: a bal comb külső feléről hét (Mohács 2., Rácalmás 10., Szentendre 54., 62., 68., Tamási 50., Várpalota 18.), a belső feléről két esetben (Mödling 2., Tamási 23.) voltak adatolhatóak, vagy egyedüli leletként, vagy más, övcsüngőhöz tartozó tárgyak kíséretében. Az alsó lábszárak környékéről három esetben kerültek elő (Rácalmás 20., Szentendre 33., 61., Tamási 7.). A szentendrei 61. sír eltemetettjének esetében a lábak közötti övcsüngő végére lehetett felfűzve, felakasztva. A rácalmási 20. sírban fekvő nagyméretű példány és a szentendrei 33. sír, láb végében elhelyezett fésűje valószínűleg mellékletként azonosíthatóak.

Az agancsfésűk mellékletként a koporsón kívüli területről, a felkarcsontok környékéről, a láb végéből, az alsó lábszár környékéről is előkerülhettek (14 sír). A combok környékéről származó agancsfésűk az övcsüngő elemeinek bizonyulnak (10 sír).¹⁴³¹ A szorosan a koponya mellé elhelyezett (7 sír) fésűk szerepét egyrészt a hajviselettel hozzák összefüggésbe, másrészt mellékletként határozzák meg.¹⁴³² Ezek valószínűleg hajba tűzve, vagy egyszerűen a fej mellé helyezve kerülhettek a halott mellé és méretükből fakadóan sem képezhették a viselet részét.

¹⁴³¹ Övcsüngő részeként további párhuzamokat ld. KOCH 1977, 91; GRÜNEWALD 1988, 122; AUFLEGER 1996, 642; LOSERT – PLETESKI 2003, 223; B. TÓTH 2022, 13.

¹⁴³² Csallány D. 1961-ben néprajzi adatok alapján arra jutott, hogy a halottat utoljára megfésülték és vele együtt teheték a sírba a fésűjét. A hajviselettel semmi összefüggést nem látott (CSALLÁNY 1961, 251; ld. B. TÓTH 2022, 9). B. Tóth Á. 1994-ben hangsúlyozta, hogy az agancsfésűk merevsége miatt nem valószínű ezek hajviseletben való szerepe (B. TÓTH 1994, 290). Nagy M. a fésűk elhelyezkedéséből kifolyólag megfontolandónak tartja a funkciót (NAGY 2004, 144). Egyszerű mellékletként tekint rá H. Losert az altenerdingi bajuvár temetőjében is (LOSERT – PLETESKI 2003, 222).

Az összességében 45 sírból származó agancsfésű az általunk ismert életkoradatok alapján főként felnőtt nők mellől kerültek napvilágra, ezek közül az adultus korcsoporthoz 17 sír (38%) köthető, melyhez további 3 sír kapcsolódik melyben az adultus és a maturus határán lévő nő nyugodott (7%). A felnőtt korcsoport túlsúlyát a 10 maturus korú nő temetkezése is gyarapítja (22%). A fiatal felnőtt (juvenis-adultus) és az idős, senium korcsoportot 2-2 (4–4%), míg a gyermek (infans II-juvenis) és a juvenis korcsoportot 1-1 (2–2%) sír gyarapítja [12. kép].



12. kép. A fésűk megoszlása életkorok alapján.

A fésű sírba kerülésének okára és hiedelemvilágbeli hátterére is érdemes kitérni. T. Bíró Mária szerint keletről hatolt be a birodalomba a fésűkkel kapcsolatos transzcendentális hiedelem. Véleménye szerint legkorábban a Kr. u. 2. században tűntek fel a kétsoros fésűk egyes római sírábrázolásokon több piperetárgy és a női foglalkozásokhoz kapcsolható tárgyak kíséretében (tükör, hajtű és orsó), majd csak a késő római korban kerültek a női sírokba.¹⁴³³

Bózsa Anikó disszertációjában megkérdőjelezi T. Bíró M. álláspontját és rávilágít a keleti eredet bizonytalanságára. Egyrészt a „kelet” lokalizálása, meghatározása sem egyértelmű, másrészt több példát is hozott a kora császárkori hamvasztásos sírokban megmaradt fésűleletekre. Ezek bizonyítják, hogy a fésűk az ÉNy-i provinciákban is kapcsolatba kerülhettek a halottkultusszal már a Kr. u. 1. században és nem csak a késő császárkor idejében. Bózsa A. véleménye szerint a fésű, hasonlóan a többi testápolás során alkalmazott eszközhöz, az elhunyt túlvilági életét hivatott komfortosabbá tenni, emellett fellépett, mint női attribútum.¹⁴³⁴

¹⁴³³ T. Bíró 1994, 36.

¹⁴³⁴ BÓZSA 2016, 136.

Egyes vélemények szerint a fésűk óvó-védő jellegét erősíthették például a császárkori fésűk nagyméretű fogólapjára bekarcolt állatábrázolások (őzbak, szarvas), de a későbbi, egysoros hosszúfésűket szegélyező állatfejek is (ld. Jutas 196).¹⁴³⁵

3.4. Tűk

A pannoniai női temetkezésekből 20 darab, a viseletben különféle funkciót betöltő tű ismert, ez a 183 sír 11%-át teszi ki.

Anyaguk és díszítésük alapján négy típus különíthető el (kapcsolódó sírokat ld. 3. táblázat):

A bronz- vagy ezüstpéldányok között önálló típust alkotnak a *véssett díszű, vagy díszítetlen tűk* (1.), melynek első altípusát *a vízszintes bordákkal egyenlő közönként tagolt* darabok alkotják (1.a.), ebből hét példány ismert [38. tábl. 1–7]. A másik altípus, mint (1.b.) a *díszítetlen tűk* ritkábban bukkannak fel Pannoniában, előbbiből egy, utóbbiból öt példány került napvilágra [38. tábl. 8–12].

A 2–4. típusok szintén kis esetszámban képviselik magukat. A *fejestűk* (2.) egy [38. tábl. 13], a *bronzdrótból csavart tűk* (3.) egy [38. tábl. 14], a *vastűk* (4.) három sírből ismertek [38. tábl. 15].

A lelettípus mérete változó, hosszuk 8–18 cm közötti, átmetszetük kerek és 0,3–0,5 cm közötti. A kis esetszám miatt a típusok között releváns méretbeli különbségek nem figyelhetőek meg.

A tűket már kislányok (inf. II, 1 sír: Szentendre 86.) és fiatal lányok (juv. 2 sír: Mohács 2., Tamási 5.) sírjaiban is megtaláljuk, de mind a fiatal felnőtt, felnőtt nők (juv.-ad. 3 sír: Jutas 196., Szentendre 56., Szólád 21; ad. 3 sír: Szentendre 29., Tamási 13., Tamási 52; ad.-mat. 1 sír: Szentendre 33; mat. 2 sír: Hegykő 3., Vörs 17.), mind az idősebb nők (sen. 1 sír: Szentendre 43.) viseletének részét képezhették. Az életkorok, a tűtípusok és a tűk hossza között nem állapítható meg összefüggés.

A lelettípus Pannoniától északra, a Morva-medencében is használatban volt: Čejakovice 26.,¹⁴³⁶ Holubice 86. [64.22], 89. [64.23], 95. [64.27] és 107. [64.31], Lužice 55. [65.18], 95. [65.35], 116. [65.42] és Velké Pavlovice 10. [74.3] sírjából kerültek napvilágra. Ezek mindegyike egyszerű, díszítetlen forma. A langobard korhoz kötött két kranji temetkezésből

¹⁴³⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 223–224.

¹⁴³⁶ Katalógusban nem szereplő, publikálatlan temető. A tűt ld. TEJRAL 2005, 191, Abb. 16. C: 7.

(17. és 292.) ismertetett B. Tóth Á. az 1.a. altípushoz hasonló tűket további párhuzamként, ezek mindegyikre bordázott, profilált típusú, a 292. sírból származó példány stylus-tű.¹⁴³⁷

A késő antik időszak tűviselete, emellett a korabeli stylus-tűk a 4–7. század folyamán hatással voltak a női divatra Európában. A Meroving kor esetében a klasszikus hagyományok jelentős átalakulását és újraértelmezését kell figyelembe venni.¹⁴³⁸ A 6. századi Pannoniában a tűk a viseletben is több szerepet is betölthettek:

A legtöbb esetben (10 sír) a koponya mellől, általában annak jobb oldaláról, vagy a homlokon keresztbefektetett helyzetből kerültek elő. A tárgyalt helyzetben minden tűtípus megtalálható volt (1.a. típ. 4 sír, 1.c. típ. 3 sír, 2. típ. 1 sír, 3. típ. 1 sír, 4. típ. 1 sír), az 1. típus nagyobb esetszámából kifolyólag többször képviselve volt.

A tű haj- és fejviseletben a Mediterráneumban jelent meg, a haj fátyollal való eltakarásának divatja innen jutott el Alpoktól északra fekvő régiókba. A 4. század környékén a Rajna-Weser környéki és az Elba-menti germán törzsek, emellett a belőlük kialakuló frankok és alamannok viseletében jelentős szerepet töltöttek be, amely a Meroving kor elején is fennmaradt. Először párban, a fej két oldalán viselték a kisméretű, gömbös fejű tűket, amely fátyol- vagy fejkendőviseletre utalt. Ez a ruhadarab nagyon vékony anyagból készülhetett. A hajtűk vastagságához képest (kb. 0,5 cm) a halántéktűk szára rendkívül vékony volt (kb. 0,1 cm).¹⁴³⁹

A 6. század folyamán a halántéktűk jórészt eltűntek, a fej körüli viseleti helyzetben általában egyetlen vastagabb bronztűt találunk (ld. 1. típus), ezzel a germán nők a hajukat (Haarnadel) vagy a fátylukat (Haubennadel) tűzhették meg, általában a koponya jobb oldalán. A viseleti mód mind a bajuvár, alamann, frank soros temetőkben ismert volt.¹⁴⁴⁰ Pannoniában a Keszthely-környéki temetőkben a hajtűk már a késő antik temetkezésekben is megjelentek, egészen a 6–7. századig, de típusaikat tekintve nem egyeznek a Meroving kori példányokkal.¹⁴⁴¹

A langobard kori női temetkezések tanúsága alapján ezeket a lányok már fiatal koruktól egészen idős korukig hordhatták (inf. II-sen. között). Az infantia II. korcsoportához két sír, a

¹⁴³⁷ B. TÓTH 2018, 502. Kranj–Lajh 17. sír: STARE – VINSKI 1980, Taf. 13., 292. sír: STARE – VINSKI 1980, Taf. 88. A Szlovéniából előkerült stylus-tűk részletes tipológiai elemzését ld. ČAVAL 2013, 197–248.

¹⁴³⁸ Bővebben, kutatástörténeti vonatkozással ld. VIDA 1999.

¹⁴³⁹ VIDA 1999, 566–567; Bővebben ld. MÖLLER 1982, 15–18; GRÜNEWALD 1988, 76; MARTIN 1995, 50; LOSERT – PLETESKI 2003, 49–50.

¹⁴⁴⁰ MÖLLER 1982, 15–18; LOSERT – PLETESKI 2003, 49–50; B. TÓTH 2018, 502.

¹⁴⁴¹ MÜLLER 2010, 186–188.

juvenis korcsoporthoz 2 sír, a juvenis-adultushoz három sír, az adultushoz három sír, az adultus-mathoz egy sír, a maturushoz két sír, a seniumhoz egy temetkezés köthető, de legtöbbször a fiatal felnőtt, juvenis-adultus közti korcsoportban jelent meg.

A halántéktűket az idők folyamán felváltó nagyméretű, olykor díszes tűk nem csak a fej egyik oldalán, hanem a mellkason is előfordultak. Az 5–6. században a Földközi-tenger térségében a romanizált nők gyakran tűvel kapcsolták össze a ruhájukat, emellett előfordultak a mellkason viselt korongfibula mellett is a kendőt vagy fátlyat rögzítő példányok.¹⁴⁴² Alamannia területén jellegzetes viseleti mód volt a keresztben, a mellkas felett fekvő fejestű, amely valószínűleg köpeny összetűzésére szolgálhatott. Ez legtöbb esetben a többfibulás viseletet felváltó, egy korongfibulával összefogott ruházat esetében fordult elő, vagyis a 6. század végén jött divatba.¹⁴⁴³

A jutasi 196. sírból [10.1] ismert bordázott végű ezüstitű (1.a. típ.) viseleti helyzete unikális Pannonia langobard kori temetkezéseit tekintve, de beleilleszkedik a 6. század végi nyugati Meroving divatba: a tű a mellkasról került elő egy S-fibula kíséretében.

A Kárpát-medence avar korában sem ismeretlen jelenség a mellkason lévő ruhazáró stylus-tű. Budakalász–Dunapart 104. sírjából a mellkas tájkáról egy hosszú, 16,1 cm-es darab került napvilágra.¹⁴⁴⁴ A budakalászi sír esetében Vida T. nem zárja ki a lehetőségét, hogy egy nehezebb, vastagabb anyagból készült köpenyt vagy sálát is zárhattak a masszív, vastag stylus-tűvel, nem feltétlenül a vékony fátlyol rögzítésére szolgálhatott. A temetkezés a 7. század második felére keltezhető.¹⁴⁴⁵

A tárgytypus további négy temetkezésből került elő az övcsüngő részeként, a lábak közötti területről vagy a bal comb külső részéről. Ebben a viseleti helyzetben közvetlenül az övzalagra lehettek függesztve más egyéb használati vagy amulettkarakterű tárgy kíséretében,

¹⁴⁴² VIDA 2018, 99.

¹⁴⁴³ MARTIN 1991, 71. További előfordulásuk az Alpoktól északra: A kaiseraugsti megfigyelések is jól igazolják, hogy a rövid, díszítetlen formák helyett az idők folyamán a hosszabb, díszített formák váltak általánossá. Ezeknek azonban más funkciójuk volt: a kisméretű ezüstitűk mindig a fej környékén helyezkedtek el, míg 6. század végén az összes többi bronz- és vastűt a sírban a mellkason vagy a felkar és a váll területén találták meg köpeny- vagy fátlyolzáró funkcióval (MARTIN 1991, 71). Ch. Grünwald unterthürheimi elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy a 6. század elejéig elterjedt kisebb méretű hajtűk a század folyamán hiányoztak a temetkezésekből és csak a 6. század végén tűntek fel újra a női viseletben. Újbóli megjelenésüket a négyfibulás viselet eltűnésével hozta összefüggésbe (GRÜNEWALD 1988, 76).

¹⁴⁴⁴ VIDA 1999, 565.

¹⁴⁴⁵ VIDA 1999, 568. Avar kori tűk viseletéről bővebben ld. VIDA 1999. További gyűjtés a Kárpát-medence kora avar kori tűviseletéhez kapcsolódóan ld. VIDA 2018, 109–110.

vagy a táskába is tehették őket. Funkciójuk kérdéses, mind bronz- (1.c. típ. 2. sír), mind vaspéldányok (4. típ. 1. sír) kerültek elő ebből a kontextusból.

Az övcsüngő feltételezett helyén egyes Felső-Duna-vidéki temetőekben is megjelentek. Unterthürhiemben az övcsüngő környékéről kizárólag vaspéldányok kerültek elő.¹⁴⁴⁶ Altenerdingben egy fiatal lány és hét felnőtt nő temetkezésében bukkant fel tű a medence és a combok közötti területről. Az altenerdingi temetkezések többnyire vastűket tartalmaztak, de megjelent egy díszes, aranyozott ezüst madárfejes tű is ebben a helyzetben.¹⁴⁴⁷

Funkciójuk tekintetében a langobard kori példányok vagy eszközként¹⁴⁴⁸ kerültek az amulettfüggőre, vagy a vasból készültek valamilyen akasztó-/rögzítőszerreppel is bírhattak a fém függesztőtagokhoz hasonlóan.¹⁴⁴⁹

Viseleti helyzetüktől függetlenül az egyes altípusokat az alábbi módon jellemezhetjük:

A pannoniai dísztűk 1.a. altípusát és a vele párhuzamban álló leleteket legutóbb Koncz I. és B. Tóth Á. részletesen elemezték,¹⁴⁵⁰ mely megállapítások az 1. típus többi altípusára (1.b.) egyaránt vonatkoznak. Ezek a nyugati Merovingoknál, főként az alamann és bajuvár, de a frank temetőekben is felbukkantak mind a fiatal lányok, mind a felnőtt nők temetkezéseiben. A kísérőleletek régióként eltérő összetételűek, nem feltétlenül a gazdag női temetkezések kísérői.¹⁴⁵¹ Az észak-itáliai langobard kori temetőekben az 1. típushoz tartozó tűk jelentek meg leggyakrabban.¹⁴⁵² Az 1. típus mindhárom viseleti módban előfordult (fej mellett, mellkas, övcsüngő).

A 2. típusba tartozó fejestű a hegyközi temetőből nem jellemző a 6. századi horizontra, a Meroving kori soros temetőkből is hiányzik. Felső végén bikónikus, gömbben végződő alakja

¹⁴⁴⁶ GRÜNEWALD 1988, 77.

¹⁴⁴⁷ LOSERT – PLETESKI 2003, 245.

¹⁴⁴⁸ A vastűk gyakorlati funkciójával kapcsolatban felmerült, hogy konyhai eszközként is alkalmazhatták, mivel több esetben késsel, néha kanállal is előkerültek, mind női, mind férfi sírokból. U. Giesler-Müller és Ch. Grünewald húsnjársként, villaként is értelmezték a tárgytipusokat (GIESLER-MÜLLER 1992, 68; GRÜNEWALD 1988, 190–191; LOSERT – PLETESKI 2003, 245). Egyes bronz stylus-tűk esetében kanalas végű piperetű és lyukasztó funkció is felmerülhet (VIDA 2018, 100).

¹⁴⁴⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 245. Fém függesztőtagokról ld. 3.6.9. fejezet.

¹⁴⁵⁰ KONCZ 2015, 329; B. TÓTH 2018, 501–503.

¹⁴⁵¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 49–50. A nyugati Meroving térség bronztüinek gyűjtése: KOCH 2001a, 560–560, Liste 19.

¹⁴⁵² Ld. Cividale–San Mauro: AHUMADA SILVA 2010, tav. 105. 21/5, 27/5, 51/5, 39/5. Nocera Umbra: RUPP 2005, Taf. 20. 6. (10. sír), 21. 4. (11. sír), 49. 2. (31. sír), 78. 1. (64. sír), 79. 3. (66. sír), 84. 2. (68. sír), 85. 3. (69. sír), 101. 2. (85. sír), 106. 6. (87. sír), 115. 3. (100. sír), 116. B: 2. (101. sír), 118. 5. (105. sír), 120. 1. (107. sír), 121. A: 5. (108. sír), 126. A: 2. (113. sír), 148. 3. (140. sír), 149. B: 2. (144. sír), 154. 3. (148. sír). A Nocera Umbra-i temetőben a fej környékén megjelentek a korai halántéktűkkel megegyező méretű (max. 6 cm) ezüst, gombosfejú tűtípusok is (ld. Taf. 20. 5., Taf. 43. C: 1., Taf. 71. 2., Taf. 102. A: 11., Taf. 116. B: 3a-b., Taf. 161. 4.

a császárkori fejestűkre emlékeztet.¹⁴⁵³ Az antik darabok között ismertek gömbös, félgömbös vagy poliéderez végű, kisméretű fejestűk, melyek használata a 6. századig kontinuus lehet,¹⁴⁵⁴ de a hegykői hossza, arányai és alakja sem egyezik meg ezekkel. A közel 16 cm hosszúságú bronztű a korabeli Meroving profilált példányokkal mutat kapcsolatot.

A 3. típus bronzdrótból csavart tűje nem jellegzetes a korszak soros temetőiben. Analógiái ismeretlenek számomra. A kisméretű példány vastagságával inkább a korábbi, alamannoknál is ismert halánték-/fátyoltűkkel áll szoros kapcsolatban.

A 4. típusú vastűk különböző formában tűntek fel a kora középkori soros temetőkben. A langobard kori egyszerű, fej nélküli példányok mellett gyakoriak a poliéderez vagy gömbös fejű darabok, melyek tipológiailag a késő antik ezüst- és bronzpéldányokból vezethetők le. Viseletük (egyszerű és fejes típusok) a késő antikvitástól a késő Meroving korig követhető a Meroving kultúra területén.¹⁴⁵⁵

U. Koch alapján a délnémet régióban a díszű korai típusai (madárfejestűk, kisméretű fejjel rendelkező tűk, átlukasztott ezüst fejestűk) az 5. század második harmadától egészen a 6. század első harmadáig élnek a viseletben (SD 1–4, 430–530).¹⁴⁵⁶ A 6. század második harmadától a század végéig már a kiszélesedő, ellaposodó fejű bronz stylus-tűk voltak használatban (SD 5–7, 530–600).¹⁴⁵⁷ Ennek megfelelően H. Losert a langobard kori tűkhöz hasonló profilált díszű haj- vagy fátyoltűket a 6. század végére és a 7. századra keltezte.¹⁴⁵⁸ A Felső-Rajna-vidéken is csak a 6. század közepe után jöttek divatba a profilált díszű bronztűk kései típusai (langobard 1. típushoz hasonlóak) és egészen a 7. század közepéig voltak használatban.¹⁴⁵⁹ A Morva-medencében feltűnő bronztűket tartalmazó leletegyütteseket J. Tejral hasonlóan a 6. század közepétől a század végéig keltezte.¹⁴⁶⁰

Összességében, a langobard kori leletcsoportban a 4. típust alkotó vastűk nem bírnak keltezőértékkel. Az 1–3. típus keltezőértéke hasonlóan bizonytalan a langobard korban. Az 1. típusba tartozó profilált tűtípusok az analógiák alapján talán leghamarabb a 6. század első harmada környékén jöhettek divatba. Keltezésükhöz a pannoniai lelettípusok belső

¹⁴⁵³ Fejes csonttűket ld. PETKOVIĆ 1995, 13–15.

¹⁴⁵⁴ MARTIN 1991, 71; MÖLLER 1982, 35.

¹⁴⁵⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 245. Bővebben ld. MÖLLER 1982, 32–34; GRÜNEWALD 1988, 75; MARTIN 1991, 72–73, Abb. 39. 8–10; MARTI 2000, 67–69.

¹⁴⁵⁶ KOCH 2001a, 71, 73, Abb. 12. X1, F48, X2, Abb. 13. X3, X4, X5.

¹⁴⁵⁷ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. F55.

¹⁴⁵⁸ LOSERT – PLETESKI 2003, 49.

¹⁴⁵⁹ NR 7–8 (SIEGMUND 1998, 205).

¹⁴⁶⁰ TEJRAL 2005, 146–148.

kronológiájával talán közelebb kerülhetünk. A viseleti módok keltezőrétékével kapcsolatban kiemelendő, hogy a fej mellett viselt fátyol-, vagy hajtűk, továbbá az övcsüngőn viseltek a 6. században bármikor megjelenhettek, míg a mellkason, kisfibulával párban hordott példányok már a késő Meroving korra jellemzőek, a 6. század végére, utolsó harmadára.

3.5. Övcsatok

A ruházatot körülfogó bőr- vagy textilszíj rögzítésére különböző típusú övcsatokat alkalmaztak. A 183 női temetkezés közül 106-ból összesen 114 darab csat került napvilágra, vagyis a sírok 58%-ból [*ld. 4. táblázat*].

A csatokat elsődlegesen a karika és a pecek kombinációja alapján jól körülhatárolható típusokra lehetett elkülöníteni. A csatkarika alapján három típus határolódik el: ovális-, négyszögletes- és kör alakú. A csatpecek három típusa az alábbi: az egyszerű egyenes, vagy enyhén elvékonyodó; a pajzsostövisű; az egyszeresen- vagy többszörösen tagolt típusú. A csatkarika és csatpecek kombinációja nyolc csattípust adott ki.

A tipológia harmadik szempontja a szíjszorító megléte volt. Minden típusnál az „a” jelzésű a szíjszorító nélküli, a „b” jelzésű a szíjszorítóval rendelkező altípus.

A végső tipológiában azokat a típusokat jelöltem meg kizárólag, amelyhez kapcsolódik lelet (vagyis az „a” és „b” jelzések nem minden esetben kerültek rögzítésre):

1. *Ovális vagy enyhén D-alakú csatkarikájú, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel:*
 - a. szíjszorító nélküli;
 - b. szíjszorítóval ellátott: téglalap alakú szíjszorítóval ellátott.
2. *Ovális csatkarikájú, pajzsos tövisű, ráhajló pecekkel:*
 - a. szíjszorító nélküli;
 - b. szíjszorítóval: háromszög alakú szíjszorítóval ellátott; téglalap alakú szíjszorítóval ellátott.
3. *Ovális csatkarikájú, széles bázisú és/vagy tagolt, ráhajló pecekkel:*
 - a. szíjszorító nélküli;
 - b. szíjszorítóval ellátott [szegeccsekkel és négyzet alakú szíjszorítóval ellátott; téglalap alakú szíjszorítóval ellátott].
4. *Ovális csatkarika pecek nélkül.*

5. *Négyszögletes csatkarikájú, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel:*
 - a. szíjszorító nélküli.
6. *Négyszögletes csatkarikájú, pajzsos tövisű, ráhajló pecekkel:*
 - b. szíjszorítóval ellátott [háromszög alakú szíjszorítóval ellátott].
7. *Négyszögletes csatkarika pecek nélkül.*
8. *Kerek csatkarikájú, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel*
 - a. szíjszorító nélküli.

A besorolható leletek mellett 18 példányról nem rendelkezünk ábrázolással, méretadatokkal, ezek vagy a gyűjteményekben az évek során vagy selejtezésre kerültek, vagy nem közreadott temetkezésekből származnak [táblázat].

3.5.1. Övcsat, 1.a. típus

Ovális, vagy enyhén D-alakú csatkarikájú csatok, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel

Az ovális, hosszovális, enyhén D-alakú és félovális formájú csatok a női viselet legáltalánosabb elemei: összesen 60 sírból 70 példány került napvilágra, ez a 106 övcsatot tartalmazó temetkezéseknek ez több mint felét teszi ki (57%) [ld. 39. tábl. 1–6].

Alapanyag szerint a vascsatokat részesítették előnyben masszivitásuk miatt, összesen 63 leletet jegyezhetünk az 53 női temetkezés esetében, ez az 1.a. típusban a leletek 90%-át teszi ki. Ezek mellett megjelentek különböző öntött réz alapú ötvözetből készült (6 db) és ezüstcsatok (1 db), melyek az 1.a. típus 10%-át alkotják.

A vascsatok általában hosszovális alakúak, a hosszuk általában 2–4 cm között mozog, a mérettartománynak megfelelően a szélességük 1,5–3,7 cm közötti. A nemesfém csatok jellemzően 1,7–2,1 cm átmérővel rendelkeznek.

Funkciójuk alapján a vaspéldányokat szinte minden esetben az öv összefogására használhatták, kisebb méretű variánsaik három esetben cipőcsatként is szolgálhattak (Mohács 2. [16.1], Szentendre 10. [22.2], Vörs 26. [26.8]). A vascsatokkal szemben a színesfémből készültek az ismert esetekben kizárólag cipő (Mannersdorf am Leithagebirge 12. (?) [14.2], Szentendre 10. [22.2], Tamási 18. [24.8] és 26. [24.12]) és táska (Rácalmás 2. [19.2]) zárására szolgálhattak.

A Cseh–Morva-medencei és észak-alsó-ausztriai régióban 33 női temetkezésben volt megtalálható az 1. a. típus és a megfigyelt tendencia alapján a vascsatok hasonlóan az övhöz, míg a bronzcsatok a cipőhöz tartoztak.¹⁴⁶¹

A késő császárkortól jellemző ovális csatkarika jellegzetes lelettípus a népvándorlás kori és a kora középkori germánok körében. A császárkori elbai germánok esetében jó példa erre a pritzieri temető, melynek 117 – főként férfisírja – tartalmazott ovális bronz- és ezüst övcsatot.¹⁴⁶² Ewald Schuldt a leleteket („c” és „d” típusú csatforma) a 3–4. századra keltezte.¹⁴⁶³ A késő császárkorban a keleti germánok körében is előszeretettel használták az övszíj összefogására, példaként a 4. században a Maroszentanna–Csernyahov-kultúra területén, mind a női, mind a férfisírokban megtalálhatóak,¹⁴⁶⁴ hasonlóan az 5. századi, hun kori horizontban a Közép-Duna-vidéken, így a Kárpát-medencében is.¹⁴⁶⁵ J. Tejral a hosszovális alakú csatok elterjedését az 5. század második felében feltételezte (D2) a teljes Duna-vidéken.¹⁴⁶⁶

A 6. században változatlanul élt tovább a csattípus, mind a Kárpát-medence keleti felében, a gepidák körében, mind a nyugati Meroving népek területén. U. Koch az 5. század közepétől feltételezte a hosszovális változatok megjelenését.¹⁴⁶⁷ Különféle csatkarikaátmetszettel a késő Meroving időszakig, a 7. századig megtalálhatóak a női viseletben,¹⁴⁶⁸ a langobardoknál Itáliában a 7. század első harmadában még használatban voltak,¹⁴⁶⁹ így keltezőértékkel nem bírnak.

¹⁴⁶¹ Borotice 6/VII. [59.1], 13/X. [59.6], 27/I. [59.8]; Čelákovice–Záluží 15/X. [41.4], 34/XXX. [41.10], 46/XLII. [46.12], 54/L. [41.14]; Hauskirchen 11. [62.4]; Holubice 20. [64.3], 22. [64.4], 33. [64.11], 38. [64.13], 70. [64.18], 76. [64.20], 95. [64.27]; Klučov 10. [43.1], 15. [43.2]; Lochenice IX. 2. [44.1], 3. [44.2], 4. [44.3], 5. [44.4], 7. [44.6]; Lužice 18. [65.3], 27. [65.7], 50. [65.15], 52. [65.16], 57. [65.19], 67. [65.22], 72. [65.24], 89. [65.33], 108. [65.41]; Neuruppersdorf 5. [67.3], 11. [67.6], 20. [67.13]; Prága/Praha–Podbaba 11. [48.3], 37. [48.8]; Rohrendorf 21. [71.3], Šaratice 6/1948. [72.1].

¹⁴⁶² SCHULDT 1955, 70–70, Abb. 335–347., Abb. 348–377.

¹⁴⁶³ SCHULDT 1955, 72.

¹⁴⁶⁴ NAGY 2004, 159.

¹⁴⁶⁵ A langobardok előtti időszak esetében J. Tejral az általa kialakított legkorábbi, 1. fázisára (MDo1), a D2/D3-ra keltezte a leleteket (430–460), amely a legkorábbi fázisa a keleti germán, Duna-vidéki régészeti körnek. A D2 fázisban kezdtek a vas- és bronzcsatok tömegével megjelenni a Közép-Duna-vidéken (TEJRAL 2005, 119, 123, 177, Abb 2. A: 10). Kárpát-medence hun korához vonatkozó irodalmat ld. NAGY 2004, 159.

¹⁴⁶⁶ TEJRAL 2005, 123.

¹⁴⁶⁷ PL. LOSERT – PLETESKI 2003, 195–200; TEJRAL 2005, 177–188, Abb. 2–13. A délnémet alamann-frank szállásterületen U. Koch a 2. és 4. fázisába keltezte a csat keskeny ovális változatát (*F4, enge hochovale Schnalle*): SD 2, 460–480; SD 4, 510–530 (KOCH 2001a, 73, Abb. 13. F4).

¹⁴⁶⁸ LOSERT – PLETESKI 2003, 200.

¹⁴⁶⁹ RUPP 1995, 74, Textabb. 7.

3.5.2. Övcsat, 1.b. típus

Ovális csatkarikájú csatok, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel, szíjszorítóval

Az ovális karikával párosuló, hajlított lemezes, négyszögletes, szegecsekkel rögzíthető csattestű vascsatok mindössze négy temetkezésből (Szentendre 33. sír [22.7], Tamási 13. [24.6], 22. [24.10], 52. [24.21] sírok) kerültek napvilágra, összesen öt példány. Ez a 106 temetkezés mindössze 3,7%-t teszi ki [ld. 39. tábl. 7–9].

A nagyobb méretű csatok teljes hossza 4,7–5 cm közötti, a csatkarikák átmérője kb. 3–4,3 cm közötti. Ezek a deréköv összefogására szolgálhattak. A tamási 52. sír kisebb méretű cipőcsatjainak hossza 2,3 cm, a karikájuk átmérője 1,4–1,6 cm. A tamási 22. sír példányához csepp alakú szíjszorítószegecsek is tartoznak.

A langobard kori férfiak övgarnitúráiban (veret, ellenveret, bújtató) is előfordulnak ezek a típusok (Bezenye 48. sír.,¹⁴⁷⁰ Hegykő 64. sír,¹⁴⁷¹ Szentendre 45. sír,¹⁴⁷² és Tamási 68. sír¹⁴⁷³).

A Dunától északra kizárólag Lužice 27. [65.7] és 106. [65.40] női sírjából került napvilágra a csattípus. A lužicei 27. sír példányát J. Tejral a 6. század első felére, az MDo 4 fázisra (510/20–540/550) keltezte.¹⁴⁷⁴

A téglalap alakú, ráhajlított vaslemezes testű, egy vagy több szegeccsel átütött csatok a nyugati Meroving divat jellegzetes lelettípusai, amelyek a 6. században jelentek meg.¹⁴⁷⁵ A

¹⁴⁷⁰ A bezenyei 48. sírból, meghatározatlan nemű váz mellől előkerült példány nem vasból készült, hanem bronzból öntött, melynek téglalap alakú szíjszorítóját függőlegesen öt sorban váltakozva rombuszokból és félholdakból álló poncsorok díszítik. A szíjszorító csat felőli oldalát két sorban ugyanúgy rombusz és félholdmintasor tölti ki (BÓNA 1956, Taf. XLVI. 1). A langobard szállásterületről a bezenyeihez hasonló sávós díszű, széles pajzsos tövisű ezüstöntvény csat a mosonszentjánosi 1. sírből került napvilágra (BÓNA 1974a, 123, Taf. 74). A bezenyei példány formájának és a poncolt mintázatnak párhuzama a hódmezővásárhely–kishomoki temető 23., valószínűleg női sírjának együttesével is kapcsolatba hozható, melyből egy aranyozott ezüst övcsat került napvilágra. A négyszög alakú szíjszorítót poncolt pontsorokkal és pont-félkör motívumsorral ékítették szimmetrikus elrendezésben (NAGY 2004, 159). Ennek közvetlen párhuzamát a szőregi gepida temető 68. férfisírjából ismerjük, ahol a mintasor mind a csatot, mind a csattal szembenálló ellenveretet díszítette (NAGY 2005b, 131). Nagy M. alapján a kishomoki és a szőregi csatlemezek (és garnitúra) formája és a díszítés sávós beosztása késő antik előképre utal. Egy ulpianai/gračanicai női sír csat-szíjvég készleten látható az eredeti niellóberakásos díszítés (NAGY 2004, 159–160). További párhuzamok ld. NAGY 2004, 160; NAGY 2005b, 156–159, Abb. 19–20.

¹⁴⁷¹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 249, Taf. 14. 64: 3.

¹⁴⁷² BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 280, Taf. 45. 45: 2.

¹⁴⁷³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 303, Taf. 68. 28: 2–4.

¹⁴⁷⁴ TEJRAL 2005, 187, Abb. 12. A: 9.

¹⁴⁷⁵ Téglalap alakú csattesttel rendelkező típusok számos variánsa ismert, melyek között előfordulnak a csatkarikával egybeöntött és a csuklós szerkezetű példányok. A hosszú, téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező csat előképei a pontusi és kaukázusi, szarmata-alán kultúrkörben jelentek meg legelőször és a 3–4. századtól a szarmata kor végéig kontinuus formák voltak. A Csernyahov-kultúra korai időszakában a csatokat a szélesebb és rövidebb téglalap alakú formák jellemzik, amelyek kerek csatkarikával párosulnak. Hozzá kapcsolódó irodalommal ld. TEJRAL 2011b, 211. A bronzból készült, csuklós szerkezetű, végén három szegeccsel összefogott, széles és rövid szíjszorító csattestű, ovális csatkarikájú övcsatok Csernyahov-kultúrához hasonlóan az elbai germánok körében is ismertek. A pritzieri temetőből összesen nyolc példány került napvilágra, amelyet E. Schuldt

bajuvár schretzheimi temető 1. megtelepedési fázisában (525–545/50) foghatók meg a langobard leletekhez közel álló, téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező vascsatok, amelyek a férfisírok jellegzetes lelettípusai, de előfordultak a női viseletben is, gyakran téglalap alakú ellenveretekkel. Ezek cipőcsatként funkcionáltak leginkább, de a derékövként is előfordultak.¹⁴⁷⁶ Az altenerdingi temetőben férfisírokból, a többrészes övgarnitúrák elemeiként kerülnek elő.¹⁴⁷⁷ M. Friedrich a délnémet régióban az ovális csattestű, gyakran tausírozott csatkarikájú példányokat (3.1F) az általa kialakított 3. fázisra (SDM, 480/90–520/530) keltezte. A háromszög- (1.11a) vagy a téglalap alakú csattestű (3.3F) típus kialakulását és használatát jóval későbbre, a 6–7. fázisra (SDM 6–7, 610/620–700), a késő Meroving kor időszakára tolta ki.¹⁴⁷⁸ A férfi temetkezésekben formailag ezekhez közelítő vascsatok megjelenését már jóval korábban, a 6. század első harmadában feltételezte.¹⁴⁷⁹ A langobard női temetkezésekből előkerült leletek esetében utóbbi kései keltezés nem játszik szerepet. Ezek a nyugati Meroving térség kronológiája alapján a 6. század első harmada után jelenhettek meg, és a század végéig használatban lehettek régióinkban.

3.5.3. Övcsat, 2.a típus

Ovális csatkarikájú, pajzsos tövisű csatok, ráhajló pecekkel

Az ovális, enyhén D-alakú és félovális formájú csatok pajzsos tövisű variánsai ritkán fordultak elő Pannoniában: hét sírból hét példány került napvilágra, ez a 106 övcsatot tartalmazó temetkezésnek kis részét teszi ki (6,6 %) [ld. 39. tábl. 7–9].

A pajzsos tövis kivitelezése öntéssel volt lehetséges, így szinte mindegyik rézalapú ötvözetből (bronzból) készült. Egyedül a tamási 49. sírból [24.19] került elő egy vashoz készült, kalapált darab ismert, mára a tövis nem elkülöníthető.

A típuson belül megkülönböztetjük a keskeny- és a széles pajzsos tövisű példányokat és ezek díszítetlen vagy díszített bázisú variánsait:

a 3. századra keltezett („a” forma) (SCHULDT 1955, 70, 72, 73, Abb. 335–338). A négyszögletes, főként hosszú, téglalap alakú szíjszorítóval bíró csatok különböző változatai, kerek csatkarikával a hun kori leletanyagban nagy számban feltűnnek, ezek a népvándorlás kor során elterjedtek Európa-szerte, J. Tejral és V. Bierbrauer időrendjében a C3 időszak végén, 370/380 környéken jelentek meg (BIERBRAUER 1980, 131–142; TEJRAL 1988, 224). Az 5. század második felének és a 6. század elejének a férfiviseletében voltak jelen az öntött bronz, ovális csatfejú és ékvéséses, poncolt díszű, téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező mediterrán, bizánci csatok (SCHULZE-DÖRLAMM 2009, 60–63).

¹⁴⁷⁶ KOCH 1977, 14, 37, 77–79, Abb. 8B. 16.

¹⁴⁷⁷ LOSERT – PLETESKI 2003, 320–321.

¹⁴⁷⁸ FRIEDRICH 2016, 101–102, Abb. 50.

¹⁴⁷⁹ FRIEDRICH 2016, 121, Abb. 61.

2.a.1. típus: *díszítetlen bázisú, keskeny pajzsos*: Mödling 2. sír [17.2], Rácalmás 16. sír [19.5], Szentendre 10. sír [22.2] [ld. 39. tábl. 10].

2.a.2. típus: *díszítetlen bázisú, széles pajzsos*: Tamási 49. sír [24.19] [ld. 39. tábl. 11].

2.a.3. típus: *díszített bázisú, keskeny pajzsos*: Hegykő 65. sír [9.15], Vörs 26. sír [26.8] [ld. 39. tábl. 12–13].

2.a.4. típus: *díszített bázisú, széles pajzsos*: Várpalota 5. sír [25.3] [ld. 39. tábl. 14].¹⁴⁸⁰

A hegykői csat bázisát apró poncokkal (kör, rovátka) keretelték, közepén egy bemélyedő körminta helyezkedik el. A csatkarika középvonalát ugyanezzel a poncsorral díszítették, melynek a bázis felé eső egy-egy harmada őrződött meg, a mintázat többi része a használat során elkopott. A vörsi csat pajzsos tövisének bázisát kidomborodó körminta és a köré sugarasan elhelyezett bordázat díszíti. A várpalotai bázisának közepe kör alakban mélyített.

A leletek hossza általában 4,5–3 cm közötti és e mérettartománynak megfelelően a szélességük 3–2,4 cm. Ennél kisebb a Tamási temető 49. sírjának példánya, amely 2,5x1,7 cm átmérőjű. Funkció alapján a nagyobb méretűek övcsatként, a kisebb méretűek táskacsatként voltak használatban.

J. Tejral kronológiájában a legkorábbi Morva-medencei példányt a šakvicei 39. sírjának leletegyüttese tartalmazza, melyet a 6. század első negyedétől a század közepéig keltezett (MDo 4, 510/20–540/50). Hasonlóan erre az időszakra jellemzőek a holubicei 11., 40. és 106. sírjainak egyszerű pajzsostövisű csatjai.¹⁴⁸¹ A csattípus tipológiailag továbbfejlődött, poncolt díszű és/vagy jóval szélesebb bázisú formában a 6. század második felében (MDo 5–6, 540–600) továbbélt. Poncolt példány a hauskircheni temető 4. sírjából, erősen széles bázisú darabok Velešovice 12. sírjából és Lužice 55. [65.18] és 94. [65.34] sírjából láttak napvilágot.¹⁴⁸²

A schretzheimi temető első megtelepedési fázisában (525–545/50) mind a női, mind a férfisírokban megjelentek a vékony bázisú típusok. A 2. fázis (545–565/70) női sírjaiban a poncolt, a 3. fázis (565–590/600) férfisírjaiban az erősen szélesedő pajzsos bázisú darabok voltak jellemzőek, utóbbiak a temető használatának végéig, a 7. század utolsó harmadáig (660–680) előfordultak a többrészes férfi övgarnitúrákban.¹⁴⁸³ Altenerding temetőjéből előkerült csatok a langobard típusokkal a 4. variánstól kezdve egyeznek meg. Ezek hosszabb,

¹⁴⁸⁰ A pajzsos tövisű csatok tipológiájának egyéb módszere a gepida soros temetőket érintően ld. KISS 2013, 5–31.

¹⁴⁸¹ TEJRAL 2005, 187, Abb. 14. B: 10.

¹⁴⁸² Hauskirchen, Velešovice: TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. B: 1, 2, C: 13.

¹⁴⁸³ KOCH 1998, 36, 37.

keskeny nyolcasformájú pajzzsal rendelkeznek (*schmalem länglich achterförmigem Schild*), amelyek a 6. század első harmadától (525/30) megjelentek a temetőben. Hasonlóak kissé kiszélesedő, de rövidebb bázissal a század második feléig, kb. 550-ig éltek a viseletben.¹⁴⁸⁴ Ezekből alakultak ki a trapéz alakú bázissal ellátott típusok, amelyek 550–575 között voltak jellemzőek.¹⁴⁸⁵

A délnémet régióban U. Koch periodizációja alapján a 6. század első harmadától a század utolsó évtizedéig volt jellemző a szóban forgó lelettípus (SD 5–6, 530–580). Ebben az időszakban a vékony bázisú és a díszített csatok is megjelentek.¹⁴⁸⁶ M. Friedrich utóbbit oly módon korrigálta, hogy a pajzstövisek csatok viseletét a nők esetében az általa kialakított 4. és 5. fázisba (SDM 4–5, 520/530–610/20) helyezte, vagyis használatát jóval is hosszabb ideig adatolta.¹⁴⁸⁷ A férfisírok esetében a vékony típusok már az 5. század végén, a 3–4. fázisban (SDM 3–4, 480/90–560/80) megjelenhettek, míg a masszív, széles bázisúak a 4–5. fázisban (SDM 4–5, 520/530–610/620). M. Friedrich megjegyezte, hogy ezek a női sírokban később tűntek fel, emellett jóval tovább használták is őket.¹⁴⁸⁸

A fentebbiek alapján a langobard kori darabok közül a Mödling 2., Rácalmás 16., Szentendre 10. sírjaiból származók a legkorábbiak, a 6. század első harmadától keltezhetőek. Hasonlóan a hegykői 65. és a vörsei 26. sír díszített csatjainak formája is ehhez az időszakhoz köthető. A várpalotai 5. sír csatja ezektől későbbi, de mindenképp a század első feléig kialakult variáns. A tamási csat közel trapéz alakú bázissal rendelkezik, amely a 6. század második felére volt jellemző.

3.5.4. Övcsat, 2.b. típus

Ovális csatkarikájú, pajzsos tövisű csatok, ráhajló pecekkel, szíjszorítóval

A 2.b. típusba két csat sorolható, ez a 106 csatot tartalmazó temetkezés 2%-át teszi ki:

Az ovális csatkarikával egybeöntött, háromszög alakú szíjszorítóval ellátott, pajzsos tövisű csat a tamási temető 6. sírjából [24.3, 40. tábl. 1] került napvilágra (2.b.1. típus).

Egy téglalap alakú, kettőbehajlított lemezből készült szíjszorító példány Tamási 52. sírjából [24.21, 40. tábl. 2] ismert (2.b.2. típus).

¹⁴⁸⁴ LOSERT – PLETESKI 2003, 208.

¹⁴⁸⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 209.

¹⁴⁸⁶ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X69.

¹⁴⁸⁷ FRIEDRICH 2016, 101–102, Abb. 50.

¹⁴⁸⁸ FRIEDRICH 2016, 120, 123, Abb. 62.

A 2.b.1. típusú csat rézötvözetből (bronzból), öntéssel készült, a pajzsos tövisre kisméretű, keskeny, enyhén trapéz alakú, a teste egyenlőszárú háromszög, melynek vége kör alakban záródik. Az egyik csat testére vízszintes-, a másik csat testére függőleges irányú függesztőfület forrasztottak. Az ép példány teljes hossza 3,25 cm, mindkettő szélessége 1,9 cm, funkció alapján a lábbeliviselet, az ún. *Wadenbindengarnitur*¹⁴⁸⁹ részeként rekonstruálhatók. A 6. sír garnitúrájához formailag hasonló, háromszög alakú szíjszorítóval rendelkező, ovális fejű vascsat Tamási 41. sírjából ismert. A nagyméretű példány a férfiöv részeként volt rekonstruálható. A rögzítése nem fülecskével, hanem szegecssekkel történt.¹⁴⁹⁰

A 2.b.1. típusúhoz hasonló, kissé háromszög alakú szíjszorító, kisméretű, pajzsostövisű csatok a bajuvár schretzheimi temető 3. megtelepedési fázisának (565–590/600) női sírjaiban kezdtek megjelenni. A későbbi fázisokban megjelentek az ellenverettel és szíjvéggel rendelkező, négyszögletes csatkarikájú garnitúrák. Ezek a típusok az 5. fázisig (620–650/70), vagyis a 7. század utolsó harmadáig éltek tovább.¹⁴⁹¹ A női sírokkal ellentétben a férfiak temetkezéseiben nagy számban fordultak elő mind öv-, mind cipőcsatként. A 4. és az 5. horizontban (590–650/60) ellenveretekkel és/vagy szíjvégekkel is rendelkező garnitúrák terjedtek el.¹⁴⁹² Az altenerdingi temetőben a háromszögletes testű, pajzsostövisű csatok főként övgarnitúrákban fordultak elő, legtöbbször ellenveretekkel, de számos esetben veretekkel és szíjvégekkel együtt.¹⁴⁹³ Általában a férfi és a fiúgyermek sírjaiból láttak napvilágot,¹⁴⁹⁴ a 6. század közepétől egészen a század végéig (550–600) datálható sírokból.¹⁴⁹⁵

A délnémet régió esetében U. Koch a 6. és 7. fázisára (SD 6–7, 550–600) keltezte a csattal egybeöntött, háromszög alakú, tömör szíjszorítóval bíró darabokat, amelyek szintén három szeglyukkal rendelkeznek.¹⁴⁹⁶ M. Friedrich a kisméretű, háromszög alakú szíjszorítóval rendelkező csatok megjelenését hasonlóan a 6. század közepe körüli évtizedekre helyezte, de használatát jóval tovább, a 7. század közepéig feltételezte (SDM 5–6, 560/80–650/60).¹⁴⁹⁷ A férfi garnitúrákból származó széles pajzsostövisű, háromszögletes testű csatok megjelenése csak a 7. század kezdetén jellemző (SDM 6–7, 610/20–650/60).¹⁴⁹⁸

¹⁴⁸⁹ Ld. 3.7. fejezet.

¹⁴⁹⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 16, Abb. 41., Taf. 75.

¹⁴⁹¹ KOCH 1998, 36, Abb. 8A.

¹⁴⁹² KOCH 1998, 37, Abb. 8B. 25, 26, 40, 44.

¹⁴⁹³ LOSERT – PLETESKI 2003, 220–221, Abb. 40–41.

¹⁴⁹⁴ LOSERT – PLETESKI 2003, 215.

¹⁴⁹⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 221–222.

¹⁴⁹⁶ KOCH 2001a, 46, 78, Abb. 16. X81.

¹⁴⁹⁷ FRIEDRICH 2016, 102–103, Abb. 51.

¹⁴⁹⁸ FRIEDRICH 2016, 121–122, Abb. 61.

A tamási 6. sír csattípusa ezek alapján a 6. század közepe utáni évtizedekre keltezhető.

A *2.b.2. típusú*, tamási 52. sírból származó példány vékony bronzlemezből készült csattestet egy közepén átütött szegeccsel rögzítették a szíjhoz. A két csat teljes hossza 2,3 cm, szélessége 1,3 cm. Az előző típushoz hasonlóan a lábbeliviselet részei lehettek. Analógiája Lužice 119. női sírból [65.44] került napvilágra: pajzsos tövisű bronzcsat, ovális fejjel, ráhajló pecekkel, melyhez négyszögletes duplalemezes szíjszorító tartozott. Felerősítése hasonlóan a sarkaikba ütögetett egy-egy szegeccsel történt. A dimenziói hasonlóak (hossz.: 1,8–1,9 cm, szél.: 1,5 cm) és szintén a *Wadenbindengarnitur* részeként adathatóak.

A tamási 52. sírből napvilágra került csattípust (ld. 2.b.2.) az ovális csatkarikájú pajzsostövisű csatok (2.a.) és a négyszögletes szíjszorítójú csatok (1.b.), másrészt a szíjszorítóval ellátott, bronz pajzsostövisű típusok megjelenése (Tamási 6. sír) alapján keltezhjük a 6. század első harmada vagy közepe utáni időszakra.

3.5.5. Övcsat, 3.a. típus

Ovális csatkarikájú csatok, széles bázisú és/vagy tagolt, ráhajló pecekkel

A 3.a. típusba öt csat sorolható, ez a 106 csatot tartalmazó temetkezés 5%-át teszi ki.

Ovális csatkarikájú, erősen megvastagodó bázisú pecekkel rendelkező bronzcsat Hegykő 21. női temetkezéséből [9.8, 40. tábl. 3] került napvilágra (*3.a.1. típus*). A csat karikája és a pecek középvonala horizontális bordákból álló véséssel díszített és nagy mérettartományba (szél.: 3,4 cm, hossz. pecekkel: 3 cm) esik.

Ovális csatkarikájú, tagolt peckű csatok (*3.a.2. típus*) három temetkezésből kerültek napvilágra. A Brunn am Gebirge-i 6. sír [4.1, 40. tábl. 4] vascsatja és a szentendrei 28. sír [22.5, 40. tábl. 5] bronzcsatja vékony peckű, közepén elvékonyodó, míg a tamási 26. sír [24.12, 40. tábl. 6] bronzcsatja masszívabb, enyhén szélesedő pecekkel ellátott és a pecek a közepétől elvékonyodik. A szentendrei és a tamási darabok viszonylag nagyobb mérettartományba esnek (szél.: 3,5–3 cm, hossz.: kb. 2 cm), míg a Brunn am Gebirge-i ezektől kisebb (szél.: 2,5 cm, hossz.: 1,6 cm).

A várpalotai 4/b. sírjának [25.2, 40. tábl. 7] megvastagodó peckű bronzcsatja átmenetet képez az egyszerű elvékonyodó peckű (*1.a. típus*) és a széles bázisú (*3.a.1. típus*) csatok közt.

A hegykői 21. sír csatjának (3.a.1.) párja a temető 70. férfisírjában¹⁴⁹⁹ található, noha annak pecke szélesebb és középen erősen elvékonyodó. Ezekhez formában és díszítésben igen közel áll a holubicei 60. sír lelete.¹⁵⁰⁰ Alul bordázott, erősen szélesedő pecekkel bíró típusok a hegykői 78. férfisírból,¹⁵⁰¹ és Prága/Praha–Podbaba 37. női temetkezéséből [48.8] is napvilágot láttak. Tipológiai szempontból az utolsó lépcsőfokot a holubicei 30. sír¹⁵⁰² trapéz alakú bázissal rendelkező példánya jelenti.

Morvaországból vékony karikájú és vékony, tagolt, középen elvékonyodó peckű, bronzból öntött csatok (3.a.2. típus) Borotice 27/IV.¹⁵⁰³ és Lužice 113.¹⁵⁰⁴ sírjaiból ismertek.

A felsorolt leletek mindegyike az ún. *Kolbendornschnalle* típushoz kapcsolódik. A formabeli különbségek alapján H. Losert a típus négy változatát különítette el.¹⁵⁰⁵ A hegykői 21. sír példánya (3.a.1.) és a vele párhuzamba vonható leletek az 2. variánshoz állnak legközelebb. A 2. variáns csatjai hosszú peckűek, az erőteljesen kiszélesedő bázisuk nem nyúlik túl hosszan a csatkarikán és kissé behajló végződéssel rendelkeznek (Hegykő 21., 70., 78., Holubice 60.). A Brunn am Gebirge-i 6. és a szentendrei 28. temetkezéshez tartozó darabok (3.a.2.) H. Losert 3. variánsába sorolhatóak, míg a tamási 26. sírjának példánya átmenet lehet a két csoport között, de a vas korrodáltsága miatt nem eldönthető. H. Losert időrendje alapján a 2. variáns korábban alakulhatott ki, mint a 3. variáns.

A típus a hun korban tűnhetett fel először az 5. század közepétől, majd a nyugati Meroving kultúrkörben,¹⁵⁰⁶ 450–525 között a türing, bajuvár, alamann és a keleti frank temetkezésekből voltak adatolhatóak. Az altenerdingi temetőben a 6. század első harmadáig keltezhető sírokból fordultak elő.¹⁵⁰⁷ M. Friedrich a délnémet kronológia esetében ezek (4.8F) későbbi, a század első harmada utáni kialakulását és használatát feltételezte (SDM 4, 520/530–560/80).¹⁵⁰⁸ Holubice 30. sírjának leletegyüttesét és a kapcsolódó trapéz alakú bázissal bíró

¹⁴⁹⁹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 251, Taf. 16. 70: 3.

¹⁵⁰⁰ 50-60 év körüli férfi és gyermek vázához tartozó csontokkal, a mellékletek nem elkülöníthetők, noha az egyik temetkezés biztosan egy kislánnyhoz köthető a gyöngyleletek alapján. ČIŽMÁŘ 2011, 351, Taf. 18. 60: 4.

¹⁵⁰¹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 254, Taf. 19. 78: 1.

¹⁵⁰² ČIŽMÁŘ 2011, 345, Taf. 12. 30: 2.

¹⁵⁰³ A kritériumok alapján a katalógusba nem felvett temetkezés (női?). STUHLÍK 2011, 338, Taf. 5. 27/IV: 3.

¹⁵⁰⁴ Férfisír. KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 413, Taf. 80. 113: 3.

¹⁵⁰⁵ 1. variáns: a bázis erősen kiszélesedő, hosszan túlnyúlik a csatkarikán, a pecek vége erősen ráhajlik a karikára; 2. variáns: a bázis erősen kiszélesedő, az elsőhöz képest nem nyúlik túl olyan nagy mértékben a csatkarikán, a pecek vége enyhén ráhajlik a karikára; 3. variáns: vékonyabb bázisú, középen elvékonyodó csatok; 4. variáns: nem, vagy kissé megvastagodó bázisú csatok (LOSERT – PLETESKI 2003, 308–309).

¹⁵⁰⁶ 5. századi előfordulásukat ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 309.

¹⁵⁰⁷ LOSERT – PLETESKI 2003, 308–310.

¹⁵⁰⁸ FRIEDRICH 2016, 101, Abb. 50. Férfisírokból hasonló 2.4 kóddal: FRIEDRICH 2016, 123, Abb. 62.

bronzcsatot J. Tejral a Morva-medencei langobard kor végéhez, az 5–6. fázishoz (MDo 5–6, 540–600) kapcsolta.¹⁵⁰⁹

Összességében a langobard kori *3.a.2. típusba* tartozó példányok a 6. századon belül bármikor használatban lehettek. A *3.a.1. típus* és analógiái valószínűleg a 6. század első harmada környékén alakulhattak ki, míg a tipológiai szempontból legtovábbfejlettebb példány (Holubice 30.) csak a század második felében.

3.5.6. Övcsat, 3.b. típus

Ovális csatkarikájú csatok, tagolt, ráhajló pecekkel, szíjszorítóval

A kápolnásnyéki 2. sírban [13.2, 40. tábl. 8] eltemetett nő övviselete kiemelkedő a korszak sírjait tekintve, mivel inkább a férfiakra jellemző többtagú garnitúrát, négyszögletes vasveretekkel és szegecsekkel felszerelt szíjat viselt (csatot tartalmazó temetkezések 1%-a).

Az ovális vascsat tagolt pecke a *3.a. típushoz* köthető, ezen belül a tamási 26. sírjából napvilágra került lelethez (*3.a.2.*). A jellegzetes férfi garnitúrákkal ellentétben a sírból előkeült vascsatnak nincs szíjszorító lemeze, ezt helyettesíti a három kerekfejű vasszegecs, melyet két négyzet alakú, sarkaiban egy-egy szegeccsel rögzíthető veret követ. Többrészes vasszerelékekkel ellátott szíj a tamási 28.¹⁵¹⁰ és 34.¹⁵¹¹, fegyverrel gazdagon felszerelt férfisírokból kerültek napvilágra.

A nyugati Meroving világban a 6. század utolsó harmadától, az alamann, frank és bajuvár temetkezésekben is általános a négyzetes vasveretek és -szegecses jelenléte a férfiöveken, amelyek különböző csattípusokkal együtt fordultak elő.¹⁵¹² A kápolnásnyéki temetkezésben, noha a csattípus nem bír keltezőértékkel, a veretek megjelenése a szíjakon a 6. század utolsó harmadára keltezi a leletegyüttest.

¹⁵⁰⁹ TEJRAL 2005, 145–148, 188, Abb. 13. D: 1.

¹⁵¹⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 303, Taf. 68. 28: 3–4.

¹⁵¹¹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 305, Taf. 70. 34: 5–6.

¹⁵¹² Ld. KOCH 1977, 37, Abb. 8B; KOCH 2001a, 87–89; LOSERT – PLETESKI 2003, 320–344, Abb. 73–85; WALTER 2008, 150–165. A kora avar kori Kárpát-medencében hasonlóan megjelennek Meroving, mediterrán hatásra a többtagú vasból készült övgarnitúrák, bővebben ld. VIDA 2018, 142–146.

3.5.7. Övcsat, 4. típus

Ovális csatkarika, pecek nélkül

Pecek nélküli ovális csatkarikák 11 temetkezésből kerültek napvilágra, ez a csatot tartalmazó temetkezések 10%-át teszik ki. Ezek nagy része nagy mérettartományba eső (4,8–3,4 x 3,2–2,1 cm) vas- (Brunn am Gebirge 15. sír [4.4], Hegykő 7. [9.3] és 54. [9.13] sírok, Nikitsch 1. [18.1] és 24. [18.5] sírok, Schwechat 13. sír [20.5]) és bronzcsatok (Bezenye 7. sír [1.3]), kisebb részük kisebb mérettartományba eső (2,4–1,3 x 2–1 cm) bronzcsatok (Hegykő 19. sír [9.7], Szentendre 26. sír [22.4]) [ld. 41. tábl. 1–5].

3.5.8. Övcsat, 5.a. típus

Négyszögletes csatkarikájú csatok, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel

Téglalap alakú csatkarikával és egyszerű, elvékonyodó pecekkel rendelkező csat mindössze hat temetkezésből (Brunn am Gebirge 17. sír [4.5], Gyöng 5. sír [8.4], Hegykő 51. sír [9.12], Kajdacs 4. sír [11.2], Tamási 5. [24.2] és 18. [24.8] sírok) ismert, ez a csatot tartalmazó temetkezések 5,6%-a.

A leletek alakja és az anyaga alapján három altípus különíthető el:

5.a.1. típus: széles, téglalap alakú vascsatok kerek átmetszettel [ld. 41. tábl. 6–8];

5.a.2. típus: hosszú téglalap alakú vascsatok kerek átmetszettel [ld. 41. tábl. 9];

5.a.3. típus: széles téglalap alakú, lapos átmetszetű bronzcsatok [ld. 41. tábl. 10].

Az 5.a.1. típusba sorolhatók a hegykői 51. [ld. 41. tábl. 6], a kajdaci 4. [ld. 41. tábl. 7] és a tamási 5. [ld. 41. tábl. 8] temetkezések leletei. Ezek eltérő mérettel rendelkeznek az ismert esetekben (Tamási 5. sír szél.: 5 cm, hossz.: 3,1 cm; Kajdacs 4. sír szél.: 2,9 cm, hossz.: 2,4 cm), mindegyiket deréköv összefogására használták.

A vas négyszögletes csatok tipokronológiája nem kidolgozott egyik régióban sem, jó részük a késő Meroving korban, a 6. század közepe után jelent meg a bajuvár, frank, alamann népeknél.¹⁵¹³ Megjelenéséhez támpontot ad, hogy a Dunától északra nem jellemző a langobard temetkezésekben. Nagy M. hasonlóan kiemeli a kishomoki gepida temető esetében előkerülő négyszögletes vascsatok keltezési nehézségeit, aki a 77. sír vascsatjához szerelt sasfejes szíjszorítólemez alapján keltezte a példányt a 6. század első felére, legfeljebb a század

¹⁵¹³ LOSERT – PLETESKI 2003, 211.

közepére.¹⁵¹⁴ A 6. század utolsó harmadától és a 6–7. század fordulójától a kora avar kori temetőekben általános típusnak számítanak.¹⁵¹⁵

A fentebbiek alapján az 5.a.1. típus csatjainak keltezése bizonytalan, a 6. századon belül bármikor megjelenhettek a germán környezetben, majd később a langobard kor utáni időszakban lettek általános elemei a női viseletnek.

Az 5.a.2. típusba a gyönki 5. sír csatja sorolható, amely 5,4 cm hosszú és 4,9–3,5 cm szélességű és a deréköv összefogására szolgált [ld. 41. tábl. 9].

A csatforma a széles téglalap alakú típusok folytatása, amely a kései Meroving kor és a kora avar kor időszakában vált divattá.¹⁵¹⁶ A hosszú téglalap alakú, vagy a befelé ívelő téglalap alakú vascsatok a 6. század utolsó harmadában, a 6–7. század fordulóján állandósultak a női és a férfi viseletben.

Az 5.a.3. típust képező, Brunn am Gebirge-i 13. sírból származó két ezüstcsat lapos átmetszetű, kisméretű (szél.: 2,9 cm, hossz.: 2 cm) öntött példány, melyek dimenzióik és a feltehetően hozzájuk tartozó két kisméretű ezüstszíjvég alapján a lábbeliviselethez tartozhattak [ld. 41. tábl. 10]. Ehhez hasonló a tamási 18. sírből származó kisméretű rézalapú ötvözetből készült csat, melynek pecke vasból készült. A kisméretű csat (szél.: 1,7 cm, hossz.: 1,2 cm) szintén a lábbeliviselet része lehetett.

Ezek a lábbeligarnitúrák U. Koch alapján a 6. század első harmadától a század utolsó harmadáig éltek Meroving viseletben,¹⁵¹⁷ a csattípust M. Friedrich hasonlóan a század első harmadától a 7. század elejéig keltezte.¹⁵¹⁸ Ezek alapján legkorábban a 6. század első harmadától keltezhetőek a század végéig.

3.5.9. Övcsat, 6.b. típus

Négyszögletes csatkarikájú csatok, pajzsos tövisű, ráhajló pecekkel, szíjszorítóval

A schwechati 37. sír [20.10, 41. tábl. 11] csatja négyszögletes csatfejű, ráhajló pajzsostövisű pecekkel. A csatkarikával egybeöntött szíjszorítója egyenlőszárú háromszög alakú,

¹⁵¹⁴ NAGY 2004, 159, 161.

¹⁵¹⁵ Pl. Tiszafüred: GARAM 1995, 198, Abb. 99. 1/125. Kölked A és B (ld. köv. l.).

¹⁵¹⁶ Kölked–Feketekapu A és B kora avar kori temetőjének legtöbb férfisírában megtalálható mind a széles, mind a hosszú téglalap alakú vas négyszögletes csat (Példaként: KISS 2001, Taf. 32–33., Taf. 51., Taf. 54–55., Taf. 57–59., Taf. 61., Taf. 63., Taf. 65–67., Taf. 69–76., Taf. 79–85., Taf. 87–89., Taf. 91–92., Taf. 95–101.). A kishomoki temető 34., avar kori sírjából ld. NAGY 2004, 159, 33. kép 5.

¹⁵¹⁷ SD 5–6, 530–580 (KOCH 2001a, 76, Abb. 15. F81).

¹⁵¹⁸ SDM 4–5, 520/30–610/20 (FRIEDRICH 2016, 103, Abb 51. 2.1).

középvonala áttört, a háromszög sarkai félkör alakban, karéjosan kiugróak. A csat karikáját poncolt pontkörmintákkal, szíjszorítóját poncolt körmintákkal ékítették. Az öntött bronzcsat hossza szíjszorítóval együtt 4,65 cm, a csat legnagyobb szélessége a karikánál 2 cm. A csat hátlapján a háromszög sarkaiban egy-egy függesztőfűl figyelhető meg. Az egy darab csat a csatokat tartalmazó temetkezések 1%-át teszi ki.

A schwechati csatot a díszítése emeli ki a tárgyalta leletek köréből. A teljes felületet lefedő poncolás nem jellemzi ezt a formát, ez helybéli „innovációnak”, vagy akár utólagos díszítésnek is tekinthető.

Hasonló áttört testű, pajzsostövisű, de ovális csatkarikával ellátott példányok Carnuntumból és Nikitsch 20. sírjából kerültek napvilágra. Előbbi példányon ugyanúgy megfigyelhető a pontkörös díszítés.¹⁵¹⁹

A pontkörös díszítés a korabeli mediterrán-bizánci csatokon általános jelenség, amely nem ritka a schwechatihoz hasonló tömör vagy áttört, szív alakban záródó, háromszögletes testű típusoknál. A schwechati példányhoz legközelebb állnak a Mechthild Schulze-Dörlamm által a D33 (*ovale Schnallen mit durchbrochenem Dreiecksbeschlag*) típusba sorolt áttört testű, ovális fejlemezű csatok, melyeket a 6. század második felére keltezett.¹⁵²⁰

3.5.10. Övcsat, 7. típus

Négyszögletes csatkarika, pecek nélkül

A négyszögletes csatkariájú, töredékes csatok esetében a bezenyei 31. [1.9], a mohácsi 5. [16.4] és a schwechati 2. sírből [20.2] származó leletekről nem rendelkezünk információval, ez a csatos temetkezések mindössze 3%-át teszik ki.

A hegykői 17. sír [9.5, [ld. 41. tábl. 12] széles téglalap alakú bronzcsatja kis méretével (szél.: 1,8 cm, hossz.: 1,5 cm) és lapos átmetszetű, öntött testével az 5.a.3. *típushoz* áll közel, amely a 6. század első harmada környékére keltezhető.¹⁵²¹

¹⁵¹⁹ WERNER 1962, 86, Abb. 15. Kárpát-medence keleti feléből Nagyszénás–Cifra-dűlő lelőhelyről származó Syracusai típusú, pajzsos testű példányon is feltűnik. Bővebben ld. RÁCZ – HERGOTT 2022, 80–81.

¹⁵²⁰ SCHULZE-DÖRLAMM 2009, 218–219.

¹⁵²¹ Ld. 3.5.8. fejezet.

3.5.11. Övcsat, 8.a. típus

Kerek csatkarikájú csatok, egyenes vagy enyhén elvékonyodó ráhajló pecekkel

Kerek csattestű vascsatok hat temetkezésből (Hegykő 4. [9.2, 41. tábl. 13] és 18. [9.6] sír, Szentendre 36. [22.9], 56. [22.15, 41. tábl. 14] és 85. [22.25, 41. tábl. 15] sírok, Vörs 15. sír [26.3]) kerültek napvilágra, ezek a csatot tartalmazó temetkezések 6%-át teszik ki. Átmérőjük 2,5–3,3 cm között mozog, az ismert esetekben deréköv zárótagjaként funkcionáltak (Hegykő 4. és 18., Vörs 5.), de előfordulhattak táska-, vagy cipőcsatként is [ld. 41. tábl. 13–15].

A Kárpát-medencében az első példányok a késő császárkorban, a 4. század második felében jelentek meg, de leginkább az 5. századi horizontból kerültek elő.¹⁵²² A Közép-Duna-vidék hun korában számolhatunk a csattípus széleskörű használatával. A Morva-medencei darabokat J. Tejral az MDo 2-re, vagyis a népvándorlaskor D3 periódusára (450–470/80) keltezte és többnyire a férfisírok lelettípusai között találjuk meg (Velatice 9/37. sír és Prostějov–Držovice 2. sír).¹⁵²³ A langobard korból Šaratice 6/1948. sírjából [72.1] látott napvilágot, amelyet J. Tejral az MDo 4 periódusra keltezett (510/20–540/50).¹⁵²⁴

A langobard kori temetkezésekben a kerek övcsatok vagy az ovális forma kissé eltérő arányokkal készült variánsai közé, vagy a késő császárkortól elterjedt típusok közé sorolhatók. Időrend szempontjából egyik esetben sem mérvadó.

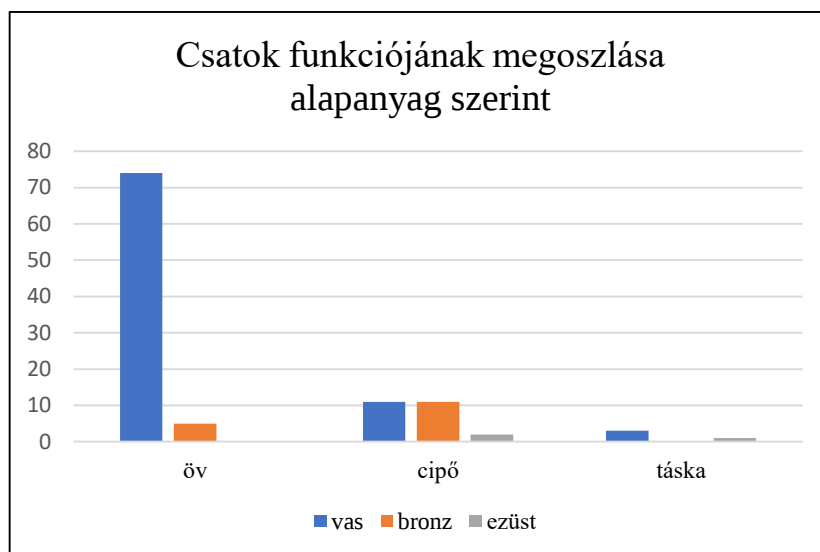
3.5.12. Az övcsattípusok megoszlása, funkciója és viseleti módja

Az övcsatot tartalmazó 106 temetkezés alapján elmondható, hogy a langobard kori nők az övek összefogására legfőképp az egyszerű, ovális csatkarikájú típusokat alkalmazták (1.a. típus 70 db, 4. típus 11 db), ezek közül is leginkább a vasból készülteket (1.a típus 63 db, 4. típus 6 db). A rézalapú- és az ezüstalapú ötvözetből készült, öntött példányok száma elenyésző (1.a típus 6 db bronz, 1 db ezüst, 4. típus 3 db bronz). A két típus közül a vascsatokat leginkább a deréköv összefogására használták, ritkán fordultak elő cipő- vagy táskacsatként, míg a színes- és nemesfémötvözetből készülteket kizárólag utóbbi funkció esetében alkalmazták [13. kép].

¹⁵²² A késő császárkorból többek között Intercisa II. temetőjéből ismerjük a típust (SALAMON 1957, 366). A pátyi temető 5. századi horizontjából is nagy számban előkerültek. Az 554. sírből egy kerek, erősen ráhajló peckű ezüst cipőcsat és egy ezüst övcsat is napvilágot látott (OTTOMÁNYI 2001, 37, 38:3). Az 558. sírből szintén ezüst öv- és cipőcsat került elő, egyiket négyszögletes, másikat vese alakú szíjszorítóval látták el (OTTOMÁNYI 2001, 37–38, 39:4). A temető 560. sírjából a langobard kori típusokhoz is hasonló vasból készült karikájú, de bronzpeckű csat látott napvilágot (OTTOMÁNYI 2001, 40–41).

¹⁵²³ TEJRAL 2005, 179, Abb. 4. B: 8, D: 4.

¹⁵²⁴ TEJRAL 2005, 187, Abb. 12. C: 6.



13. kép. A csatok funkciójának megoszlása alapanyaguk szerint.

Ezt követik az ovális csatkarikájú, pajzsos tövisű csatok (2.a típus 7 db), melyek nagy része rézötvtözet (5 db), továbbá egy-egy darab készült vasból és ezüstből. A bronz és ezüst példányok övcsatként, míg az egy vaspéldány táskacsatként funkcionálhatott a női viseletben.

Az ovális csatkarikájú típusokat gyakoriság alapján a kerek (8.a típus 6 db) és a téglalap alakú (5.a típus 6 db) karikával rendelkező példányok követik. A kerek vascsatokat a négy megfigyelhető viseleti helyzet alapján egy esetben alkalmazhatták a deréköv összefogásától eltérő funkcióban. A téglalap alakú csatok esetében a vasból készült példányok (4 db) mindegyikét az öv összefogására, az öntött példányokat (3 db) cipőcsatként alkalmazták.

Az ovális csatkarikájú, tagolt pecekkel ellátott típusok (3.a. típus 5 db) szinte mindegyike (4 db) öntött, ezek a deréköv zárására szolgálhattak és egy ismeretlen funkcióval rendelkező vaspéldányáról van tudomásom. Hasonlóan 5 darab ismert a téglalap alakú szíjszorítóval ellátott, egyszerű, ovális csatkarikájú, egyenes vagy elvékonyodó peckű csatok (1.b.) között. Ezek mindegyike vasból készült és mind öv (3 db), mind cipőcsatként (2 db) használatban lehettek.

A négyszögletes csatkarikájú, tipológiaiilag nem besorolható csatok közül (7. típus 4 db) két esetben vas és egy esetben bronzból készült példány került elő. A vascsat egyik esetben derékszíjat zárhatott, míg a kisméretű bronzcsat cipőcsat lehetett.

Szíjszorítóval rendelkező darabok (2.b., 6.b.) az 1.b. típus kivételével kevés esetszámban jellemezték a női sírokat. A 2.b. típusú, ovális karikájú, pajzsostövisű, háromszög

alakú szíjszorítóval ellátott csat két sírból került elő, párosával (4 db), míg a 6.b. típusú hasonló alakkal bíró, négyszögletes csatkarikájú csat egy sírból. Mindkettő bronzból öntött példány, amelyek cipőcsatként funkcionálhattak a viseletben. Hasonlóan ritka a női viseletben a vas, többtagú övgarnitúrák használata (3.b.), amelyből egy került elő, egy tagolt tövisű, ovális karikájú csattal, négyszögletes veretekkel és kerekfejű szegecsekkel.

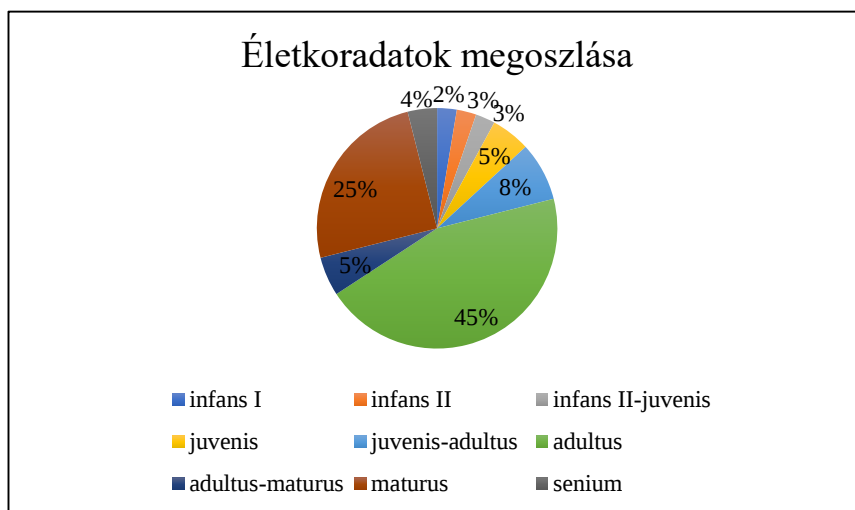
Összességében a vascsatok legtöbb estében az öv összefogására szolgálhattak (74 db), ezek túlnyomó részt szíjszorító nélküli típusok, ritka esetben cipő- (11 db) vagy táskacsatként (3 db) használták kisebb méretű példányaikat. A vas, szíjszorítóval rendelkező csatok mind öv-, mind cipőcsat funkcióban feltűntek. A színes- és nemesfém példányok közül a pajzsostövisű bronzcsatok szolgáltak legtöbbször a deréköv összefogására (6 db), míg a többi szíjszorító nélküli és szíjszorító darab cipőcsatként (13 db), esetleg táskacsatként (4 db) funkcionált, csak ritkán övcsatként (5 db).

A csatok viselete sok esetben (39 esetben) ismeretlen. Legnagyobb arányban övcsatok kerültek elő, ezeket legtöbb esetben (37) a medence jobb oldalán, ritkábban a medence közepén (14), még ritkábban a medence bal oldalán (11) viselték. Nyolc esetben a medence környékéről, de ismeretlen helyzetből került elő a csat. Táskacsat három esetben került elő a bal comb külső oldaláról. A cipőcsatok funkciójával és az elhelyezkedésüknek behatóbb elemzésével a *Lábbeliviselet* (3.7.) c. fejezetben foglalkozom.

A csatok megoszlása az elhalálozási életkorok szerint az alábbi: infans I 2 sír, infans II 2 sír, infans II-juvenis 2

sír, juvenis 3 sír, juvenis-adultus 6 sír, adultus 34 sír, adultus-maturus 4 sír, maturus 19 sír, senium 3 sír. Egy sír esetében bizonytalan életkoradattal rendelkezünk, melyben egy tizenéves lány feküdt.

Funkció szerint elmondható, hogy infans I életkorban 1 sírnál övcsat-



14. kép. A csatot tartalmazó női sírok megoszlása elhalálozási életkor alapján.

ként funcionált, infans II életkorban 1 esetben öv- és 1 sírban táskacsatként. Utóbbi esetben egy amulettekkel felszerelt kislány táskájának zárótagjaként lehetett meghatározni. Infans II-juvenis határán lévő lányoknál 2 sírban volt övcsat. A juvenis korcsoportnál az öv összefogása (4 sír) mellett már egy új funkcióban is megjelent, 1 sírban cipőcsatként. A felnőtt női sírok többségében szintén övcsatként határozhatóak meg (juv.-ad. 3 sír, ad. 22 sír, ad.-mat. 1 sír, mat. 14 sír), de cipőcsatként is feltűntek (juv.-ad. 2 sír, ad. 2 sír, ad.-mat. 1 sír, mat. 3 sír). Táskacsatként 1 adultus nő mellől ismerjük. Senium korban 3 esetben szolgálhatott öv összefogására [14. kép].

3.6. Az öv- vagy amulettcsüngő leletei

A Kárpát-medence 6. századában az övcsüngő jellegzetes eleme volt a női viseletnek. A kora Meroving korban a *tunica* viselettel együtt divatba jött, övről lecsüngő, a test közepén és/vagy bal oldalán függő textil- vagy bőrszalagok számos tárgy gyűjtőhelyének bizonyulnak, ezek reprezentációs, rangjelző, díszítő, óvó-védő és gyakorlati szereppel is bírhattak. A tárgyaknak tulajdonított szerepek gyakran átfedésben is lehettek egymással. A langobard kori övcsüngő elemeinek csoportosításakor egyrészt a tárgy típusa, másrészt a tárgy alapanyaga szempontjából való besorolást követtem. A terjedelem és tipológiai jellegű megközelítés miatt az övcsüngő kialakulásának történetéről és széleskörű kutatástörténeti áttekintésétől eltekintek, ezt a legtöbb vonatkozó, Meroving korról kapcsolatos irodalom és temetőpublikáció tartalmazza¹⁵²⁵

Az alábbiakban összesen 12 tárgycsoport elemzése következik:

3.6.1. Az övzalag veretei

3.6.1.1. Téglalap alakú, ezüstlemezből készült övzalagveretek

Az ezüstlemezből készült, poncolt díszű, téglalap alakú veretek jellegzetes lelettípusok az gazdagon felszerelt, övcsüngőt viselő nők temetkezéseiben. A 183 női sírból 9-ből ismerjük a tárgytípust (5%). A téglalap alakú övzalagvereteket vékony ezüstlemezből vágta ki és két végét szegecsekkel rögzítették a láb között függő övzalagra. Ezek állhatnak egyetlen előlapi lemezből (1. típus: Kápolnásnyék 2. [13.2, 42. tábl. 4], Szentendre 56. [22.15, 42. tábl. 8]), de

¹⁵²⁵ A teljesség igénye nélkül ld. HINZ 1966, 217–225; CLAUS 1976, 54–88; ARENDS 1978; CLAUS 1987, 491–603; DÜBNER-MANTHEY 1987; DÜBNER-MANTHEY 1990, 65–87; ZELLER 1996, 672–683; MARTIN 1997a, 349–356; MARTIN 1997b, 349–371; LOSERT-PLETERSCHI 2003, 231–289; GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 105–109. A dolgozatban a 4.2. fejezetben térek ki részletesebben a Meroving kori viselet transzformációja kapcsán az övcsüngőre és az ezzel kapcsolatos kengyelfibulaviseletre.

legtöbb esetben díszítetlen hátoldallal is el voltak látva (2. típus: Brunn am Gebirge 15. [4.4, 42. tábl. 1], Fertőszentmiklós 9. [6.3, 42. tábl. 2], Hegykő 18. [9.6, 42. tábl. 3], Ménfőcsanak 251 [15.3, 42. tábl. 5], Mohács 2. [16.1, 42. tábl. 6], Szentendre 29. [22.6, 42. tábl. 7], Vörs 26. [26.8, 42. tábl. 8]), így a bőr- vagy textilszalagot a két lemez fogta közre [*ld. 5. táblázat*].

Hosszuk 1,5–2,1 cm, szélességük 0,4–0,6 cm közötti. Összesen kilenc sírból kerültek napvilágra, ezekből 4 sír bolygatatlan (Hegykő 18., Kápolnásnyék 2., Szentendre 29., Szentendre 56.).

A díszes ezüstlemezekkel dekorált övshalagokat a langobard korban fiatal felnőtt és felnőtt nők viselték az ismert esetekben (juv. 1 sír: Mohács 2; juv.-ad. 1 sír: Szentendre 56; ad. 4 sír: Brunn am Gebirge 15., Hegykő 18., Ménfőcsanak 251., Szentendre 29; mat. 1 sír: Vörs 26).¹⁵²⁶

A lemezes övdíszek ornamentikája igen változatos, szinte minden sírban egyedi mintázatú darabbal találkozhatunk [*ld. 42. tábl. 11*]. Egy szettben általában egyféle mintával ellátott sorozat fordul elő, de ismert olyan eset is, ahol különböző, többféle mintájú veret jelent meg egy szettben (Fertőszentmiklós 9., Mohács 2.). Leggyakoribb díszítőelemek a poncolt pontok, a négyszögletű beütögetésekből összeálló rombuszok és háromszögek, a körminták, a hullámvonalak és a félkör alakú minták kombinációi.¹⁵²⁷ Kiemelendő a mohácsi temető 2. női sírja, ahol a tíz darab övveret mindegyikét más-más mintasorral dekorálták. A temetkezésből a szokványos mintakombinációval ellátott veretek mellett napvilágra került két olyan ezüstlemez, amelyen amorf arc-/cikádamotívumot jelenítettek meg, benne körmintákkal. Az egyik darab kissé gyengébb kivitelű a másikonál, ezen az arcminták elmosódtak, egyik helyen duplán ütötték rá a mintát a felületre [*ábra*]. Hasonló mintakincsű darab nem ismert a többi langobard kori női sírból, a tágabb Meroving környezetből származó példányokról sincs jelenleg tudomásom.

Pannoniából a Keszthely környéki, Fenéki utcai temető 2. sírjából napvilágra kerültek a lelettípus unikális, aranyból készült variánsai, melyek szegélyein lunulasor húzódik, két végét aranszegeccsel rögzíthették egykor az övshalagra [42. tábl. 10].¹⁵²⁸

A lelettípus azonos szerkezetű és mintázatú darabjai a Cseh-medencében még nem, de a Morva-medencében és Észak-Alsó-Ausztriában már használatban voltak a langobard nők

¹⁵²⁶ Hasonlóan a Meroving körben: HAAS-GEHBARD 2013, 99–100.

¹⁵²⁷ Ezekhez hasonló pecsétlők vagy poncolók a helybéli pecsételt kerámián (BÓNA 1993, 143; BOCSI 2012, 109), a faedények peremveretén (Holásky 1/1954. sír [63.1]) és a pannoniai kengyelfibulák állatfejes lezárásain (főképp: 3.1.2.2.3. típusain, köztük a *Podbaba-Schwechat*, a *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.*, *Cividale-Cella-Gyöng 1.*, *Szentendre 56.*) is megjelentek.

¹⁵²⁸ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 340.

körében, ahonnan számos temetkezésből napvilágra kerültek. Hasonlóan ismertek az egy- és kettőslemezből álló, díszített és díszítetlen típusaik.¹⁵²⁹ A díszítőelemek kombinációi azonosak a pannoniai darabokéval (félkör, rombusz- és hullámvonal/zegzugminták). Egyedi a lužicei 55. sír [65.18] leletegyüttese, melyben a lemezeket pontokból álló kétszál fonat díszíti.

Az ezüstveretekkel díszített övszalagviselet továbbélése az észak-itáliai királyságban is adatható. Itt azok a hagyományos poncdíszek jelentek meg, amelyek igazodnak a Pannoniában megismert motívumkincshez: rombusz-, háromszög-, kör és pontkör mintákkal dekorálták ezeket.¹⁵³⁰

Az egy sírban lévő lemezek száma változó, a rabolatlan temetkezésekből 9–18 darab került elő Pannoniából. A nők olykor a medencétől térdekig (Fertőszentmiklós 9.), vagy a combközéptől az alsó lábszárak alsó harmadáig, esetleg a bokáig díszítették fel a szalagot (Hegykö 18., Mohács 2., Szentendre 29., 56.), de előfordul, hogy a hosszan lelógó szalagnak az alját, a két alsó lábszár között futó részét ékítették (Kápolnásnyék 2.). A bolygatatlan temetkezésekben olykor megfogható az egymás mellett futó két feldíszített övszalag (Kápolnásnyék 2., Mohács 2., Szentendre 56.). Kiemelendő, hogy a veretes szalagok végén minden esetben nagyméretű díszgyöngyöt/-függőt viseltek, a két díszített szalag esetében a másik közeléből (viseleti helyzetben) vaskés került elő [ld. 43. tábl. I].¹⁵³¹

A nyugati Meroving soros temetőikben mind az alamann, mind a bajuvár szállásterületen előfordultak az ezüstlemezekkel díszített övszalagok, a Rajnától nyugatra viszont már nem

¹⁵²⁹ *Szimplalemez, díszítetlen*: Holubice 90. [64.90], Lužice 27. [65.7], 103 [65.39]. *Kettőslemezű, díszítetlen*: Holubice 23. [64.5], Lužice 57. [65.19], 76. [65.26], Neuruppersdorf 6. [67.4], Velké Pavlovice 9. [74.2]. *Szimplalemez, díszített*: Lužice 106. (szegélyén pontsor) [65.40]. *Kettőslemezű, díszített*: Lužice 46. (szegélyén kifelé forduló félkör) [64.14], Lužice 52. (felületén rácsmintás rombuszok) [64.16], Lužice 55. (két vonalból álló szalagdísz) [64.18], Lužice 94. (szegélyén befelé forduló félkör) [65.34.], Šaratice 6/1948. (pontokból álló zegzugminta) [72.1], Šaratice 25. (ismeretlen), Strass 10. (szegélyén befelé forduló félkör) [73.4].

¹⁵³⁰ Cividale–San Mauro 21. sír: rombuszok (AHUMADA SILVA 2010, tav. 10. 12). Cividale–San Mauro 51. sír: középen rombuszok, peremén poncolt pontsor (AHUMADA SILVA 2010, tav. 70. 9). Nocera Umbra 22. sír: rombuszokkal és háromszög alakú poncokkal (RUPP 2005, 220, Taf. 38. 4). Nocera Umbra 23. sír: kör és pontkör mintákkal (RUPP 2005, 222, Taf. 40. 7). Nocera Umbra 29. sír: háromszög alakú poncokkal díszített (RUPP 2005, 229, Taf. 47. 6).

¹⁵³¹ A langobard kori övszög felépítésével párhuzamba vonható típus került napvilágra a felső-bajorországi Unterhaching 5. sírjából, ahol a viselet pontos módját megfigyelték. A szabályos méretű (hossz.: 1,4 cm szél.: 0,5 cm) ezüstlemezeket szabályos közönként helyezték fel az ezekkel kb. azonos szélességű finom bőrből készült övszalagra. A lemezeket alul és felül átütötték, majd ezüstszegecs (hossz.: 0,1 cm) segítségével egy hátlappal látták el, így a bőrszál így a két lemez között futott. A lemezek elülső oldalát oly módon díszítették, mint a bőrszalagot: mindkettőre szabályos közönként vízszintes bevágásokat, réseket ejtettek és nem a szokásos poncokat. Az említett sír példányainak díszítése egyedülálló, amely nem jellemző a korszakban. Az ezüstlemezek finom kidolgozása B. Haas-Gebhard szerint ezek korai előállítására utalhat. HAAS-GEHBARD 2013, 99–100. A temető keltezése 480–520/30 közötti, legkésőbb a 6. század első negyede (HAAS-GEHBARD 2013, 230–232).

jellemző a viseletük.¹⁵³² Mind az említett térségben, mind Itáliában a szalagok végén nagyméretű féldrágakőből készült függő, esetleg vaskés függhetett.¹⁵³³

Az ezüstelemezes veretekkel díszített övszalagos nők sírjai nem csak viseleti elemekben és értékes leletekben gazdagok, de a sírok felszereltsége, a mellékletek száma is kiemelkedik az egyes temetők többi sírja közül. Ezekkel a temetkezésekkel hozható párhuzamba a keszthely–fenéki utcai 2. sír, melyet az aranyból készült viseleti elemei emelnek ki a többi, gazdagon felszerelt sír sorából. Itáliában és a Morva-medencében is a temető legkiemelkedőbb temetkezéseiben fordulnak elő.¹⁵³⁴

A Meroving térségben a kora Meroving korban már használták őket, de előfordultak olyan kései Meroving temetkezésekben is, ahol a kis- és kengyelfibulák együttes viselete már eltűnt és az egy korongfibula vált általánossá.¹⁵³⁵ U. Koch a délnémet, nyugati Meroving régióban a 6. század első harmadától a század harmadik negyedéig keltezte ezeket a sírokat (SD 5–6, 530–580).¹⁵³⁶ J. Tejral az ezüstlemezek feltűnését – Lužice 27., Strass 10., Šakvice 6/48. sír – a század első felében, az ún. Észak–Duna-vidéki fázis periódusában feltételezte (MDo 4, 510/20–540/550),¹⁵³⁷ amelyek a század végéig divatban maradtak (MDo 5–6, 540–600).¹⁵³⁸

Összegezve tárgytypus feltűnése a Meroving és a Közép-Duna-vidéki régióból származó leletek alapján a 6. század elejétől már feltételezhető és viselete a legkésőbbi temetkezésekben is követhető. Az itáliai leletek alapján a 7. század elejéig maradt fenn a tárgytypus, noha már továbbfejlett, nagyobb méretű, alul és felül nyitott, oldallappal is rendelkező tubusszerű veretek formájában.¹⁵³⁹ A tárgytypus a felnőtt korú, jómódú nők viseletét jellemzi, akik a közösségben talán magasabb társadalmi ranggal is bírhattak.

3.6.1.2. Szíjszorítóval ellátott többtagú övveretek

A nikitschi 1. sírból [18.1, 43. tábl. II. 1] téglalap alakú szíjszorítókkal ellátott karikás veretgarnitúra 11 töredéke került napvilágra. A veretek kör alakú bronzláncszemekből állnak, melyek két oldalára szíjbefogó gyanánt egy-egy ezüstlemezt hajlítottak, végeit egy-egy

¹⁵³² Ld. HINZ 1966, 212–230; GRAENERT 2000, 434–438, Abb. 8; HAAS-GEBHARD 2013, 99–100.

¹⁵³³ Ld. HINZ 1966, 212–230; LOSERT – PLETESKI 2003, 241, 256, 262, Abb. 52. 7, 13, 15, Abb. 55. 23, Abb. 58. 27.

¹⁵³⁴ A sírok minőségének csoportosítását, értékelését ld. 4.3. fejezet.

¹⁵³⁵ HAAS-GEBHARD 2013, 100, 230–231.

¹⁵³⁶ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. X72.

¹⁵³⁷ TEJRAL 2005, 186, 187, Abb. 11. B: 7, Abb. 12. A: 3, C: 1–11.

¹⁵³⁸ TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. C: 1–13.

¹⁵³⁹ RUPP 1995, 74, Textabb. 7: Zeitstufe 1–11, Zeitstufe 2–11.

ezüstszegeccsel fogták össze. A lemezek felületét poncolt pont- és félkörmintával látták el. A veretek a két láb között, egészen a térdig futottak.

A verettípus a langobard környezetben nem általános. A mai Szlovénia területén két további langobard kori leletegyüttesben található meg, a Bela Cerkev-i temetkezésben,¹⁵⁴⁰ és a kranji 11/3.¹⁵⁴¹ sírban.¹⁵⁴² Az előbbi felépítése azonos a nikitschivel: a kerek láncszemhez téglalap alakú szíjbefogó csatlakozik, végét egy szegeccsel ütötték át, felületét hosszában bordázták. A kranji leletek a négyszög alakú függesztőkarika miatt térnek el ezektől. A leletek pontos elhelyezkedése és az eltemetettek életkora ismeretlen.

A langobard kor utáni Dunántúlon is felbukkantak a leletek, jellemzően a gazdagabban felszerelt női sírokból: Kölked B 85. sír,¹⁵⁴³ vagy Budakalász 458. sír.¹⁵⁴⁴ Ezek az avar irányítás alatt álló, Meroving kultúrájukat erősen őrző csoportok 6. század második felére, 7. századra keltezhető temetkezései.¹⁵⁴⁵

A lelettípussal Dobos Alpár foglalkozott részletesen a keleti Meroving soros temető horizontot érintően, aki összegyűjtötte és feldolgozta a Kárpát-medencei gepida és kora avar kori leleteket (22 sírt 11 temetőből). A nikitschi leletek Dobos A. 1. típusának felelnek meg (*kör vagy ovális alakú karikára ráhajlított vékony fémlemez, végein egy-, vagy (ritkán) két szegeccsel*), amely a legelterjedtebb típus a kutató által vizsgált régióban. A gepida, kora avar leletek legtöbbször ezüstből készültek, a nikitschiek a ritkábban előforduló bronz/rézötvözet példányok sorát bővítik. A poncolt, vésett díszítés általános.¹⁵⁴⁶

A szíjszorítás veretekkel díszített (vagy rögzített) övszalagok első rekonstrukciója a hüfingeni 557. női sír alapján Gerhard Fingerlinhez köthető [43. tábl. II. 2]. Elképzelése alapján a zsanéros vereteket a szíjbefogókba szorított (bőr)övszalagok kötötték össze, a szalag végén a kor szokásának megfelelően valamilyen amulett/nehezék helyezkedett el, a hüfingeni sírban egy keresztpántba foglalt gömb alakú hegyikristálycsüngő.¹⁵⁴⁷ A szalag/szalagok lóghattak mind a bal, mind a jobb oldalon, a comb belső és külső felén és a lábak között is egy vagy két

¹⁵⁴⁰ WERNER 1962, Taf. 36. 5–20.

¹⁵⁴¹ STARE – VINSKI 1980, 52, Taf. 9–10.

¹⁵⁴² További gyűjtésekben: KOCH 2001a, 205; DOBOS 2012, 31.

¹⁵⁴³ KISS 2001, 29–37, Taf. 29–30.

¹⁵⁴⁴ DOBOS 2012, 39. Bővebben ld. VIDA 2000, 367–377; VIDA 2004b, 435–442.

¹⁵⁴⁵ VIDA 2018, 217.

¹⁵⁴⁶ DOBOS 2012, 30–31.

¹⁵⁴⁷ FINGERLIN 1978, 26–30.

sorban.¹⁵⁴⁸ A nikitschi sírban a combok között helyezkedtek el és a méreteik alapján egy 0,4–0,5 cm széles szerves anyagból készült övzalagot díszíthettek.

A lelettipusok általában felnőtt nők igen jól felszerelt temetkezéseiben voltak jelen. Dobos A. szerint lokális szinten magasabb társadalmi rangot birtokló egyének sírjai lehettek.¹⁵⁴⁹ A nikitschi temetkezés két aranyozott ezüst kengyelfibulát is tartalmazott. A többi leletről a sír másodlagos felnyitása miatt nincs tudomásunk.

A Közép-Tisza-vidék gepida temetőiben az 5. század végétől a 6. század elejéig voltak jelen, későbbi példányai a kora avar korban a 6. század végétől a 7. században a Dunántúl keleti felén jelentek meg. Utóbbi esetben már jóval kevesebb lelet volt adatolható.¹⁵⁵⁰ U. Koch a leleteket pleidelsheimi 9.¹⁵⁵¹ és 89.¹⁵⁵² sírok, a Charleville–Mézières 35. sír¹⁵⁵³ és a Köln–Junkersdorf 71. sír¹⁵⁵⁴ alapján a 6. század első harmada után keltezte (SD 5, 530–555).

A leletek környezetéről elmondható, hogy a pleidelsheimi 9. sír *Rositz* típusú (ún. „tűring” fibulák csoportja) kengyelfibulákat tartalmazott, ez alapján U. Koch az eltemetettet „langobard, keleti Meroving” betelepülőnek vélte, aki magával hozhatta ékszereit, tekintve, hogy az övveretek a langobard nőknél is előfordultak.¹⁵⁵⁵ Ám a felsoroltak alapján ebben a közegeben nem szokványos lelettipusok, továbbá mindhárom langobard kori temetkezésből (Nikitsch 1., Bela Cerkev, Kranj 11/3.) jellegzetes, nyugati Meroving körben jellemző fibulák (madárfibula, kengyelfibula) kísérték a vereteket. A kranji és a nikitschi sírok azonos kengyelfibulákat tartalmaztak, az ún. *Nikitsch–Kranj* típusú,¹⁵⁵⁶ a kengyellel egyenlőszéles láblemezű példányokat.

A szíjszorító övveretek a gepida soros temetőkben jóval elterjedtebbek, noha ezen a területen is kérdéses az eredetük. Véleményem szerint az 5. század végi feltűnésük is megkérdőjelezhető, ennek problematikája a térség hiányos, még nem kidolgozott kronológiájában gyökerezhet.

A langobard kori temetkezések vizsgálata sem fogja sem a kronológiájuk, sem az eredetük kérdését megválaszolni. A mai kutatás állása alapján megjelenésük a keleti Meroving

¹⁵⁴⁸ DOBOS 2012, 43.

¹⁵⁴⁹ DOBOS 2012, 50–51.

¹⁵⁵⁰ DOBOS 2012, 51.

¹⁵⁵¹ KOCH 2001a, 203–207, Taf. 7.

¹⁵⁵² KOCH 2001a, 228–232, Taf. 36–37.

¹⁵⁵³ PÉRIN 1968, 24, T. 6. 35: 1–13.

¹⁵⁵⁴ LA BAUME 1967, 158, Taf. 5. 71: 6.

¹⁵⁵⁵ KOCH 2001a, 204–205.

¹⁵⁵⁶ Ld. 3.1.2.2.2.2. fejezet.

körben talán az 5. század végére, a nyugati Meroving körben a 6. század első harmada utáni időszakra tehető és viseletük egészen a 7. századig továbbélt.

3.6.2. Díszfüggők vagy -gyöngyök

A bőrből vagy textilből készült övszalag(ok) végére gyakran kerültek nagyobb méretű, nehezebb gyöngyök, amelyek nehezekként, az övszalag kifeszítésére szolgáltak, emellett reprezentatív és apotropaikus szereppel is bírhattak.

A díszgyöngyöket anyaguk és alakjuk alapján is tipologizálhatjuk. Munkámban a Meroving kori kutatások tanúsága alapján, elsősorban anyaguk alapján soroltam be a leleteket, tekintve, hogy ezek alapján tulajdonítottak nekik különböző apotropaikus funkciókat. Elkülöníthetők a különböző ásványokból készült típusok (hegyikristály, borostyán, magnezit, opál/füstopál, kalcedon, kvarc, tajték), a mészkőből készültek és az üveggyöngyök [ld. 6. táblázat].¹⁵⁵⁷

3.6.2.1. Hegyikristály

Hegyikristályból készült díszfüggő nyolc női sírban fordult elő. Alakjuk szerint három típus különíthető el: 1. *ezüstpántba foglalt, gömb alakú* (átm.: 3–2,5 cm, m.: 3,5–1,3 cm, Szentendre 40. [22.11, 44. tábl. 1], Tamási 52. [24.21, 44. tábl. 2]); 2. *facettált felületű, sokszögletű átmetszetű, korong alakú* (átm.: 4,5–3 cm, m.: 1,9–3,2 cm, Bécs 1897. évi női sír [2.1, 44. tábl. 3], Hegykő 18. [9.6, 44. tábl. 4], Hegykő 77. [9.18, 44. tábl. 5], Tamási 18. [24.8, 44. tábl. 6]); 3. *hordó alakú* (m.: 2,1 cm, Szentendre 26. [22.4, 44. tábl. 7]).

A pannoniai langobard korban leginkább a facettált, öt- vagy hatszögletű átmetszetű darabok terjedtek el (2. típus), de igen jellegzetesek a poncolt díszű ezüstpántba foglalt (Szentendre 40. sír: kör alakú, Tamási 18. sír: hosszanti bordákkal ellátott), függesztőfüllel ellátott díszfüggők is (1. típus). A hordó alakú (3. típus) hegyikristály a szentendrei 26. sírból származó leletet leszámítva ismeretlen a langobard kori népeknél.

A langobard kori temetkezésekben a díszfüggők az övszalag végén függtek, arra rákötözve vagy ráfűzve, a szalag hosszától függően a térdek (Szentendre 40.), az alsó lábszárak (Hegykő 77., Tamási 18., Tamási 52.) vagy a bokák között (Hegykő 18.). Egy esetben, a hegykői 18. sírból ismert az ezüstlemezekkel díszített szalag végéről. Mindegyik típus felnőtt, adultus életkorú nő mellől (6 sír) került napvilágra.

¹⁵⁵⁷ A vonatkozó statisztikai adatokat ld. függőtípusonként.

Hegykristályfüggő az övcsüngő kontextusában a Morva-medencében is megjelent: összesen egy sírból ismert facettált függőtípus (2. típus, Holubice 38. [64.13]).

Előfordulásuk a teljes Meroving szállásterületen adatolható volt, így az egykori türing,¹⁵⁵⁸ frank, alamann és bajuvár temetőekben is.¹⁵⁵⁹ A türingek a facettált függőket viselték, míg a frankoknál, a bajuvároknál és az alamannoknál időrendi okokból már a keresztpántba foglalt típus is széleskörben elterjedt viselti elem volt. Az itáliai langobard nők sírjaiból is számos darab került napvilágra.¹⁵⁶⁰ Az érintett régiókban a díszfüggőket szintén az övszalag végére függesztve viselték, amely a térdetől egészen a bokáig lóghatott, sokszor az ezüstlemezes pántok végén.¹⁵⁶¹

Az ásvány jelentéstartalma sokat vitatott témának bizonyul: az ezeket viselő nők nem pusztán díszítő vagy reprezentatív funkciója miatt kedvelték, hanem amulettjelleggel tulajdoníthattak neki.¹⁵⁶² A langobard nők életükben termékenységi amulettként is viselhették, tekintve, hogy a rendelkezésünkre álló elhalálozási életkorok alapján kizárólag felnőtt, adultus korú nők sírjaiból kerültek elő.¹⁵⁶³

A hegyikristályfüggők közül mind a hordó alakú, mind a facettált darabok már a császárkorban megjelentek. A facettált hegyikristályfüggők egyik legkorábbi példánya a késő római korban (B2 és C1b/C2) Wrocław–Zakrzów II. sírjában tűnt fel Magdalena Tempelmann-Maczyńska alapján.¹⁵⁶⁴ Ezek a hun kori férfi sírokban is előfordultak kardgyöngyként

¹⁵⁵⁸ HANSEN 2004, 69–70.

¹⁵⁵⁹ LOSERT – PLETERSKI 2003, 263–264, Liste A 277–280. Keresztpántba foglalt darabok elterjedése H. Hinz és U. Koch alapján, ld. HINZ 1966, 216, Abb. 4; KOCH 2001a, 562–563.

¹⁵⁶⁰ HINZ 1966, 218. J. Werner szerint a keresztpántba foglalt típus a későbbi amulettkapszulák előképe lehetett (WERNER 1956, 36).

¹⁵⁶¹ HINZ 1966, 219–220; LOSERT – PLETERSKI 2003, 264.

¹⁵⁶² A hegyikristály gyógyító erejéről legkorábban Pellai Poszeidipposz (Ποσειδῖππος) (Kr. e. 310–240) a hellén világ epigramma költője a *Lithika* c. ciklusában emlékezett meg (HINZ 1966, 227, 56. lj.). Később id. Plinius (Kr. u. 23–79) is értekezett a hegyikristály jótékony hatásairól a *Természetről* c. művében: „*azt találok az orvosoknál, hogy szerintük a test elhamvasztásának az a leghelyesebb módja, ha egy kristálygömböt a nap sugarai felé fordítva gyújtjuk meg a tüzet*” (*Idősebb Plinius XXXVII, X. 28*). Az ókori auktor leírja, hogy a kristályok a magas hegyekben születnek, ahol örök hó és jég van, innen kapta a nevét: *kristallos*. Ehhez kapcsolódik az a hiedelem, hogy a hegyikristály olthatja a szomjat vagy gyógyítja a lázat (HINZ 1966, 227). Bővebben ld. DÜBNER-MANTHEY 1987, 59–62; ZÁBOJNÍK – MITÁŠ – ŠTUBŇA 2017, 343–344, 2. lj. A Kr. u. 1. században gyógyító, litoterápiás funkciója miatt alkalmazták, később emellé társult az apotropaikus jelleg is, amely betegségek elhárítására, vagy a terhesség és a szülés alatti problémák elkerülésére szolgált (LOSERT – PLETERSKI 2003, 264).

¹⁵⁶³ Bővebben ld. DÜBNER-MANTHEY 1987, 59–62; LOSERT – PLETERSKI 2003, 264; RÁCZ 2017, 62–63.

¹⁵⁶⁴ TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985, 90, Taf. 19. 508.

(„mágikus kardcsüngő”).¹⁵⁶⁵ A keresztpántba foglalt díszgyöngyök tipológiai előképe a császárkori germánoknál is elterjedt, amelybe hegyikristály is kerülhetett.¹⁵⁶⁶

Övfüggőként való használatukat H. Hinz az 5. századtól a 7. század első feléig adatolta, használatuk súlypontja a 6. században mutatható ki.¹⁵⁶⁷ Ch. Hansen a türing női viseletben a facettált függők megjelenésével az 5. század végén számolt, viseletüket a türing korszak végéig követni lehet (MD 4–5, 480–560/70).¹⁵⁶⁸ U. Koch a délnémet horizontban a facettált függőket az 5. század utolsó harmadától a 6. század első harmadáig keltezte (SD 3–4, 480–530, ritkán SD 5–6),¹⁵⁶⁹ míg a keresztpántba foglalt példányok ezeket váltották fel egészen a 6. század végéig (SD 5–6, 530–580).¹⁵⁷⁰ Ugyanitt M. Friedrich előbbi tárgytypus használatát egészen a 6. század utolsó harmadáig (SDM 3–4, 480/90–560/80) feltételezte.¹⁵⁷¹

Pannonia langobard korában a reprezentációs és apotropaikus szereppel felruházott hegyikristályfüggők 2. és 3. típusa (facettált és hordó alakú) nem bír keltezőértékkel, míg az 1., keresztpántba foglalt függők valószínűleg csak a 6. század első harmada után tűnhettek fel a gazdagabban felszerelt felnőtt nők temetkezéseiben. A keresztpántba foglalt típusok általánosan elterjedtek voltak a keleti és a nyugati Meroving körben, a langobard szállásterületre talán „nyugati” áruként vagy divatjelenséggént a pannoniai tartózkodásuk alatt juthatott el.

3.6.2.2. Borostyán

Borostyánból¹⁵⁷² készült díszgyöngyöknek négy példánya ismert, az alakjuk alapján három különböző típust tudunk elkülöníteni: 1. *gömb alakú* (Hegykő 18. [9.6, 44. tábl. 8], átm.: 2,8–2,5 cm), 2. *szabálytalan formájú/amorf* (Mödling 2. [17.2, 44. tábl. 9], átm.: 1,2 cm) és 3. *egyik oldalán domború, korong alakú* (Nikitsch 1. [18.1, 44. tábl. 10], átm.: 3,8x1,6 cm).

¹⁵⁶⁵ WERNER 1956, 26–37.

¹⁵⁶⁶ Pl. Cífer–Pác (Pusztapát, Szlovákia) területéről ezüstdrótba foglalt, amorf alakú hegyikristályfüggő került elő (ZÁBOJNÍK – MITÁŠ – ŠTUBŇA 2017, 352, Obr. 7.). A Wielbark-kultúrában hasonló keresztpántba foglalt köves függők a nyakba helyezve: CIEŚLIŃSKI 2016, 248, Fig. 29. Aranyláncra függesztett, keresztpántba foglalt füstópálfüggő az 5. század első felére keltezhető szilágysomlyói I. kincsben is megjelent: MARTIN 1997b, 349–372.

¹⁵⁶⁷ HINZ 1966, 218, 32. j.

¹⁵⁶⁸ HANSEN 2004, 69–70, 131–133.

¹⁵⁶⁹ KOCH 2001a, 73, Abb. 13. X74.

¹⁵⁷⁰ KOCH 2001a, 76, Abb. 15. F59.

¹⁵⁷¹ FRIEDRICH 2016, 93, Abb. 45.

¹⁵⁷² BLIUJENÉ 2011, 15. Idősebb Plinius *Természetrájában* a hegyikristály után következő legértékesebb drágakőként ír a borostyánról (*Idősebb Plinius* XXXVII, XII. 42.)

A mödlingi és a nikitschi sírok eltemetettjeinél a borostyánfüggő egykor a láb között függő övszalagról lógott, a térdek között, utóbbi temetkezésben a többtagú, karikás övveretekből álló szalag végén. Hegykőn a két comb között futó szalagok közül az egyik középre lehetett felfűzve, míg a másik a lábfej környékéről került elő a hegyikristályfüggő környezetéből. A borostyánfüggő két adultus korú (Hegykő 18., Mödling 2.) nő temetkezéséből került napvilágra.

Pannoniához hasonlóan a korábbi szállásterületen is eltérő formájú típusok kerültek napvilágra, a prága/praha–podbabai temető 40. sírjából [48.9] lapítottgömb, Aspersdorf 14. sírjából [57.5] és Freundorf 422. objektumából [61.1] korong alakú. Ezek hasonlóan az övszalagra lehettek függesztve, Prága/Praha–Podbabán a sípcsont környékéről, Aspersdorfon a bal alsó lábszár környékéről kerültek napvilágra.

A hegyikristályhoz hasonlóan a borostyánok is bírhattak apotropaikus funkcióval.¹⁵⁷³ Felhasználásuk és kereskedelembe való szerepük folyamatos volt a bronzkortól,¹⁵⁷⁴ de a szervezett borostyán-kereskedelem csúcsa a kora római korban, Borostyánkő úton indult meg. M. Tempelmann-Maczyńska a császárkori Barbaricum területén lévő legkorábbi borostyángyöngyletek megjelenését a B1 korszakra keltezi, míg az elbai germánok területein a C1 fázisban jelentek meg először.¹⁵⁷⁵

A Meroving kori soros temetők sírjaiból ritkán kerülnek elő, ezek általában nyers borostyánok, amelyek az átfűrástól eltekintve megmunkálatlanok. D. Quast valószínűnek tartja, hogy a római kori műhelyek eltűnésével elveszett a kő megformálásához szükséges technikai tudás is.¹⁵⁷⁶ A Meroving temetők esetében, a Felső-Duna-vidéken H. Losert egy példányt az 5. század közepétől (450–500, Altenerding 1098.), az altenerdingi temető legkorábbi fázisára keltezett. Viseletük súlypontja a temetőben 500–550 közé helyezhető.¹⁵⁷⁷ U. Koch megjelenésüket hasonlóan az 5. század közepétől, vagyis a Meroving temetők kezdeti fázisától

¹⁵⁷³ Ld. RÁCZ 2017, 63. Id. Plinius a borostyánkő óvó-védő tulajdonságáról és a gyógyászatban betöltött szerepről is megemlékezik: „Közben kitalálták a borostyán gyógyászatban való használatát is, de a hölgyek nem ezért kedvelik. Csecsemőkre akasztva amulettként igen jótékony. Callistratus említi, hogy minden életkorban használ a zavarodottság és a vizeleti panaszok ellen italként vagy amulettként” (Idősebb Plinius XXXVII, XII. 50–51).

¹⁵⁷⁴ QUAST 2017, 61. A borostyán a Föld bármely részén előfordulhat, de Európában a Baltikum területén található a legjobb minőségű nyersanyag. Természetes lelőhelye a Fríz-szigetek, a Rigai-öböl délnyugati része, de Lengyelország északi partján, Nyugat-Fehéroroszországban, a Sambiai-félszigeten és délnyugat Ukrajnában is előfordul nagy mennyiségben. A borostyánkereskedelem erről a területről történt szervezett keretek között a római kortól (BLIUJENÉ 2011, 15).

¹⁵⁷⁵ TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985, 65, 114.

¹⁵⁷⁶ QUAST 2014, 95.

¹⁵⁷⁷ LOSERT – PLETESKI 2003, 263.

határozta meg, használatukkal a 6. század első harmadáig lehetett számolni (SD 2–4, 460–530).¹⁵⁷⁸ M. Friedrich ezt később a 6. század utolsó harmadára módosította (SDM 3–4, 480/90–560/80).¹⁵⁷⁹ A langobard kori temetkezésekben keltezéértékkel nem bírnak.

3.6.2.3. Magnezit, kvarc, szepiolit

Magnezitgyöngy összesen négy temetkezésből ismert, ahonnan öt példány került napvilágra. Ezek lehetnek: 1. *hengeres*- (Schwechat 2. [20.1], átm.: 2,3x1,3 cm; Schwechat 34. [20.9, 44. tábl. 11], átm.: 2,2x1,2 cm), 2. *lapos korong*- (Mannersdorf am Leithagebirge 12. [14.1], átm.: 1,8x0,4 cm) és 3. *gömb* (Schwechat 34. [20.9, 44. tábl. 12]., átm.: 2,9x2,6 cm) alakúak.

Kvarcból készült korong alakú, egyik oldalán domború függőből egy (Schwechat 1. [20.1], átm.: 3,2x3,3 cm) és *szepiolitból*/tajtékkőből készült, ismeretlen típusú függő hasonlóan egy temetkezésből (Szólád 21. [23.2]) ismert.

A két schwechat-i temetkezés magnezitgyöngyei és a szóládi szepiolitgyöngy az övfüggő szalagjához tartozhattak. Míg a schwechat-i 2. sírból a jobb comb környékéről, a 34. sírből a bal térd környékéről kerültek napvilágra. A Mannersdorf am Leithagebirge-i sír esetében a medencén fekvő gyöngyöknek kérdéses a funkciója, amelyet a sírrajz nélkül nem lehet meghatározni. A gyöngyök felnőtt nők mellől kerültek napvilágra (juv.-ad. 1 sír: Szólád 21; ad. 2. sír: Schwechat 16., Schwechat 34; ad.-mat. 1 sír: Schwechat 2; mat. 1 sír: Schwechat 13.).

Magnezitfüggő a Cseh-medencéből mindössze egy temetkezésből (Prága/Praha–Podbaba XIV.), a Morva-medencéből öt temetkezésből (Borotice 10/VIII. [59.3], Hauskirchen 8. [62.2], Holubice 39. [64.14], Holubice 71. [64.19], Neuruppersdorf 11. [67.6]) került napvilágra. Korong alakú szepiolitfüggő Lochenice IX/2. [44.1] és Rebešovice 22. [70.1] sírjából, ismeretlen alakú szepiolitfüggő Holásky 1/1954. sírjából [63.1] adatolható.

Különös, hogy a magnezit, a mészkő és a szepiolitként meghatározott anyagok temetőnként (Schwechat) és régióként (Pannónia, ÉszakAlsó-Ausztria) dominanciát mutatnak. Míg Alsó-Ausztriában és a Morva-medencében a magnezit leletek száma magas, addig a mai Magyarországra eső pannóniai temetőkből hiányoznak. Felvetődik a kérdés, hogy helyes volt-e az eddigiekben a gyöngyök alapanyagának a meghatározása.¹⁵⁸⁰ M. Čížmář

¹⁵⁷⁸ KOCH 2001a, 73, Abb. 13. F6.

¹⁵⁷⁹ FRIEDRICH 2016, 93, Abb. 45.

¹⁵⁸⁰ Kizárólag a mai Magyarországon kívül eső lelőhelyekről (Alsó-Ausztria, Morvaország) tettek közzé magnezitgyöngyöket, amely mindenképpen elgondolkodtató. Egyes fehér gyöngytípusok, akár a mészkőgyöngyök kapcsán is felvethető, hogy ezek anyagát nem határozhatták meg, különítették el pontosan. Hasonló problematika a mészkő és a tajtékkő kapcsán ld. WALTER 2008, 129–130.

felvetette, hogy a fehér anyagból készült gyöngyök meghatározása problematikus a korszakban, tekintve, hogy a szakirodalomban különböző megnevezésekkel szerepelnek, amelyek nem utalnak biztosan a gyöngy anyagára: *Meerschäum*/tajtékkő (J. Tejral, U. Koch, W. Sage), *Sepiolith*/szepiolit (B. Novotný, J. Tejral), *Magnesit*/magnezit (J. Werner, J. Tejral, H. Adler), *Kreide*, *Kalkstein*/kréta, mészkő (Bóna I., Werner J.), *Pläner*, *Sandstein*/mészkő, homokkő (B. Svoboda), *Kaolin*/kaolin (U. Koch) vagy egyszerűen mint fehér pasztózus anyag (P. Stadler).¹⁵⁸¹ A morvaországi leleteket összegyűjtő munkában e fehér gyöngyök anyagát a természettudományos vizsgálatok alapján magnezitnek határozták meg.¹⁵⁸² Keltezőértékkel nem bírnak a korszakban.

3.6.2.4. Opál, füstopál

A szentendrei temető 54. sírjából [22.14, 44. tábl. 13] a térdek közül egy ezüstpántokba foglalt, gömb alakú, opálból készült díszfüggő került elő, a temető 56. sírjából [22.15, 44. tábl. 14] az alsó lábszárak közül egy ezüstpántokba foglalt gömb alakú füstopál. A két függő a hegyikristályok esetében is meghatározott 1. típusának – *ezüstpántba foglalt gömb alakú* – felel meg,¹⁵⁸³ méreteik hasonlóak (átm.: 3,5–3 cm). A leletek egy adultus (54.) és egy juvenis (56.) korú nő sírjából kerültek elő.

Az opáldíszek a két láb között lógó, övszalag végét kifeszítő függők szerepét töltötték be, reprezentatív elemek voltak, amelyet óvó-védő szereppel is felruházhattak, más drága-, vagy féldrágakőfüggőkhöz hasonlóan.¹⁵⁸⁴ A szentendrei 56. sírban a díszfüggő az ezüstpánttal kidíszített övszalaghoz csatlakozott, hasonlóan a hegyikristályfüggőkhöz. A két sír a szentendrei temető legkiemelkedőbb női temetkezése volt, mind viseleti elemeiket, mind mellékleteiket tekintve. A keresztpántba foglalt opálfüggők a hegyikristályfüggők 1. típusához hasonlóan a 6. század első harmada után tűnhettek fel nyugati Meroving hatásra.

3.6.2.5. Kalcedon

A fertőszentmiklósi 9. sírból [6.3, 45. tábl. 1] *hordó alakú* (1.) kalcedongyöngy látott napvilágot, a hegykői 21. sírból [9.8, 44. tábl. 2] *korongformájú* (2.) (átm.: 5,5x1,1 cm), a szentendrei 85. sírból [22.25, 44. tábl. 3] *gömb alakú* (3.) (átm.: 2,1x3 cm).

¹⁵⁸¹ ČIŽMÁŘ 2011, 143.

¹⁵⁸² ČIŽMÁŘOVÁ – MRÁZEK 1990, 59–65.

¹⁵⁸³ Ld. 3.6.2.1. fejezet.

¹⁵⁸⁴ Bővebben ld. HINZ 1966, 212; DÜBNER-MANTHEY 1987, 58–62.

A kalcedonfüggő egy esetben adultus (Hegykő 21.), egy esetben maturus (Szentendre 85.) korú nő sírjából került elő.

Mindhárom függő a térdek között helyezkedett el, vagyis a középén függő övszalagot díszíthették.¹⁵⁸⁵ Mindhárom sírban kis- és kengyelfibulákkal eltemetett, jómódú nő feküdt. A kalcedon a többi drága- vagy féldrágakőfüggőhöz hasonlóan reprezentációs szereppel is bírhatott a női viseletben.

J. Werner a kalcedongyöngyök két fajtáját, a hordó- és a gömb alakú típust különítette el.¹⁵⁸⁶ A hordó alakú kalcedongyöngyök a Közép-Duna-vidéken, különösen a Kárpát-medencében, a Tisza mentén nagy múltra tekintenek vissza, első azonosításuk 5. századi dunai formaként J. Werner nevéhez fűződik.¹⁵⁸⁷ Anna Mastykova vizsgálata alapján a hordó alakú kalcedonok már a hellenizmus óta jelen voltak a Pontus-vidéken, míg a szarmata kortól kezdve a Közép-Duna-vidék lett az elterjedésük kulcsrégiója.¹⁵⁸⁸ A hun korban ezeket főként a gazdagabban felszerelt sírok tartalmazták, az 5. század második harmadában a „fejedelmi” miliő temetkezéseiből kerültek elő.¹⁵⁸⁹ A népvándorlások kezdetével a germán népek is átvették ezek viseletét, legnagyobb számban a gepida temetkezésekben találhatóak meg. J. Werner szerint a szarmaták a Tiszán és a Dunán át exportálták a gyöngyöket a mai Dél-Oroszország területéről, míg Nyugat-Európában fellelhető párhuzamokat a Dunán zajló kereskedelmi kapcsolat bizonyítékként tartotta számon.¹⁵⁹⁰

Az 5. század második felétől a Felső-Rajna-vidék és a Kárpátok között húzódó soros temetőkhöz is megtalálhatjuk.¹⁵⁹¹ A nyugati Meroving régióba a gömb alakú kalcedonokat nem, csak a hordó alakúakat importálhatták. Ezek is leginkább a délnémet régióban csoportosultak, ahol mind a nyakláncba fűzve, mind az övcsüngő részeként megjelenhettek.¹⁵⁹² Viseletük a 6–7. század fordulójáig adathozható a Meroving női viseletben és előfordultak a langobard kori Itáliában is.¹⁵⁹³

A langobard női övcsüngős viseletben a hordó alakú kalcedonok nem adaptálódtak, egyedül a fertőszentmihályi sírból ismerjük. A korong és a gömb alakú kalcedongyöngyöknek

¹⁵⁸⁵ További gömb alakú példány Bezenye 8. sírjából [1.4] is napvilágra került, valószínűleg a gyöngynyaklánc részeként.

¹⁵⁸⁶ WERNER 1962, 82.

¹⁵⁸⁷ WERNER 1962, 82.

¹⁵⁸⁸ MASTYKOVA 2006, 235.

¹⁵⁸⁹ MASTYKOVA 2006, 236.

¹⁵⁹⁰ WERNER 1956, 36–37.

¹⁵⁹¹ MASTYKOVA 2006, 242–243, 247.

¹⁵⁹² WALTER 2008, 131–132. Legutóbbi gyűjtés: KNAUT 1993, 96, 97, Abb. 50., Anm. 472.

¹⁵⁹³ Legkésőbbiek között: Straubing–Bajuwarenstrasse 258. sír (GEISLER 1998, Taf. 69. 3).

nem ismert kultúrtörténeti vonatkozása, ritkán feltűntek a soros temetőkben az övcsüngő részeként.¹⁵⁹⁴

A kalcedongyöngyök a késő antikvitástól a kora középkorig elterjedt ékszerek és óvó-védő, bajelhárító amulettek voltak.¹⁵⁹⁵ Funkciójuk megegyezik a többi nagyméretű díszfüggőével, reprezentatív, esetlegesen óvó-védő szereppel is felruházhatták, hasonlóan a hegyikristályhoz. A langobard korban a lelettípus keltezőértékkel nem bírt.

3.6.2.6. Mészkő

Mészkőgyöngy 11 sírból került napvilágra, összesen 14 példány. Két típusa különíthető el, a *hengeres- (1. típus)* [ld. 45. tábl. 4–5] és a *gömb (2. típus)* [ld. 45. tábl. 6–7] alakú. Előbbiből 11, utóbbiból négy került elő. A hengeres példányok¹⁵⁹⁶ átmérője 3–1,5 cm, magasságuk ezzel arányosan 2,3–0,9 cm közötti, míg a gömb alakúak 3–2,2 cm maximális átmérővel rendelkeznek.

A gyöngyök az övcsüngő szalagjainak közepére fűzve (Hegykő 21.), vagy azok végén csüngöttek, a szalag hosszától függően a térdek között (Tamási 26., Várpalota 5.), vagy az alsó lábszárak között (Hegykő 54. [9.13], Kápolnásnyék 2. [13.2], Mohács 2. [16.1], Rácalmás 2. [19.2], Szentendre 10. [22.2], Szentendre 29. [22.6], Szentendre 86. [22.26], Tamási 37. [24.17]). Mohács 2. sírja alapján feltételezhető, hogy a comb melletti csüngőn is előfordulhattak, esetleg a táskával összefüggésben, de a sír magasfokú bolygatottsága miatt funkciója bizonytalan.

Életkor alapján megjelent két kislány (inf. II, Szentendre 86., Tamási 37.) és egy fiatal lány sírjában is (juv. Mohács 2.), de jellemzően a felnőtt nők (ad. 3 sír: Hegykő 21., Hegykő 54., Szentendre 29; ad.-mat. 1 sír: Szentendre 10; mat. 1 sír: Tamási 26.) övcsüngői részét képezték.

A Morva-medencéből jórészt hiányoznak a mészkőgyöngyök, biztosan mindössze két temetkezésből ismerjük a tárgytypust: Lužice 27. sírjából [65.7] hengeres alakú, a temető 39. sírjából [65.11] gömb alakú gyöngy került elő. Előbbi sír esetében megfigyelhető volt viselete, ahol Pannoniában már nem jellemző módon, a combok között végződő övszalag végén

¹⁵⁹⁴ LOSERT – PLETESKI 2003, 266.

¹⁵⁹⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 266. Amulettfunkcióját J. Werner szerint a kardon lévő mágikus kardgyöngyként való használata is alátámasztja, amely a steppén a Kr. u. 4. században az alánoknál jelenik meg először (WERNER 1956, 36).

¹⁵⁹⁶ Ld. 3.6.2.3. fejezet.

lőghatott. A mészkőgyöngyök hiánya a Morva-medencében és pannoniai dominanciája a magnezit- és a fehér krétaszerű gyöngyök anyagmeghatározásának problematikájához kapcsolódhat.

A mészkőgyöngyöket, közöttük a hengeres, hordó és szabálytalan alakú darabokat már a középső neolitikum időszakától a test és/vagy a ruházat feldíszítésére használták, ez általános volt a kora középkorig, alakjukban és méreteikben csak kisebb eltérések adatolhatóak.¹⁵⁹⁷ A mészkőgyöngyök esetében keleti vagy helybéli provenienciát feltételeztek, szerepüket tekintve M. Martin a csüngő és a csüngőnek tulajdonított amulettfunkció mellett eszköznek tartotta ezeket: szerinte az orsógombok helyettesítésére is szolgálhattak.¹⁵⁹⁸

A langobard kori temetkezésekben viseletük általános, funkciójuk megegyezik a többi díszfüggőével.

3.6.2.7. Üveg

Az övcsüngő végére függesztett és a szalagra fűzött nagyméretű üveg díszfüggők különböző kivitelűek, az alapszín, a mintázat, az alak és a méret tekintetében is, ezek az alábbiak:

(1. típus) A fertőszentmiklósi 4. [6.2] és a hegykői 4. [9.2, 45. tábl. 8] sírokból sötétkék, enyhén áttetsző facettált felületű, ötszög átmetszetű¹⁵⁹⁹ díszfüggők kerültek napvilágra, 3,3–4,5 cm átmérővel, kb. 2 cm magassággal. Előbbi temetkezésben az alsó lábszárak között, a térdekhez közel, míg utóbbiban a combok között helyezkedett el, eredetileg mindkettő az övcsüngő végén függött. A Cseh-medencéből, a prága/praha–hostivaři [47.1] női temetkezésből egy ezekkel megegyező példány került napvilágra, eredeti viseleti helyzete ismeretlen.

H. Losert szerint a kék díszfüggők eredete a késő antik, mediterrán drágakőfüggőkre és az ezekkel megegyező kivitelű facettált hegyikristályfüggőkre vezethető vissza. A kék szín óvó-védő jellegét is hangsúlyozta.¹⁶⁰⁰ Legkorábbi feltűnésük Basel–Wettstein 16.¹⁶⁰¹ sírból adatolható, amely az 5. század első felére és a Zweeklooi 87.¹⁶⁰² sírből, amely az 5. század

¹⁵⁹⁷ Neolitikum esetében pl.: NADLER 1985, 129–133. Szarmaták, gepidák esetében nem feldolgozott, említéseket ld.: TÖRÖK 1936, 129; CSALLÁNY 1961, 273; VADAY 1989, 57; B. TÓTH 1994, 298; NAGY 2018, 240. S. Walter a mennyi temető mészkő és tajtékgyöngyeit elemezte az alapanyag elhatárolásának lehetősége és az alapanyag provenienciája alapján (WALTER 2008, 129–130).

¹⁵⁹⁸ MARTIN 1976b, 75–76; WALTER 2008, 130.

¹⁵⁹⁹ Alapjuk, támmetszetük összesen 12 féle lehet: ARENDS 1978, 520–526.

¹⁶⁰⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 254. A kék szín óvó-védő funkciójáról, a kelta üvegkarpercek kapcsán bővebben ld. HAEVERNICK 1970, 120.

¹⁶⁰¹ MOOSBRUGGER-LEU 1971, 224, Taf. 57. 28.

¹⁶⁰² VAN ES – YPEY 1977, 116, 117, Abb. 9. D0.

közepére keltezhető.¹⁶⁰³ Az 5. század második felében a mai Közép- és Délnyugat-Németországban terjedtek el, az 500-as évek után Délnyugat-Németországban koncentráálódtak, ettől a régiótól keletre csak ritkán fordultak elő.¹⁶⁰⁴ A Közép-Duna-vidéken inkább a hegyikristály példányok voltak a népszerűek. Legkeletibb előfordulásuk a krími gótoknál lelhető fel.¹⁶⁰⁵ Ulrich Arends szerint a kora középkori díszfüggők nagy értéket képviselhetek, amely a kobaltkék nyersanyaggal és a technológiai eljárás összetettségével magyarázható.¹⁶⁰⁶

Ch. Hansen a türing női temetkezésekből származó példányokat az általa kialakított 2. fázistól keltezte, vagyis az 5. század első harmadától egészen a 6. század második feléig.¹⁶⁰⁷ H. Losert a kék üvegfüggőt tartalmazó altenerdingi 607. női sírt a 520/530 környékére keltezte.¹⁶⁰⁸

A langobard női temetkezésekben keltezőértékkel nem bírnak, tekintve, hogy az 5. század első felétől számolhatunk viseletükkel. Az érintett sírok leletanyaga, gazdagsága nem emelkedik ki a temető többi síregyüttese közül, a típus helybéli előállítása sem valószínű, inkább a délnémet, délnyugat-német régióból származó korabeli importok lehetnek, melyek nagyobb koncentrációja Északnyugat-Pannoniában is megfigyelhető, ezek közé tartozik a fertőszentmiklósi és a hegyközi temető is. A Cseh-medencében való megjelenése a Közép-Németországgal, a Tübing Királysággal való kapcsolatrendszerrel, a tübing kultúra kiterjedésével magyarázható.

(2. típus) A hegyközi 24. sírból [9.10, 45. tábl. 9] három különböző gyöngy került napvilágra. A nagyobb, térdek között elhelyezkedő 2,7 cm átmérőjű, nyomottgömb alakú, zöldesbarna opak alapon, sárga ráfolyatott hullámvonalas díszű példány. A nagyobb méretű gyöngy felett két kisebb méretű helyezkedett el a combok között, valószínűleg az öv szalagjára ráfűzve. Az egyik egy nyomottgömb alakú sötétkék opak (átm.: 1,3 cm), a másik egy hengeres alakú, piros alapon fehéreskék és sárga ráfolyatott sávós díszű (hossz.: 1,5 cm) példány.

A sötét alapon világos ráfolyatott díszű, hullámvonalas példányok a késő római kortól jelentek meg és számos langobard kori temetkezésből napvilágra kerültek a nyakláncba fűzött gyöngyök közül.¹⁶⁰⁹ A hengeres és gömb alakú, sávós, hullámvonalas példányokat

¹⁶⁰³ LOSERT – PLETESKI 2003, 254; KORENY – KOSTKA 2014, 530.

¹⁶⁰⁴ Lelőhelyek: ARENDS 1978, 542; HANSEN 2004, 69; KORENY – KOSTKA 2014, 530.

¹⁶⁰⁵ Kerics: ARENDS 1978, 572, Kat. 174.

¹⁶⁰⁶ ARENDS 1978, 205.

¹⁶⁰⁷ HANSEN 2004, 69, 129, Abb. 135.

¹⁶⁰⁸ LOSERT – PLETESKI 2003, 254.

¹⁶⁰⁹ NAGY 2012, 168–170.

Tobias Brendle a neudingeni a temetőben legkorábban kora Meroving kortól keltezi (Perlenstufe I, AM I, korai).¹⁶¹⁰ Hasonló antik, ráfolyatott vagy pettyes díszű gyöngyök a Dunától északra elterülő szállásterületen is megjelentek az övcsüngő szalagjának díszeként (Prága/Praha–Podbaba 12. [48.4], Holubice 23. [64.5])¹⁶¹¹.

(3. típus) Mohács 4. sírjából [16.3, 45. tábl. 10] egy nagyméretű (átm.: 5 cm, m.: 1,6 cm), egyik oldalán lapos, másik oldalán domború, rozettamintás díszgyöngy került napvilágra. Alapja sötét, fekete, rajta nyolcszirmú sávós sárga-fehér rozettaminta. Az eltemetett az alsó lábszárcsontok között, az övfüggő végére felhúzva viselte a leletet.

Egy további félbetörött példány került napvilágra a szentendrei 56. sírból [22.15, 45. tábl. 11], a bal térd mellett lógó táskával összefüggésben és egy szintén félbetörött darab Ószőnyről [28.3] szórványleletként. Előbbi nyomottgömb alakú, piros alapon zöld és fehér rozettás díszítéssel, 4 cm átmérőjű, 1,5 cm magasságú. Utóbbi szintén nyomottgömb alakú, sötétkék alapon krétafehér rozettadísszel és 5,6 cm átmérővel rendelkezik.

A rozettamintás függők nagy számban ismertek a Meroving környezetből. A mohácsi példány U. Arends I. típusába (*Schema A*), az egyszerű rozettás díszfüggők közé sorolható, melyek között kivételesek az egyik oldalukon lapos példányok. Ezeket U. Arends az amulettfüggők körébe sorolta.¹⁶¹²

Elterjedésüket U. Koch vizsgálta: elszórva megjelentek a bajuvár, alamann és türing területen, leginkább a Rajna középső folyása mentén kerültek elő az 5. fázisra (SD 5, 530–555) keltezhető fibulákkal. U. Koch szerint a széleskörű elterjedésük és a csoportosulásuk a Rajna és a Maas között a helybéli frank üveghuták virágzó kereskedelméről árulkodik. Értékes kereskedelmi árucikk lehetett, mivel kizárólag gazdagabb nők sírjaiból kerültek elő. A 6. század első felében a délnémet régióban is ugyanúgy elterjedt.¹⁶¹³ U. Koch a utóbbi területen ezeket az 4–6. fázisára keltezte (510–580), vagyis a 6. századra.¹⁶¹⁴ A módosított kronológiában M. Friedrich (SDM 4–5, 520/30–610/20) pár évtizeddel későbbi megjelenést és hosszabb használatot feltételezett, egészen a 7. század első évtizedéig.¹⁶¹⁵ A Felső-Rajna-vidéken a

¹⁶¹⁰ BRENDLE 2014, Beilage 3.

¹⁶¹¹ A mellkason helyezkedtek el, de a sírrablás valószínűleg a combok környékét érthette. Úgy tűnik, a másodlagos sírfelnyitás során az övszalag fel lett hajtva, a végén a nagyméretű díszfüggők ezért kerülhettek a mellkas jobb oldalára.

¹⁶¹² ARENDS 1978, 184–185, 456.

¹⁶¹³ KOCH 2001a, 206, Abb. 90.

¹⁶¹⁴ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. F20.

¹⁶¹⁵ FRIEDRICH 2016, 93, Abb. 45.

bikónikus, rozettás díszű, övcsüngő részeként napvilágra kerülő gyöngyök F. Siegmund szerint már korábban, az 5. század végén megjelenhettek (NR 3–4, 480/90–550/60).¹⁶¹⁶ Közép-Németországban Ch. Hansen a 4. fázisára keltezte (530–560/70) a leleteket.¹⁶¹⁷

A langobard korban ezek kizárólag Pannoniában voltak jelen, a 6. századon belüli keltezésük bizonytalan, valószínűleg a század első harmada után jelenhettek meg importárként a régióban. A lelettípust tartalmazó két temetkezésben jelen voltak aranyozott ezüst fibulák, míg a szentendrei sír kiemelkedően gazdagon felszereltnek bizonyul, a mohácsi temetkezést a földmunkák során erősen megbolygatták, így nem számolhatunk teljes leletegyüttessel.

(4. típus) Tamási 45. sírjából [24.18, 45. tábl. 12] a térdek közül egy kisméretű (hossz.: 1,8 cm, m.: 1,6 cm) hengeres mozaikgyöngy került napvilágra. A gyöngy hosszú hengeres millefiori, felületét sakktáblaszerűen négyszögletű zónákra osztották, melyben váltakozva kétféle motívum helyezkedik el: egyikben fekete keretbe foglalt fehér, piros közepű folt, a másikon zöld alapon négy-, vagy többszirmú rozetta.

A mozaikgyöngyök a római kori Barbaricum teljes területén a B2–C 1b korszakban fordultak elő, de leginkább az elbai germán közegben voltak közkedvelt díszei a női viseletnek.¹⁶¹⁸ A Meroving kori délnémet régióban a millefiori gyöngyök a 6. század első harmada után jelentek meg.¹⁶¹⁹ A Délnyugat-Németországra alkalmazható kronológiában a tamási lelettel megegyező mozaikgyöngyöket Armin Volkmann és Claudia Theune az U. Koch által kialakított schretzheimi 3. megtelepedési fázisra keltezték (565–590/600).¹⁶²⁰ Hasonló típusok a langobard sírokban a nyakláncban is előfordultak, főleg kék alappal, piros és fehér foltokkal és rozettákkal.¹⁶²¹ Nagyméretű millefiori gyöngyök megtalálhatóak az övcsüngő végén is (ld. Pottenbrunn V. 51.). A Meroving kori gyöngyökre vonatkozó, A. Volkmann – C. Theune-féle tipokronológia alapján a típust a 6. század második felére tudjuk legpontosabban keltezni.

(5. típus) A várpalotai 13. sír [25.5] jellegzetes gömb alakú, zöld gerezdelt gyöngye a térdek közül került napvilágra. Méretei nem ismertek. Záluží 49/XLV. sírjában [41.13] egy barnásfekete gerezdelt, gömb alakú függő feküdt a térdek között. A hauskircheni 8. sírből [62.2]

¹⁶¹⁶ SIEGMUND 1998, 82; NIEVELER – SIEGMUND 1999, 10, Fig. 1.6. GGh.-1.2, 3-4.

¹⁶¹⁷ HANSEN 2004, 70.

¹⁶¹⁸ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 58–59.

¹⁶¹⁹ SW II, 530–570. Ld. VOLKMANN – THEUNE 2001, 534.

¹⁶²⁰ Vagy SW III, 570–610. Ld. VOLKMANN – THEUNE 2001, 531–533.

¹⁶²¹ Bezenye 8. [1.4] és 73. [1.15] sírok, Budapest III. Vályog utca 8. 30. sír [5.2].

hasonlóan gerezdelt, sárgászöld gömb alakú függő került elő a combok közül, egy spirálisan feltekeredő lapítottgömb alakú üvegfüggő kíséretében.

A gerezdelt típusú gyöngyök a B2 periódusban már feltűntek nagy mennyiségben a császárkori barbaricum anyagban. Ezek zöld, sárgászöld színűek.¹⁶²² Később, az 5. század második felétől a 6. századig elterjedtek az egykori nyugati Meroving területen, a türing, az alamann, a bajuvár és a frank viseletben.¹⁶²³ Altenerdingben a 450–550 közötti temetkezések már tartalmazták a gyöngytípust.¹⁶²⁴ Kései feltűnése is adatolható az övcsüngővel való összefüggésben, a nordendorfi 21/1855. példányt Marcus Trier a 6. század utolsó harmadába sorolta.¹⁶²⁵ A langobard korban keltezőértékük és eredetük bizonytalan.

(6. típus) Vörs 32. sírjából [26.11, 45. tábl. 13] egy nagyméretű, nyomottgömb alakú (átm.: 3,3 cm, m.: 2,8 cm), ún. reticellagyöngy került elő.¹⁶²⁶ A gyöngyöt váltakozó, sárga-, piros-, kékes- és fehér halszálkaminták és spiráldíszek által keretelt pávaszemek ékítik. A lelet a jobb alsó lábszáron helyezkedett el, vagyis a lábak között lógó övzalag végét díszíthette.¹⁶²⁷

A vörsihez hasonló reticellagyöngy a nordendorfi temetőben is előfordult. Ezt M. Trier, U. Koch schretzheimi kronológiája alapján a 6. század második felébe sorolta.¹⁶²⁸ Barbara Sasse és C. Theune a délnyugat-német régióban az első reticellagyöngyöket a 6. század első harmada után keltezte.¹⁶²⁹ Az Alpoktól északra a gyöngytípus valószínűleg csak 540/550 körül tűnhetett fel, az alamann, frank, bajuvár, langobard és türing sírokban.¹⁶³⁰

A langobard leletanyag tekintetében a gyöngytípus eredete, készítési helye bizonytalan, megjelenése csak a 6. század második felétől feltételezhető Pannoniában.

Összességében az üvegfüggők néhány nagyméretű díszgyöngyhez hasonlóan már a gyermek- (inf. II, Tamási 45.) és fiatal felnőtt nők sírjaiban (juv.-ad. Szentendre 56.) kezdtek feltűnni és előfordultak felnőtt (ad. 2 sír: Hegykő 24., Vörs 32.) és idős korban (sen. Mohács 4.) korban is. Ezeket általában a lábak között húzódó övfüggőn viselték és a szalag hosszától függően előkerülhettek a combok (Hegykő 4.), a térdek (Hegykő 24., Tamási 45., Várpalota

¹⁶²² TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 40.

¹⁶²³ Lelőhelyeket ld. TRIER 2002, 71.

¹⁶²⁴ LOSERT – PLETESKI 2003, 253.

¹⁶²⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 253; TRIER 2002, 71, Taf. 111. 1.

¹⁶²⁶ Típusok: KOCH 1977, 210–211, Liste 47–48.

¹⁶²⁷ A halszálkamintás reticellagyöngyök leggyakrabban a nyakláncokhoz tartoztak (pl. Bezenye 8. sír [1.4], Budapest III. Vályog utca 8. 30. sír [5.2]).

¹⁶²⁸ TRIER 2002, 72.

¹⁶²⁹ SASSE – THEUNE 1996, 195, 221.

¹⁶³⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 257.

13.) és az alsó lábszárak (Fertőszentmiklós 4., Mohács 4., Vörs 32.) magasságában. Egyes példányaik előfordultak a bal oldalon lógó övcsüngő szalagjával vagy a tarsollyal összefüggésben, a bal comb külső felén (Szentendre 56.) és a lábak közötti övszalag közepére ráfűzve, a nagyméretű díszfüggő mellett (Hegykö 24.). Keltezésük változó, de legtöbb típus már a kora császárkortól általánosnak bizonyult a többi langobard kori üveggyöngyhöz hasonlóan.

3.6.3. Orsógombok

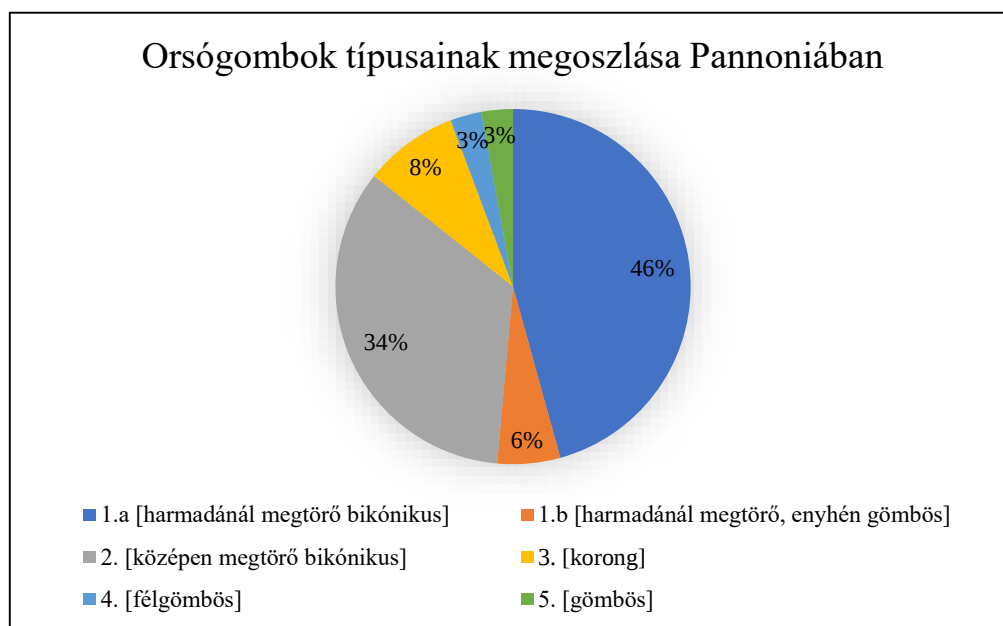
Orsógombként határozható meg minden olyan tárgytípus, amely agyagból készült, szabályos forgástest alakkal és merőleges átfúrással rendelkezik. A térségben széleskörben elterjedt lelettypusnak bizonyulnak, a 183 női temetkezés közül 40-ből, összesen 44 orsógomb került elő a testtel összefüggésben, amely a sírok 22%-át teszi ki [*ld. 7. táblázat*].¹⁶³¹

Alakjuk szerint az alábbi négy típusba (1–4.) sorolhatóak [*15. kép*]:

1. *a harmadánál megtörő a.) bikónikus* [46. tábl. 1–3], 16 db, *b.) enyhén gömbös* alakú, 2 db [46. tábl. 4–5];
2. *a közepén megtörő bikónikus* alakú, 12 db [46. tábl. 6–7];
3. *korong* alakú, 3 db [46. tábl. 8];
4. *félgömbös* alakú, 1 db [46. tábl. 9];

¹⁶³¹ Valószínűleg nem lehetett a viselet része: Mohács 2., 4., 5. [16.1, 16.3, 16.4], Rácalmás 2. [19.2], Schwechat 25. [20.7]. A Cseh-medencében: Záluží 26/XXI. [42.7], Prága/Praha–Podbaba XIV. [49.14]. A Morva-medencében: Holubice 86. [65.22] egyik orsógombja, Lužice 27. [66.7], 116. [66.42] sírok.

5. gömbös alakú, 1 db [46. tábl. 10].



15. kép. Az orsógombok típusainak megoszlása Pannoniában.

Az egyes típusokon belül a leletek változatosak, különböző arányokkal bírnak, szinte mindegyik egyedi darab.

Magasságuk 1,3–2,6 cm közötti, átmérőjük ennek megfelelő arányban 1,7–3,8 cm közötti. Színük az égetés típusa alapján vagy szürkés, redukált égetésű (13 db), vagy barnás-vöröses, oxidált égetésű (16 db). Mindössze két példányuk volt díszített, mindkettő a 3. típusba sorolható korong alakú. Az kajdacsai 37. sír [11.7] orsógombjának felületére a középső átfúrás sugárirányban körülvevő S-alakú spirálokat rajzoltak, a várpalotai 18. sír [25.7] orsógombját két szabályos, koncentrikus bekarcolt körrel díszítették.

A Cseh-medencéből 13 sírből 13 darab, míg a Morva-medencéből és Észak–Alsó-Ausztriából 74 sírből 82 darab orsógomb került napvilágra, amely a három régió női temetkezéseinek a 43%-a.¹⁶³² A pannoniai leletanyag alapján felállított tipológiai csoportok mindegyikét képviselik leletek, megoszlásuk itt is hasonló, noha az *1.a. típus* jelenik meg a sírok több mint felében (52 db), kb. 54%-ában, addig Pannoniában a 2. típusnak hasonló mennyiségű esetszámát ismerjük. A Dunától északra a 2. típusnak mindössze 11 példányát

¹⁶³² Míg Pannoniában sok esetben el lehetett határolni, hogy mellékletként vagy viseleti elemként kerültek a temetkezésbe, addig a Morva-medencében lévő temetők nagyfokú bolygatottsága miatt ez több esetben nem volt egyértelmű, így a katalógusban a viseleti elemek között kellett tárgyalni a lelettípust.

ismerjük (12%). A többi típus és altípus kisebb esetszámban ismert: 3. típusból 6 db, a 4. típusból 5 db, az 1.b. típusból 3 db, az 5. típusból 1 db. A térségből egyetlen díszített példányt ismerünk a 2. típusból: a lužicei 117. sír [65.43] orsógombjának két oldalán az átfúrásnál két-két borda látható, oldalára három koncentrikus körből álló mintát karcoltak be. Az orsógomb Z. Klanica és S. Klanicová szerint egy középső bronzkorból származó régi lelet, ún. *Altstück*.¹⁶³³

Az orsógombok elhelyezését a sírban kizárólag Pannonia esetében vizsgáltam. Eredeti helyzetük 13 esetben nem volt meghatározható a másodlagos sírfelnyitások miatt:

Összesen kilenc esetben tűnt fel a bal, vagy a jobb kar, emellett a felsőtest környékén (Ménfőcsanak 236. [15.1], Schwechat 1. [20.1]; Szentendre 29. [22.6], 43. [22.12], 69. [22.20]; Tamási 22. [24.10], 30. [24.14]; Várpalota 21. [25.9], 29. [25.11]). Ezeknél a temetkezéseknél vagy utólagos bolygatással számolhatunk, vagy alapvetően nem szerepelhettek a női viseletben, hanem mellékletként kerültek a temetkezésekbe.

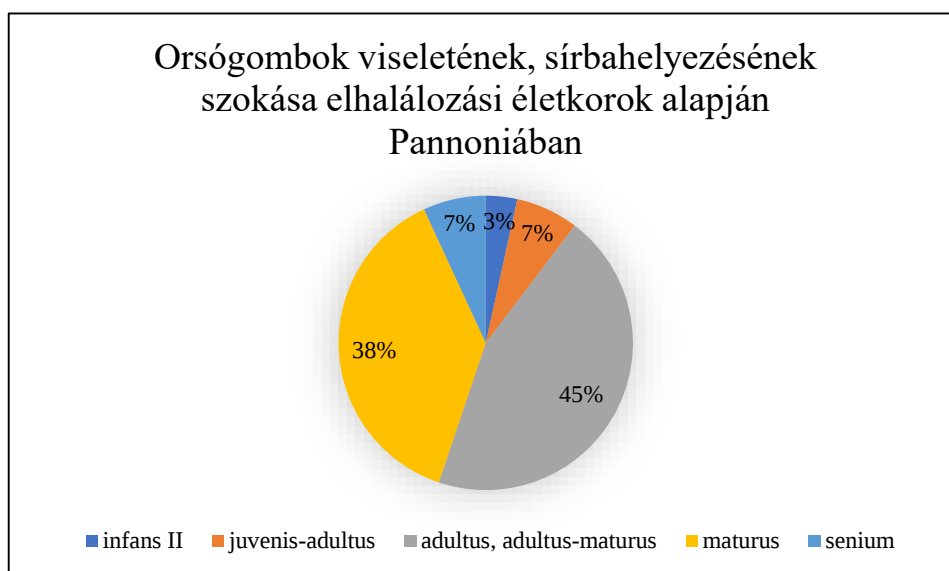
Viseleti helyzetből – az esetleges bolygatásokkal is számolva – a bal comb külső részén öt sírban (Szentendre 54. [22.14], Szólád 21. [23.2], Tamási 30. [24.14], Várpalota 5. [25.3], Vörs 26. [26.8]), a medence bal oldalán három sírban (Kajdacs 2. [11.1], Szentendre 33. [22.7], 85. [22.25]) tűnt fel. A medence jobb oldalán mindössze egy esetben (Szentendre 68. [22.19]), míg a jobb térd és a comb külső felén három esetben volt adatolható (Oroszvár/Rusovce 26. [3.1], Mohács 3. [16.2], Schwechat 11. [20.4]).

A lábak végében, a lábak között négy (Szentendre 61. [22.16], Tamási 10. [24.5], Várpalota 18. [25.7], Vörs 17. [26.4]), a combok között mindössze két sírban (Tamási 18. [24.8], 19. [24.9]) volt. A combok és az alsó lábszárak között, emellett a láb mellett függő néhány orsógomb esetében (Oroszvár/Rusovce 26. [3.1]; Szentendre 54. [22.14], 61. [22.16]; Tamási 10. [24.5], 18. [24.8], 19. [24.9]) talán feltételezhető, hogy az övcsüngő szalagjának alsó részét súlyozhatták, vagy mellékletként kerültek oda. A medence bal vagy jobb oldalán elhelyezkedő néhány orsógombot (Kajdacs 2. [11.1], Szentendre 33. [22.7], 85. [22.25]; Szólád 21. [23.2]) vagy egy szalaggal közvetlenül az övre kötve viselhették, vagy hasonlóan tarsolyokban tarthatták.

Összességében úgy tűnik, hogy inkább mellékletként, mint viseleti elemként kerülhettek a női temetkezésekbe.

¹⁶³³ KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 305–307.

Az orsógombok Pannoniában jellemzően felnőtt nők sírjaiba kerültek (ad. 13 sír, ad.-mat. 2 sír, mat. 11 sír). Egy esetben ismeretlen korú tizenéves kislány, 1 esetben egy infans II korú gyermek mellől, 2 sírből fiatal felnőtt (juv.-ad.) nő és 1 sírből egy idős (sen.) korú nő mellől kerültek elő. Feltűnő tendencia, hogy ezek főként felnőtt nők mellől származó mellékletek, amelyek akár személyes eszközként funkcionálhattak életükben [16. kép].



16. kép. Az orsógombok viseletének és sírbahelyezésének szokása az elhalálozási életkorok alapján Pannoniában.

A nyugati kutatásban kevésbé elemzett orsógombok a Meroving soros temetőekben is jellegzetes leletek, melyek eszközként, mellékletként vagy az övvel, övcsüngővel összefüggésben kerülnek napvilágra. S. Walter a mengeni temetőben a fej mellett és a felsőtest környékén előforduló orsógombokat más amulettjellegű tárgy(ak) kíséretében tarsolytartalomként értelmezte, amelyet a halott mellé helyeztek a temetés során.¹⁶³⁴ C. Theune vizsgálata alapján az orsógombok nem voltak általános elemei az övcsüngőnek, véleménye szerint ezeket többnyire a kora Meroving korban helyezték a halott mellé.¹⁶³⁵

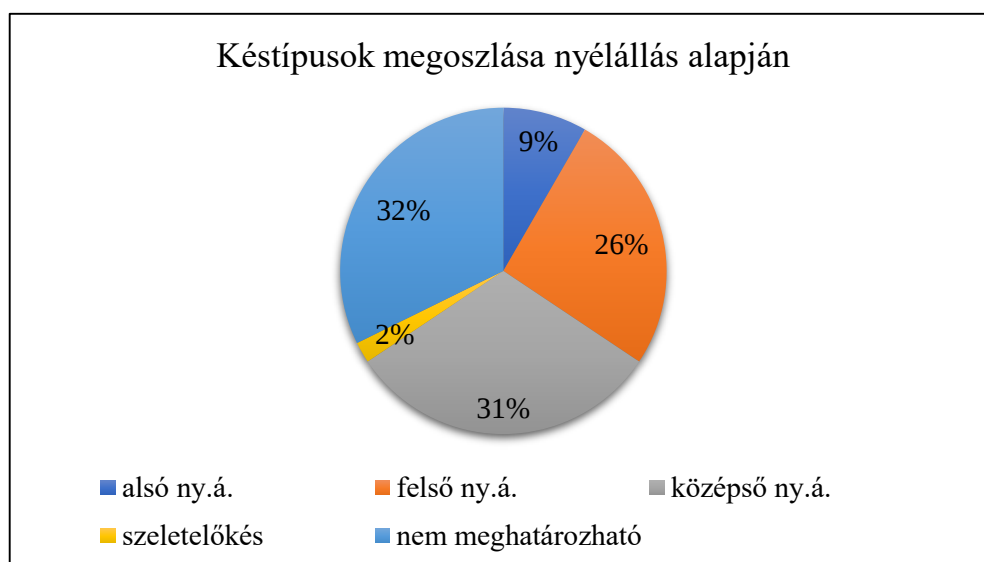
3.6.4. Kések

Vaskések 89 női temetkezésből kerültek napvilágra, összesen 96 példány, amely a sírok kb. felét (52%) teszi ki. A késeket a nyélállás alapján három típusra oszthatjuk, amelyek az alábbi esetszámban fordultak elő [17. kép]: 1. *felső nyélállású*, 25 db [47. tábl. 1]; 2. *középső*

¹⁶³⁴ WALTER 2008, 125.

¹⁶³⁵ THEUNE 1997, 60.

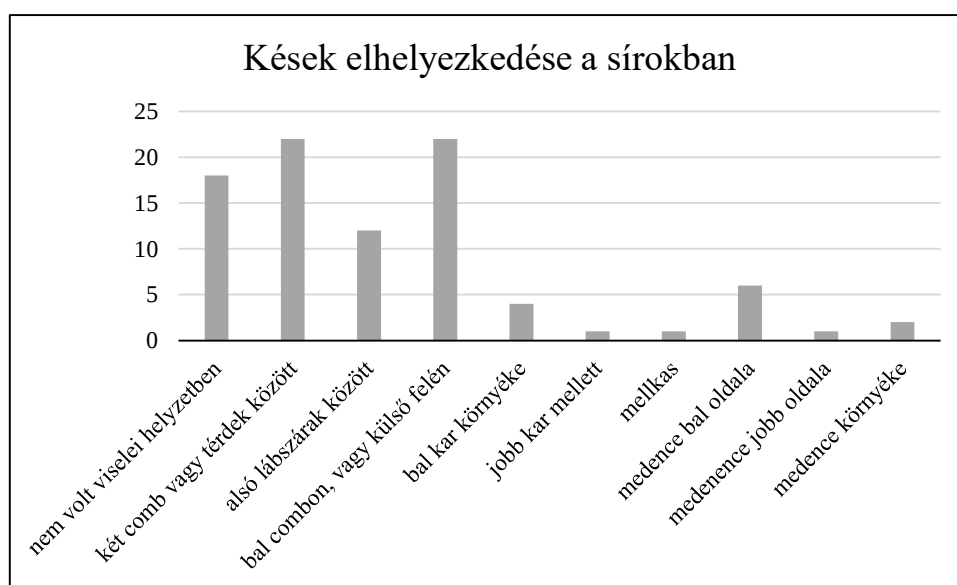
nyélállású, 30 db [47. tábl. 2]; 3. *alsó nyélállású*, 8 db [47. tábl. 3]. Összesen 31 lelet típusát nem lehetett meghatározni. A kések esetében a különböző nyélállások valószínűleg eltérő funkciót jelenthetnek [ld. 8. táblázat].



17. kép. A késtípusok megoszlása Pannoniában.

Pengéjük átmetszete háromszög alakú, ritkán mindkét oldalán ellaposodó, ún. nyéllapos típusú. A kések általánosan 8–15 cm hosszúak, a pengéjük szélessége 1,5–2,5 cm, a markolatuké 0,5–1 cm közötti. Markolatuk fából készült, melynek lenyomata olykor megfigyelhető (Kajdacs 2. [11.1], Mohács 2. [16.1], 4. [16.3], 5. [16.4]; Szentendre 43. [22.12], 54. [22.14], 56. [22.15], 86. [22.26]; Tamási 6. [24.3], 29. [24.13]; Vörs 17. [26.4], 20. [26.5], 26. [26.8], 29. [26.9], 32. [26.11]). Egyetlen esetben számolhatunk bronzlemezzel bevont díszmarkolattal, amely a tamási 52. sírból [24.21, 47. tábl. 5] került napvilágra. A markolat egyik oldalát karcolt párhuzamos vonalkötegek díszítik, másik oldalán a vonal és az X-minta váltja egymást. A példány kb. 20 cm hosszával kiemelkedik a korabeli kések sorából.

A késeket a sírbéli helyzetük alapján viselhették a lábak között lógó övcsüngőn, a két comb és a térdek (22 sír), vagy az alsó lábszárak között (12 sír), emellett a bal oldali övcsüngőn, a bal comb külső oldalán (22 sír). A kápolnásnyéki 2. sírban [13.2, 47. tábl. 7] az ezüstveretekkel kivarrt szalag végén függött. Néhány temetkezésből rekonstruálható, hogy a medence környékén, valószínűleg közvetlenül az övre függesztve is hordhatták, mind a medence bal oldalán (6 sír), mind a jobb oldalán (1 sír). A késeket a felsőtest és a karok környékére, a karok mellé is helyezhették (6 sír), ezekben az esetekben vagy egy-egy darabot helyeztek a halott mellé, vagy több tárgy kíséretében táskatartalomként is értelmezhetőek [18. kép].



18. kép. A kések elhelyezkedése a sírokban.

Az övről, vagy övcsüngőről lógó késeket a legtöbb esetben bőrtokban, vagy a táskában tarthatták. A bőrtok meglétére több leletegyüttes is bizonyosságot ad:

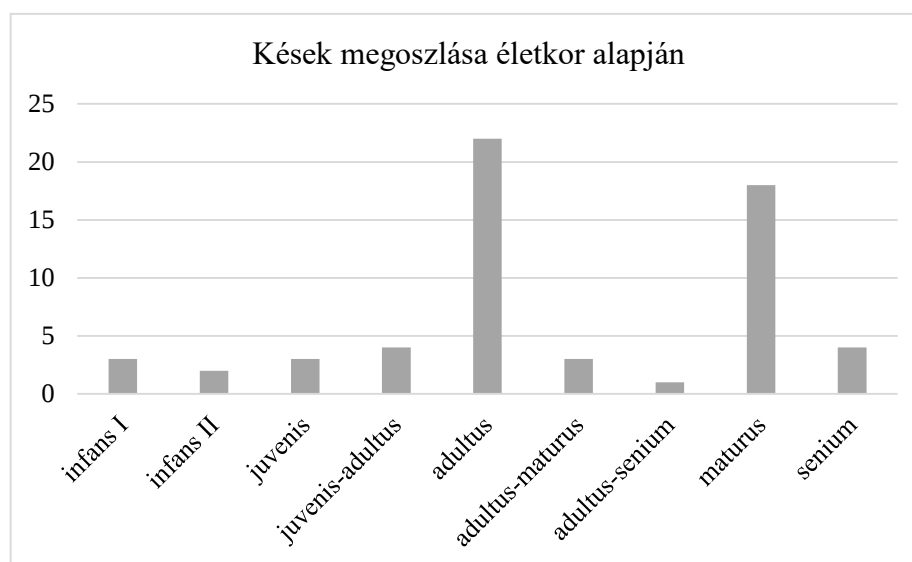
A fertőszentmiklósi 9. sírban [6.3, 47. tábl. 6] egy ezüst U-alakú koptató és egy ezüstpánt tartozott hozzá.¹⁶³⁶ A vörsi 26. sírban [26.8, 47. tábl. 8] a markolat és a nyél találkozásánál egy vízszintesen bordázott, vékony, szögletes függesztőfüllel ellátott tokszájveret korrodálódott a késre. A kápolnásnyéki 2. sír [13.2, 47. tábl. 7] késének tokját mind az ezüst U-alakú koptató, mind a bordázott tokszájveret merevítette, egy további elemként a kés alsó harmadán egy merevítőszalag foglalt helyet. A vörsi 20. sír [26.5] késleleténél

¹⁶³⁶ Legkorábban a Cseh-medencében tűnt fel, Prága/Praha–Podbaba XIV. sírjában [48.14], amelyet a Strass típusú fibula az 5. század végére, 6. század elejére keltez (ld. 3.1.2.1.2. fejezet).

eredetileg vasszerelékekkel merevítették a sertésbőrből készült tokot. A bőrtok lenyomatát a pengén a szentendrei 33. [22.7] és 56. [22.15], a vörsi 32. [26.11] és a tamási 10. [24.5] temetkezéseknél is megfigyelték.

A kések Pannoniában jellemzően felnőtt nők sírjaiba kerültek [19. kép]: az adultus korcsoportba 22, a maturushoz 18 sír tartozott, ezekhez kapcsolódik a juvenis-adultus határán lévő 4 sír, az adultus-maturus határán lévő 3 sír és az adultus-senium korcsoportba sorolt 1 sír. Kések mellékletként már gyermekek sírjaiba is kerültek, ezt jelzi az infans I korcsoportba sorolható 3 és az infans II korcsoportba sorolható 2 sír. Juvenis korú lányok közül 3 hordott vaskést. Idős, senium korú nők temetkezései közül 4 esetben volt adatolható viseleti elemként.

A térségben a vaskések általános lelettípusok, keltezőértékkel nem bírnak.



19. kép. A kések megoszlása Pannoniában az elhalálozási életkorok alapján.

3.6.4.1. Bordázott tokszájveretek

Pannonia langobard korában unikális leletek a kápolnásnyéki 2. sír [13.2, 47. tábl. 7] és a vörsi 26. sír [26.8, 47. tábl. 8] bordázott ezüst tokszájveretei, amely az Alpoktól északra és délre szép számmal megjelentek a kora középkorban.

Az észak-itáliai temetőkből megfigyelhető, hogy a bordázott tokszájveret mellett további két vagy három ezüstpántot szereltek a bőrtokra egymástól egyenlő távolságra, emellett U-alakú koptatót is helyeztek a végére. A kápolnásnyéki kés esetében hasonló a veretek összetétele. A tokszajmerekítőt az ezüstlemez két egymásra hajlított végén áthaladó szegecs

rögzítette a szíjhoz. A vörsin a felfüggesztés egy egyszerű kerek átmetszetű drótból hajlított fülecskével történt, amelyet az ezüstpánt végeit összefogó szegeccsel rögzítettek. Észak-Itáliában a tokszájvereteket rögzítőfülét sokszor díszes motívumokkal látták el, akár a női-, akár a férfitemetkezésekben, de egy kisméretű, díszes csatocskával is feltűzhatték késüket az övükre.¹⁶³⁷

A bordázott típusok az itáliai és a pannoniai szállásterület közötti útvonalon lévő temetőkben, a mai Szlovénia területén is megjelentek.¹⁶³⁸ Amíg az Észak–Rajna-vidéken hasonló típussal nem találkozunk, addig a délnémet régióban előfordultak hasonló tokos kések a női sírokban, általában poncolt mintázattal díszítve.¹⁶³⁹

A bordázott tokszájveretek analógiái a spathák esetében is ismertek.¹⁶⁴⁰

A bronz- vagy ezüstlemezzel ellátott tokos kések használata az 5. század második negyedétől kezdődött.¹⁶⁴¹

A Tiszántúl területén viszonylag korai variánsai ismertek a bordázott ezüst tokszájvereteknek. Ártánd–Lencsésdomb korai gepida temető 1. női sírjából¹⁶⁴² egy 5. század második felére keltezhető ómega-mintával díszített, rekeszbetétes, rombikus láblemezű és félkörös fejlemezű, gombos kengyelfibulapár mellől került napvilágra.¹⁶⁴³ A klasszikus gepida soros temető horizontból, a szőreg–téglagyári temető 16. női¹⁶⁴⁴ és 18. női¹⁶⁴⁵ sírjaiból is adatható a lelettípus. Előbbi egy pontkörös díszű, félkörös fejlemezű gombos fibula keltezi, melynek készítése ideje az 5. század közepső harmada lehetett.¹⁶⁴⁶

A Meroving kör nyugati felében a vékony pántokkal ellátott, ezüstveretes típusok (nem bordázott) az altenerdingi temetőben jelentek meg legkorábban, a 6. század első két

¹⁶³⁷ Női sírokban: Cividale–Gallo 5. (I LANGOBARDI 1990, 389–394, Abb. X. 49o), Cividale–San Mauro 21., 51. (AHUMADA SILVA 2010, Tav. 10. 21–22., Tav. 68. 10–11., Tav. 75., Tav. 76., Tav. 82.), Nocera Umbra 11., 29. (RUPP 2005, 203, 229, Taf. 21. 5–6, Taf. 47. 9). Férfisírban: Nocera Umbra 6. (RUPP 2005, 197, Taf. 15. 10–11).

¹⁶³⁸ Kranj 11/3., 93. sír (STARE – VINSKI 1980, T. 10. 3., T. 36. 1). Bordázott szalagfonatos díszű: Kranj 292. (STARE – VINSKI 1980, T. 88. 4).

¹⁶³⁹ *Bordázott késtokszejveret*: Unterthürheim 79/80. sír (GRÜNEWALD 1988, Taf. 20, B79/80. 1). *Poncolt késtokszejveretek*: Altenerding 934. sír (LOSERT – PLETESKI 2003, 241, Abb. 52. 10–13). Klepsau 7. sír (KOCH 1990, Taf. 9. 23–24). Sindelsdorf 125. sír (MENKE – MENKE 2013, Taf. 30. 10). Esslingen–Sirnau 33. sír (KOCH 1969, Taf. 12. 9). További párhuzamokat ld. KOCH 1969, 44–45; GRÜNEWALD 1988, 124.

¹⁶⁴⁰ SDM, 450–480/90. Ld. FRIEDRICH 2016, 272, Mundblech2.

¹⁶⁴¹ H. Losert Basel–Kleinhüningen 126. sírja és Weilbach „A” sírja alapján keltezte (LOSERT – PLETESKI 2003, 242). Ld. Basel–Kleinhüningen: GIESLER–MÜLLER 1992, Taf. 29. 126: 49–50; Weilbach: ROTH – WAMERS 1984, 97, Taf. 11. Ezek a példányok nem egyeznek az általunk tárgyalt típussal, széles, díszített arany- vagy ezüstpánt vonja be a késtok végét.

¹⁶⁴² GEPIDISCHE GRÄBERFELDER II, 213, Taf. 1. 1: 4.

¹⁶⁴³ NAGY 2007, 40–41.

¹⁶⁴⁴ GEPIDISCHE GRÄBERFELDER II, 279, Taf. 49. 16: 6–8.

¹⁶⁴⁵ GEPIDISCHE GRÄBERFELDER II, 280, Taf. 50. 18: 11.

¹⁶⁴⁶ NAGY 2005b, 184.

harmadában.¹⁶⁴⁷ A többi ismert temetkezésben igen kései lelethorizontból kerültek napvilágra. Klepsau 7. sírja a teljes testen cloisonné-díszes S-fibulapár, a négyszögletes fejlemezű, meanderdíszes láblemezű kengyelfibulapár és a filigránózott díszű aranylemezgöngyök alapján a 6. század második felére keltezhető.¹⁶⁴⁸ Sindelsdorf 125. sírját Helga Menke és Manfred Menke az AM III periódusra keltezte.¹⁶⁴⁹ A Ch. Grünwald által gyűjtött ezüstpántos késszerelések szintén a 6. század második felére és végére keltezhetők.¹⁶⁵⁰ Az esslingen–sirnaui 33. temetkezés a láncos csüngődísz alapján a 7. század első felében, a század közepe körüli időszakban lehetett használtban.¹⁶⁵¹ A vörsivel megegyező példányok közül az Unterthürheim 79/80. sírjából származó a 6. század második felére keltezhető az elefántcsontkarikába foglalt áttört bronzkorong alapján.¹⁶⁵² Az itáliai temetkezésekben C. Rupp már az 1. generáció sírjaiból adatolta ezeket, egészen a 7. század elejéig.¹⁶⁵³ Szlovéniában Kranj 9/11. sírjában egy *Nikitsch–Kranj* típusú kengyelfibula kíséretében került napvilágra, amely a 6. század első harmadától az utolsó harmadáig keltezhető.¹⁶⁵⁴ A kranji 292. sír bordázott, szalagfonatos díszű késpántjai a mintázat tekintetében is egy későbbi lelethorizont képviselője, ezt egy ún. *Sarching* típusú S-fibula keltezi a 6. század közepe utáni időszakra.¹⁶⁵⁵ A kranji leletek pontos kronológiája, földbekerülésük ideje a temető és a régió teljességre törekvő elemzése hiányában nem ismert.

A langobard kort követő, dunántúli, kései Meroving kultúrát hordozó népcsoportok körében is megtalálható a lelettípus. Kölked B 173. sírjából bordázott késtokszájveretek és hasonló hüvelyveretek kerültek elő. A VIII. csoportba tartozó temetkezéseket Kiss A. a 600-as évekkel keltezte.¹⁶⁵⁶

Annak ellenére, hogy a tokos kések és a bordázott ezüstveretes kések első, korai variánsai már az 5. század végén előfordultak a Tiszántúlon, nem mutatható ki sem kapcsolat, sem kontinuitás a Meroving világ nyugati feléből származó leletekkel. A horizontálisan bordázott, függesztőfülrel felerősíthető hüvely- és késtokszájveretek a késő Meroving korban, a 6. század második felében, utolsó harmadában jelentek meg túlnyomó többségben a női és férfi temetkezésekben egyaránt. Ezen felül kiemelendő, hogy elsősorban az itáliai langobard

¹⁶⁴⁷ LOSERT – PLETESKI 2003, 242.

¹⁶⁴⁸ KOCH 1990, Taf. 9, 21–25. Keltezt ld. 3.1.1.1.5. és 3.2.2.1. fejezet.

¹⁶⁴⁹ MENKE – MENKE 2013, 52.

¹⁶⁵⁰ GRÜNEWALD 1988, 124.

¹⁶⁵¹ Keltezt ld. KOCH 1969, 44; TRIER 2002, 80–81.

¹⁶⁵² Keltezt ld. SD 6–7, 555–600 (Koch 2001a, Abb. 16. X76).

¹⁶⁵³ Zeitsstufe 1–2: 572–610 (Rupp 2008, Abb. 17. 124).

¹⁶⁵⁴ Ld. 3.1.2.2.2.2. fejezet.

¹⁶⁵⁵ STARE – VINSKI 1980, Taf. 86: 292. Keltezt ld. 3.1.1.1.4.1. fejezet.

¹⁶⁵⁶ KISS 2001, 60, Taf. 46. 10.

temetkezésekben jelentkeztek legnagyobb arányban. Mindezekkel együtt a kápolnásnyéki és a vörsi lelet 6. század közepénél korábbra való keltezését sem tartom indokoltnak.

3.6.4.2. Szeletelőkések

Az egyszerű vaskések mellett téglalap alakú pengéjű, a penge két oldalán és olykor a penge közepén felfelé ívelő, merőleges nyéllapú szeletelő- vagy kaparókések is napvilágra kerültek.

A Brunn am Gebirge-i 15. [4.4, 48. tábl. 2], a hegykői 18. [9.5, 48. tábl. 3] és 72. [9.17, 48. tábl. 4] temetkezésből kétnyeles típusúak ismertek, míg a Brunn am Gebirge-i 13. temetkezésből [4.3, 48. tábl. 1] egy háromnyeles típus. Utóbbi nyéllapjait egy-egy további vékony fémlemez/-pánt is rögzítette.

A kések 22–17 cm hosszúságúak, a pengéjük szélessége ennek alapján kb. 5 és 2 cm között változik. A pengék lapos, háromszög átmetszetűek, a nyéllapok négyszögletesek. A két Brunn am Gebirge-i példány nyéllapjain az egykori fanyél maradványai is megőrződtek.

A késeket méretüknél fogva általában mellékletként helyezhették a halott mellé, erről tanúskodik a hegykői 18. sír, melyben bal kar mellé helyezték el a tárgyat. Azonban a hegykői 72. sírban talán viseleti helyzetben értelmezhetjük: a kés egy vaskarika kíséretében a bal combcsont alatt helyezkedett el, amely alapján egy hátul, karikával felfüggesztett eszközre következtethetünk, vagy az elől lévő övszalag a halott sírba helyezése során a bal láb alá került. Ez abból a szempontból is elgondolkodtató, hogy a tárgyat elől, az övre függesztve nem feltétlenül tudták kényelmesen hordani, azonban hátul felfüggesztve a lengése nem zavarhatta viselőjét [48. tábl. 5].

A kések három esetben adultus korú (Brunn am Gebirge 15., Hegykő 18., 72.), egy esetben juvenis-adultus (Brunn am Gebirge 13.) korú nő mellől származnak.

További szeletelőkés langobard környezetből a prága/praha–podbabai temető 11. sírjából [48.3] származik. A kést a bal láb környékén fedezték fel és az ásató utalása szerint valamiféle textilbe csavarhatták a sírba helyezés előtt.¹⁶⁵⁷ A freundorfi női temetkezésből (422. obj.) [61.1] ismeretlen helyzetből került napvilágra. A szlovéniai temetőkben ezektől eltérő típusú, a penge hátának folytatásában, kétoldalt vízszintesen kinyúló vasnyéllel rendelkező típusok jelentek meg (Kranj 56., 112.).¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁷ SVOBODA 1965, 262.

¹⁶⁵⁸ STARE – VINSKI 1980, T. 25. 1, T. 42. 1.

A késeket eredetileg a nyéltüskére vízszintesen felhelyezett fanyéllal tudták használni [48. tábl. 6].¹⁶⁵⁹ A Brunn am Gebirge-i 15. sírban megfigyelhető vaslemez az analógiák alapján a markolat rögzítéséhez szolgálhatott. A késeket az élük kidolgozása alapján eredetileg aprításra vagy kaparásra használták, amely a házimunkával és/vagy a bőr-, ill. textiltfeldolgozással függhet össze (német szakirodalomban több terminológia: *Brot-*, *Küchen-*, *Schabe-*, *Wiege-*, *Häckselmesser* vagy *Hackeisen*).¹⁶⁶⁰ A kések minden esetben gazdagabban felszerelt női és gyermeksírokból kerültek napvilágra, ezért birtoklásukat vagyoni helyzethez, társadalmi státuszhoz kötik.¹⁶⁶¹ A szeletelőkések az alamannoknál, a bajuvároknál és a frankoknál egyaránt előfordultak, Tübingiában már kevésbé.¹⁶⁶² A Kárpát-medencében a kora avar korban és a gepidák sírjaiból is ismertek.¹⁶⁶³

A délnémet régióban U. Koch a 6. század elejétől a század utolsó harmadáig feltételezte ezek használatát (SD 4–6, 510–580).¹⁶⁶⁴ M. Friedrich a leleteket a módosított kronológiában a 6. század első harmada utáni évtizedeitől a 7. század első harmadáig keltezte (SDM 4–5, 520/30–610/20).¹⁶⁶⁵ Az Alsó-Rajna-vidéken F. Siegmund a 6. század közepétől a század végéig adatolta a szeletelőkéseket (NR 5–6, 555–585),¹⁶⁶⁶ míg Ch. Hansen a közép-németországi régióban a 6. század első harmada utáni időszaktól a század közepéig (MD 4, 530–560/70).¹⁶⁶⁷

A langobard kor esetében – a korábbi tipokronológiákhoz illeszkedve – ezek a 6. század első harmada után jelenhettek meg, és kiemelendő, hogy a leletek Északnyugat-Pannoniában csoportosulnak, ahol a korszakban erős nyugati Meroving hatással és Duna-vidéki kereskedelemmel számolhatunk.¹⁶⁶⁸ Ezek az eszközök a többi területhez hasonlóan felnőtt nőkhöz tartozhattak és gyakorlati célt szolgáltak. Míg a Brunn am Gebirge-i sírok mindegyike másodlagosan felnyitott, addig a hegykői 18. temetkezés az egyik leggazdagabb temetkezés regionális szinten, mind a viseleti elemeit, mind mellékleteit tekintve. A 72. sír viseleti elemeit tekintve szintén kiemelkedik a temető női sírjainak horizontjából. Ezzel a hegykői temetkezések beleilleszkednek a szeletelőkésekkel felszerelt, nyugati Meroving női sírok

¹⁶⁵⁹ A fából készült fogónyelet teljesen a nyelekre húzhatták, így a penge hátlapja és a fogantyú között nem maradt rés (FREMERSDORF 1955, 127; LOSERT – PLETESKI 2003, 299).

¹⁶⁶⁰ Funkciójának részletes taglalása kutatástörténettel együtt: LOSERT – PLETESKI 2003, 295–301.

¹⁶⁶¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 299.

¹⁶⁶² LOSERT – PLETESKI 2003, 299; HANSEN 2004, 78; FRIEDRICH 2016, 267, Fundliste CA [21].

¹⁶⁶³ Ld. KISS 1996a, Liste 44.

¹⁶⁶⁴ KOCH 2001a, 74, Abb. 14. F12.

¹⁶⁶⁵ FRIEDRICH 2016, 105.

¹⁶⁶⁶ SIEGMUND 1998, 204, Abb. 81. Ger.1.1.

¹⁶⁶⁷ HANSEN 2004, 133, Abb. 137.

¹⁶⁶⁸ Irodalomjegyzékkel együtt, ld. 2.2.2.2. fejezet.

közé.¹⁶⁶⁹ Fontos megfigyelésnek bizonyul utóbbi sír esetében a tárgy viseleti módja, amely talán az egyetlen hátul, vaskarikával felfüggesztett eszközként értelmezhető tárgytípus a langobardoknál.

3.6.5. Csipeszek

Szörccsipesz Pannoniában mindössze három női sírban fordult elő (női sírok 1,6%-a): két vasból készült, lefelé egyenletesen szélesedő szárú csipesz és csipesztöredék (Bezenye 2. [1.2, 49. tábl. I. 1], Kajdacs 32. [11.6, 49. tábl. I. 2]) és egy egyenletesen szélesedő szárú, bronzlemezből hajlított, peremén két párhuzamos vonallal határolt, felületén poncolt körmintával díszített darab (Szentendre 79. [22.24, 49. tábl. I. 3]) került napvilágra.

A csipeszek átlagosan 7–8 cm hosszúak. A szentendrei temetkezés esetében ismerünk egyedül elhalálozási életkort: a tárgy egy 45-55 év körüli (mat.) nő sírjába volt helyezve. Két esetben (Kajdacs 32., Szentendre 79.) ismert viseleti helyzete a bal alkar mellől –, noha mindkét temetkezés másodlagosan felnyitott –, ennek alapján a nők a bal oldalukon, a táskájukba helyezve hordhatták ezeket az eszközöket.

A pannoniai tendencia megfigyelhető a Dunától északra is: a Cseh-medencében szintén három, a Morva-medencében és Észak-Alsó-Ausztriában hat női temetkezésben fordultak elő (Lochenice IX/3. [44.2], Záluží 1. [41.1], Borotice 10/VIII. [59.3], Holásky 1/1954. [63.1], Holubice 33. [64.11], Klučov 18. [43.3], Strass 2. [73.1] és 4. [73.2], Velké Pavlovice 10. [74.3]). A két régióból ismerünk bronzból készült egyenletesen szélesedő szárral rendelkező, díszítetlen (Záluží 1., Klučov 18., Strass 2. és 4., Velké Pavlovice 10.) és díszített (felül háromszögminta, Lochenice IX/3.) példányokat, mind vasból készült (Holubice 33.) példányokat. Borotice 10/VIII. sírjából egy bronz, elváló alsó lappal, lapát formájú aljjal rendelkező darab került elő. A csipeszek hosszúsága 5–6,5 cm közötti, viseleti helyzetük három esetben adatolható, mindhárom temetkezés bolygatottnak bizonyul: egyszer fordult elő a medence jobb oldalán (Strass 4.), egyszer a keresztcsont alatt (Strass 2.) és egyszer az alsó állkapocs alatt (Holubice 33.). Előbbi két esetben a pannoniai temetkezésekhez hasonlóan a feltételezett tarsoly környékéről kerültek elő.

A csipeszek a fentebbiek alapján két fő típusba és több altípusba sorolhatók, hosszúságuk átlagosan 5–7 cm. Az *1. típusba* az egyenletesen szélesedő szárú darabok tartoznak, amelyek között elkülöníthetünk vasból (*1.I.*) és bronzból (*1.II.*) készületeket, utóbbiak

¹⁶⁶⁹ A női sírok minőségi besorolását bővebben ld. 4.3.

között vannak díszítetlen és díszített variánsok [49. tábl. I. 1–3]. A 2. típusba az elváló alsó lappal rendelkező, lapát formájú darabok tartoznak, melyek közül egy bronzból készült, díszített példány (2.II.) ismert [49. tábl. I. 4].

A szőrscipeszek az elbai germán hamvasztásos temetkezésekben,¹⁶⁷⁰ és az 5. századi női toilette-garnitúrákban is előfordultak,¹⁶⁷¹ így keltezőértékük nem mérvadó. A népvándorlás korában és a kora középkorban szinte a teljes Meroving szállásterületen jellemzőek és az ismert esetekben mindig a táska, tarsoly környékéről, a medencétől lefelé kerültek elő.¹⁶⁷² Felhasználásukat tekintve a csipeszek a férfiaknál a borotválkozás eszközei lehettek.¹⁶⁷³ A nők nem pusztán toaleteszközként, hanem tűskék vagy szálkák eltávolítására, sebek lezárására vagy általános gyógyító célokra is használhatták.¹⁶⁷⁴ Ezek a felnőtt korban lévő nők személyes, mindennapi használatban lévő eszközei lehettek. A Meroving övcsüngős női temetkezésekből hasonlóan felnőtt nők mellől kerülnek elő.¹⁶⁷⁵

3.6.6. Vasollók

Vékony vágólapokkal ellátott kengyeles, vasból kalapált ollók ritka leletei a női síroknak. Pannoniából összesen négy temetkezésből kerültek napvilágra (női sírok 2%-a) viseleti helyzetből: Szentendre 33. [22.7, 49. tábl. II. 1], 54. [22.14, 49. tábl. II. 2] és 68. [22.19, 49. tábl. II. 3] sírok, Várpalota 5. sír [25.3, 49. tábl. II. 4]. További három temetkezésben mellékletként került az ehunyt mellé (Brunn am Gebirge 13. sír [4.3], Szentendre 10. sír [22.2], Szólád 21. sír [23.1]). A vasollók kb. 13–20 cm hosszúak, szélességük 3–5 cm közötti. Az eddig

¹⁶⁷⁰ Pritzieri csipeszek ld. SCHULDT 1955, Abb. 422–425.

¹⁶⁷¹ Gáva: HAMPEL 1911, 146, VI. kép. Kiskundorozsma–Kenyérváró domb: VÖRÖS 1984, 12, 14, Abb. 3. Miszla: SZENDREY 1928, 222–225, Taf. VII. 9. Rábapordány: ALFÖLDI 1932, 72–74; TOMKA 1993, 33. Szekszárd–Palánk 217. sír: KISS 1996b, 78, Abb. 8: 1. Untersiebenbrunni női- és gyermeksír: KUBITSCHKE 1911, 39.

¹⁶⁷² Ch. Hansen (2004) a közép-németországi tübing női sírok esetében nem ismert pincettákat. A frank, bajuvár és alamann soros temetőkben változatos tendenciában fordultak elő. A bajuvár schretzheimi temetőben kizárólag férfisírokban volt megtalálható a tárgytípus (KOCH 1977, 132). A bajuvár Unterthürheim temetőjében mindössze egy, az 500-as évekkel keltezhető női temetkezésben volt megtalálható, táskatartalomként határozták meg, a férfi sírokból nem került elő (GRÜNEWALD 1988, 126). Az altenerdingi bajuvár temetőben az 5. század utolsó harmadától a 600-as évek elejéig adatolhatóak a langobardok esetében is felsorolt típusok, mind a nő-, de túlnyomó részt a férfitemetkezésekben (LOSERT – PLETESKI 2003, 247). A frank klepsau temetőben kizárólag a férfisírok tartalmazták a szőrscipeszeket (KOCH 1990, 197). A weingarteni, az 5. század közepétől a 8. század elejéig keltezhető alamann-frank temetőben mindössze három nőnél volt fellelhető a szőrscipesz (bronz és vas), mindegyik a táska/tarsoly környékén. Az elhunytakból kettő felnőtt (ad. és mat.) nő volt (ACHTER 2009, 135, Tab. 196).

¹⁶⁷³ BÓNA 1993, 127.

¹⁶⁷⁴ LOSERT – PLETESKI 247.

¹⁶⁷⁵ DÜBNER-MANTHEY 1987, 41.

ismer pannoniai példányok hossza 13,5–15 cm közötti, jóval kisebb méretű a várpalotai 5. sír lelete 7,4 cm hosszúságával.

A Cseh-medencéből három (Záluží 26/XXII. sír [41.7], Lochenice IX/4. sír [45.4], Prága/Praha–Hostivař [47.1],) és a Morva-medencéből további három (Holubice 97. sír [64.28], Lužice 55. sír [65.18], Lužice 103. sír [65.29]) sírból kerültek napvilágra.

A Közép-Duna-vidéki kilenc női temetkezésből összesen két esetben bizonytalan a viseleti helyzete (Prága/Praha–Hostivař, Lužice 103.) és hat temetkezésben a bal comb külső felén, az övcsüngő szalagjára függesztve hordták (Szentendre 33. és 54., Várpalota 5., Lochenice IX/4., Holubice 97., Lužice 55.). Ezeket vagy bőrtokban (Szentendre 33. [22.7]) tárolták, vagy a táskában (Szentendre 54., Várpalota 5.) egyéb eszközeikkel együtt.

Az ollók nem csak viseleti helyzetből, hanem mellékletként – a koporsón kívül vagy a koponya felett – is megjelentek. Pannoniában a szóládi 21. temetkezésekben biztosan mellékletként került a sírba, míg a Brunn am Gebirge-i 13. és a szentendrei 10., erősen bolygatott temetkezésekből ismert ollótöredéknek ismeretlen a helyzetük. Egy további olló a Cseh-medencéből, Záluží 26/XXII. sírjából szintén hallotti mellékletként azonosítható.

Viseletük helye és a nők életkora hasonló tendenciát mutat a teljes közép-európai langobard szállásterületen: minden esetben felnőtt, adultus és maturus életkorú nők mellől kerülnek elő, egy esetben fiatal felnőtt nő (juv.-ad.) mellé helyezték.

A vasollók általános jellegű, nem korhatározható lelettípusok a germán népek körében. A lágy szerves anyagok vágására szolgáló vas kengyeles típusokat Közép-Európából, a kora La-Tène időszaktól adathozhatjuk. Mivel a hellén és ókori közel-keleti területekről nincsenek bizonyított előzményeik, az eszközök független európai fejlődése feltételezhető Joachim Henning szerint.¹⁶⁷⁶ Az elbai germánok esetében a Kr. u. 1. századtól a Meroving kor végéig követhető használatuk. A langobard leletekkel megegyező formák már az Elba felső folyásánál élő csoportok hamvasztásos temetkezéseiben is előfordultak. Ezek legtöbbször fegyveres férfisírokból került napvilágra a Kr. u. 1. század első harmadára keltezhető, késő vaskori, kora császárkori temetőkből.¹⁶⁷⁷ A kora császárkorban női temetkezésekben is felbukkantak, példaként egy 2. századi elbai germán nő hamvasztásos sírjában, a tübing határvidéken, Altergotternben.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷⁶ HENNING 2004, 1–2.

¹⁶⁷⁷ Továbbiak: HENNING 2004, 4.

¹⁶⁷⁸ WALTER 2008, 141, Abb. 11.

A vaskortól kontinuos formák mind a keleti, mind a nyugati Meroving soros temetőekben megjelentek az 5. század végétől a 7. század közepéig, legtöbb esetben inkább férfitemetkezésekben. A Meroving területen hasonlóan a felnőtt egyének sírjaiban domináltak.¹⁶⁷⁹ A langobard férfisírokban Szentendrén (34.),¹⁶⁸⁰ Lužicén (35., 63.)¹⁶⁸¹ és Holubicén (100.)¹⁶⁸² is ismertek. A bajuvár Straubing temetőjéből nagyobb esetszámban kerültek napvilágra férfisírokból, összesen 14 temetkezésből, szemben a három nőivel. A leletípus egy kisgyermek (fiú) sírjából is napvilágot látott.¹⁶⁸³ A mengeni soros temető 935 sírjából 12 férfi és mindössze egy női temetkezés tartalmazott vasollót, emellett az 5. és az 54. infans I. korú kislányok sírjai.¹⁶⁸⁴ Klepsauban négy férfi és három női sírból kerültek napvilágra.¹⁶⁸⁵ A Brno–Kotlarska ulica-i ötvössír szerszámai között szintén szerepelt az olló.¹⁶⁸⁶ A 6. századi, gepida kiszombori temető esetében Nagy M. kiemelte, hogy a fegyvertelen férfiak sírjaiban jelentek meg.¹⁶⁸⁷

A keleti és nyugati Meroving régió – langobard, alamann, bajuvár, frank, tübing – áttekintett soros temetőinek tanúsága alapján elmondható, hogy a vasollók gyakrabban jelentek meg a férfisírokban, ezeknek közös jellemzői, hogy általában fegyvermellékletben (spatha, sax, lándzsa, nyílhegy, pajzs, sisak) ellátottak. Életkorokat a langobard sírok, a straubingi és a mengeni temető esetében ismerünk, ezek a női temetkezésekhez hasonlóan felnőtt és idős férfiak sírjaiból kerültek elő (30-60 év között) és két esetben fiatal, fegyveres férfi mellől (17 év körüli: Lužice 35., fiatal fiú: Mengen 210.). Ezeket minden esetben mellékletként helyezhették a sírba. Egyedülálló a straubingi 771. temetkezés, ahol a férfi személyes eszközeivel együtt a medence jobb oldalán függő tarsolyba lehetett helyezve az olló.¹⁶⁸⁸

¹⁶⁷⁹ DÜBNER-MANTHEY 1987, 41.

¹⁶⁸⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 279, Taf. 44: 1.

¹⁶⁸¹ 35. sír: KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 378, Taf. 45. 2. 63. sír: KLANICA – KLANICOVÁ 2011, 391, Taf. 58. 19.

¹⁶⁸² ČIŽMÁŘ 2011, 358, Taf. 25. 2.

¹⁶⁸³ Férfisírok: 117. sír (GEISLER 1998, Taf. 29. 117/118: 35); 261. sír (GEISLER 1998, Taf. 72. 261: 8); 302. sír (GEISLER 1998, Taf. 93. 302: 3); 385. sír (GEISLER 1998, Taf. 121. 385: 8); 389. sír (GEISLER 1998, Taf. 123. 389: 8); 418. sír (GEISLER 1998, Taf. 135. 418: 8); 463. sír (GEISLER 1998, Taf. 158. 463: 3); 466. sír (GEISLER 1998, Taf. 163. 466: 26); 469. sír (GEISLER 1998, Taf. 169. 469: 11); 501. sír (GEISLER 1998, Taf. 184. 501: 11); 698. sír (GEISLER 1998, Taf. 246. 698: 5); 770. sír (GEISLER 1998, Taf. 281. 770: 7); 771. sír (GEISLER 1998, Taf. 282. 771: 13); 793. sír (GEISLER 1998, Taf. 292. 793: 13). Női sír: 489. sír (GEISLER 1998, Taf. 174. 489: 3); 520. sír (GEISLER 1998, Taf. 189. 520: 6); 716. sír (GEISLER 1998, Taf. 257. 716: 2). Gyermeksír: 670. sír (GEISLER 1998, Taf. 237. 670: 5).

¹⁶⁸⁴ WALTER 2008, 59–61, 62–64, 68, Tab. 9/1–2., Tab. 10/1–3., Tab. 13.

¹⁶⁸⁵ KOCH 1990, 171, 199.

¹⁶⁸⁶ BÓNA 1993, 134.

¹⁶⁸⁷ NAGY 1993b, 88.

¹⁶⁸⁸ GEISLER 1998, 452, Taf. 282.

A nyugati Meroving temetők női sírjait illetően az életkorok nem ismertek, de a vasollók viseleti módja megegyezik a Közép-Duna-vidéki langobard példákkal: minden esetben a bal comb külső oldalán viselték. Ezeket vagy felakasztották az övcsüngő szalagjának végére (Klepsau 4., 7.,¹⁶⁸⁹ Straubing 489., 716.¹⁶⁹⁰) vagy táskájukban viselték. Utóbbira jó példa a klepsau 36. temetkezés, melyben megfigyelhető az áttört bronzkoronggal lezárható táskafedele és alatta pár cm-rel az összekorrodálódott vaseszközökből álló táskatartalom, köztük a vasollóval.¹⁶⁹¹

A régészeti terminológiában „juhnyíró” ollóként ismert tárgyak a mindennapi munkaeszközökhöz tartoztak, mind a férfiak, mind a nők esetében. A vékony vágólapokkal ellátott kengyeles ollót technikailag hajnyírásra és textilverzésre használhatták. J. Henning különbséget tett az ollók között masszivitása és mérete szerint, feltételezése alapján az általánosan a germán sírokban is előforduló, kisebb méretű, finomabb darabok a toalettciikként értelmezhetőek.¹⁶⁹² Nem meglepő ebben az esetben, hogy férfisírokból többször került napvilágra, valószínűleg szakáll és a haj vágására használták ezeket. Az brnoi ötvössír ollóját Bóna I. lemezvágóként értelmezte.¹⁶⁹³ Az itáliai langobardok esetében C. Rupp a férfisírokban talált vasollókat a temető utolsó fázisáig, a 7. század első harmadáig keltezte.¹⁶⁹⁴ A nyugati Meroving térségben, Mengen temetőjében a Susanne Walter által meghatározott 2–5. fázisra keltezett sírokban voltak megtalálhatóak, a 6. század elejétől a 7. század közepéig.¹⁶⁹⁵

3.6.7. Szűrőkanalak

A vizsgált régióból szűrőkanál mindössze három sírból ismert:

A Brunn am Gebirge-i 15. [4.4, 50. tábl. I. 1] és a vörsi 23. sír [26.7, 50. tábl. I. 2] leletei igen díszesek, mindkettő 14,5 cm hosszú (*I. típus*). A kanalak ezüstből öntöttek, utóbbi masszívabb, a szára egy vasmag, melyet aranyozott ezüst-/aranylemezzel borítottak. Mindkettő kanálrészét keresztalakban öt pontban ütötték át. A kanálrészük külső és belső peremét alulról félgömbszerűen kidomborították. A Brunn am Gebirge-i példánynál a gyöngyözést imitáló szegélyek között és a szárán poncolt pont-, félhold- és pontkörminta váltakozik. A vörsinél a

¹⁶⁸⁹ KOCH 1990, 234–235, Taf. 4. 9–10.

¹⁶⁹⁰ GEISLER 1998, 285–286, 417–418, Taf. 174. 257.

¹⁶⁹¹ KOCH 1990, 238, Taf. 30.

¹⁶⁹² A nagyobb méretű, masszív példányokat a juhok nyírására használhatták. HENNING 2004, 4.

¹⁶⁹³ BÓNA 1993, 134.

¹⁶⁹⁴ Zeitstufe 1–3, 572–620/30 (RUPP 2008, 125, Abb. 18).

¹⁶⁹⁵ 510–640 (WALTER 2008, 199–200).

kanál peremét és kanál bázisát jelentő két állatfejet rácsos rombuszminta és kettős félholdminta díszíti, míg a szára végén lévő, rombuszt körülvevő négy állatfejet kizárólag rácsos rombuszminta tölti ki. Mindkét kanál végén a szárral egybeöntött, oldalról átlukasztott függesztőt alakítottak ki, a Brunn am Gebirge-i példány végére ezüstdrót karikát függesztettek.

Az 1. típushoz hasonló ezüstkánál langobard környezetből Světecről [52.1, 50. tábl. I. 3] került elő, melynek állatfejes bázisa és szára, a poncolt rombuszokkal és lunulamintákkal díszített felülete a vörsi kanállal hozható párhuzamba.

A Schwechat 34. sírjából [20.9, 50. tábl. I. 5] származó, az előző leletektől kissé egyszerűbb kivitelű, bronzból öntött példányt a peremén díszítették poncolt pontkörmintával (2. típus). A kanálrésze keresztalakban öt pontban átütött, mérete kisebb, mint az előző típusnak, 11, 4 cm. Díszítetlen szárának vége oldalról átlukasztott, benne egy bronzdrótból készült függesztőkarikával.

A 2. típushoz hasonló, bronzból készült, néhol egyszerű poncokkal ékített példányok langobard környezetből a Cseh-medencéből, Záluží 11/VII. [41.3, 50. tábl. I. 6] és Klučov 18. [43.3, 50. tábl. I. 7] sírjaiból és a Morva-medencéből, Lužice 116. sírjából [65.42, 50. tábl. I. 8] kerültek elő.

Viseleti helyzetük a legtöbb esetben ismeretlen. A vörsi temető 23. sírjából származó kanál többszörös textilrétegbe csavarva egy csontmerevítő bőrtáskából került elő a sírgödör végéből. Záluží 11/VII. és Schwechat 34. sírjaiban a bal combcsont külső felén feküdtek, vagyis közvetlenül az övre akasztva, vagy a táskában viselhették őket. Funkcionális értelmezésük a viselet kontextusában a temetkezések bolygatottsága miatt bizonytalan. Ezek nem kerültek elő kengyelfibulával, a svēteci leletegyüttes esetében (két kengyelfibula) kérdéses, hogy egy vagy több sírhoz tartozhattak-e a leletek.

Elhalálzási életkor négy sír esetében adatolható, ezek alapján a kanalakat felnőtt nők (Brunn am Gebirge 15. sír ad., Schwechat 34. sír ad., Lužice 116. sír mat.) birtokolták.

Ezek a használati tárgyak a legtöbb kontinensen élő (frank, alamann, bajuvár) germán törzsnél és az angolszászoknál is gyakoriak voltak. A díszes darabok a felsőbb társadalmi rétegek, a gazdag nők sírjainak leletei közé tartoztak, a halotti ruházat részeként Nagy-Britannia, Észak-Gallia, Rajna-vidék, Dél-Németország, Svájc, Cseh-medence, Magyarország és Itália területén is megtalálhatjuk.¹⁶⁹⁶

¹⁶⁹⁶ DÜBNER-MANTHEY 1987, 42, 43, Abb 1; LOSERT – PLETESKI 2003, 244.

A császárkorban és a népvándorlás korában a szűrőkanalakat (*colatorium*) M. Martin szerint a germánok vagy a germán befolyás alatt álló népek háziasszonyai borszűrőként használhatták, hogy a kiöntés után az ivóedénybe került kisebb fűszereket eltávolítsák.¹⁶⁹⁷ A kutató hivatkozik a *Historia Langobardorum* egyik történetére, melyben a langobard hercegné, Rumetruda a herul Rodulf király édes testvérét látja vendégül: „... a leány érte küldött valakit, hogy kegyeskedjék egy pohár bort elfogadni.”¹⁶⁹⁸ A történet végén, amikor a hercegnő megöleti a király testvérét, szintén előkerül a borivásra vonatkozó momentum: „... [*Rumetruda*] mintegy a pohárnokhoz szólva azt mondja: keverj bort.”¹⁶⁹⁹ A germánok esetében felmerült, hogy nem bort, hanem mást is ízesíthettek, fűszerezhettek, főként a sört vagy különféle gyógynövényekkel és mézzel főzött italokat. Ezzel hozták összefüggésbe a Kr. u. 8. században, Dél-Skandináviában íródott Beowulf eposzt, amelyben megemlítik, hogy a háziasszony feladata volt a sör vagy a bor kínálása.¹⁷⁰⁰

A germán társadalomban az ital felszolgálása a háziasszonyok – a nemesasszonyokon, a hercegnőkön át a királynőig – feladata és megtisztelő kiváltsága volt.¹⁷⁰¹ Jelenlétük a felnőtt korú nők sírjaiban azzal függhet össze, hogy egy bizonyos társadalmi osztályba tartozó lányok olyan életkorba és életszakaszba léptek, amely bizonyos tevékenységi körök és feladatok vállalásával járt együtt.¹⁷⁰² H. Losert felvetette annak a lehetőségét, hogy ezek a tárgyak eredetileg gyakoribbak lehettek a sírokban és főként fából készülhettek,¹⁷⁰³ így a nemesfémből készült darabok az anyagukból kifolyólag rangjelző szereppel is rendelkezhetek. A nemesfém szűrőkanalak valószínűleg a felsőbb társadalmi réteg hölgyeinek használati tárgyai voltak, és minden bizonnyal reprezentatív jellegűek lehettek.¹⁷⁰⁴

A kutatásban vitatott Vladimir Milošić azon elmélete, hogy a tárgyak az ariánus kétszín alatti áldozás kellékei lettek volna.¹⁷⁰⁵ Egyes temetkezések kapcsán (Pfullingen,¹⁷⁰⁶ Svétéc

¹⁶⁹⁷ MARTIN 1984, 111–118; MARTIN 2002, 180. Bővebben ld. DÜBNER-MANTHEY 1987, 42–44. Írott források alapján a késő császárkorban szokás volt a bort mézzel, borssal és más fűszerekkel keverni (*vinum conditum*) ezeket a szűrőkanalakat arra használhatták, hogy ivás előtt a bort megtisztítsák. Egy Kr. u. 4. század eleji római falfestményen például egy szolga látható, amint jobb kezében egy teli csészét tart, míg bal kezéből egy gyűrűhöz erősített szűrőkanál lóg lefelé (KAUFMANN-HEINIMANN 1984, 24).

¹⁶⁹⁸ PD HL I. 20.

¹⁶⁹⁹ PD HL I. 20.

¹⁷⁰⁰ MEANEY 1981, 88; ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 244.

¹⁷⁰¹ MARTIN 1984, 115; MARTIN 1990, 95.

¹⁷⁰² DÜBNER-MANTHEY 1990, 76.

¹⁷⁰³ LOSERT – PLETESKI 2003, 244.

¹⁷⁰⁴ DÜBNER-MANTHEY 1990, 76.

¹⁷⁰⁵ MILOŠIĆ 1968, 111–114.

¹⁷⁰⁶ VEECK 1931, Taf. 46. B3: 6.

[52.1]) B. Svoboda felfigyelt arra, hogy poncolt hal¹⁷⁰⁷ alakú veretekkel együtt kerültek napvilágra, amely a kereszténység egyik szimbóluma,¹⁷⁰⁸ Bóna I. azonban vitatja, hogy a néhány rendelkezésünkre álló szűrőkanál bizonyítaná a két szín alatti ariánus áldozást, mivel a keresztény vallásoknak nincs a pannoniai langobardoknál régészeti emléke.¹⁷⁰⁹ Valódi keresztény tartalommal felruházott tárgyak valóban ritkaságszámba mennek a régióban.¹⁷¹⁰

A funkcionális értelmezések esetében V. Bierbrauer az 5. századi szűrőkanálleleteket – amelyek a női sírokhoz kötött toilette-garnitúrákban tűntek fel, – a szépítkezés eszközeiként, pipereeszközként tartja számon.¹⁷¹¹ Ennek kapcsán kiemelendő Lőrinczy Gábor és Straub P. kutatása, akik a Kárpát-medencei avar kori sírokból előkerült szűrőkanalakat vették górcső alá. Abból a szempontból is vizsgálták a leletcsoportot, hogy az avar korban – a germánokhoz hasonlóan – a borkultúrához kapcsolódhatott a tárgytypus. A konklúziójukban felmerült, hogy ezeket valamilyen púder vagy por szitálására használták, amelyet az arcra vittek fel, vagyis piperekanál lehetett, ezt támaszthatja alá, hogy általában más pipereeszközökkel, különféle bronz tubusokkal, fülkanalakkal, körömpiszkákkal együtt kerültek elő.¹⁷¹²

Funkciójuk mellett kiemelendő a vörösi 23. sír szűrőkanalán megjelenő stilizált állatábrázolás. A késő antik borszűrő kanalak (pl. kaiseraugsti kincslelet)¹⁷¹³ bázisán általában delfinpárok jelentek meg. Ugyanitt és a szár végén stilizált állatábrázolásokat találunk többek között a güttingeni 38.¹⁷¹⁴ sírből [50. tábl. I. 4] és a svēteci leletegyüttesből származó Meroving kori példányokon. Az előzmények alapján feltételezhető, hogy az állatkép egy tengeri állat késő antik reprodukciójában gyökerezik, amely eltávolodott a tényleges modelltől, és valószínűleg új jelentéssel is bírhat, hasonlóan az I. állatstílus többi állatalakjához.¹⁷¹⁵

Mindenesetre a Meroving és a langobard kori nők esetében nem valószínű, hogy a kanalakkal fűszeres italokat szűrhettek volna, méretükből fakadóan sem, talán inkább pipereeszközként funkcionáltak. Viseletük valóban összefüggésben állhatott a nők, a

¹⁷⁰⁷ A hal a kereszténység legkorábbi időszaka óta Krisztus és a kereszténység szimbóluma. A görög hal szó mozaikszóként is funkcionál, betűi kiadják a "Jézus Krisztus, Isten fia, Megváltó" formula szavainak kezdőbetűit. A hal a vízhez kötődik, így a keresztséghez is. A keresztvíz kapcsán az élő víz fontos szimbóluma a kereszténységnek, mint a Szent Lélek jelképe (HASZNOS 2005, <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/lexikon.php?id=225>, 2021.05.25.).

¹⁷⁰⁸ SVOBODA 1965, 347.

¹⁷⁰⁹ BÓNA 1993, 140. Liturgikus funkciójáról bővebben ld.: DÜBNER-MANTHEY 1987, 44.

¹⁷¹⁰ Legutóbb ld. VIDA 2016, 97–99.

¹⁷¹¹ BIERBRAUER 1975, 171.

¹⁷¹² LŐRINCZY – STRAUB 2005, 129.

¹⁷¹³ KAUFMANN-HEINIMANN 1984, 25, Abb. 27. 36–37.

¹⁷¹⁴ FINGERLIN 1971, 187–192, Taf. 20. 13.

¹⁷¹⁵ AUFLEGER 1997, 187.

háziasszonyok, a nemesasszonyok társadalomban betöltött szerepével és minden bizonnyal reprezentatív funkcióval is bírhattak a díszesebb darabok. Az ariánus, keresztény vonatkozásuk ebben az időszakban és ennél a népcsoportnál bizonyosan nem mérvado. Nem valószínű, hogy ariánus papnők tevékenykedtek volna Pannonia langobard korában.

A leletek keltezésével kapcsolatban kiemelendő, hogy a kisméretű, keresztirányban áttört típusokat már a kora császárkori elbai germán hamvasztásos temetkezésekből ismerjük, ezekhez a szűrőkanalak 2. típusa áll közel.¹⁷¹⁶ A Morva-medence késő népvándorlás kori sírhorizontjában az egyszerű poliéderez végű kanalak kerültek a temetkezésekbe,¹⁷¹⁷ míg az egyszerű, díszítetlen, esetleg poncolt díszű, kerek kanálrészrel ellátott eszközök a Cseh–Morva-medencében először a langobardok sírjaiban jelentek meg. Az altenerdingi temetőben a 2. típushoz hasonló egyszerűbb variánsok az 5. század közepétől a 6. század első harmadáig voltak jellemzőek, de állatpáros díszű példányok nem kerültek elő.¹⁷¹⁸ A türingek esetében a szűrőkanalak ezen típusai nem jelentek meg a női temetkezésekben.¹⁷¹⁹ A szűrőkanalak 2. csoportjának keltezése nem mérvado a pannoniai langobard kori kronológiában.

A vörsi kanál keltezését a güttingeni temető egyik leggazdagabb női temetkezése, a 38. sír leletegyüttese segíti, amely a 6. század utolsó harmadára tehető.¹⁷²⁰ A Felső-Duna-vidéki régió kora középkori sírjaiból hiányzik a lelettípus az idézett példány kivételével.¹⁷²¹

Összességében a szűrőkanalak kontinuitása a kora császárkor időszakától megkérdőjelezhető a legtöbb késő népvándorlás kori, kora középkori temető tanúsága alapján. Véleményem szerint bizonyossággal csak a tárgytypus formai kontinuitásáról beszélhetünk és minden korszak, népcsoport esetében egyedi keltezésű tárgyaknak bizonyulnak.

A 2. típusba tartozó kanalak egyszerű formájuk miatt nem keltezhetőek pontosan, a langobardok esetében már a Dunától északra elterülő szállásterületen is általánosak voltak a 6. század első felében, amely párhuzamba vonható az altenerdingi temető kanalainak 5. század második felétől a 6. század első harmadáig tartó keltezésével. A Cseh-medencéből hiányoznak a langobardokat megelőző Vínárice-csoport temetkezéseiből.

¹⁷¹⁶ Pl. Pritzler 1566. sír (SCHULDT 1955, 96, 250, Abb. 517).

¹⁷¹⁷ Ld. Steinmandl, MD 1 (D2/D3) (TEJRAL 2005, 177, Abb. 2. C: 1).

¹⁷¹⁸ LOSERT – PLETESKI 2003, 244.

¹⁷¹⁹ Kizárólag a késő antik típusú ezüstkanalak. Ld. HANSEN 2004, 80–81.

¹⁷²⁰ Áttört bronzkorong U. Koch SD 7, 580–600 (KOCH 2001a, 79, Abb. 17. X77). A leletek között bronzedény, lemezabroncsos favödör, bepecsételt díszű három edényből álló kerámiaszett és egy állatstílusos függő is szerepelt (FINGERLIN 1971, Taf. 20–23).

¹⁷²¹ Kizárólag a késő antik típusú ezüstkanalak. Ld. FRIEDRICH 2016, 268.

A szűrőkanalak 1. típusával analóg állatpáros díszű leletek előképei szintén a késő antik fémművességre tekintenek vissza, míg a Brunn am Gebirge-i, a vörsi és a svētecei példányok már az I. állatstílus termékei lehettek, így a két korszak közötti évszázados hiátus ebben az esetben fennáll. A güttingeni 38. sír széles bázisú kanala a 6. század utolsó harmadára keltezhető. Az állatstílus jegyében készült fémtárgyak a pannoniai langobard közegekben a 6. század második felétől voltak jelen (ld. kengyelfibulák),¹⁷²² így a vörsi leletet sem keltezném korábbi időhorizontra. A felsorolt leletek egyediek a korszakban – a güttingeni lelet kivételével, – így a tárgycsoportot talán a langobardokhoz is köthetjük. A kronológia pontosítására mindkét típus esetében a leletkontextus elemzésével nyílnak lehetőségek.

3.6.8. Kulcsok

A kora középkori germán temetkezésekben különböző kulcsmellékletekkel találkozunk, melyek típusai, funkciója és a viseletben betöltött szerepe is változatos.¹⁷²³ A Közép-Duna-vidéki langobard temetkezésekből származó kulcsok technikai kivitelük és funkciójuk alapján négy típusba oszthatók: 1. *lemezes díszkulcsok*, 2. *öntött díszkulcsok*, 3. *öntött ládikakulcsok*, 4. *vasból kalapált, kampós végű kulcsok*. A pannoniai temetőkben az első három típus jelent meg, a 4. kizárólag Észak–Alsó-Ausztriában és a Morva-medencében [ld. 9. táblázat].¹⁷²⁴

3.6.8.1. Öntött- és lemezes díszkulcsok (1–2. típus)

A női temetkezések specifikus elemei a bronz- vagy ezüst díszkulcsok, melyek öntött vagy lemezes változatban is felbukkanhatnak. Az 1. típusba tartozó ezüstlemezes (Hegykő 18. [9.6, 51. tábl. 1], Hegykő 72. [9.17, 51. tábl. 2], Szólád 21. [23.2]) díszkulcsok párosával (Hegykő 18., Szólád 21.) vagy egyesével (Hegykő 72.) kerülnek elő a temetkezésekből.

A kulcsok mindegyike lapos, téglalap alakú átmetszetű, tolluk horgony- (Hegykő 18.) vagy fektetett E-alakú (Hegykő 18., Hegykő 72.),¹⁷²⁵ száruk egyenes, végén kör alakban átütött, melybe egykor drótot fűztek. Felületüket poncolt pont-, pontkörösorokkal, cikkcakkmintával és

¹⁷²² Pl. 3.1.2.2.3.8. – 3.1.2.2.3.13. fejezet.

¹⁷²³ A témában legrészletesebben U. Arends értekezett, aki a kulcsokkal kapcsolatos kutatástörténetet, a csoportosításukat és a kulcsok részeinek elhatárolását ismertette, utóbbi esetben részletes nevezéktant dolgozott ki. Ld. ARENDS 1978, 30–48.

¹⁷²⁴ Vaskulcsok megtalálhatóak az elbai germán hamvasztásos sírokban: SCHULDT 1955, 82, Abb. 411–417. Viseletük a medencén már a 4. századtól követhető. Bővebben ld. DÜBNER-MANTHEY 1987, 83–92, Abb. 5–7. Kárpát-medencei kitekintéssel: DÜBNER-MANTHEY 1987, 92–94, Abb. 8.

¹⁷²⁵ ARENDS 1978, 36–37.

rovátkákkal díszítették. A kulcsok kb. 10 cm hosszúak, tolluk 2–2,5 cm, száruk 0,3 cm szélességű.

Az 1. típus a Cseh-medencéből poncolt díszű ezüst- (Záluží 11/VII. [41.3, 50. tábl. 3]) vagy bronzlemezkulcsok (Klučov 18. [43.3, 50. tábl. 4]) formájában kerültek napvilágra. Eltérés a toll alakjában mutatkozik, megfigyelhető az L-alakú (Klučov 18.) és az S-alakú (Záluží 11/VII. a.) típus is.

A 2. típusba tartozó öntött bronz díszkulcsok Pannoniából eddig Tamási 10. [24.5, 50. tábl. 5] sírjából kerültek napvilágra, továbbá Brigetio területéről szórványként [28.2, 50. tábl. 6]. A tamási tolla W-alakú szélén befelé ívelő forma, szára kerek átmetszetű, felső végén a korpuszából kialakított lyukkal, helyenként pontkörökkel díszített. Hossza 8 cm körüli, tolla 2,5 cm széles, a szára 0,3 cm vastag. A brigetiói kulcs poncolt díszű, horgony alakú tollal ellátott.¹⁷²⁶

A Morva-medencéből számos sírból adatolható a 2. típus, melyek felépítése a tamási lelethez hasonló. A hét sírből előkerült példány tollát és a szárat legtöbb esetben poncolt pontkörmintával díszítették (Lužice 95. [65.35, 50. tábl. 7], 108. [65.41, 50. tábl. 8], 116. [65.42, 50. tábl. 9], Neuruppersdorf 12. [67.7, 50. tábl. 10]), ritkábban félhold-, pont-, rovátka-, vagy háromszög alakú (Rebešovice 22. [70.1, 50. tábl. 11], Šaratice 6/1948. [72.1, 50. tábl. 12]) poncokkal. A tolluk változatos, a tamási lelethez hasonlóan mindegyik összetett, többfelé ágazó, egyedül a šaraticei példány rendelkezik egyszerű, horgony alakú tollal. A száruk általában többszörösen, különböző kombinációkban bordákkal tagolt díszű. A Cseh-medencei temetkezésekben nem jellemző a lelettípus, egyedül Záluží 39/XXXV. sírjából [41.11] került napvilágra egy hasonló felépítésű példány, viszont sokkal masszívabb, profiláltabb, mint a tárgyalt leletek: gömbösödő szárral és végződéssel, a kulcs tolla széles, végén csúcsosodó horgony alakú.

A díszkulcsokat Pannoniában kizárólag felnőtt nők (juv.-ad. Szólád 21; ad. Hegykő 18., Hegykő 72., Schwechat 16., Tamási 10.) sírjaiban találjuk meg, míg a Cseh–Morva-medencében egy fiatal lány (Lužice 108., inf. II), egy felnőtt nő (Lužice 95., ad.) és két matus korú nő temetkezéseiben (Záluží 39/XXXV., Lužice 116.) is.

Pannoniában az ismert esetekben a díszkulcsokat mindig a térdek között, vagy a combok legalsó részén, közel a térdek között viselték (Hegykő 18., 72., Tamási 10.). A Cseh–Morva-

¹⁷²⁶ Schwechat 16. sírjából a feljegyzések szerint egy töredékes bronzkulcs került napvilágra, mely talán a 2. típusba tartozhat [Kat. 20.6].

medencében változatosabb helyzetekben találjuk meg ezeket: a medence (Záluží 39/XXXV., Lužice 75.), a bal comb külső oldalán (Zvoleněves 1.), a bal térdnél (Lužice 116.), emellett a jobb térd külső felén (Lužice 95.).

A viseleti módok tanúsága alapján a díszkulcsokat vagy az öv közelében (medence), vagy a térd és a combok magasságában függeszthették fel az övcsüngőre, annak mind a középső, mind a bal oldali szalagjaira, és csak ritkán a test jobb oldalára. Pannoniában jellegzetesen a két láb között viselték, maximum a térd magasságában és általában párosával. A felfüggesztés a szár végén kialakított átylukasztás segítségével történt egy átfűzött dróttal vagy szalaggal. A lemezes díszkulcsok gyakorlati funkcióval valószínűleg nem bírhattak, vékony, könnyen deformálódó bronz- vagy ezüstlemezekből készültek. Az öntött bronz példányok hasonlóan reprezentatív funkcióval rendelkezettek. A kulcsokat nem valószínű, hogy a táskában hordták – a sírbéli helyzetükből adódóan sem –, hanem látható helyen, a ruhán kívül, az övcsüngő többi reprezentatív elemével együtt (pl. díszfüggők).¹⁷²⁷

Britanniából, Közép-Németországból, különösen Tübingiából a langobard leletekhez hasonló, különböző tollal és poncolt díszítéssel ellátott típusokat ismerünk. Elvértve az alamannoknál, Észak-Németországban és Skandináviában is megjelennek hasonló leletek.¹⁷²⁸ Ezekben a régiókban, a 4–6. század között reprezentatív okból viselhették, tekintve, hogy a gazdagabban (legalább fibulákkal) felszerelt fiatal lányok és nők sírjaiból kerültek napvilágra, másrészt óvó-védő szerepet is tulajdonítottak ezeknek.

Bóna I. a langobard nők esetében az ezüst darabok rangjelző funkcióját hangsúlyozta, a kulcsokat viselő nőkre „ezüstkulcsos dámaként” hivatkozott.¹⁷²⁹ U. Arends kutatásai alapján a fektetett E-alakú ezüstlemezes kulcsok leginkább a gazdagabban felszerelt női temetkezésekbe kerültek,¹⁷³⁰ míg a bronz, horgony és T-alakú tollal ellátott típusok a legalább ezüst- vagy bronzfibulával ellátott nők sírjaiba.¹⁷³¹ A Cseh-medencéből mindkét temetkezésből szűrőkanalakkal együtt kerültek elő, mely alátámaszthatja ezek rangjelző szerepét.

A kora középkori germánokhoz köthető kulcsmelléletekkel Heiko Steuer foglalkozott, aki vallási rendeltetésüket helyezte előtérbe. Egyrészt a női erő, a hatalom megtestesülésének, a házasság-, a termékenység jelképeként Freya istennővel kapcsolta össze a tárgytypusokat.¹⁷³²

¹⁷²⁷ DÜBNER-MANTHEY 1987, 49.

¹⁷²⁸ DÜBNER-MANTHEY 1987, 45. Bővebben ld.: RÁCZ 2017, 64–65; RÁCZ 2019, 119–120.

¹⁷²⁹ BÓNA 1993, 128, 131.

¹⁷³⁰ R. Christlein Qualitätsgruppe „C” csoportjához csatolja ezeket (ARENDS 1978, 65).

¹⁷³¹ R. Christlein Qualitätsgruppe „B” csoportjához csatolja ezeket (ARENDS 1978, 52).

¹⁷³² STEUER 1982, 203–205.

Birgit Dübner-Manthey az előző állítással kapcsolatban óvatosságra int. A kutató a gyakorlati használatban lévő kulcsokkal összefüggésben kezelte az övcsüngőn viselt díszkulcsokat: ezeket a háziasszony hatalmának szimbólumaként tartotta számon, aki felelős volt az éléskamráért, az élelmes ládáért, így a közvetetten a családért való felelősségének a jelképe lehetett. Emellett a házasság és a születés szimbólumának tartják.¹⁷³³ M. Martin hasonlóan a reprezentatív funkcióját hangsúlyozta: az értékes tárgyakat ládába zárva tartatták, a kulcs így jelzésértékkel bírhatott.¹⁷³⁴ A kulcsok a keresztény kultúrában is fontos szerepet játszanak, a két kulcs Péter apostol szimbóluma,¹⁷³⁵ de ennek legrégebbi hagyománya csak a 6. század végére nyúlik vissza. A tárgytypus keresztény értelmezése a Meroving világban nem valószínű.¹⁷³⁶

A legkorábbi langobardokhoz köthető poncolt díszű díszkulcsok a Morva-medencében az 5. század végi türing- és Észak-Duna-vidéki fázisban tűntek fel J. Tejral alapján.¹⁷³⁷ Ch. Grünwald az unterthürheimi 118. temetkezésből származó bronz díszkulcsot a türingektől érkező importtárgyként tartotta számon a délnémet régióban, ezért a 6. század második felére keltezte.¹⁷³⁸ H. Losert Altenerdingben a 6. század harmadik negyedétől keltezte a lemezes díszkulcsokat tartalmazó temetkezéseket.¹⁷³⁹

Ezek keltezőértékének pontosításában a leletegyüttesek részletes elemzése nyújthat segítséget, a külső analógiák nem szolgálnak támponttal Pannonia langobard korára vonatkozóan. Annyi bizonyos, hogy jellegzetes lelettypusai voltak a viseleti elemekben és/vagy mellékletekben gazdagabban felszerelt felnőtt nők övcsüngős viseletének (pl. Hegykő 18., 72., Szólád 21.), amelyek beilleszkednek a Meroving világ nyugati felében megfigyelt sémába, vagyis valamiféle státuszszimbólumok lehettek.

3.6.8.2. Ládikakulcsok

A hegykői temető 18. sírjából [9.6, 50. tábl. II. 1] egy bronzból öntött, díszített, tagolt szárral és négyszögletes tollal ellátott kulcs került elő egy felnőtt (ad.) korú nő mellől, amely lehetséges, hogy egy ládikához tartozhatott. A lelet a bal comb külső felén feküdt, feltételezhetően táskatartalomként került a sírba az alatta lévő láncpáncéltöredékekkel együtt.

¹⁷³³ DÜBNER-MANTHEY 1987, 45, 48–49.

¹⁷³⁴ MARTIN 1990, 95.

¹⁷³⁵ STEUER 1982, 211, 224–225; GARAM 2002, 172; LOSERT – PLETESKI 2003, 277.

¹⁷³⁶ DÜBNER-MANTHEY 1987, 46–47.

¹⁷³⁷ Lužice 108. sír, MDo 3–4 (TEJRAL 2005, 185, Abb. 10. B: 6, 8). Šaratice 6/1948. sír, MDo 4 (TEJRAL 2005, 187, Abb. 12. C:11).

¹⁷³⁸ GRÜNEWALD 1988, 121.

¹⁷³⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 277.

A kulcsot vagy a mindennapi életben betöltött gyakorlati szerepe miatt hordhatta magánál egykor az elhunyt, vagy „régí leletként”, szimbolikusan, amulettként került a temetkezésbe.¹⁷⁴⁰

A hegykői 54. sír [9.13, 50. tábl. II. 2] példánya egy karikás végű, kisméretű (2,1 cm), öntött bronz ládikakulcs, amely a bal comb külső felén feküdt táskatartalomként, személyes tárgyként és/vagy apotropaikus funkciója miatt került bele a felnőtt nő (ad.) sírjába. A karikáskulcsok a római kortól¹⁷⁴¹ a kora avar korig¹⁷⁴² bukkantak fel a temetkezésekben. A 6–7. században ezek szintúgy „régí leletekként”, egyfajta amulettként tarthatóak számon,¹⁷⁴³ így a pannoniai langobard temetkezések esetében is hasonló lehetett a szerepük.

A kora középkorban a római kulcsok a gyermek, női és férfi sírokban is feltűntek, legtöbbször a nyakban viselték őket. B. Dübner-Manthey ezeket egyfajta mágikus, egzotikus tárgyaknak vélte. Gyakorlati funkciójukat már régen elveszthették, tekintve, hogy az ezekhez tartozó ládikák vagy egyéb zárszerkezetek nem valószínű, hogy a későbbi hordozójuk birtokában lettek volna. A kora középkorban a kelta és a római kulcsokat szinte soha nem kombinálták más kulcstípusokkal, szinte mindig az amulettek és más ókori római leletek közelében figyelték meg, vagy a táskában, vagy a mellkas környékén a nyakláncba fűzve.¹⁷⁴⁴ A langobard kori Pannoniából a hegykői 18. sírból ezüstlemezes díszkulcspárral együtt került a napvilágra. A temetkezés tartalmazott más óvó-védő funkcióval felruházott lelet típusokat is (hegyikristályfüggő, láncpáncél töredéke). A hegykői 54. sír a karikás kulcs mellett szintén tartalmazott egyéb amuletteket (csontlemez, mészkefüggő).

3.6.9. Fém függesztőtagok

Az elhunytak lábai környékén, az övcsüngő feltételezett helyén számos vasból, bronzból vagy ezüstből készült, eltérő típusú és funkcióval bíró fémszerelék került napvilágra. Ezek összesen 43 temetkezésből ismertek, amely a 183 női temetkezés 24%-a. A fémszereléseknek összesen négy típusát lehetett elkülöníteni: *1. fémkarikák, 2. 8-alakú láncszemek és láncok, 3. kampós-*

¹⁷⁴⁰ ARENDS 1978, 113–114.

¹⁷⁴¹ STEUER 2012, 31.

¹⁷⁴² GARAM 2002, 173; VIDA 2002, 182–183; LOSERT–PLETERSKI 2003, 277. Ezek gyűjtését a régióban elsőként Garam É. végezte el. Jellemző rájuk, hogy kisméretűek, száruk körülbelül 2–3 cm hosszú, a karikával egybeöntött. A díszített vagy díszítetlen karika vagy a szárból indul ki és azzal egy síkban van, vagy a szár oldalához csatlakozik, vagyis arra merőleges, mint a hegykői darabnál is (GARAM 2002, 166–169, 172). A kora avar kori leletek legújabb értékelését ld. BOLLÓK 2023, 99–119.

¹⁷⁴³ ARENDS 1978, 113–114.

¹⁷⁴⁴ ARENDS 1978, 116–118; DÜBNER-MANTHEY 1987, 50–51.

karikás végű vasrudak, 4. kerek szemű láncok, láncpáncél töredékei [52–54. tábl.] [ld. 10. táblázat].

A leletcsoport a hazai langobard kor kutatásban marginális szerepet játszott, ezért a dolgozatban részletesen kitérek a leletösszefüggések tanulmányozására és a számos nyugati Meroving analógiára, mely által mára pontos funkciójuk, viseletben betöltött szerepük is meghatározható válik.

3.6.9.1. Fémkarikák

A fémfüggesztők 1. típusába sorolt fémkarikák között ismertek kisebb, kb. 1–2,5 cm, és a nagyobb, kb. 3–6 cm körüli átmérővel rendelkező példányok. A 28 temetkezésből származó 41 karikából 23 vasból kalapált kerek vagy ovális átmetszetű, 17 bronzból és 1 ezüstből öntött, kerek vagy ovális átmetszetű. A vaskarikák többsége nagyméretű, míg a színesfém példányok körébe inkább a kisebb átmérőjűek tartoznak [52. tábl.].

Ezek mind kislányok, mind felnőtt és idős nők sírjaiban előfordultak. Gyermekeknél összesen 3 esetben (inf. I, 1 sír; inf. II, 2 sír) és fiatal lányoknál szintén 3 esetben tűnt fel (juv. 1 sír, juv.-ad. 2 sír). Leginkább felnőtt nőkre volt jellemző a viseletük, 14 temetkezésből lehetett adatolni (ad. 9 sír, mat. 5 sír). Továbbá 1 idős (sen.) nő sírjából volt ismert.

A Cseh-medencében 10,¹⁷⁴⁵ a Morva-medencében 28¹⁷⁴⁶ női temetkezésben volt megtalálható a fémkarika, mind a vasból, mind bronzból készült darabok. Az övcsüngőhöz tartozó vaskarikák a Meroving kör nyugati felének női temetkezéseiben általánosak voltak.¹⁷⁴⁷

Egyedi leletnek tekinthető a szentendrei 56. sír [22.15, 52. tábl. 9] nagyméretű bronzkarikája, melyen négy darab bronznodusz helyezkedik el. Bóna I. a feltáráskor még karkötőként értelmezte a leletet.¹⁷⁴⁸ A lelettípus a bronzszerelékes, vagy bronznoduszos elefántcsontkarikákhoz és a dudoros karikákhoz (Knotenring) hasonlóan a táska vagy a tarsoly

¹⁷⁴⁵ Čelákovice–Záluží 27/XXII. sír [42.8], Klučov–Český Brod 10. sír [44.1], Klučov–Český Brod 15. sír [44.2], Klučov–Český Brod 22. sír [44.5], Ločenice IX/4. sír [45.3], Ločenice IX/7. sír [45.6], Praha/Prága–Podbaba 11. sír [49.3], Praha/Prága–Podbaba XIV. sír [49.13], Praha–Hostivař 1973. évi sír [48.1], Zvoleněves 1. sír [55.1].

¹⁷⁴⁶ Aspersdorf 7. sír [58.3], Borotice 9/IV. sír [60.1], Borotice 13/X. sír [60.6], Holubice 23. sír [65.5], Houbice 32. sír [65.10], Holubice 89. sír [65.23], Holubice 97. sír [65.28], Holubice 105. sír [65.30], Lužice 22. sír [66.6], Lužice 39. sír [66.11], Lužice 42. sír [66.12], Lužice 44. sír [66.13], Lužice 52. sír [66.16], Lužice 54. sír [66.17], Lužice 55. sír [66.18], Lužice 72. sír [66.24], Lužice 76. sír [66.26], Lužice 79. sír [66.28], Lužice 88. sír [66.32], Lužice 106. sír [66.40], Lužice 117. sír [66.43], Lužice 119. sír [66.44], Velké Pavlovice 11. sír [75.4], Neuruppersdorf 12. sír [68.7], Neuruppersdorf 20. sír [68.13], Pottenbrunn 99. sír [69.5], Poysdorf 4. sír [70.1].

¹⁷⁴⁷ Alamann, bajuvár temetőiben pl. KOCH 1969, 20; KOCH 1982, 67–68; GRÜNEWALD 1988, 112; KOCH 1990, 162; LOSERT – PLETERSKI 2003, 267–271; GUTSMIEDL–SCHÜMANN 2010, 108. Felső–Rajna-vidéken: SIEGMUND 1998, 82.

¹⁷⁴⁸ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 123.

peremeként szolgálhatott.¹⁷⁴⁹ Övcsüngőhöz tartozó dudoros bronzkarikák a langobardoknál a Cseh-medencéből ismertek, Prága/Praha–Podbaba XIV. [48.14] és a prága/praha–hostivaři [47.1] temetkezésekből. A holubicei 90. sír [64.24] egyik csüngőtagja egy 8-as alakú láncszemből és egy rajta függő kisméretű bronz dudoros karikából állt.

3.6.9.1.1. A leletek sírbéli helyzete és kontextusa

A fémkarikák egyrészt a bal oldalon függő övszalag részei lehettek, a medence bal oldalára rögzítve [55. tábl. 1] (3 sír: Nikitsch 5. [18.2], Schwechat 13. [20.5], Szentendre 29. [22.6]), vagy a bal combok, térdek magasságában [55. tábl. 2–3] (10 sír: Gyöng 5. [8.4]; Hegykő 54. [9.13]; Mannersdorf am Leithagebirge 12. [14.1]; Rácalmás 16. [19.5], 20. [19.6]; Szentendre 56. [22.15]; Tamási 29. [24.13], 49. [24.19]; Várpalota 18. [25.7], 34. [25.14]), esetleg az alsó lábszár magasságában (1 sír: Tamási 22. [24.10]) lógtak az övszalagon. Ritkán előfordult, hogy a lábak között függő övszalaghoz tartoztak [55. tábl. 4–5] (5 sír: Oroszvár/Rusovce 26. [3.1], Hegykő 72. [9.17], Schwechat 25. [20.7], Tamási 7. [24.4], Várpalota 5. [25.3]). Mindössze egyetlen esetben került elő a jobb comb külső feléről (Oroszvár/Rusovce 53. [3.2]).

A leletek funkcióját a jórészt rabolatlan, vagy a test alsó részén bolygatatlan temetkezések leletösszefüggései által vizsgálhatjuk:

A szentendrei 29. sírban [22.6, 55. tábl. 1] az övcsat a medence jobb oldalán, míg a karika a medence bal oldalán feküdt, más lelet nem került elő a környékéről. A lábak között egy kettős övszalag futott fibulákkal és ezüstlemezekkel. A rácalmási 16. sírből [19.5] szintén önmagában került elő a comb mellől egy kifelé pördülő, Ω -alakú, kisméretű huzalkarika. Tamási 22. sírjában [24.10] a bal alsó lábszár külső felén feküdt egy nagyméretű vaskarika, hasonlóan kísérőleletek nélkül.

A temetkezések nagy részében a karikák környezetéből, leginkább a bal comb külső feléről különböző leletek kerültek napvilágra. Rácalmás 20. sírjában [19.6] a bal combon feküdt egy nagyméretű vaskarika és egy nagyméretű vaskés a combcsont külső részén. A kés valószínűleg az övre szerelt vaskarikáról függhetett. Tamási 29. sírjában [24.13, 55. tábl. 2] a comb külső felén, a bal kéz ujjcsontjaitól pár cm-re szintén feküdt egy kisebb méretű vaskarika, mellette vaskés. Ebben az esetben is szolgálhatott a kés felfüggesztésére a lelet. A szentendrei

¹⁷⁴⁹ Viselet rekonstrukciója, elefántcsontkarikák és tarsolyok összefüggései: 3.6.10.3. A fémkarikák egyik csoportját alkotják a dudoros, profilált karikák (Knotenring). Ezek általában a bal lábszár külső feléről egyedül, vagy áttört bronzkoronggal együtt kerülnek napvilágra, díszkorongként vagy tarsolyszerelékként. Bővebben ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 271–279; WALTER 2008, 117, 217. l.j. A pannoniai langobard temetkezésekben nem jellemzőek.

56. sírból [22.15, 55. tábl. 3] a noduszos bronzkarika a bal térd mellett lógó tarsoly záróeleme lehetett, amelyet a környezetéből előkerült táskatartalomként értelmezhető tárgyak is alátámasztanak: egy feliratos bronzgyűrű, egy félbetörött millefiori gyöngy és egy bronz (táska?) csatocska.

A combok közötti részen is megfigyelhetőek leletösszefüggések. A pozsony–oroszvári (Bratislava–Rusovce) 26. sírban [3.1] a fibulától lejjebb helyezkedett el egy nagyméretű vaskarika, amely az alsó lábszárak között lévő késsel és különböző, ismeretlen funkciójú vaseszközökkel állhatott összefüggésben. Hegykő 72. sírjában [9.17, 55. tábl. 4] a comb alatt feküdt egy kisméretű vaskarika, amelytől pár cm távolságra, szintén a combcsont alatt egy szeletelőké került elő. A karikával és a késsel egy vonalban, az alsó lábszár külső felén, a lábszárcsont alatt egy átfúrt csontkorong is napvilágra került. A tárgyak helyzetéből adódóan talán rekonstruálni lehet egy hátul felfüggesztett övszalagot, amelyre rákötötték/hurkolták a karikát, ennek folytatása volt a kés és egyazon, vagy egy másik szalagon a csontkorong. Tamási 7. sírjában [24.4, 55. tábl. 5] a combcsontok között lévő kengyelfibulától balra egy kéttagú –, egy nagyméretű és egy igen kisméretű egybekovácsolt – karika feküdt. A karika egy tengelyben volt a térdek között lévő vaskéssel. A két lelet között egy üveggyöngy feküdt, amely vagy a szalag közepére lehetett felhúzva, vagy a fibulák szalagjához tartozhatott.

Néhány temetkezésben többtagú függesztő-, vagy övszerelékkészlet figyelhető meg. A gyönki 5. sírből [8.4, 55. tábl. 6] előkerült leletcsoport egy vasrúdból, egy nagyobb és egy kisebb méretű vaskarikából állt. A sírban az övcsüngő igen nehezen rekonstruálható a sírrajz alapján. A vasrúd alatt pár cm-rel elhelyezkedő két karika a késsel állhattak összefüggésben: a kés vagy az egyiken függött, vagy valamilyen tarsolyelem funkciót is betölthettek. Az alsó lábszárak között egy 8-as alakú láncszem feküdt, amelynek pontos viseleti helyzete, funkciója szintén kérdéses. A betöltésből további vaslánc-töredékek kerültek napvilágra, amelyek valamelyik övszalag (bal oldali, lábak közötti) részét képezhették. Hegykő 54. temetkezésében [9.13, 56. tábl. 1] a bal comb tövében, a comb alatt egy nagyméretű vaskarika, alatta pár cm-rel, a combcsont mellett egy V-alakú vasfülecske, egy kettőbehajlított vaspánt és egy kisméretű vascsat feküdt. A leletek valószínűleg egy csatos tarsoly részei lehettek, amely a karikáról lógott. Táskatartalomként rekonstruálható továbbá a karikás kulcs és a csontlemez. A tamási 49. sírből [24.19, 56. tábl. 2] igen nehezen értelmezhető készlet került napvilágra. Közvetlenül a csípő alatt, a test bal oldalán két nagyméretű, egybeforrasztott vaskarika feküdt. A karikák alatt közvetlenül két töredékes, görbe szegecs, vagy vasrudacska is elhelyezkedett. A karikáktól

jobbra egy kés feküdt, amely egykor a vasfüggesztőkön is lóghatott. A karikákhoz és a vasrudakhoz tartozó, vagy az ezek által rögzített bal oldali övszalag végén elhelyezkedett egy agancskarika, két gyantamaradvány és egy kisméretű csat, amelyek valamiféle tarsoly részei lehettek.

A többrészes övfüggesztők közé tartoznak a schwechati 25. sír [20.7] és a várpalotai 34. sír [25.14] együttesei. A schwechati temetkezésben a combok között két kisméretű bronz- és két kisméretű vaskarika feküdt. A sír másodlagosan felnyitott, környezetéből más tárgy nem került elő, kivéve a mellkas környékén elhelyezkedő vaskést, melynek eredeti helyzete ismeretlen. A Várpalota 34. sírjából származó együttes két kis- és két nagyméretű karikát tartalmazott. Két karika erősen megkopott egyik oldalán, mely a felfüggesztés helyét őrizte meg. A kopás helye nem terjed ki nagy felületre egyik karikánál sem, így feltételezhetően egy kisebb szélességű bőrszíjon lóghattak. A temető esetében nem rendelkezünk sírrajzzal, ezért egykori viseletük nem rekonstruálható. Hasonló leletösszetétellel találkozunk a lužicei 55. sírban [65.18], ahol a bal térd külső felén feküdt egy nagyméretű elefántcsontkarika, benne egy bronzkarikával, felettük pár cm-rel két egymás alatt elhelyezkedő vaskarika volt megfigyelhető. Ennek rekonstrukciója szintén bizonytalan, talán a felettük elhelyezkedő vasollót függeszthették fel.

Kutatástörténeti vonatkozásban kiemelendő Bóna I. megfigyelése, melyben utal arra, hogy a nők az övükön vasgyűrűre rögzítve hordták késeiket.¹⁷⁵⁰

Heinrich Friedrich Müller a hemmingeni temető vas- és a bronzkarikáit kizárólag a tarsolyokkal hozta összefüggésbe, emellett hangsúlyozta azok amulett-szerepét.¹⁷⁵¹

Az altenerdingi temetőben a langobard női sírokhoz hasonlóan a karikák többnyire a csípő alatt a térdig, ritkán a térdtől lejjebb, és a lábak közötti területen foglaltak helyet, különösen a bal comb és a térd külső oldalán. A gyűrűkre gyakran bőrszíjak maradványai konzerválódtak, ritkábban más karikák vagy láncszemek korrodálódtak hozzájuk, vagy fordultak elő környezetükben.¹⁷⁵²

A több karikából és/vagy egyéb szerelvényekből álló övcsüngők rekonstrukciója kapcsán idézhető Aschheim–Bajuwarenring 18(W). temetkezése, amely 15 darab karikát, 8-as alakú függesztőt és kampós vasrudat tartalmazott, melyek pontos elhelyezkedését és egymáshoz való

¹⁷⁵⁰ BÓNA 1956, 224.

¹⁷⁵¹ MÜLLER 1976, 142.

¹⁷⁵² LOSERT – PLETESKI 2003, 267, 269.

viszonyát is rekonstruálták [56. tábl. 3].¹⁷⁵³ Doris Gutsmedl-Schümann szerint a több elemből álló, egymás mellett, vagy egymáson fekvő függesztők valószínűleg csörgő zajt, hangot hallattak (ún. Klappergehänge). Ez a csörgő zaj önmagában is apotropaikus jellegű lehetett.¹⁷⁵⁴

Neresheim 2. sírjában egy kislány feküldhetett, ahol pontosan megfigyelhető volt a vaskarikák és különféle vaselemek egymáshoz való viszonya. A csüngő egy hosszú ovális vasláncszemmel kezdődött, alatta egy római karikáskulcs helyezkedett el és egy gyöngy. Kérdéses, hogy utóbbiak szalagon lóghattak, vagy egy kis tarsolyban tarthatták őket. A bal sípcsontig további öt egymást követő, különböző méretű vasgyűrű helyezkedett el. Az első láncszem kis mérete (átm.: 1 cm) és a 12. gyűrű keskeny kopási vájata egyaránt keskeny bőrszík használatára utalnak Matthias Knaut szerint. A R. Christlein által rekonstruált viseletben az első karikát az övről lógó kisméretű szíjra helyezték fel, majd mindegyik karika alját a következő karikával kötötték össze, pár cm távolságokkal, egy-egy keskeny bőrszíjjal. A karikák növekvő sorrendben, a legkisebbtől a legnagyobb helyezkedtek el a medencétől a bal láb sípcsontjának közepéig.¹⁷⁵⁵ Hasonló elhelyezkedés figyelhető meg a kösingeni 61. sz. kislány sírjában: a karikák a legkisebbtől a legnagyobbig a combcsont és a sípcsont tájékáig helyezkedtek el.¹⁷⁵⁶

3.6.9.1.2. A karikás öviselet lehetséges rekonstrukciója, keltezése

A bemutatott sírok tanúságai alapján az alábbi viseleti mód rekonstruálható: a medence bal oldalára, a bal comb külső oldalára, vagy a combok közé az övszalagra függesztett karikákról általában kés lógott (Oroszvár/Rusovce 26., Gyöng 5., Rácalmás 20., Tamási 7., 29., 49.), vagy ritkább esetben tarsoly (Hegykő 54., Szentendre 56., Tamási 49.).

Egy esetben feltételezhető, hogy a szalag felfüggesztése hátul történt: a hegykői 72. sírnál a karika és a szeletelő és a combcsont alatt és egy csontkorong az alsó lábszárak alatt feküdt, bolygatatlan helyzetben.

A késeket általában nagyméretű vaskarikákra függesztették. Néhány temetkezésben több vasszerelék kíséretében bukkantak fel, együtt ellátva az övekre felfüggesztett szalagok, egyéb tárgyak vagy tarsolyok rögzítését. A karikák funkcióját tekintve elképzelhető, hogy az övről lógó szalagra lehettek felkötve, attól egy bizonyos távolságra,¹⁷⁵⁷ a karika ellenkező oldalára pedig legalább egy, de több szalagot is felköthettek/felhurkolhattak, melyekről

¹⁷⁵³ GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, Taf. 161. 4, 6–8, 10a–k.

¹⁷⁵⁴ GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 108.

¹⁷⁵⁵ KNAUT 1993, 93–94, Abb. 47.

¹⁷⁵⁶ KNAUT 1993, 94, Abb. 49.

¹⁷⁵⁷ A felfüggesztés nyomáról a bronzkarikák kopásnyomai árulkodnak, ld. Várpalota 34. sír [25.14].

különböző eszközök, leggyakrabban kések, esetleg különböző reprezentatív tárgyak, vagy amulettek lógtak.¹⁷⁵⁸ Ezeket a karikákat egyszerűen leoldhatták az övükről, így nem kellett külön-külön levenni a szalagokat, vagy az éppen használaton kívül eső, szükségtelen tárgyaikat oldották le, vagy hurkolták le róluk. A több karikából álló övek nem kerültek elő hitelesen feltárt és/vagy dokumentált környezetből.

Keltezés tekintetében a fémkarikák viselete a késő császárkor periódusától már biztosan adatolható és hasonlóan az övhöz társították a lelettípust. A pritzieri hamvasztásos sírok esetében E. Schuldt a bronzkarikák három típusát különítette el (*a. kerek átmetszetű, b. lapos átmetszetű, c. dudoros*), melyek közül a kerek átmetszetű volt a domináns. Ezeket az övhöz kötötte, mivel néhány példány két ellentétes oldalán erős kopásnyom volt megfigyelhető, vagyis minden bizonnyal valahonnan lóghattak.¹⁷⁵⁹

H. Losert idézi Krefeld–Gellep 3115. sírját, amely négy, a kés mellett összerozsdásodott vaskarikát tartalmazott. A temetkezés a 4. század második feléből származott. A temetőből bronzgyűrűk is kerültek elő. Az altenerdingi temetőben a 6. századi, fémkarikákat tartalmazó temetkezések száma egyértelműen meghaladja a kései Meroving koriakat, körülbelül 4:1 arányban. A legkorábbi vaskarikát tartalmazó 143. sír valószínűleg 450–500 körüli időszakból származik.¹⁷⁶⁰

A legkésőbbi, vaskarikát is magába foglaló övcsüngős temetkezések a 7. század második felére keltezhetők a Meroving kör nyugati felében.¹⁷⁶¹ Az itáliai langobard nők többtagú fémszerelések, láncos övcsüngőiben is előfordultak a 6. század utolsó harmadában, a 6–7. század fordulóján.¹⁷⁶² A Kárpát-medence nyugati felének kora avar korában a Meroving viseletben megfigyelt többkarikás, láncos viselet rekonstruálható.¹⁷⁶³

A fémkarika, mint tárgytípus nem keltezhető a langobard korban. Viseletben való megjelenésének és kronológiájának esetleges pontosítására a leletkontextus elemzésével nyílhat lehetőség.

¹⁷⁵⁸ Unterthürheim 200. sírjából napvilágra került, két ellentétes oldalán megkopott karika esetében Ch. Grünwald megjegyzi, hogy mindkét oldaláról lóghatott egy-egy szalag (GRÜNEWALD 1988, 112).

¹⁷⁵⁹ SCHULDT 1955, 79.

¹⁷⁶⁰ PIRLING 1989, Taf. 29. 9; LOSERT – PLETESKI 2003, 269, 271.

¹⁷⁶¹ Legkésőbbiek között pl. Esslingen–Sirnau 11. és 33. sírok, Oberesslingen 3/1908. sír (KOCH 1969, Taf. 5. 4, Taf. 13. 7a-n, Taf. 71. 8).

¹⁷⁶² Pl. Nocera Umbra 21. sír (RUPP 2005, 218, Taf. 36. 6); Nocera Umbra 33. sír (RUPP 2005, 225, Taf. 43. C: 3).

¹⁷⁶³ A teljesség igénye nélkül a Zamárdi–Rétiföldek temető néhány sírja alapján. Összetett csüngős viseletet ld. 517. sír: DIE LANGOBARDEN 2008, 343, Kat. 159; BÁRDOS – GARAM 2009, 267–268, Taf. 66–67. Kislány temetkezésében a bal medencelapát mellett több vaskarika 84. sírban (BÁRDOS – GARAM 2009, 209, Taf. 10: 84), hasonlóan a bal medence mellett több vaskarika együtt a 166. sírban (BÁRDOS – GARAM 2009, 219, Taf. 19: 166).

3.6.9.2. 8-alakú láncszemek és láncok

Középen összenyomott, összekalapált, 8-as alakú szemekből álló láncok néhány temetkezésből ismertek, ezeket az övcsüngőhöz tartozó fémszerelések 2. típusába soroltam.¹⁷⁶⁴

Egyes láncszemek Gyöng 5. (hossz.: 4,9 cm) [8.4, 53. tábl. 1] és Szentendre 79. sírjaiból [22.24, 53. tábl. 7] kerültek napvilágra. Kajdacs 29. női sírja [11.5, 53. tábl. 2] teljes egészében bolygatott temetkezés, melyben az alsó lábszárak eredeti helyén egy vízszintes irányban egymásra kalapált/összekovácsolt két 8-alakú láncszem feküdt. Szentendre 43. sírjából [22.12, 53. tábl. 6] egy nagyméretű, összenyomott közepű 8-alakú láncszem (hossz.: 7,5 cm, átm.: 1,4 cm) és hozzá korrodálódott kerek szemekből álló lánc/függesztőelem került elő. A láncok nagyobb felületű textilt is konzerváltak.¹⁷⁶⁵ A mohácsi 2. temetkezésből [16.1, 53. tábl. 3] eredetileg három elem került elő: az egyik egy egymásba akasztott, két hosszú 8-alakú tagból áll (hossz.: 6 és 10 cm), a másik egy karikás végű rúd (hossz.: 7,5 cm). A sírból előkerült további két egymásba akasztott, eredetileg csuklós (?) rúd töredéke is (hossz.: 7,5 cm). Több tagból álló lánc Ménfőcsanak 239. hamvasztásos temetkezéséből [15.2, 53. tábl. 4] is ismert.¹⁷⁶⁶ A lánc összesen 15 kisebb 8- és S-alakú láncszemből (hossz.: 3 cm) és egy nagyobb méretű (hossz.: 6 cm) példányból állt. Eredeti funkciójáról nincs tudomásunk. Egybefüggő, 32,5 cm hosszú vaslánc Szentendre 29. női sírjából [22.6, 53. tábl. 5] került napvilágra. A lánc vékony rudakból/pálcákból hajlított, 23 egymásba akasztott¹⁷⁶⁷ 8-as, vagy S-alakú láncszemből állt, amelyet egy hosszúkás S-alakú és egy kampós tag zárt.

A lelettípust a fiatalabb lányok („tizenéves”: Gyöng 5., juv. Mohács 2.), a felnőtt vagy idős nők (ad. Szentendre 29., mat. Szentendre 79., sen. Szentendre 43.) sírjai egyaránt tartalmazták.

Hasonló láncszemek a Cseh-medencéből nem kerültek napvilágra. A Morva-medencéből Borotice 6/VII. sírjából [59.1] egy példány (hossz.: 4,1 cm) ismert. Holubice 90. sírjából [64.24] a mohácsihoz hasonló, hosszúkás (hossz.: 6,6 cm) benyomott közepű, 8-alakú vasláncszem adatolható, melynek egyik oldalára egy profilált, dudoros bronzkarikát helyeztek.

¹⁷⁶⁴ Típusokat tekintve H. Losert három variációját különítette el: a 1. az egyszerűen benyomott közepű, 2. az összekovácsolt közepű és az 3. egyik oldalán kerek, a másik oldalán szögletes alakú láncszemeket (LOSERT – PLETERSKI 2003, 250). Langobard női temetkezések kapcsán legutóbb: B. TÓTH 2018, 490–496.

¹⁷⁶⁵ Bővebben ld. B. TÓTH – SIPOS 2018, 477–490.

¹⁷⁶⁶ Vaday A. felvetette, hogy a lánc nem feltétlenül tartozhatott a sírhoz, tekintve, hogy nincsenek rajta égésnyomok, lehet, hogy avar kori kontextusból származhat, tekintve, hogy a korszakban is előfordul a lelettípus (VADAY 2015, 203, 226).

¹⁷⁶⁷ B. TÓTH 2018, 491.

A fémkarikák viseletének értelmezésével kapcsolatban a gyönki 5. sír vasszerelékeit korábban tárgyaltam [ld. 55. tábl. 6].¹⁷⁶⁸ Az alsó lábszárak közötti területről származó 8-alakú függesztőtag bizonytalan rendeltetésű, amely talán egy hosszabb lánc részét is alkothatta a betöltésből származó töredékekkel együtt. A kajdaci 29. erősen bolygatott temetkezés, a ménfőcsanaki 239. hamvasztásos sír és a szentendrei 79. sír lánc-töredékeinek eredeti viseletei helyzete és funkciója ismeretlen. Utóbbi temetkezésben a láncszem környezetéből egy bronz szőrcsipesz, három vastárgy (?) és egy vaskés is előkerült. A mohácsi 2. sírban a bal comb külső felén lógó övcsüngő elemei voltak 8-alakú láncok és a karikás végű rúd. A környezetében egy agancsfésű töredéke és egy vaskés is feküdt. A láncokkal talán ezeket az eszközöket függeszthették fel a szalagra. A szentendrei 29. sírban [57. tábl. 1] a hosszú S-alakú lánc az ezüst veretekkel díszített övszalag mellett futott a lábak között. A lánc az egyik övszalag folytatása lehetett, amelyen a vaskés függött. Az ezüstveretekkel díszített övszalaghoz a két kengyelfibula és egy hengeres mészkögyöngy tartozhatott. A szentendrei 43. sír [57. tábl. 2] 8-alakú láncszeme és a rákorrodálódott karikák a bal alsó lábszár külső felén helyezkedtek el. Ennek pontos funkciója ismeretlen. A Morva-medencéből származó két példány viseleti helyzete a sírok bolygatottsága miatt nem elemezhető.

A 8-alakú láncok vagy láncszemek a sírok tanúsága alapján az övcsüngőhöz tartoztak és függesztőfunkcióval bírtak, hasonlóan a fémkarikákhoz. Közvetlen környezetükből általában egy vagy több eszköz (vaskés, szőrcsipesz, agancsfésű, vastárgyak?) is napvilágra került (Mohács 2., Szentendre 29., 79.). Az analógiák alapján a láncszemeket több esetben egymásba akaszthatták, amelyek a súlyuk révén az övszalag megfeszítésére szolgálhattak. Esetleg az övcsüngő egyes részeinek összekapcsolására, szíjelosztóként vagy a szíj hosszának szabályozására is használhatták. A szentendrei 29. temetkezésben a lábak között futó egyik övszalagot helyettesítette a hosszú lánc. A Meroving kutatásban amulettként való értelmezésük is helyet kapott, mely szerint a lószerszámzatot, a hasonló kinézetük miatt a zablát jelképezhették, így a ló és lovasa erejét és életerejét szimbolizálhatták.¹⁷⁶⁹ A langobard temetkezésekből ezekhez hasonló zablatagok is napvilágra kerültek.¹⁷⁷⁰

A keltezés tekintetében H. Losert néhány kora Meroving temetkezés kivételével előfordulásuk súlypontját a 6. század második felére, 550–600 körüli időszakra keltezte.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁸ Ld. 3.6.9.1. fejezet.

¹⁷⁶⁹ LOSERT – PLETESKI 2003, 250.

¹⁷⁷⁰ Bővebben ld. B. TÓTH 2018, 439–494.

¹⁷⁷¹ LOSERT – PLETESKI 2003, 250.

Korai, az 5. század végi temetkezésből, Aschheim–Bajuwarenring 231. sírjából került napvilágra,¹⁷⁷² de a temető 265. sírjából egy 6. század első harmadától keltezhető temetkezésből is ismert.¹⁷⁷³ A 8-as alakú függesztőket a 7. századi és a 7. század második felére keltezhető leletegyüttesek is tartalmazták.¹⁷⁷⁴ A Kárpát-medencében a kora avar korban volt leginkább elterjedt 8-as vagy S-alakú tagokból álló láncok övcsüngőként való viselete, mely főként a Meroving kultúrát hordozó csoportok esetében nyilvánult meg.¹⁷⁷⁵

A langobard kori viseletben való megjelenésének és kronológiájának esetleges pontosítására a leletkontextus elemzésével nyílhat lehetőség, de a lelettípusok önálló keltezőértékkel nem bírnak. A korszakban az összetett láncok viselete még nem volt elterjedt, a legtöbb temetkezésből csak néhány függesztőként funkcionáló láncszem került napvilágra.

3.6.9.3. Kampós-, karikás végű vasrudak

Különböző méretű, kampósan, félkörben, vagy teljes karikában végződő rudak, vagy csuklós szerkezetű, egymásba illesztett, karikás végű vasrudak néhány temetkezéséből kerültek napvilágra. Ezeket a fémserelékek 3. típusába soroltam.¹⁷⁷⁶

Fertőszentmiklós 9. sírjából [6.3, 54. tábl. 1] egy ismeretlen korú nő mellől egy téglalap átmetszetű, két végén félkör alakban kampósra hajlított 21 cm hosszú vasrúd és egy kerek átmetszetű, középen elkeskenyedő, egyik végén kis kampóval ellátott, 13 cm hosszúságú töredékes vasrúd került napvilágra. A leletek a bal comb külső oldalán, egymás mellé voltak fektetve, párhuzamosan egymással [57. tábl. 3]. A hosszabb rúd helyezkedett el a combhoz közelebb. A két vasrúd alatt pár cm-rel a felszedés pillanatában már szétmállott csonttüvelly feküdt, amely egy átfúrt, az övzalagra felfüggesztett tárgy lehetett. A csonttárgy talán a két kampós vasrúddal együtt, vagy amellet foghatott, egy másik övzalagon. A 9. sírből került elő egy másik kampós végű rúd is, amely kör alakú keresztmetszetű, középen enyhén meghajlott. A hossza 50 cm körüli, mindkét végén félkör alakú kampóval ellátott, az egyik kampóban egy 2,7 cm átmérőjű vaskarika is függött. A tárgy a váz szintjénél magasabban feküdt, a sír falához szorítva. Tomka P. szerint ez vagy a koporsón kívül elhelyezkedő tárgy

¹⁷⁷² Gyöngykombináció alapján ASH II (480/490–530) (GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 229).

¹⁷⁷³ Fogófejes kengyelfibula a 6. század elejére keltezhető, míg a gyöngykombinációjában későbbi példányok is előfordulnak: ASH III, 530–570 (GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 256).

¹⁷⁷⁴ Ld. 3.6.9.1. fejezet.

¹⁷⁷⁵ Az avar kori láncos övcsüngőről ld. GARAM 2011, 63–93.

¹⁷⁷⁶ Az elemzésbe nem vontam bele Ménfőcsanak 262. temetkezését [15.4], ahol több vastöredék is napvilágra került. Ezek eredeti helyzete, valódi funkciója és kinézete nem értelmezhető.

része lehetett, vagy a bolygatás során kikerült lelet, amely eredetileg a többi vasszerelékkel tartozhatott össze.¹⁷⁷⁷ Az eltemetett másik övszalagja(i) a combok között futott(ak), amely ezüstlemezekkel volt díszítve, végén egy vaskéssel és egy hordó alakú kalcedongyönggyel. Pontos funkciója ismeretlen.

Mödling 2. sírjából [17.2, 54. tábl. 2], egy 30 év körüli nő mellől, ovális átmetszetű vasrúdból készült, félkör alakú végződésel bíró kampós végű tárgy került napvilágra. A kampós vasrúd a test bal oldalán, a bal medencelapáton kívül helyezkedett el, közvetlenül alatta egy kés és azzal párhuzamosan további két kés feküdt. A közelben három amorf vasdarab is előkerült. A sírrajz alapján igen nehezen értelmezhető a leletek elhelyezkedése és összefüggése. A kampós rúd esetében kérdéses, hogy milyen funkciót látott el [57. tábl. 4].

A másodlagosan felnyitott tamási 10. temetkezésben [24.5, 54. tábl. 3] a bolygatás ellenére adatolható a bal oldali, comb melletti és a lábak között lógó övszalag. Két csuklósan összeillesztett, egyenként 7 cm körüli, kerek átmetszetű rudak szabadon álló végei kampósan voltak behajlítva. Az egyik rúd végéhez egy vaskarika kapcsolódott (átm.: 5,7 cm), vagy egyszerűen csak rákorrodálódhatott. Egy további nagyobb átmérőjű karika (átm.: 6,3 cm) a kisebb méretű karikán helyezkedett el. A függesztők a bal comb külső felén helyezkedtek el, a test mellett függőlegesen, a hegyével kifelé forduló kés alatt. A vasfüggesztőt Bóna I. zablaként értelmezte.¹⁷⁷⁸

A holubicei 86. sírból [64.22] két vasrúdból kialakított, csuklós, végén kampósra hajlított szerkezet került elő, amely 13,2 cm hosszú. A vasfüggesztő a bal combcsont külső felén, a medencéhez közel feküdt, más tárgy nem került elő a környezetéből.

Bóna I.-hoz hasonló következtetésre jutott a holubicei temetőt publikáló M. Čižmář, aki a šakvicei 3. és 28. sír analógiái alapján zablatagként határozta meg a kampós rudakat,¹⁷⁷⁹ melyekkel a hasonlóság kétségtelen. A kutató rávilágított arra, hogy a biztonsággal azonosítható lószerszámleletek a langobard korból egyedül férfisírokból kerültek elő (Gyöng 6., Szentendre 34.).¹⁷⁸⁰ A hasonló kiképzésű, nagy karikával rendelkező csuklós zablák itáliai férfisírokból is ismertek: Cividale–San Mauro 43. temetkezéséből egy oldalpálcás, az 53. sírből egy oldalpálca nélküli példány.¹⁷⁸¹

¹⁷⁷⁷ TOMKA 1980, 15–16.

¹⁷⁷⁸ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 144.

¹⁷⁷⁹ Hasonlóan zablaként határozta meg a 90. sír 8-alakú láncszemébe függesztett dudoros karikát is, amely inkább klasszikus övfüggesztő lehet. Ld. ČIŽMÁŘ 2011, 147–148. Ld. 3.6.9.1. fejezet.

¹⁷⁸⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 30, 110, Taf. 3: 6., Taf. 44: 4).

¹⁷⁸¹ AHUMADA SILVA 2010, tav. 53, tav. 80.

Elképzelhető, hogy a fentebb idézett temetkezések, a fertőszentmiklósi 9. sír, a mödlingi 2. és a tamási 10. sír leletei is a lószerszámzat részeként azonosíthatók. A vasfüggesztők lószerszámzattal való hasonlóságára a 8-as alakú lánctagok kapcsán is utaltam,¹⁷⁸² ebben az esetben amulettként is értelmezhetjük a tárgyakat, talán szimbolikusan kerültek a temetkezésekbe.

A felsorolt leletekkel további párhuzamban áll a 7. század közepére keltezhető nordendorfi 52. sír együttese, amelyben a kampós rúd egy komplex övcsüngő elemeként rekonstruálható és bizonyosan övfüggesztőként használhatták.¹⁷⁸³ Ebben az esetben a pannoniai kampós végű vasrudak a különböző karikákhoz és 8-as alakú lánctagokhoz hasonlóan függesztő szereppel bírtak. Kivételt képez ezalól a fertőszentmiklósi 9. sír egyik 0,5 m hosszúságú vasrúdja, melynek viselése bizonyosan nehezen lett volna megvalósítható.

A Tamási 49. temetkezés [24.19, 54. tábl. 4] karikás övkészlete mellett,¹⁷⁸⁴ a combok között egy csomóba rozsdásodva, öt darab vékony, kerek átmetszetű vasrúdból álló, karikás végűre hajlított függesztő sorakozott. A rudak 7,7 cm szélességben terülnek el és két ép darab hossza 4 és 3,2 cm volt. Ezek az övcsattal egy vonalban lógtak a combok között, valószínűleg a szalag végére, egymás mellé voltak felfűzve. Más lelet nem volt a környezetükben.

A kislány temetkezésében szinte mindegyik tárgy óvó-védő tulajdonsággal bírt, a langobard kori Pannoniában ez a temetkezés tartalmazta a legtöbb amulett jellegű tárgyat (agancskarika, régi leletek, csigák, üvegtöredékek). A lelettípus párhuzamát nem ismerem más temetőből, gyakorlati funkciója nem feltétlenül lehetett, hasonlóképpen a sírban lévő többi tárgyhöz. Talán ebben az összefüggésben hivatkozható D. Gutsmedl-Schümann korábban említett hipotézise, mely szerint a több elemből álló fémfüggesztők (*Klappergehänge*) által kibocsátott csörgő zaj apotropaikus jellegű lehetett.¹⁷⁸⁵ Hasonló kisméretű, a végén kampós, egy fémkarikára felhúzott példányokra M. Friedrich vaskulcsként hivatkozik,¹⁷⁸⁶ de ennek a meghatározásnak jóval kisebb lehet a valószínűsége.

¹⁷⁸² Ld. 3.6.9.2. fejezet.

¹⁷⁸³ TRIER 2002, 80–81, Taf. 124. 5.

¹⁷⁸⁴ Ld. 3.6.9.1. fejezet.

¹⁷⁸⁵ GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010, 108.

¹⁷⁸⁶ FRIEDRICH 2016, 268.

3.6.9.4. Kerek láncszemek és láncpáncél töredékek

Az övcsüngővel kapcsolatban álló kerek láncszemekből álló fémláncokat, lánc-töredékeket a fémfüggesztők 4. típusába soroltam. A különböző kisméretű karikából összetevődő láncok nagy része korrodálódott, eredeti szerkezetük nem azonosítható, kb. 1,2–1,8 cm átmérőjű és 0,3 cm vastagságú vaskarikákból álltak.

Ilyen példányok az alábbi temetkezésből kerültek elő: Gyöng 5. sír [8.4, 54. tábl. 5], Hegykő 18. [9.6, 54. tábl. 6] és 19. [9.7, 54. tábl. 7] sírok, Kajdacs 18. sír [11.4, 54. tábl. 8], Schwechat 31. [20.8] és 34. [20.9, 54. tábl. 9] sírok, Szentendre 43. sír [22.12, 54. tábl. 10]. Tamási 37. sírjából [24.17, 54. tábl. 11] egy nagyobb méretű amorf lánc-töredék került napvilágra, melyek szerkezete a láncpáncélokkal vagy sodronyvértekekkel mutat egyezést: egy láncszemhez további négy láncszem kapcsolódik. A tamási temető 52. sírjából [24.21, 54. tábl. 12] egy két sorban egymásba akasztott, hét karikából álló lánc-töredék került napvilágra.¹⁷⁸⁷ A láncszemek jóval nagyobbak, mint az előző esetben,¹⁷⁸⁸ nem emlékeztetnek valódi láncpáncélra, mégis Bóna I. ekképp tartotta számon a leletet.¹⁷⁸⁹ Keresztes Noémi Ninetta és Kiss P. Attila is hangsúlyozták az ezzel kapcsolatos bizonytalanságokat.¹⁷⁹⁰ A várpalotai temetőből, 63.224.2. (LDM, Veszprém) leltáriszámon jegyeznék egy nagyobb méretű, kis vaskarikákból álló együttest, melynek sírhoz kötése bizonytalan. A korrodált 2,5 cm széles és 6,5 cm hosszú lánc-kötegből több kisméretű láncszem is kivehető, ezáltal kapcsolatban áll a tárgyalta lelet-típussal.

A lánc-töredékek mind kislányok, fiatal lányok mellől (inf. I: Hegykő 19., Szólád 38., inf. II: Tamási 37.), mind felnőtt, idősebb nők mellől (ad.: Hegykő 18., Schwechat 16., Schwechat 31., Schwechat 34., sen.: Szentendre 43.) előkerültek.

Hasonló lánc-töredékek a Cseh-medencéből Lochenice IX. lelőhely 2. [44.1], 4. [44.3] és 5. [44.4] sírjaiból ismertek. A láncszemek ugyancsak 1,2–1,5 cm körüli, kerek átmetszetűek. A 2. sírből egy nagyobb átmérőjű, 5 cm átmérőjű példány került elő, erősen korrodálódott állapotban. Morvaországból, Lužice 76. sírjából [65.26] egy 1,6 cm-es lánc-töredék került napvilágra, amely mindössze pár szemből állott. Lužice 94. sírjában [65.34] több fémlelet

¹⁷⁸⁷ A láncok, láncpáncélok korábbi ismertetése: RÁCZ 2017, 65; RÁCZ 2019, 119. Továbbá: KERESZTES – KISS 2017, 46–50.

¹⁷⁸⁸ Mérete ismeretlen, már elkallódott, vagy selejtezésre került.

¹⁷⁸⁹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 166.

¹⁷⁹⁰ KERESZTES – KISS 2017, 48.

korrodálódott egybe, melynek azonosítható elemei egy 5,5 cm átmérőjű vaslánc és egy bronz díszkulcs volt.

A tamási 37. sírból származó láncpáncél töredéken kívül a többi lelet eredeti funkciója kérdéses, mivel szerkezetük nem ismert.

Viseleti helyzetüket tekintve előfordultak a medence bal oldalán, vagy annak környékén [57. tábl. 6] (Schwechat 34., Szentendre 43., Tamási 37.) és a bal comb, vagy térd külső felén [57. tábl. 5] (Hegykő 18., Tamási 52.). A következő erősen bolygatott temetkezésekben kérdéses eredeti helyzetük: Gyöng 5., Kajdacs 18., Schwechat 31.

A lánc-töredékek a schwechati 34., a tamási 37. és a tamási 52. sírokból egyedül, kísérőleletek nélkül kerültek elő a váz adott részén. A szentendrei 43. sírban a medence bal oldalán a vaslánc mellől egy asztragalosz-függő és három díszgyöngy is előkerült. A hegykői 18. sírban egy bronz ládikakulcs kíséretében feküdt a bal térd külső oldalán. A Cseh–Morva-medencében hasonló helyzetekben fordultak elő: Lochenice IX/2. és a IX/5. sírokban a két comb között, a IX/4. sírban a medence jobb oldalán, Lužice 76. sírban a medence bal felén, a 94. sírban egy kulccsal összekorrodálódva a bal térd külső felén. A leletekre vagy táskatartalomként kell tekinteni, vagy a korábban tárgyalt vasfüggeszűkhöz hasonlóan közvetlenül az övszalaghoz kapcsolódtak.

A láncpáncélok deponálási szokása hosszú hagyományokra tekint vissza, de minden korszakban főként férfi sírokba a fegyverzet elemeként temették el. Romanizált környezetben a gyermek és a női sírokban nem fordultak elő. Branka Migotti a Diakovár (Đakovo) közelében feltárt késő antik temető láncamulettjei kapcsán foglalkozott a témával: a vértzet eltemetésének eredetét a Przeworsk-kultúrához vezeti vissza, akik később a gepidákra és a gótokra lehettek hatással. A diakovári temetőben a női sírokba került láncpáncélok is barbár szokás lenyomatának véli.¹⁷⁹¹ A Meroving korban már széleskörben elterjedt szokás volt, hogy a láncpáncél vagy a sisak láncból készült nyakvédő darabkáit a nők az övcsüngőn, a táskatartalom részeként vagy a nyakéken viselhették,¹⁷⁹² ez hasonlóan megvan Keszthely-környéki, a gepida és az avar kori női temetkezésekben.¹⁷⁹³ Keresztes N. N. és Kiss P. A. úgy gondolják, hogy az 5–6. századi, Kárpát-medencei soros temetőkben az előzmények hiányát

¹⁷⁹¹ MIGOTTI 2007, 207, 209–211.

¹⁷⁹² LOSERT – PLETESKI 2003, 283; GÄRTNER 2012, 162. További összefoglalását ld. GÄRTNER et al. 2014, 219–240.

¹⁷⁹³ Keszthely: MÜLLER 2010, 314, Taf. 67. 5; Gepida kor: CSALLÁNY 1961, 292; KERESZTES – KISS 2017, 45–46; Avar kor: SZENTPÉTERI 1993, 208; BUGARSKI 2005, 167–168; BALOGH 2016, 314.

tekintve erős Meroving kultúrhatásként kell értelmezni a női sírokban lévő sodronyvértek jelenlétét.¹⁷⁹⁴

A láncpáncélok esetében nem feltétlenül a viseleti mód, hanem sírba kerülésének oka lehet a fontos körülmény. A női övcsüngő elemeként alapvetően apotropaikus funkciót társítottak hozzá. A nyugati és a hazai kutatásban jelenlétüket a női és gyermeksírokban a *pars pro toto* elvével magyarázták: a kis rész jelképezi az egész páncél védelmét.¹⁷⁹⁵ Más régiók és korszakok esetében is kiemelendők a láncpáncélok sírba helyezésével kapcsolatos értelmezések. Csallány D. úgy vélte, hogy a páncél (ez esetben lamellás vértet) nem csak védőfegyvernek számított, hanem bizonyos társadalmi osztályhoz való tartozást is szimbolizált és a védőfegyverek birtokolt mennyisége rangfokozatot jelentett, az előkelőség kifejezője volt.¹⁷⁹⁶ Ezzel a páncélt tartalmazó sírokban nyugvó nők valamelyik hozzátartozója, társa magasabb rangú harcos lehetett, ennek jelképeként tették sírba a vértetet.¹⁷⁹⁷ Kovrig Ilona szerint a vasbabonával, a vas bajelhárító szerepével állhat a szokás összefüggésben az avar korban.¹⁷⁹⁸

A kisebb lánc-töredékek a langobard női öltözetben a fémfüggesztők többi típusához hasonlóan az övcsüngő szalagjaival, esetleg a táskával lehettek összefüggésben. Kiemelt amulett-szereppel párosulnak a láncpáncéltöredékek, a lelettípus bizonyosan a tamási 37. sírból került napvilágra, de a 4. típusba sorolt többi temetkezést is feltételezen ehhez a leletkörhöz társíthatjuk.

3.6.10. Állati eredetű tárgyak

3.6.10.1. Állatfog- és állatcsontcsüngők

Az állati eredetű csontok és fogak általános amulett-típusok az őskor óta. A fogak és az egyes csontok, főként a fej és a láb csontjai, amelyek az állatok lényegét jelképezték, az egész állatot képviselték, vagyis *pars pro toto* álltak a temetkezésekben.¹⁷⁹⁹ Az állatoknak emberi vonásokat tulajdonítottak, amely az embereknek az életkora, a neme és a státusza alapján hozzárendelt

¹⁷⁹⁴ KERESZTES – KISS 2017, 51.

¹⁷⁹⁵ BÓNA 1980, 45–46; LOSERT – PLETESKI 2003, 283.

¹⁷⁹⁶ CSALLÁNY 1969, 9.

¹⁷⁹⁷ CSALLÁNY 1961, 292.

¹⁷⁹⁸ KOVRIG 1963, 118. További értelmezéseket ld. KERESZTES – KISS 2017, 52–53.

¹⁷⁹⁹ CHOYKE 2010, 197.

tulajdonságaihoz kapcsolódnak. Ezek határozták meg, hogy ki kaphat, hordozhat és „manipulálhat” ilyen tárgyakat egy adott cél elérése érdekében.¹⁸⁰⁰

Különböző, állati fog- vagy csontfüggők ritkán kerültek bele a langobard női sírokba. Szentendre 68. sírjából [22.19, 58. tábl. I. 1] egy 45-55 éves nő mellől, a jobb kar tájékáról egy vadkanagyar (*Sus scrofa*) került elő, furat nem látható rajta, szélesebb vége törött. Viseleti helyzete kérdéses. Szóládon egy (fiú)gyermek sírjából (6. sír)¹⁸⁰¹ egy vadkanagyar került elő a koporsó végéből. Holubice 103. sírjában [64.29] egy kislány feküdt, akinek a bal térd mellé helyezték el az agyart.

A fogak általánosan az állatok életerejét, termékenységét szimbolizálják, viselőit ezekkel a tulajdonságokkal ruházzák fel.¹⁸⁰² A nagyon fiatal gyermekek (6–30 hónapos) sírjában elhelyezett állatfogamulettekről Barbara Theune-Grosskopf úgy vélekedett, hogy a gyermek fogazásakor fellépő fájdalom ellen szolgálhattak.¹⁸⁰³ A vadkan alsó szemfogát szinte minden korszakban a harciasság, az erő és a bátorság szimbólumaként viselték és szerencsehozó tárgynak tartották.¹⁸⁰⁴ Amulettként térben és időben széles keretek között fordultak elő: mind a steppén, mind a Európa-szerte az őskortól kezdve egészen a kora középkorig.¹⁸⁰⁵

Az állati eredetű leletek között felbukkan az *asztragaloszfűgő* is, amely egyedül Szentendre–Pannóniatelep 43. [22.12, 58. tábl. I. 2], 65-75 év körüli asszony erősen bolygatott sírjából került napvilágra. A darab bronzakasztóval ellátott, viseleti helyzete ismeretlen, a sírgödör bal oldaláról került elő, valószínűleg egykor az övre volt függesztve és amulettfüggőként funkcionálhatott.¹⁸⁰⁶

A lelettípus amulettfunkciója nem minden esetben bizonyított. Az asztragaloszok a bronzkortól kezdve napjainkig Mongóliában és egész Közép-Ázsia területén a nomádok körében és a római kortól kezdve Európában egy közkedvelt kockajáték eszközei voltak.¹⁸⁰⁷ A vaskortól kezdődően a Baltikumban és a mai Északkelet-Európa területén rendszeresen előfordultak amulettként a sírokban.¹⁸⁰⁸ Viseletük a késő császárkori Barbaricumban is

¹⁸⁰⁰ ELLIS 2002, 53; ld. CHOYKE 2010, 201.

¹⁸⁰¹ DIE LANGOBARDEN 2008, 319, Kat. 122.

¹⁸⁰² DÜBNER-MANTHEY 1987, 69; LOSERT – PLETESKI 2003, 283.

¹⁸⁰³ Ld. THEUNE-GROSSKOPF 1996, 83–98.

¹⁸⁰⁴ NAGY 2005a, 102.

¹⁸⁰⁵ ARENDS 1978, 152; DÜBNER-MANTHEY 1987, 68–49; KOKOWSKI 2001, 203–204; NAGY 2005a, 102; VIDA 2002, 181.

¹⁸⁰⁶ Bővebben ld. RÁCZ 2017, 77; B. TÓTH 2018, 505–506.

¹⁸⁰⁷ T. BÍRÓ 2000, 16; CHOYKE 2010, 201.

¹⁸⁰⁸ CHOYKE 2010, 205.

követhető a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra területén.¹⁸⁰⁹ A Merovingoknál nem általános az asztragalosz-függők viselete.

Ismeretlen eredetű és funkciójú csonttöredék, csontlemezek a hegyközi temető 54. női sírjából [9.13, 58. tábl. I. 3] került napvilágra, a bal combcsont külső oldaláról, amely valószínűleg táskatartalom lehetett.

Átfúrt fogak és csontok ismertek a Cseh–Morva-vidéki temetőkből is, jórészt az állatok koponya- és a lábszárcsontjai. A Cseh-medencéből, Lochenice IX/2. sírjából [44.1, 58. tábl. I. 4] egy hód alsó metszőfogából készült, átfúrt függő került elő egy felnőtt (ad.) nő mellől, nem viseleti helyzetből. A holubicei temető 105. temetkezéséből [64.30, 58. tábl. I. 6] egy 30-40 körüli nő mellől barnamedve (*Ursus arctos*) lábközépcsontja (*Phalanx III.*) került napvilágra a medence környékéről.¹⁸¹⁰ Ez vagy az övecsüngőről függhetett közvetlenül, vagy nagyobb valószínűséggel a táskájába volt helyezve. Lužice 89. sírjából [65.33, 58. tábl. I. 5], egy 25 év körüli nő mellől egy ismeretlen eredetű állat átfúrt foga a medence környékéről, bolygatott helyzetből került a napvilágra.

A Meroving időszakban az állatfog- vagy állatcsont amulettek mind az alamann, mind a bajuvár, mind a türing temetkezésekben megjelentek.¹⁸¹¹ B. Dübner-Manthey kutatása alapján az állatfogcsüngők leginkább az alamann szállásterületen koncentrálnak.¹⁸¹² M. Martin feltételezése alapján a Rajna bal partján kevésbé gyakori viseletük vagy mellékletként való megjelenésük, ez a körülmény azzal függhet össze, hogy a mellékletadás szokása a térségben korábban megszűnt.¹⁸¹³

A langobard korban ezek általános képet mutatnak: leginkább felnőtt és idősebb nők (Szentendre 43., 68., Lochenice IX/2., Holubice 105., Lužice 89.), ritkábban gyermekek (Szólád 6., Holubice 103.) temetkezéseiben előforduló apotropaikus jellegű, vagy szerencsehozó tárgyak voltak, gyakorlati szereppel bizonyára nem rendelkeztek. Az állati eredetű amulettet tartalmazó három pannoniai női sír (Hegykő 54., Szentendre 43., 68.) a 184

¹⁸⁰⁹ A. Kokowski a gót, 2–3. századi kultúrkör leletanyagának gyűjtésében szintén az állati eredetű amulettek közé sorolta, noha ő is kihangsúlyozta, hogy ezek elsősorban játékbábuk voltak: a *duodecima scripta* nevű római táblajátékhoz tartoztak és csak ritkán funkcionáltak amulettként (KOKOWSKI 2001, 202).

¹⁸¹⁰ A medvekarmokból és -fogakból készült amulettek általános elterjedésűek voltak a császárkori *Germania* területén, mind az elbai germánoknál, mind a Przeworsk- és Wielbark-kultúrák hordozóinál (KOKOWSKI 2001, 202). Ezeket mind vadásztrófeaként, mind amulettként is értelmezik. A Meroving világban jellegzetes amulett-típusok voltak (ARENDS 1978, 139–147).

¹⁸¹¹ DÜBNER-MANTHEY 1987, 67–69; LOSERT – PLETESKI 2003, 284.

¹⁸¹² DÜBNER-MANTHEY 1987, 68.

¹⁸¹³ MARTIN 1976b, 95.

női temetkezés mindössze 1,6%-át jelenti. Amulettként való alkalmazásuk általános, nem meghatározható, hogy miként került a Meroving kultúrkörbe.

3.6.10.2. Szarvasagancs- és csontkorongok

A szarvas természetesen elhullajtott vagy lefűrészelt agancsának legalsó, koponyával érintkező részéből készült agancsrózsák, vagy -amulettek két női temetkezésből kerültek elő.¹⁸¹⁴ A bezenyei temető 73. sírjából [1.15, 58. tábl. II. 1] egy mindkét oldalán poncolt pontkörmintával és rozettamintával díszített darab ismert. Tamási 49. sírjából [24.19, 58. tábl. II. 3] két oldalán lecsiszolt, díszítetlen felületű, peremén négy-öt lyukkal ellátott példány került napvilágra. A hegykői temető 72. sírjához [9.17, 58. tábl. II. 2] egy poncolt pontkörmintával díszített töredékes csontkorong (pontos meghatározása ismeretlen) köthető, melynek peremén a szarvasagancskorongokhoz hasonlóan több – egy nagyobb és több kisebb – mesterséges furat található. Ezek átmérője körülbelül 5–7 cm közötti, vastagságuk körülbelül 0,5 cm körüli.

A Dunától északra Borotice 10/VIII. sírjából [59.3, 58. tábl. II. 5] egy ovális alakú, díszítetlen agancsrózsa került napvilágra, peremén három furat figyelhető meg. Velké Pavlovice 3. sírjából [74.1, 58. tábl. II. 6] egy középen átfúrt, esztergálatlan, díszítetlen példány ismert. A prága/praha–hostivaři [47.1, 58. tábl. II. 3] leletegyütteshez egy lecsiszolt, peremén több helyen és középen átfúrt agancsrózsa tartozott.

A szarvasagancsból készült tárgyak viselete és óvó-védő szerepe a kelta Cernunnos¹⁸¹⁵ szarvasistenség tiszteletével függhetett össze, mivel megjelenése a korai La Tène-től a provinciális időszakon át a Karoling korig nyomon követhető.¹⁸¹⁶ A langobard és a Meroving körben elterjedt esztergált szarvasagancskorongok eredete a provinciális népességhez kapcsolódik,¹⁸¹⁷ melyek széles körben elterjedtek mind a romanizáltak körében, mind a Barbaricumban.¹⁸¹⁸ A Meroving kori példányok egy része megmunkálatlan, de legtöbbször mindkét felét lecsiszolták és díszítették.¹⁸¹⁹ Ezeket először U. Arends, majd U. Koch térképezte fel, utóbbi kutatás alapján a bajuvár temetőkhöz csak kevés példányszámuk köthető, da a Rajna

¹⁸¹⁴ Bővebben ld. RÁCZ 2017, 66; RÁCZ 2019, 118.

¹⁸¹⁵ Bővebben ld. MAC CANA 1968, 39.

¹⁸¹⁶ DÜBNER-MANTHEY 1987, 66–67; MIKLÓSITY SZŐKE 2001, 106–107.

¹⁸¹⁷ A romanizált népességnél három fajtája különíthető el: a díszítetlen természetes törésfelülettel (1.), az esztergált, koncentrikus körökkel (2.) és a faragott díszűek, általában falloszábrázolással (3.) (MIKLÓSITY SZŐKE 2001, 107).

¹⁸¹⁸ A római kori Przeworsk- és Marosszentanna–Csernyahov-kultúra körében szintén elterjedt volt a lelettípus: a Kárpátok külső ívén és a mai Lengyelország, valamint Moldova területén. Itt az agancsok belső oldalát lecsiszolták (MIKLÓSITY SZŐKE 2001, 112). A 2–3. századi gótoknál ld. KOKOWSKI 2001, 202.

¹⁸¹⁹ U. Arends 13 féle díszítési módot különített el, ld. ARENDS 1978, 253–257.

középső és alsó folyása mentén, az alamann, frank soros temetőikben igen nagy számban sűrűsödnek.¹⁸²⁰

Az életkorok alapján ezek fiatal nők, lányok sírjaiból ismertek, ezért ezeket termékenységü amulettként tartják számon.¹⁸²¹ Az agancsamulettek esetén a tárgy anyaga a fontos, vagyis a hím szarvas által szimbolizált erő, termékenység és megújulás.¹⁸²²

A langobard temetkezések estében az agancskorongok ritka lelettipusok (183 női sír 1,6%-a), lehetséges, hogy a Duna-vidéki kereskedelmi kapcsolatok által kerülhettek át a Rajna- és Felső-Duna-vidéki germánoktól a Dunántúlra, noha a gímszarvasok (*Cervus elaphus*) Európa legnagyobb részét benépesítették, ugyanúgy a Dunántúl térségét is, így alapanyag tekintetében nem lehetett hiány.

A Közép-Duna-vidéken megfigyelt életkorok igazodnak a nyugati Meroving tendenciákhoz: fiatal lányok (inf. II, Tamási 49.) és felnőtt nők sírjaiból (ad. Hegykő 54., Hegykő 72., Prága/Praha–Hostivař) kerültek elő. Az ismert viseleti helyeztek alapján a bal comb környékén függő szíjjal vagy táskával lehettek kapcsolatban (Bezenye 73., Tamási 49., Hegykő 72., talán Borotice 10/VIII.). Ezek a Meroving temetőben is vagy az övcsüngőhöz vagy a táskához (táskazáró?) kapcsolódtak.¹⁸²³

Az agancsrózsák viselete noha már a római kortól adatolható, a Meroving korban elterjedt darabokkal való közvetlen kapcsolata nem bizonyítható.¹⁸²⁴ A lelettipus elterjedésének egyik kulcsterületén, a délnémet régióban ezek a 6. század második negyedétől keltezhető temetkezésekben kezdtek feltűnni és a század utolsó harmadáig voltak jellemzőek.¹⁸²⁵ Az altenerdingi agancsrózsá leleteket H. Losert a 6. századra keltezte, egyetlen díszítetlen darab (360. sír) került elő egy 5. század második felére keltezhető temetkezésből.¹⁸²⁶ A langobard kor tekintetében kérdéses a leletek keltezőértéke, a nyugati Meroving régióban meghatározott, 6. század első harmada előtt valószínűleg nem jelentek meg. Az esztergált, díszített típusnak nincs előzménye a Dunától északra lévő langobard kori temetőikben.

¹⁸²⁰ ARENDS 1978, 254–257; KOCH 2001a, 199, Abb. 88; LOSERT – PLETESKI 2003, 282.

¹⁸²¹ DÜBNER-MANTHEY 1987, 66.

¹⁸²² MIKLÓSITY SZŐKE 2001, 106; LOSERT – PLETESKI 2003, 282. Hasonlóan kúp- vagy gúla alakú Donar-amulettek is szarvasagancsból készültek, amelyeket ugyancsak termékenységü és óvó-védő amulettként tartották számon (WERNER 1964, 181; DÜBNER-MANTHEY 1987, 64). A Kárpát-medence keleti felében, a gepidák temetőiben nagyobb számban bukkan fel a lelettipus (gyűjtésüket ld. HARASZTI 2011, 5–19); a langobardoknál mindössze az alsó-ausztriai Freundorf 422. számú sírjából ismert [61.1].

¹⁸²³ ARENDS 1978, 260.

¹⁸²⁴ KOCH 2001a, 198. Meroving kori viseletükről ld. ARENDS 1978, 259–260.

¹⁸²⁵ SD 5–6, 530–580 (Koch 2001a, 76, Abb. 15. F10, F57).

¹⁸²⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 282.

3.6.10.3. Csont- és elefántcsontkarikák

Különböző típusú csontkarikák összesen hét temetkezésből kerültek napvilágra, melyek két típusra oszlanak: 1. *szarvasagancsból készült, csiszolt vagy csiszolatlan, peremükön átfűrt példányok*; 2. *elefántcsontból készült példányok, bronzhüvellyel és/vagy noduszokkal vagy anélkül*.¹⁸²⁷

Az 1. típusba sorolható a nikitschi 5. gyermek(lány) sírjából [18.2, 59. tábl. 1], a bal térd külső oldaláról származó csontgyűrű (átm.: 4,9 cm). A karika külső pereme egyenletlen, törött végei elvékonyodva futnak össze, több helyen egyenként és egymás mellett két ponton függesztőlyukkal vannak ellátva. A jiriceai 14. sír [42.1, 59. tábl. 2] csontkarikája jó megtartású, csiszolt felületű, közepes méretű (átm.: 6,1x5,7 cm), szintén agancsból készülhetett. A lelet a betöltésből, nem viseleti helyzetből került napvilágra.

A 2. típusba sorolhatóak mind az importként¹⁸²⁸ értelmezhető elefántcsontkarikák, mind az ismeretlen eredetű csontból készült, lecsiszolt, megmunkált példányok. A női temetkezések tekintetében biztosan elefántcsontból készült, nagyméretű (átm.: 11,5–13,6 cm) gyűrű mindössze egy pannoniai temetkezésből került napvilágra, a szőládi 38. sírből [23.3, 59. tábl. 3]. A gyermek (inf. I) sírjából a bal alsó lábszárcsont külső feléről több díszfüggő kíséretében volt adatható. A csontkarika szögletes, öntött bronzból készült csomókkal, noduszokkal volt díszítve. Hasonló példány egytlen további sírből, a hauskircheni 8. [62.2, 59. tábl. 4], gazdagon felszerelt női temetkezésből került napvilágra, a combok közötti területről. Az elefántcsontkarika (átm.: 10,8–11,7 cm) ovális alakú, belső felén kissé ellaposodó átmetszetű, ebben egy geometrikus, sugaras díszű, áttört bronzkorong foglalt helyet.

A lužicei temető négy temetkezéséből ismeretlen eredetű csontból – a megmunkálást és a tárgytypus egyediségét tekintve valószínűleg ezek is elefántcsontból – készült, bronzhüvellyel ellátott, hasonlóan nagyméretű gyűrűk kerültek napvilágra. Az 55. sírből [65.18, 59. tábl. 5] egy töredék került elő, amelyre bronzhüvelyt húztak, ez a bal sípcsont külső felén feküdt. A csontkarikán belül egy 5,8 cm átmérőjű bronzkarika helyezkedett el, így a csontkarika átmérője mindenképpen nagyobb lehetett. A temető 94. (18-20 év körüli nő) [63.34, 59. tábl.

¹⁸²⁷ A szarvasagancs karikák az agancs alsó részének, az agancsrózsának levágásával készült el. Az elefántcsontot bonyolultabb eljárással munkálták meg. A csont üreges szerkezetétől eltérő szemcsés elefántcsontot a feldolgozás során nem vágták, hanem kaparták. Feldolgozás előtt belemerítették forró vízbe és további gőzöléssel puhították, hogy rugalmassá váljon. Ez lehetővé tette a csontlapok egyszerűbb leválasztását, valamint a csont további formázását, csiszolását. Bővebben: PETKOVIĆ 1995, 14–15. Elefántcsontkarikák készítéséről és megmunkálásukról legutóbb ld. KONCZ – BOLLÓK 2020, 267–268.

¹⁸²⁸ A 6–7. századi elefántcsonttárgyak eredetéről legutóbb ld. BAJNÓCZI – KONCZ – BOLLÓK 2023, 399–414.

6] bolygatott temetkezésében, a bal térd külső felén egy töredékes, három helyen bronzhüvellyel díszített karika feküdt, amelyben egy napszimbólumot ábrázoló áttört bronzkorong foglalt helyet. A 119. sírból [65.44, 59. tábl. 7] – egy 20-24 év körüli nő bal térd mellől – rossz megtartású, kerek átmetszetű, töredékes csontkarika (átm.: 12,8 cm) ismert, amely egy bronzkarikával, egy vaskarikával (rajta textilmaradványokkal) és egy lapos fejű bronzszeggel korrodálódott össze. A csontkarikán belül egy bronz, hármasként tagolt dudoros karika (átm.: 7,8 cm) feküdt, egyik részén nyitott, elvékonyodó. Az temető 52. sírjából [65.16] származó karika egyszerű, nyitott végű, rossz megtartású, ismeretlen méretekkkel rendelkező, amely egy 15 éves lány mellől került napvilágra, viseleti helyzete ismeretlen. A lužicei 94. és 119. sírből előkerült darabokat Koncz I. és Bollók Ádám is említi az elefántcsontkarikák között, tekintve, hogy azonosak méreteik, emellett a korszakban jellegzetes viseleti módjuk: a leletek bronzkoronggal együtt, bronz noduszokkal megerősítve kerültek elő.¹⁸²⁹

Összességében elmondható, hogy mind az 1., mind a 2. típus leleteit vagy kislányok (inf. I, Nikitsch 5., Szólád 38.) vagy fiatal felnőtt, felnőtt nők (Lužice 52., 94., 119.) viselték az ismert esetekben.¹⁸³⁰

Ezeket egy esetben a combok közötti övszalagon (Hauskirchen 8.), de a legtöbbször a bal térd, vagy az alsó lábszár környékén, a bal oldalon függő övszalagjukon hordták. A 2. típus esetében a langobard nők az (elefánt)csontgyűrűket leginkább bronzkarikákkal (Lužice 55., 119.) vagy áttört bronzkorongokkal együtt (Hauskirchen 8., Lužice 94.) viselték.

Az 1. típus szarvasagancsból lemetezett karikáinak nagyfokú koncentrációja mutatható ki a késő császárkorban, a Marosszentanna-kultúra és a Masłomęcz-csoport területén, A. Kokowski gyűjtése alapján. Az előbbi esetében egy fésűkészítőműhelyt is feltártak, melynek a melléktermékei voltak a szarvasagancs rózsáiból készült medálok. A Przeworsk-, a Csernyahov-kultúra területén és a Cseh-medencében is találtak elszigetelt leleteket.¹⁸³¹ U. Koch gyűjtése alapján a szarvasagancs- és karikák a 4. századi elbai germán temetkezésekből is ismertek, erről legalább 12 pritzieri¹⁸³² urnás sír is tanúskodik.¹⁸³³ A soros temetőben folytatódott ezek használata, ennek legkorábbi példája a Kr. u. 5. század közepére keltezhető pleidelsheimi 65.

¹⁸²⁹ KONCZ – BOLLÓK 2020, 265.

¹⁸³⁰ Hauskirchen esetében a pontos meghatározás ismeretlen, további két sír esetében nincs meghatározva (Jiřice 14., Lužice 55.).

¹⁸³¹ KOKOWSKI 2001, 202.

¹⁸³² SCHULDT 1955, Abb. 454–465.

¹⁸³³ KOCH 2001a, 222.

sír.¹⁸³⁴ U. Koch gyűjtését H. Losert egészítette ki a Straubing–Bajuwarenstrasse-i temető példányaival.¹⁸³⁵ Ezek alapján a legtöbb szarvasagancsgyűrű az elbai germán vagy türingiai területről, valamint bajuvár és alamann településterületről származik, de a Rajnától nyugatra is előfordultak.¹⁸³⁶ A szarvasagancsgyűrűk tehát a késő császárkortól a 6. századig fordultak elő a temetkezésekben. Legkésőbbi, 6. század utolsó harmadában való megjelenésük az altenerdingi 127., 1175. és 1278. sírokból, emellett a straubingi 399. temetkezésből adatható.¹⁸³⁷

A 2. típus bizonyosan elefántcsontból készült példányai¹⁸³⁸ már a késő császárkorban táskazáróként funkcionáltak a korai alamann temetkezések tanúsága alapján, amelyek a mai Németország középső és déli részén koncentrálódnak.¹⁸³⁹ A tárgytypus és viseletének kontinuitása nem követhető a Meroving korig. A nagyméretű csontgyűrűk a nyugati Meroving környezetből leggyakrabban az alamann sírokból kerültek elő, általában bronz díszkorongok szegélyeként, a bajuvár viseletben nem volt gyakori lelettípus.¹⁸⁴⁰ A leleteket U. Koch a 6. század második felére keltezte (SD 6–7, 555–600).¹⁸⁴¹ A módosított kronológiában M. Friedrich az áttört bronzkorongokkal együtt előforduló példányokat a 6. század utolsó harmadától keltezte egészen a 7. század közepéig (SDM 5–6, 560/80–650/60).¹⁸⁴² Az elefántcsontkarikát tartalmazó temetkezések közül J. Tejral a lužicei 55. sír leletegyüttesét szintén a 6. század közepétől keltezte (MD 5–6, 540–600).¹⁸⁴³ Erre a horizontra tehető a szentendrei 56. sír noduszokkal ellátott bronzkarikája is.¹⁸⁴⁴

A csont- és agancskarikákat a késő Meroving korban, így minden bizonnyal a langobardoknál is táska-, tarsolyzáróként használhatták:

¹⁸³⁴ SD 1, 430–450 (KOCH 2001a, 223).

¹⁸³⁵ KOCH 2001a, 222–223, Abb. 96., Liste 15–16; LOSERT – PLETESKI 2003, 282–283, Liste A306.

¹⁸³⁶ LOSERT – PLETESKI 2003, 282. Egyaránt ismertek az angolszász női sírokból: HØILUND NIELSEN 2013, 227.

¹⁸³⁷ GEISLER 1998, Taf. 127. 399: 2; LOSERT – PLETESKI 2003, 281.

¹⁸³⁸ Az elefántcsont „keleti” importként került Európába, annak is az északnyugati részén koncentrálódnak leginkább a leletek. Míg a kontinensen bronzkorongokkal együtt, addig Nagy-Britanniában korongok nélkül fordultak elő a tarsolyok alkotórészeiként. Ezek valószínűleg Északkelet-Afrikából érkezhettek, a leletek sűrű eloszlása az elefántcsont viszonylag nagyméretű beáramlásával magyarázható a kontinensen (DRAUSCHKE 2007, 67). Bővebben ld. DRAUSCHKE – BANERJEE 2007, 109–128; DRAUSCHKE 2008, 33–43.

¹⁸³⁹ Korai temetkezések gyűjtését ld. LOSERT – PLETESKI 2003, 282, Liste A304.

¹⁸⁴⁰ LOSERT – PLETESKI 2003, 282.

¹⁸⁴¹ KOCH 2001a, 78, Abb. 16. X78.

¹⁸⁴² FRIEDRICH 2016, 266.

¹⁸⁴³ TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. C.

¹⁸⁴⁴ Ld. 3.6.9.1. fejezet.

A. Kokowski a szarvasagancskarikák amulettjellegét is hangsúlyozta,¹⁸⁴⁵ mely esetben hasonló apotropaikus szerepet tulajdoníthattak a tárgyaknak, mint a fentebb tárgylat agancskorongoknak.¹⁸⁴⁶

A Meroving kori elefántcsontkarikába foglalt, áttört bronzkorongok viseleti rekonstrukcióját és kutatástörténetét Robert Koch taglalta.¹⁸⁴⁷ Kutatástörténeti szempontból jelentős mérföldkő volt Emil Vogt rekonstrukciója, aki a svájci Bülach és Oerlingen lelőhelyek női sírjai és a középkori táskaábrázolások segítségével rekonstruált egy erszény alakú táskát, amelynek nyílását egy felhajtható, külső gyűrűs díszkorong fedte.¹⁸⁴⁸ A csontgyűrűs bronzkorongok egy vagy több bronzfüllel kapcsolódtak az erszényhez, így annak záródása csuklós szerkezetű volt.¹⁸⁴⁹ Koncz I. és Bollók Á. tarsolyzáróként értelmezte a langobard kori korongos, vagy korong nélküli elefántcsontkarikákat, Arthur MacGregor rekonstrukciója nyomán [59. tábl. 9].¹⁸⁵⁰ Ez helytálló lehet a szóládi gyermeksír esetében. Táskát vagy erszényt merevíthetett vagy zárhatott az elefántcsontkarikákhoz hasonlóan a szentendrei 56. temetkezéséből [22.15, 52. tábl. 9] előkerült bronz noduszos karika. Ennek ellenére az áttört bronzkorongok és az elefántcsontkarikák együttes viselete – példaként a hundsbaichi lelet – kapcsán R. Koch kitért arra a jelenségre, hogy nem minden esetben figyelhető meg a táskazáró funkció, sem a táskaszerelékek, sem a kísérőleletek, sem a kopásnyomok alapján, hanem csak az övcsüngő díszeként használhatták [59. tábl. 8].¹⁸⁵¹ A langobard kori síregyüttesek tekintetében a két funkciót nem tudjuk bizonyosan elhatárolni.

A fiatal lányok és a felnőtt nők öltözetéhez tartozó, táskazáróként vagy övcsüngő díszeként funkcionáló csontkarikák a langobard korban nem voltak széleskörben elterjedtek. A szarvasagancsrózsából lemetezett karikák keltezőértékkel nem rendelkeznek a korszakban. Az elefántcsontkarikák esetében, noha beszélhetünk provinciális előképről, kiemelendő, hogy a Meroving világ nyugati felében húzódó soros temetőkből, főként a kulcsrégiót jelentő Felső-Duna-vidéki alamann szállásterületen csak a 6. század közepe után bukkantak fel. A felsorolt

¹⁸⁴⁵ KOKOWSKI 2001, 203.

¹⁸⁴⁶ Ld. 3.6.10.3. fejezet.

¹⁸⁴⁷ KOCH 1967, 47. A hozzájuk kapcsolható amulettfunkcióról ld. DÜBNER-MANTHEY 1987, 51–55, 143–174.

¹⁸⁴⁸ Ld. E. Vogt. *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde: Neue Folge* 20 (1960); id. KOCH 1967, 47. Bővebben az áttört bronzkorongok viseletéről és tipológiájáról ld. RENNER 1970; DANNHEIMER 1976, 49–53; MARTI 2000, 73–75.

¹⁸⁴⁹ KOCH 1967, 47–48.

¹⁸⁵⁰ Ld. MACGREGOR 1986, Fig. 62/c nyomán; id. KONCZ – BOLLÓK 2020, 266–267.

¹⁸⁵¹ KOCH 1967, 49.

analógiák alapján a langobard temetkezések esetében is feltételezhetjük a tárgytypus viszonylag kései, 6. század második felére, utolsó harmadára való keltezését.

3.6.10.4. Csont-, agancshüvely

Nikitsch 1. sírjából [18.1, 60. tábl. 1] előkerült egy 9,2 cm hosszú, ívelt csonthüvely, amelyet E. Beninger, majd ennek nyomán Herbert Mitscha-Märheim szarvasagancsként határozott meg. Két vége egyenesen levágott, felületét vésett geometrikus mintákkal díszítették. Peremének két oldalán egy-egy kisméretű furat látható a közepét egymás mellett közvetlenül két furattal látták el. A csonthüvely a térdek között lógott egykor az övszalagról.

Ehhez hasonló, töredékes állapotú üreges csonthüvely a fertőszentmiklósi 9. sírból [6.3, 60. tábl. 2] is ismert. A leletet három darabban szedték fel, melynek leghosszabb töredéke ugyanúgy 9 cm (további kettő 7,6 cm és 6,4 cm hosszú), a töredékek közül kettő enyhén ívelt testű, a darabok nem összeilleszthetőek. A felületét sűrű halszálka minta és fémkorrodáció nyomai borítják. A lelet a bal comb külső részéről, különböző méretű, kampós szerkezetű vasfüggesztek mellől került elő, talán ezek kapcsolhatták az övszalaghoz. A langobard kutatás látóterébe az ismertetett lelettípus még nem került be [8. térkép].¹⁸⁵²

A Meroving kör nyugati feléből a tárgytypusra elsőként U. Koch figyelt fel, aki 1968-ban elsőként tett közzé egy csontcsövet a Felső-Duna-vidéki, barbing–irlmauthi 22. női sírból [60. tábl. 5]. A csonthüvely nyolcszögűre csiszolt, a nikitschihez hasonlóan ívelt, két ellentétes oldalán három, illetve két lyuk látható. Hossza 7 cm, felülete díszítetlen és a pannoniai leletekhez hasonlóan szintén a combok között függött. E lelet mentén U. Koch a lelettípus további három párhuzamát ismertette, Friedberg 20. sírjából, továbbá Engers és Mainz lelőhelyekről.¹⁸⁵³ A 2001-ben közzétett pleidelsheimi 47. sír ugyanezen tárgytypusa kontextusában elemezte a lelettípust és öt további lelettel bővítette ezek körét (Heilbronn,¹⁸⁵⁴ Hemmingen 33.,¹⁸⁵⁵ Wenigumstadt 231.,¹⁸⁵⁶ férfisírokból: Bittenbrunn 13.¹⁸⁵⁷ és Heilfingen 540.¹⁸⁵⁸). Ezek a csonthüvelyek hat-, vagy nyolcszögűre csiszolt felületűek, díszítetlenek vagy pontkörökkel és geometrikus vonalakkal ékítették. A felületüket vagy nem látták el lyukkal

¹⁸⁵² A lelettípushoz kapcsolódó összegzést ld. HERGOTT-RÁCZ 2023b, 5–29. Ennek angol nyelvű változata: HERGOTT-RÁCZ 2025b, 4–30.

¹⁸⁵³ KOCH 1968, 104, Taf. 37. 16.

¹⁸⁵⁴ VEECK 1931, 216 – 217, Taf. 9 B.

¹⁸⁵⁵ MÜLLER 1976, 62, Taf. 9 B.

¹⁸⁵⁶ JAHREIS – WAMSER 1982, 120–122, Abb. 103.

¹⁸⁵⁷ CHRISTLEIN 1967, 97, Abb. 10. 7.

¹⁸⁵⁸ STOLL 1939, 74, Taf. 22. 24.

(Wenigumstadt 231.), vagy az irlmauthi lelethez hasonlóan két ellentétes oldalát látták el egy vagy több lyukkal. Hosszúságuk 2,8 és 7 cm közötti.¹⁸⁵⁹

A lelettípus további ismert analógiája a S. Walter által közzétett mengeni temető 131. sírjából került napvilágra [60. tábl. 6–7]. A nyolcszögűre formázott, 9 cm hosszú csontcső középső függőleges tengelyében két kör alakú átlukasztás figyelhető meg 0,3 cm átmérővel. A felszínét átlós vonalakkal díszítették, rombusz alakú motívumokat alkotva. A tárgy egy felnőtt nő (ad.) váza mellett, a bal combcsont külső felén helyezkedett el, azzal egy vonalban, függőleges irányban.¹⁸⁶⁰ E lelet mind a furatokat, mind a vésett díszítést tekintve a nikitschi 1. sír leletének legjobb párhuzamaként tartható számon.

A Keszthely–Fenéki úti 2. számú, kiemelkedően gazdagon felszerelt, Meroving viseletben eltemetett egyén temetkezéséből egy díszes csontcső került napvilágra [60. tábl. 3]. A 16-18 év körüli nő bolygatott sírjában a 7,4 cm hosszú tubus tíz szarvasagancsból készült téglalap alakú lapocskából áll össze, amely egy tíszög átmetszetű tárgyat formáz. Minden lapját geometrikus motívumokkal díszítették. A tubus egyik lapja csúszómechanizmus segítségével mozgatható, amely lehetővé teszi annak felnyitását. A két vége ezek alapján valószínűleg zárt lehetett.¹⁸⁶¹

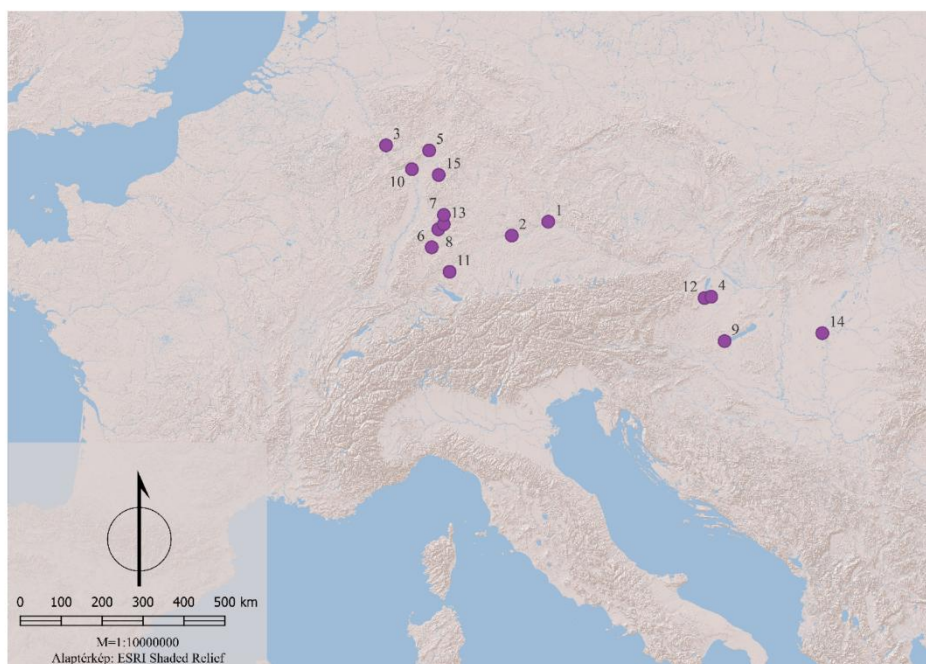
A Kárpát-medence keleti felében egyedülálló leletek a Tiszaug–Országúti bevágás 232. és 506. sírjából származó csontcsövek [60. tábl. 4]. A 232. sír lelete egy 6,8 cm hosszú, 3 cm átmérőjű henger alakú csontcső, melynek teljes felületét poncolt pontkörmintával fedték be. A csontcső 5-6 éves (inf. I) gyermek temetkezésében a bal comb mellett futó övszalaggal lehetett összefüggésben, szorosan a combcsont mellől, függőleges helyzetből került elő. A 506. temetkezésben egy 14-15 éves (inf. II-juv.) egyén feküdt, a lábszárcsontjai között, a térdek alatt egy díszítetlen, függőleges tengelyén két helyen átfúrt, 8,1 cm hosszú és 3,5–2,2 cm átmérőjű csontcső feküdt. A lelet szintén függőleges helyzetben állt.¹⁸⁶²

¹⁸⁵⁹ KOCH 2001a, 214–215.

¹⁸⁶⁰ WALTER 2008, 278, Taf. 38. B: 5.

¹⁸⁶¹ HEINRICH-TAMÁSKA 2008b, 303–305, Kat. 108/4.

¹⁸⁶² A két leletre dr. B. Tóth Ágnes hívta fel a figyelmem. Köszönettel tartozom, hogy a két temetkezés anyagát a rendelkezésemre bocsátotta. A 232. sír csonthengerét ld. ÁTKELŐK 2022, 171, Kat. 159.



8. térkép. Csont- vagy agancstubusok a Meroving korban: 1. Barbing–Irlmuth 22. sír, 2. Bittenbrunn 13. sír, 3. Engers, 4. Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya 9. sír, 5. Friedberg 20. sír, 6. Hailfingen 540. sír, 7. Heilbronn, 8. Hemmingen 33. sír, 9. Keszthely–Fenéki út 2. sír, 10. Mainz, 11. Mengen 131. sír, 12. Nikitsch 1. sír, 13. Pleidelsheim 47. sír, 14. Tiszaug–Országúti bevágás 232. és 506. sír, 15. Wenigumstadt 231. sír.

Viseletük minden temetkezésben hasonló, vagy a combok közül, vagy a bal comb mellől kerültek elő az övszalag feltételezhető környezetéből [60. tábl. 6]. Az 5. század közepére datált wenigumstadti sírban az eltemetett a csonttüvelyt szűrőkanállal és kulcsokkal együtt közvetlenül az övének hordhatta.¹⁸⁶³ A mengeni leleten a középső két lyuk közül az egyik mentén a hosszú használat során megkopott a felszín, így feltételezhető, hogy az eltemetett életében a tárgyat hosszú ideig valószínűleg függőlegesen függeszthette fel övére. Hasonló függőleges irányú felfüggesztési és viseleti módról tanúskodnak a tisztaugi temetkezések. A leletek közvetlen környezetéből más maradandó anyagból készült tárgy általában nem kerül elő. A langobard kori leletek sírban elfoglalt helyzetét tekintve a nikitschi 1. sírből származó példány a térdek között lógott egykor az övszalagról. A fertőszentmiklósi 9. sír lelete a bal comb külső részéről, különböző méretű, kampós szerkezetű vasfüggesztek mellől került elő, talán ezekkel vagy ezek mellett kapcsolódott az övszalaghoz.

U. Koch a csontcsövön talált lyukak miatt elsősorban egyfajta hangszerre következtetett a tárgy funkcióját illetően, de abban az esetben, ha lefedték mindkét oldalán, pyxisként is

¹⁸⁶³ KOCH 2001a, 214–215.

használhatták.¹⁸⁶⁴ Utóbbi a korszak amulettgazdagságát és amulett-típusait¹⁸⁶⁵ tekintve inkább elképzelhető. S. Walter részletes leírása a mengeni leletről utóbbit alá is támaszthatja: utalt arra, hogy a csontcsövet két végén lezárhatták valamilyen szerves anyaggal, ez a belsejében, mindkét oldalán lévő csontszegecsék/-tükek alapján feltételezhető.¹⁸⁶⁶ Kérdéses, hogy a nikitschi példányon a két végén elhelyezkedő két kis lyuk is hasonló, fedelet rögzítő funkciót tölthetett-e be. A tárolóalkalmatosság elméletét erősíti a keszthelyi lelet, melynek egyik csontlapja csúsztatásával nyithatóvá válik a csontcső. Noha a tárgyalta lelet szerkezetileg eltér a többitől, funkcióját, alakját, díszítését, felfüggesztési módját, viseleti módját és az elhunyt nemét összehasonlítva ugyanarra a tárgytípusra következtethetünk. A környező leletek hiányából feltételezhetjük, hogy a csont- vagy agancstubusokban valamilyen lebomló, szerves anyagot, esetleg növényi részeket, por állagú anyagot tárolhattak.¹⁸⁶⁷

A vésett díszű agancs-, illetve csonttubusok esetében hasonlóan tág időhatárok között mozog a keltezés, mivel a tárgytípus legkorábbi feltűnése már a kora Meroving korból adatható. U. Koch a barbing–irlmauthi 22. sírt a madárfibula alapján az 5. század végétől a 6. század első feléig keltezte, hasonlóan a pleidelsheimi 47. sírt.¹⁸⁶⁸ A mengeni 131. temetkezés együttesét S. Walter a délnémet régió SD 4 fázisára (510–530), a 6. század első harmadára keltezte.¹⁸⁶⁹ A keszthely–fenéki úti temetkezésben a tárgytípus egy továbbfejlett verziója jelent meg, mely legutóbbi feltételezések alapján a 6. század utolsó harmadában, a Kárpát-medence kora avar korában kerülhetett a földbe.¹⁸⁷⁰

A nikitschi 1. és a fertőszentmiklósi 9. sír leletei a langobard kori pannoniai soros temetőkből további nyugati Meroving, Felső-Duna-vidéki, dél- és közép-németországi kapcsolatokat jelző leletek mellől került napvilágra. A lelettípus fokozott csoportosulása a délnémet, frank-alamann, bajuvar körben figyelhető meg, feltűnésük e régióban az 5. század végétől, a 6. század elejétől feltételezhető. Pannoniában jómódú nők temetkezéseiből, az

¹⁸⁶⁴ KOCH 2001a, 215.

¹⁸⁶⁵ Pl. amulettkapszulák: VIDA 1995, 219–290.

¹⁸⁶⁶ WALTER 2008, 278.

¹⁸⁶⁷ Térben és időben távolabb álló, de hasonló lelettípusok az avar kori Kárpát-medencében tűntek fel. Az átlukasztott, geometrikus díszítéssel ellátott csonttárgyak (csonttégely, csonthenger, csonthüvely) funkciója az avar kori kutatásban is számos kérdést vetett fel; ld. LÁSZLÓ 1942, 16–24; LÁSZLÓ 1946, 67–79; CSALLÁNY 1968, 61–70. Homokmégy–Halom avar temetőjének 102. sírjából előkerült csonttárgyat László kenőcstartónak határozta meg (LÁSZLÓ 1942, 16). Később rekonstruálta a homokrévi (Mokrin) temető csonthengerének zárószerkezetét és a viseleti módját. A lelet használata kapcsán szintén valamilyen kenőcsöt tartó téglyre következtet (LÁSZLÓ 1946, 67–70).

¹⁸⁶⁸ SD 1–3, 430–510 (KOCH 2001a, 71, Abb. 12. F27).

¹⁸⁶⁹ WALTER 2008, 31.

¹⁸⁷⁰ HEINRICH-TAMÁSKA – HORVÁTH – BENDŐ 2018, 313–350.

övecsüngő környezetéből kerültek elő. A szomszédos nyugati Meroving és gepida temetkezések esetében ez a környezet nem egyértelmű, részben, mert az ottani leletek vagy másodlagosan felnyitott sírokból származnak, vagy nem teljesen közzétett, esetleg rosszul dokumentált korai feltárásokból. A csonttubus funkciójáról elmondható, hogy tárolóalkalmatossággént használhatták, mellyel egybeforrasztott amulettfunkciója, ez alapján valamilyen óvó-védő szereppel felruházott lebomló anyagot tárolhattak benne.

3.6.10.5. Csiga-, kagyló- és korall-leletek

Viseleti helyzetben lévő csigák (Oroszvár/Rusovce 53 [3.2]., Tamási 49. [24.19, 61. tábl. I. 2], Várpalota 18. [25.7]) és kagylók (Szentendre 86. [22.26, 61. tábl. I. 1]) számos pannoniai temetkezésből napvilágra kerültek, mind kislányok, fiatal lányok (inf. II, Szentendre 86., Oroszvár/Rusovce 53., Tamási 49.), mind idősebb, felnőtt nők (mat. Várpalota 18.) mellől.¹⁸⁷¹ Fajtaikat tekintve előfordultak bíbor- és toronycsigák egyaránt. Ezek táskatartalomként (Tamási 49., Várpalota 18.) és függőként (Szentendre 86.) is funkcionálhattak.

A Morva-medencéből mind kagyló- (Lužice 82. [65.30, 61. tábl. I. 4]), mind csigalelet (Lužice 46. [65.14, 61. tábl. I. 3]) adatolható, mindkét esetben egy felnőtt és egy gyermek kettőstemetkezéséből. Viseleti helyzetük egyik esetben sem ismert a nagyfokú bolygatottság miatt.

Szentendre 33. sírjából [22.7, 61. tábl. I. 5], egy 35-45 éves nő (ad.-mat.) mellől egy gyűrű alakú korallcsüngő került napvilágra. A lelet a késsel együtt az elhunyt lába között futó övszalagon, a térdek között függhetett. Ehhez hasonló Lužice 94. sírjából [65.34, 61. tábl. I. 6] is ismert, amely egy fiatal felnőtt (juv.-ad.) nő temetkezése volt. Ennek függesztését egy vékony bronzdróttal oldották meg, pontos viseleti helyzete ismeretlen a nagyfokú bolygatottság miatt, eredetileg a jobb kézcsontok alól került elő.

Míg Pannoniából hiányoznak a *Cypraea*-függők az övecsüngőről, addig a Cseh-medencében (Záluží 28. [41.8]; Prága/Praha–Hostivař [47.1]; Prága/Praha–Podbaba 11. [48.3], XIV. [48.11]; Světec [52.1]) a kagylócsüngők szinte mindegyike *Cypraea* kagyló (*Cypraea sp. pantherina*) volt, emellett a Morva-medencében is előfordult egy sírban (Holubice 107.

¹⁸⁷¹ A kevés és bizonytalan esetszámból kifolyólag nem foglalkoztam a nyakláncba, a gyöngyök közé fűzött kagylókkal és csigákkal. Pannoniából egyetlen sírban, Várpalota–Únó homokbánya 5. sírjában [25.8] egy toronycsiga volt a nyakláncba fűzve. A Cseh-medencében Záluží 26/XXI. sírjában [41.7] *Cypraea* helyezkedett el a mellkason, pontos helyzete, funkciója kérdéses. A prága/praha–hostivaři sírban [48.1] a nyakláncba tartozó gyöngyök között előfordult egy kagyló vagy kövület (?).

[64.31]). Ezek mind kislányok (inf II. Záluží 28., 4 év: Holubice 107.), mind felnőtt nők mellől (ad. Prága/Praha–Hostivař), mindkét korosztály esetében a medence (Záluží 28., Prága/Praha–Podbaba XIV.) vagy a lábszárak környékéről (Holubice 107, Prága/Praha–Hostivař) kerültek elő. Számos esetben a lyukasztás és a vasból készült függesztőkarika is megmaradt, amely arról árulkodik, hogy vagy az övre, vagy az övszalagukra függesztve hordhatták.

Míg a kagylók és a csigák (talán a korall is) – fajuktól eltekintve – általános óvó-védő funkcióval bírtak, emellett a vízben honos kagylók a tisztaságot és az életerőt szimbolizálhatták,¹⁸⁷² addig a távolsági kereskedelem termékeként¹⁸⁷³ a területre érkező *Cypraea* kagyló többek között termékenységi amulettként tartható számon.¹⁸⁷⁴ A *Cypraea* viselete és mellékletként való sírba helyezése elvétele az őskortól, általánosan a császárkortól fogva volt elterjedt Európa-szerte, de viseletük Nyugat-Európában a Meroving korban érte el a csúcspontját.¹⁸⁷⁵ A Meroving kori germán népek, az alamannok, a bajuvárok és a frankok körében közkedvelt viseleti elemnek számítottak, az 5. századtól a 6. század végéig, 7. századig: közvetlenül az övcsüngőn, a táskában vagy a nyakláncon, gyöngyök közé fűzve viselték,¹⁸⁷⁶ ezt vehették át később az Itáliába érkező langobard nők is.¹⁸⁷⁷

Annak ellenére, hogy a Kárpát-medence keleti felében élő gepidáknál adatolható viseletük,¹⁸⁷⁸ a Kárpát-medence nyugati oldalán a langobardoknál már nem figyelhető meg. Az Elba-vidékre és a mai Közép-Németországra nyitott és ezekkel szomszédos Cseh-medencében valószínűleg földrajzi okok miatt található meg a lelet típus nagyobb koncentrációban a langobardokat megelőző és a langobard korszakban is (kereskedelem, kulturális adaptáció). Mindenesetre a langobard nők övcsüngőjének nem volt általános eleme egyik időszakban sem a *Cypraea* kagyló. Lehetséges, hogy nem adaptálódott viseletük és amulettként való használatuk, így nem lehetett szükségük ezekre, mint kereskedelmi árura. A kereskedelmi hálózathoz valószínűleg nem maradtak ki, tekintve a számos nem helybéli alapanyag jelenlétét

¹⁸⁷² LOSERT – PLETERSKI 2003, 284. A szentendrei temető 33. sírjából [22.7] előkerült korall is lehetséges, hogy hasonló funkcióval, tartalommal került az övcsüngőre, viszont ilyen jellegű, óvó-védő funkcióval bíró leletekről nincs tudomásom.

¹⁸⁷³ A langobardoknál elterjedt *Cypraea sp. pantherina* a Vörös-tengerből származik: BANGHARD 2000, 345; DRAUSCHKE 2008, 40.

¹⁸⁷⁴ BANGHARD 2000, 344; LENNARTZ 2004, 164.

¹⁸⁷⁵ BANGHARD 2000, 345.

¹⁸⁷⁶ Teljeskörű gyűjtését az alamann, frank területről U. Arends végezte el, továbbá a hozzájuk kapcsolódó kutatástörténet, terminológia, viseleti módok, keltezés, elterjedés, funkció, kidolgozását (ARENDS 1978, 168–180). Bővebben ld.: DÜBNER-MANTHEY 1987, 62–64; BANGHARD 2000, 345; LENNARTZ 2004, 165, 167; LOSERT – PLETERSKI 2003, 284; HANSEN 2004, 70–71; KOVÁCS 2008.

¹⁸⁷⁷ Példaként ld. Nocera Umbra 150. sír (RUPP 2005, 340, Taf. 157. 7).

¹⁸⁷⁸ HARASZTI 2011, 36–40.

a női temetkezésekben (pl. elefántcsont, gránát). Az Alpoktól délre, az újonnan meghódított észak-itáliai szállásterületükön, a Felső-Duna-vidéki germánok szomszédságában új hatások érték a viseletet. A langobardok egy új kereskedelmi, kulturális hálózatba léptek be, melynek hatására az újabb tárgyak között a Cypraea is megjelenhetett.

3.6.11. „Régi” leletek (Altstücke)

„Régi” leletek mindazon tárgyak, melyek az adott kor tekintetében korábbi periódusokból származnak, pontos megfelelőjük nincs a tárgyalt korszakban, így semmiképp sem tudjuk az adott időszakra, esetünkben a 6. századra keltezni. A „régi” emlékeket a korabeli emberek gyűjtötték, maguknál hordozhatták vagy viseletüket díszíthették velük. Ezeket sok esetben találjuk meg a női és gyermek temetkezésekben.¹⁸⁷⁹

Ezek között előfordultak késő császárkori érmék, provinciális fibulák, -ládikalakatok/lakatok, - karperec-töredékek, - üvegtöredékek, - mozaikkockák és terra sigillaták. Néhány esetben La Tène-kori kék üvegkarperecek töredékei is kerültek a nők mellé [61. tábl. II]. A vörsei 15. sírból [26.3] egykor egy római tükröt alkotó bronzlemezek töredékei kerültek elő, üvegszilánkokkal, amelyre len- és gyapotmaradványok korrodálódtak. Sági K. szerint egy lenszövetbe csavart bronzkeretes üvegtükröt helyezhettek a halott mellé, mely unikális a régióban.

A temetkezésekbe általában egy-egy darab régi lelet kerül, de néhány sírból három-öt tárgy és/vagy tárgytípus is adatolható (Mannersdorf am Leithagebirge 12. [14.1, 61. tábl. II. 5], Mohács 2. [16.1, 61. tábl. II. 6], Schwechat 37. [20.10, 61. tábl. II. 7], Tamási 49. [24.19, 61. tábl. II. 8]).

A meghatározott életkoradatok alapján elmondható, hogy egyaránt adták gyermekeknek, fiatal lányoknak (inf. II, Oroszvár/Rusovce 53. [3.2], Tamási 49. [24.19]; juv. Mohács 2. [16.2]; inf. II-juv. Schwechat 37. [20.10]) és felnőtt nőknek (ad. Hegykő 65. [9.15],

¹⁸⁷⁹ Csak üvegtöredéket tartalmazó sírokat nem soroltam be, ezek sírba kerülésének módja, eredete bizonytalan, óvatosan kezelendő, emellett a nem viseleti helyzetből előkerült és/vagy bizonytalan eredetű leleteket szintén nem ismertetem. Hegykő 18. sírjából [9.6], a koponya mellől előkerült többsarkúra csiszolt tükörüvegből készült korong. Tamási 37. sírjából [24.17], egy kislány temetkezéséből a koporsón kívüli területről előkerült egy római üveg darabja kihajló peremmel és egy fekete, üvegből készült játékkorong. Kajdacs 18. sírjából [11.4] egy római üveg peremtöredéke ismert, viseleti helyzete nem tisztázott. A Rácalmás 2. sírjából [19.2] előkerült kék üvegdarabot táskában tárolhatták egykor, ezt az ezüst táskacsat is jelzi a bal kéz mellől. Tamási 18. sírjából [24.8] egy római kori töredék került elő az alsó lábszárok tájékáról, lehetséges, hogy másodlagos helyzetből. A várpalotai 5. [25.3] és a 18. [25.7] sírből a bal comb mellől kerültek elő üvegtöredékek. A 21. sírből [25.9] származó lelet a térdek között feküdtek egy római érmével. A szentendrei temető 86. sírjából [22.26] előkerült darab szintén kérdéses eredetű.

Vörs 15. [26.3]; ad.-mat. Schwechat 2. [20.2]; mat. Schwechat 13. [20.5]) ezeket az amulett-típusokat, de a fiatalabb egyének sírjaiból általában egynél több lelet adatolható. A schwechati 37. és a tamási 49. sír amulettbősége az eltemetett életkorával indokolható: minden lehetséges apotropaikus funkcióval ellátott tárggyal felruházták a fiatalon elhunyt gyermekeket, hogy a túlvilági életükben is megóvják őket.¹⁸⁸⁰

Az ismert viseleti helyzetek alapján ezeket a jobb comb (Tamási 49.) vagy a bal comb (Várpalota 5. [25.3]), a bal térd (Hegykő 65., Mannersdorf am Leithagebirge 12., Mohács 2.) vagy az alsó lábszárak környékén (Oroszvár/Rusovce 53., Schwechat 13., Schwechat 37.), esetenként a két láb között (Várpalota 21. [25.3], 30. [25.7], Vörs 15.) az övről lógó tarsolyukba helyezték.

A Cseh– és a Morva-medencéből hasonló típusú tárgyak kerültek napvilágra (La Tène-kori kék üvegkarperecek, terra sigillata töredékek, torques), előbbi régióból egy, utóbbi régióból három temetkezésből. Alsó-Ausztriából további egy sírból adatolható régi lelet. Ezek mindegyike fiatal felnőtt (iuv.-ad., 2 sír) és felnőtt nő (ad., 1 sír) sírjából került elő az övecsüngő kontextusából, mind a két comb közül, mind a bal-, mind a jobb comb külső feléről.¹⁸⁸¹

A régebbi korok emlékeinek gyűjtése régiókon átívelő jelenség, melynek nyomait több évszázadon át követni tudjuk.¹⁸⁸² Ezek közé tartozik, hogy például a rómaiak a kisméretű antik görög tárgyakat gyűjtötték.¹⁸⁸³ A Meroving korban nem csak női sírokban találhatóak meg: a férfiak és a gyermekek is magukkal hordták ezeket, hogy megvédjék őket életük során, majd holtukban is.¹⁸⁸⁴ Leggyakrabban a La Tène-kori és a római kori karperecek, üveggyöngyök, játékkorongok, gagátból készült római tárgyak, római fibulák, nemesfémből és kerámiából készült töredékek kerülnek elő.¹⁸⁸⁵ A schwechati temető környékén erősen sűrűsödő római kori

¹⁸⁸⁰ Hasonló figyelhető meg a mártélyi 5. századi kislánysír esetében is (NAGY 2005a, 97–127).

¹⁸⁸¹ Klučov 15. sírjából [43.2] egy La Tène kori kék dudoros karkötő töredéke került napvilágra. A morvaországi régi leletek mindegyike a lužicei temetőből került napvilágra. A 72. [65.24] felnőtt nő sírjából, a két comb közül egy háromszögletű, egyik csúcsán átfúrt terra sigillata függő került elő. A 76. sírből [65.26] egy 21 év körüli nő mellől szintén egy terra sigillata téglalap alakú töredéke került napvilágra, a bal combcsont külső részéről. Átfúrás nem figyelhető meg rajta. A 95. sírből [65.35] egy szintén felnőtt, 20–24 év körüli nő mellől több tárgy kíséretében egy hurkos-kampós záródású bronz nyakperek került elő, amely a jobb térd külső felén lógó táská tartalmának tartható. A korábbi időszakokkal ellentétben a korszak női viseletére nem jellemző a torques. Alsó-Ausztriából Freundorf 422. objektumából [61.1] egy további La Tène kori karkötő került napvilágra táskatartalomként.

¹⁸⁸² Az adott kor kulturális kontextusából kiragadott tárgyak értelmezéséről ld. APPUDRAI 1986, 3–63.

¹⁸⁸³ HAEVERNICK 1970, 120.

¹⁸⁸⁴ HAEVERNICK 1970, 133. Az avar korban is ismert a „régi korok” tárgyainak gyűjtése, legutóbb ld. DOBOS – NYULAS 2022, 165–185. A jelenségről az angolszász térséget érintően részletesen ld. ECKARDT – WILLIAMS 2003, 141–170.

¹⁸⁸⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 288.

leleteket a császár kori *Ala Nova* erőd meglétével magyarázhatjuk:¹⁸⁸⁶ a környéken élő langobardok összegyűjtötték és eszközként vagy amulettként hordták maguknál a régi korok emlékeit.

Az üvegek tekintetében fontos kiemelni, hogy leginkább a kék leleteket gyűjtötték, mivel a színt önmagában is bajelhárítóként kezelték, ami – főként a kék kelta karperecek esetében – egyesült az különlegesnek számító üveg „erejével”, ezzel fokozva a tárgyak hatásosságát.¹⁸⁸⁷ A temetkezésekből előkerült üvegleletek eredete és sírbéli funkciója esetében nem bocsátkoznék messzemenő következtetésekre.

3.6.12. Domború bronzlemez (Mödling 2. sír)

A mödlingi 2. sírből [17.2, 62. tábl. 1], a térdek közötti részről egy 4,3–4,7 cm átmérőjű kerek, domború, erősen korrodálódott bronzlemezt dokumentáltak a sír ásatói.¹⁸⁸⁸

A domború bronzlemez a Közép-Duna-vidéki langobard kori szállásterületen eddig ismeretlen, unikális tárgytípusnak tekinthető. Analógiáját langobard (?) kori, Meroving környezetből a Cseh-medencéből, Čelákovice–Záluží 17/XII. sírjában találjuk meg. Az ismeretlen nemű váz bal combcsontja mellől egy töredékes, peremmel ellátott kerek bronzlemezke került elő.¹⁸⁸⁹ A lelettípus további példánya a Kárpát-medencéből, gepida környezetből, a magyarcsanád–bökenyi 12. (e) jelzésű női sírből is ismert [62. tábl. 2, 4]. A medence közepén, az utolsó csigolyán egy ovális alakú 5,7x5,2 cm átmérőjű, 1 cm magasságú bronzlemez feküdt, magasan ívelő peremmel, egyik oldalán kis dudorral. A belső oldalára egy több rétegben összehajtogatott, kb. 1 cm²-es textilmaradvány korrodálódott.¹⁸⁹⁰ Szolnok–Zagyva part, Alcsi VII/21. sírjában egy felnőtt nő maradványait találták meg, a térdek közelében, az alsó lábszárcsontok között szintén egy behajlított peremű 4,6 cm átmérőjű bronzlemez feküdt [62. tábl. 3, 5].¹⁸⁹¹

A hasonló tárgytípusok funkcióját a Meroving környezetben kétféleképpen értelmezik:

Nagy M. a magyarcsanád–bökenyi temető esetében a tárgyat amulettkapszulaként azonosította.¹⁸⁹² A különböző anyagú és alakkal bíró, többek között a fémből készült, vagy

¹⁸⁸⁶ SERACSIN 1936, 522.

¹⁸⁸⁷ HAEVERNICK 1970, 120.

¹⁸⁸⁸ A lelettípushoz kapcsolódó összegzést ld. HERGOTT-RÁCZ 2023b, 5–29. Ennek angol nyelvű változata: HERGOTT-RÁCZ 2025b, 4–30.

¹⁸⁸⁹ SVOBODA 1965, 285, Taf. XC. 5.

¹⁸⁹⁰ NAGY 2005b, 100.

¹⁸⁹¹ CSEH 2005, 25.

¹⁸⁹² NAGY 2005b, 113.

fémszerelésekkel ellátott, korong alakú amulettkapszulák viselete késő antik, bizánci gyökerekre vezethető vissza. A kora középkorban az Észak-Kaukázustól a Rajna-vidékig és Kasztíliaig a nők az övcsüngőn és a nyak vagy a mellkas környékén viselték. Az övön lévő kapszulák kora középkori viseleti szokása az övcsüngős viselettel jött divatba.¹⁸⁹³ A kapszulákban valamilyen mágikus erejű tárgyat, vagy szentekkel kapcsolatba hozható másodlagos ereklyét tároltak, ez lehetett por, föld, lámpaolaj, gyertyaviasz, növény-, vagy textilmaradvány.¹⁸⁹⁴ A gepidák esetében a ténylegesen rekonstruálható amulettkapszulákat (pl. Szentese–Nagyhegy 84. sír,¹⁸⁹⁵ Mezőbánd XII. és XXXIV. sírok¹⁸⁹⁶) az övzalagon viselték és többségük a kora avar korban jöhetett divatba, a továbbélő germán, gepida népesség körében. Vida T. hangsúlyozta, hogy a kora avar korban a kapszulák fokozott jelenléte azzal magyarázható, hogy a mediterrán és frank-alamann területekkel volt szoros kapcsolatuk, ahonnan talán átvehették a tárgytypust.¹⁸⁹⁷

A magyarcsanádi leletet Nagy M. a formája, az anyaga, az elhelyezkedése (medence), a halott neme (nő) és a rákorrodálódott, hajtogatott textilmaradvány miatt az amulettkapszulák csoportjába sorolta, a Vida T. által felállított tipológia korong alakú példányai közé (II. B. csoport). A bronzlemez a kapszula alsó tagja lehetett.¹⁸⁹⁸ Haraszi László¹⁸⁹⁹ és Kiss P. A.¹⁹⁰⁰ a vonatkozó, gepida hitvilágra és - amulettekre irányuló munkáikban Nagy M.-hoz hasonlóan amulettkapszulaként azonosították a tárgytypust. A korong alakú kapszulák Vida T. által összeállított elterjedési térképén látható, hogy a típus az osztrogót és vizigót területen egyaránt elterjedt, Dalmácia partjaitól egészen Kasztíliaig.¹⁹⁰¹

Az amulettkapszulaként való értelmezés ellen szólhat, hogy azok minden esetben rendelkeznek fémből készült elő- és hátlappal, függesztőfülrel vagy -lyukkal és valamilyen zárószervezettel.¹⁹⁰² Míg egy-két lelet esetében véletlenszerűen előfordulhat, hogy a hátlapja hiányzik, esetleg valamilyen lebomló anyagból készült, nincs felfüggesztésre és/vagy zárszerkezetre utaló nyom, addig ezek sorozatos előfordulása megkérdőjelezhetik az eddigi

¹⁸⁹³ VIDA 1995, 257–258.

¹⁸⁹⁴ VIDA 2004a, 238.

¹⁸⁹⁵ CSALLÁNY 1941, 127–161; CSALLÁNY 1961, 59–64; BÓNA 1974a, 76; GALLINA 1999, 101–103; MAGNUS 2007, 186; BOLLÓK 2017, 434.

¹⁸⁹⁶ KOVÁCS 1913, 298–314; CSALLÁNY 1961, 17–19; VIDA 1995, 237–238, Abb. 12.

¹⁸⁹⁷ VIDA 1995, 260.

¹⁸⁹⁸ VIDA 1995, 223; NAGY 2005b, 113.

¹⁸⁹⁹ HARASZI 2011, 31–33.

¹⁹⁰⁰ KISS 2019, 390, Fig. 10.

¹⁹⁰¹ VIDA 1995, 277, Abb. 35; NAGY 2005b, 113.

¹⁹⁰² VIDA 1995, 222–223.

értelmezések helyességét. Az általunk ismert mödlingi, záluží-i és a gepida hajlított peremű bronzlemezek analógiái nagyobb esetszámban csoportosultak a Meroving kori, Felső-Duna-vidéki és Rajna-menti soros temetőkben.¹⁹⁰³ H. Losert, az altenerdingi temető feldolgozása során a késő antik jellegű, szépségápoláshoz kapcsolódó, személyes, esetleg apotropaikus jelleggel bíró tárgyakhoz sorolta a lelettípust, a fésűkhöz, csipeszekhez vagy ollóhoz hasonlóan. A kis bronzedényekben eredetileg púdert, sminket, vagy kenőcsöt keverhettek vagy készíthettek, amit a Straubing 70a¹⁹⁰⁴ sírból származó tálban tartott kis bronz spatula is megerősíthet. Viseletük azonos az amulettkapszulákéval és a legtöbb személyes tárggyal: a nők a test alsó részén az övcsüngőhöz vagy a táskához kapcsolódva hordhatták ezeket.¹⁹⁰⁵ Ritkán adatható a comb közepén, a fibulával kapcsolatos szalagon való előfordulása, melyet a mödlingi 2. sírból is ismerünk, de ez az általános korabeli, regionális viseleti-modellekkel állhat összefüggésben, a viselet jellegén és módján nem változtat. A fémből készült elő- vagy hátlap hiányában valamilyen táskában tárolhatták a fémlapot, melyet használati eszközként, fémedényeként alkalmazhattak.

Természetesen utóbbi értelmezési lehetőség nem zárja ki, hogy az egyoldalas fémedényke apotropaikus jellegű anyagot tartalmazhatott, vagyis, hogy kapszulaként használták. Ebben az esetben talán szerves anyaggal zárták az egyoldalú lapot, így vagy az övszalagra függesztve, vagy táskában hordhatták.

Az amulettkapszulák értelmezésével általában összeforr, hogy a pogány és keresztény vallási szinkretizmus régészeti lenyomataként tartják számon. Kiemelendő, hogy a Kárpát-medence keleti felében élő gepidákat más impulzusok érték, a langobardoktól eltérő leletanyaggal és viselet-típusokkal rendelkeztek.¹⁹⁰⁶ A kora avar korban továbbélő gepida népesség esetében nagy szerepet játszott a Bizánccal való interakció. Az avarok alatt maradó gepidák (az amulettkapszulák jelentős része ebből a korszakból származik!) a bizánci kútfők szerint megőrizték a korábban tapasztalt vallási kettősségüket: egy részük keresztény volt, míg másik részük pedig megtartotta pogány hiedelmeit.¹⁹⁰⁷ Bizonytalan feltételezés azonban, hogy a viszonylag korán, az 5. század utolsó harmadában megnyitott és a 6. század első negyedéig és közepéig használt gepida magyarcsanádi és szolnoki soros temetőkben a szóban forgó

¹⁹⁰³ LOSERT – PLETESKI 2003, 248–249, Verbreitungskarte 22.

¹⁹⁰⁴ FISCHER 1993, 189, Taf. 29. 2.

¹⁹⁰⁵ LOSERT – PLETESKI 2003, 247–249.

¹⁹⁰⁶ A témáról legutóbb ld. KONCZ 2019, 409–419.

¹⁹⁰⁷ KISS 2016, 168.

tárgyak a vallási szinkretizmust jelképező leletek lennének, de ettől függetlenül valamilyen óvó-védő anyagot tartalmazó amulettkapszulaként használhatták ezeket. Langobard kori környezetben is más kontextusban kell ezeket értelmezni, mint másodlagos ereklyét tartalmazó kapszulákat.¹⁹⁰⁸

A domború bronzlemezek az 5. század második felétől a 6. század végéig előfordultak nyugati Meroving környezetben.¹⁹⁰⁹ A Cseh-medencei záluži-i 17. sírban egyéb keltezőértékű tárgytípus nem szerepelt, a temetőt E. Droberjar az 5. század utolsó harmadától a 6. század közepéig keltezte.¹⁹¹⁰ A Tisza-vidéki gepida magyarcsanádi 12. sír és a szolnok–zagyva parti 21. sír leletegyüttesében más keltezőértékkel bíró lelettípus nem szerepelt. Előbbi temetőt Nagy M. az 5. század utolsó harmadától a 6. század közepéig,¹⁹¹¹ utóbbit Cseh J. az 5. század utolsó negyedétől a 6. század első negyedéig¹⁹¹² keltezte. A mödlingi 2. sír esetében a tárgytípus viszonylag kései feltűnésével számolhatunk.

Összességében a tárgytípus keltezőértéke a korszakban nem mérvadó, hiszen feltűnése már az 5. században feltételezhető, elterjedése régiókon átívelő. Az eddig ismert esetekhez hasonlóan egy viseleti elemeit tekintve jól felszerelt, felnőtt női temetkezéséből került elő az övcsüngő jellegzetes helyéről, a térdek közül. Teljes egészében nem zárható ki, hogy valamilyen óvó-védő szereppel felruházott szerves anyagot tartalmazó amulettkapszulaként kerülhetett a sírba, de a korszakot és a régiót tekintve inkább valamilyen tégely, tárolóalkalmatosság lehetett (szerves anyaggal lezárt fedővel).

3.7. Lábbeliviselet

3.7.1. Leletek típusa és elhelyezkedése

A textíliák, szerves anyagok megőrződésének kedvezőtlen természetföldrajzi adottságok nem teszik lehetővé a fémszerelések nélküli lábbeliviselet rekonstrukcióját, de feltételezhetően a legtöbb nő egyszerű, fémdísz nélküli, fűzős, a lábszár lefedésére szolgáló anyagot és/vagy egyszerű bőrcipőt viselt.¹⁹¹³

¹⁹⁰⁸ Vallási szinkretizmusra utaló tárgyak esetében csak néhány kivételes, elszigetelt leletet ismerünk. Ld. VIDA 2016, 98–99.

¹⁹⁰⁹ LOSERT – PLETERSKI 2003, 249.

¹⁹¹⁰ E1 (480–530) és E2 (530–560/70) fázis között kontinuus temető (DROBERJAR 2008, 15).

¹⁹¹¹ NAGY 2005b, 114.

¹⁹¹² CSEH 2005, 27.

¹⁹¹³ CLAUS 1976, 57.

A langobard kori nők lábbeliviseletére csak néhány esetben utalnak különböző fémből készült szerelések, övcsatok és/vagy szíjvégek. Hat olyan női temetkezés ismert eddig Pannoniában, amelyben megtalálható a lábbelire utaló övcsat (Szólád 21. [23.2], Tamási 6. [24.3], 18. [24.8], és Vörs 26. [26.8]), vagy ezüstcsat és -szíjvég kombinációja (Brunn am Gebirge 13. [4.3], Tamási 52. [24.22]), esetleg a lábbeli részeként rekonstruálható ezüstsíjvég (Ménfőcsanak 251. [15.3]). A lábbelihez tartozó fém alkatrészek alapján az alábbi viseletcsoportokat lehetett elkülöníteni [*ld. 11. táblázat*]:

A langobard kori lábbeliviselet 1. típusát képviselik azok a temetkezések, amelyek csatokkal és szíjvégekkel, esetenként veretekkel is rendelkeznek:

Brunn am Gebirge 13. sírjából [63. tábl. 1] egy ezüst, lábbelire és az alsó lábszár befedésére szolgáló, textilt rögzítő garnitúra (*Wadenbindengarnitur/vádlitekercs*, -bandázs) került elő. A kisméretű négyszögletes ezüst övcsatokhoz (2,9x2 cm) két egyszerű vésett, bekarcolt X-mintával díszített szíjvég (szél.-hossz.: 1x2,5 cm) is tartozott, emellett négy darab kerek fejű ezüstszegecs (átm.: 0,4x0,7 cm). A sírból származó más ezüstlemezes tárgyak is talán a lábbeliviselet részeit képezhették egykor, de ez a sír feldúltsága miatt nem rekonstruálható.

A langobard kori temetkezésekből a szíjvégek *in situ* kizárólag a lábbeliviselethez kapcsolódtak, a késő Meroving kori Nyugat-Európában jellegzetes, szíjvégekkel záródó övzalagokat a Közép-Duna-vidéki langobard szállásterületről eddig még nem ismerjük. Emiatt a szíjvégeket a lábbeliviselet 1. típusának leleteiként határozhatjuk meg, hasonlóan a ménfőcsanaki 251. sír [63. tábl. 2] bronzpéldányát (hossz.: 2,4 cm).

A tamási temető 52. sírjából [63. tábl. 3] hasonlóan két pár csat látott napvilágot, két bronzból készült, pajzsos tövisű, téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező a térdek alatti területről (hossz.: 2,3 cm, szél.: 1,3 cm) és két téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező vascsat (hossz.: 2,3 cm, szél.: 1,4 cm) a bokák mellől. A bal térd mellől egy igen kisméretű, V-alakban végződő bronzsíjvég került napvilágra (hossz.: 1,9 cm).

További két temetkezésből a bokák és a térdek tájékáról kisméretű csatok kerültek elő, amelyek hasonlóan a lábszárat beborító bandázs részei lehettek. Az érintett temetkezéseket a langobard kori lábbeliviselet 2. típusába soroltam. Szólád 21. sírjából a combcsont külső feléről és a bokák környékéről egy pár bronz- és egy pár vascsat került napvilágra. Tamási 18. sírjából [63. tábl. 4] két pár cipőcsat volt adatolható: a lábszárak felső harmadából D-alakú, kisméretű, bronzból készült példányok (átm.: 2,1x1,2 cm), míg a jobb lábfej külső feléről egy

négyszögletes, lapos bronzcsat (átm.: 1,2x1,7 cm). A bal boka/lábfej környékén nem található meg a párja.

Tamási 6. [63. tábl. 5] és Vörs 26. sírjaiban az alsó lábszárak környékén, a térdek alatt helyezkedett egy-egy csatpár. A viseleti mód a lábbeliviselet 3. típusát képviseli. Az előbbi temetkezésből egy bronzgarnitúra ismert: két ovális karikájú, keskeny pajzsos tövisű csat, melynek szíjszorítója háromszög alakú, vége kerek (hossz.: 3,25 cm, szél.: 1,8–1,9 cm), utóbbi a szíjhoz függesztőfüles rögzítéssel kapcsolódott. A vörsi temetkezésből két egyszerű, ovális alakú vascsat látott napvilágot (átm.: 2,4x2,1 cm).

A Dunától északra lévő Cseh–Morva-medencei és alsó-ausztriai soros temetők Pannoniával összehasonlítva bővelkednek a lábbeliviseletre utaló garnitúrákban. A Morva-medencéből és Alsó-Ausztriából tíz olyan temetkezést ismerünk, amelyben valamilyen garnitúra szerepelt, emellett mindhárom érintett régióból további hét olyan másodlagosan felnyitott sírt, amelyben egy vagy két szíjvég volt megtalálható.

Az 1. viselettípusba összesen hét (Hauskirchen 8. [62.2, 64. tábl. 1]; Holubice 46. [64.16, 64. tábl. 2]; Lužice 94. [65.34, 64. tábl. 3], 106. [65.40, 64. tábl. 4], 116. [65.42, 64. tábl. 116] és 119. [65.44, 65. tábl. 1]; Maria Ponsee 75. [66.15]), a 2. típusba egy temetkezés (Lužice 6. [65.6]) sorolható. A leletek egyedi elhelyezkedése figyelhető meg Pottenbrunn 92., erősen bolygatott sírjában [68.4, 65. tábl. 10], a lábközépcsontokon egy-egy cipőcsatot találtak, melyek úgy tűnik, hogy *in situ* helyezkedtek el.

A lelettípusok összegzéseképp elmondható, hogy az egyenes peckű, ovális csatkarikájú cipőcsatok (Pottenbrunn 92.) kevésbé voltak jellemzőek, mint a pajzsos tövisű ezüst- (Hauskirchen 8.) és bronzcsatpárok (Holubice 46., Lužice 94., 116. és 119., Maria Ponsee 75.). Egy bronz, pajzsos tövisű csatpár Lužice 6. sírjából került napvilágra, ezt egyszerű, lemezes (négyzetes?) szíjszorítóval látták el; a temető 106. sírjából egy ovális fejű, négyzetes szíjszorítóval rendelkező vascsat ismert.

A Cseh- és a Morva-medencéből hat esetben került elő egyedül, csatok nélkül szíjvég, melyek szintén az 1. viselettípushoz kapcsolódhatnak (Záluží 58. [41.15, 65. tábl. 2], Borotice 13/XVII. [59.7, 65. tábl. 4], Holubice 86. [64.22, 65. tábl. 5] és 90. [64.24, 65. tábl. 6], Šaratice 6/1948. [72.1, 65. tábl. 7], Velké Pavlovice 9. [74.2, 65. tábl. 8]) és két esetben párban (Klučov 22. [43.5, 65. tábl. 3], Maria Ponsee 77. [66.16]).

Készítéstechnikai szempontok és alapanyag szerint a szíjvégek az alábbi csoportokra oszthatóak: többségük ezüstöntvény (Ménfőcsanak 251., Borotice 13/XVII., Záluží 58.,

Hauskirchen 8., Holubice 46., Klučov 22., Lužice 119., Šaratice 6/1948., Velké Pavlovice 9.), de előfordulnak bronzöntvények (Tamási 52., Lužice 116.), ezüst kettőslemezes típusok (Holubice 86., 90., Lužice 94.) és vasszíjvégek (Lužice 106.). A veretek hegyes, V- vagy íves, félköralakban záródóak, 1,5–3,9 cm hosszúságúak, szélességük a hosszúságukkal arányosan 1–1,5 cm közötti. Többségük díszítetlen (Tamási 52., Záluží 58., Hauskirchen 8., Holubice 86., 90., Klučov 22., Lužice 94., 106., 116., Velké Pavlovice 9.), vagy bekarcolt X-mintával díszített a szíjszorító felőli oldaluk (Brunn am Gebirge 13., Holubice 46.).

A ménfőcsanaki lekerekített végű példánynak szíjszorító felőli oldalán bekarcolt, vagy beütött X motívum helyezkedik el, középvonalában poncolt, rovátkolt kettős mintasor. V-alakban, poncolt, kettős félhold alakú motívumsorral díszített a Šaratice 6/1948. sír öntött ezüst, hegyes záródású szíjvége. A szíjvégek között kétségtelenül a boroticei 13/XVII. sír lelete az egyik legkiemelkedőbb darab. A kisméretű, félkör alakú lezárású ezüstöntvény felső oldala díszített: a szíjszorító felőli oldalon szabálytalanul, V-alakban elrendeződve félhold alakú poncok, a szíjvég két oldala homorú, amelyet niellóval kitöltött cikk-cakkminta követ, ezen belül kettős U-alakú, niellóval kitöltött keretben, a veret közepén egy Y-alakú, fogazott, niellóval kitöltött mintasor fut végig. Hasonló példányok kizárólag a délnémet, alamann, bajuvár régiókban jellemzőek,¹⁹¹⁴ készítésük talán ehhez a térséghez kapcsolódhat. Finom ötvösmunkának bizonyul a lužicei 119. sírból előkerült lábbeligarnitúra két szíjvége. A két hosszúkás, felső harmadában elvékonyodó, hegyes záródású darabok ezüsből öntöttek és háromszegeceses rögzítéssel bírnak. A felső harmadukban egy-egy ötszögletű almandinlapocska foglal helyet, alatta hosszanti borda fut végig. A veretek a legnagyobb méretű, 4,7 cm hosszúságú és kb. 1,4 cm szélességű példányok.

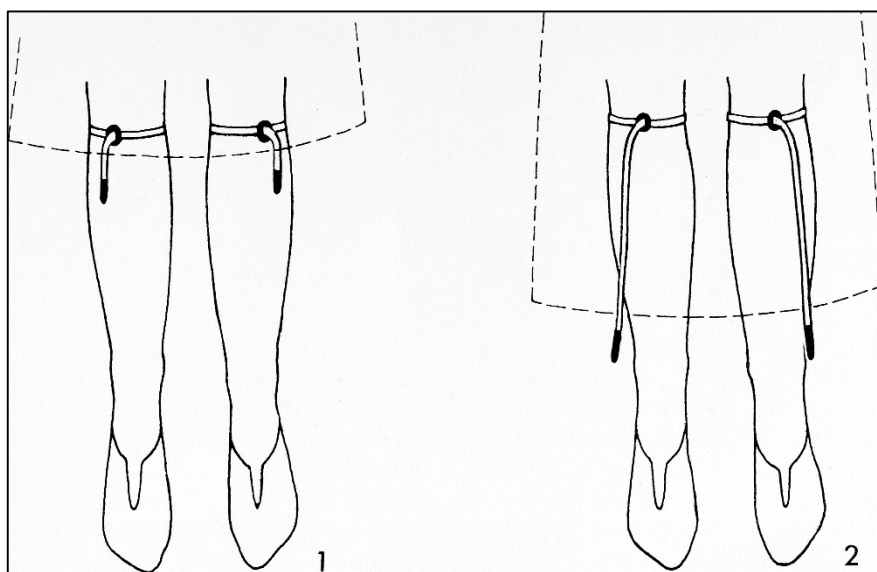
3.7.2. Viselettípusok

A felsorolt garnitúrák mindegyike jellegzetesen a *Wadenbindengarnitur* részei voltak, melynek több változatát Gisella Clauss rekonstruálta 1976-ban.¹⁹¹⁵ A kutató a lábbeliviseletet a Meroving kori női sírokból nyerhető információk mellett az ismeretlen korú Søgård-i (Dánia) mocsárlelet alapján rekonstruálta. A két szövetlepedőbe burkolt lábszáron a feltekert textilkendők téglalap alakúak voltak, melyeket térd- és bokamagasságban hosszú, összecsomózott bőrsinórokkal rögzítettek. Noha a Meroving kör érintett temetkezéseinek

¹⁹¹⁴ KOCH 1969, 184; LOSERT – PLETERSKI 2003, 291; FRIEDRICH 2016, 258.

¹⁹¹⁵ CLAUSS 1976, 54–88.

leletösszetétele és a leletek sírbéli helyzete igen sokszínű, mindegyik ugyanarról a rögzítési módról árulkodik: az alsó lábszárra tekert textilből vagy bőrből készült anyagot fogták össze a térd alatt egy csatos szíjjal, és a bokánál egy másikkal. Az alsó és a felső szíjat/szalagot egy másik, függőleges irányú anyaggal kapcsolták össze. Ezek jelenlétéről különböző rögzítőveretek és szegecsek árulkodhatnak. A függőleges szalag jelentését Griesheim 196. sírjából származó szervesanyagmaradványok is bizonyították [ld. 20. kép]. A tárgyalt viseletielemet a temetők legjómódúbb női temetkezéseiben találjuk meg.¹⁹¹⁶



20. kép: Csatokkal és szíjvégekkel ellátott lábbeliviselet rekonstrukciója G. Clauss alapján, I. modell 1. és 2. változat (CLAUSS 1976, 59, Abb. 1).

A tamási 52. bolygatott sírból a két csatpár mellől, melyek az alsó lábszárak közepén és a lábközépcsontokon helyezkedtek el, csak egyetlen szíjvég volt megfigyelhető, a bal felső csat mellett. A Brunn am Gebirge-i 13. sír bolygatottsága miatt a lábbeliviselet nem rekonstruálható (*1. viseleti mód*). A csatok és a szíjvégek mérete és száma miatt G. Clauss 1. modellje feltételezhető, melyben a szíjvégek a térdről lelógó bőrszíjat ékítették és a szíjvégeket át lehetett vezetni a csatokon. A térd alatti szíjat az csatok fogták össze, a szíjvéggel ellátott szalag végét a szalag hosszától függően vagy lógva hagyták közvetlenül a csatok mellett (Clauss 1. modell 1. változat) vagy a boka magasságában (Clauss 1. modell 2. változat) rögzíthették. Ez a ruha

¹⁹¹⁶ CLAUSS 1976, 56–57.

hosszától is függhetett.¹⁹¹⁷ A Brunn am Gebirge-i sírban a szegecses talán egy köztes szalag rögzítésére is szolgálhattak, vagy a csatokhoz tartozó szíjszorítók lehettek.

A szóládi 21. és a tamási 18. temetkezésekben a leletek elhelyezkedése egy felül, a térdék alatt és a boka tájékán rögzíthető szíjakra utalnak (2. *viseleti mód*). A boka környékén lévő csatok közvetlenül a cipőhöz is tartozhattak, ha a lábszártékercs alsó részét egyszerű szalaggal/szíjjal kötötték át.

A tamási 6. és a vörsi 26. sírokból napvilágra került egy-egy csatpár esetében is hasonló viseleti módot lehet feltételezni: ebben az esetben a bokák környékén nem fémcsatos szalaggal/szíjjal rögzítették a lábszárat védő anyagot, hanem megköthették, hurkolhatták (3. *viseleti mód*). Erre biztos információk nem állnak rendelkezésre.

A Morva-medencei és az alsó-ausztriai, 1. és 2. *viselet típusba* sorolt temetkezésekben a pannoniaival azonos viselet feltételezhető. Kiemelendő a hauskircheni 8. számú temetkezés tíz elemből álló ezüstgarnitúrája, melynek mindegyik eleme páratlan számban fordul elő: három ezüst pajzsos tövisű csat, három öntött szíjvég, három kettőslemezű vékony téglalap alakú veret és egy kettőslemezű széles téglalap alakú veret. A lábszáron lévő bandázs felső részét valószínűleg csattal zárhatták, melyekhez egy-egy szíjvég tartozott. Az egyik láb alsó részén lévő anyagot is ugyanezzel a garnitúrával rögzíthették a lábhoz, a másik láb esetében ez hiányzik.¹⁹¹⁸ A veretek pontos elhelyezkedése ismeretlen.

A pottenbrunni kislány sírjában megjelenő egyszerű, lábközépcsontokon elhelyezkedő csatok *csatos cipőviseletre* utalnak, amely hasonlóan elterjedt a Meroving kör nyugati felének temetkezéseiben.¹⁹¹⁹ Ez a temetkezés jelöli a fémszerelékes lábbelik 4. *viselet típusát*.

Pannoniában a fémszerelékekkel ellátott lábbeliviselet – a rendelkezésünkre álló hét életkor ismerete tükrében – a fiatal felnőtt (juv.-ad. 3 sír: Brunn am Gebirge 13., Ménfőcsanak 251., Szólád 21.), felnőtt (ad. 2 sír: Tamási 18., Tamási 52; mat. 2 sír: Vörs 26., Tamási 6.) nők divatja volt, amely kapcsolódhatott az életkorhoz, vagy a társadalomban betöltött pozíciójukhoz is. A Meroving kör tekintetében a díszes ezüstgarnitúrák a 6. századi leggazdagabb, legjobban felszerelt női temetkezésekből kerültek ki.¹⁹²⁰ Kizárólag a felnőtt nők körében volt jellemző a fémszerelékes lábbeliviselet a Dunától északra is. Kivételes temetkezés a pottenbrunni 92.

¹⁹¹⁷ CLAUSS 1976, 58–59.

¹⁹¹⁸ A két lábon eltérő garnitúrák más rabolatlan temetkezésekben is feltűnnek. Ld. CLAUSS 1976, 65, 69, 76, Abb. 4: 3, 8; 2., 12: 2.

¹⁹¹⁹ Ld. GRÜNEWALD 1988, 128; KOCH 1990, 167–168.

¹⁹²⁰ CLAUSS 1976, 56–57; LOSERT – PLETESKI 2003, 289, Tab. 16.

számú, 7 éves kislány sírja, melynek lábbelijét két cipőcsat zárta, de nem a lábszár bandázsához tartozott, mint a felnőtt nők esetében.

3.7.3. Kronológia

A cipőgarnitúrák csattípusai és a hozzájuk kapcsolódó kronológia az *Övcsatok* c. fejezetben került részletes elemzésre.¹⁹²¹ Az egyszerű ovális, vagy D-alakú, élvékonyodó pecekkel rendelkező leletek (1.a. típus) kronológiája nem meghatározható (Szólád 21., Tamási 18., Vörs 26.). A Brunn am Gebirge-i 13. sír és a tamási 18. sír cipőcsatai jellegzetes téglalap alakú formák (5.a. típus, 3. variáns), amelyek a 6. század első harmadától, második felétől jöttek divatba. A 6. század második felétől keltezhetjük a szíjszorítóval rendelkező, pajzsos tövisű csatokat (2.b. típus) a Tamási 6. és 52. sírokból. A Morva-vidéki pajzsos tövisű csatok (2.a. típus) a 6. század első harmadától jellemzőek. Lužice 106. sírjából származó, ovális fejű, négyszögletes szíjszorítóval ellátott vascsat hasonlóan a 6. század második harmada után jöhetett divatba.

A poncolt szíjvéget tartalmazó šaraticei leletegyüttest és a boroticei 13/XVII. sír niellózott ezüstsíjvégét J. Tejral a korai, Észak-Duna-vidéki fázisra keltezte (MDo 4, 510/20–540/50), vagyis a 6. század első felére,¹⁹²² míg a Velké Pavlovice-i 9. sír egyszerű ezüstsíjvégét a 6. század második felére (MDo 5–6, 540–600).¹⁹²³ U. Koch a boroticeihez hasonló, ívelt záródású, vésett díszű, vagy niellóval kitöltött szíjvégek legkorábbi feltűnését Dél-Németországban a 6. század első harmada utáni időszaktól feltételezte (SD 5–7, 530–600).¹⁹²⁴ M. Friedrich kiemelte, hogy használatuk inkább a 6. század második felében dominált (SDM 5, 560/80–610/20).¹⁹²⁵

A lábszár-, vagy vádlitekercs viseletére már 6. század elejéről utalnak leletek, de leginkább a század közepétől jellemzőek a Meroving soros temetőikben.¹⁹²⁶ A délnémet régióban a cipőhöz és a lábszártekercshez tartozó csatok és szíjvégek a középső Meroving korszaktól kezdve fordulnak elő (520/30), de feltűnően gyakoriak a század második felétől a 7. század közepéig (SDM 5–6, 560/80–650/60).¹⁹²⁷ S. Walter mengeni temetőben tett

¹⁹²¹ Hivatkozásokkal együtt, ld. 3.5. fejezet.

¹⁹²² TEJRAL 2005, 187, Abb. 12. B: 13., C: 10.

¹⁹²³ TEJRAL 2005, 188, Abb. 13. B: 17.

¹⁹²⁴ KOCH 2001a, 47, 76, Abb. 15. X82.

¹⁹²⁵ FRIEDRICH 2016, 103, Abb. 51. Riemzunge 2.

¹⁹²⁶ KOCH 1990, 165, 167; LOSERT – PLETESKI 2003, 297.

¹⁹²⁷ FRIEDRICH 2016, 66, 102.

megfigyelései alapján a díszes lábbeli- és a lábszárvisélet a kései Meroving korban, a 7. század után sokkal nagyobb hangsúlyt kapott.¹⁹²⁸ Az egyszerű, cipőcsatokkal ellátott lábbeliviselet hasonlóan a 6. század második felében jöhetett divatba. A klepsaui temető esetében az érintett temetkezéseket a 6. század végére, 7. század elejére tette U. Koch.¹⁹²⁹

A langobardok esetében kiemelendő, hogy a viseleti mód már a Dunától északra feltűnt és a hosszú ideig használt temetkezési helyeken csoportosulnak nagyobb számban (pl. Holubice, Lužice, Velké Pavlovice). Egyes lelettípusok, mint a Morva-medencéből származó szíjvégek a szomszédos területeken felállított kronológia alapján a J. Tejral által meghatározott Észak–Duna-vidéki időhorizont egy későbbi szakaszában jelenhettek meg, a 6. század első harmada után (530/540 környékén). Ezt a kronológiát támogatják a viszonylag sűrűn előforduló pajzsos tövisű csatok és a leginkább század második felére jellemző szíjszorítóval rendelkező, illetve négyszögletes csatkarikájú példányok. Mind a kronológia pontosítására, mind az érintett sírok minőségbeli besorolására a leletkontextus elemzésével nyílhat lehetőség.

¹⁹²⁸ WALTER 2008, 65.

¹⁹²⁹ Schretzheim Stufe 4, 590–620/30 (KOCH 1990, 167).